LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

Pranas KULIKAUSKAS, Gintautas ZABIELA

LIETUVOS ARCHEOLOGIJOS ISTORIJA

(iki 1945 m.)

1999

UDK 902/904(474.5)(091)
Ku-139

Leidyklos vyr. redaktorius	*Danas Kaukėnas*
Dizainerė	*Lina Klasinskaitė*
Dailininkas	*Jonas Rudzinskas*
Iliustracijų dizaineris	*Tomas Tamkvaitis*
Kalbos redaktorė	*Elena Matiukienė*
Korektorė	*Rūta Kalabuchova*
Techninis redaktorius	*Tomas Baranauskas*

ISBN 9986-23-066-7

ĮVADAS

Dabartinis mūsų pažinimas remiasi praėjusių kartų sukaupta patirtimi. Milijardai žmonių gyveno ir kūrė iki mūsų dienų. Tai, kas nenugrimzdo į istorijos užmarštį, įvairiais keliais ir būdais pasiekė šiandieną. Archeologija, kaip mokslas, bando atskleisti šią praeitį vienu aspektu – pagal žmonių paliktus materialinės kultūros reliktus, kurie aprašyti tūkstančiuose knygų bei straipsnių, išsibarsčiusių po įvairių laikų leidinius, dešimtyse tūkstančių rankraščių, nusėdusių įvairiuose archyvuose, šimtuose tūkstančių radinių, nugulusių muziejų fonduose bei rinkinių. Tai milžiniškas informacijos kiekis, kurį visą aprėpti mes vargiai ar kada sugebėsime. Čia ją pabandysime apžvelgti tik vienu – mokslo istorijos – aspektu. Ir tai ne visą laikotarpį, o tik pirmąją jo dalį.

Pažinimas niekuomet nesibaigia ir nesustoja. Tai, kas šiandien atrodo naujiena, rytoj jau bus pasenę, o poryt galbūt kels tik lengvą šypseną. Lygiai tas pats buvo praeityje ir atsitiko su praeities pažinimu. Turėjo praeiti šimtmečiai ar net tūkstantmečiai, kad žmonės suvoktų, jog ignoruodami istoriją jie taip pat kažką ir praranda. Jau romėnai tai suvokė, šią išmintį apibendrinę posakyje „Žmonės, nežinantys istorijos, visuomet lieka vaikai". Vėliau istorijos pažinimas plėtėsi, kol pasiekė dabartinį lygį. Lygia greta vystėsi ir istorijos dalis – archeologijos mokslas. Įvairiu laiku skirtingai buvo suprantamas ir pats šio mokslo turinys. Vis dėlto archeologija visuomet buvo labai savarankiška istorijos mokslo dalis, skirtingai nuo pagalbinių jos disciplinų, kaip, pavyzdžiui, numizmatika ar heraldika. Dėl to kaltas pirmiausia labai ilgas istorijos laikotarpis, nušviečiamas tik archeologijos mokslo duomenų. Pasaulio istorijoje jis apima 99,8 proc. visos žmonijos istorijos, Europos istorijoje – 99 proc., Lietuvos istorijoje – 90 proc. Kaip buvo atkuriamos devynios dešimtosios mūsų krašto istorijos, ir bandoma atsakyti šioje knygoje. Jos pabaiga nesiekia mūsų dienų. Lietuvos archeologijos istorija čia užbaigiama 1944 m., t. y. ties archeologijos mokslo tarybinio laikotarpio pradžia. Pirmieji tarybinio laikotarpio metai (1940 m. birželis – 1941 m. birželis) nespėjo ko nors rimčiau pakeisti Lietuvos archeologijoje. Iki pat 1944 m. iš esmės buvo tęsiami Lietuvos Respublikos laikais pradėti darbai, nors ir sunkiais, dažnai besikeičiančiais laikais. Jų liudininkas yra vienas šios knygos autorių. Šia prasme net ir 50 metų senumo įvykiai priartėja prie mūsų dienų. Aprėpti labai platų ir turtingą tarybinį Lietuvos archeologijos laikotarpį atsisakyta pirmiausia dėl paties šio proceso neužbaigtumo. Tai gyvų liudininkų, iki mūsų dienų besitęsiančios istorijos laikotarpis, kuriam, matyt, tikslinga taikyti laiko suvokimą. Jį galima ir reikia pažinti per konkrečius darbus, dokumentus bei atsiminimus, tačiau kol nėra deramai suvoktas pats tarybinis Lietuvos istorijos laikotarpis, archeologijos istorija jame lieka pernelyg subjektyvi bei personalizuota. Tikrajai istorijai suvokti reikia laiko. Kaip tai pavyko padaryti su laikotarpiu iki 1945 metų, palikime spręsti kitiems.

Archeologija, kaip mokslas, daugeliu atvejų neatsiejama ne tik nuo bendro istorinio proceso, bet ir nuo konkrečių šį mokslą kūrusių žmonių biografijų bei darbų. Visa tai aprėpti nėra šios knygos tikslas. Pasitenkinta nušviesti tik

archeologijos (pagal aptariamo laikotarpio supratimą) mokslo faktus bei jo raidos tendencijas. Nedidelės išimtys padarytos tik panaudojant mažai žinomus faktus bei archyvinius dokumentus. Dėstymui pasirinktas tradicinis chronologinis būdas. Senojo stiliaus datos visur, kur tai buvo įmanoma, perskaičiuotos į dabartines. Archeologiją, kaip ir kiekvieną kitą mokslą, kūrė asmenybės, tad ir žvelgiama į jos istoriją visų pirma per asmenybių prizmę. Dėl šios priežasties po kiekvieno archeologo darbų apžvalga pateikiamas jo tyrinėtų vietovių sąrašas bei svarbiausi jo archeologiniai darbai. Atskira didelė problema yra Lietuvos teritorijos apibrėžtumas. Istorija jau taip surėdė, kad įvairiais laikais ši teritorija buvo skirtinga ir tie skirtumai buvo gana žymūs. Besąlygiškai laikantis istoriškumo principo (konkrečios ribos konkrečiu laikotarpiu) tyrinėjant mokslo istoriją, gautume iš dalies mozaikinį vaizdą, nes archeologija toli gražu ne visada reaguodavo į politinius pakitimus. Šiuo atveju tyrinėjimų erdve pasirinktas regionas, atitinkantis dabartinės Lietuvos Respublikos sienas, visa kita paliekant bendram kontekstui. Atitinkamai parinktos ir iliustracijos. Jos pateikiamos kaip autentiškas ano meto šaltinis, kreipiant dėmesį ne į archeologinį radinį, bet į archeologo asmenį bei jo atliktus darbus. Manome, kad tokia kryptimi parengta knyga bus naudingesnė besigilinantiems į mūsų visų istoriją bei archeologiją.

ARCHEOLOGIJOS SUVOKIMO RAIDA

Archeologijos, kaip ir kiekvieno mokslo, suvokimas turi ilgą evoliuciją. Lietuvoje archeologijos supratimas nors ir atsiliko nuo europinio lygio, tačiau sparčiai juo sekė. Šioje knygoje aptariant vieno ar kito laikotarpio archeologiją visuomet atsižvelgiama į anuometį jos turinį bei kontekstą, kartu neužmirštant, kad į archeologijos mokslo istoriją žiūrima iš XX a. pabaigos pozicijų,o kad pastarosios nedominuotų, praeities reiškinius atsisakyta vertinti dabartinio mokslo lygiu bei pasiekimais. Tai būtų nekorektiškas, publicistinis, o ne mokslinis metodas. Archeologijos mokslas iki XX a. pabaigos nuėjo sudėtingą raidos kelią, nuolat plečiantis ir kintant jos tyrinėjimų objektui, atsirandant naujoms tyrinėjimų rūšims bei kryptims. Apžvelgti visa tai pasauliniu lygiu tiesiog neįmanoma, juo labiau Lietuvos, žvelgiant į mums prieinamą nepaprastai skurdžią ir fragmentišką archeologinę literatūrą. Dėl tos pačios priežasties negalime to padaryti ir europiniu ar net regioniniu lygiu. Belieka siauriausias aspektas – archeologijos, kaip mokslo, supratimo raida Lietuvos kontekste. Tai ir bus pabandyta padaryti. Šio aspekto, tegu ir nevisiškai atskleisto, nepaisyti negalima, nes kitaip negalėtume suprasti Lietuvos archeologijos, kaip mokslo, vienu ar kitu laikotarpiu. Šios temos nagrinėjimą knygoje apsunkina pora priežasčių. Viena jų yra ta, kad Lietuva niekuomet nebuvo naujas archeologines idėjas generavęs kraštas. Visa, kas nauja, buvo paimama iš artimesnių ar tolimesnių kaimynų, tad norint suprasti tos ar kitos archeologijos tendencijos kilmę, vėl neišvengiamai tenka atsigręžti į mums menkai prieinamą platesnį jos raidos kontekstą. Kita priežastis yra labai įvairus archeologijos, kaip mokslo, raidos suvokimas archeologijos istorijai skirtuose darbuose.

Greta pernelyg klasikinio faktų pateikimo čia sutinkame ir labai subjektyvių pasvarstymų įvairiomis archeologijos istorijos temomis. Čia atitinkamą įnašą, galbūt net ir painiavos, įnešė vadinamosios teorinės archeologijos šalininkų propaguojamos idėjos. Dabartinės teorijos vietomis supainiotos su tikrai istorinėmis, ir archeologijos istorija vietomis pavirto pasvarstymais apie ją. Lietuvos archeologijos istorijai tai nėra pavojinga, nes jai skirtų darbų iki šiol nėra daug, tačiau pasinaudoti kitų kraštų archeologijos istorijai skirtais darbais kartais būna sudėtinga. Tad tolesnės pastabos apie archeologijos supratimo raidą iki mūsų dienų yra ne tiek atskiras tyrinėjimas, kiek bandymas padėti skaitytojui susigaudyti skaitant tolesnius šios knygos skirsnius.

Lietuva nebuvo tas kraštas, kuris formavo archeologijos suvokimą. Iki pat pirmojo pasaulinio karo archeologijos mokslo suvokimas čia buvo perimamas iš Rusijos. Rusijoje XIX a. pradžioje archeologija buvo suprantama pagal vokišką tradiciją – kaip senovinio (daugiausia klasikinio) meno tyrinėjimai[1]. XIX a. vidurio archeologija – tai mokslas apie senienas apskritai, t. y. į jos sąvoką įeina ir istorija, archeografija, literatūra, dailė, architektūra[2]. Vilniaus archeologinės komisijos darbai – geriausia šio teiginio iliustracija. 1890 m. archeologijos terminas dar neapibrėžtas. Tai įvairių žinių apie senovės paminklus visuma. Iš archeologijos dar neatsiskyrusios pagalbinės istorijos disciplinos, nors jų veiklos sritis jau daugmaž paaiškėjusi[3]. XX a. pradžioje archeologijos sąvoka darosi konkretesnė. Tai „mokslas apie senienas, tyrinėja daiktinius praėjusių epochų gyvenimo paminklus"[4]. Ji skiriasi nuo meno istorijos, skirstoma į priešistorinę, protoistorinę ir istorinių epochų archeologiją, kurios dar skirstomos chronologiškai ir pagal regionus[5]. Archeologija – tai „senovės kultūros tyrinėjimo mokslas iš materialinių senovės liekanų, daugiausia meno, ne iš rašto palikimų"[6].

XX a. antroje pusėje archeologijos sąvoka įgavo dabartinį savo skambesį ir prasmę. Tačiau vargu ar mes kur nors galime surasti jos trumpą ir išsamų apibrėžimą. „Tai istorijos mokslo šaka, tyrinėjanti pirmykščius, senovinius bei viduramžių daiktinius paminklus ir pagal juos rekonstruojanti žmonių visuomenės praeitį"[7]. Kitas apibrėžimo variantas yra toks. „Archeologija – istorinis mokslas, tyrinėjantis žmonijos praeitį pagal archeologinius šaltinius specialių jai būdingų metodų pagalba"[8]. Tačiau ne visi pritaria tokiam archeologijos apibrėžimui. Lietuvoje

---

[1] Тихонов И.Л. К вопросу об объеме и содержании термина "археология" в русской дореволюционной науке/ Традиции Росийской археологии. Археологические изыскания, Выпуск 33. 150 лет Российскому (Русскому) археологическому обществу. Санкт Петербург. 1996. С. 17.

[2] Aleksandravičius E. Kultūrinis sąjūdis Lietuvoje 1831–1863 metais. Organizaciniai kultūros ugdymo aspektai. Vilnius. 1989. P. 34.

[3] Археология / Энциклопедический словарь. С. Петербург. 1890. Т. 3. С. 246.

[4] Археология / Русская энциклопедия. С. Петербург. 1912. Т. 2. С. 45.

[5] Ten pat. P. 45–46.

[6] Jablonskis K. Archeologija / Lietuviškoji enciklopedija. Kaunas. 1933. T. 1. P. 938.

[7] Археология / Советская историческая энциклопедия. Москва. 1961. Т. 1. С. 824.

[8] Мартынов А. И. Археология СССР. Москва. 1982. С. 5.

senesnės ir paprastesnės archeologijos mokslo traktuotės laikytasi ilgiau. Tai „istorijos mokslo šaka, tirianti žmonijos praeitį iš daiktinių paminklų – materialinės kultūros liekanų, užsikonservavusių žemėje"[9]. Rekonstrukcinio momento, kaip matome, čia nėra. Vėlesnis enciklopedinis lietuviškasis archeologijos apibrėžimas dar trumpesnis: „Mokslas, tiriantis žmonijos praeitį iš materialinės kultūros liekanų"[10]. Labai panašų apibrėžimą sutinkame ir moderniuose užsienio žodynuose[11]. Kalbant apie Lietuvos archeologiją iki XX a. vidurio, toks archeologijos apibrėžimas visiškai patenkina. Tuometinė archeologija pirmiausia siekė išsiaiškinti, kokia buvo ta Lietuvos praeitis. Rekonstrukcinis elementas buvo panaudotas vėliau, susikaupus didesniam šaltinių kiekiui, ir tai daugiau būdinga marksizmui, kurio poveikio aptariamu laikotarpiu Lietuvos archeologija nejautė. Tad toliau bus laikomasi šio seno ir kartu dabartinio archeologijos, kaip mokslo apie praeitį, pagal materialinės kultūros liekanas apibrėžimo vertinant jos praeities laimėjimus iš dabarties pozicijų.

ARCHEOLOGIJOS MOKSLO PRADŽIA

Kiekviena tauta domisi savo istorija. Ilgus šimtmečius tautų istorijos buvo žinomos tik iš rašytinių šaltinių. Tačiau rašytiniai šaltiniai įvairiuose kraštuose atsirado skirtingu laiku ir apima gana neilgą žmonijos visuomenės istorijos laiko tarpsnį. Žmogaus atsiradimas žemėje šiandien jau datuojamas 3 – 4 milijonais metų, tuo tarpu seniausius rašto paminklus žinome tik kelių tūkstančių metų senumo. Remiantis anglų archeologo Gordono Čaildo duomenimis, Kinijoje rašytiniai šaltiniai siekia 1400 m. pr. Kr., Mažojoje Azijoje – 1800 m. pr. Kr., Graikijoje – 700 m. pr. Kr., Italijoje – 500 m. pr. Kr., Prancūzijoje – vos 60 m. pr. Kr. ir tik Mesopotamijoje ir Egipte rašto paminklai siekia trečiąjį tūkstantmetį pr. Kr.

Žmonija, domėdamasi savo praeitimi, sugebėjo ją pažinti ne vien iš rašytinių šaltinių, bet ir iš likusio žemės sluoksniuose žmogaus veiklos palikimo. Galima drąsiai sakyti, kad žemė sugebėjo užfiksuoti pačius seniausius žmogaus egzistavimo pėdsakus. Žemė – tai žmonijos veiklos istorinis archyvas, kurį sudaro iki mūsų dienų išlikusios gyventos vietos, tokios kaip pirmosios gyvenvietės, senovės stovyklos, sodybų, miestų, pilių, šventyklų, senovės įtvirtinimų, irigacinių įrengimų, piliakalnių, mirusiųjų laidojimo vietų bei statinių, įvairių darbo įrankių, ginklų, papuošalų, daiktų ir monetų lobių ir t.t. Tai vadinamieji archeologiniai paminklai. Juos kaupia bei tyrinėja bei istoriškai nušviečia archeologijos mokslas, padedamas beveik visų kitų mokslo šakų. Archeologijos paminklai ir rašytiniai šaltiniai yra istorijos mokslo pamatas. Archeologija tiria žmonijos istoriją iš išlikusių iki mūsų laikų vadinamųjų daiktinių paminklų, istorija remiasi rašytiniais paminklais arba šaltiniais. Tuo būdu

[9] Archeologija/ Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija. Vilnius. 1966. T. 1. P. 87.

[10] Kulikauskienė R. Archeologija/ Tarybų Lietuvos enciklopedija. Vilnius. 1985. T. 1. P. 95.

[11] Bray W, Trump D. The Penguin dictionary of archaeology. London. 1982. P. 21–22, Encyclopedia of underwater and maritime archaeology. London. 1997. P. 33.

archeologija yra istorijos mokslo šaka. Tačiau kol žmonija sugebėjo savo praeitį pažinti padedama archeologijos, praėjo daug laiko. Archeologijos mokslas, kaip atskira bei savarankiška istorijos mokslo šaka, susiformavo tik XIX amžiuje. Tai pati jauniausia istorijos mokslo šaka, nors pats terminas „archeologija" susiformavo jau antikiniais laikais. Skirtinguose kraštuose archeologijos mokslas atsirado ne vienu metu ir vystėsi skirtingai. Tai priklausė nuo vietos sąlygų ir pirmųjų šio mokslo kūrėjų veiklos rezultatų.

Terminas „archeologija„ yra kilęs iš graikų kalbos žodžių „archaios" ir „logos", kurie reiškia – „senas" ir „žinojimas, mokslas". Tiesiogiai išvertus tai būtų mokslas apie senovę. Šį terminą pirmasis pavartojo graikų rašytojas ir filosofas Platonas (427–347 pr. Kr.) dialoge „Didysis Gipijus". Jame Sokratas klausia satyriką Gipijų, apie ką jis ten pasakojęs, kad lakedemoniečiai taip atidžiai jo klausėsi. Gipijus jam atsakęs, kad pasakojęs žmonėms, kaip kūrėsi miestai, kaip senovėje gyveno žmonės, kas po jų išliko iki mūsų dienų ir apskritai apie archeologiją. Sprendžiant iš Platono dialogo galima daryti išvadą, kad terminu „archeologija" jis suprato viską, kas liudija apie tolimą praeitį. Po Platono archeologijos terminą aptinkame ir Diodeno Siciliečio, Juozapo Flavijaus ir kitų antikinių autorių darbuose. Pirmykštės visuomenės senienos, buitinės liekanos (įrankiai, ginklai, namų apyvokos daiktai) jų nedomino. Domėjimasis Graikijos ir Romos senienomis siejamas su filosofija, geologija, biologija bei kitais gamtos mokslais. Tik viduramžiais jau galima atrasti autorių, kurie domėjosi ir daiktiniais paminklais. Tai tarsi atskiros archeologijos mokslo domėjimosi šakos, tarp kurių didžiausią reikšmę archeologijos vystymuisi turėjo Rytų kraštų archeologija, Egipto, Graikijos, Romos paminklų tyrinėjimas ir domėjimasis jais.

Bene pirmoji žinia apie kryptingas senovės liekanų paieškas, kurias galime sieti su archeologija, yra Babilono karaliaus Nabonido senųjų rašmenų paieškos. Istorijos mokslo tėvu laikomas Herodotas (484–425 pr. Kr.) detaliai aprašė Egipto piramides, atkreipdamas ypatingą dėmesį į Cheopso piramidę, kuriai jau tais laikais buvo 2300 m. Herodotas žinojo jau ir Makedonijos bei Šveicarijos sijinius statinius, kimeriečių valdovų kapus Dniestro žiotyse ir t.t. Helenizmo epochoje domėjimasis senovės miestais, pilių griuvėsiais, rūmais ypač klestėjo. Romėniškuoju laikotarpiu domėjimasis antika sumenko, nors romėnai ir naudojo terminą „senienos" (antiquitates). Jis atgimsta tik Renesanso epochoje, kai naujų impulsų įgavo domėjimasis klasikine filosofija, Romos respublika. Čia didelis vaidmuo tenka Frančeskui Petrarkai, humanizmo idėjų kūrėjui. Nėra abejonės, kad atliekant įvairius žemės kasinėjimo darbus žmonės nuo senų senovės susidurdavo su įvairių statinių liekanomis, palaidojimais, rasdavo jiems nesuprantamos paskirties daiktų, taip pat ginklų, papuošalų ir kt. Kai kurie tokie atradimai kėlė nuostabą, fantastiškiausius praeities laikų aiškinimus, kurie skatino domėjimąsi praeitimi.

Anksčiausiai susidomėta Romos laikų senienomis Italijoje. 1478 m. Pomponijus Letas įkūrė antikvarų akademiją Kvirinalyje (Roma). 1485 m. didžiulį susidomėjimą sukėlė netoli Romos kasusių žemę darbininkų aptiktas marmurinis sarkofagas, kuriame buvo labai gerai išsilaikiusi mergaitės mumija. Ją tuo metu apžiūrėjo apie 20 000 žmonių. Popiežiaus Inocento VIII įsakymu ji buvo slaptai vėl palaidota. Šis radinys sukėlė ypatingą domėjimąsi Italijos senove, kuris XVI–XVII a. apėmė visą

Europą: Prancūziją, Vokietiją, Angliją ir kitus kraštus. Bažnytinei archeologijai didelės reikšmės turėjo Romos katakombų atradimas 1578 m. Tačiau šį domėjimąsi galima tik sąlyginai vadinti archeologija. Beveik be išimčių buvo ieškoma senovės meno paminklų bei užrašų. Sukauptos vertybės pradėtos sisteminti ir skelbti. XVIII a. pradžioje išleistas B. Monfokono sudarytas antikinių senienų sąvado dešimttomis. Kartu pradėti steigti ir įvairūs klubai bei draugijos, kurios vienijo senove besidominčius bei senienų beieškančius asmenis. Bene pirmoji tokia organizacija yra 1572 m. Londone įkurta Londono antikvarų draugija („Society of Antiquaries of London"). Atskiros archeologijos problemos XVIII a. buvo svarstomos akademijose bei susirinkimuose.

Archeologijos, kaip mokslo, raidą labai stimuliavo 79 m. išsiveržus Vezuvijaus ugnikalniui Italijoje, prie Neapolio, aptikti Romos imperijos laikų miestai Pompėja ir Herkulanumas, kurie buvo užpilti giliu vulkaninių pelenų sluoksniu. Herkulanumo kasinėjimai pradėti 1711 m., Pompėjos – 1748 m. Iš pradžių buvo ieškoma tik romėnų statutų. J. Vinkelmanas (1717–1768) parašė darbą apie antikos meną pagal Pompėjos ir Herkulanumo kasinėjimų rezultatus.

1753–1756 m. Londone jau buvo atidarytas Britų muziejus, kuriame jau tuomet buvo didelė archeologijos kolekcija bei pavienių radinių. 1767 m. Getingeno universiteto profesorius H. G. Heinė pradėjo vartoti „archeologijos" terminą. Archeologiją jis suprato kaip klasikinio (senovės Graikijos ir Romos laikotarpio) meno paminklų aprašymą ir klasifikaciją. XVIII a. pabaigoje Rytų kraštų archeologijai nemažos įtakos turėjo Prancūzijos imperatoriaus Napoleono žygio į Egiptą metu vykdyti šio krašto senųjų vietovių kasinėjimai.

XIX a. galima pavadinti didžiųjų archeologinių atradimų amžiumi. Šio amžiaus pirmoje pusėje archeologija pradėjo formuotis kaip atskira mokslo šaka ir kartu skaidytis į atskiras sritis: klasikinę, rytų, bažnytinę, pirmykštės visuomenės. Intensyvi archeologijos raida pirmiausia prasidėjo po didelės Europos valstybių ekspansijos į Azijos bei Šiaurės Afrikos kraštus – seniausių valstybių vietas. Ne mažiau svarbi buvo ir senienų paieška pačioje Europoje, kur aptiktos senos ir turtingos ikivalstybinių epochų kultūros. Tokie yra paleolitiniai urvai Prancūzijoje, sijinės gyvenvietės Šveicarijos ežerų pakrantėse, keltų Halštato ir La Teno kultūros. Būtina paminėti ir Henriko Šlymano (Heinrich Schliemann) (1822–1890) Trojos ieškojimus bei tyrinėjimus, plačius kasinėjimus daugelyje senosios Graikijos vietų, buvusiose Romos imperijos teritorijose, atkasant didingą jos palikimą. Milžiniškas senienų bei kitos faktinės medžiagos kiekis stimuliavo jos tyrinėjimus, pirmiausia klasifikaciją ir datavimą. Paprasčiausiai archeologinei senienų klasifikacijai pagal dirbinių medžiagą (akmens, bronzos ir geležies amžiai) mokslinius pagrindus padėjo danai Kristijanas Jurgensenas Tomsenas (Christian Jürgensen Thomsen) (1788–1865) ir Jensas Jakobas Vorso (Jens Jacob Vorsaae) (1821–1885), prancūzai Žakas Buše de Pertas (Jacques Boucher de Perthes) (1788–1868) išskyrė seniausią žmonijos laikotarpį – paleolitą, 1869 m. Gabrielis de Mortiljė (Gabriel Mortillet) (1821–1898) paskelbė paleolito klasifikaciją, jį padalydamas į šelį, ašelį, mustjė, soliutė, madleną. Anglas Džonas Lebokas (John Labock) (1834–1913) 1865 m. akmens amžių padalijo į paleolitą ir neolitą. Švedas Oskaras Montelijus (Oscar Montelius) (1843–1921) padėjo tipologinio metodo pagrindus archeologijoje, juo remdamasis

sudarė Europos senienų nuo neolito iki ankstyvojo geležies amžiaus chronologiją. Tai tie didieji laimėjimai, archeologijoje, kurių kiekvienas anksčiau ar vėliau pasiekdavo ir Lietuvą. Kuriasi muziejai, pradedama sisteminti sukaupta archeologinė medžiaga. Nuo XIX a. archeologijos mokslą pradėjo plėtoti universitetai bei draugijos. Daugelyje Europos universitetų įsteigtos klasikinės archeologijos katedros. XIX a. viduryje atsirado pirmieji archeologijos institutai, užsiiminėję archeologijos paminklų tyrimais. Pirmasis toks institutas įkurtas 1829 m. Romoje (Istituto di corrispondenza archeologica).

Nuo XIX a. archeologijos istorija su visais atradimais, mokslininkais, tapusiais pasauliniais mokslo šviesuliais, yra faktiškai nebeaprėpiama. Vien svarbiausių dalykų išvardijimas sudarytų tomus, tad nuo šio amžiaus tenka apsiriboti tik žymiausiais Lietuvos kaimynų laimėjimas. XX a. mums pateikė visą archeologijų spektrą, kuriame šis mokslas dalijamas pagal laikotarpius, šalis, tautas, taikomus metodus. Pavardžių, kultūrų, žymių archeologinių vietų, naujų metodų sąrašas tapo tiesiog begalinis, ir šiame amžiuje galima kalbėti tik apie tiesioginį vienų ar kitų idėjų perėmimą ar pritaikymą Lietuvos archeologijoje. Viso likusio pasaulio archeologinė medžiaga (XX a. archeologai pakilo į orą, nusileido į vandenų gelmes, tyrinėjo Sacharos dykumą, Amazonės džiungles bei Arkties vandenyno salas) Lietuvos archeologijos laimėjimus XX a. tiesiog nuskandina nuveiktų darbų apimtimi.

Lietuvos archeologijos padėtis būtų neaiški tegul ir be trumpos kaimyninių kraštų apžvalgos. Didžiausi laimėjimai ir didžiausią poveikį čia turėjo didžiausia valstybė – Rusijos imperijos – kurios sudėtyje nuo 1795 m. iki 1915 m. buvo Lietuva.

Rusijos archeologijos pradininku galima laikyti Petrą I, kuris pradėjo kaupti ne tik archeologines, bet ir kitas kultūrines vertybes. Ypač garsus yra jo 1718 m. vasario 13 d. įsakymas, kuriame liepiama jam pristatyti ne tik senovinius raštus, bet ir senovinius ginklus, indus, papuošalus ir visa, kas atrodė nepažįstama bei neįprasta. Be to, Petras I įsakyme pažymėjo, kad reikia visko, kas randama žemėje, daryti brėžinius, piešinius bei vesti užrašus, kur ir kaip randama. Šis Petro I įsakymas jau atspindi progresyviausius to meto senienų rinkimo metodus. Buvo įsakyta viską pristatyti į Kunstkamerą Sankt Peterburge. Prasidėjo senienų kaupimas. Kitame Petro I įsakyme buvo nustatytas atlyginimas už pristatytus daiktus. Pvz., už visus žmogaus griaučius nurodyta mokėti 1000 rublių, vien už kaukolę 500 rb. 1721 m. buvo paskelbtas įsakymas rinkti senienas Sibire. Čia senųjų pilkapių kasinėjimai (tiksliau – plėšimas) buvo įgavęs neregėtą mastą, nes priešistoriniuose klajoklių kapuose buvo nemažai auksinių ir sidabrinių dirbinių[12]. Kapus kasdavo didžiulės žmonių grupės – po 200–300 žmonių, kurie vadinti „bugorščikais“ (nuo rusų kalbos žodžio „бугор“, reiškiančio kauburį arba pilkapį). Surasti vertingi dirbiniai buvo keičiami į degtinę arba parduodami. Visi jie buvo perlydyti ir tapo netinkami mokslui. Išliko tik mažytė jų dalelytė tarp Petrui I dovanotų daiktų (dabar saugoma Sankt Peterburgo Ermitaže) bei vienas kitas kitose kolekcijose. Suprantama, kad

[12] Курочкин Г. И. Большая охота за сибирским "могильным золотом"/ Санкт Петербург и отечественная археология. Историографическийе очерки. Труды семинара "Проблемы истории и историографии археологической науки". Санкт Петербург. 1995. Выпуск 1. С. 9–17.

senienomis domėjosi ir kiti šviesuoliai, kurie rinko senienas ir leido instrukcijas bei nuorodas, kaip jas reikia rinkti. Iš tokių paminėtini M. Lomonosovas, V. Tatiščevas, G. Mileris ir kiti. Tačiau archeologijos, kaip istorijos mokslo šakos, dar nebuvo. Taip pat nebuvo jokios atskiros specialios institucijos, kuri šį darbą organizuotų ir vykdytų. Taip 1822 m. valstietis Jermolajevas Senosios Riazanės piliakalnyje rado Riazanės kunigaikščių turtų dalį – aukso dirbinių lobį. Jis buvo pristatytas į Sankt Peterburgą. Caras Aleksandras I valstietį Jermolajevą apdovanojo ir įsakė už radinį jam sumokėti 10 000 rublių.

Pirmosios organizacijos, kurios turėjo tikslą tyrinėti archeologinius paminklus, įkurtos tik XIX a. viduryje. Iki tol dalis didikų jau turėjo gausius archeologinius rinkinius, vykdė pirmuosius archeologinių paminklų kasinėjimus, kurie atnešė archeologijos mokslui daugiau žalos negu naudos. Rusijos archeologijos tyrinėjimų istorijoje paprastai minimas grafas Aleksejus Uvarovas, kuris nors buvo išsilavinęs žmogus ir priklausė to meto mokslo elitui, tačiau pasižymėjo skubotais archeologiniais kasinėjimais. 1851–1854 m. grafas A. Uvarovas Vladimiro – Suzdalės žemėse iškasė 7729 pilkapius. A. Uvarovą domino ne laidosena, ne kapų įranga, bet viliojo puikios senienos, kurių jis susirinko tūkstančius. Jo rinkiniai pateko į Rumiancevo muziejų be jokių metrikų, be jokios informacijos. Vėliau žymiausias rusų archeologas A. Spicynas rašė, kad tai krūva daiktų iš VII–XIV a., aštuonių šimtmečių bėgyje padarytų įvairių etninių junginių ir jų protėvių[13]. 1851–1854 m. A. Uvarovo kasinėjimai Suzdalės žemėje ilgai bus mokslininkų apverkiami ir tarnaus griežtu įspėjimu visiems masinių kasinėjimų mėgėjams[14]. Rusijoje 1804 m. 6 istorikai (tarp jų ir žymus Rusijos istorikas N. M. Karamzinas) Maskvoje įsteigė Istorijos ir Rusijos senienų draugiją, kuri per 113 veiklos metų išleido 251 knygą su 3300 straipsnių[15], tarp kurių nemažai buvo archeologinių (jų daugumą sudarė šaltinotyriniai). Nuo 1846 m. gegužės Peterburge veikė Rusijos archeologijos draugija, kurios įkūrimo iniciatoriai buvo archeologas B. V. Kėne ir numizmatas J. J. Reichelis[16]. Nuo pat pradžių draugijoje (nuo 1849 m. ji tapo imperatoriškąja) aktyviai reiškėsi A. Uvarovas – žmogus, su kurio vardu susiję daug XIX a. Rusijos archeologijos darbų. Jis 1864 m. sukūrė Maskvos archeologinę draugiją, 1869 m. Maskvoje sušaukė I archeologų suvažiavimą. 1877 m. įkurtas Archeologijos institutas Peterburge, rengęs archeologus ir archyvarus. Nuo 1859 m. Rusijoje veikė Imperatoriškoji archeologinė komisija, nuo 1889 m. kontroliavusi visus archeologinius kasinėjimus valstybinėse žemėse. XIX a. antrojoje pusėje įvairios archeologinės draugijos pradėtos kurti vietose. XIX a. Rusijoje pasižymėjo ir daugybės archeologinių leidinių įsikūrimu, intensyviais archeologiniais kasinėjimais, muziejų kūrimusi bei archeologinės tematikos straipsniais. Tokiu būdu Rusijoje XIX a. archeologija susiformavo kaip mokslas, kurį smarkiai deformavo ir didžia dalimi sunaikino 1917 m. spalio perversmas.

[13] Амалрик А. С., Монгайт А. Л. Что такое археология. Москва. 1957. С. 11.

[14] Ten pat. P. 12.

[15] Матюшин Г. Н. Русское (Российское) археологическое общество и его роль в развитии археологии в России/ Традиции Росийской археологии. Археологические изыскания, Выпуск 33. 150 лет Российскому (Русскому) археологическому обществу. Санкт Петербург. 1996. С. 7.

[16] Ten pat.

Antra pagal poveikio Lietuvos archeologijai svarbumą šalis buvo Lenkija. Čia tenka padaryti nemažą išlygą, nes iki 1915 m. ji irgi buvo Rusijos imperijos sudėtyje. Dėl istorijos bėgyje Lietuvos diduomenėje įsigalėjusios lenkų kalbos bei glaudžių ryšių su etninės Lenkijos žemėmis kartais sunku atskirti abiejų kraštų archeologus ir jų nuopelnus. Tai ypač būdinga XIX a., kai grafų Tiškevičių veikla ir Vilniaus senienų muziejus bei Archeologinė komisija neretai laikomi Lenkijos archeologijos istorijos dalimis. Vis dėlto didžiąja dalimi Lenkijos archeologijos istorija yra atskira.

Pirmaisiais Lenkijos archeologais galima laikyti Stanislovą Kostką Potockį (1755–1821), besidomėjusį klasikine archeologija, bei grafą Janą Potockį (1761–1815), slavų senienų tyrinėjimų pradininką. 1800 m. Varšuvoje susikūrė Mokslo bičiulių draugija (Towarzystwo Przyjaciół Nauk), kurios vienu tikslų buvo senųjų vietų bei radinių fiksavimas. Savo dvasia prie lenkų archeologijos pradininkų galima priskirti Adamą Čarnockį (1784–1825) (pasirašė Zoriano Dolengos Chodakovskio slapyvardžiu), tyrinėjusį slavų palikimą Galicijos, Volynės ir Podolės žemėse. 1857 m. Poznanėje Kazimiežas Šulcas (1824–1887) įkūrė pirmąjį Lenkijos archeologijos muziejų. Janas Zaviša (1820–1887) 1873 m. įkūrė pirmąjį grynai archeologinį leidinį „Archeologijos žinios“ („Wiadomości archeologiczne“). 1898 m. Erazmas Majevskis (1858–1922) savo rinkinių pagrindu Varšuvoje įkūrė Priešistorinį muziejų (Muzeum prehistoryczny im. E. Majewskiego) ir pradėjo leisti kitą archeologinį leidinį „Sviatovitas“ („Światowit“). Atkurta Lenkijos valstybė 1918 m. spalio 13 d. išleido dekretą dėl senienų apsaugos ir sukūrė Valstybinį priešistorinių senienų konservatorių kolektyvą (Panstwowe Grono Konserwatorów zabytków Przedhistorycznych). 1928 m. kovo 22 d. Varšuvoje įsteigtas Valstybinis archeologijos muziejus (Panstwowe muzeum archeologiczne). Archeologija XX a. pirmoje pusėje Lenkijoje sparčiai plėtojosi. Antrasis pasaulinis karas Lenkijos archeologijai padarė milžinišką žalą, ypač muziejams, archyvams, tyrinėjimams.

Latvijos valstybės raida iš esmės pakartoja Lietuvos valstybingumo raidą XIX–XX a., tik skirtumas tas, kad iki XIX a. latviai savo valstybės neturėjo. Nuo Livonijos ordino laikų išlikusi vokiškos kultūros tradicija paliko savo atspaudą ir šio krašto archeologijoje. Latvijoje archeologiniai tyrinėjimai pradėti XIX a. pradžioje. 1817 m. Jelgavoje įkurta vokiška Kuršo literatūros ir meno draugija (Kurländische Gesellschaft für Literatur und Kunst). Ji archeologijos paminklus pradėjo tyrinėti maždaug nuo 1870 m. (J. Dioringas, K. Bliumas, K. Bojus). 1834 m. Rygoje įkurta Istorijos ir senienų draugija (Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde der Ostseeprovinzen Russlands). Čia archeologinius tyrinėjimus atliko K. Bornhauptas, grafas K. Siversas, A. Buchholcas. Tartu universiteto profesorius Fridrichas Krūzė (Fridriks Krūze) (1790–1866) 1838–1839 m. tyrinėjo Aizkrauklės kapinyną Dauguvos krante. 1842 m. jis paskelbė krašto senienas apibendrinantį darbą „Necrolivonica“. XIX a. Latvijoje daugiausia kasinėjo vokiečių kilmės mokslininkai, straipsniai iki pat Pirmojo pasaulinio karo skelbti irgi daugiausia vokiškai. Archeologinius tyrinėjimus šiame krašte stimuliavo 1896 m. Rygoje įvykęs Rusijos archeologų X suvažiavimas. Po jo prasidėjo ne tik kapinynų, bet ir piliakalnių, pilkapių kasinėjimai. Šiuo metu pradėjo dirbti žymiausias Latvijos archeologas Francis Baluodis (1882–1947). 1920 m. buvo įsteigtas Valstybinis istorijos muziejus (Valsts vēstures muzejs), 1922 m. Latvijos universitete – Archeologijos katedra, kuriai iš pradžių vadovavo Rytprūsių

archeologas Maksas Ebertas (1879–1929). Nuo 1924 m. katedrai vadovavo F. Baluodis, kuriam vadovaujant bei redaguojant 1926 m. pasirodė „Latvijos archeologija" („Latvijas archaioloģija"). 1923–1930 m. Ernestas Brastinis (Ernests Brastiņš) (1892–1942) išleido 4 „Latvijos piliakalnių" („Latvijas pilskalni") tomus, kuriuose nuodugniai aprašė 282 Latvijos piliakalnius, pateikė jų planus bei nuotraukas. 1930 m. Rygoje buvo surengtas II tarptautinis Baltijos archeologų kongresas (pirmasis kongresas įvyko 1912 m. Stokholme (Švedija), turėjęs didelį poveikį tolesnei Latvijos archeologijos raidai. XX a. 4 dešimtmetyje Latvijoje pradėjo dirbti daug jaunų perspektyvių archeologų: Valdemaras Ginteris (Valdemārs Ģinters) (1899–1979), Feliksas Jakobsonas (Fēliks Jākobsons) (1896–1930), Eduardas Šturmas (1895–1959), Raulas Šnorė (1901–1962), Elvyra Šnorė (Elvīra Šnore) (1905–1995), Adolfas Karnupas (1904–1973). Jie ne tik vykdė plačius kasinėjimus daugelyje žymių archeologijos paminklų, bet ir skelbė savo darbus tuometėje Latvijos mokslinėje spaudoje. Latvijos archeologijai, buvusiai stipriausiai tarp Pabaltijo valstybių, tarybinė okupacija sudavė stiprų smūgį. 1940 m. buvo areštuotas ir mirties bausme nuteistas E. Brastinis, 1944 m. į Vakarus pasitraukė F. Baluodis, V. Ginteris, E. Šturmas, H. Riekstinis.

Prūsijos archeologijos istorija glaudžiai susijusi su Vokietijos archeologijos istorija, nes nuo 1701 m. gyvavusi Prūsijos karalystė XIX a. 7 dešimtmetyje suvienijo Vokietiją. Pati Prūsija nuo 1871 m. įėjo į Vokietijos imperijos sudėtį kaip pagrindinė jos dalis iki pat Pirmojo pasaulinio karo pabaigos. Jau nuo XVI a. Prūsijos teritoriją sudarė tarsi dvi dalys: tikroji Prūsija (patogumo dėlei ją vadinsime Rytų Prūsija, nors tai nėra tikslus istorinis terminas) ir Brandenburgas. Nagrinėjant Lietuvos archeologijos istoriją svarbi archeologijos raida Rytų Prūsijoje, kadangi iki 1918 m. į ją įėjo Klaipėdos kraštas (vėl užimtas hitlerinės Vokietijos 1939–1945 m.).

Rytų Prūsijoje domėjimasis senaisiais krašto archeologijos paminklais bei pirmieji kasinėjimai žinomi nuo XVIII a. 1703 m. kasinėti Stablacko pilkapiai prie Prūsų Yluvos, kurių tyrinėjimų duomenys paskelbti 1723 m. 1790 m. įkurta Kionigsbergo gamtos–ekonomikos draugija (Physikalisch–Ökonomischen Gesselschaft zu Königsberg), kurios vienas tikslų buvo tirti Prūsijos senovę, taip pat ir archeologijos paminklus. 1844 m. įkurta Prūsijos senovės draugija (Altertumsgesselschaft Prussia), kuri sukūrė Prūsijos muziejų Kionigsberge (nuo 1845 m.), pradėjo išsamesnius archeologinius tyrinėjimus, archeologinių straipsnių publikacijas. Nuo 1874 m. ji pradėjo leisti „Prūsijos senovės draugijos posėdžių protokolus„ („Sitzunsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia"), kurių iki 1943 m. išėjo 35 tomai. XIX a. antroje pusėje Rytų Prūsijoje labai paplito kapinynų kasinėjimai, kurie dažniausiai būdavo trumpalaikiai ir apsiribodavo radinių surinkimu. Tačiau senienų buvo sukaupta daug. Tuo pat metu pradėtos steigti lokalinės draugijos, užsiiminėjusios praeities tyrinėjimais, plėtėsi istorinės tematikos leidinių ratas. Iš tuomečių archeologų pažymėtina Oto Tišlerio (Otto Tischler) (1843–1891) veikla. Jis pirmasis pradėjo tyrinėti didelius kapinynų plotus, apibendrino juose sukauptą medžiagą, kuri jau po jo mirties buvo išleista[17]. Tolesni Rytų Prūsijos archeologų darbai susiję su A. Becenbergerio, E. Holako, K. Engelio darbais, kurių nuopelnai plačiau aptarti skyrelyje

[17] Tischler O. Ostpreussische Altertumer. Königsberg. 1892.

apie Klaipėdos krašto archeologinių tyrinėjimų istoriją. Iš XX a. pirmos pusės Rytų Prūsijos archeologų paminėtinas Vilhelmas Gertė (Wilhelm Gaerte) (1890–1958), 1929 m. parašęs pirmąjį prūsų archeologiją apibendrinantį darbą „Rytų Prūsijos priešistorė" („Urgeschichte Ostpreussens"). 1945 m. pradžioje visoje Rytų Prūsijoje dar 1944 m. kažkiek pradėta archeologinė veikla buvo brutaliai nutraukta karinių veiksmų. Dauguma Prūsijos muziejaus rinkinių žuvo, kaip ir vietiniuose muziejuose buvusios senienos, archyvai. Europinio lygio Rytų Prūsijos archeologija dešimtmečiams liko kone visų užmiršta ir nereikalinga.

Baltarusija, kaip savarankiška valstybė, yra labai nesenų laikų darinys, o jos teritorija visą laiką įėjo į kaimyninių valstybių sudėtį. Atskira Baltarusijos archeologija susiformavo tik XX a. trečiame dešimtmetyje, t. y. jau tarybiniais laikais, o tai didesnio poveikio Lietuvos archeologijai neturėjo. Dėl istorinės situacijos (1920 m. Lietuvai buvo pripažintas Vilniaus kraštas, kurio de facto viso Lietuva niekuomet taip ir nevaldė) tarpukario Lietuvos archeologinėje literatūroje galime rasti kai kurias tyrinėtojų pavardes, kurios dabartinėje Lietuvos archeologijos istorijoje lieka „už sienos". Jie įvairiu laiku tyrinėjo archeologijos paminklus ir rašė mokslinius darbus toje Vilniaus krašto dalyje, kuri dabar yra Baltarusijos teritorijos dalis. Objektyvumo dėlei reikia paminėti pagrindinius jų darbus, kurie šiandien yra neatskiriama Baltarusijos archeologijos istorijos dalis. G. Savickis Alšėnuose 1892 m. ištyrė mažą – vos 5,88 m^2 plotelį, kuriame rado 3 akmenimis apkrautus XIV a. kapus[18]. P. S. Rykovas Markiniatuose 1914 m. tyrinėjo akmenimis apkrautus kapus[19]. K. Salevičius 1934 m. prie Zasvyrių tyrinėjo 21 pilkapį. Juzefas Jodkovskis (1890 12 20 Gardine – 1950 01 02) 1932–1933 m. Gardino pilyje aptiko kunigaikščio rūmus, gynybinę sieną, dviejų bažnyčių vietas,1935 m. kasinėjo palei Boriso ir Glebo cerkvę Gardine. Zdislavas Durčevskis (1908 07 03 Dlonėje (Poznanės vaivadija) – 1944 08 05 Varšuvoje) 1937–1939 m. kasinėjęs senąją Gardino pilį (apie 300 m^2 plote), aptiko iki 4,65 m storio kultūrinį sluoksnį su gausiais archeologiniais radiniais, kurių dauguma žuvo Antrojo pasaulinio karo metais. Nemažai įvairių archeologijos paminklų (daugiausia pilkapynų) žvalgė ir kasinėjo Vilniuje dirbę E. ir V. Holubovičiai.

Tai toks labai glaustas istorinis archeologijos raidos Europoje ir aplinkiniuose kraštuose fonas, rodantis bendras raidos tendencijas bei vietos specifiką. Visa tai atsispindėjo ir Lietuvos archeologijos raidoje.

PIRMIEJI SENOVĖS TYRINĖTOJAI LIETUVOJE

Lietuvos archeologinių tyrinėjimų istorija glaudžiai susieta su Rusijos, Lenkijos bei Vokietijos istorija. Garsieji Europos ir antikinio pasaulio atradimai rado atgarsį ir tarp Lietuvos šviesuolių. Karalių, kunigaikščių ir kitų didikų rūmuose nuo seno buvo kaupiamas senolių palikimas, užsienio pasiuntinių dovanos, žymių menininkų darbai. Lietuvoje, kaip ir kituose kraštuose, radiniais domėtasi kaip retenybėmis

[18] Kviatkovskaja A. Jotvingių kapinynai Baltarusijoje (XI a. pab.–XVII a.). Vilnius. 1998. P. 18.

[19] Ten pat.

ar keistenybėmis. Iš pradžių tai buvo aristokratų sfera ir sunku pasakyti, kas ir kur iš Lietuvos šviesuolių pirmas atkreipė dėmesį į archeologinius radinius. Tačiau galima manyti, kad nuo senų senovės, ypač įsigalėjus žemdirbystei, atliekant įvairius žemės kasinėjimo darbus – kasant duobes, griovius, įrengiant piliakalnius, buvo aptinkami žmonių griaučiai, šukės, akmeniniai ir metaliniai dirbiniai, kurie kėlė nuostabą ir buvo žmonėms nesuprantami. Dar viduramžių pradžioje Lietuvoje buvo žinoma daugybė senkapių, pilkapynų. Sklido legendos, kad juose palaidoti milžinai. Dar didesnį susidomėjimą kėlė aptinkami mamuto kaulai. Atsirado pasakojimų apie smakus – drakonus. Įvairių pasakojimų apie milžinus, užburtas pilis bei degančius pinigus išliko iki mūsų amžiaus pradžios.

Viduramžių žinių apie archeologinius radinius, kartais ir labai fantastiškos, aptinkamos ir rašytiniuose šaltiniuose. Tokią įdomią žinią mums paliko pirmas lenkų istorikas, Krokuvos kanauninkas Janas Dlugošas (Jan Długosz) (1415–1480). „Lenkijos istorijoje" („Historia Polonica") jis rašė, kad Lenkijoje dedasi stebuklingi dalykai, esą Nachuvo kaimo laukuose, netoli Sremo miesto Poznanės diacezijoje, taip pat Kozielsko kaime, netoli Leknos miesto, iš žemės auga puodai. Tai vykstą stebuklingu būdu, be žmogaus įsikišimo. Gimsta ir dauginasi įvairių formų puodai, panašūs į žmonių vartojamus, silpni ir minkšti, kol jie ilsisi savo lizduose žemėje, tačiau išimti ir vėjo bei saulės išdžiovinti, darosi patvarūs. Jie įvairių formų ir dydžių, panašūs į puodžių gaminamus[20]. Apie stebuklus Lenkijoje pasklido garsas po visą Europą.Tuo nepatikėjo austrų kunigaikštis Ernestas, nors apie tai jam pranešė lenkų riteris Janas Warlzevickis, kuris siuntė pasiuntinius pas Jogailą, kad šis tai patvirtintų. Jogaila, Ernesto pasiuntinio lydimas, pats nuvyko į Nachuvo kaimą ir pasiuntinio akivaizdoje įsakė žmonėms kasti lauką, kuriame „puodai auga ir dauginasi stebuklingu būdu". Jogailos ir kunigaikščio pasiuntinio akivaizdoje valstiečiai iškasė keletą puodų ir kelis iš jų kaip įrodymą Jogaila padovanojo Ernestui. Tai pirmi archeologiniai tyrinėjimai Lenkijoje, kurie įrodė, kad lenkų žemė augina puodus kaip ridikus. Šiandien mes žinome, kad Nachuvo kaime buvo aptiktas Lužitėnų kultūros kapinynas, kuriame buvo laidojami sudeginti žmonių palaikai urnose ir į kapą dėti keli ar net keliolika vadinamųjų puodų palydovų iš pirmojo tūkstantmečio pr. Kr.

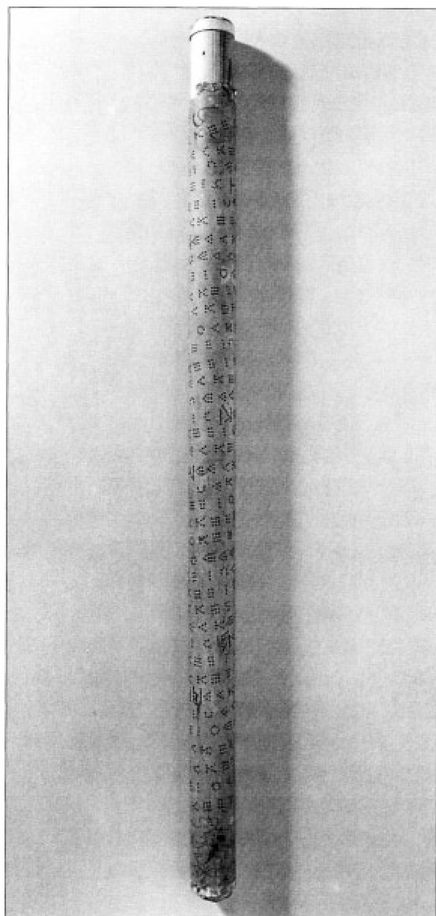
Įsitikinimas, kad žemėje auga puodai, nuo J. Dlugošo laikų išsilaikė dar kelis šimtmečius. Panašią versiją dar aptinkame Motiejaus Miechovskio ir Martyno Kromerio kronikose (1521, 1577 m.)[21].

Daug mįslių ir interpretacijų sukėlė 1680 m. aptiktas vadinamasis „lietuviškas kalendorius" arba „Gedimino skeptras". Tada Strėvos upės krante, žemiau Kietaviškių, pavasario potvynio išplautame krante, po juodžemio sluoksniu, 1/4 uolekčio gylyje buvo rastas geležinis cilindras arba lazdelė. Jos paviršius padengtas žalvario skardele su įkaltomis auksinėmis vinutėmis, sugrupuotomis įvairiais ženklais ir figūromis, spirale išdėstytomis 39 eilėmis, einančiomis iš dešinės į kairę. Rastoji lazdelė buvusi 1,5 anglų colio storio ir 2 pėdų bei 3 colių ilgio. Šis mįslingas radinys sukėlė daug skirtingų aiškinimų ir spėliojimų. Kito panašaus radinio Lietuvos archeologinėje medžiagoje nėra, o ir šis žinomas tik iš literatūros. Eidamas iš rankų į rankas kaip

[20] Dlugosz J. Opera Omnia. Kraków. 1883. T. X. S. 57.

[21] Gąssowski J. Z dziejów Polskiej archeologii. Warszawa. 1970. S. 19–20.

didelė įdomybė, šis vertingas radinys dingo, liko tik jo kopija (1 pav.). Iš pradžių lazdelė pateko pas Naugarduko kaštelioną Steponą Aleksandravičių, po to pas kažkokį V.Z., po jo mirties – pas tūlą dvarininką Bagatką, po kurio mirties lazdelė dingo galutinai. XIX a. pabaigoje Vilniaus senienų muziejuje buvo saugomos dvi jos kopijos, kurias muziejui perdavė M. Gusevas. Viena kopija, daryta iš originalo, priklausė T. Narbutui. Šį radinį plačiai aprašė F. Pokrovskis[22]. Jis, remdamasis M. Gusevu, aiškino šių ženklų reikšmę, manė, kad tai yra mėnesių pavadinimai ir mėnulio fazės. Esą iš viso pažymėta 352 dienos ir 12 mėnesių. Kai kurie ženklai aiškiai mums primena raidę O, kiti – K, dar kiti C, šonu paverstą A ar V. Įdomu, kad ženklą žymi trys vinučių galvutės, o ženkle K visada yra trys vertikalių taškų eilutės po tris taškus[23]. Runas iš „lietuviško kalendoriaus", rasto Strėvos upės krante, buvo bandoma laikyti ir lietuviško rašto pavyzdžiais. Didžiausias senojo lietuviško rašto buvimo šalininkas buvo T. Narbutas.

1 pav. Kietaviškių lazda (LNM inv. Nr. IPR–81)

Yra žinių, kad Lenkijos karalius Augustas III Saksas (1697–1733), žinomas kaip didelis meno ir senienų mėgėjas, įkūręs garsią Drezdeno galeriją, įsakęs saugoti ties Ukmerge rastus tauro ragus su juose įrėžtomis figūromis ir ženklais, pagal P. Tarasenką – runomis[24].

Lietuva po Liublino unijos glaudžiai siejosi su Lenkija, ypač glaudūs ryšiai buvo tarp valdovų ir diduomenės. Lietuvių – lenkų valstybės pietrytinės valstybės ribos XVI–XVII a. siekė Juodosios jūros pakraščius, kur jau tuomet buvo kasinėjami garsūs skitų pilkapiai, kurių turtingais palaidojimais domėjosi ir lietuvių, lenkų

[22] Покровский Ф. В. Виленский музей древностей. Вильно. 1893. Таблица XVIII.; Покровский Ф. В. Археологическая карта Виленской губернии/ Труды Виленского отделения Московского предварительного комитета по устройству IX археологического съезда. Вильно. 1893. Нр. 199. С. 129.

[23] Покровский Ф. В. Виленский музей древностей. Вильно. 1893. Таблица XVIII.

[24] Tarasenka P. Lietuvos archeologijos medžiaga. Kaunas. 1928. P. 8.

2 pav. Tadas Čackis (A. Osiński. O życiu i pismach Tadeusza Czackiego. Krzemieniec. 1816.)

didikai, taip pat karalius Jonas Sobieskis. XVIII a. archeologijai ypatingą dėmesį skyrė Stanislovas Augustas Poniatovskis (1764–1795), kuris ypač domėjosi graikų, romėnų bei slavų senienomis. Lenkų archeologinėje literatūroje nurodoma, kad S.A. Poniatovskio iniciatyva buvo tyrinėjami Raginėnų pilkapiai ir piliakalnis[25], nors apie tai mes jokių detalesnių žinių neturime. Atskirų archeologinių radinių kaip retenybių ar keistenybių būta ir kitų didikų rūmuose. Ypač populiarūs turėjo būti akmeniniai kirvukai, liaudies dar vadinami perkūno kulkomis.

Bene daugiausia dėmesio XVII–XVIII a. susilaukė monetų lobiai. Skatinami grynai materialinių sumetimų, radėjai tuomet, kaip ir dabar, dažniausiai radinį kiek įmanydami slėpdavo, dėl to tekdavo net teistis. Vienas tokių gana ankstyvų paskelbtų dokumentų yra apie 1696 m. birželio 3 d. prie Daniūnų kaimo iškastą lobį[26]. Daugiau žinoma apie du 1760 m. rastus lobius[27].

XIX a. pradžioje V. Surovieckis (W. Surowiecki) skatino registruoti visus archeologinius radinius, o Hugo Kolontajus (Hugo Kołłąta) 1802 m. išleido atsišaukimą į visuomenę rinkti viską, kas susiję su senove. Ryšium su tuo, P. Tarasenka ir Lietuvos archeologijos tyrinėjimų pradžią sieja su H. Kolontajumi[28]. Su ties Ukmerge rastais ragais susipažino Tadas Čackis (Tadeusz Czacki) (1765–1813), Naugarduko seniūnas, didelis senienų mėgėjas ir rinkėjas (2 pav.). Jis savo darbe „Apie lietuvių ir lenkų teisę“[29] vieną ragą pavadino „medžiotojų trimitu“, kitus du ragus laikė geriamaisiais. Knygos gale T. Čackis skatino panašius radinius rinkti ir saugoti. 1805 m. jis išleido instrukciją apie archeologinių radinių rinkimą. „Randami dievukai, senoviniai indai ar urnos su degintiniais kaulais, akmenys su įrašais, senoviniai ginklai ir kitkas gali patarnauti daugeliui istorijos dalykams“[30]. Instrukcijoje nurodoma apie visa, kas randama, jam pranešti. Jis yra paminėjęs ir sidabro lydinius iš Vaitkuškio, išartus apie 1790 m. ir dingusius per 1812 m. karą[31].

Minėti atsišaukimai į visuomenę, pirmieji archeologiniai tyrinėjimai, senienų ir numizmatikos kaupimas paskatino pirmųjų mokslinių draugijų, taip pat pirmųjų kolekcijų, davusių pradžią muziejams, kūrimą. Archeologinės medžiagos kaupimas Lenkijoje turėjo įtakos ir to meto Lietuvos šviesuomenei. Pirmuosius susidomėjimus žiląja Lietuvos praeitimi aptinkame ir tarp to meto Vilniaus universiteto profesorių, kurie savo paskaitose ir straipsniuose skatindavo studentus ir apskritai Lietuvos

---

[25] Gąssowski J. Z dziejów Polskiej archeologii. Warszawa. 1970. S.30; Głosik J. Przygoda z archeologią. Warszawa. 1987. S. 27. Tyrinėtojas remiasi J. Koščevskiu (Kostrzewski J. Dzieje polskich badań prehistorycznych. Poznań.1949. S.1), šis – J. Puzinu (Puzinas J. Vorgeschichtsforschung und Nationalbewusstsein in Litauen. Kaunas. 1935. P. 108., nuoroda 28), o pastarasis nurodo į F. Diubua laišką (1824 09 01 F. Diubua laiškas motinai), kurio originale patikrinti negalime.

[26] Biržų dvaro teismo knygos. Vilnius. 1982. P. 11–119, 183–191.

[27] Ivanauskas E. Lietuvos pinigų lobiai. Paslėpti 1390–1865 m. Vilnius. 1995. P. 325, 334.

[28] Tarasenka P. Lietuvos archeologijos medžiaga. Kaunas. 1928. P. 8.

[29] Czacky T. O litewskich i polskich prawach. Warszawa. 1800. T. 1–2.

[30] Gąssowski J. Z dziejów Polskiej archeologii. Warszawa. 1970. S. 35.

[31] Czacky T. O moniecie polskiej i litewskiej / O litewskich i polskich prawach. Warszawa. 1800. T. I. S. 171.

visuomenę kaupti archeologines senienas kaip šaltinius, galinčius giliau ir išsamiau parodyti garbingą Lietuvos praeitį. Iš tokių paminėtinas profesorius Joachimas Lelevelis (Joachim Lelewel) (1786–1861), Lenkijos ir Lietuvos istorikas, geografas ir numizmatas, Vilniaus universiteto auklėtinis, vėliau – profesorius. Savo darbais jis paskatino domėtis Lietuvos praeitimi, daug dėmesio skirti ne tik rašytiniams šaltiniams, bet ir archeologijai. J. Lelevelis pirmas pabrėžė archeologijos reikšmę tarp istorijos mokslų. Jis jau iškėlė mintį, kad didelę reikšmę archeologinių paminklų datavimui turi juose aptinkamos monetos. Tai nurodydamas jis jau laikėsi T. Čackio pažiūros, kad randamos arabų monetos Lietuvoje pateko į ją tik XVI–XVII a., esą jas atgabenę totoriai.

J. Lelevelis jau žinojo, kad Lietuvos archeologiniuose laidojimo paminkluose aptinkamos ir Romos monetos: Adriano (76–138), Trajano (53–117), Antonino Pijaus (138–161), dėl kurių kėlė klausimą, ar kapai, kuriuose jos rastos, irgi priklauso tų imperatorių viešpatavimo laikotarpiui. J. Lelevelis pagal Skandinavijos monetas ir skandinaviškus dirbinius XI a. tiksliai datavo kapus pagal rastas monetas Lenkijoje Rušča Plaščyzna kapinyne, apie kurį jis paskelbė straipsnį[32]. Lietuvos archeologiniuose paminkluose aptinkamos monetos leidžia ir šiandien tiksliai datuoti atskirą paminklą.

J. Lelevelio pažiūros į istorijos šaltinius ir archeologijos reikšmę istorijos mokslui XIX a. pradžioje buvo pažangios. Istorijos moksle tuomet viešpatavo pažiūra, kad viskas, kas išliko nuo pagoniškų laikų, yra apdengta paslapties šydu ir priklauso tiems laikams, kurių negalima nušviesti. „Viskas, kaip sakė žymusis Rasmusas Neyerupa, kas yra seniau negu krikščionybė, tačiau ar tai kelis metus, ar kelis šimtmečius, o gal ir kelis tūkstantmečius, yra senesnė, galima tik spėlioti“[33]. Žinoma, kad šis istorikas didžiai vertino archeologinių paminklų reikšmę istorijai. J. Lelevelis juos laikė seniausiais žmonijos istorijos šaltiniais. Jis rašė: „Jeigu žmonėms yra miela jų pradžia, jeigu savo vaikystės lopšys yra saldus prisiminimas, jeigu gali sūnaus širdį pažadinti motinystės glamonių prisiminimai, tegu kiekvienas prisimena senuosius laikus ir jų palikimą“[34]. Uždarius Vilniaus universitetą 1832 m., J. Lelevelis pasitraukė į užsienį, tačiau ir toliau domėjosi Lietuvos archeologija ir numizmatika. Dirbdamas Vilniaus universitete jis plačiai susirašinėjo su daugeliu istorikų ir kitais garsiais žmonėmis, tarp jų ir su K. Marksu, kuris didžiai vertino jo, kaip istoriko, kompetenciją, taip pat su Dionizu Poška, pirmojo Lietuvos muziejaus įkūrėju. Įvairiuose to meto žurnaluose, tokiuose kaip „Tygodnik Wileński“, „Dziennik Wileński“, „Pamiętnik Warszawski“, „Dziennik Warszawski“, „Rozmaitośći naukowe“ ir kituose, aptinkame nemažai straipsnių apie Lietuvos senovę ir jos archeologinius paminklus[35].

---

[32] Lelevel J. Mogiła pod wsią Ruszcza Plaszczyzna w Sandomierskim/ Pamiętnik umiejętnośći moralnych i literatury. Warszawa. 1830. T. 1. S. 296.

[33] Abramowicz A. Wiek archeologii. Warszawa. 1967. S. 78; Gąssowski J. Z dziejów Polskiej archeologii. Warszawa. 1970. S. 35.

[34] Lelewel. J. Mogiła pod wsią Ruszcza Plaszczyzna w Sandomierskim/ Pamiętnik umiejętnośći moralnych i literatury. Warszawa. 1830. T. 1. S. 296.

[35] Tarasenka P. Lietuvos archeologijos medžiaga. Kaunas. 1928. P. 9.

Taip, pvz., I. Lobojka „Vilniaus dienraštyje“ paskelbė straipsnį apie Žemaitijos milžinkapius[36].

Tačiau būtų klaidinga manyti, kad visi to meto šviesuoliai universiteto dėstytojai ar mokslinių draugijų nariai su entuziazmu sutiko būtinybę tyrinėti archeologinius paminklus. Kai kurie Vilniaus universiteto dėstytojai yra net pareiškę mintį, kad pagoniškų paminklų atidengimai gali pakenkti jų tikėjimo tiesoms[37]. Tuo tarpu Adomas Čarnockis 1818 m. knygoje „Apie ikikrikščioniškus slavus“[38] skatino tyrinėti visų slavų senovę, kėlė archeologinių paminklų svarbą slavų kultūrai ir praeities tyrinėjimų reikšmę. Jis pats keliavo po Rusiją ir Lenkiją, tyrinėjo daug archeologinių paminklų – piliakalnių, pilkapių ir kt. A. Čarnockis laikomas pirmu slavų piliakalnių tyrinėtoju[39].

XIX a. archeologai, nors dar ir labai atsargiai, tačiau jau formulavo ir konkrečias istorines problemas. Pvz., buvo keliamas kausimas dėl seniausio slavų rašto – runų – egzistavimo, kuriam nagrinėti buvo sudaryta net speciali komisija, į kurią buvo įtrauktas ir J. Lelevelis. Komisijos nuomone, abejotinas runų, kaip senojo slavų rašto, egzistavimas.

Be archeologinių bandymų tyrinėti vieną ar kitą paminklą, domėjimosi senove, išspausdintų darbų ir straipsnių, stropiai buvo renkamos ir šiaip įvairios senienos, kurios davė pradžią pirmiesiems muziejams. Iš privačių kolekcijų XIX a. viduryje ir antroje pusėje susiformavo tikri muziejai.

DIONIZAS POŠKA

Dionizas Poška (Paškevičius) (Dionizy Paszkiewicz) (apie 1765 Lėlaičiuose (Mažeikių r.) – 1830 05 12 Barzdžiuose (Šilalės r.) gimė Žemalės parapijos dvare, žemaičių bajorų šeimoje. Jo tėvų biografijos margos. Tėvas Adomas (apie 1730–1826) vienu metu buvo Telšių pavieto karūžas, vėliau valdė Maldūnų seniūniją, įsigijo Bijotų dvarelį, kur ir mirė. Jis buvo vedęs tris kartus, turėjo 4 sūnus ir 2 dukras. Dionizo motina Barbora (apie 1730 – prieš 1774) irgi buvo bajorė, A. Poškos pirmoji žmona, pati buvo ištekėjusi jau trečią kartą (Dionizas buvo paskutinis jos vaikas). Mokyklą D. Poška lankė Kražiuose, vėliau Raseiniuose mokėsi teisės. Ją baigęs pradėjo dirbti Raseinių žemės teisme, kur ir dirbo iki 1820 m. 1789–1793 m. jis nupirko nemažą dalį Barzdžių–Bijotų valdų, kur ir apsigyveno apie 1790 m. vidurį. Šioje jo valdoje buvo apie 500 ha žemės bei 40 baudžiauninkų. 1792 m. jis vedė bajoraitę Uršulę Sasnauskytę iš Mantvilonių (Veliuonos valsčius) (apie 1768–1828). Paskutinius dvejus metus D. Poška nugyveno našlaudamas vienas, kadangi vaikų neturėjo. Mirė jis Barzdžiuose „nuo ištinimo“, palaidotas Kaltinėnų (Šilalės r.)

---

[36] Łoboyko I. Groby olbrzymie na Żmudzi i inne zabytki starożytnośći tego kraju // Dziennik Wileński. Wilno. 1823. T. 2. Nr. 6. S. 145–157.

[37] Gąssowski J. Z dziejów Polskiej archeologii. Warszawa. 1970. S. 38–39.

[38] „O slowianszczyznie przedchrzescijanskej“.

[39] Gąssowski J. Z dziejów Polskiej archeologii. Warszawa. 1970. S. 40–41.

parapijos kapinėse (kapas išlikęs). Trys mėnesiai prieš mirtį jis testamentu Kražių mokyklai užrašė „numizmatus, t.y. senovės pinigus ir medalius, taip pat dalį senoviškų ginklų, kuriuos per visą savo gyvenimą kruopščiai surinkau“[40]. Šios rinkinio dalies pėdsakai dingsta 1836 m. uždarius mokyklą. Pas Vilniaus universiteto profesorių Igną Lobojką buvusį „įvairių senovės ginklų, šarvų bei kitų riterinių dalykų rinkinį“ jis prašė perduoti Vilniaus universitetui[41]. Pastarąjį rinkinį jis 1825 m. siuntė į Peterburgą žymiam to meto kolekcionieriui Nikolajui Rumiancіavui (1754–1826), kuris 1826 m. mirė rinkiniui dar tebesant Vilniuje. Po D. Poškos mirties dalis jo surinktos kolekcijos tebebuvo Barzdžiuose. Jos likučius 1912 m. aprašė M. Brenšteinas[42]. D. Poškos portretas nežinomas, aišku tik tiek, kad tai būta aukšto ir augaloto vyro[43].

D. Poška daugiausia žinomas kaip rašytojas bei pirmojo Lietuvos muziejaus įkūrėjas. Jis savo metu palaikęs plačius ryšius su rusų ir lenkų mokslininkais T. Čackiu, P. Repenu, J. Leleveliu, I. Lobojka, N. Rumiancevu ir kitais, domėjosi Lietuvos istorija ir istorija apskritai, etnografija, kalba, literatūra, bendravo su žinomais to meto Lietuvos švietėjais J. Giedraičiu, K. Nezabitauskiu, S. Stanevičiumi ir kt. 1811 m. Bijotų kaime, vadinamame Vyšnių kalne (apie 1 km į vakarus nuo Barzdžių dvaro), buvo vietinio berniuko, bandžiusio išrūkyti lapes, padegtas senas tuščiaviduris ąžuolas, nuo seno vadintas Baubliu. 1812 m. kovo mėnesį D. Poškos rūpesčiu ąžuolas 10 žmonių per dieną buvo nukirstas. Nukirtus paaiškėjo, kad ąžuolas turėjo daugiau kaip 700 rievių. Nukirstas ąžuolas buvo padalytas į tris dalis, kurių drūtgalį 40 vyrų per dieną iš rąstų klotu keliu parrideno į Barzdžius ir pastatė. Tai ir yra tikrasis Baublys. Jo perimetras prie pamatų buvo 9,2 m, prie stogo – 5,9 m, vidaus plotas – apie 3,3 m^2 [44]. D. Poška Baublį kirto ketindamas iš jo padaryti altaną, tačiau išėjo toli gražu ne vien poilsio vieta. Pirmiausia tai buvo savotiškas darbo kabinetas, kuriame D. Poška laikė bibliotekėlę (apie 200 knygų), surinktas senienas, čia rašydavo. Tam tikslui jame stovėjo apvalus staliukas, sofos bei krėslas[45]. Muziejumi jo D. Poška nevadino. Jis rinko įvairią medžiagą: knygas, rankraščius, dokumentus, archeologines iškasenas, senovinius pinigus, ginklus ir kt. Baubliuose saugomų turtų trumpą sąrašą apie 1823 m. padarė K. Nezabitauskis ir paskelbė to meto spaudoje[46]. Būta jame šarvų, įžymių lietuvių veikėjų portretų, didelių kaulų, įvairių apylinkėse surinktų archeologinių dirbinių, retų spaudinių ir kitų senienų. Iš archeologinių radinių paminėtini „metalinis auskaras su vilko ar lokio dančiu“, 80 cm ilgio „šešių paauksuotų vėrinių grandinė, kartu su ja rastos ieties, rago ir šalmo dalys, iš storos žalvario vielos susuktas dvigalvis žaltys, ant abiejų galvų turintis po du ragiukus“,

---

[40] Vanagas V. Dionizas Poška. Vilnius. 1994. P. 45.

[41] Ten pat. P. 45–46.

[42] Brensztejn M. Dionizy Paszkiewicz. Wilno. 1934. S. 56–63.

[43] Ten pat. P. 50.

[44] Vanagas V. Dionizas Poška. Vilnius. 1994. P. 106.

[45] Brensztejn M. Dionizy Paszkiewicz. Wilno. 1934. S. 51.

[46] Krótki spis niektórych starożytnych zabytków, znaydujących się w zbiorze obywatela prowincyi Żmudzkiey Dionizego Paszkiewicza pisarza ziem. ptu rossieńskiego, przez Kajetana Niezabitowskiego// Dziennik Wileński. Vilno. 1823. T. 2. Nr. 6. S. 157–161.

„130 cm ilgio“ riterio diržas, supintas iš devynių storų vario vielų, keletas apie „45 cm“ žalvarinių žiedų... kapo radiniai: pusė metalinės balno kilpos, riterio ginklų liekanos ir arklio žandikaulis, keliolika šalmo, šarvų, geležinių balno dalių detalių“[47]. Tarp šių daiktų lengviau ar sunkiau galima atpažinti archeologinius dirbinius: amuletą, ietigalius, balnakilpes, galbūt antkakles ir apyrankes. Laiške I. Lobojkai D. Poška nurodė, kad „auskaras“ kartu su „riterio diržu“ ir pentinais buvo rastas kape, kur dar buvo senovinis kardas „trijų pirštų pločio, o ilgio arti

3 pav. Baubliai apie 1900 m. (Brensztejn M. Dionizy Paszkiewicz. Wilno. 1934. Įklija)

dviejų uolekčių, su ašmenimis abiejose pusėse ... su didžiule plieno ar geležies buože gale“[48]. Kiti sąraše minimi daiktai greičiausiai buvo ne archeologiniai daiktai, o viduramžių senienos, ėjusios iš rankų į rankas ir galiausiai atsidūrusios pas D. Pošką. Tai ypač pasakytina apie sidabrinius ar paauksuotus daiktus. Manoma, kad Baublyje saugota per šimtą vienetų įvairių senienų[49]. Kitą, mažesnį, Baublį (kai kada vadintą Baublio broliu) D. Poška pasistatė prieš 1824 m., matyt, todėl, kad į didįjį nebetilpo sukaupti daiktai (3 pav.)

D. Poška kasinėjo norėdamas papildyti savo senienų rinkinius, jokių užrašų greičiausiai nedarė, tikslesnėmis radinių metrikomis nesirūpino. Jam viso šito nereikėjo. Svarbu buvo surasti seną daiktą. Kaip rodo išlikę labai skurdūs duomenys apie jo archeologinius radinius, tai buvo senienų rinkimas, ne daugiau. Kartu jo

[47] Vanagas V. Dionizas Poška. Vilnius. 1994. P. 106–107.
[48] Poška D. Raštai. Vilnius. 1959. P. 467, 469.
[49] Vanagas V. Dionizas Poška. Vilnius. 1994. P. 108.

tyrinėjimuose jau yra pastebėjimų, būdingų archeologui, o ne vien senienų rinkėjui. „Jei kape, apdėtame akmenimis apskritimo forma, randami du akmenys... tai toje vietoje buvo dedama mirusiojo galva, vadinasi, jis buvo palaidotas visu kūnu, nesudegintas, ir tokį laidojimą galima priskirti vėlesniems amžiams. Priešingai, kitų mūsų kapų, apdėtų akmenimis apskritimo forma, viduje jokio akmens nematyti ir negalima rasti, todėl galima manyti, kad velionio kūnas pirmiau buvo sudegintas, o tik po to pelenai buvo palaidoti. Tokį palaidojimą galima priskirti ankstesniems amžiams“[50]. Tačiau šie pastebėjimai liko D. Poškos laiškuose ir plačiau nežinomi. Ir jeigu garsas apie Baubliuose sukauptas senienas nebūtų pasklidęs plačiai, jeigu patys Baubliai nebūtų išlikę, vargu ar D. Poška būtų įėjęs į archeologijos istoriją. Baublius plačiai išgarsino to meto spauda: „Dziennik Wilenski“[51] bei „Dziennik Warszawski“[52].

Kasinėjimai

Kasinėti artimiausių apylinkių piliakalniai bei kapai (konkrečios vietos nežinomos) ieškant senienų.

B a l t m i š k i o (Kelmės r.) senkapiuose rastas sidabrinis šaukštelis.

FRIDRICHAS DIUBUA DE MONPERIO

Fridrichas Diubua de Monperio (Fredérich Dubois de Montperreux) (1798–1850). Apie jį mes nedaug ką žinome. F. Diubua gimė Nošatelyje (Nojenburge; Šveicarija), atrodo, ten pat ir mirė. Tai keliautojas, geografas, archeologas ir gamtininkas, aplankęs daugelį Europos šalių. Būdamas Kaukaze, Gruzijoje, Abchazijoje, Kolchidėje, Armėnijoje, Kryme, Ukrainoje susipažino su tų kraštų ir sričių archeologiniais paminklais, antikiniais miestais, pilimis ir apie 1820 m. lankėsi Lietuvoje. Kas jį paskatino aplankyti Lietuvą, nėra žinoma. Čia jis domėjosi ir krašto etnografija, paliko šio pobūdžio rankraščių[53]. Lietuvoje F. Diubua 1823–1829 m. gyveno pas Pakruojo dvarininką baroną Ropą, mokė jo vaikus. Čia jis susipažino su Lietuvos istorija, prisiklausė įvairių pasakojimų ir padavimų apie Lietuvos milžinkapius, piliakalnius, užburtus lobius ir pilis ir ryžosi kai kuriuos milžinkapius pakasinėti. Tiksli jo buvimo Lietuvoje data nežinoma. Tai turėtų būti tarp 1820–1830 m. Ši data nurodoma, remiantis F. Diubua rašytų Pakruojyje laiškų motinai datomis: 1823.IV.4; 1824.VI.12[54]. Nuo 1830 m. jis buvo Kuršo literatūros ir

[50] Poška D. Raštai. Vilnius. 1959. P. 497.

[51] Łoboyko I. Groby olbrzymie na Żmudzi i inne zabytki starożytnośći tego kraju // Dziennik Wileński. Wilno. 1823. T. 2. Nr. 6. S. 145–157.

[52] Dziennik Warszawski. Warszawa. 1826. T. 4. S. 37–46.

[53] Deveikis S. Ką veikė Lietuvoje Frederikas Diubua?/ Pakruojo apylinkės. Vilnius. 1996. P. 190.

[54] Записки Северо - западного отделения Императорского географического общества. Вильна. 1910. Т.1. С. 236–239.

meno draugijos narys – korespondentas. F. Diubua taip pat domėjosi Šiaurės Europos ir Azijos archeologija, yra aprašęs daug vengrų, rusų ir ukrainiečių pilkapių. Nuo 1843 m. jis buvo Nošatelio akademijos (miestas Vakarų Šveicarijoje) archeologijos profesorius.

F. Diubua savo kelionių aprašymus yra skelbęs kelionių metraštyje 1845 ir 1846 m. prancūzų kalba[55]. Šių metraščių originalais knygos autoriams pasinaudoti neteko, nes tai yra labai reti leidiniai, kurių nėra ne tik Lietuvos, bet ir daugelyje Europos bibliotekų. XIX a. bent vienas jų egzempliorius yra buvęs Lietuvoje, nes F. Diubua lankymąsi Lietuvoje ir jo vykdytus tyrinėjimus yra aprašęs M. Balinskis[56]. Vėliau F. Pokrovskis[57] ir K. Gukovskis pasinaudojo M. Balinskio ištraukomis, rašydami apie F. Diubua tyrinėjimus. Daugiausia M. Balinskio žiniomis naudojosi ir šių eilučių autoriai. Vieno teksto nuorašas[58] apie 1993 m. buvo gautas iš A. Tautavičiaus, kuris jį buvo padaręs 6 dešimtmečio pradžioje iš Leningrade A. Saltykovo-Ščedrino bibliotekoje buvusio leidinio, kuris vėliau kažkur prapuolė.

Archeologinius kasinėjimus F. Diubua atliko XIX a. trečiajame dešimtmetyje. Tiksli jų data lieka nežinoma, kaip ir tyrinėjimų būdas. M. Balinskis nurodė, kad Raginėnai tuomet priklausė baronui Ropui. Esą čia yra kalnas, vadinamas raganų kalnu, ant kurio buvo deginamos raganos. Jo artumoje dėmesį patraukė 10 išlikusių akmenimis apdėtų pilkapių. Pušyne prie Raginėnų kaimo F. Diubua priskaičiavo 100 pilkapių. Juose esą senovės lietuviai laidojo savo vadus, o ugniavietes užpildavo žemėmis. Esą Vilniaus apylinkėse jis matęs daug tokių kalnelių. Liaudiškių, Rozalimo, Raginėnų ir Karpiškių apylinkėse F. Diubua priskaičiavo 330 akmenimis apdėtų pilkapių, kurių didžiausias yra 10 m skersmens, mažesni – 3,5 m, o daugiausia – 7 m skersmens. F. Diubua pirmasis apibrėžė piliakalnius, kaip įtvirtinimus, įrengtus ant kalvų ir grioviuose[59]. Aprašydamas piliakalnius, pvz., Veliuonos, jis juos vertina kaip pilių vietas[60]. F. Diubua Lietuvoje buvo aplankęs ir matavęs kelis piliakalnius: Ukmergę, Merkinę, Šimonis (piliakalnis prie Mūšos ties Pasvaliu), Trakus, Upytę, Kolainius (viduryje nedidelio ežerėlio, iš kurio išteka Venta). Jo atlikti piliakalnių matavimai buvo gana tikslūs, sprendžiant iš paskelbto Ukmergės piliakalnio aprašymo. „Jis įrengtas Šventosios krante, santakoje su mažu upeliu, kuris apjuosia pastatintais šlaitais kūgį, vietomis beveik neprieinamą, iškylantį iki 12 m[61]. Žemės pylimas 2,5–3 m aukščio, 4,5 m pločio, vainikuoja kūgio viršų ir

[55] Voyage autour de Caucase, chez les Tscherkesses et les Abchases, en Colchide, en Géorgie, en Armenie et en Crimée, avec un atlas géographic pitoresque, archéologique, géologique etc. par Frédéric Dubois de Montpéreux. Rélatuion du voyage 6 volumes. Atlas in folio. Paris. 1839–1843.

[56] Balinski M., Lipinski T. Starożytna Polska pod względem historicznym, jeograficznym i statisticznym opisana. Warszawa. 1846. T. 3. S. 459–466.

[57] Покровский Ф. В. Археологическая карта Ковенской губернии. Вильна. 1899. С. 58. Нр. 35.

[58] Forts et mardelles // Annoire de voyages et de la géographie puor l'année 1847. Paris. 1847. P. 127–138.

[59] Ten pat. P. 130.

[60] Ten pat. P. 134.

[61] Originale matmenys nurodyti pėdomis.

juosia senųjų medinių įtvirtinimų apskritimą. Įdubimas, susidaręs tarp įtvirtinimų, siekia 45 m skersmens, keliose vietose pastebimas šlaitų slinkimas. Kelias kilo į piliakalnį, supdamas kalvą, ir atrodė taip saugojo vertus pylime“[62]. F. Diubua buvo lankęs ir mūrines pilis: Kauno, Vilniaus, Biržų, Deltuvos (neaišku, kokia pilis čia minima, nes Deltuvoje mūrinės pilies nėra – gal sumaišyta su Siesikais?), Gardino, Lydos[63].

Savo straipsnyje apie Vakarų Rusijos kapčius, tvirtoves ir apkasus F. Diubua daugiausia pateikė jo turimas istorines žinias apie šias tautas. Jis aprašė akmeninius stabus, vadinamus babomis. Aprašydamas rusų, vengrų, ukrainiečių bei kazokų pilkapius, taip pat paminėjo ir lietuvių pilkapius („Tumulus Litvaniensis“)[64]. M. Balinskis nurodo, kad nuo seno buvo pasakojama, jog Raginėnuose, viename iš prie piliakalnių buvusių pilkapių, buvo rasti milžiniško dydžio žmogaus kaulai, prie kurio krūtinės gulėjo 7 ar 9 normalaus dydžio žmonių kaukolės. Ant milžino rankos buvęs geležinis žiedas, šone gulėjo didelio ietigalio dalis[65]. Įdomūs jo aiškinimai apie geležinių įmovinių kirvių panaudojimą noragų vietoje, apie amžinosios ugnies deginimą dievo Perkūno garbei mūsų piliakalniuose. Raginėnų pirmajame pilkapyne rastą nesudegusią kaukolę F. Diubua pasiuntė net Milano muziejui. F. Diubua kasinėjo ir Karpiškių (Laimučių) bei Gergždelių pilkapius. Karpiškiuose, buvusiuose dvaro laukuose, 2 pilkapių grupėse jis priskaičiavo 110 pilkapių. Mes apie šiuos tyrinėjimus platesnių žinių neturime. Koks F. Diubua surinktų radinių likimas – nėra žinoma.

Vertinant F. Diubua atliktus kasinėjimus Lietuvoje, būtina pasakyti, kad jie buvo atsitiktiniai, tačiau reikšmingi tolesniam Lietuvos archeologijos mokslo vystymuisi. F. Diubua bene pirmasis pradėjo skaičiuoti pilkapių sampilus, ir šiandien mes žinome, kad tuomet Lietuvoje buvo išlikę daug daugiau pilkapių, kurių šiandieną jau nebėra. Jis Lietuvą išgarsino to meto spaudoje, Europos skaitytojams populiariausia XIX a. kalba pristatė lietuvių senienas. Kartu F. Diubua mėgino Lietuvos archeologinę medžiagą įterpti į platų Europos senienų kontekstą ir tik menkas supratimas apie abi lyginamąsias puses neleido padaryti žymesnių išvadų.

Kasinėjimai

G e r g ž d e l i ų (Šiaulių r.) pilkapiuose rasta griautinių kapų liekanų.

K a r p i š k i u o s e (Pakruojo r.) keliolika pilkapių perkasė, bet nė viename nieko nerado. Tik viename pilkapyje rastas griautinis kapas, kuriame ant krūtinės gulėjo viena į kitą sukištos 4 kaukolės.

---

[62] Forts et mardelles // Annoire de voyages et de la géographie puor l'année 1847. Paris. 1847. P. 134–135.

[63] Ten pat. P. 137–138.

[64] De tumulus, des forts et des remparts de la Russie occidentale. Prémier article/ Annuaire de voyages et de la geographie puor l'année 1845, pour une réunion de géographes et de voyageurs, sous la direction de M. Frédéric Lacraix. Paris. 1845. P. 178–193; Tas pats 1846. Nr. 2.

[65] Balinski M., Lipinski T. Starożytna Polska pod względem historicznym, jeograficznym i statistycznym opisana. Warszawa. 1846. T. 3. S. 459.

R a g i n ė n ų (Radviliškio r.) pilkapių grupėje, esančioje pušyne prie pat kaimo, iškasė 4 pilkapius su degintiniais ir griautiniais kapais, o grupėje prie piliakalnio – 2 pilkapius su griautiniais kapais. Pirmojoje pilkapių grupėje sudeginti mirusieji buvo įkasti į sampilą, maždaug 30 cm gylyje, nedeginti mirusieji – 45–60 cm gylyje. Viename kape rastas palaidotas sėdomis su įvijiniu žiedu. Antroje pilkapių grupėje kiekviename pilkapyje aptikta po griautinį kapą. Viename kape prie kojos rastas geležinis kirvis.

Svarbiausios publikacijos

De tumulus, des forts et des remparts de la Russie occidentale. Prémier article// Annuaire de voyages et de la géographie puor l'année 1845, pour une réunion de géographes et de voyageurs, sous la direction de M. Frédéric Lacraix. Paris. 1845. P. 178–193; Dousieme article// 1846. Nr. 2. P. 39–55; Troisieme et dernier article. Forts et mardelles // Annoire de voyages et de la géographie puor l'année 1847. Paris. 1847. P. 127–138.

PRANCIŠKUS VILČINSKIS

Vienas pirmųjų Lietuvos archeologinių paminklų tyrinėtojų yra Pranciškus Vilčinskis (Franciszek Wilczyński) (1796–1859). Tai Jasonių (Utenos r.) dvaro savininkas. Jo biografijos duomenų beveik nėra. Kaip vyresnysis sūnus, atrodo, bus paveldėjęs gimtinės dvarą. Pranciškus, kaip ir kiti šeimos nariai, nors ir kalbėjo lenkiškai, mokėjo lietuvių kalbą, ja net rašė eilėraščius. 1847 m. vasario mėnesį jis pasisiūlė tapti Sankt Peterburgo archeologų-numizmatų draugijos nariu ir tų pačių metų birželio 17 d. juo tapo. Nuo 1847 m. lapkričio 24 d. jis buvo šios draugijos narys-bendradarbis, vėliau – narys-korespondentas (iki pat mirties). Draugiją apie savo kasinėjimus informuodavo laiškais. Žinoma tik tiek, kad jis mirė Jasonyse, palaidotas vietos kapinėse. Kapas ilgą laiką buvo visų užmirštas, kol apie 1980 m. jį lokalizavo Utenos kraštotyros muziejus ir pažymėjo liaudies menininko Stasio Karanausko koplytstulpiu (4 pav.).

P. Vilčinskis turėjo sukaupęs archeologinių dirbinių ir numizmatikos rinkinių, kuriuos perleido broliui Jonui Kazimierui ir Eustachijui Tiškevičiui. Dalis jo surinktų archeologinių dirbinių pateko į Sankt Peterburgo Ermitažą (Užpalių pilkapyno radiniai – Inv. Nr.793:1–19). Šeimyniškių pilkapiuose surasti dirbiniai padovanoti Imperatoriškajai archeologinei draugijai[66]. Tačiau konkrečių žinių, kas yra buvę jo

[66] Известия Императорского археологического общества. Санкт Петербург. 1859. Т. I. С. 174.

kolekcijoje, beveik neišliko. Minima, kad vien akmeninių kirvukų jis turėjo apie 600[67]. Jo dvare Nemuno krante šalia Kauno (dvarų jis turėjo ne vieną) P. Vilčinskis surado 15 monetų: 1 rusišką Michailo Fiodorovičiaus ir 2 Aleksejaus Michailovičiaus kapeikas, 1593 m. lietuvišką trečioką, 1622 ir 1624 m. lenkiškus šeštokus, 1625 ir 1627 m. šeštokus, 9 įvairius lenkiškus, lietuviškus bei Livonijos varinius grašius, 1171 m. hidžros metų Turkijos sultono Mustafos III parą[68]. Šias monetas, tarp jų ir 1847 m. rastą lietuvišką monetą su Vyčiu ir Gedimino stulpais, jis perdavė draugijai. P. Vilčinskis buvo girdėjęs daug pasakojimų ir padavimų apie senovines pilis ir milžinkapius, o gal norėdamas papildyti savo kolekcijas yra pats kasinėjęs daugiausia Utenos apylinkių piliakalnius ir pilkapynus. Kaip pats P. Vilčinskis mini 1852 m. gruodžio 7 d. laiške J. I. Kraševskiui, nuo 1836 m. jis be pertraukos kasinėjo Kauno, Vilniaus, Minsko ir Vitebsko gubernijų piliakalnius bei pilkapius, tačiau daugiausia tik ginklų ten rado[69].

4 pav. Pranciškaus Vilčinskio kapas
G. Zabielos nuotr.

Archeologinius tyrinėjimus pradėjo nuo piliakalnių. To pagrindas šį kartą buvo ne kolekcijos papildymas, bet noras išsiaiškinti, kur stovėjo istoriko M. Stryjkovskio minimo kunigaikščio Utenio pilis. M. Stryjkovskis Pakalnių piliakalnį laikė kunigaikščio Utenio pilies vieta. Tuo tikslu P. Vilčinskis 1836 m. kasinėjo Pakalnių ir abu Narkūnų piliakalnius. Visi radiniai buvo Didžiajame piliakalnyje. Narkūnų piliakalnyje naudotasi geležiniu virbu, matyt, ieškant pilies pamatų. Kasė du darbininkai – Jonas aikštelės viduryje, paskui rytinėje pusėje, galiausiai įvairiose vietose ir įvairiame gylyje, ir baigė kasinėjimus aikštelės viduryje. Petras kasinėjo prie šiaurinio pylimo, kur prisikasęs molį (įžemį) pradėjo kasti pylimo viršuje, vėliau vėl kasė prie pylimo. Pylime jis aptiko akmenų bei perdegusio molio. Visur aptiktas storas kultūrinis sluoksnis su daug puodų šukių, gyvulių kaulų, degėsių, deginto

[67] Археологические поиски в Литве / Записки Санкт Петербургского археологическо-нумизматического общества. Санкт Петербург. 1850. Т. II. С. 414.

[68] Записки Санкт Петербургского археологическо-нумизматического общества. Санкт Петербург. 1849. Т. I. С. 281.

[69] Kolendo J. Rzekome znalezisko posążków egipskich w Szwekszniach na Litwie/ Rocznik Białostocki. Warszawa. 1976. T. 13. S. 290–291.

molio gabalų ir įvairių dirbinių[70]. Tyrimų metu nustatyta, kad Utenio pilis buvo medinė, kunigaikštis neturėjo stiklo ir fajanso, jo naudoti indai buvo moliniai. Maistui naudota daug mėsos. Tai liudija rasti galvijų bei kiaulių kaulai, šernų iltys[71]. Darbų pradžioje ir pabaigoje pabandžius kasinėti mažąjį piliakalnį – spėjamą Utenio kapo vietą – nieko nerasta. Jame buvo kasinėjama įvairiose vietose. Panašiai buvo kasinėjama ir Pakalnių piliakalnyje. Sulyginęs abiejų piliakalnių medžiagą P. Vilčinskis nusprendė, kad Utenio pilis bus stovėjusi Narkūnų piliakalnyje, nes apie tai liudija molio tinkas (krosnių liekanos), kaulai, puodų šukės[72].

1976–1978 m. Narkūnų piliakalnių archeologinių tyrinėjimų metu Didžiojo piliakalnio aikštelėje buvo aptiktos kelios netaisyklingų formų duobės, įgilintos net į įžemį. Galbūt jos ir yra P. Vilčinskio kasinėjimų žymės.

1844–1856 m. bėgyje P. Vilčinskis tyrinėjo kelis pilkapynus. Dalis jų tyrinėta dabartinėje Baltarusijos teritorijoje[73]. Apie jų tyrinėjimus žinių išliko labai nedaug, daugiau žinomi tik surasti radiniai. Kasinėjama buvo spėriai, per dieną dvi iškasant pilkapį. Tačiau net ir esant tokiems tempams pasitaikydavo įvairiausių kliūčių. Tolesnius pilkapio šalia Dorže kaimo tyrinėjimus sutrukdė įšalusi žemė, o 1848 m. tyrinėjimams iš viso trukdė siautusi cholera[74].

Vaineikių (Rokiškio ap.) pilkapyne būta nemažos pilkapių su akmenų vainikais grupės, kurie laikui bėgant buvo galutinai suardyti. 1844 m. kelis pilkapius P. Vilčinskis perkasė. Surado III–IV a. dirbinių: 2 antkakles kūginiais galais, ratelinių smeigtukų, siauraašmenių pentinių kirvių ir kt.[75]. Kustų pilkapių (Utenos ap.) nedidelę grupę P. Vilčinskis perkasė 1845 m. Pilkapiai buvę apjuosti akmenų vainikais, juose rasta žmonių griaučių liekanų, antkaklė kūginiais galais, ritinių smeigtukų, kaklo papuošalas iš įvijų ir pusmėnulio formos kabučių, pentinis siauraašmenis kirvis, įmovinis ietigalis ir kitų III–IV a. dirbinių. Kustų pilkapiai visiškai analogiški Vaineikių pilkapiams[76].

Šeimyniškių (Utenos ap.) pilkapyną P. Vilčinskis tyrinėjo 1858 m. Iškasė buvusius netoli piliakalnio du pilkapius. Pilkapiuose rado po vienus žmonių griaučius, prie kurių buvo po bronzinę apyrankę, geležinį kirvį, ietigalį, viename – dar ir smeigtukas[77].

---

[70] Vilczyński F. Wędrówka do gór Utenesa, xiążęcia Litwy założyciela Uciany// Tygodnik Petersburski. 1836. Nr. 93. P. 559–560, Сын отечества. Санкт Петербург. 1836. CLXXXII. S. 221–228.

[71] Vilczyński F. Wędrówka do gór Utenesa, xiążęcia Litwy założyciela Uciany// Tygodnik Petersburski. 1836. Nr. 93. S. 560.

[72] Ten pat.

[73] Археологические поиски в Литве / Записки Санкт Петербургского археологическо-нумизматического общества. Санкт Петербург. 1850. Т. II. С. 411–415.

[74] Ten pat. P. 412.

[75] Lietuvos archeologijos atlasas. T. III. Nr. 757. P. 117.

[76] P. Vilčinskio 1845 11 12 laiškas E. Tiškevičiui // Mokslų Akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius. F 149 B. 4–189.

[77] Известия Императорского археологического общества. Санкт Петербург. 1859. Т. I. С. 174.

1844 m., P. Vilčinskis, atrodo kasinėjo ir Utenos (Skaistašilio) pilkapyną, kur buvo 4 pilkapiai. Viename pilkapyje rasti 5 kirviai, 2 bronzinės antkaklės, 4 apyrankės, smeigtukai. Dirbiniai buvo P. Vilčinskio kolekcijoje[78].

Užpalių (Utenos r.) pilkapius P. Vilčinskis tyrinėjo 1844 ar 1845 m. Surado 5 ietigalius, 2 bronzines antkakles, 4 apyrankes, smeigtukus ir seges. 1844 m. P. Vilčinskiui buvo perduota pilkapiuose rastų dirbinių, kurie ir paskatino jį tyrinėti pilkapyną[79]. Savo kasinėjimų rezultatus P. Vilčinskis yra skelbęs [80].

P. Vilčinskio archeologiniai tyrinėjimai tais laikais buvo neblogo lygio, nors daugiausia dėmesio jis kreipė radinių paieškai. Spaudoje L. Aleksejevo pareikštas negatyvus jo kasinėjimų vertinimas nėra pamatuotas[81].

Kasinėjimai

1835 m. gegužę P a k a l n i ų piliakalnyje (Utenos r.) iškasti keli grioviai, rasta tik bronzinių žąslų liekanų, paviršiuje surinkti atsitiktiniai radiniai, tarp kurių buvo viduramžių skaičiavimo žetonas, vėlesnių tyrinėtojų per nesusipratimą laikytas Romos moneta. Lapkričio 1 d. kasta pakraščiuose įvairiose vietose iki aršino gylio, tačiau aptikti tik smėlio ir juodžemio sluoksniai.

1835 m. rugpjūčio 2–5 d. duobėmis kasinėjo N a r k ū n ų (Utenos r.) piliakalnius. Mažajame nieko nerado, didžiajame rado daug puodų šukių, gyvulių kaulų, degėsių, deginto molio gabalų ir įvairių dirbinių; ietigalį, varinio katilo ir elnio rago dalį.

1844 ar 1845 m. tyrinėti U ž p a l i ų (Utenos r.) pilkapiai. Juose surasta 5 ietigaliai, 2 bronzinės antkaklės, 4 apyrankės, smeigtukai ir segės.

1844 m. Vaineikių (Rokiškio r.) pilkapyne perkasė kelis pilkapius, surado III–IV a. dirbinių: 2 kūginiais galais antkakles, ratelinių smeigtukų, siauraašmenių pentinių kirvių ir kt.

1845 m. perkasė K u s t ų (Utenos r.) pilkapių nedidelę grupę. Juose rasta žmonių griaučių liekanų, kūginiais galais antkaklė, ritinių smeigtukų, kaklo papuošalas iš įvijų ir pusmėnulio formos kabučių, pentinių siauraašmenių kirvių, ietigalių ir kitų III–IV a. dirbinių.

1847 m. kasinėjo pilkapius šalia savo dvaro R a l o v š č i z n o j e (Ašmenos apskr. (Baltarusija), miške, bet nieko nerado[82].Tai ne tie patys M i k a l i š k i ų

---

[78] Lietuvos TSR archeologijos atlasas. Vilnius. 1977. T.3. P.116.

[79] Покровский Ф. В. Археологическая карта Гродненской губернии. Вильна. 1895. С. 102. Нр. 84, 85.

[80] Записки СПБ археологического нумизматического общества. 1849. Т. 1. С. 281, 442.

[81] Алексеев Л. В. Очерк истории белорусской дореволюционной археологии и исторического краеведения до 60-ых годов XIX века// Советская археология. 1967. Нр. 4. С. 157.

[82] Археологические поиски в Литве / Записки Санкт Петербургского археологическо-нумизматического общества. Санкт Петербург. 1850. Т. II. С. 412.

(Tadaravo) pilkapiai, kaip kad buvo teigiama vėliau[83] (dabar šis pilkapynas yra Lietuvos ir Baltarusijos pasienyje, tačiau jau Baltarusijos teritorijoje).

1848 m. kasinėtas didelis pilkapis šalia D o r ž ė s kaimo (Baltarusija), padengtas daugybe akmenų, rasta žmonių kaulų, 2 geležiniai ietigaliai, anglių[84].

1849 m. balandžio 19 d. du pilkapiai kasinėti U š a č i o vietovėje (Lepelio apskr. (Baltarusija), keliasdešimties sampilų pilkapyne. Didesniajame pilkapyje rasti žmogaus griaučiai su kirviu, puodu, dviem variniais žiedais, geležies gabalais ir pelenais, mažesniajame nieko nerasta[85].

1858 m. tyrinėtas Š e i m y n i š k i ų (Utenos r.) pilkapynas. Perkasus netoli piliakalnio buvusius du pilkapius, rasta žmonių griaučių, bronzinė apyrankė, geležinis kirvis, ietigalis, smeigtukai ir kt.

1835 m. spalio 15 d. žvalgytas U k m e r g ė s piliakalnis, užfiksuota, kad anksčiau jame buvo atkasti mediniai rąstai, sausas rentininis šulinys bei gerai išlikęs ąžuolinis kastuvas.

Prieš 1835 m. buvo žvalgyti V i t k ū n ų ir S u n g a i l i š k i o piliakalniai (abu Utenos r.), aprašyta jų išvaizda.

1858 m. gruodžio mėnesį žvalgytas Š e i m y n i š k i ų (Utenos r.) piliakalnis.

Svarbiausios publikacijos

Wędrówka do gór Utenesa, xiążęcia Litwy założyciela Uciany// Tygodnik Petersburski. 1836. Nr. 93. S. 559–560: Отчет об исследовании некоторых археологических памятников в окрестностях г. Утян // Сын отечества. 1836. CLXXXII. C. 221–228.

Археологические поиски в Литве// Записки Санкт Петербургского археологическо-нумизматического общества. Санкт Петербург. 1850. T. II. C. 411–415.

LIUDVIKAS ADOMAS JUCEVIČIUS

XIX a. ketvirtame ir penktame dešimtmečiais padaugėjo archeologinės tematikos straipsnių ir darbų. Pirmiausia paminėtini Liudviko Adomo Jucevičiaus (Ludwik Adam Jucewicz) (1813 12 15 Pakėvyje (Kelmės r.) – 1846 03 24 Lepelyje (Baltarusija) darbai. Jis savo straipsnius dažnai pasirašinėjo Liudviko iš Pakėvio slapyvardžiu. Gimė L. Jucevičius Pakėvyje (Kelmės r., netoli Vaiguvos – nuo to kilo ir jo slapyvardis), bajorų šeimoje. 1823–1829 m. jis mokėsi Kražių gimnazijoje, 1829–1831 m. (iki uždarymo) Vilniaus universitete studijavo mediciną. 1831 m. sukilime L. Jucevičius nedalyvavo, 1831–1834 m. dirbo namų mokytoju ir guvernantu, 1834 m įstojo į Vilniaus dvasinę seminariją, 1835 m. jis perėjo į Vilniaus dvasinę

[83] Dakanis B. Mikališkių pilkapynas / Kultūros paminklų enciklopedija. Vilnius. 1996. T. 1. P. 249.

[84] Археологические поиски в Литве / Записки Санкт Петербургского археологического-нумизматического общества. Санкт Петербург. 1850. T. II. C 412.

[85] Ten pat. P. 414–415.

akademiją, kurią baigė 1838 m. Kunigavo L. Jucevičius Švenčionyse, Svėdasuose. 1843 m. jis kunigystę metė, 1843 m. vasario 1 d. vedė Malviną Žurakovską, abu tapo stačiatikiais. Dėl to L. Jucevičius negalėjo atsiimti palikimo, tapo mokytoju, mokytojavo Lepelio (dabar Baltarusija, Vitebsko sritis) pavieto mokykloje. Mirė jis Lepelyje 1846 m. kovo 24 d. L. Jucevičius mūsų kultūros istorijoje žinomas kaip poetas, folkloristas, etnografas, istorikas, vertėjas. Jis domėjosi viskuo, pats sakęs, kad nėra Lietuvoje kampelio, kuriame jis nebūtų buvęs. Daugiausia yra nuveikęs literatūros ir folkloristikos srityse, yra parašęs daug straipsnių apie savo gimtąją Žemaitiją. Jis plačiai susirašinėjo su J. Kraševskiu, kurio darbai darė jam didelę įtaką. Paveiktas Zoriano Dolengos Chodakovskio ir J. Kraševskio susidomėjo etnografija[86].

L. Jucevičius Lietuvos archeologijos istorijoje minimas kaip straipsnio „Milžinų kalnai ir milžinų kapai Lietuvoje" autorius[87]. Šis jo straipsnis nėra archeologinė studija, bet nedidelis kraštotyrinio pobūdžio darbelis. Jis vertingas tuo, kad populiarino mūsų senovės paminklus to meto spaudoje. 1837 m. straipsnis buvo išspausdintas lenkų kalba ėjusiame leidinyje „Tygodnik Peterburgski"[88]. A. Jucevičius, rinkdamas folklorinę medžiagą, prisiklausė įvairių pasakojimų apie milžinų supiltus kalnus, jų kapus. „Milžinų kalnai, kaip juos to krašto žmonės vadina, yra tai didelės kalvos kūgio pavidalo. Milžinai, pasak liaudies pasakojimų, buvo nepaprasto ūgio žmonės, jie gyveno seniai, labai seniai, dar tada, kai Lietuvoje nebuvo nei vieno miesto, kada visi gyveno giriose, ir tik kur – ne – kur tebuvo matyti pradedantys kurtis kaimeliai ir pavienės sodybos[89]. Toliau straipsnyje minimi žymiausių milžinų vardai, aprašomi konkretūs pasakojimai apie jų supiltus kalnus. „Jie kalnus pildavo šitokiu būdu: pirmiausia užmuštų priešininkų kūnus sukraudavo į vieną krūvą, o paskui nueidavo į Baltijos pajūrį, prisisemdavo pilną batą smėlio ir parnešę ant jų išpildavo". Esą Girnikų kalną Šiaulių apskrityje, arti Kurtuvėnų miestelio, dviem bato sėmimais supylęs milžinas Anžulis, o Šatriją – trimis sėmimais[90]. Norėdamas patikrinti pasakojimus, 1833 m. L. Jucevičius aplankė Girnikų milžinų supiltą kalną bei Šatriją. Liepė žmonėms čia kasti, bet įsitikinęs, kad tai yra „gamtos, o ne žmogaus rankų padaras, nes viršutinis sluoksnis buvo dirvožemis, o giliau ėjo smėlys ir molis"[91]. Jis visiškai pritarė žmonių pasakojimams, kad Šatrijos kalne yra milžino Alcio žmonos Jauterytės kapas, kuri buvusi ragana ir šv. Jono naktį su kitomis raganomis puotaudavusi kalne[92]. Tik „kalnai esą Raseinių apskrityje, prie Kaltinėnų ir Mūšos upės, nors itin aukšti, gali betgi būti žmonių supilti"[93]. Aprašęs savo

[86] Armon W. Jucewicz L. A./ Polski słownik biograficzny. Wrocław–Warszawa–Kraków. 1965. T. XI/2. Zeszyt 49. S. 308.

[87] Jucevičius L. A. Raštai. Vilnius. 1959. P. 565–569.

[88] Jucewicz A. Góry i groby olbrzymie w Litwie// Tygodnik Petersburski. 1837. Nr.37; vertimas į rusų kalbą – Сын отечества. 1837. Nr. CLXXXV; vertimas į lietuvių kalbą – Jucevičius L. A. Raštai. Vilnius. 1959. P. 565–569, 669–670.

[89] Jucevičius L. A. Raštai. Vilnius. 1959. P. 565.

[90] Ten pat. P. 566.

[91] Ten pat.

[92] Ten pat. P. 567.

[93] Ten pat.

kasinėjimus Girnikuose ir Šatrijoje L. Jucevičius toliau aprašo milžinų kapus (pilkapius), kurių, anot jo, yra daugelyje Raseinių, Telšių, Šiaulių apskričių ir Kurše. Įdomu, kad Jucevičiaus laikais pilkapių būta daug, kaip jis pats nurodo – nuo keliolikos iki kelių dešimčių, ir kad juose iškasama ginklų, visokiausių daiktų, ašarinių, o kartais net mažų statulėlių[94]. Kai kuriuos milžinkapius L. Jucevičius kasinėjo. „Pernai, viešėdamas žemaičiuose, prie Kražių miestelio, kame palei Akmenos upę yra daug tokių pilkapių, pasamdžiau žmones ir liepiau juos kasti“[95]. Kasinėtuose pilkapiuose jis suradęs žmonių ir arklių kaulų, varinių keturkampių pinigų ir kt. „Visi pilkapiai buvo mūryti iš akmenų“[96].

Važinėdamas Kurše, Darbėnų ir Laukžemės parapijų pasienyje L.Jucevičius aptikęs „dideliausį pilkapį“, kurį, gavęs dvarininko Ruceno leidimą, iškasė. Jame rado „rūsį, išmūrytą ketvirtainiškai ir turintį aštuonis sieksnius perimetro. Viduryje gulėjo milžiniško ūgio žmogaus griaučiai, o aplink juos buvo šešiasdešimt kaukolių, simetriškai sudėtų“[97]. Tokį pat rūsį L. Jucevičius mini buvus ir Gergždeliuose, Kuršėnų parapijoje, palei Ventos upę, kur iškasęs du pilkapius. Žmonės bijojo kasti pilkapius dėl piktųjų dvasių, „kurios sergstinčios suslėptus lobius tuose pilkapiuose“[98]. Viename iš pilkapių L. Jucevičius radęs žmogaus kaulus ir du akmeninius kirvelius iš serpentino akmens. „Kitame, mūriniame, buvo šešeri dideli griaučiai, jie gulėjo ant didelių akmens plokščių. „Ant kiekvienų griaučių kaklo buvo lyg koks rožančius iš žmonių kaukolių, suvertų ant geležinės grandinės“[99]. L. Jucevičiui pasakojo, kad panašus radinys 1829 m. buvo rastas Raginėnuose. Aišku, kad čia turimi omenyje F. Diubua tyrinėjimai. Esą visa tai rodo, kad būta papročio dėti į kapą nukautų priešų galvas. Liaudies dainose apie tai užuominų neradęs, nors jų surinkęs daugiau kaip trijų šimtų[100]. Pagaliau L. Jucevičius baigia straipsnį, nurodydamas liaudies pasakojimus apie tai, kad milžinkapiuose aptinkamos kaukolės – tai velnių galvos, kuriuos milžinai užmušę vienu šermukšnių kuokos smūgiu, o kabindavo ant kaklo tam, kad lengviau būtų nusinešti į paskutinįjį teismą, kad „Dievas už kiekvieną makaulę skyrium atlygį suteiksiąs“, – baigia straipsnį L. Jucevičius.[101]

L. Jucevičius apie Lietuvos archeologinius paminklus, matyt, yra rašęs ir savo darbe, pavadintame „Lietuvos senienų tyrinėjimai“, apie kurio likimą nežinome. Tačiau tokį darbą L. Jucevičius buvo parašęs. Greičiausiai tai buvo 1846 m. išleistos „Lietuvos“ pradžia. Darbas turėjęs būti išspausdintas 1842 m. Apie tai jis yra rašęs 1841 m. lapkričio 13 d. laiške J. Kraševskiui.[102]

L. Jucevičiaus straipsnis buvo persunktas fantazija ir romantizmu. Net piliakalniai jį domino kaip legendų šaltinis[103]. Tai būdinga visai XIX a. pirmosios pusės

[94] Ten pat.
[95] Ten pat.
[96] Ten pat.
[97] Ten pat.
[98] Ten pat. P. 568.
[99] Ten pat.
[100] Ten pat.
[101] Ten pat. P. 569.
[102] Ten pat. P. 584, 674.
[103] Pvz. Žemaičių žemės prisiminimai / Jucevičius L. A. Raštai. Vilnius. 1959. P. 417–421.

Lietuvos archeologijai, kuri tik pradėjo įgauti mokslo bruožų. L. Jucevičiaus kasinėjimai bei paskelbti straipsniai populiarino mūsų archeologiją, dėjo pirmuosius akmenis į Lietuvos archeologijos pamatus.

Kasinėjimai

D a r b ė n ų ir L a u k ž e m ė s (Kretingos r.) parapijų pasienyje iškastas pilkapis.

Apie 1836 m. G e r g ž d e l i u o s e (Šiaulių r.) netoli Ventos kranto kasinėti 2 pilkapiai, aptikti žmonių griaučiai.

1833 m. kasinėti Š a t r i j a (Telšių r.) ir K u r t u v ė n ų G i r n i k ų (Šiaulių r.) kalnas, nustatyta, kad jie nėra supilti.

1836 m. kasinėti K r a ž i ų (Akmeniai) (Kelmės r.) pilkapiai su akmenų vainikais, kuriuose rasta žmonių ir žirgų griaučių, varinių pinigų.

Svarbiausios publikacijos

Góry i groby olbrzymie w Litwie// Tygodnik Petersburski. 1837. Nr.37 (vertimas į rusų kalbą – Исполиновы горы и могилы в Литве//Сын отечества. 1837. Nr. CLXXXV; vertimas į lietuvių kalbą – Milžinų kalnai ir milžinų kapai Lietuvoje/ Jucevičius L. A. Raštai. Vilnius. 1959. P. 565–569.

TEODORAS NARBUTAS

5 pav. Teodoras Narbutas (M. Fajanso litografija, LNM inv. Nr. Mik 9302)

Nuopelnų Lietuvos archeologijai turi ir garsus istorikas Teodoras Narbutas (Teodor Narbutt) (1784 11 8–1864 11 15), kurį iš tikrųjų galime laikyti ir archeologu. Jis gimė Šiauruose (12 km į pietus nuo Eišiškių, netoli Nočios – dabartinė Baltarusijos teritorija, Rodūnės r.). 1799–1803 m. jis studijavo inžineriją Vilniaus universitete, kuriame klausė to meto garsių inžinierių-architektų Lauryno Stuokos-Gucevičiaus ir M. Šulco paskaitų. Baigęs Vilniaus universitetą studijavo inžineriją Sankt Peterburge. 1808 m. buvo sužeistas prie Ostrolenkos ir Tilžės, o 1809 m. statydamas bateriją ties Ėbu Suomijoje, buvo apkurtintas. Visiškai apkurto 1810–1811 m., kai prie Bobruisko statė tvirtovę. 1812 m. po tarnybos Rusijos kariuomenėje išėjo į atsargą, turėdamas inžinerijos kapitono

laipsnį, apsigyveno savo iš tėvo paveldėtame dvarelyje Šiauruose ir užsiėmė Lietuvos istorijos tyrinėjimais ir rašymu (5 pav.). Palaidotas Nočioje.

Tai buvo nepaprastai darbštus žmogus, parašęs daugybę straipsnių ir veikalų Lietuvos istorijos, žemdirbystės klausimais, rašęs ir vertęs grožinius kūrinius, netgi projektavęs bažnyčias.

T. Narbutas gana anksti pradėjo domėtis archeologijos paminklais. Vilniuje 1803 m. dirbdamas M. Šulco padėjėju stebėjo Šv. Onos bažnyčios statybos darbus. Tuo metu čia buvo rasta įvairių senienų. T. Narbutas domėjosi seniausio mūro liekanomis, jas aprašė savo darbuose. Dar 1804–1808 m. dirbdamas mišrioje Rusų – Prūsų komisijoje Nemuno vagai reguliuoti jis turėjo progos pažinti Nemuną nuo aukštupio iki pat jo žemupio, susipažinti su jo pakrantėse ir apylinkėse esančiais piliakalniais, pilių vietomis, senkapiais. Dirbant prie Rusnės jo dėmesį patraukė įvairios senovinės liekanos. Tai šen, tai ten jis pastebėjo senovinių mūro statybų liekanų, pas žmones aptiko romėnų bei graikų sidabrinių ir bronzinių monetų, išgirdo daug įvairių pasakojimų ir padavimų apie gausius archeologinius paminklus. Pagal rastąsias monetas T. Narbutas padarė išvadą, kad senovėje Rusnės apylinkėse gyventa turtingų žmonių, turėjusių prekybinių santykių su romėnais.

1810 m. jau pats kasinėjo Rogačiovo pilkapius prie Dniestro. Čia jis susidūrė su didele įvairaus dydžio pilkapių grupe, kurių daugelį perkasė. Verta pažymėti, kad jis jau buvo sudaręs pilkapių kasinėjimų metodiką. Kasė ne „šulinio" metodu, o tranšėjomis įvairiomis kryptimis ir įvairiame gylyje. Jo kasinėtų pilkapių aprašymai gana kruopštūs. T. Narbutas atidžiai stebėjo ir fiksavo žemės sluoksnių pakitimus ne tik pačiame pilkapyje, bet ir aplink jį. Pagal tai jis sprendė apie pilkapio konstrukciją, jo supylimo būdą. Domėjosi, ar pilkapiai buvo pilami iš aplinkinių žemių, ar iš tolimesnių vietų. Apie savo kasinėjimus 1818 m. T. Narbutas yra skelbęs to meto Vilniaus spaudoje. Apsigyvenęs savo gimtinėje T. Narbutas nuo 1812 m. kasinėjo netolimose apylinkėse, iš vietos žmonių rinko jų aptiktas senienas, domėjosi nuosavose kolekcijose esančiais radiniais, kuriuos vėliau paminėjo savo raštuose. 1822 m. savo paties žemėje iškasė krūsninį pilkapį, 1839–1844 m. kasinėjo pilkapius prie Švendubrės.

Atskirų archeologinių studijų T. Narbutas nėra palikęs, tačiau savo istoriniuose veikaluose randame daug žinių apie archeologinius paminklus. Žinomiausias jo darbas – 9 tomų „Lietuvos tautos istorija"[104]. Jos pirmame ir antrame tomuose gausu faktų ir duomenų apie archeologinius paminklus bei radinius, atskirų pasvarstymų archeologijos temomis. Archeologijos dalykų paskelbta ir „Mažesniuose istoriniuose raštuose"[105]. Atskirai T. Narbutas paskelbė straipsnį apie pilkapius[106]. T. Narbutas

[104] Narbutt T. Dzieje starożytne narodu litewskiego. Wilno. 1835. T. 1; 1837. T. 2; 1838. T. 3; 1838. T. 4; 1839. T. 5; 1939. T. 6; 1840 T. 7; 1840. T. 8; 1841. T. 9. 1992 m. istorija pradėta skelbti lietuvių kalba (T. 1, antras papildytas leidimas 1998 m.). Iki 1998 m. pabaigos pasirodė 4 tomai (T. 2 –1995, T. 3–1994; T. 4–1997).

[105] Teodora Narbutta pomniejsze pisma historyczne szczegolnie do histori Litwy odnoszące się. Wilno. 1856.

[106] Narbutt T. Badanie starożytności Litewskich. O kurhanach // Tygodnik Wileński. 1818. T. VI. S. 161–168 (pakartotas su papildymais „Lietuvių tautos istorijoje". T. 2. Vilnius. 1995. P. 370–377 (VII priedas).

gana plačiai, pagal kitų kraštų (daugiausia Prūsijos ir Ukrainos) analogus, kalba apie pilkapių, kapų įrengimą, laidojimo papročius, įkapes, iš visų įkapių išskiria vadinamąsias ašarines, kurias smulkiai aprašo. Akmeninius kirvukus T. Narbutas laiko palikimu „seniausių šios žemės gyventojų, kurie dar nemokėjo naudoti geležies"[107]. Prie Nočios atsitiktinai atkastame kape buvo surastas „akmeninis kirvukas, padarytas iš kietos geležies"[108]. Matyt, tai yra gana laisvo T. Narbuto faktų interpretavimo pavyzdys.

T. Narbuto labiausiai mėgstama buvo lietuvių mitologija, kuriai jis skyrė visą pirmąjį „Istorijos" tomą. Kalbėdamas apie senuosius dievus, jis neretai jų buvimo faktus iliustruodavo įvairiais žemėje iškastais radiniais. Pavyzdžiui, 1818 m. Kauno Perkūno namuose „valdininkas Pulokolovskis, valydamas tuos griuvėsius, rado ten kadaise įmūrytą bronzinę apie 12 cm aukščio[109] statulėlę, vaizduojančią sukryžiuotomis kojomis būtybę, kuri ant galvos laikė miesto vaizdą, tai yra bokštus, namus ir bažnyčias, o vienoje rankoje – tris žuvis"[110]. Nuspręsta, kad tai buvo „Kauno miesto globėjas – dievas"[111]. Panašūs radiniai jau T. Narbuto laikais neretai dingdavo ar būdavo kažkur išvežami, o tai visuomet kliudė juos verifikuoti arba bandyti tiksliau identifikuoti. Panašu, kad dalis tokių radinių galėjo būti tikri. „1809 metais Marijampolės apskrityje, netoli nuo kairiojo Nemuno kranto, Lokaičių (Lokajce) kaime, valstietis Kavaliauskas, įdirbdamas skynimą arimui, po supuvusiu kadaise milžiniško ąžuolo kelmu rado daugybę įvairų ginklų nuolaužų. Tai buvo rūdžių suėsti kalavijai, kardai, berdyšiai, skydai, antveidžiai, kai kurie variniai ir sidabriniai daiktai"[112]. J. Puzinas, atrodo, be pakankamo pagrindo abejojo tokį radinį buvus[113]. Net ir T. Narbuto aprašytas ir nupieštas monetas neretai sunku ar net neįmanoma atributuoti, nors pastarąsias jis skrupulingai fiksuodavo. Bene daugiausia tikrų archeologinių dalykų sudėta į skyrių „Kapai"[114]. Jame yra ir daug netikslumų. „Lietuvoje pilkapiai randami labai retai, dažnai slypi giliai po žeme ir aptinkami dažniausiai atsitiktinai, kasant žemę"[115]. Taip rašė žmogus, matęs ir net kasęs pilkapius[116]. Toks tad mažai patikimas yra T. Narbuto „Lietuvių tautos istorijoje" pateiktas archeologinis palikimas, kurį labai sumenkino romantinis jo aiškinimas, bandymai sieti su dievais ar senaisiais valdovais. Lietuvių mitologiją jis kildina iš graikų. Iš jų panašumo jis daro išvadą, kad graikų ir romėnų dievai, išvaryti iš pietų, persikėlė į Lietuvą ir susitaikė su senaisiais vietiniais dievais. Nepamiršo T. Narbutas ir senojo kulto vietų, jas susiejo su piliakalniais. Prie didelių akmenų ar pilkapių jis rado užkastų „aukų" liekanų: gyvulių kaulų, puodų šukių.

---

[107] Narbutas T. Lietuvių tautos istorija. Vilnius. 1998. T. 1. P. 379.

[108] Ten pat. P. 378.

[109] Originale – 6 colių.

[110] Narbutas T. Lietuvių tautos istorija. Vilnius. 1998. T. 1. P. 245.

[111] Ten pat.

[112] Ten pat. P. 97.

[113] Puzinas J. T. Norbutas mūsų prosenovės tyrinėtojas // Naujoji Romuva. 1936. Nr. 7(267) P. 150.

[114] Narbutas T. Lietuvių tautos istorija. Vilnius. 1998. T. 1. P. 371–383.

[115] Ten pat. P. 372.

[116] Narbutas T. Lietuvių tautos istorija. Vilnius. 1995. T. 2. P. 370–377.

Pasisakė jis ir „lietuvių protėvystės klausimu“. Rytus T. Narbutas traktuoja kaip pirminę sodybą žmonių, apgyvenusių Europą. Todėl jis neabejojo, kad lietuvių sodybų būta tarp Oderio ir Elbės, nes ten aptikta vardų tų pačių dievų, kurie buvo garbinami prie Nemuno. T. Narbutas tikėjo ir romėniška lietuvių kilme, aprašydamas pasakojimą, kaip žėglininkai iš jūros Nemunu atplaukė prie Dubysos ir, suradę kelią į šventovę, užgiedojo: „šeradom“. Iš to kilęs Seredžiaus vardas. Seredžiuje yra didingas piliakalnis, vadinamas Palemono kalnu. Darbe T. Narbutas pateikia ir daugiau pavyzdžių romėniškajai teorijai įrodyti. Tačiau daugelio jo įrodinėjimų, kaip ir mitologinių teiginių, dabartiniai istorikai nepripažįsta ir laiko juos falsifikatais. Norėdamas iškelti lietuvių kultūrą, T. Narbutas daug ką pagražino, net suklastojo kai kuriuos dokumentus, sukūrė padavimus, tad šiandien kartais labai sunku atskirti jo išmonę nuo realių faktų.

T. Narbutas visur ir visuomet stengėsi parodyti savo krašto praeitį kiek galima garsesnę ir garbingesnę. Jis griebėsi įrodinėti, kad lietuviai nuo seno yra turėję savo raštą, kilusį iš runiškojo. Čia jis pateikia senos prūsiškos vėliavos įrašą, paimtą iš Simono Grunau kronikos. Tą įrašą jis aiškina kartu su T. Volianskiu, kuris sudarė senovės lietuvių rašto abėcėlę. Įrodymui jis paėmė ir atsitiktinai Lydos pilyje surastas lenteles, išrašytas lietuvišku raštu. T. Narbutas rinko ir domėjosi senomis lietuvių monetomis, pirmas pradėjo jas detaliau analizuoti. Savo darbais jis daug prisidėjo prie archeologijos ir numizmatikos vystymo bei populiarinimo.

T. Narbutas surinko ir paskelbė nemažai įdomios, kartais net unikalios archeologiniu pobūdžiu informacijos. Ją jam, kaip senovės tyrinėtojui, atsiųsdavo įvairūs žmonės. Įdomią žinią randame pas T. Narbutą apie Obelių ežero archeologinius radinius. Apie juos T. Narbutas sužinojo iš Kurėnų dvarininko Karolio Kosakovskio 1840 m. sausio 27 d. laiško, kurį dėl išskirtinės šio radinio svarbos toliau pateikiame visą. „Obelių ežeras priklauso Ukmergės parapijos Ukmergės klebonijai, yra kairėje Šventosios upės pusėje 6 varstų atstumu nuo Ukmergės, 7 nuo Deltuvos, yra tarp pievų nepaprastai didžiulės durpėtos pelkės, kadaise spygliuočių mišku apaugusios, nes iki šiol didžiulių supuvusių kėnių pėdsakai aptinkami. Pats ežeras šiandien apima daugiausia 20 margų plotą. Tas ežeras maždaug prieš 10 metų buvo mano tėvo nuleistas kad nusausinti lauką bei pakrantės pievas. Vos tik vanduo nuslūgo, valstiečiai besimaudydami aptiko kalnelį 7 žingsniai nuo kranto vandenyje 60 cm[117] gylyje ne dumblingą, ant kurio galėjo atsistoti; kalnelis tas 3 kvadratinius sieksnius[118] vandeniu apimtas, susideda iš pelenų, anglių, žmonių bei arklių kaulų su daugeliu ginklų liekanomis, kardų, strėlių antgalių, ietigalių, akmeninių bei geležinių kirvelių, su vyriškais ir moteriškais žiedais, adatų, raktų, stiklinių karolių, arklių aprangos dalių, visų ugnyje susilydžiusių bei vandenyje surūdijusių, taip pat daugybės kitų nežinomų daiktų. Kasėme tik dvi dienas, radome daugybę daiktų, kuriuos perdavėme maršalkai Žagielai, maršalkai Siesickiui, Mozūrijos vaivadijos gubernatoriui grafui Pranciškui Potockiui įdomiam senienų ir numizmatikos kabinetui, pasiuntėme taip pat į Lvovą, į Osolinskių muziejų. Jei tokia daugybė jų ten dar kelių sieksnių gilumoje išbarstyta pelenuose, tai drąsiai

[117] Originale – „dviejų pėdų“.

[118] Originale – „3 kvadratinius sieksnius“.

tai lietuviška Pompėja vadinti galima. Pradėjome kasti 1838 m. Iki tol jokios monetos nepasisekė aptikti. Valstietis iš Ukmergės klebonijos iškasė auksinį žiedą, dviejų žuvų uodegas ryjančių formos, kurį žydui Ukmergėje už 7 sidabrinius rublius pardavė, nepaisant visų mano pastangų atpirkti negalėjau. Išsigandęs aptikęs nesudegintą lavono galvą, susilaikė valstietis nuo tolesnių paieškų. Iš visko matyti, kad čia prieš amžius lietuviai laidojo, nes pačių pelenų keletas sieksnių gilumo yra“[119]. T. Narbutas, interpretuodamas Obelių radinius pagal cituotą laišką, jau kalba apie pilkapį, kuris „ilgus metus buvo užlietas greta esančio ežero, bet kai neseniai ta vieta buvo nusausinta ir buvo atlikti kasinėjimai, paaiškėjo, jog pilkapis plytėjo ant didžiulės duobės, kuri beveik visa buvo pilna pelenų ir apdegusių daiktų liekanų“[120]. Taip iškart apie Obelius pradėti kurti nebūti dalykai. Ežere aptiktų archeologinių dirbinių kilmė, nepaisant šios vietos pakartotinių tyrimų 1983 m.[121], ir toliau lieka mįslė. Tuo tarpu atrodo, kad būtent Obelių ežero radiniai dėl jų gausumo ir paplitimo po įvairias kolekcijas paskatino archeologinių senienų rinkimą ir senovės vietų kasinėjimą visame krašte.

Kitos T. Narbuto surinktos archeologinio pobūdžio žinios savo reikšme tegu ir nusileidžia Obelių radiniams, tačiau irgi labai svarbios. Viena tokių vietų yra Daugilyje (Utenos r.). „Netoli nurodyto Daugilio palivarko yra ežeras, vadinamas Alksnis, nuo kurio į pietų pusę yra pelkė, apaugusi nendrėmis, ilgumoje didesnė už varstą, platumoje iki 1000 uolekčių[122]... Šios pelkės viduryje yra pusiasalis kelių šimtų uolekčių ilgio, virš 100 uolekčių pločio.Šio pusiasalio gale vainiku supiltas pylimas, kelių uolekčių aukščio virš žemės paviršiaus, velėna ir medžiais apaugęs, kurio vidinėje pusėje keliose vietose matyti akmenų mūras su plytomis maišytas. Tas pylimas aplink gali turėti apie 100 uolekčių. Viduryje pylimo yra įdubęs tvenkinys, kuriame pavasariais ilgą laiką laikosi vanduo. Nuo seniausių laikų ši vieta vadinasi Rūsys ir nėra nei vieno palivarko kumečio, kuris apie šią vietą protėvių padavimų nežinotų“[123]. Ši vieta išlikusi iki šiol, ir nors archeologų buvo tyrinėta 1992–1993 m.[124], savo paslapčių taip ir neatskleidė. Kita T. Narbutui nurodyta vieta, iš kurios jis turėjo gavęs radinių, yra Antakriaunė. ...1828 m. Antakriaunės (Antokrewnie) dvarelyje, pagal paveldėjimą priklausiusiame V. Romanovskiui, esnčiame 5 varstai nuo Kuršo sienos, Žiemgala vadinamos provincijos, ežero krante buvo kasamas molingos žemės šlaitas ten einančio kelio pagerinimui, užkabinto kalniuko gilumoje pataikyta ant griaučių, ant kurių rankų buvo užmauta po 5 apyrankes,

[119] Mokslų Akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius F18–185/4. P.153, tas pats išspausdinta „Teodora Narbutta pomniejsze pisma historyczne szczegolnie do histori Litwy odnoszące się. Wilno. 1856“. S. 222–223.

[120] Narbutas T. Lietuvių tautos istorija. Vilnius. 1998. T. 1. P. 377.

[121] Problema plačiau aptarta: „Zabiela G. Laidosena pagoniškoje Lietuvoje / Lietuvos archeologija. Vilnius. 1998. T. 15“. P. 359–361.

[122] Originale visur nurodytos uolektys.

[123] 1838 m. lapkričio 18 d. Jozefo Pomarnackio laiškas T. Narbutui // Mokslų Akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius. F18–185/4. P. 147–148.

[124] Akavickas R. Neaiškių archeologinių objektų žvalgymas Utenos raj. 1992 ir 1993 metais / Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1992 ir 1993 metais. Vilnius. 1994. P. 277–278.

pusė jų tapo įvairių asmenų išnešiota, likusias penkias, kaip ir grandinėles, sagtis bei apyrankes, kartu rastus ir iki šiol gautus siunčiu ponui T. Narbutui. Tos apyrankės ar lankeliai galuose panašumo į žalčius turi... Atkasti kaulai kiek didesni, negu paprastai būna. Plaukai su gabalais tos galvos odos, visiškai sveiki išsilaikė, kaip teigė P. Romanovskis, atsiųsdamas daiktus, visa tai buvo užkasta į žemę atgal..."[125].

Ne visos T. Narbuto nurodytos vietos vėliau pasirodė esą archeologinės. „Trakų apskrityje, į pietus nuo Rūdininkų, netoli dešiniojo Visinčios upės kranto, yra Kernavo ežeras, taip pat ir Pakernavo kaimas. Prie to ežero kaimiečiai man parodė nemenką pilkapį ir tvirtino, kad jis vadinamas Kerniaus kapu. Man paklausus, kas toks buvęs tasai Kernius, jie negalėjo nieko daugiau pasakyti, kaip tik tiek, jog tai buvęs kažkoks galingas tų kraštų ponas, aistringas medžioklis, kurį, medžiojantį prie šio ežero, ir sudraskęs žvėris. Ten jis buvo ir palaidotas"[126]. 1995 m. ši vieta surasta, tačiau tikrojo pilkapio ji neprimena[127].

Dar vienas T. Narbuto nuopelnas Lietuvos archeologijai, apie kurį mažai žinome, yra jo surinkta senovės dirbinių kolekcija. T. Narbutas vadino juos „Lietuvos muziejumi" („Muzeum Litewski")[128]. Tai, kad ši kolekcija buvo laikoma jo dvare Šiauruose (dabartinė Baltarusijos teritorija, keli kilometrai nuo dabartinės Lietuvos sienos), archeologijos istorijai ne taip jau svarbu. Jis, matyt, yra pirmasis, sudaręs savo rinkinio aprašą[129]. Tai sąsiuvinis su 1851 m. sudarytu pieštuku rašytu radinių sąrašu. Archeologiniai radiniai išvardijami pirmiausia. Jie su metrikomis, aprašyti bendrai. Daugiausia dirbinių surinkta Nočios apylinkėse. Nemaža jų dalis be tikslesnių metrikų, tik nurodyta, kad rasta „įvairiuose kapuose". Iš dabartinės Lietuvos teritorijoje rastų paminėtini: „gerai išlikęs plieninis šalmas su antkrūčiu, nuo rūdžių nuvalytas, rastas kape prie Varėnos", „plieninis kirvis iš kapų palei Druskininkus, smarkiai surūdijęs", „dievo Kovo figūrėlė, bronzinė... išarta lauke prie Platelių", „dvi šautuvo spynos, surastos lauke netoli Trakų", „molinis urnos dangtelis, rastas prie Nemuno šalia Druskininkų", „sagutė su herbu, rasta Bekešo kalno papėdėje, pastarajam nugriuvus į Vilnelę", „bronzinė grandinėlė iš dvigubų žiedelių, netoli 1,4 m ilgio[130], juosė kaukolę, iš kapo Ukmergės paviete", „du sidabrinio virbo, susukto į spiralę, gabalai nuo kažkokio daikto ar indo, kurį kaimietis surado, kasdamas bulviarūsį, prie žmogaus griaučių, sulaužė ir dalimis žydams už dyką atidavė, radimo vieta prie Dubičių", „...sidabrinis kabliukas greičiausiai nuo

[125] 1839 m. lapkričio 10 d. Jozefo Pomarnackio laiškas T. Narbutui // Mokslų Akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius F. 18–185/4. P. 150.

[126] Narbutas T. Lietuvių tautos istorija. Vilnius. 1994. T. 3. P. 173.

[127] Vaitkevičius V., Zabiela G. Archeologijos paminklų bei objektų žvalgymas Kretingos, Pakruojo, Skuodo, Šalčininkų, Šilutės, Utenos bei Vilniaus rajonuose 1995 metais // Lietuvos istorijos instituto Rankraštynas. F. 1. Nr.2564. P. 7.

[128] Tautavičius A. Pirmieji sumanymai įsteigti Vilniuje muziejų//Muziejai ir paminklai. Vilnius. 1969. T. 4. P. 44.

[129] Spisanie historycznych zabytków i materialów w zbiorz Teodora Narbutta znajdojących sie/ Spisanie museum w Szawrach// Mokslų Akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius F. 18–185/1. P. 1–24.

[130] Originale „beveik dvi uolektys".

kardo prisegimo iš ten pat", „batų užsegimas sidabrinis, ant žmogaus griaučių krūtinės, šalia Druskininkų prie Švendubrės kaimo rastas", „grindų plytelė iš kieto smiltainio, iš Druskininkuose dešiniajame Ratnyčios krante prie pat Nemuno buvusios pilies, paplovus kalnelį surasta", „granitinis didelio kalibro rutulys, perskeltas per pusę, pusė kurio rasta pilies kalno papėdėje Vilniuje", „krosnies koklio nuolauža iš Druskininkų pilies griuvėsių, Nemuno vagoje surasta" [131]. Nemažai radinių pas T. Narbutą buvo iš Obelių ežero. Tai: „ginklų dalys, degusios ugnyje su daugeliu kitų senienų ir perdegusių kaulų liekanomis", „du plieniniai antrankiai, gerai išlikę", „dvi bronzinės adatos, sveikos, bet degusios", „daiktelis arba saga, ugnyje degusi". T. Narbutas mini, kad iš Obelių jo kolekcijoje buvo apie 150 daiktų[132]. Iš viso nurodyta rinkinyje buvus 197 archeologines ar joms priskirtas senienas, tarp kurių įrašytas ir „juodo marmuro arba prabavimo akmens gabalas, galėjęs būti karaliaus Mindaugo antkapio nuolauža, kilęs iš Livonijos"[133]. T. Narbuto kolekcijoje buvo ir monetų, kurių pateiktas bendras aprašas pagal valstybes (lenkiškos, rusiškos, švediškos, austriškos, prūsiškos prancūziškos) bei metalo rūšį (auksinių – 1830 m. du lenkiški dukatai, sidabrinių 122, varinių – 197 vienetai), prancūziška varinė saga ir žydiškas alavinis talismanas[134].

Prisimindami T. Narbuto darbus mūsų senovės tyrinėjimų srityje, turime pripažinti, kad jis teisingai suprato archeologinių paminklų reikšmę istorijos mokslui ir tais laikais lietuvių šviesuomenės buvo sutinkamas su dideliu entuziazmu.

Kasinėjimai

1822 m. Š i a u r u o s e (Baltarusija) šalia akmens iškasė griautinį kapą su dviem geležiniais įrankiais ir moliniu dubenėliu.

1826 m. žvalgė vėjo išpustytą griautinį kapinyną šalia D r u s k i n i n k ų, kur visi mirusieji buvo palaidoti galvomis į vakarus, o kelis atkasus rasta dar plaukų liekanų, išpustytų kapų vietose – geležinių sagtelių ir puodų šukių.

1839–1844 m. kasinėjo pilkapius prie Š v e n d u b r ė s (Varėnos r.).

Svarbiausios publikacijos

Badanie starożytności Litewskisch. O kurhanach // Tygodnik Wileński. 1818. T. VI. P. 161–168. (pakartotas su papildymais „Lietuvių tautos istorijoje". T. 2. V. 1995. P. 370–377. VII priedas).

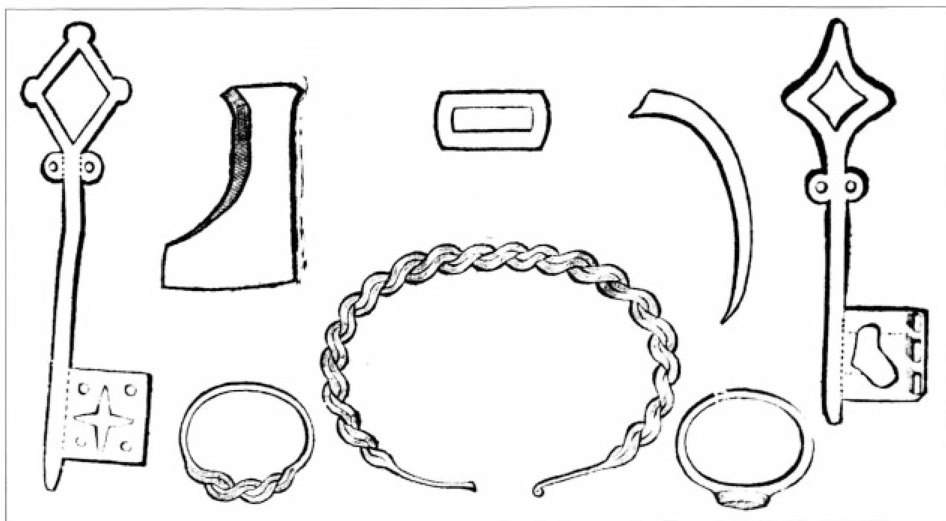
---

[131] Spisanie historycznych zabytków i materialów w zbiorz Teodora Narbutta znajdojących sie/ Spisanie museum w Szawrach// Mokslų Akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius. F. 18–185/1. P. 1–5.

[132] Narbutas T. Lietuvių tautos istorija. Vilnius. 1998. T. 1. P. 377.

[133] Spisanie historycznych zabytków i materialów w zbiorz Teodora Narbutta znajdojących sie/ Spisanie museum w Szawrach// Mokslų Akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius F. 18–185/1. P. 4.

[134] Ten pat. P. 8.

6 pav. Archeologiniai dirbiniai iš Verkių kapinyno (О памятниках древности, найденных в Верках, в имении князя Витгенштейна/ Виленский вестник. 1845.12.22. Hp.92. C.1)

XIX a. pirmoje pusėje Lietuvoje pamažu buvo kaupiamos archeologinių dirbinių kolekcijos. Senienomis domėjosi daugiausia dvarininkai, kurie jas rinko iš žmonių, supirkinėjo, rečiau – kasinėjo patys. Daugiausia buvo renkama numizmatinė medžiaga, rečiau – akmeniniai kirveliai, ginklų liekanos ar papuošalai.

Liukonių (Širvintų r.) dvaro savininkas Juozapas Antanas Kosakovskis (1772–1842), Napoleono I adjutantas, drauge su broliu Mykolu kaupė istorinius, meno ir archeologinius rinkinius, kurių dalį savo metu perdavė Vilniaus archeologinei komisijai. Mykolas Kosakovskis (1769–1835) bandė kasinėti kai kuriuos piliakalnius, bet išsamesnių žinių apie savo kasinėjimus nepaliko[135]. Nurodoma, kad abu Kosakauskiai „kasinėjo Ukmergės krašte pilkapius, kapinynus, gyvenvietes ir kt.“[136], tačiau detalesnių žinių apie tai nėra. Žinoma tik, kad 1827 m. Kaune, šalia vadinamųjų Perkūno namų, rasta bronzinė sėdinčio vyro figūrėlė, palaikyta Perkūnu, pateko į Varšuvos mokslo mylėtojų draugiją[137].

XIX a. pirmoje pusėje žinios apie atskirus įdomesnius radinius pradėjo patekti į to meto spaudą. 1845 m. Verkiuose, šalia Vilniaus, atkasta žmonių kapų, kurie buvo palaidoti galvomis į rytus. Prie kai kurių kapų rasta bronzinė apyrankė, du žiedai – geležinis ir sidabrinis, pora bronzinių raktų, geležinis kirvis, didelis peilis, diržo sagtis bei surūdijusių nenustatytos paskirties dirbinių[138] (6 pav.). Daugiausia duomenų pasirodydavo apie aptiktus lobius. XIX a. pirmoje pusėje žinoma apie 30 monetų lobių, vienokios ar kitokios žinios apie kuriuos pasiekė ir mūsų dienas.

[135] Tarybų Lietuvos enciklopedija. Vilnius. 1986. T. 2. P. 376.

[136] Žilėnas V. Lietuvos kolekcininkai ir muziejininkai. 5. Juozas Antanas ir kiti Kasakauskai/ Kultūros barai. 1983. Nr. 4. P. 63.

[137] Ten pat.

[138] О памятниках древности, найденных в Верки, в имении князя Витгенштейна // Виленский вестник. 1845 11 22. Нр. 92. С. 1–3.

EUSTACHIJUS TIŠKEVIČIUS

7 pav. Eustachijus Tiškevičius (A. Sveikovskio nuotr. – LNM inv. Nr. ATV 5394)

Žymiausias XIX a. Vidurio Lietuvos archeologijos mokslo atstovas ir tyrinėtojas buvo grafas Eustachijus Tiškevičius. Jį galima laikyti pirmuoju Lietuvos archeologu. E. Tiškevičiaus įvairiapusė archeologinė veikla turėjo nemažą poveikį visai krašto archeologijos raidai, dešimtmečiams lemdama jos būklę.

Eustachijus Tiškevičius (Eustachy Tyszkiewicz) yra kilęs iš senos ir garbingos didikų Tiškevičių (anksčiau – Tiškų) giminės, davusios Lietuvai ir Lenkijai daug aukštų pareigūnų ir šiaip nusipelniusių žmonių[139]. Giminė kildinama iš Gedimino sūnaus Manivydo. Istoriniai šaltiniai 1437 m. mini Kijevo bajorų vadovą Kaleniką Miškovičių, kurio sūnus buvo Tiška. Vienas iš Tiškų sūnų Vosylius pačioje XVI a. pradžioje persikėlė į Lietuvą ir įsikūrė Lohoiske (Borisovo r., Minsko sritis – dabar Baltarusija). Iš šios šakos ir yra kilę Lietuvos archeologijai nusipelnę du broliai – Eustachijus ir Konstantinas.

Jauniausias Tiškevičių sūnus Eustachijus gimė Lohoiske 1814 m. balandžio 18 d. (7 pav.). Tėvas Pijus buvo Borisovo apskrities maršalka ir mirė Lohoiske 1858 m., sulaukęs 102 metų. Motina Augusta Pliaterytė – iš grafų Pliaterių giminės. 1822 m. Eustachijus įstojo į Vilniaus gimnaziją, bet paskutines dvi klases baigė Minske 1831 m. Nuo 1833 m jis tarnavo Vilniaus, vėliau – Krokuvos generalgubernatoriaus kanceliarijoje. Nuo 1832 iki 1835 metų jis gyveno Sankt Peterburge, čia rinko istorinę medžiagą Imperatoriškojoje bibliotekoje, domėjosi istorija. Nuo 1835 m. E. Tiškevičius persikėlė į Vilnių, kur buvo paskirtas generalgubernatoriaus kanceliarijos tarnautoju. Įvairias pareigas jis ėjo iki 1840 m., o 1842 m. lapkričio 12 d. švietimo ministro paskirtas Borisovo apskrities mokyklų garbės prižiūrėtoju. Nuo tol galėjo daugiau laiko skirti istoriniams tyrinėjimams. 1848–1854 m. jis buvo Minsko gimnazijos kuratorius. 1843 m. archeologijos ir istorijos studijų reikalais lankėsi Suomijoje, Švedijoje ir Danijoje. Čia jis nesitenkino vien atskirų rinkinių ar muziejų apžiūrėjimu, bet užmezgė glaudžius ryšius su šiaurės kraštų tyrinėtojais. E. Tiškevičius tapo vyriausiu Lietuvos archeologijos atstovu ir buvo renkamas įvairių to meto šalių mokslo draugijų nariu: Danijos (1843 m. – Kopenhagos šiaurės senienų

[139] Valeika H. Tiškevičiai/ Tarybų Lietuvos enciklopedija. Vilnius. 1988. T. 4. P. 321.

mylėtojų karališkosios draugijos), Rusijos (Peterburgo), Lenkijos, Švedijos (1843 m. – Stokholmo dailiųjų menų, istorijos ir senienų karališkosios akademijos), Anglijos (Londono archeologijos instituto). 1866 m. gavo Didžiosios Britanijos ir Islandijos mokslo draugijos garbės vardą. Tai davė jam teisę nešioti šios draugijos garbės nario aukso grandinę su Anglijos herbu. Keliaudamas po Suomiją, Skandinaviją ir Daniją, gerai susipažino su tų kraštų archeologijos muziejais. Tai jį paskatino grįžus užsiimti archeologija Lohoisko grafystės žemėje ir Lietuvoje. Grafas E. Tiškevičius mirė po ilgos ligos 1873 m. rugpjūčio 27 d., rugpjūčio 30 d. jo palaikai buvo palaidoti Rasų kapinėse (8 pav.).

Apie E. Tiškevičių ir jo darbus yra daug rašyta lenkų, baltarusių, lietuvių archeologinėje ir memorialinėje literatūroje. 1837–1843 m. jis tyrinėjo daugelį pilkapynų Lohoisko grafystėje, paskelbė daug darbų, 1855 m. įkūrė Vilniaus archeologijos komisiją ir Senienų muziejų (apie šių įstaigų veiklą plačiau – tolesniame šios knygos skyriuje). 1855–1865 m. jis buvo Vilniaus archeologinės komisijos pirmininkas, 1856–1864 m. – Senienų muziejaus vedėjas. 1837 m. E. Tiškevičius parašė ir paskelbė straipsnį apie pilkapius[140], kur matomas jo požiūris į senienas. „Įnešti, ieškoti ir atrasti, suradus skelbti pasauliui, (...), kartoju – skelbti pasauliui, nes bus nieko neverta, jeigu surasta lietuviška alebarda bus perkalta į geležies gabalą arba su pagonišku plaktuku daužomi riešutai rūbinėje“[141]. Be to, jau tais pačiais 1843 metais paskelbė straipsnį apie archeologijos šaltinius „Vilniaus žiniose“ (rusų kalba) ir panašų straipsnį lenkų kalba. Pirmieji E. Tiškevičiaus darbai buvo teigiamai įvertinti to meto kultūros veikėjų. Tik M. Balinskis kritiškiau pasisakė dėl jo darbų, priekaištaudamas dėl sistemingumo stokos, neįsigilinimą rašant apie lobius, piliakalnius.

8 pav. Eustachijaus Tiškevičiaus kapas (toliau sniegu užklotas L. V. Kondratovičiaus kapas su kryžiumi) G. Zabielos nuotr.

Svarbiausias E. Tiškevičiaus darbas – 1842 m. Vilniuje išleistas „Žvilgsnis į krašto archeologijos šaltinius arba senovinių paminklų aprašymas, surastų vakarinėse Rusijos karalystės gubernijose“[142]. Tai pirmoji archeologinė knyga Lietuvoje. Su autoriaus inicialais „Eus. hr. T...“ – garsi A. M. Fredro citata: „Pažinti svetimus dalykus įdomu, savuosius būtina“. Knygoje yra šie skyriai: įžanga, pilkapiai, ašarinės, moterų papuošalai, metaliniai ginklai, dievaičiai, monetos, pilys, akmens plaktukai, apie akmenis, pabaiga ir iliustracijų paaiškinimai. Labai įdomi yra įžanga, kurioje E. Tiškevičius aiškina archeologijos mokslo reikšmę krašto praeičiai pažinti, kad

[140] E. hr.T. Wiadomosć o kurhanach// Tygodnik Petersburgski. 1837. XVI. S. 561–562.
[141] Citata pagal: „Svetikas E. Archeologas Eustachijus Tiškevičius// Voruta. 1994 04 14–20. Nr. 15(153)“. P. 2.
[142] Tyszkiewicz E. Rzut oka na źródla archeologii krajowej. Wilno. 1842.

jis padeda klaidingoms kronikų žinioms nušviesti, taip pat kalba apie tai, kad Skandinavijoje, graikų ir romėnų rytų Indijos ir urnos, rastos Persijoje, netgi archeologijos šaltiniai Šiaurės Amerikos yra aprašyti ir išaiškinti. Be to, pabrėžia, kad rusai yra aprašę visus savo paminklus ir kad juos tyrinėti pavesta archeologijos draugijos mokslininkams. Toliau rašoma, kad svetimšaliai mūsų archeologinių šaltinių nežino ir klaidingai juos interpretuoja. „Mūsų žemė slepia retus paminklus, nėra vietos, kur jų mes nerastume, juose, kaip ir kituose kraštuose, slypi įsivaizduojami dievai, ginklai, urnos, dirbiniai, naudoti papuošalams, monetos, žodžiu neaprėpiamai didelė dirbinių dalis, pagaminta žmonių rankomis. Tie ir kiti atidengiami paminklai esą gali būti visuotinės slavų archeologijos šaltiniai. Toliau įžangoje išvardijamos slavų šakos tarp Adrijos, Juodosios ir Baltijos jūrų, nors ir vieno kamieno, bet skirtingai vadinamos. Nurodo, kad IX a. Rusijos vakarinėje gubernijos dalyje gyveno krivičiai, dregovičiai, palinai, palavičiai ir kt., Žemaitija, Lietuva, Kuršas, Latvija ir jotvingiai skiriasi nuo slavų papročiais, kalba, tikėjimu, gyvenimo būdu ir kt., yra visai kito kamieno, tik vėliau susiliejo į bendrą masę. Apie 1279 m. Boleslovas Drovusis išnaikino jotvingius – poliasianus ir kad apie juos neišliko jokių žinių. Tuo tarpu Belovežo girioje 1824 m. raunant šimtamečius ąžuolus, po jų kelmais buvo randama žmonių skeletų, geležies liekanų, suardytų molinių puodų. Čia gi, rašo E. Tiškevičius, buvo šventi jotvingių miškai, dabar Belovežo girios rūpestingai, kaip stumbrų prieglobstis, saugomos, jų šešėliai saugo ir jotvingių palikimą. Keista, kad ir atsitiktinai aptinkami jotvingių paminklai nepritraukė Vilniaus universiteto mokslo vyrų, kurie čia dažnai lankydavosi. Įžangą baigia pabrėždamas archeologinių paminklų reikšmę, būtinumą juos sistemingai tyrinėti bei senovės pažinimo svarbą.

Pirmame darbo skyriuje E. Tiškevičius nagrinėja pilkapius, pabrėžia, kad jų daug yra išlikusių vakarinėse Rusijos gubernijose ir kad dauguma vietos gyventojų juos vadina švedkapiais. Toliau autorius skirsto pilkapius į prieškrikščioniškuosius kapus, supiltus senovės mūšių vietose, žyminčius kokias nors atmintinas vietas ar ženklus. Tai patvariausi paminklai, kurie atlaikė visas laiko negandas, vieninteliai vietos įvykių šaltiniai. Jis pabrėžia, kad visi pasakojimai ir padavimai susieti su tikrais įvykiais, dabar užmirštais ir savaip interpretuojamais. Įdomūs yra skirtingų kraštų pilkapių pavadinimai: Lenkijoje – „žalniki" ar „kascieliska", Lietuvoje – „ežagulis", Rusijoje – „sopki" arba „kurgani". Toliau aprašydamas pilkapius E. Tiškevičius pažymi jų skirtumus atskirose teritorijose. Nurodo, kad Livonijos (Inflantų) moterų pilkapiai turtingi metalinių papuošalų, o vyrų – ginklų. Tikrojoj Lietuvoj, kuri išlaikė savo gimtąją kalbą, pilkapiai mažiau turtingi įkapių ir kad degintiniuose kapuose nėra urnų, kaip tai būdinga slavams. Be to, E. Tiškevičius pareiškia įdomią mintį, kad lietuviai degino tik kilminguosius žmones. Toliau teigia, kad lietuviai, latviai ir slavai, pradedant VI a. po Kr., turėjo daug religinių bendrumų, jie į kapus dėjo importuotus dirbinius. Samprotaujama ir apie tai, kad nors slavai ir pažinojo pluoštinius augalus ir iš jų gaminosi drabužius, bet daugiausia dėvėjo žvėrių kailius ir gyvulių odas. Vyrai ginklus įsigydavo atimdami juos iš priešų arba išsikeisdavo už vertingus kailius bei medų. Viduramžiais, išsivysčius prekybai, žinojo jau auksą ir

sidabrą[143]. E. Tiškevičius aprašo pagonių slavų laidojimo papročius, kaip virš ant žemės gulinčio mirusiojo supildavo pilkapį. Esą dregovičiai guldė mirusiuosius ant anglių sluoksnio, prie kojų statė puodus su maistu ir gėrimais. Autorius aprašė ir kitus įdomius papročius, kuriuos sieja su mūsų dienų mirusiųjų prisiminimų šventėmis – vėlinėmis. Jis išskiria net tris mirusiųjų paminėjimo etapus: laidotuves, lentos ar akmens pastatymą ant kapo ir gedulingas pamaldas, minint mirties metines. Toliau aprašo savo tyrinėtus pilkapius Minsko gubernijoje, nurodo jų dydį, sandarą, griaučius, įkapes. Detaliau aprašo vieno didelio pilkapio įrangą ir jame rastą moters kapą, ypač turtingą įkapių. Čia buvo rasta sidabrinė antkaklė, kasų pynės, apyrankės, net 151 karoliukas ir t.t.[144]. E. Tiškevičius pamini ir savo kasinėjimus Kernavės apylinkėse. Pilkapių čia tuomet buvo išlikę dar labai daug, tačiau apie tai tik vienu sakiniu pasako, kad juose nieko nerado[145].

Kitame skyrelyje jis aprašo pilkapius prie Daugpilio. Aprašydamas vieną pilkapį, pažymi gan įdomų atvejį, kai ant mirusiojo galvos radęs bronzinę juostą, priekyje suplotą, su skylutėmis, prie kurių buvo pritvirtintos skardelės. Ant kaklo buvę stiklo karoliai. Beje, galvos papuošalas buvo taip stipriai apjuosęs kaukolę, kad buvo sunku jį nuimti. Tvirtinama, kad pilkapiai buvo pilti karų vietose. Juose daugiau griaučių, ginklų, o apie mūšius yra išlikusių įvairių vietos gyventojų pasakojimų. Švedų pilkapiuose randami didesni pentinai ir net herbai bei bardyšos. Skiriasi ir totorių pilkapiai, kuriuose mažai ką galima rasti, o 1812 m. prancūzų kapų neverta net tyrinėti. Skyrelio apie pilkapius gale išskiriama trečia pilkapių grupė, kurie buvo pilti kokiam nors įvykiui paminėti. Šiai grupei autorius priskiria ir Birutės garbei supiltą pilkapį Palangoje[146].

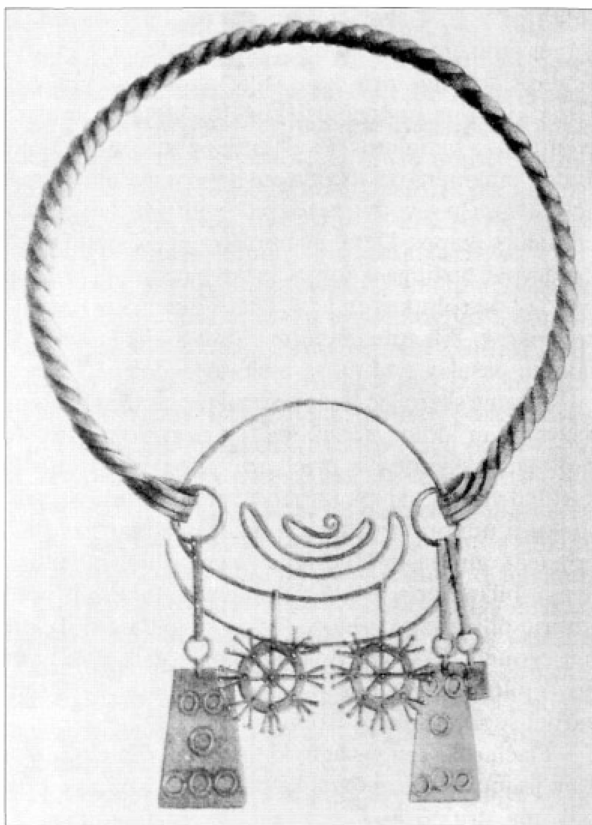
Plačiau E. Tiškevičiaus žinias apie pilkapius atpasakojame todėl, kad matytume, kaip jis juos interpretavo, ką pastebėjo, kokias darė išvadas. Daug dėmesio jis skyrė pilkapių struktūrai, laidosenai, įkapių dėjimui, kapo įrengimui ir t.t. Labai svarbu, kad E. Tiškevičius jau pastebėjo etninius ir teritorinius pilkapių skirtumus.

Randamus kapuose molinius ar metalinius indus E. Tiškevičius laiko buvusiomis ašarinėmis. Ašaros buvo renkamos apraudant numirėlį. Vienos buvo renkamos jo artimųjų ir giminių, kitos statomos mirusiajam prie akių, jos turėjo surinkti mirusiojo ašaras. Ašarines autorius skirsto į 4 grupes: romėniškas – „lachrimatorium“, lietuviškas – „assaruwe“, rusiškas – „složnica“ ir lenkiškas – „ežwnica“. Ypatingą dėmesį jis skiria šiaurės kraštų ašarinėms. Jos esą buvusios taip gerai uždarytos, kad yra iki mūsų dienų išlaikiusios drėgmę[147]. Ne visas aptinkamas ašarines E. Tiškevičius mokėjo atpažinti. Ketvirtai grupei ašarinių jis priskyrė metalines, rago formos ar didelio žvėries nago ašarines, aptinkamas Lietuvoje, ir nurodo paveikslą, kur aiškiai matomas geriamasis ragas.

Trečiame skyriuje E. Tiškevičius aprašo moterų papuošalus (9 pav.). Jame aptinkame įdomių žinių ir interpretacijų. Skyrelis labai trumpas, vos du puslapiai,

143 Ten pat. P. 4.
144 Ten pat. P. 7.
145 Ten pat.
146 Ten pat. P. 8.
147 Ten pat.

kurių didesnę dalį sudaro Joninių švenčių papročių aprašymas ir interpretacija. Įdomu, kad E. Tiškevičius atkreipė dėmesį į tai, jog moterų kapuose nerandama ginklų, o papuošalų – daugybė, esą jų daug ir Rusios, ir Lietuvos moterų kapuose, gausumu juos pralenkia tik Livonija. Aptinkamus stiklo ir stiklo masės karolius jis laiko importiniais, pabrėždamas, kad jų gamybos paslaptį žinojo tik Venecijoje. Pamini galvos ir krūtinės bei kaklo papuošalus, kurie esą bronziniai ir sidabriniai, taip pat didelius smeigtukus plaukams tvarkyti. Kapus su gausiomis įkapėmis E. Tiškevičius priskiria pasiturintiems asmenims ar jų giminėms. Įdomus jo pastebėjimas, jog, be metalinių papuošalų, moterų puošmena buvo lauko gėlės, kurios labai plačiai buvo naudojamos įvairių iškilmių bei švenčių metu, ypač per ugnies ar saulės šventę Jonines, kurias gana plačiai jis aprašo[148].

9 pav. Moters papuošalai iš Tauragnų (Tyszkievicz E. Rzut oka na źródla archeologii krajowej. Wilno. 1842. Tab.V)

Įdomių minčių E. Tiškevičius pateikia ir ketvirtame vieno puslapio skyriuje: „Metaliniai ginklai". Jis mini, kad rusų kapuose randami kirviai, galąstuvai, kuriuos mirusysis naudojo ginklams galąsti būdamas gyvas, strėlių antgaliai, ietigaliai ir kt. Kurio vyro kape daugiau ginklų, to ir pilkapis aukštesnis, o tai rodo jo išimtinę padėtį bendruomenėje. Pastebima, kad Pabaltijo žemių kapų įkapės panašios į Švedijoje randamas, bet pabrėžiama, kad, be importinių, jau ir vietos gyventojai gerai išmanė papuošalų ir ginklų gamybą[149].

Nedidelis penktas skyrelis skirtas dievukams. Jame pažymima, kad lietuvių mitologija skiriasi nuo slavų. Įdomu, kad E. Tiškevičius nurodo, jog kai buvo išnaikintos lietuvių šventyklos, vaidilutės ir kriviai, Lietuva ir Žemaitija smuko, nors į naująjį tikėjimą perkėlė daug pagoniškų papročių. Nuo seno liko garbinama saulė, vanduo, medžiai. Dar XVII a. viduryje Livonijoje buvo garbinami ąžuolai ir

[148] Ten pat. P. 15–16.
[149] Ten pat. P. 19–20.

liepos, tačiau katalikų kunigai Lietuvoje, negalėdami to papročio išnaikinti, prie laikomų šventais medžių prikaldavo kryžių. Lietuvių dievus detaliai aprašė T. Narbutas, o ateityje gali būti išaiškintas jų dar didesnis skaičius – rašo E. Tiškevičius. Ta proga minima skulptūrėlė iš bronzos, rasta Žemaitijoje. Ji laikoma karo dievu ir pavadinta Kovu. Knygoje yra jo atvaizdas[150]. Kartu E. Tiškevičius pažymi, kad tokių skulptūrėlių pilni mūsų ežerai ir upės, kad naikinant pagonybę jos ten buvo mėtomos.

Beveik pusės puslapio yra šeštas skyrelis, skirtas monetoms, kurios gausiai aptinkamos buvusių kautynių vietose. Visos jos numizmatams gerai žinomos, tai jiems ne naujiena. Pradedant brakteatais ir baigiant Napoleono laikų monetomis, jomis nusėtos mūšių vietos. Lenkijos–Rusios pasienyje randama daug rusiškų smulkių ir pailgų sidabro monetų, taip pat sidabrinių Zigmanto III ir Jono Kazimiero monetų, ypač pastarojo varinių solidų. Lietuvoje daug sidabrinių Žygimanto Augusto monetų su Vytimi. Pskovo gubernijai būdingos monetos su užrašu „denga Pskovskaja", kurios vienoje pusėje yra kunigaikščio mitroje galva, dešinėje rankoje laikomas valdžios simbolis, o kairė ranka padėta ant krūtinės. Įdomu tai, kad numizmatai tokią monetą laiko pačia pirmąja iš nukaldintų Pskove ir priskiria ją Lietuvos kunigaikščiui Daumantui[151].

Septintas knygos skyrius paskirtas pilims. Čia aprašomi slavams būdingi piliakalniukai, kurie tarnavo kuopų susirinkimams, gynybai ir kulto reikalams. Liaudyje jie vadinami „kopišče", „gorodi", „gorodišče". Piliakalniai apsupti pylimų ir griovių, laikomi gynybos reikalams. Čia prisimenami milžinai, kentaurai, minotaurai, kurie susiję su piliakalniais.

Kiek didesnis kitas skyrius, skirtas akmeniniams kirvukams. Pažymima, kad jų randama daug ir dažnai. Autorius laiko juos įdomiausiais archeologiniais paminklais ir skirsto į tris grupes: 1 – su skyle kotui; 2 – be skylės, aštriais ašmenimis, plokšti; 3 – per vidurį smaukti. E. Tiškevičius pamini ir akmenų rūšis, iš kurių kirvukai buvo gaminami. Tai granitas, serpentinas, titnagas ir kt. Aprašoma kirvukų forma, nurodoma, kad Lietuvoje ir Baltarusijoje jie randami ne pilkapiuose, o išariami laukuose. E. Tiškevičius kelia akmeninių kirvukų paskirties klausimą, pritardamas minčiai, kad tai buvę ginklai iki geležies atsiradimo. Jis mano, kad aštrių kirvukų ir skylių juose gamybai galėjo būti naudojama geležis. Pasakojama, kad į mirusiųjų kapą kirvukai buvo dedami apsiginti nuo piktųjų dvasių. Dar viena jų paskirtis – tai vadų ženklai. Primenama, kad žmonės juos vadina Perkūno kulkomis. Baigdamas skyrelį E. Tiškevičius dar kartą teigia, kad tai ginklai kovai su priešu, įrankis jo nugalabinimui, valdžios simbolis ir pan.[152].

Devintame skyrelyje aprašomi akmenys, apžvelgiami vadinamieji žymieji akmenys su įvairiais ženklais ir įrašais. Pirmiausia aprašomas netoli Dysnos, Minsko gubernijoje, Dauguvos upėje esantis kunigaikščio Boriso akmuo su užrašu: „Dieve padėk savo tarnui Borisui". Nurodo, kad šį akmenį jau yra aprašęs M. Stryjkovskis. Vilniaus gubernijoje, netoli Daugėliškių yra pagoniškas pailgas aukų akmuo. Jis ypač žmonių gerbiamas. Jeigu padavimai apie jį teisingi, tai būtų vienintelis toks paminklas Lietuvoje, o akmeniniai kryžiai prie vandenų – tai atmintinos pagonių krikšto vietos Rusioje ir Lietuvoje[153].

[150] Ten pat. P. 23–24.
[151] Ten pat. P. 27–28.
[152] Ten pat. P. 27–30.
[153] Ten pat. P. 42–44.

Kiek didesnis yra paskutinis skyrelis – knygos pabaiga – kuriame nurodoma, kad priėmus krikščionybę, atėjo galas mirusiųjų laidojimui pilkapiuose. Ne visur vienu metu pagoniškieji papročiai nustojo egzistuoti. Ilgiausiai jie išliko Lietuvoje ir Žemaitijoje. Pareiškiama įdomi mintis: iš kurių kraštų buvo perimtas krikščioniškasis tikėjimas, iš ten buvo perimti ir religiniai papročiai: Lietuvoje – lenkų, Livonijoje – vokiečių ir t.t.

Verti dėmesio E. Tiškevičiaus patarimai, kaip reikia elgtis atkasant pilkapiuose esančius kapus. Jis nurodo, kaip pilkapiai turi būti kasami, kad nebūtų pažeisti kapai ir juose esančios įkapės. Yra trys pagrindiniai nurodymai, kuriuos verta paminėti: 1. Pilkapyne nereikia perkasti visų pilkapių. Dalį jų reikia palikti būsimoms kartoms, kurios moksliškiau, geriau mokės viską suprasti ir išsiaiškinti. Tai aktualu ir nūdienos archeologams. 2. Niekada nereikia pilkapio kasti per vidurį nuo viršaus, nes taip galima duobėje visko nepastebėti ir sužaloti kaulus, puodus ir kt. radinius. Reikia, anot E. Tiškevičiaus, kasti pilkapį iš šono, sluoksniais, taip, kaip riekiamas duonos kepalas. 3. Kai pilkapyje kas nors randama, viską reikia detaliai aprašyti, nurodyti radimo aplinkybes.

Toliau skyrelyje skatinama rinkti senienas, aprašyti archeologinius paminklus, žinias apie juos skelbti spaudoje. Esą jis per aštuonerius darbo metus praturtino savo rinkinius ir žada vėliau parašyti darbą apie savo krašto archeologiją. Džiaugiasi, kad jis pirmasis padėjo kertinį akmenį taip svarbiam mokslui, kaip archeologija, prie kurios dar niekas neprisilietė. Prašo visų paramos savo pradėtame darbe[154].

Knygos gale yra iliustracijų paaiškinimai – metrikos, darbo turinys ir 8 dirbinių lentelės. „Žvilgsnį į krašto praeities paminklus“ reikia vertinti kaip pirmąjį Lietuvos archeologijos vadovėlį, suvaidinusį to meto visuomenėje didžiulį šviętėjišką vaidmenį. Knyga buvo palankiai recenzuota to meto spaudoje, tai paskatino E. Tiškevičių tobulinti vėlesnius savo darbus, prisidėjo prie visuomeninio muziejaus kūrimo[155]. 1847 m. knyga buvo išversta į vokiečių kalbą ir paskelbta leidinyje „Baltichen Studien“[156].

1843 m. E. Tiškevičius, mokslinių interesų skatinamas, lankėsi Skandinavijos šalyse. Čia jis susipažino su šio regiono senienomis, lankė muziejus, bendravo su archeologais. Iš šios kelionės jis parsivežė beveik šimtą akmeninių kirvelių, kurie, nepaisant nepalankaus jo archeologinės kolekcijos likimo, išliko ir šiuo metu saugomi Lietuvos nacionaliniame muziejuje[157]. Šią kelionę jis aprašė atskirame veikale, kuriame yra žinių ir apie Skandinavijos archeologiją[158].

Ne mažiau svarbi yra ir antroji E. Tiškevičiaus knyga anuomet madingu ilgu pavadinimu „Archeologiniai meno ir amatų ir kt. senųjų daiktų tyrinėjimai senojoje Lietuvoje ir Lietuvos Rusioje“, išleista Vilniuje 1850 m. (10 pav.). Ši knyga pasirodė praėjus aštuoneriems metams po pirmosios. Ji nedidelio formato, 94 puslapių ir su 5 dirbinių lentelėm. Joje plačiau aptariami senieji apkasai, pilkapiai, akmeniniai ginklai. Knygoje yra įvadas ir iliustracijų paaiškinimai. Iš viso pateiktos penkios

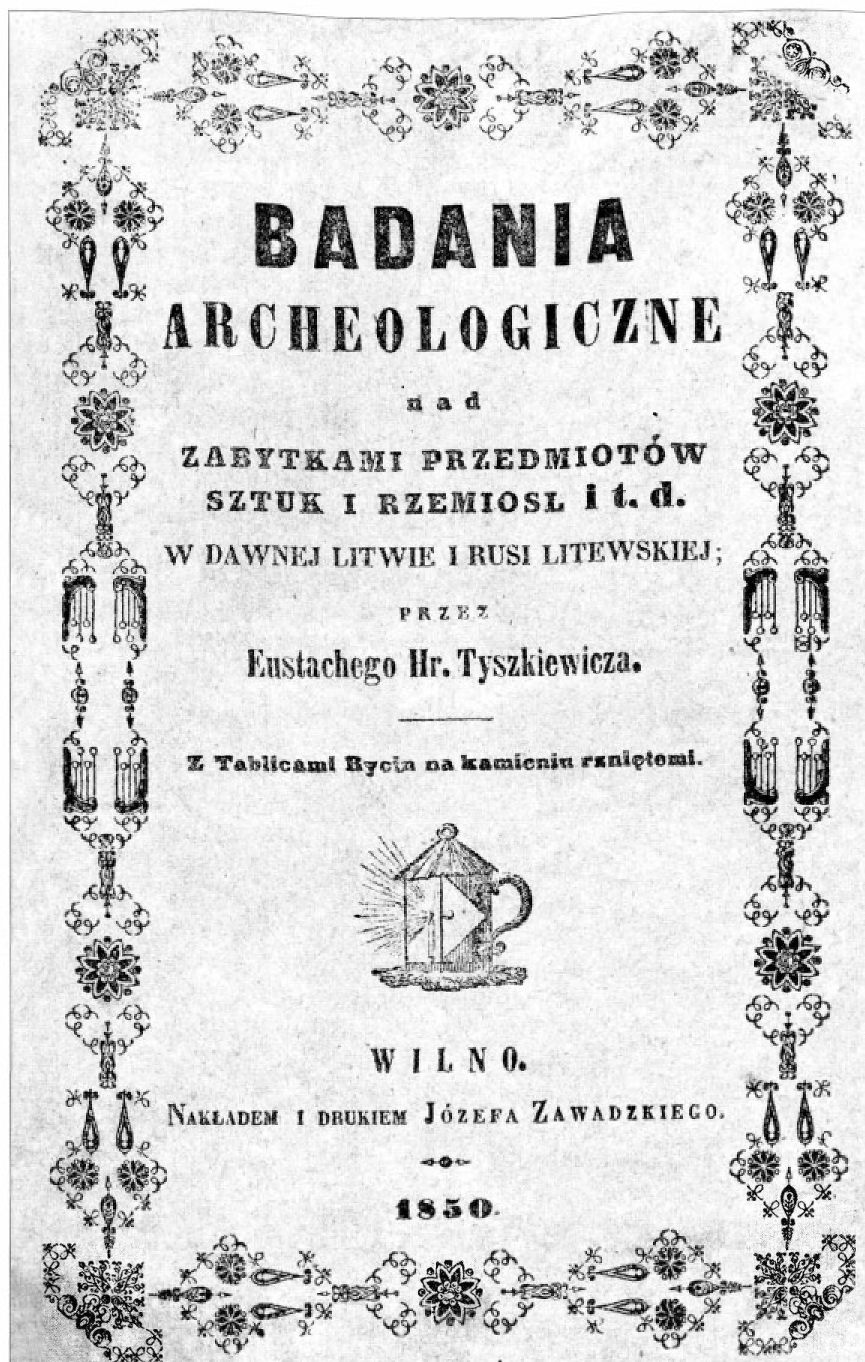
[154] Ten pat. P. 47–50.

[155] Svetikas E. Archeologas Eustachijus Tiškevičius// Voruta. 1994 04 21–30. Nr. 16(154). P. 4.

[156] Ten pat.

[157] Ten pat.

[158] Tyszkiewicz E. Listy o Szwecji. Wilno. 1846. T. 1, 1847. T. 2.

BADANIA
ARCHEOLOGICZNE
nad
ZABYTKAMI PRZEDMIOTÓW
SZTUK I RZEMIOSŁ i t. d.
W DAWNEJ LITWIE I RUSI LITEWSKIEJ;
PRZEZ
Eustachego Hr. Tyszkiewicza.

Z Tablicami Rycin na kamieniu rzniętemi.

WILNO.
NAKŁADEM I DRUKIEM JÓZEFA ZAWADZKIEGO.

1850.

10 pav. Eustachijaus Tiškevičiaus knygos „Badania archeologiczne nad zabytkami przedmiotów sztuki, rzemiosł i t. d. w dawnej Litwie i Rusi Litewskiej. Wilno. 1850" viršelis

įvairių dirbinių lentelės, kurios mums vertingos ir dabar, nes daugelis publikuotų dirbinių yra dingę. Šiame darbe E. Tiškevičius daug plačiau išdėsto archeologijos tikslus, jos padėtį, reikšmę, norint pažinti nerašytinių laikų žmonių visapusišką gyvenimą.

Iš pradžių aiškinama žodžio „archeologija" kilmė, kad šio mokslo pavadinimas yra kilęs iš graikų kalbos žodžių „archaios" ir „logos". E. Tiškevičius nurodo, kad su šio mokslo pagalba galima pažinti senolių meną, tikėjimo pomirtiniu gyvenimu įsivaizdavimą, religinius papročius. Jis pabrėžia, kad archeologijos mokslo horizontai labai platūs ir dalija archeologiją į 4 mokslo šakas: tikrąją archeologiją, numizmatiką, gliptiką ir paleografiją. Autorius pabrėžia, kad taip archeologija skirstoma Europoje didelės dalies mokslininkų ir jų dėka darbų pagoniškoji senovė vėl pakilo iš savo griuvėsių[159]. Minima, kad Egipto, etruskų, graikų ir romėnų archeologija yra dideliame pakilime, nurodoma, kad į slavų senienas ilgai niekas nekreipė dėmesio, kad pirmieji archeologijos žingsniai buvo ne be klaidų. Toliau E. Tiškevičius aiškina archeologijos reikšmę Lietuvos ir Lietuvos – Rusios tautų praeičiai pažinti. Pažinti tą praeitį nėra taip lengva, todėl jis dėkoja visiems, kas prisidės prie archeologijos mokslo tolesnio vystymo[160].

Skyriuje „Senieji apkasai" E. Tiškevičius aprašo gynybinius įrenginius, iš pradžių praktiškai aprašydamas jų vietą gamtoje. Tai natūralios aukštumos, žmogaus rankų sumaniai apkastos, gulinčios upių santakose ar apsuptos aplink bėgančių upelių, vietos, kurios nuo amžių apleistos, apaugusios miškais, apie kurias jokia žmonių atmintis, nei rašytinės žinios, nei vietos padavimai nieko nesako. Žmonės juos vadina piliakalniais („gorodišče") ir laiko juos gynybiniais įtvirtinimais[161]. E. Tiškevičius pažymi, kad toks pavadinimas būdingas tik slavams. Lietuviai, žemaičiai ir latviai tokio žodžio neturi ir vadina juos piltais kalnais, t.y. piliakalniais. Jis nurodo, kad piliakalnių ir pilių Minsko, Gardino ir Vilniaus srityse išlikę daug. Nurodomos piliakalniams būdingos žymės: 1. Dažniausiai jie įrengti prie vandens, stačiuose šlaituose, apsupti vieno arba dviejų pylimų ir paliktas įėjimas. 2. Nurodomas jų dydis. Yra mažų ir didelių. 3. Niekur nėra šulinių pėdsakų. 4. Jokių tikrų padavimų, o seniausiuose dokumentuose minimi nurodant žemių ribas ir kaip jau seniai apleisti ir vadinami „gorodyšče", „kopyscze"„uroczyscze". 5. Niekur nėra mūrų pėdsakų ar senovinių statinių[162].

Piliakalnius-pilis E. Tiškevičius laiko neabejotinais gynybiniais įrenginiais. Jis pažymi, kad rašytiniai šaltiniai retai Lietuvą mini iki XIV a., o piliakalniai yra senesni už bet kokį rašytinį dokumentą. Toliau atskirai aprašo jau nusakytas 5 piliakalnių grupes, kiekvieną jų apibūdindamas atskirai. Aprašydamas pilis, E. Tiškevičius mini jų įrengimus, dydį, pastebi, kad jose ir aplinkoje, pylimuose bei grioviuose randama kovų metu sutraiškytų kaukolių, rąstų, ritintų puolant priešui, geležies gabalų, įvairaus dydžio akmeninių sviedinių ir t.t. Autorius neabejoja, kad tai yra vietinių kovų, vykusių XI–XII a. tarp atskirų Rusios kunigaikščių, padarinys.

[159] Tyszkiewicz E. Badania archeologiczne nad zabytkami przedmiotów sztuki, rzemiosł i t. d. w dawnej Litwie i Rusi Litewskiej. Wilno. 1850. S. 8.

[160] Ten pat. P. 13–14.

[161] Ten pat. P. 15.

[162] Ten pat. P. 16–17.

Vėliau piliakalniai buvo apleisti, užmiršti, apaugo miškais. Žmonėse liko tik padavimai apie juos ir pasakojimai apie užburtus lobius ir kitką. Slavų žodį „zamek" laiko būdingu krivičiams ir išveda iš žodžio „užsidaryti" („zamknięcia"). Pilių griuvėsiai, išlikę iki mūsų dienų, leidžia manyti, kad jų statyba paveldėta iš Vokietijos ar Lenkijos, išskyrus Kauno gubernijos pilis Prūsijos pasienyje, kurias įrengė kryžiuočiai. Tuo nesunku įsitikinti, jeigu palyginsime Trakų, Lydos, Medininkų, Myro, Krėvos Alšėnų pilių statybą. Jos niekuo nesiskiria nuo to laiko Vakarų Europos pilių. Šios pilys tarnavo uždaram gynimuisi, buvo statomos iš akmenų ir plytų, turėjo sienose šaudymo angas ir aukštus bokštus priešui stebėti. E. Tiškevičius pamini Medininkų mūrinę pilį, nurodydamas, kad didesnė jos dalis statyta iš akmenų, turi keturių aukštų bokštą, o pylimai pilti iš žemių. Ją supo ir apsauginiai grioviai[163]. Kalbėdamas apie pilis, jis išskiria atskirą jų grupę – rezidencines, tarnavusias ir gynybos reikalams. Pažymima, kad rezidencinės pilys statytos rūpestingiau, durys ir langai aprėminti mūrinėmis plytomis pagal gotikos stilių. Prie tokių priklausė Trakų pilis. Miestai buvo apjuosiami mūro sienomis, turėjo gynybinius vartus ir galėjo atremti priešą. Geriau už kitus buvo apsaugoti Radvilų miestai: Biržai, Nesvyžius, Sluckas. Autorius nurodo, kad Biržai išgarsėjo švedų karų metu, o Nesvyžius paskutinį kartą buvo pultas 1792 m. Slucke, iki šių dienų išliko pylimų ir vartų liekanų. Aprašydamas caro Aleksejaus Michailovičiaus puolimą 1655 m., nurodo instrukciją: „Orderis, kaip ponai miestiečiai turi elgtis laike pavojaus ir aliarmo" kaip reikia elgtis ir gintis[164]. Ši įdomi instrukcija susideda net iš 9 punktų. Iš jos sužinome apie ano meto ginkluotę ir gynimosi taktiką bei ginklus.

Toliau knygoje aprašomi miestai, nurodoma, kaip jie vadinami rusų, slavų-krivičių ir lenkų kalbose. Čia turima omenyje gyvenvietės – miestai. Tai vietos susirinkimų, kuriuose buvo renkami vyresnieji, karo vadai, teisėjai ir t.t. Čia buvo atliekamos įvairios pagoniškos apeigos, aukojamos aukos, laidojami garsūs žmonės. Įdomu, kad, pasak E. Tiškevičiaus, tokių aukų vietas nesunku atrasti pagal pylimų buvimą, žemės derlingumą. Arti jų aptinkama šukių, akmeninių kirvių, netoli jų dažnai būna išlikę pilkapiai, o apkasuose-pylimuose aptinkami net palaidojimai. Jų vietoje esą išlikusios cerkvės, bažnyčios, koplyčios, kaimo kapinės. Tai buvo šventos vietos. Čia atliekamos įvairios religinės apeigos. Tai, mūsų supratimu, buvo įtvirtintos gyvenvietės – miestai.

Dar kartą E. Tiškevičius atkreipia dėmesį į piliakalnius, pabrėždamas, kad juos dengia nežinia padengta senovė. Pirmiausia akcentuojama tai, kas būdinga slavams. Jis tvirtina, kad tokias vietas patyrinėjus atrodo, jog tai galėjo būti vietos, kur kapa ar kelios kapos rinkdavosi į teismą. Pagal Rotundą Milesijų, kapoje esą būdavo 60 žmonių, nuo to atsirado žodis „kapa". Išrinkta susirinkime kapa svarstė visus bendruomenės reikalus, atlikdavo teismų funkcijas, minimas ir antrasis Lietuvos statutas[165]. Tokių kapų šaukimą, jų sudėtį ir procedūras aprašo pateikdamas atskirų pavyzdžių ir iš to daro išvadą, kokią didelę valdžią turėjo kapos.

Aprašydamas pilkapius E. Tiškevičius ir šioje knygoje nurodo kaip pilkapis buvo įrengiamas, kad jo dydis ir įrengimas priklausė nuo mirusiojo socialinės

[163] Ten pat. P. 22.
[164] Ten pat. P. 27.
[165] Ten pat. P. 36.

padėties, pažymi, kad paprotys pilti pilkapius yra žinomas visose tautose. Autorius gerai žinojo to meto archeologinę literatūrą ir išvardijo daug kraštų, kaip pilkapiai ten vadinami. Pilkapių statymą iš akmenų jis pradeda nuo Biblijos laikų ir antikinių autorių, pateikia įdomių faktų ir pavyzdžių. E. Tiškevičius pažymi, kad Lietuvos ir Lietuvos – Rusios laukuose pilna pilkapių, aiškina šio žodžio kilmę. Aprašydamas Lietuvos pilkapius jis pažymi, kad šie pilkapiai niekuo nesiskiria nuo skandinaviškųjų. „Midus, dievų gėrimas, skandinavų ir senovės lietuvių didžiai vertinamas ir statomas kapuose iki mūsų dienų virš Gamla Upsala Švedijoje, geria praeiviai (keliautojai) , kaip vietai, skirtai pirmajai dievybei“[166]. Pažymima, kad Airijos ir Galijos pilkapiai skiriasi nuo Lietuvos. Jų viršūnės nulygintos, pritaikytos nedideliam žmonių skaičiui susirinkti, spėja, kad tai buvusios pagonių aukų vietos. Įdomu, kad tokią aukų vietą E. Tiškevičius mini krivaičio metropolijoje – Kernavėje, supiltą specialiai aukojimui. Akcentuojami lietuvių ir skandinavų ryšiai, spėjama, kad paprotį pilti pilkapius lietuviai perėmė iš keltų.

Nagrinėdamas pilkapius E. Tiškevičius pamini dar vieną jų grupę, kurią vadina „wolotoki“. Tai esą Lietuvos Rusioje paplitę pilkapiai, esantys žymiai vėlesnių laikų ir grynai slaviški. Jie buvo supilti tarp pelkių ir miškų kaip pirklių ir kariuomenės orientyrai. Jie primena romėnų stulpus, statytus tokiems pat tikslams. Pažymi, kad tokių pilkapių tyrinėjimas padėtų mums pažinti to meto geografiją ir topografiją. Tokius pilkapius totoriai pildavo tam, kad grįždami namo po žygių žinotų kelią atgal. Baigdamas skyrelį apie pilkapius pabrėžia, kad gerai pažįstamos yra tik 4 jų grupės: 1. Pavieniai, skirti kokiam nors įvykiui atminti, pilti vyresniesiems ar vadams. 2. Grupiniai, pilti lygumose mūšio vietai pažymėti. 3. Vietinių gyventojų laidojimo vietos, pilti arti gyvenviečių ar šiaip žymių šeimų kapai. 4. Ženkliniai paminklai[167]. Aprašęs minėtas pilkapių grupes, E. Tiškevičius aprašo jų vidaus turinį, pradėdamas nuo molinių puodų. Nurodoma, kad puodas aptinkamas prie kiekvienų griaučių, dažniausiai būna suiręs nuo drėgmės, svorio ar suardytas medžių šaknų. Dėl jų paskirties E. Tiškevičius neabejoja, jie esą skirti mirusiajam maistui ir gėrimui. Toliau aprašoma puodų forma ir ornamentika. Puodai laikomi vietinės gamybos, tik abejojama, ar jie buvo išdegti.

Aprašydamas kitas įkapes, E. Tiškevičius daugiau dėmesio skiria aukso ir sidabro papuošalams. Jis pažymi, kad daugelis minėtų metalų, turėjusių piniginę reikšmę, dingo amžiams. Atlikti tyrinėjimai rodo, kad sidabro dirbiniai nebuvo plačiai naudojami, nes kapuose jų randama nedaug, tuo tarpu Sibire pilkapiuose jų aptinkama daug, nes ten buvo sidabro žaliavos. E. Tiškevičius kelia mintį, kad Lietuva sidabrą gaudavusi iš Sibiro. Pateikiama žinia iš XIII a. Volynės metraščio apie tai, kad 1279 m. Rusioje ir pas jotvingius buvo badas ir jotvingiai kreipėsi į Vladimirą, sakydami: „prisiųsti mums rugių parduoti, o mes pirksim; ko tik norėsi – pageidausi ar vaško, ar bebrų, ar juodų sakalų, ar sidabro, mielai mes duosime“[168]. Toliau autorius pastebi, kad brangiųjų metalų dirbiniai dažniau randami kapuose. Tuo tarpu mūšių vietose aptinkama tik jais inkrustuotų ginklų. Baigdamas skyrių

[166] Ten pat. P. 54.
[167] Ten pat. P. 55–57.
[168] Ten pat. P. 59.

apie pilkapius nurodo, kad Lietuvos papuošalai skiriasi nuo randamų Kijevo ir Podolės pilkapiuose, kur daugiau aukso dirbinių, gamintų pagal graikų ir bizantiečių pavyzdžius.

Rašydamas apie bronzą ir geležį E. Tiškevičius pažymi, kad bronza buvo žinoma anksčiau negu geležis. Bronzinių kalavijų buvo tik geležimi inkrustuotos rankenos. Šiame skyrelyje E. Tiškevičius atkreipia ypatingą dėmesį į Kauno gubernijoje rastą bronzinį kotinį durklą, kurį laiko didele retenybe ir pateikia jo iliustraciją, iš kurios mes plačiausiai sužinome apie šį radinį, kuris, deja, iki mūsų dienų neišliko[169].

Aprašydamas moterų papuošalus E. Tiškevičius atskirai aptaria antkakles, apyrankes, smeigtukus, grandinėles, bronzines adatas, kabučius, medalikėlius, raktus, karolius, skambalėlius, žiedus, plaukų smeigtukus, audinių liekanas ir kt.[170]. Aprašydamas antkakles pažymi, kad jos buvo dėvimos ant kaklo ir kad šį paprotį dar XVI a. M. Stryjkovskis mini buvusį Žemaitijoje. Ta pačia proga jis pastebi, kad pagoniškieji papročiai ne tik pas lietuvius, bet ir daugelyje tautų, netgi pas prancūzus, išliko labai ilgai. Dar XVIII a. Vilniaus vyskupas Motiejus Zierikovičius klebonams įsakė griežtai žiūrėti, kad žmonės mirusiųjų nelaidotų kitaip, tik kapinėse. Taip pat nurodoma, kad įkapių turtingesni yra Žemaitijos ir Livonijos kapai, negu Lietuvos, Rusijos ar Baltarusijos. E. Tiškevičius pabrėžia Skandinavijos įtaką šiaurinėms sritims[171].

Įdomių žinių aptinkame ir aprašant kitas dirbinių grupes. Pvz., didele retenybe laikomas pakabutis – medalikėlis, rastas Januškievičiuose, Borisovo apsk., kuriame pavaizduota jaučio galva[172]. Taip pat minimas bronzinis raktas, rastas Verkiuose prie Vilniaus. Minėdamas žvangučius E. Tiškevičius nurodo, kad tai Lietuvos merginoms būdingas papuošalas, nors ir skandinavai, ir slavai bei graikai ir romėnai irgi žino skambalėlius. Jie turėjo talismano reikšmę, apsaugodavo nuo piktųjų dvasių. Žvangučių garsas atitolindavo visas nelaimes ir prakeikimus.

Didžiausia kapų retenybė – audinių liekanos, kurių atspaudų jis pastebėjo ant geležinių kirvių ir kitų dirbinių. Toliau E. Tiškevičius aprašo vyrų kapų įkapes: kaulo dirbinius, antskydžius, diržų sagtis, kaltus, kauptukus, žirkles, gyvulių ragus ir kt. Aprašydamas antskydžius jis nurodo, kad savo rinkiniuose jų teturi tiktai du: vieną rastą prie Utenos, kitą išartą Kernavėje. Knygoje pateikiamos jų iliustracijos. Antskydžiai laikomi grynai lietuviškais. Skyrelyje „Gyvulių ragai" aprašomi geriamieji ragai. Gyvulių ragai buvo naudojami vietoj indų labai nuo seno. Iš jų gaminti ir muzikos instrumentai. Ragai minimi jau Šv. Rašte kaip muzikos instrumentas, naudotas Izraelio šventyklose. Šiaurės kraštuose panašūs dirbiniai buvo metaliniai. E. Tiškevičius jų matęs Kopenhagos, Stokholmo ir Upsalos muziejuose. Tai vienas didžiausių skyrelių, kuriame pateikiama daug įdomių ištraukų iš rašytinių šaltinių. Prisimena, kad Stanislovas Augustas pats matė Augusto III laikais rastus Šventosios upėje tris kaulinius ragus ir plačiai juos aprašo. E. Tiškevičius nurodo, kad kaip muzikos instrumentus ragus lietuviai naudojo labai plačiai.

---

[169] P. 60.

[170] Ten pat. P. 61–68.

[171] Ten pat. P. 62.

[172] Ten pat. P. 64. Tab. 1. Fig. 7.

1474 m. Venecijos pirklys, grįždamas iš Persijos, pas Kazimierą Jogailaitį Trakuose girdėjo tokią muziką. Elnio, briedžio ir kitų gyvulių ragai Lietuvoje buvo labai mėgstami, jais puošdavo namus, ant jų kabindavo šautuvus, drabužius, jais puošdavo arklius ir t.t. Skyrelis baigiamas nurodymu, kad, priėmus krikščionybę, pas lietuvius išnyko paprotys į kapą dėti įkapes.

Paskutinis knygos skyrius pavadintas „Akmeniniai ginklai". Jame samprotaujama apie akmeninių dirbinių paskirtį, aptariamos akmenų rūšys, iš kurių kirvukai buvo gaminami, aprašomas jų darymo procesas. E. Tiškevičius pažymi, kad dalis kirvelių buvo naudojami žemei kaupti ir arti. Rasta labai gražiai padarytų ir gerai išlikusių kirvukų, bet yra ir sudužusių, taisytų, kuriuose antrą kartą gręžta skylė. Nagrinėdamas jų paskirtį, E. Tiškevičius atkreipia dėmesį į ašmenų ir skylės padėtį, mini ir kaltus, t.y. kirvius be skylės kotui, aprašo jų formą ir pateikia iliustracijų. Jis primena, jog plaktukus ir kaltus liaudis laiko perkūno kulkomis ir pakasa po slenksčiu, kad apsaugotų namus nuo žaibo. Minima, kad Prancūzijoje akmeninių kirvių vienoje vietoje randama nuo 20 iki 200 vienetų. Čia jie buvo naudojami kaip akėčių virbalai.

E. Tiškevičius atskirai aptaria aštrinimui skirtus akmeninius įrankius, galąstuvus ir kt. Jis spėja šių įrankių paskirtį, nurodo paraleles su Skandinavija, primena, kad į Lietuvą jie pateko iš kitur. Skyrius baigiamas išvada, kad akmeniniai kirviai ir kiti dirbiniai buvo gaminami vietoje ir kad jie naudoti dar prieš metalo atradimą. Padaryta išvada, kad nedidelis rastų kirvelių skaičius rodo, kad Lietuvoje gyventa retai. Kai kurių dirbinių rūšys, kurias E. Tiškevičius matęs šiaurės kraštuose, – strėlių antgaliai, peiliai, gremžtukai, Lietuvoje visai nepažįstamos. Baigdamas jis dar kartą pabrėžia skandinavų įtaką Lietuvos gyventojams[173]. Antroji E. Tiškevičiaus knyga susilaukė mažesnio recenzentų dėmesio. Ją aptarė tik J. I. Kraševskis savaitraštyje „Tygodnik Petersburgski". Jis nurodo svarbiausią knygos trūkumą – trijų periodų sistemos ignoravimą, kurią naudoja danų archeologai[174].

Abiejose knygose išdėstytais teiginiais E. Tiškevičius padėjo pagrindus tolesnei Lietuvos archeologijos mokslo raidai. Jo pareikštomis idėjomis ir teiginiais ilgai naudojosi kiti to meto mokslo ir kultūros darbuotojai, tokie kaip M. Balinskis, T. Narbutas, J. Kraševskis, A. Kirkoras ir kt. Iš archeologinės tematikos darbų dar paminėtinas apžvalginis straipsnis apie archeologiją Lietuvoje[175], pasirodęs į jo gyvenimo pabaigą.

Be šių E. Tiškevičiaus knygų, jis parašė ir paskelbė keletą istorinės-etnografinės tematikos darbų. Paminėtinas jo darbas, skirtas Borisovo apskrities aprašymui, kur yra ir archeologinių dalykų, statistikos žinių[176]. Iš kitų darbų paminėtinos paskelbtos istorinės žinios apie Romos katalikų fundacijas[177], vaizdai

[173] Ten pat. P. 76–91.

[174] Svetikas E. Archeologas Eustachijus Tiškevičius// Voruta. 1994 04 21–30. Nr. 16(154). P. 4.

[175] Tyszkiewicz E. Archeologija na Litwe. Kraków. 1872.

[176] Tyszkiewicz E. Opisanie powiatu Borysowskiego. Wilno. 1847.

[177] Tyszkiewicz E. Historyczna wiadomość o zgromadzieniach i fundaciach męskich i żenskich Rzymsko – katolickich klasztorów w dyaceziji Wilenskiej. Wilno. 1858.

apie namų gyvenimą Lietuvoje[178], Biržų miesto ir pilies istorija[179], Kuršo ir Žiemgalos šaltiniai[180] ir kt.

Be parašytų spausdintų darbų, E. Tiškevičius vertinamas kaip pirmojo Vilniaus muziejaus įkūrėjas ir Archeologinės komisijos organizatorius. Tai bene svarbiausi jo nuopelnai mūsų kultūros istorijai. Apie juos plačiau rašoma kalbant apie Senienų muziejų ir Archeologinę komisiją. Nors pats E. Tiškevičius ir nebuvo lietuvis tikrąja šio žodžio prasme, bet savo seną tėvynę Lietuvą mylėjo, tyrė jos žilą praeitį, stengėsi paneigti paplitusią nuomonę apie šio krašto gyventojų žemą kultūros lygį. Jis tvirtino esant netiesą, kad Lietuva, Livonija ir Baltarusija, prieš įvedant krikščionybę, buvusios barbariškos ir neturtingos. Kapai visai ką kita rodantys. Čia randama daugybė daiktų, rodančių jų gana tobulą ir skoningą pramonę. Jis manė, kad, įvedus krikščionybę, kaip tik pradėjo nykti lietuvių tautinės savybės. Į seną kalbą įsiveržė daug svetimybių. E. Tiškevičiaus lietuviškumą rodo dar ir toks faktas, kad jisai atnaujino Vilniaus Katedroje buvusį Vytauto Didžiojo kapą, kuris tuomet dar nebuvo užmirštas.

Eustachijaus Tiškevičiaus nuopelnai Lietuvos archeologijai labai dideli ir svarūs. Daug kur jis buvo pirmasis. O svarbiausi jo nuopelnai, su kuriais jis amžiams įėjo ne tik į Lietuvos archeologijos, bet ir į krašto istoriją, yra pirmosios mokslinės įstaigos bei viešo muziejaus įkūrimas.

Kasinėjimai

1837 m. L o h o i s k o (Baltarusija) apylinkėse ištirta 11 pilkapių.

Prieš 1842 m. B o r i s o v o (Baltarusija) srityje iškasė apie 30 pilkapių.

Prieš 1842 m. K e r n a v ė s (Širvintų r.) apylinkėse ištyrė kelis pilkapius, bet nieko nerado.

1854 m. T r a k ų (Trakų r.) pusiasalio pilies Aukų kalne iškastos 7 perkasos, rastos mūrų liekanos, geležinis šaukštas.

Svarbiausios publikacijos

Rzut oka na źródla archeologii krajowej. Wilno. 1842. 56 p. VIII lentelės.

Kilku nowo odkrytych monetach na Litwie wiadomość // Atheneum. 1845. Od. V. T. IV. P. 5–22.

Badania archeologiczne nad zabytkami przedmiotów sztuki, rzemiosł i t.d. w dawnej Litwie i Rusi Litewskiej. Wilno. 1850. S. 62.

О двух камнях с изображением креста/ Древности. 1870. Т. II. С. 352.

Archeologia na Litwie. Kraków. 1872. 15 p (atspaudas iš 1871 m. „Rocznik dla archeologów").

---

[178] Tyszkiewicz E. Obrazy domowego pożycia na Litwie. Warszawa. 1865.

[179] Tyszkiewicz E. Birże. Rzut oka na przeszłość miasta, zamku i ordynacyi. St. Petersburg. 1869. Algimanto Baublio lietuviškas vertimas „Tiškevičius E. Biržai. Žvilgsnis į miesto, pilies ir majorato praeitį. Šiauliai. 1998".

[180] Tysziewicz E. Żródla do dziejów Kurliandii i Semigalii z czasów Karola, królewicza polskiego. Kraków. 1870.

SENIENŲ MUZIEJUS IR ARCHEOLOGINĖ KOMISIJA

Apie praėjusio amžiaus vidurį susirinko jau nemažas tyrinėtojų skaičius, kurie pripažino archeologijos reikšmę praeities pažinimui. Atsirado gan žymių įvairių istorinių vertybių ir archeologinių rinkinių. Tačiau Lietuvoje nebuvo jokios nuolatinės vietos, kur rinktųsi senovės tyrinėtojai sistemingam darbui, nors Latvijoje, Lenkijoje, Rusijoje, Vokietijoje ir Skandinavijoje jau buvo susikūrusių mokslinių draugijų, kuriose buvo ne vienas atstovas iš Lietuvos. Lietuvos archeologijos reikalais svetimos draugijos labai mažai tesirūpino. Pribrendo reikalas steigti tokią draugiją savame krašte, tuo labiau kad mokslo žmonių būta jau nemažai. XIX a. pradžioje daugelyje šalių įsteigtos meno galerijos, pradėti kurti istorijos muziejai. Pradėjo bręsti mintis, kad ir Lietuvoje reikia kurti mokslo įstaigas. E. Tiškevičius buvo vienas iš pirmųjų, kuris šį reikalą pajuto. Jis žinojo ir matė, kad įvairiose Rusijos ir kitų kraštų vietose veikia atskiros senovę tiriančios draugijos, muziejai, archeologiniai komitetai ir kt. Lietuvoje viso to nebuvo. Nors, kaip sakyta, Lietuvoje dirbo nemažas tyrinėtojų skaičius, bet kiekvienas jų dirbo kas sau, todėl darbe pasitaikė ir paralelizmo. E. Tiškevičius pastebėjo, kad vienam dirbti neįmanoma, kad mokslo jėgas reikia telkti draugėn ir kad tam reikalinga valdžios globa bei visuomenės parama. Jis suprato ir privačių rinkinių negerovę juos tvarkant. Tuose rinkiniuose būdavo daugybė daiktų, priklausančių įvairioms tautoms ir epochoms. Norėdamas iš savo gausių rinkinių padaryti prieinamesnį visuomenei, labiau jį susisteminti ir apsaugoti nuo žuvimo, nutarė atiduoti juos valdžios globai[181].

Dar 1835 m. E. Tiškevičiui kilo idėja įkurti mokslinę istorinio profilio draugiją[182]. 1846 m. jis nusipirko Vilniuje namą, kuriame žadėjo steigti Lietuvos muziejų. Šiam muziejui po mirties žadėjo perduoti savo rinkinį T. Narbutas. Muziejui išlaikyti iš savo dvarų jis užrašė 120 baudžiauninkų sielų. 1847 m. E. Tiškevičius savo namuose Vilniuje (Antakalnyje) įrengė puošnų „lietuviškų senienų kabinetą"[183], tačiau dėl nežinomų priežasčių šį rinkinį paversti visuomeniniu muziejumi tuomet E. Tiškevičiui nepavyko. 1848 metų sausio 24 d. E. Tiškevičius kreipėsi į Vilniaus generalgubernatorių, siūlydamas Vilniuje įsteigti muziejų, pavadinant jį Provincijos muziejumi. Šiam muziejui jis žadėjo perduoti savo rinkinius ir biblioteką. Muziejuje turėjo būti 4 skyriai: gamtos iškamšos, herbarijai, mineralai, senienų (archeologiniai radiniai, numizmatika, meno paminklai), ekonomikos (mašinų modeliai) ir biblioteka. Siūlyta šiam muziejui perduoti Vilniaus universiteto sales, kurios buvo tuščios ir kuriomis esanti gimnazija nesinaudojo. Personalą turėjo sudaryti vedėjas, du tarnautojai – konservatoriai, du sargai. Muziejui išlaikyti per metus, pagal

---

181 Записки Виленской археологической комиссии. Вильно. 1856. Т. 1 С. 22–24.

182 Aleksandravičius E. Kultūrinis sąjūdis Lietuvoje 1831–1863 metais. Organizaciniai kultūros ugdymo aspektai. Vilnius. 1989. P. 36.

183 Tautavičius A. Pirmieji sumanymai įsteigti Vilniuje muziejų// Muziejai ir paminklai. Vilnius. 1969. T. 4. P. 44.

E. Tiškevičių, reikėtų apie 1000 rublių (algos ir ūkio išlaidos). Lėšų eksponatams įsigyti bei leidiniams leisti numatyta nebuvo[184]. Kad muziejus būtų papildomas senienomis, siūlyta policijos viršininkams sekti, kur iškasami arba aptinkami archeologiniai radiniai, ir juos pristatyti į gubernijų valdybas, kad iš ten juos būtų galima paimti į muziejų. Apie šį pasiūlymą 1848 m. vasario 6 d. Vilniaus generalgubernatorius informavo Kauno, Gardino ir Minsko gubernatorius, nusiųsdamas E. Tiškevičiaus rašto nuorašus. Čia jau muziejus vadinamas Krašto muziejumi. Kauno bei Vilniaus gubernatorių atsakymuose jie pritarė šiam sumanymui, nors turėjo ir savų pastabų. Pvz., Kauno gubernatorius siūlė prie muziejaus įsteigti archeografinę komisiją, leisti katalogus ir skelbti muziejaus darbo ataskaitas spaudoje, atlyginimą konservatoriams padidinti iki 500 rublių[185]. Vilniaus gubernatorius taip pat šiai idėjai pritarė, bet lėšų duoti atsisakė, nes jų tuo metu reikėjo Vilniaus–Ukmergės plento statybai. Jis siūlė sumanymą atidėti „geresniems laikams"[186]. Lėšų stoka ir dvarininkų bei bajorų (ano meto aukštuomenės) nenoras tuo metu E. Tiškevičiui sukliudė įsteigti muziejų. Tačiau pačios idėjos jis nepamiršo.

Prie jos E. Tiškevičius grįžo 1851 m. pradžioje. Jis vėl kreipėsi į Vilniaus gubernatorių, prašydamas leisti įkurti Vilniuje Senienų muziejų, kurio pagrindą sudarytų jo paties dovanojamas didžiulis rinkinys, susidedantis iš meno, archeologijos, ginklų, numizmatikos, mineralogijos ir turtingos bibliotekos. Buvo kreiptasi į tuometinį Rusijos švietimo ministrą ir carą. Iš valdžios jis teprašė suteikti muziejui patalpas, o jį patį paskirti muziejaus globėju. Prie muziejaus siūlė įsteigti mokslo draugiją, pavadintą Archeologine komisija, kuri išlaikytų muziejų, turėtų biblioteką, archyvą, leistų mokslinius leidinius[187]. Kai ministras pristatė projektą carui Aleksandrui II, kuris niekada neturėjo savo nuomonės, šis norėjo projektą priimti ir patvirtinti. Tačiau ministras apie šį reikalą taip atsiliepęs, esą lietuviai myli savo tautinius paminklus ir paslėpę juos laiko, tai primena jiems Žečpospolitos laikus ir valdžia ne taip lengvai gali prie šių paminklų prieiti. Tai nėra Rusijos interesas, kad lietuviai savo rankomis iškeltų juos į viešumą. Juk „Jūsų Imperatoriškoji Didenybė vienu metu galite tuos rinkinius perkelti į Sankt Peterburgą ir kenksmingus sudėti į slaptąjį archyvą"[188]. Nors A. Kirkoras, taip pat ir Batiuškinas, kuris kurį laiką buvo Vilniaus kuratoriaus padėjėjas, 1852 m., perskaitęs E. Tiškevičiaus projektą apie Lietuvių muziejų, pareiškė, kad, jo nuomone, Rusijos valstybėje tokio muziejaus neturi būti, nes būsią sunku atskirti lietuviškus daiktus nuo lenkiškų, ir kad projekto patvirtinimas duotų galimybę sudaryti demonstracinį antirusišką rinkinį. Todėl teko atsisakyti minties steigti Lietuvių muziejų ir buvo prašyta įsteigti Senovės muziejų, leisti veikti prie jo archeologinei komisijai. Vilniaus generalgubernatorius pažinojo grafą kaip lojalų pilietį ir prašė carą jo prašymą patenkinti. Iš savo pusės

---

[184] Ten pat.

[185] Ten pat.

[186] Ten pat.

[187] Tautavičius A. Vilniaus Senienų muziejus ir archeologinė komisija// Muziejai ir paminklai. Vilnius. 1982. T. 4. P. 14.

[188] Burkiewicz A. Obraski Litwy w XIX stol.// Mokslų Akademijos biblioteka Krokuvoje. Nr. 1203–1204. P. 85.

generalgubernatorius pridūrė, kad tai būsiąs muziejus Vakarų Rusijos istorijai, kad jame bus surinkti dokumentai ir senovės paminklai, kurie dabar išmėtyti įvairiuose archyvuose, vienuolynų bibliotekose ir bažnyčiose, taip reikalingi „nedalomos Rusijos" iki XII a. istorinei tiesai patvirtinti. Kartu caro buvo prašoma leisti veikti ir laikinai archeologinei komisijai, kuri saugos ir tirs senus aktus ir rankraščius Vakarų Rusijos istorijai. Komisiją siūlė sudaryti pagal Kijevo archeografinės komisijos pavyzdį ir kad ji būtų netiesioginėje Vilniaus Mokslo Apygardos kontrolėje. Caras Nikolajus I sutiko, bet ant I. Bibikovo memorialo savo ranka užrašė: „Švietimo ministrui. Iš savo pusės nematau kliūčių, bet su atitinkamu atsargumu". B. Kulnytė, rašydama apie Vilniaus senienų muziejaus įsteigimą, cituoja tik labai trumpą Nikolajaus I rezoliuciją: „Neprieštarauju, bet atsargiai"[189]. 1852 m. sausio 7 dieną muziejui steigti Rusijos valdžios pritarimas buvo gautas, tačiau nuostatų rengimas užtruko dar beveik pusketvirtų metų. Pagrindinė kliūtis buvo neaiškumai bei nesutarimai, kokiais keliais turėtų būti papildomi muziejaus fondai bei kaip reglamentuoti bažnytinių bei kitokių dokumentų patekimą[190]. Carinei administracijai apsisprendus, kad dovanojimo keliu bus galima surinkti dalį politiškai nenaudingų eksponatų, Senienų muziejaus kūrimo reikalai paspartėjo. Įvykius paspartino 1854 m. viduryje Nikolajaus I pareikštas reikalavimas vykdyti jo rezoliuciją dėl komisijos ir muziejaus steigimo[191].

Carui Aleksandrui II 1855 m. gegužės 11 d. patvirtinus Vilniaus laikinosios archeologinės komisijos steigimo dokumentus, šalia jo buvo įkurtas ir Senienų muziejus. Apie tai birželio 20 d. buvo pranešta E. Tiškevičiui, kuris, nieko nelaukdamas, liepos 11 d. išnuomojo muziejui P. Smuglevičiaus salę. Vėliau, pritrūkus patalpų, 1856 m. rudenį išnuomotos patalpos virš šios salės, 1858 m. – ir trečias to paties pastato aukštas. 1860 m. E. Tiškevičius buvo sugalvojęs muziejui gauti Vilniaus Aukštutinės pilies liekanas, kas anuo metu buvo visai nerealu (kalnas įėjo į tvirtovės sudėtį ir priklausė Karo ministerijai)[192]. 1855 m. spalio 26 d. E. Tiškevičius, kaip iniciatorius, buvo paskirtas Senienų muziejaus vedėju ir laikinosios archeologinės komisijos pirmininku. Pagal patvirtintą statutą, muziejuje turėjo būti renkamos senos knygos, aktai, rankraščiai, monetos, medaliai, ginklai, aprašai, paveikslai, statulos ir kiti daiktai, turintys ryšį su Vakarų Rusijos krašto istorija. Be to, muziejuje turėjo būti saugomi įvairūs senovės paminklai, kad būtų galima jais naudotis kraštui tirti ne tiktai istoriniu, bet ir prekybiniu, pramoniniu, gamtiniu, ūkio ir statistikos atžvilgiu. Taigi grynai archeologiniai dalykai čia nebuvo net paminėti. Šitiems tikslams pasiekti, be didelės grafo E. Tiškevičiaus aukos, laukta panašių dovanų ir iš kitų asmenų. XIX a. viduryje didikai (J. Kosakovskis, L. Vitgenšteinas, J. Sniadeckis, A. Kirkoras, T. Narbutas, P. Vilčinskis ir kt.) turėjo

---

[189] Kulnytė B. Vilniaus Senienų muziejus// Mokslas ir gyvenimas. 1980. Nr. 6. P. 18.

[190] Aleksandravičius E. Caro valdžios požiūris į Vilniaus archeologinę komisiją// Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai. A serija. 1984. T. 4(89). P. 104.

[191] Aleksandravičius E. Kultūrinis sąjūdis Lietuvoje 1831–1863 metais. Organizaciniai kultūros ugdymo aspektai. Vilnius. 1989. P. 40.

[192] Ten pat. P. 56.

nemažus ir įdomius rinkinius. A. Kirkoras prisidėjo prie muziejaus kūrimo savo rinkiniais, į kurį pateko ir Eustachijaus ir Konstantino Tiškevičių, Adomo Kirkoro, Teodoro Narbuto, Liudviko Kondratovičiaus, Kazimiero Vilčinskio rinkiniai. Dar XVIII a. Vilniaus universitetas turėjo sukaupęs mineralogijos, zoologijos ir numizmatikos kabinetus, kurie, uždarius universitetą, 1832 m. buvo išskirstyti po carinės Rusijos universitetus[193]. Vilniuje likusius rinkinius muziejus gavo 1858 m. kartu su trečiojo aukšto sale[194]. Senienų muziejus ir archeologinė komisija gyveno iš aukų, nes tik prieš pat jų uždarymą iš vyriausybės buvo gauta 1000 rublių[195].

Vilniaus senienų muziejus buvo matoma, regima išorinė miesto kultūrinio gyvenimo dalis. Tuo tarpu realus gyvenimas daugiau vyko Vilniaus archeologinėje komisijoje. Senienų muziejaus veiklos programa ir uždaviniai buvo didžiuliai. Buvo numatyta surinkti įvairius istorinius aktus bei rankraščius iš panaikintų ar uždarytų Romos katalikų vienuolynų, iš veikiančių vienuolynų ir bažnyčių, taip pat bibliotekų. Manyta taip pat paimti ir minėtus universiteto kabinetų likučius. Gavus oficialų statuto patvirtinimą, pradėta rūpintis patalpomis. Vilniaus Mokslo Apygarda pavedė muziejui buvusių viešų posėdžių salę – aulą. Ji buvo atitinkamai atnaujinta (P. Smuglevičiaus piešti paveikslai), perdarytas pagrindinis įėjimas nuo aikštės pusės, o priesienis padabintas pieštais herbais keturių gubernijų, kurios sudarė Vilniaus Mokslinę apygardą. Į prieškambario sienas buvo įmūryta seno marmuro ir skulptūrų, Lietuvoje vykusių kautynių kulkų, šarvų, kardų ir šarvinių marškinių, senovinių portretų, herbų ir antkapių. Pačios salės viduje pastatyta spintų ir vitrinų įvairiems eksponatams, senienoms, stalų inkunabulams, piešiniams ir kt. saugoti. Į P. Smulevičiaus salę 1855 m. pabaigoje buvo sugabenti E. Tiškevičiaus dovanoti eksponatai. 1856 m. pradžioje čia jau buvo apie 1500 vienetų archeologinių dirbinių, apie 3000 monetų, apie 100 senų atspaudų, apie 1000 graviūrų, apie 300 kitų eksponatų (tarp jų biustų ir portretų), 10000 tomų biblioteka[196]. Eksponatai buvo sunumeruoti ir išdėstyti virtinose. E. Tiškevičius pasiūlė atidaryti muziejų caro žengimo į sostą sukaktuvių dieną (vasario 19 d. senuoju stiliumi), kad tuo būdu pareikštų jam dėkingumą ir atsidavimą, tačiau dėl užtrukusios savo ligos ir dėl šalčio auloje muziejų nutarta atidaryti caro įpėdinio gimimo dieną. Iškilmingas muziejaus atidarymas įvyko 1856 m. balandžio 29 dieną[197]. Šis dėkingumo ir lojalumo pareiškimas carui yra visai suprantamas, nes leidimas įsteigti muziejų ir prie jo archeologinę komisiją buvo išties brangi dovana krašto senovės mėgėjams ir tyrinėtojams. Muziejaus atidarymo diena buvo labai iškilminga. Atidaryme, be aukštų vietinės rusų valdžios atstovų, dalyvavo buvusio Vilniaus universiteto profesoriai, komisijos nariai, mokslininkai, literatai, menininkai, mokytojai, bajorai, žymūs pirkliai – visas Vilniaus

---

[193] Kulnytė B. Vilniaus Senienų muziejus// Mokslas ir gyvenimas. Vilnius. 1980. Nr. 6 P. 18.

[194] Aleksandravičius E. Kultūrinis sąjūdis Lietuvoje 1831–1863 metais. Organizaciniai kultūros ugdymo aspektai. Vilnius. 1989. P. 55.

[195] Ten pat. P. 40.

[196] Tautavičius A. Vilniaus Senienų muziejus ir archeologinė komisija// Muziejai ir paminklai. Vilnius. 1982. T. 4. P. 18.

[197] Kirkoras A. Pasivaikščiojimai po Vilnių ir jo apylinkes. Vilnius. 1991. P. 226.

ir jo apylinkių elitas. E. Tiškevičius pasakė turiningą įžanginę kalbą, nurodydamas archeologinių tyrinėjimų reikšmę ir tikėdamasis gauti iš plačiosios visuomenės visokeriopos paramos. Po jo kalbos A. Kirkoras skaitė paskaitą apie archeologinius laimėjimus Rusijoje ir kituose kraštuose per pastaruosius 50 metų. P. Kukolnikas kalbėjo apie priemones Lietuvos istorijai ištirti. Muziejaus atidarymo proga visiems dalyviams buvo išdalytas L. Kondratovičiaus parašytas spausdintas eilėraštis. Jame gražiai apdainuojama lietuvių praeitis, apgailestaujama, kad senovės paminklai pamiršti, kad laikas juos naikina ir keičia, bet dabar tas, kuris Mindaugų ir Vytautų skeptrą laiko, liepęs gelbėti praeities paminklus, įkūręs mieste paminklų šventovę. Šitoje Lietuvos atmintinoje senų mokslų salėje susirinkę dėkoja Dievui, carui ir kitiems. Ir mūsų senovės paminklų šventovės įkūrėjui tegul lietuviai sudeda savo pagarbos jausmus. Mums dėlei to rinkinio mažumo negėda prieš pasaulį, nes mūsų žemė tebėra turtinga paminklais. Ir iš svečių nedaug tereikalaujama: nenori šios šventyklos sienos turtingų dovanų. O surūdijęs, lauke išartas geležies gabalas, sena apžaliavusi varinė drahma arba senas paveikslas su amžių dėme – esanti geriausia dovana. Bet tie paminklai gali nuvalyti istorinius lapus nuo pasakų, atidengti mūsų praeitį ir ateitį išaiškinti [198]. Iš tiesų visi tie atsišaukimai sulaukė didelio pasisekimo. Kaip muziejus, taip ir archeologinė komisija susilaukė didelės visuomenės paramos. Vos tik E. Tiškevičius padėjo pamatą šiai įstaigai, pradėjo plaukti aukos, žmonės nešė senienas, senus dokumentus ir gausiai lankė šią naują mokslo šventovę. Muziejus tapo pats turtingiausias savo archeologiniais paminklais visame krašte. Užsimezgė santykiai su užsienio mokslininkais ir mokslo draugijomis. Archeologinė komisija įvairiais metais palaikė ryšius su 7–9 Rusijos bei 5–9 užsienio panašaus profilio įvairiomis draugijomis[199]. Jos narių sąrašuose aptinkame archeologus J. Lepkovskį ir V. Polį, narių korespondentų sąrašuose – I. Kulakovskį, Šveicarijos archeologą F. Trajaną, Poznanės archeologą A. Bialeckį, Krokuvos archeologą K. Rogalskį, Drezdeno archeologą Pfulį, Tartu universiteto profesorių F. Krūzę[200].

Muziejus buvo lankomas trečiadieniais nuo 10 iki 14 val. ir sekmadieniais nuo 12 iki 16 val. Gimnazijų mokiniai, mokytojų lydimi, muziejų galėjo lankyti ir kitu laiku. Susidomėjimas Senienų muziejumi buvo didžiulis. 1857–1859 m. jį kasmet aplankydavo po 12 000 žmonių (pvz., Vilniuje tuo metu gyveno apie 50 000 gyventojų)[201]. 1856 m. užregistruota 7151 lankytojas, o kitais metais jau 11 800[202]. Muziejaus populiarumą rodo ir gausios dovanos jam. Rekordiniais 1861 m. 258 asmenys jam dovanojo 13 789 vienetus daiktų ir net po sukilimo 1864 m. 136 asmenys – 2093 vienetus[203]. Šie skaičiai iškalbingai rodo apie muziejaus reikšmę bei

[198] Записки Виленской археологической комиссии. Вильно. 1856. Т. 1 С. 47–48.

[199] Aleksandravičius E. Kultūrinis sąjūdis Lietuvoje 1831–1863 metais. Organizaciniai kultūros ugdymo aspektai. Vilnius. 1989. P. 45. Lentelė 2.

[200] Ten pat. P. 107–110.

[201] Tautavičius A. Vilniaus Senienų muziejus ir archeologinė komisija// Muziejai ir paminklai. Vilnius. 1982. T. 4. P. 18.

[202] Kulnytė B. Vilniaus Senienų muziejus// Mokslas ir gyvenimas. 1980. Nr. 6 P. 18.

[203] Tautavičius A. Vilniaus Senienų muziejus ir archeologinė komisija// Muziejai ir paminklai. Vilnius. 1982. T.4. P. 18.

svarbą, kartu ir pasitikėjimą juo. Išskirtinės svarbos įvykis muziejui buvo Rusijos imperatoriaus Aleksandro II apsilankymas jame 1858 m. rugsėjo 19 d. „Jo imperatoriškoji didenybė teikėsi atkreipti dėmesį į kai kuriuos senovės paminklus, pvz., sidabrinę, auksu puoštą žasto apyrankę, A. H. Kirkoro rastą Ašmenos apskrityje, Gorodilovo pilkapyje, Faustulo su vilke statulėlę, Bekešo kaukolę ir kepurę, senovinę alebardą, jo rastą prie Vytauto tilto Vileikos apskrityje, garsų ir retą akmeninių ginklų rinkinį, išdėliotą atskiroje vitrinoje, kurią Jo Didenybė Imperatorius teikėsi keturis sykius apeiti aplinkui, ašmeninius ir šaunamuosius ginklus, senovinę taurę ir patiną [dubenėlį], senovinių drabužių rinkinį, taip pat kunigaikščio Juozapo Poniatovskio chalatą, Stanislovo Augusto rašomąjį stalą, Batoro stalą, Batoro, etmono Branickio, kunigaikščio Karolio Radvilos, grafo Valickio ir daugelio kitų portretus. Pirmininkui grafui E. Tiškevičiui teko garbė papasakoti apie šiuos eksponatus“[204]. Aleksandrui II E. Tiškevičius įteikė šia proga išleistą albumą, kurį sudarė A. Odinecas, I. Chodzka, A. Kirkoras ir M. Malinovskis. Carui buvo įteikta ir visi draugijos išleisti veikalai bei A. Kirkoro išleistas Senienų muziejaus katalogas[205].

A. Kirkoras labai vaizdžiai aprašė Senienų muziejaus rinkinius. Su įdomumu ir smalsumu skaitome amžininko liudijimą ir darosi liūdna, kad Senienų muziejaus pagrindiniai įrengimai išliko tik iki pokario laikų. Vėliau, keičiantis universiteto rektoriams, muziejus buvo iškeltas iš savo patalpų, buvusi ekspozicija, kad ir ne pirminė, išdraskyta, baldai ir eksponatai išdalyti kitiems muziejams, dalis dingo dėl blogos apsaugos, pvz., Egipto kolekcijos, kurias A. Kirkorui dar teko matyti. Muziejaus atidarymo metu buvo septyni skyriai: biblioteka, numizmatikos kabinetas, graviūrų ir litografijos rinkinys, biustų, paveikslų ir portretų, aktų ir rankraščių rinkinys, istorijos ir archeologijos skyrius (11 pav.). Kadangi muziejus buvo universalus, dabartiniais terminais tariant, – kraštotyrinio pobūdžio, daug eksponatų buvo ne archeologinio pobūdžio. Archeologijos istorijai svarbios jo archeologinė ir numizmatinė dalys.

Archeologijos skyrių tvarkė ir jo katalogą sudarė tas pats A. H. Kirkoras. Įdomi archeologinių eksponatų skaičiaus kitimo muziejuje statistika. 1856 m. jų buvo 2441, 1857–2573, 1858–2920, 1959–3266, 1860–3413, 1861–3519, 1862–3632, 1863–3655, 1864–3818[206]. Tokiu būdu net 64 proc. archeologinių radinių buvo pradinis E. Tiškevičiaus įnašas į muziejų. 1859 m. Archeologijos skyrių sudarė 10 skyrelių: mitologija, iš žemės iškastos senienos, daiktai, rasti Skandinavijos senkapiuose, krikščionybės epochos daiktai, akmeniniai ginklai, metaliniai ginklai, šarvai, amunicija, įvairūs archeologiniai paminklai[207]. Mitologijos skyriuje buvo 40 eksponatų, kurie, A. H. Kirkoro nuomone, buvo senųjų pagoniškųjų dievų atvaizdai ar jų dalys. Svarbiausias eksponatas buvo Kernavėje surasta Perkūno statulėlė, kurią muziejui padovanojo J. I. Kraševskis. Ji išliko iki šių dienų ir dabar žinome, kad tai yra žvakidės koja[208].

---

[204] Kirkoras A. Pasivaikščiojimai po Vilnių ir jo apylinkes. Vilnius. 1991. P. 228.

[205] Ten pat. P. 229.

[206] Aleksandravičius E. Kultūrinis sąjūdis Lietuvoje 1831–1863 metais. Organizaciniai kultūros ugdymo aspektai. Vilnius. 1989. P. 52. Lentelė 3.

[207] Kirkoras A. Pasivaikščiojimai po Vilnių ir jo apylinkes. Vilnius. 1991. P. 234–245.

[208] Даркевич В. П. О так называемом идоле Перкуна из Кернова// Советская археология. 1963. Нр. 4. С. 221–224.

11 pav. Vilniaus senienų muziejaus ekspozicijos vaizdas (Vilniaus albumas. Iš Jono Kazimiero Vilčinskio leidinių. Vilnius. 1987. Nr. 3. Š. K. Bašeljė litografija „Archeologijos salė Senienų muziejuje Vilniuje")

Vilniuje, Lukiškėse, Šv. Apaštalų Pilypo ir Jokūbo bažnyčios kapinėse rasta nežinomos statulos apie 42 cm ilgio akmeninė koja. Greičiausiai tai buvo kokio nors krikščioniško šventojo skulptūros dalis, nors A. H. Kirkoras ją, be jokios abejonės, priskyrė kokio nors pagoniškos Lietuvos dievo skulptūrai[209]. Dar vienas sensacingas radinys buvo grafo A. Pliaterio Švėkšnoje rastos ir J. I. Kraševskio muziejui dovanotos dvi egiptiečių dievybės. Radimvietė, kaip paaiškėjo daugiau nei po šimto metų, greičiausiai buvo sufalsifikuota Pliaterio tėvo[210]. Iš žemės iškastų senienų skyriuje buvo „1474 iš senkapių, kautynių laukų ir kitų vietų surinkti eksponatai"[211]. Tarp jų minimos ašarinės (5), karoliai (687), apyrankės (61), žiedai (59), segtukai, diržai, pjautuvai, pentinai, balnakilpės, žąslai, žirklės, verpstukai. Tarp šių eksponatų buvo ir grafo J. Tiškevičiaus Lentvario (Trakų r.) pilkapyje, po atskiru kokliais išklotu skliautu, aptikta urna, „padaryta iš lydinio, su geležiniais lankais"[212]. Skandinavijos senkapiuose surastų daiktų skyrelis buvo kuklus – iš viso 29 dirbiniai, atvežti

[209] Kirkoras A. Pasivaikščiojimai po Vilnių ir jo apylinkes. Vilnius. 1991. P. 235.

[210] Snitkuvienė A. Švėkšnos radinių paslaptis/ Jaunųjų muziejininkų konferencijos „Muziejai ir jų kolekcijos" pranešimų tezės. Vilnius. 1987. P. 25.

[211] Kirkoras A. Pasivaikščiojimai po Vilnių ir jo apylinkes. Vilnius. 1991. P. 240.

[212] Ten pat. P. 237.

E. Tiškevičiaus. „Tai sidabrinis suktas diržas nuo skelto galvos, keli moteriški papuošalai, karoliai“[213]. Krikščionybės epochos daiktus (34 vienetai – daugiausia kryžiai ir relikvijoriai) šiandien vargiai priskirtume prie archeologinių. Akmeninių ginklų skyriuje buvusius eksponatus (iš viso 736 vienetai) A. Kirkoras suskirstė į rutulius, mažus rutuliukus, akmenis su grioveliais, kirvius su skyle, kūjus, lazdas, pleištus, kaltus, laidykles, kirvius be skylių, kirvius), kūjus, galąstuvus[214]. Šiai radinių grupei priskiriamas ir „pasmailintas gyvulio kaulas, naudotas kaip ginklas, rastas sename kape Vilkmergės apskrityje, prie Utenos kaimo (Strutinskių)“[215]. Trijuose ginklų skyriuose saugotas senovinis kardas iš Naugarduko, 3 laidynės (taip pat ir bronzinė, rasta pilkapyje Mikuliškių kaime, prie Ūlos upės), 44 kirvukai, 27 ietys, 25 strėlės, senovinis durklas iš Trakų piliavietės, dalgiakirvis iš mūšio su švedais lauko, du antskydžiai (iš Kernavės bei Utenos), istorinių laikų įvairių ginklų – iš viso 410 vienetų[216]. Į archeologijos paminklų skyrelį (iš viso 212 dirbinių) pateko tai, ko nebuvo galima priskirti prie kitų skyrių. Tai įvairios antkapinės plokštės ir jų dalys, „karaliaus Stanislovo Augusto rašomasis stalas, Vilniaus jėzuitų akademijos bibliotekos dirbtiniu marmuru dengtas didelis stalas, Kasparo Bekešo kaukolė ir kepurė, įvairių Lietuvos pilių akmenys ir plytos“[217], apie 3 m ilgio Trakų pilies sija, per šimtą atspaudų, apie 200 akmenyje raižytų bajorų herbų, 3 vėliavos ir kt. panašaus pobūdžio daiktai. Toks eksponatų skirstymas į grupes, kuriose daiktai dažnai vienas su kitu siejami tik kokio nors vieno požymio rodo, kad archeologine prasme mokslinės jų klasifikacijos Senienų muziejuje dar nebuvo. Tuo tarpu senienų apskaita buvo tiksli.

Numizmatikos ir medalių skyrius buvo pavestas tvarkyti L. Rasilkoniui. Skyriuje buvo 3247 eksponatai, tarp jų 18 brakteatų ir 6 sidabro lydiniai, iškasti Veliuonoje, daug istorinių medalių ir šventų medalionų[218]. Rusų administracijos nurodymu nuo 1856 m. į Senienų muziejų buvo pristatomi Vilniaus generalgubernijoje rasti monetų lobiai. Iš jų pažymėtini 1860 m. Žiežmariuose rastas XV–XVII a. monetų lobis, 1862 m. iš Joniškio gautas XVII a. talerių lobis[219].

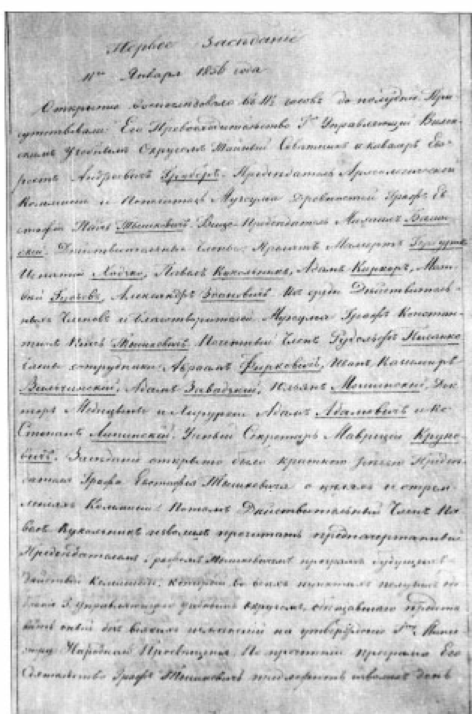
Į muziejaus darbą įsitraukė daug žymių ano meto visuomenės žmonių. Archeologijos istorijai svarbūs yra T. Narbutas, J. Kraševskis, J. Vilčinskis („Vilniaus albumo“ leidėjas), L. Kondratovičius (V. Sirokomlė).

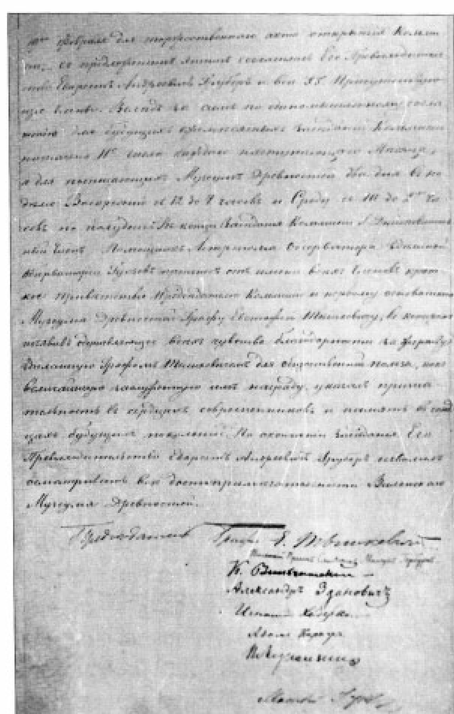
Vilniaus laikinosios archeologinės komisijos, kaip rodo ir pats jos pavadinimas, nuostatai buvo laikini, patvirtinti 3 metų laikotarpiui. Nors vėliau šie įstatai pakeisti nebuvo, mes vargu ar galime šią komisiją vadinti laikinąja (ypač po 1858 m.). Laikinumas čia buvo išties laikinas dalykas, ir jos pavadinimas turi būti toks, kokį buvo sumanę jos kūrėjai ir kokį naudoja apie ją rašantys istorikai – Archeologinė komisija. Komisija galėjo turėti neribotą narių skaičių. Nariai buvo skirstomi į garbės

---

213 Ten pat. P. 240.
214 Ten pat. P. 241–242.
215 Ten pat. P. 242.
216 Ten pat. P. 242–243.
217 Ten pat. P. 243–245.
218 Ten pat. P. 248.
219 Tautavičius A. Vilniaus Senienų muziejus ir archeologinė komisija// Muziejai ir paminklai. Vilnius. 1982. T. 4. P. 19.

narius (žymūs mokslininkai, aukšti administracijos pareigūnai), narius rėmėjus (aukojusius vienkartines pinigines sumas ir kasmet 30 rublių mokestį), tikruosius narius (metinis mokestis – 30 rublių) ir narius bendradarbius[220]. Narių sąrašą tvirtindavo Vilniaus generalgubernatorius, ir tik po to jie gaudavo diplomus. Archeologijos komisija buvo sudaryta iš 15 tikrųjų narių, pasižymėjusių savo darbais krašto istorijos, archeologijos ir statistikos srityse, taip pat iš 9 narių bendradarbių, galinčių dirbti archeologijos ir archeografijos srityse, ir iš 18 narių rėmėjų, padėjusių savo aukomis rengiant muziejų, taip pat 8 garbės narių, kurie pasižadėjo kasmet mokėti po 30 rublių muziejaus ir komisijos reikalams. Pirmuosius 50 narių parinko pats E. Tiškevičius. Pirmieji nariai buvo T. Narbutas ir J. I. Kraševskis. 1856 m. sausio 24 d. P. Smuglevičiaus salėje įvyko pirmasis komisijos posėdis, kuriame jos vicepirmininku buvo išrinktas Mykolas Balinskis, moksliniu sekretoriumi – Mauricijus Krupovičius (12 pav.). Pirmieji nariai buvo R. Tyzenhauzas, Konstantinas, Jonas,

12 pav. Archeologinės komisijos pirmojo posėdžio pirmasis protokolas (P. Kulikausko asmeninė kolekcija)

Benediktas, Mykolas, Juozapas ir Jonas Tiškevičiai, grafas M. Čapskis, Aleksandras, Skirmantas, Konstantinas Nezabutovskiai, Aleksandras ir Otonas Horvatai, grafas V. Pliateris, S. Riomeris, E. Rdutovskis, grafas A. Slizienis, K. Vainilavičius ir

[220] Ten pat. P. 14.

V. Brodockis. 51 laikinosios archeologinės komisijos narys generalgubernatoriaus buvo patvirtinti ir 1856 m. sausio 1 d. gavo atitinkamus diplomus. Nariai buvo renkami komisijos posėdžiuose. 1858 m. lapkričio 11 d. jų buvo jau 153. Iš garbingų asmenų draugiją papildė Lietuvos ir Vilniaus metropolitas Juozapas, Rusijos Romos katalikų bažnyčios metropolitas kun. V. Žilinskas, Vilniaus vyskupas S. Z. Krisinskis, generalgubernatorius generolas adjutantas V. Nazimovas ir daug kitų aukštų tarnautojų bei pareigūnų. A. Kirkoras išvardija ir keletą rašytojų ne vien iš Lietuvos, bet ir iš Lenkijos, Čekijos, Rusijos. Tarp jų buvo žymus rusų archeologas grafas A. Uvarovas.

Pirmame posėdyje buvo paskelbta plati ir rūpestingai parengta programa, kurioje numatyta sutvarkyti atskirais skyriais visą muziejų, susirūpinta nustatyti atskirų radinių radimvietes. Užsibrėžta skelbti tyrinėjimų rezultatus pagal ankstesnius tyrinėjimus ir esamą muziejinę medžiagą. Nepamiršta ir senovės paminklų globa. Numatyta atlikti archeologinių paminklų registraciją, surinkti žinias apie privačias archeologines kolekcijas ir bibliotekas, senų aktų archyvus, paveikslų galerijas ir kitas muziejines vertybes. Tuo būdu norėta turėti visas žinias apie senovės kultūros paminklus. Nepamiršti buvo ir architektūros paminklai, pilių griuvėsiai, bažnyčios, vienuolynai. Atskiras paminklų grupes aprašyti buvo pavesta komisijos nariams, atskirų sričių specialistams. Tyrinėjimų rezultatai ir kiti komisijos darbai turėjo būti spausdinami rusų ir lenkų kalbomis, o įdomesni, kuratoriui leidus, ir prancūzų kalba. Taip pat numatyta ištirti įvairius aktus, liečiančius Lietuvos istoriją. Be to, komisija įsipareigojo atsakinėti į įvairius valdžios, mokslo draugijų ar net atskirų asmenų klausimus iš įvairių archeologijos sričių. Programoje numatyta priiminėti, perrašyti, versti ir aiškinti įvairius aktus ir dokumentus, rašytus hebraiškai, lotyniškai, slaviškai, lietuviškai ir lotyniškai. Tuo būdu norėta padėti ne tik įstaigoms, kurios susiduria su senovės raštų aiškinimo ir perskaitymo problemomis, bet ir privatiems asmenims. Pinigų, medalių ir antspaudų aiškinimas taip pat įėjo į komisijos darbą. Pagaliau komisija dar kreipėsi į žmones, prašydama atsiųsti surastas stabmeldžių statulėles, kurios, įvedant krikščionybę, buvo metamos į upes, slepiamos urvuose ir t.t.

Šią komisijos darbo programą švietimo ministras patvirtino be jokių pakeitimų. Užsimota buvo gana plačiai, nors, kaip vėliau pamatysime, ne viskas atlikta, bet vis dėlto nemaža programos dalis išpildyta. Apie komisijos darbą E. Tiškevičius pranešė Vilniaus, Gardino, Minsko ir Kauno gubernijų viršininkams, prašydamas policijos pagalbos, atliekant archeologinius tyrinėjimus minėtų gubernijų ribose. Apie 1857 m. susirūpinta komisijos nuostatų pakeitimu, pačią komisiją stengtasi paversti moksline draugija. Šiam tikslui pasiekti parengtas būsimos draugijos projektas (joje buvo numatyti 4 skyriai: archeologijos, archeografijos, gamtos mokslų ir statistikos–ekonomikos), iš caro išsirūpinta paskirti sosto įpėdinį Nikolajų komisijos globėju, tačiau Peterburgas tokia įvykių vystymosi raida nebuvo suinteresuotas ir klausimo sprendimą vilkino iki pat 1862 m., kai jis prarado prasmę[221]. Komisija, nors ir neilgai gyvavusi, atliko žymų ir svarbų mokslui darbą. Pirmiausia tai mokslinių

[221] Aleksandravičius E. Caro valdžios požiūris į Vilniaus archeologinę komisiją// Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai. A serija. 1984. T. 4(89). P. 107–108.

leidinių parengimas bei leidyba. Komisija rusų ir lenkų kalbomis išleido „Vilniaus archeologinės komisijos užrašus“ (du tomai – 1856 ir 1858, trečias – pagal numeraciją antras – taip ir nepasirodė)[222], Senienų muziejaus katalogą[223], caro atvykimo garbei parengtą puošnų albumą 100 egzempliorių tiražu[224], istorinių šaltinių publikacijas. „Užrašų“ pradžioje planuota leisti po 3–4 sąsiuvinius per metus, tačiau tam neatsirado nei lėšų, nei pajėgų[225]. Juose išspausdinta komisijos narių (ir ne tik jų) archeologiniai straipsniai, komisijos darbų ataskaitos, posėdžių protokolai, naujų iškasenų ir muziejui dovanotų daiktų aprašymai bei sisteminiai muziejaus eksponatų katalogai. Didelę vietos dalį pirmame tome užima pranešimas apie muziejaus atidarymą, komisijos posėdžius ir kita medžiaga, liečianti komisijos bei muziejaus istoriją. Jame išspausdinti du referatai, iš kurių sužinome apie atskirų komisijos narių nusistatymą ir pažiūras į archeologinį bei istorinį krašto tyrimo darbą. A. H. Kirkoras straipsnyje „Archeologijos reikšmė bei pasiekimai mūsų laikais“[226] gana smulkiai aprašo archeologijos mokslo reikšmę ir jos nuveiktus darbus užsienyje ir Lietuvoje. Čia A. H. Kirkoras yra realistas. Jis pabrėžia, kad archeologija neturi pataikauti tautos savimylai, bet turi rinkti paminklus ir tik juos surinkus bei ištyrus daryti bet kokias išvadas. Archeologija turi ieškoti ne tiktai grožio, bet panašumo savo protėvių veiduose[227]. Visai ką kita užtinkame Pavelo Kukolniko straipsnyje „Apie priemones Lietuvos istorijos papildymui“[228]. P. Kukolnikas yra romantikas. Jo straipsnis yra keistas mišinys tendencingo lietuvių reikalų traktavimo iš vienos pusės ir nacionalistiškų lietuviškų idėjų iš antros pusės. Jo straipsnį galima vertinti kaip tendencingą. Jis per daug iškelia rusų įtaką Lietuvos praeičiai. Iš kitos pusės jis smarkiai kritikuoja viduramžių istoriografus, kurie, rašydami Lietuvos istoriją, daugiausia yra pabrėžę lietuvių blogąsias puses. Norėdamas šią skriaudą, padarytą lietuviams ankstesniųjų kronikininkų, atitaisyti, P. Kukolnikas rašo: „Todėl atsiradę žmonių, kurie nutarė iškasti ją (t. y. Lietuvą) iš grabo, nuplėšti nuo jos sukruvintą rūbą, kuriame ją yra palaidoję vienašališki rašytojai ir parodyti pasauliui tokią, kokia ji iš tiesų yra buvusi. Norint to pasiekti, teko įeiti į neturto ir pažeminimo pastogę, iškasti kapus ir pilkapius, paklausti nebylius akmenis, metalus, dabartinio liaudies būvio ir jo įpatybių paminklus, kaip antai dainas, patarles, priežodžius, įsigilinti į papročių liekanas ir t.t.“[229]. Kaip tikras lietuvis patriotas giria lietuvių dainas, pabrėžia jų kilnų jausmingumą, švarumą, dvasingumą, ko kitų tautų dainose pastebime mažiau. Ši romantiška P. Kukolniko nuotaika yra visiškai suprantama.

---

[222] Записки Виленской археологической комиссии. Вильно. 1856. Т. 1, 1858. Т. 3.

[223] Киркор А. Перечневый каталог предметов, хранящихся в Виленском музее древностей. Вильно. 1858.

[224] Na pamiętkę najjesnejszego cesarze Aleksandra II W Wilnie 6 i 7 wrzesnia 1858. Vilno. 1858.

[225] Tautavičius A. Vilniaus Senienų muziejus ir archeologinė komisija// Muziejai ir paminklai. Vilnius. 1982. T. 4. P. 16.

[226] Записки Виленской археологической комиссии. Вильно. 1856. Т. 1 С. 25–39.

[227] Ten pat. P. 37–38.

[228] Ten pat. P. 40–47.

[229] Ten pat. P. 43.

Jis buvo senesnės kartos atstovas, buvęs Vilniaus universiteto profesorius, jau iš seno glaudžiai susijęs su Lietuva, todėl, nors ir būdamas svetimšalis, užsidegė lietuvių senovės pažinimu, jos kėlimu iš užmaršties.

Spaudai ruoštame antrame „Užrašų" tome turėjo būti išspausdintas Konstantino Tiškevičiaus darbas apie piliakalnius, pilis ir pilkapius Minsko gubernijoje, tačiau jis buvo išleistas atskira knyga[230]. Jame K. Tiškevičius daugiausia aprašo istorines pilis. Vien tik Biržų piliai aprašyti jis skyrė 47 puslapius. Baigdamas rašyti apie ją, aprašo ir kai kuriuos archeologinius paminklus, pvz., Raginėnų pilkapius, kasinėtus F. Diubua, Sandariškių pilkapį prie Nemunėlio, ant kurio auga trys labai stori ąžuolai. Esą jo dėmesį patraukė pilkapio didumas.

Trečias „Užrašų" tomas veikiai susilaukė teigiamos P. Saveljevo recenzijos, kurioje pabrėžta, kad tokio muziejaus nėra nei Maskvoje, nei Peterburge[231].

Paskutinysis Archeologijos komisijos darbas, kažkiek besisiejantis su archeologija, buvo J. K. Vilčinskio 1862 m. Paryžiuje[232] išleistas Vilniaus archeologinio muziejaus albumas. Jame yra 38 chromolitografinės lentelės, kuriose pavaizduota nemažai Vilniaus muziejuje buvusių archeologinių dirbinių – iš viso 12 lentelių, po 4 lenteles portretų ir medalių ir 1 lentelė vaizdų. Albumas šiandien yra tapęs bibliografine retenybe, o akmenys, iš kurių buvo spausdintas albumas, tebeguli Vilniaus dailės muziejaus rūsiuose.

Vilniaus archeologinės komisijos veikla apėmė istoriškai trumpą 1855–1865 m. laikotarpį. Ji subūrė gausų būrį to meto inteligentų, besidominčių Lietuvos istorija, kraštotyra, archeologija, mitologija ir tautosaka. Komisija organizavo ir vykdė archeologinius tyrinėjimus, rinko archeologines senienas, jas tyrinėjo bei istoriškai nušvietė plačiausia šio žodžio prasme. Komisijos posėdžiuose, kurie praeidavo labai iškilmingai, buvo skaitomi įvairūs moksliniai pranešimai apie krašto istorijos tyrinėjimo darbus, svarstomi organizaciniai klausimai ir kt. Metiniuose ataskaitiniuose posėdžiuose buvo detaliai svarstomos atskirų tyrinėtojų ataskaitos, o suvedama statistika rodė, kas buvo nuveikta ir kaip augo komisijos darbas ir populiarumas. Kasmet didėjo jos narių skaičius ir įnašai. Komisija, kaip jau minėta, išleido daug darbų, ypač vertingų Vilniaus ir krašto istorijai. Informacija apie komisijos posėdžius ir jos darbus buvo spausdinama leidinyje „Vilniaus žinios" (rusų kalba), kurį redagavo A. H. Kirkoras nuo 1859 m.

1863 m. sukilimas nutraukė komisijos narių bei kitų aistruolių darbą. Jis skaudžiai palietė Lietuvos kultūrinio gyvenimo raidą, sustabdė proistorės tyrimo darbą. Dėl sukilimo buvo uždarytas Vilniaus senienų muziejus, nustojo veikti Vilniaus archeologinė komisija. Tačiau tai buvo padaryta ne sukilimo metu, o jau po jo, kovojant krašte su sukilimo pasekmėmis. Archeologinė komisija veikė iki

---

[230] Tysziewicz K. Wiadomość historyczna o zamkach, horodyszczach i okopiskach starożytnych na Litwie i Rusi Litewskiej. Wilno. 1859.

[231] Савельев П. Записки Виленской археологической комиссии. Вильно. 1858. Т. 3 Ч. 1. // Известия Императорского археологического общества. Санкт Петербург. 1859. Т. 1. С. 268–269.

[232] Musée archeologique a Wilno. Paris. 1862.

1865 m. sausio[233]. Nepadėjo nuolatinis E. Tiškevičiaus lojalumas rusų valdžiai, nepadėjo ir aukštų rusų karininkų, valdininkų ir dvasininkų priiminėjimas į komisiją. Pirmųjų represijų prieš muziejų ir komisiją naujas generalgubernatorius M. Muravjovas griebėsi dar 1863 m. Tuomet jis įsakė jo žinion perduoti O. Sosnovskio skulptūrinę kompoziciją „Jogaila ir Jadvyga"[234]. Toliau panašaus pobūdžio nurodymų gausėjo. Siekiant legaliai uždaryti muziejų bei komisiją, buvo veikiama per dvilypį jų statusą: formaliai visuomeniniai, jie patalpas gaudavo iš valdžios. Net E. Tiškevičius, kaip muziejaus vedėjas ir komisijos pirmininkas, buvo Švietimo ministerijos pareigūnas, tačiau algą gaudavo iš Archeologijos komisijos surinktų lėšų[235]. Tad buvo nuspręsta atsisakyti tokio neaiškaus šių įstaigų statuso ir jas padaryti grynai valstybines. 1864 m. balandžio 30 d. įkurta Archeografinė komisija, kuriai vadovauti paskirtas komisijos narys P. Kukolnikas[236]. Nuo 1864 m. į komisijos narius priiminėti tik valdžios atstovai. 1865 m. vasario 25 d. M. Muravjovas atsiuntė Vilniaus Mokslų Apygardos kuratoriui I. Kornilovui raštą, kuriame reiškiamos pretenzijos muziejaus veiklai dėl jo lenkiškos dvasios. Rašte teigiama, kad pagal statutą Vilniaus senienų muziejus turėjo surinkti medžiagą vakarinio Rusijos krašto istorijai, kad apsaugotų senovės paminklus, ir kad juos būtų galima naudoti krašto tyrimui bei ryšiams su kitomis Rusijos gubernijomis stiprinti. Tačiau nepaisant to, muziejuje buvo surinktos kolekcijos, būdingos lenkų tautybei, svetimos šiam kraštui, kurios primintų lankytojams apie laikiną lenkų valdymą ir žmonėse skelbtų lenkiškas idėjas. 1865 m. M. Muravjovas pats aplankė muziejų ir ryžosi jį surusinti. Tam jis paskyrė komisiją, kurią sudarė pirmininkas I. Kornilovas, pulkininkas kunigaikštis Šarkovskis – Glebovas – Strešniovas, muziejaus kuratorius grafas E. Tiškevičius, mokyklos direktorius P. Bezsonovas, popas A. Pčolka ir Vilniaus centrinio archyvo archyvaras N. Gorbačevskis, atsiųstas generalmajoro A. Stolypino. Komisijai buvo pavesta: 1. Išskirti eksponatus, priklausančius šio krašto rusams, ir patalpinti juos pirmose salėse, matomiausiose vietose, su atitinkamais aprašymais, kad lankytojams būtų aiškūs ir suprantami kaip gyvi šio krašto rusų tautinio gyvenimo liudininkai. 2. Antroje vietoje patalpinti eksponatus, priklausančius lietuvių – rusų periodui. 3. Trečioje vietoje sujungti visus kitus eksponatus, turinčius bendrą mokslinį pobūdį. Visus eksponatus, priklausančius lenkų tautybei – lenkų karalių ir magnatų portretus, statulas ir kitus daiktus, priklausančius lenkų istorijai, išskirti. Be to, buvo pavesta komisijai sudaryti naują muziejaus statutą.

Kovo mėnesį komisija susirinko ir pradėjo savo darbą, kuris balandžio 27 d. buvo baigtas. Išskirti ir sudėti atskirai 256 eksponatai. Daugiausia tai paveikslai, skulptūros, ginklai ir kiti istoriniai paminklai, kurie turėjo kokį nors ryšį su Lenkijos ar Lietuvos istorija. E. Tiškevičius skaudama širdimi turėjo dalyvauti komisijos

[233] Aleksandravičius E. Caro valdžios požiūris į Vilniaus archeologinę komisiją// Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai. A serija. 1984. T. 4(89). P. 108.

[234] Ten pat.

[235] Aleksandravičius E. Kultūrinis sąjūdis Lietuvoje 1831–1863 metais. Organizaciniai kultūros ugdymo aspektai. Vilnius. 1989. P. 40.

[236] Aleksandravičius E. Caro valdžios požiūris į Vilniaus archeologinę komisiją// Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai. A serija. 1984. T. 4(89). P. 108.

posėdžiuose, kartais dėl tariamos „ligos" ir nedalyvaudavo. E. Tiškevičius įteikė protesto raštą, kuriame pasisakė, kad jis dalyvavęs komisijoje ir pasirašydavo protokolus, nes jo atskira nuomonė galėjo sudaryti įspūdį, kad jis trukdė komisijos darbą, ko jis visai nenorėjęs, o muziejaus eksponatai atspindėjo lietuvių ir rusų kultūrą. Tačiau jo raštas niekuo nepadėjo, komisija į protestą neatsižvelgė ir toliau dirbo savo darbą. E. Tiškevičiaus padėtis tapo nepavydėtina. Iš vienos pusės jį spaudė vietos dvarininkai, praradę dalį savo šeimyninių relikvijų, iš kitos – administracija kaltino nekompetentingumu archeologijos ir muziejininkystės srityse[237]. Jam neliko nieko kito kaip atsistatydinti. 1865 m. lapkričio 8 d. caras pasirašė jo atleidimo aktą. Į jo vietą buvo paskirtas rusas Račinskis. Tų pačių metų gruodžio 2 d. buvo nutarta Vilniuje organizuoti viešąją biblioteką, šalia kurios jau kaip valstybinė įstaiga turėjo būti paliktas Senienų muziejus.1866 m. vasario 19 d. E. Tiškevičius P. Bezsonovui perdavė muziejaus ir komisijos turtą; 3818 archeologinių radinių, 8110 monetų ir medalių, 487 antspaudus, 3948 portretus, raižinius, skulptūras, 408 etnografinius, 16335 zoologinius, 11 014 mineraloginius, 605 botaninius eksponatus, 19 700 knygų, 2097 privilegijas bei autografus, 541 rankraštį[238]. 1868 m. išskirtieji eksponatai buvo išvežti į Rumiancevo muziejų Maskvoje, kiti vėliau į kitus muziejus. Rumiancevo muziejaus fonduose išvežti iš Lietuvos rinkiniai buvo išdalyti po atskirus skyrius chronologine tvarka ant tų pačių lentelių, prie kurių eksponatai buvo pritvirtinti dar E. Tiškevičiaus laikais. Prie eksponatų išliko radimo vietų etiketės su užrašais pagal to meto administracinį padalijimą.

Taip buvo išardytas savo rinkinių jau gan turtingas muziejus. Jo turtą parodo šie skaičiai: į Rumiancevo muziejų Maskvoje buvo išsiųsta 39 ryšuliai, kuriuose buvo 56 dideli karalių portretai, 160 įvairių asmenų portretų, 93 raižytos lentos, 203 įvairūs istoriniai paveikslai, daug marmurinių statulų, bareljefų, Ucečo ir Maliboko fabrikų stiklo kolekcijos[239]. Daug muziejinių vertybių pateko į Kijevą, Peterburgą, Gatčiną, kur jie greičiausiai yra ir šiandien. Tuo vienam šios knygos autorių teko įsitikinti 1948 m. renkant Maskvos istoriniame muziejuje duomenis apie ten laikomą Lietuvos archeologinę medžiagą. Vis dėlto labiausiai nukentėjo ne archeologinio pobūdžio eksponatai, nes archeologiniai radiniai Rusijos valdžiai neatrodė labai kenksmingi. Užtat muziejaus šešėlinio palydovo – Archeologinės komisijos – neliko.

Senienų muziejus ir Archeologinė komisija buvo bene iškiliausi Lietuvos kultūros židiniai XIX a. viduryje. Archeologine prasme pirmą kartą Lietuvoje atsirado vieša įstaiga, veikusi ir moksliniu (komisija), ir šviečiamuoju (muziejus) aspektais. Tai padėjo išsaugoti ne vieną archeologijos vertybę, jas populiarinti bent jau tarp aristokratijos, net skatinti valdininkus jas rinkti. Muziejaus ir komisijos veikla įkvėpė vėlesnius tyrinėtojus panašiems darbams, buvo tarsi atspirties taškas jiems, nors moksliniu požiūriu tai nebuvo pažangiausios minties

[237] Ten pat. P. 109.

[238] Tautavičius A. Vilniaus Senienų muziejus ir archeologinė komisija// Muziejai ir paminklai. Vilnius. 1982. T.4. P. 21.

[239] Tarasenka P. Lietuvos archeologijos medžiaga. Kaunas. 1928. P. 18–19.

archeologijoje diegėjai. Tiek muziejus, tiek ir komisija, nors ir vadinosi šiandieninės archeologijos vardais, didžiąja savo veiklos dalimi buvo pasinėrę kitur. Archeologiją čia į priekį stūmė tik keli žmonės, kurie tam neturėjo didesnio pasiruošimo bei patyrimo. Gal todėl kai kurie jų darbai šiandien atrodo naivūs ar nepakankami. Svarbiausią tikslą jie pasekė. Archeologijos (tegu ir plačiąja prasme) sąvoka buvo įtvirtinta krašto gyvenime, nubrėžtos pagrindinės šio mokslo vystymo kryptys, kurias plėtoti jau teko kitoms tyrinėtojų kartoms.

Svarbiausi leidiniai

Записки Виленской археологической комиссии. Вильно. 1856. Т. 1.

Киркор А. Перечневый каталог предметов, хранящихся в Виленском музее древностей. Вильно. 1858.

Записки Виленской археологической комиссии. Вильно. 1858. Т. 3.

Na pamiętkę najjesnejszego cesarze Aleksandra II w Wilnie 6 i 7 wrzesnia 1858. Wilno. 1858.

Musée archeologique a Wilno. Paris. 1862.

KONSTANTINAS TIŠKEVIČIUS

13 pav. Konstantinas Tiškevičius (Tiškevičius K. Neris ir jos krantai. Vilnius. 1992. P.5, V. Vertmano piešinys)

Senienų muziejaus ir Archeologinės komisijos veikloje dalyvavo keli žinomi XIX a. vidurio žmonės, kurių archeologinė veikla yra pakankamai savarankiška. Pirmiausia reikia paminėti grafo Eustachijaus Tiškevičiaus vyresniojo brolio Konstantino Tiškevičiaus (Konstantin Tyszkiewicz) (1806–1868) darbus. Konstantinas gimė 1806 m. vasario 17 d. Lohoiske, Minsko gubernijoje (13 pav.). Iš pradžių jis mokėsi tėvų namuose, vėliau – Polocko jėzuitų ordino mokykloje. 1823 m. Konstantinas įstojo į Vilniaus universiteto Teisės fakultetą, kurį baigė 1828 m. 1828–1836 m. jis dirbo Finansų ministerijos tarnautoju Varšuvoje. 1836 m. vedė Pauliną Ciechanauskaitę (Ciechanowska), apsigyveno Lohoiske, kur 1842 m. kartu su broliu Eustachijumi įkūrė muziejų (pirmasis muziejus dabartinėje Baltarusijos teritorijoje). Turėjo vienturtį sūnų Oskarą, kuris po tėvo mirties paveldėjo jo dvarus ir turtus, taip pat ir archeologi-

nius rinkinius. 1838 m. jis tapo Lenkijos karalystės ministerijos valdininku, banko reikalais lankėsi užsienyje. Lohoiske užsiiminėjo intensyvia ūkine veikla, sukaupė didelius archeologijos, numizmatikos, autografų, raižinių, piešinių rinkinius, biblioteką. 1861 m. buvo tikrasis Žemdirbių išlaisvinimo ir paleidimo iš baudžiavos komiteto narys. K. Tiškevičius mirė 1868 m. liepos 13 d. Minske po poros mėnesių trukusios juodligės. Palaidotas Lohoiske. Kapas tarybiniu laikotarpiu sunaikintas.

K. Tiškevičius domėjosi archeologija, etnografija ir geografija. Jis buvo Vilniaus archeologijos komisijos narys, Amerikos ir Rytų etnografų draugijos, Paryžiaus geografų draugijos, Vilniaus ir Minsko statistikos komitetų narys, Maskvos archeologinės draugijos narys (nuo 1864 m.). K. Tiškevičius kasinėjo daugelį archeologinių paminklų dabartinėje Lietuvoje ir Baltarusijoje bei užsienyje. 1858 m. dėl pablogėjusios sveikatos jis išvyko į Austrijos Alpes, kur su archeologu Ramsaueriu kasinėjo romėnų laikotarpio kapus. Tų pačių metų pabaigoje jis kasinėjo Zalcburge, kur jo darbą apžiūrėjo pats Austrijos finansų ministras A. Baumgartneris. Be to, K. Tiškevičius pasakojo, kad Austrijos karalius Juozapas Pranciškus beveik kasmet vykdavo į kalnus stebėti archeologinių kasinėjimų. Toliau pasakojama, kad Ramsaueris, tikėdamasis, jog monarchas atvyks žiūrėti kasinėjimų ir kitais metais, atkastus turtingus įkapių kapus vėl užpylė žemėmis, kad kitais metais karaliaus akivaizdoje galėtų juos atkasti[240]. K. Tiškevičius nagrinėjo, ar nėra kokių nors panašumų tarp Austrijos ir Lietuvos pilkapių ir pastebėjo, kad to nėra. Važinėdamas studijų reikalais į užsienį K. Tiškevičius užmezgė su įvairių kraštų archeologais ryšius, gerai žinojo Prahos, Kelno, Paryžiaus, Briuselio, Berlyno, Drezdeno, Londono, Krokuvos, Kijevo ir kitų miestų muziejus. Tai praplėtė jo mokslinį išsilavinimą. Vykdamas į užsienį jis veždavosi ir dalį savo rinkinių, lygino juos su tų muziejų dirbiniais, mainė, dovanojo ir pats gaudavo įvairių senienų mainais[241]. 1858 m. jis išleido senų Lietuvos graviūrų albumą „Tėvynės raižybos paminklai". 1857 m. K. Tiškevičius keliavo Neries upe laivu nuo aukštupio iki Kauno. Ši kelionė jau po jo mirties buvo aprašyta atskiroje knygoje. Svarbiausias K. Tiškevičiaus archeologinis darbas: „Apie pilkapius Lietuvoje ir Vakarų Rusioje"[242]. Tai didelio formato knyga su gausiomis iliustracijomis – iš viso 16 lentelių. K. Tiškevičius amžininkų apibūdinamas kaip atidus kitiems žmogus, kruopštus mokslininkas. J. I. Kraševskis apie jį yra taip pasakęs: „Tas rimtas tyrėjas ir istorikas buvo, antra vertus, kasdieniniame darbe be galo linksmas ir sąmojingas, mėgo pasakoti, atmintį turėjo nepaprastą ir kiekvienoje draugėje tapdavo jos siela"[243]. Senatvėje nusilpus regėjimui nebegalėdamas skaityti ir rašyti, jis savo mintis diktavo žmonai.

K. Tiškevičius archeologinius paminklus kasinėti pradėjo anksti. Nurodoma, kad Minsko gubernijoje jis tyrinėjo apie 200 piliakalnių bei pilkapių[244]. Jis pirmasis padėjo daryti piliakalnių topografinius žemėlapius. Daugiau kaip 20 metų jis tyrė savo krašto praeitį, išnaudodamas kiekvieną laisvą nuo savo tiesioginio darbo

---

240 Tyszkiewicz K. O kurhanach na Litwie i Rusi zachodniej. Berlin. 1868. S. 267–268.

241 Ten pat. P. 252–253.

242 Ten pat.

243 Tiškevičius K. Neris ir jos krantai. Vilnius. 1992. P.9.

244 Археалогія і нумізматыка Беларусі. Энцыклапедыя. Мінск. 1993. С. 622.

minutę. K. Tiškevičius, darydamas išvadas, buvo labai atsargus ir kritikavo tuos, kurie, iškasę vos vieną kitą pilkapį, darydavo drąsias išvadas apie to krašto senovės gyventojų papročius. Jis pastebi, kad tik ištyrus kelis šimtus pilkapių ir dar įvairiose to krašto vietose, galima šį tą plačiau pasakyti [245].

K. Tiškevičius, kaip ir kiti to meto tyrinėtojai, domėjosi piliakalniais ir pilkapiais. Jam seniausi archeologiniai paminklai Lietuvoje yra įvairūs iš žemių supilti senovės palikimai. Juos skirsto į 4 grupes: 1 – ginamosios pilys, 2 – aukų kalnai, 3 – teismų kalnai, 4 – pilkapiai. Apie tris pirmąsias grupes jis jau rašė savo darbe „Istorinė žinia apie pilis, piliakalnius ir apkasus Lietuvoje ir Lietuvos Rusioje“[246]. Tai pirmasis K. Tiškevičiaus archeologinio pobūdžio darbas. Jame jis ne tik aprašė 10 išžvalgytų piliakalnių, bet pateikė jų topografinius planelius, taip pat bandymą juos klasifikuoti. Tačiau pačių piliakalnių jis netyrinėjo. Įtvirtintais gynybiniais piliakalniais laikė tuos, kurie įrengti krantų iškyšuliuose ir juose dar yra išlikusių duobių, kurias jis laiko buvusių statinių liekanomis. Aukų kalnais laikė piliakalnius, kurių aikštelė yra su pylimais, o teismų kalnai – tai piliakalniai, kurių papėdę juosia pylimai.

Konstantinas, kaip ir jo brolis, visą dėmesį skyrė pilkapiams. Vien jiems paskyrė darbą „Apie pilkapius Lietuvoje ir Vakarų Rusioje“[247]. Knyga veikiai susilaukė leidimo originalo (lenkų) kalba, prie kurio atskiru didelio formato priedu išleista ir 16 nespalvotų lentelių (žalsvos tik Drohičino plombos). Absoliuti lentelėse pavaizduotų radinių dauguma – iš Baltarusijos bei kitų kraštų. Iš dabartinės Lietuvos teritorijos, sprendžiant pagal metrikas (nurodytos tik vietovės), tėra vos keli radiniai. Knygoje daug archeologinės, istorinės bei kitokio pobūdžio informacijos iš užsienio šalių. Tuo K. Tiškevičiaus darbą galima laikyti pirma europinio konteksto archeologijos knyga. Čia jis analizuoja pilkapių paplitimą Europoje, kildina šį žodį iš rytų„„kurhan“ žodį stengiasi filosofiškai paaiškinti iš persų kalbos žodžio „gur“, o tai reiškia kapines. Išaiškinęs žodžio kilmę, K. Tiškevičius griebiasi aprašyti pilkapių formas, pagal kurias juos suskirsto į 5 grupes: 1. Atskiros kalvelės, kurios buvo supiltos vadų garbei ar žymiam įvykiui paminėti, didesnės ir viduje tuščios. 2. Pilkapiai žuvusiems kare laidoti. Juose randama po keletą ar keliolika skeletų ir ginklų. 3. Pilkapiai – sargavietės. Tai didesnės kalvelės, po dvi ar tris išmėtytos įvairiomis kryptimis. 4. Kelrodiniai pilkapiai lyg romėnų stulpai, turėję rodyti kelią kariams ir pirkliams. 5. Seniausi pilkapiai, „po kuriais dengiasi visos mūsų tolimos senovės civilizacija, tai neišsemiamas šaltinis archeologijos mokslui“[248]. Šį savo suskirstymą jis paėmė arba iš brolio, arba iš J. I. Kraševskio darbų. K. Tiškevičius rėmėsi ir skandinavų archeologų darbais. Knygoje apie pilkapius jis, ką nors aiškindamas, pateikia kitų archeologų nuomones, vienomis remdamasis, kitas atmesdamas. Pateiktose dirbinių lentelėse matome gan primityvų dirbinių traktavimą. Jie suklasifikuoti pagal grupes ar medžiagą: karoliai, sidabras, bronziniai dirbiniai, geležies, akmens dirbiniai ir kt. Dalis keramikos traktuojama kaip ašarinės ar aukų

---

[245] Tyszkiewicz K. O kurhanach na Litwie i Rusi zachodniej. Berlin. 1868. S. 20–21.

[246] Wiadomość historyczna o zamkach, horodyszczach i okopiskach starożytnych na Litwie i Rusi Litewskiej. Wilno. 1859.

[247] Тышкевич К. О курганах в Литве и Западной Руси. Вильна. 1865. 144 p.

[248] Tyszkiewicz K. O kurhanach na Litwie i Rusi zachodniej. Berlin. 1868. S. 14–19.

puodai. Reikia pastebėti, kad K. Tiškevičius keramikai skyrė daugiau dėmesio negu kiti tyrinėtojai. Jam jau buvo žinoma vokiečių mokslininkų, kurie keramiką vertino kaip svarbų šaltinį paminklo chronologijai nustatyti, nuomonė. K. Tiškevičius primena, kad pirmą kartą keramikos reikšmę įvertino Krokuvos mokslo draugija. Jos narys J. Lepkovskis buvo išspausdinęs net atsišaukimą į mokslo žmones, žemių savininkus, kolekcionierius, prašydamas pranešti apie kasinėjimų metu rastas urnas, pelenines ir panašius radinius. Svarbu pažymėti K. Tiškevičiaus tvirtinimą, kad senienų palyginimai gali padėti nustatyti, kurioms tautoms tie keramikos dirbiniai priklausė. Įvairių keramikos dirbinių jis buvo matęs lankydamasis užsienio muziejuose ir savo knygoje „Apie pilkapius Lietuvoje ir Vakarų Rusioje" atskirai pateikia Čekijos ir Vilniaus keramikos pavyzdžių[249], tačiau pareiškia ir abejonę, ar pagal keramiką galima daryti tokias drąsias išvadas. Esą keramikos formos priklausiusios nuo puodžių fantazijos[250]. Panašių dirbinių galima aptikti ir tolimuose kraštuose. Tokios mintys akivaizdžiai rodo, kiek tuomet buvo išmanyta apie keramikos rūšis bei jos paskirtį.

K. Tiškevičius dar nedrįsta daryti drąsesnių išvadų istorine prasme, tačiau nebijojo spręsti ir sudėtingesnių problemų, pvz., Bugo upės dugne ties Drohičinu surastas švinines plombas, ant kurių buvo atspausti įvairūs ženklai, žmonių veidai, laiko prikabinamaisiais antspaudais, pridedamais prie jotvingių dokumentų. Tai buvo giminių herbai[251]. Tai paskatino ir kitus tyrinėtojus daugiau domėtis jotvingiais, kurių istorija tuomet buvo labai menkai težinoma. K. Tiškevičius, norėdamas išaiškinti paslaptingų plombų reikšmę, kreipėsi į archeologijos draugijas net Maskvoje, Prahoje, Londone, bei į atskirus asmenis. Daugelis jų spėjo, kad tai buvusios plombelės, pririšamos prie prekių. Pats K. Tiškevičius tokiais aiškinimais nepasitiki ir tvirtina, kad tos plombos buvo skirtos dievų garbei ir turėjusios simbolinę prasmę. Jis spėja, kad šitie ženklai buvo nešiojami ant kaklo, kadangi daugelis turi skylutes pakabinimui. Tai galėjo būti talismanai, kabinami šventuose miškuose[252], tik vėliau, verčiant pagonis apsikrikštyti, šios plombos kartu su buvusiais stabais įmestos į upę. Tuos ženklus, rastus senojoje jotvingių žemėje, autorius priskiria jotvingiams, kurie jau nusimanė apie meną ir nebuvo laukiniai žmonės, kaip tai tvirtina kai kurie mokslininkai [253].

K. Tiškevičius trumpiau negu J. I. Kraševskis aprašė įvairias mitologines statulėles, dar negali išsiskirti su ašarinėmis. Jis jas aprašo pagal T. Narbutą, nors tuo metu jau kai kurie vokiečių ir lenkų archeologai vadinamąsias ašarines laikė indais aliejui ar šventintam vandeniui supilti. K. Tiškevičius smarkiai supyksta ant žymaus to meto lenkų archeologo J. Lepkovskio už tokias mintis ir rašo: „Kuomet mes išdidūs buvome turėdami tokį egzempliorių, kuriame buvo laikomos ašaros, tie mūsų protėvių jausmų perlai, – žymus mūsų praeities tyrinėtojas, ponas Juozas Lepkovskis, lyg norėdamas tikėjimą tai atmintinai šventenybei pavydėti, nori atimti iš mūsų tą saldžią viltį, kad mes turime taip tolimų mūsų protėvių ašarų". Jis ypač

[249] Ten pat. Tab. XII.
[250] Ten pat. P. 109.
[251] Ten pat. Tab. XVI.
[252] Ten pat. P. 130.
[253] Ten pat. P. 128.

priešinosi tiems, kurie tvirtino, kad ašarinėse esąs vanduo, atneštas iš Jordano upės. Tą hipotezę jis laiko per daug drąsia, nes stabmeldžiai lietuviai, gyvenę prie Nemuno ir Neries, nėję prie Jordano, nes tos upės ir vardo niekad nebuvo girdėję. Arba kas galėjo siųsti žmogų su Jordano vandeniu į tankiais miškais apaugusią Lietuvą, kurios gyventojai visai nesuprato ir negalėjo vertinti Jordano vandens"[254].

Po pilkapių aprašymo K. Tiškevičius pagal jau tuomet įprastą schemą aprašė bronzos ir akmens dirbinius, pažymėdamas, kad mūsų krašte sunku atskirti akmens amžiaus kapus nuo vėlesnių laikų, nes čia nėra milžiniškų iš akmenų sukrautų kaip mozūruose ar prūsų Lietuvoje. Jis akmens amžiaus kapų Lietuvoje ir nežino, tik nurodo 1860 m. Zykovo vienkiemyje Minsko paviete surastą kapą, kuriame buvo keturios urnos ir titnaginis kirvis. Šį kapą jis priskiria akmens amžiui. Aprašydamas akmeninius kirvius, K. Tiškevičius kartojo brolio išvadas, kad jie buvo vartojami kovoje aukoms užmušti ir pagaliau lauko darbams. Nurodo, kad akmens apdirbimo technika į Lietuvą atėjo iš Skandinavijos ir tik vėliau įsigalėjo vietinėje gamyboje. Jis pasisakė ir dėl akmens amžiaus chronologijos. Problemai spręsti pasitelkė J. I. Kraševskio, dano J. Vorso, šveicaro K. A. Morloto ir kt. archeologų nuomones. Danų archeologas J. Vorso buvo apskaičiavęs akmens amžių buvus prieš 3000 m. nuo dabartinių laikų, bronzos amžių prieš 500–600 m. iki Kr. Čia jis pateikia tipišką šveicarų proistoriko K. A. Morloto bandymą atskirų laikotarpių chronologijai nustatyti. Tuomet tarp Montrio ir Vileniov, vakariniame Ženevos ežero krante, tiesiant geležinkelį, teko perkirsti kalno kraštą, kur buvo aptikti keli skirtingi kultūriniai sluoksniai. K. A. Morlotas padalijo sluoksnius į šimtines metro dalis, tuo būdu norėdamas nustatyti bronzos ir akmens amžių trukmę. Pagrindu buvo paimta data, kai į Šveicariją atėjo romėnai – t.y. XV. a. pr. Kr. Žemės sluoksnis, esąs virš romėnų laikotarpio kultūrinio sluoksnio, siekė jo apskaičiavimais XIII–XVIII a., bronzos amžius – XXIX–CL a., o akmens amžius – CLI–L a., skaičiuojant nuo 1860 metų[255]. K. Tiškevičius taip pat pateikia Tartu universiteto geologo K. Grevinko apskaičiavimą, kuris akmens amžiaus pradžią laiko šiaurės elnio buvimo metą. Pastarasis remiasi net duomenimis, gautais chemiškai tiriant žmonių kaulus, kuriuose išsilaikė visos mineralinės dalys, bet per 1100 m. neteko visų organinių dalių. Taigi K. Tiškevičius akmens amžiaus chronologijai nustatyti bando pasinaudoti visais tuomet naudotais metodais ir teigia, kad akmens amžius Lietuvoje buvęs prieš kelis tūkstančius metų. Jis kėlė ir bronzos amžiaus chronologijos klausimą. Tuomet buvo paplitusi mintis, kad bronzos apdirbimo menas priklauso keltams. K. Tiškevičius pabrėžia, kad keltai niekad nebuvo pasiekę Lietuvos. Jo laikais tam laikotarpiui priskiriamų bronzinių daiktų būta nedaug. Jis težinojo vieną kaltinį durklą iš Veliuonos, dėl to spėja, kad bronzos amžiaus Lietuvoje nesą buvę, todėl jis jokių paminklų ir nepaliko. Jo nuomone, akmens amžius Lietuvoje susidūrė tiesiog su geležies amžiumi[256]. Tačiau pažymėtina, kad K. Tiškevičius gerai žinojo Vakarų Europos archeologų darbus ir būdus radinių chronologijai pagal ornamentą

[254] Ten pat. P. 143.

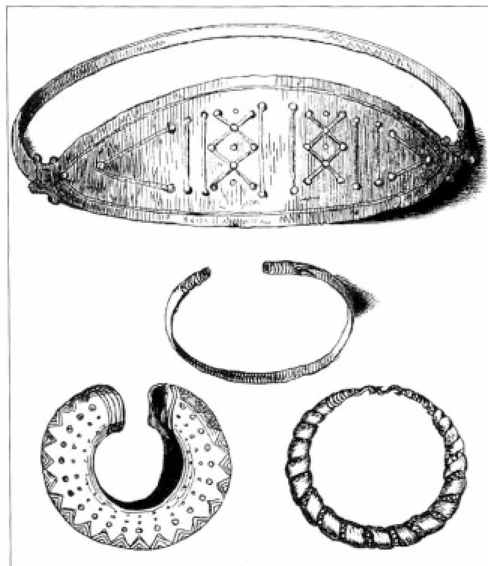
[255] Bayern J. Über die frühesten Zustande der Menschen in Europa. Peterburg. 1864. S. 25.

[256] Tyszkiewicz K. O kurhanach na Litwie i Rusi zachodniej. Berlin. 1868. S. 202.

ar cheminę analizę nustatyti. Trumpai turime pasakyti, kad K. Tiškevičius savo dideliame darbe sekė savo brolio metodiniu medžiagos aprašymu ir suskirstymu, tik papildydamas jį naujomis žiniomis iš skandinavų, vokiečių ar kitų kraštų mokslininkų darbų. Daug vietos knygoje skiriama polemikai, darbas perpildytas citatomis, nemažai dėmesio skiriama radinių aprašymams.

K. Tiškevičius gerai žinojo tuometines archeologijos problemas, be to, ir pats kasinėjo daug archeologinių paminklų. Pilkapius jis kasinėjo „iš šono", kaip ir jo brolis, tačiau pripažino geru ir A. H. Kirkoro naudotą metodą kasti pilkapius „kryžmai". Ypač daug dėmesio skyrė sluoksnių stebėjimui, pabrėžė, kad jie turi būti nuodugniai stebimi ir fiksuojami. Jis pirmasis pastebėjo skirtumus tarp lietuviškų ir baltarusiškų pilkapių, pabrėžė, kad kūnų deginimo paprotys tarp Berezinos ir Neries sutinkamas rečiau negu Vilniaus apskrityje. Taip pat pažymėjo, kad Vilniaus srities pilkapiams būdingas radinys yra pjautuvas, tai esą būdinga lietuvių pilkapiams.

K. Tiškevičius pirmasis iš archeologų atkreipė dėmesį į ženklus ant puodų dugnų, nors tikrosios jų paskirties ir nesuprato. Jis taip pat siūlė pirmiausia tyrinėti tuos pilkapius, apie kuriuos dar yra išlikę pasakojimų ar padavimų. Baigiant apžvelgti K. Tiškevičiaus archeologinę veiklą, būtina paminėti ir jo didelį darbą „Neris ir jos krantai"[257]. Tai puiki knyga, kurioje jis aprašė savo išvyką laivu Neries upe ir jos pakrantėse esančius paminklus. Tačiau tai daugiau etnografinio pobūdžio leidinys. Apie archeologinius paminklus joje žinių nedaug. Truputį rašoma apie jo paties tyrinėtus Grabijolų, Karmazinų, Risgorų pilkapius, Kernavėlės koplyčią ir senkapį (14 pav.), plaukiant pro aplankytus senovės paminklus, pvz., Kernavės piliakalnius.

14 pav. Radiniai iš Kernavėlės senkapio (Tiškevičius K. Neris ir jos krantai. Vilnius. 1992. P. 254)

Konstantino Tiškevičiaus archeologinė veikla kiek nublanksta jo brolio padarytų darbų šešėlyje. Nors ir kartodamas pagrindinius Eustachijaus Tiškevičiaus teiginius, kai kuriuos klausimus jis interpretavo plačiau, ypač remdamasis Europos archeologijos laimėjimais. K. Tiškevičiaus svarbiausi spausdinti darbai pasirodė jau po Senienų muziejaus uždarymo ir tarsi pratęsė čia jo pradėtus darbus bei naujai Lietuvos archeologų kartai suteikė viltį toliau tyrinėti krašto senovę.

[257] Konstanty Hr. Tyszkiewicz. Wilija i jej brzegi. Pod względem hydrograficznym, historycznym, archeologicznym i etnograficznym. Drezno. 1871. Vytauto Būdos vertimas į lietuvių kalbą: Tiškevičius K. Neris ir jos krantai. Vilnius. 1992.

Kasinėjimai (Lietuvoje)

1840 m. Č i o b i š k o (Širvintų r.) apylinkėse kartu su L. V. Kondratovičiumi iškasė nenustatytą skaičių pilkapių.

1857 m. G r a b i j o l ų (Vilniaus r.) pilkapyne iškasė du pilkapius su IX–XII a. degintiniais kapais, geležiniu pjautuvu.

1857 m. K a r m a z i n u o s e (Vilniaus r.) tyrinėti trys pilkapiai.

1857 m. K e r n a v ė l ė j e (Vilniaus r.) atkasti mūrinės koplyčios pamatai.

1857 m. K e r n a v ė l ė j e (Vilniaus r.) vėjo pustomame smėlyne atkasti 4 griautiniai XV–XVII a. kapai su karstų ir batų liekanomis, geležiniu peiliuku.

Svarbiausios publikacijos

Wiadomość historyczna o zamkach, horodyszczach i okopiskach starożytnych na Litwie i Rusi Litewskiej. Wilno. 1859. S. 194.

О курганах в Литве и Западной Руси. Вильна. 1865. С. 148. (perleista „O kurhanach na Litwie i Rusi zachodniej. Berlin". 1868. 288 p.).

Свинцовые оттиски, найденные в реке Буге у Дрогичина// Древности. 1867. Т. II. С. 115–122.

О древнх камнях-амятниках Западной Руси и Подляшья/ Древности. Археологический вестник. 1867. С.154–159.

Интересная находка, сделанная в 1863 г. В Киеве на кладбище Йорданской церкви/ Древности. 1870. Т. II. С. 138–139.

Случайная находка близ Ревеля/ Древности. 1870. Т. II. С. 139–140.

Заметка к его статье о свинцовых оттисках/ Древности. 1870. Т. II. С. 171.

О случайной находке монет близь с. Ильинского, Нижегородской губернии/ Древности. 1870. Т. II. С. 240.

Две археологические заметки/ Древности. 1870. Т. II. С. 345.

Wilija i jej brzegi. Pod względem hydrograficznym, historycznym, archeologicznym i etnograficznym. Drezno. 1871. S. 378. (lietuviškas vertimas – Tiškevičius K. Neris ir jos krantai. Vilnius. 1992).

ADOMAS HONORIS KIRKORAS

Vienas iš žymesnių Archeologinės komisijos narių, turinčių didelių nuopelnų Lietuvos archeologijai ir kultūrai, buvo Adomas Honoris Kirkoras (Adam Honory Kirkor) (1818 01 21 Slivine (dabar Baltarusija, Mogiliovo sr.) – 1886 11 23 Krokuvoje (Lenkija) (15 pav.). A. H. Kirkoras gimė 1818 m. sausio 21 d. Slivino dvare (dabar Baltarusija, Mogiliovo sr.), Karolio Kirkoro ir Teklės Volodkevičiūtės šeimoje. Tėvai buvo bajorai katalikai, pagal tėvą kažkada kilę iš totorių. Pavardė „Kirkor" totoriškai reiškia „keturiasdešimt"[258]. 1832 m. A. H. Kirkoras įstojo į Mogiliovo gimnaziją,

[258] Maceika J. Adomas Honoris Kirkoras. Jo gyvenimas ir darbai/ Kirkoras A. H. Pasivaikščiojimai po Vilnių ir jo apylinkes. Vilnius. 1991. P. 6.

15 pav. Adomas Kirkoras (iš J. Vilčinskio „Vilniaus albumo"– LNM Mik 1612)

bet joje baigė tik tris klases. 1834 m. rudenį jis įstojo į Vilniaus antrąją gimnaziją, kurią baigė 1838 m. Po to pradėjo dirbti Vilniaus iždo rūmuose, o nuo 1849 m. – Vilniaus gubernijos Statistikos komitete kanceliarijos viršininku. Čia dirbdamas susipažino su E. ir K. Tiškevičiais, T. Narbutu, J. I. Kraševskiu, L. Kondratovičium (V. Sirokomle) ir kitais to meto šviesuoliais, palaikė ryšius su S. Daukantu, M. Valančiumi, M. Akelaičiu. Žmona H. Majevska dalyvavo 1863 m. sukilime, buvo ištremta. Dirbdamas Statistikos komitete A. H. Kirkoras susidomėjo Lietuvos istorija ir archeologija. Šioms mokslo šakoms jis paskyrė visą savo gyvenimą. Vilniaus Statistikos komitete 1850–1854 m. jis redagavo rusų kalba leidžiamą „Vilniaus gubernijos informacijos knygelę"[259]. Čia jis pats ir kiti tyrinėtojai paskelbė daug straipsnių apie Lietuvos istoriją ir archeologiją bei etnografiją ir tautosaką. Nuo 1843 iki 1863 m. A. H. Kirkoras Vilniuje leido nemažai leidinių, kurių pavadinimai dažnai keisdavosi dėl carinės cenzūros draudimų. 1859–1867 m. Vilniuje jis turėjo savo spaustuvę, kur išleido apie 120 knygų. Labai aktyviai jis rašė į įvairią tuometinę spaudą. 1867 m. A. H. Kirkoras iš Vilniaus, kur jam nebebuvo sąlygų leisti laikraščius bei juose spausdintis, išvyko į Peterburgą, vėliau – į Krokuvą, kur pradėjo dirbti Mokslų Akademijoje (jos narys jis buvo nuo 1873 m.). Čia jis irgi aktyviai dalyvavo leidžiant įvairius leidinius, rašė į juos straipsnius. Krokuvoje gyvenimas jam buvo sunkiausias, jis tiesiog skurdo, nes pragyvenimui neužteko jo gaunamų honorarų. Čia jis parašė ir 1860–1863 m. atsiminimus. Mirė A. H. Kirkoras Krokuvoje 1886 m. lapkričio 23 d., nepalikęs įpėdinių. Palaidotas vienose Krokuvos kapinėse, kapas išlikęs.

A. Kirkoro moksliniai interesai buvo labai platūs. Krašto istorija, archeologija, etnografija, statistika, visuomeninė mintis, rusų literatūros kritika – tai A. Kirkoro darbų ratas. Be to, jis užsiėmė leidėjo darbu, redagavimu, savo kūrinius dažnai pasirašinėdavo „Jan ze Śliwina", „Jan Waligórski", „Sobarrie" slapyvardžiais. Jo darbštumas gali būti pavyzdys daugeliui mokslo žmonių. Savo veikla jis tarsi uždarė ratą tyrinėtojų, kurie Lietuvos istorijos ir archeologijos srityje pradėjo dirbti dar XIX a. pirmoje pusėje ir viduryje.

---

[259] Памятная книжка Виленской губернии (jos leistos 1845–1915 m.).

Archeologinės tematikos straipsnius A. H. Kirkoras pradėjo rašyti nuo 1852 m. Įkūrus Vilniuje Senienų muziejų A. H. Kirkoras tapo jo istorijos ir archeologijos skyriaus vedėju. 1858 m. išleido šio muziejaus katalogą[260]. 1856 m. išrinktas Imperatoriškosios rusų archeologinės draugijos Peterburge nariu, jos pavedimu vykdė tyrinėjimus Lietuvoje ir Baltarusijoje.1864 m. lapkričio 17 d. jis išrinktas Imperatoriškosios Maskvos archeologinės draugijos tikruoju nariu.

A. H. Kirkoras rasdavo laiko archeologiniams tyrinėjimams Lietuvoje ir Baltarusijoje. Pastarųjų jis atliko ne tiek jau mažai. Vilniaus, Ašmenos ir Trakų apskričių vietovėse tyrinėjo pilkapius ir kapinynus, kurių perkasė daugiau kaip tūkstantį. Beveik visų tyrinėtų pilkapių medžiagą perdavė Vilniaus senienų muziejui. Tačiau iki šiol išliko tik mažytė dalis A. H. Kirkoro surinktų radinių. Dalį tyrinėjimų metu sukauptos medžiagos jis bandė skelbti. Ataskaitą apie Bražuolės pilkapių tyrinėjimus 1856 m. jis pristatė Imperatoriškajai archeologinei komisijai Peterburge.

A. H. Kirkorą galime laikyti Lietuvos viduramžių archeologijos pradininku Lietuvoje. Vilniaus apylinkėse jis yra tyrinėjęs mažiausiai 3 šio laikotarpio objektus. 1853 m. kartu su E. Tiškevičiumi kasinėjo Kiškų rūmų griuvėsius Markučiuose. „Padirbėję kelias dienas atkasėme giliai į žemę įleistus pamatus, iš kurių paaiškėjo pastato planas, užtikome kai kurių menių plytomis klotas grindis, gilų ir erdvų rūsį, krosnių, ypač virtuvės, grindinį, daug sudaužytų krosnių koklių su herbais ir raidėmis, keliolika Jono Kazimiero laikotarpio monetų, keletą įvairių geležinių daiktų nuolaužų ir beveik sveiką nedidelę puodynę vieno sieksnio gylyje“[261]. Ištyrinėjus kokliuose pavaizduotus herbus nustatyta jų priklausomybė. Kita viduramžių vieta, A. Kirkoro tyrinėta 1853 m. liepos mėnesį, tai Veršupkos (Viršupio) Lietuvos didžiojo kunigaikščio Žygimanto Augusto vasaros rezidencija[262]. Dideliame plote buvo aptikti medinių rūmų pamatai. „...Atkasėme kvadratinius pamatus ir keletą atskirų tarpų. Pirmuose sieksniuose atidengti pilies sienos, o galbūt išėjimo bokštas, gylis daugiau sieksnio nuo pamatų. Kvadratas padalintas į dvi dalis, iš kurių kiekviena turi 3 uolekčius ilgio ir pločio. Viena pusė su kita susisiekimo neturi, tačiau abi turi duris, išeinančias į išorę, taip pat prie pačios žemės siena gi jungiasi su pilimi ar rūmais. Nėra jokių durų pėdsakų, matyt, išėjimas buvo visiškai paslėptas, buvo nuo kalno, nes ten sieksniu žemiau prie kalno įleistų rūmų pamatų ties pačiu žemės paviršiumi yra nedidelių nuolaidėjančių langų pėdsakai, kurie labai mažai šviesos davė. Viena ir kita kvadrato pusės išėjimo pusėje prie kalno turi sumūrijimą su viena plyta padarytą. ...Radau griuvėsiuose keletą krosnies koklių gerai padarytų rozetės ir įvairių gėlių formos bei vieną koklį su matomu Žygimanto Senojo atvaizdu, dubenėlį porcelianinį baltą, galbūt nuo aliejinės bei kažką daugiau iš tos pačios rūšies su 2 sparnuotais amūrais, viršuje sudarančiais raidę R (ex), o prie jų ... raidė S. Radau keletą nedidelių monetų, iš kurių 3 svarbios kaip 1. Vladislovo Jogailos moneta-pusgrašis, kuri pas Čackį pažymėta lentelėje I po skaičiumi 9; 2. Aleksandro Jogailaičio pusgrašis, pas

[260] Киркор А. Перечневый каталог предметов, хранящихся в Виленском музее древностей. Вильно. 1858.

[261] Kirkoras A. H. Pasivaikščiojimai po Vilnių ir jo apylinkes. Vilnius. 1991. P. 172–173.

[262] Ten pat. P. 153.

Čackį toje pat lentelėje Nr.16; 3. Žygimanto I lietuviškas pusgrašis, 1514 m. pas Čackį Nr.17, tik ne 1510, o 1514 m."[263]. Apie 1856 m. A. H. Kirkoras perkasė vieną objektą, kurį jis laiko pilkapiu, Lentvaryje. Šis pilkapis buvęs nepaprastai didelis, statytas iš koklių, akmenų bei žemių. Kokliai dėti vienas ant kito taip, kad sudarė rūsį su skliautais – laidojimo kamerą. Jos viduje rasti įdomūs daiktai: varinis katilas (16 pav.), masyvios balno kilpos, pentinas, žąslai ir, galimas daiktas, kalavijas ir ietigalis. Sudeginto žmogaus kaulai rasti katile. Labai įdomus ir retas radinys tas katilas, kuris buvo pakabintas ant geležinės grandinės. Jis turi iš šonų dvi ausis – kilpas, prie kurių pritvirtintas lankelis, ant jo katilas–urna ir buvo pakabintas. F. Pokrovskis, aprašydamas šio kapo dirbinius, nurodo, kad Vilniaus senienų muziejuje, jam rašant katalogą, buvo išlikę kažkokie senienų gabalai, iš kurių negalima buvo atpažinti, kaip A. H. Kirkoro surastieji kokliai atrodė. F. Pokrovskis, pažymėjo, kad šio unikalaus pilkapio detalaus aprašymo trūksta.

16 pav. Lentvaryje iškastas katilas (Покровский Ф. В. Виленский музей древностей. Вильна. 1892)

1852 m. žurnalo „Severnaja pčela" puslapiuose A. H. Kirkoras išspausdino straipsnį „Apie Trakų ežero gotikinės pilies griuvėsius". Atskirai minėtini jo „Pasivaikščiojimai po Vilnių ir jo apylinkes"[264]. Čia pateikiama nemažai informacijos apie Vilniaus pilis bei artimiausių Vilniaus apylinkių archeologines vietoves. Atskirai gana išsamiai aprašytas Senienų muziejus[265]. Informacijos gausa šis veikalas peržengia kraštotyrinio pobūdžio knygos ribas ir šiandien gali būti vertinamas kaip šaltinis XIX a. Vilniui ir jo senesnei istorijai pažinti.

A. H. Kirkorui būdingas praeities romantizavimas bei mitologizavimas. Turėdamas nemažą istorinių žinių bagažą ir sveiką istoriko nuovoką jis vis dėlto neretai nuklysdavo į istorijos pašalius. Pavyzdžiu gali būti jo nedidelis straipsnelis apie lietuvių deivę Mildą, rašytas 1854 m.[266] Jos šventvietė buvo Vilniuje, šv. Petro ir Povilo bažnyčios vietoje. Antakalnyje, karo ligoninės vietoje, buvo visų Lietuvos

[263] 1853 rugsėjo 27 d. A. Kirkoro laiškas T. Narbutui iš Vilniaus// Mokslų Akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius. F. 18–185/13. P. 693–694.

[264] Przechadzki po Wilnie i jego okolicach. Przez Jana ze Slivina. Wilno. 1856 (antras papildytas ir pataisytas leidimas – 1859 m.) Kazio Uscilos vertimas į lietuvių kalbą: „Kirkoras A. H. Pasivaikščiojimai po Vilnių ir jo apylinkes. Vilnius. 1991".

[265] Kirkoras A. H. Pasivaikščiojimai po Vilnių ir jo apylinkes. Vilnius. 1991. P. 224–275.

dievų šventykla. Pas A. H. Kirkorą buvo šios šventyklos planas, padarytas XVIII a. Rusijos architekto ir tuo metu buvusio pas grafą Chreptavičių Ščiorsuose. Mildai skiriama Vilniuje nežinomomis aplinkybėmis rasta statulėlė (pateikiamas ir jos piešinys), kuri savo laiku iš inžinieriaus kapitono Juchnevičiaus pateko V. Sirokomlei. Kaune anksčiau rasta užmūryta sienoje panaši statulėlė, radėjo sudaužyta[267]. Čia į vieną krūvą supinta išmonė, realūs faktai ir interpretacijų fantazija. Panašiu keliu A. H. Kirkoras nuėjo ir kalbėdamas apie slavų dievą Sviatovitą. Už akivaizdžią kritiškumo stoką šis jo darbas buvo kritikuotas to meto mokslinėje spaudoje[268]. Vienas faktas ar idėja A. H. Kirkorui neretai būdavo svarbiausia varomoji jėga, nuo kurios vėliau priklausydavo visas dėstymas. Aptariant jau tuo metu neišlikusį akmenį su neaiškiais rašmenimis, pastarasis siejamas su 1242 m. totorių karo vado Šeibako žuvimo vieta mūšyje, nors tuoj pat pripažįstama, kad jis šiame mūšyje nežuvo[269].

Išvykęs iš Lietuvos A. H. Kirkoras vykdė aktyvius kasinėjimus Ukrainoje ir Lenkijoje. Galicijoje 1876 m. jis pirmasis aptiko neolitinius griautinius kapus, 1878 m. pradėjo tyrinėti gyvenvietę iš eneolito laikų su tapyta keramika, vėliau tyrinėjo to paties laiko urvą Bilszc Złoty[270]. Taip jis įėjo į Lenkijos archeologijos istoriją[271].

Vertinant A. H. Kirkoro darbą archeologijos srityje tenka pažymėti, kad jo kasinėjimai pasižymėjo sistemingumu ir planingumu. Jis gana detaliai aprašė savo kasinėjimų rezultatus, tobulino pilkapių kasinėjimo metodiką, daug dėmesio skyrė radinių radimo aplinkybėms. A. H. Kirkoras pirmasis suprato randamų gyvulių kaulų ir augalinių liekanų reikšmę mokslui. Jo radinių aprašymai konkretūs, tik gaila, kad mažai iliustracijų. Kiek silpnoka yra chronologija, bet tai suprantama. Jis mažai remėsi užsienio archeologų darbais, bet gerai pažinojo slavų archeologų darbus.

Kasinėjimai (Lietuvoje)

XIX a. viduryje (tikslesnės datos nėra) kasinėtas P a p a r č i ų (Kaišiadorių r.) XIII–XIV a. degintinis kapinynas, rasta balnakilpių, pentinų, žvangutis.

1853 m. M a r k u č i u o s e (Vilnius) su E. Tiškevičiumi kasinėjo Kiškų rūmų griuvėsius, rado pamatus, rūsį, koklių, XVII a. monetų.

---

266 Киркор А. Изображение литовской богини Мильды/ Известия Императорского археологического общества. Санкт Петербург. 1859. Т. 1. С. 10–11.

267 Ten pat. P. 10–11.

268 Известия Императорского археологического общества. Санкт Петербург. 1859. Т. 1. С. 279.

269 Киркор А. Шейбак – поле/ Известия Императорского археологического общества. Санкт Петербург. 1859. Т. 1. С. 214–217.

270 Kostrzewski J. Zarys rozwoju badań prehistorycznych w Polsce w latach 1875–1925. Kraków. 1927. S. 2–3.

271 Kostrzewski J. Dzieje polskich badań prehistorycznych. Poznań. 1949. S. 54–65.

1853 m. liepos mėnesį V e r š u p k o j e (V i r š u p y j e) (Vilnius), atkasė XVI a. Žygimanto Augusto vasaros rezidencijos pamatus, rado to laiko koklių, monetų.

1854 m. D r u c m i n ų (Varėnos r.) pilkapyne iš 8 pilkapių ištirti 2 sampilai, datuojami IX–XII a.

1854–1855 m. Š v e n t o miške (Švenčionių r.) ištyrė du pilkapius, viename kurių rado nedegintą žirgo kapą, kitame – sudegintą žmogaus kapą.

1856 m. B r a ž u o l ė j e (Trakų r.) ištyrė tris pilkapius, aptiko degintinius kapus su įkapėmis: miliniu puodu, geležiniu pjautuvu, pentinu, žalvariniais skambalėliais.

1856 m. L e n t v a r y j e (Trakų r.) tyrinėjo neaiškų archeologinį objektą, laikytą pilkapiu. Jis buvo iš koklių, akmenų bei žemių. Jame rasti varinis katilas su sudeginto žmogaus kaulais, masyvios balno kilpos, pentinas, žąslai, kalavijas ir ietigalis. Pagal viską atrodo, kad čia bus tyrinėtas kažkoks viduramžių pastato griuvėsis, o ne pilkapis.

1859 m. tyrinėti pilkapiai V i l n i a u s, ir T r a k ų apskrityse.

1859 m. tyrinėtas viduramžių degintinis kapinynas B r a ž u o l ė j e (Trakų r.), rasta kalavijų, ietigalių, strėlių, pentinų, žvangutis.

Svarbiausios publikacijos

Литовские древности. Черты из истории и жизни литовского народа. Вильно. 1854. С. 7–20.

Wycieczka archeologiczna po gubernii Wileńskiej przez Jana ze Sliwina/ Biblioteka Warszawska. 1855. T. III. S. 1–21.

Значение и успехи археологии в наше время/ Записки Виленской археологической комиссии. Вильно. 1856. Т. 1. С. 25–39.

Древности, нйденные в Вильне/ Записки Императорского русского археологического общества. Санкт-Петербург. 1856. Т. VIII. Приложение.

Несколько слов олитовских монетах/ Записки Императорского русского археологического общества. Санкт-Петербург. 1856. Т. VIII. Приложение.

Археологические разыскания в Виленской губернии/ Известия Императорского русского археологического общества. Санкт-Петербург. 1858. Т. 1. С. 15–19.

Перечневый каталог предметов, хранящихся в Виленском музее древностей. Вильно. 1858. С. 21.

Przechadzki po Wilnie i jego okolicach. Przez Jana ze Slivina. Wilno. 1859. P. 394.

Изображение литовской богини Милды/ Известия Императорского археологического общества. 1859. Т. 1. С. 10–11.

Шейбак-поле/ Известия Императорского археологического общества. 1859. Т. 1. С. 214–217.

Монетное дело в Литве/ Древности. 1870. Т. II. С. 87–119.

Об археологических исследованиях в Галицкой Подолии/ Древности. 1880. Т. VIII. С. 155–165.

JUZEFAS IGNACAS KRAŠEVSKIS

17 pav. Juzefas Ignacas Kraševskis (Komorowska T. Gloger. Warszawa. 1985. Rys. 44)

Vilniaus archeologinės komisijos vienas bendradarbių buvo žinomas XIX a. antrosios pusės lenkų rašytojas, kritikas ir publicistas Juzefas Ignacas Kraševskis (Józef Ignacy Kraszewski) (1812 07 28 Varšuvoje – 1887 03 19 Ženevoje) (17 pav.). Jis gimė Varšuvoje, mokėsi Svisločiaus gimnazijoje, 1829–1830 m. studijavo Vilniaus universitete literatūrą, muziką. Už dalyvavimą anticariniame studentų judėjime 1830–1832 m. buvo kalinamas. Nuo 1834 m. J. I. Kraševskis daugiausia gyveno Dolgoje kaime Volynėje (dabar Ukraina). Nuo 1856 m. jis buvo Vilniaus archeologinės komisijos narys. 1863 m. emigravo į Vokietiją, gyveno ir kūrė Drezdene. 1872 m. J. I. Kraševskis išrinktas Krokuvos visuomenės mokslų akademiku. Mirė 1887 m. kovo 19 d. Ženevoje.

J. I. Kraševskis daugiau žinomas kaip istorikas ir labai produktyvus rašytojas, palikęs apie 600 tomų įvairiausios kūrybos: romanų, apsakymų, poemų, lyrikos, kritikos, publicistikos ir kt. Vien apysakų ir romanų jis parašė 223. Savo jaunystę ir didesnę mokslinio bei literatūrinio gyvenimo dalį jis praleido Vilniuje. Domėjosi literatūros mokslu bei menu, ypač Lietuvos istorija, lietuvių kalba, mitologija, rinko dainas, padavimus, priežodžius. Jo darbų tematika – Lietuvos ir Vilniaus istorija. 1840–1842 m. J. I. Kraševskis išleido 4 tomų Vilniaus istoriją[272]. Vertindamas istorinę Lietuvos medžiagą, J. I. Kraševskis buvo žymiai kritiškesnis šaltinių atžvilgiu už T. Narbutą. Kitas didelis jo nuopelnas yra žurnalo „Athenaeum" leidimas, kuriam jis pats daug rašė ir spausdino įdomią ir vertingą medžiagą iš lietuvių gyvenimo. 1841–1851 m. išspausdinta 66 šio žurnalo numeriai. 1847 m. Varšuvoje J. I. Kraševskis išleido platų istorinį 2 tomų darbą apie Lietuvą (antrasis tomas, skirtas Lietuvos istorijai, išėjo 1850 m.)[273]. Pirmajame tome pateikta daugiau kaip 400 lietuviškų patarlių bei priežodžių ir studija apie lietuvių liaudies dainas su gausiais pavyzdžiais. Tai rodo, kad J. I. Kraševskis buvo pramokęs lietuvių kalbą. Gerai žinodamas Lietuvos istoriją, mitologiją, surinkęs daugybę pasakojimų ir

[272] Kraszewski J. I. Wilno od początków jego do roku 1750. Wilno. 1840–1841. T. 1–4.

[273] Kraszewski J. Litwa. Warszawa. 1847. T. 1; 1850. T. 2.

padavimų, J. Kraševskis panaudojo juos savo literatūriniams kūriniams, kurių jis parašė daugiausia ir už juos visuomenės buvo labai mėgstamas ir vertinamas. Lietuvos praeitį jis išaukštino eilėmis ir proza („Anafielas" (1840–1845 m.), kurį sudaro trys dalys: „Vitolio rauda" – į lietuvių kalbą išverstas 1881–1882 m., „Mindaugas", „Vytauto kovos"; apysaka „Kunigas" (1882 m.) – į lietuvių kalbą išversta ir išleista JAV 1887 m.).

Archeologijos srityje J. I. Kraševskio nuopelnai nėra labai dideli, tačiau minėtini. Jis buvo susipažinęs su to meto archeologine literatūra, pats domėjosi archeologiniais paminklais, dažnai apie juos rašė spaudoje („Bojan", „Linksmine", „Znicz", „Tygodnik Wileński", „Teka Wileńska", „Biruta", „Athenaeum"). Paminėtinas jo darbas rusų kalba „Senienų ieškojimo Vakarų Rusijoje vadovas"[274], spausdintas Gardino, Kauno ir Kijevo gubernijos leidinyje. Jis palaikė ryšius su grafais Tiškevičiais, L. A. Jucevičiumi, nemažai kitų ano meto žymių žmonių.

Didžiausias J. I. Kraševskio darbas archeologijos srityje yra „Slavų menas, ypatingai Lenkijoje ir ikikrikščioniškoje Lietuvoje" (lenkų kalba)[275]. Tai apie 400 puslapių turinti knyga. Įdomu, kad jau iš darbo įžangos turime progą pažinti jo darbo metodą ir platų dalyko pažinimą. Jis pirmasis parašė veikalą apie slavų senienas, puikiai suprato didelę archeologinio žemėlapio, kur būtų pažymėta radinių radimo vietos, iškasti kapai ir kt., reikšmę. Iš tokio žemėlapio istorikai galėtų nustatyti seniausias sodybas, žmonių paplitimo kryptis, o archeologas susiorientuotų kasinėtose ir kastinose vietose. Deja, tokio žemėlapio dėl laiko stokos ir medžiagos trūkumo jis negalėjo sudaryti. J. I. Kraševskis gerai žinojo to meto archeologinę literatūrą ir savo medžiagą tvarkė jau pagal vadinamąją „trijų periodų" sistemą. Suprantama, jis buvo veikiamas tuometinės literatūros teiginių, pvz., seniausiais paminklais J. I. Kraševskis laikė pilkapius, supiltus iš žemės ir akmenų. Knygoje jis aprašė įvairias kapų formas, pastebėjo, kad Lietuvoje taip pat randama panašių kapų kaip ir Skandinavijoje, tačiau nenurodė nei tokių kapų radimviečių, nei literatūros, kur jie būtų aprašyti.

Mirusiojo deginimo papročio atsiradimą Lietuvoje J. I. Kraševskis siejo su naujai atėjusia žmonių banga. Prieš šio papročio atsiradimą jis minėjo nesistemingai aprašytus F. Diubua tyrinėtus kapus, kurių daugumą priskyrė akmens amžiui, nes geležies dirbinių kapuose nerado. Aprašydamas iš akmenų statytus kapus tokius paminėjo Kražių apylinkėse.

Surastus akmeninius dirbinius J. I. Kraševskis skirsto pagal jų paskirtį į devyniolika skyrių. Į šį sąrašą įtraukti ne vien tik akmens amžiaus dirbiniai, bet ir tokie radiniai kaip galąstuvėliai, akmeninės kulkos ir kt. Įdomu, kad jis atmeta anksčiau įsivyravusią nuomonę, kad akmens kirviai, kaltai, plaktukai ir kiti dirbiniai buvo naudojami tik religinėms apeigoms. Jis įsitikinęs, kad tokie dirbiniai buvo naudojami kaip darbo įrankiai. J. I. Kraševskis buvo pirmasis, bandęs nustatyti akmens amžiaus chronologiją. Jo nuomone, akmens amžius baigiasi 700 m. pr. Kr. Aprašęs akmens amžiaus radinius, iš eilės nagrinėja neturtingą radinių bronzos amžių. Jis laikosi tos nuomonės, kad Lietuvoje, taip pat ir Lenkijoje, bronza pasirodė kartu su geležimi. Šį savo tvirtinimą pagrindžia tuo, kad Lietuvos kapuose nerandama

[274] Крашевски Ю. И. Руководство к изысканию древностей в Западной России// Гродненские губернские ведомости. 1845. Нр. 24–26; Ковенские губернские ведомости. 1845. Нр. 33, 35–36; Киевские губернские ведомости. 1845. Нр. 43–44.

[275] Kraszewski J. Sztuka u slowian, szczególnie w Polsce i Litwie przedchrześciańskiej. Wilno. 1860.

vien tik bronzos dirbinių, bet visur tik drauge su geležiniais. J. I. Kraševskis, matyt, dar nesuprato, kad tai jau dirbiniai ne iš bronzos, bet iš geležies amžiaus. Jis skirstė bronzos amžių į tris periodus: 1 – tuomet, kai bronziniai dirbiniai randami kartu su akmeniniais, 2 – kai randami tik bronziniai dirbiniai ir 3 – kai šalia bronzos pasirodo ir geležis. Reikia paminėti, kad jau XIX a. viduryje bandyta daryti metalo dirbinių chemines analizes. J. I. Kraševskis jau žinojo apie F. Krūzės chemines analizes, kad bronzos amžiaus dirbiniai skiriasi savo chemine sudėtimi nuo vėlesnių laikų dirbinių.

Plačiausiai J. I. Kraševskis aprašo geležies amžių su turtingais ir įvairiais radiniais. Šiame knygos skyriuje plačiau aprašyti ir Lietuvos archeologiniai paminklai. Šias žinias jis paėmė iš I. Lobojkos, T. Narbuto, E. Tiškevičiaus, F. Krūzės aprašymų. Daugiausia dėmesio J. I. Kraševskis skiria paminklams, susietiems su kultu. Mini nemažai ženklintų akmenų, ypač su pėdomis, pridurdamas, kad Lietuvoje šitie „laukų altoriai" buvo statomi ne aukštumose, kaip pas slavus, o dažniausiai miškuose po šventais medžiais. Lietuvos kryžiuose, kur Rūpintojėliai apdengti stogeliu, J. I. Kraševskis įžiūri daug pagoniškųjų laikų tikybos bruožų. Žemaičiuose ir Lietuvoje, kur krikščionybė paplito vėliausiai, daugiausia ir randama tokių kryžių, koplytėlių, dažniausiai stovinčių prie šaltinių, upių ir kryžkelėse. Tokiose vietose seniau žmonės buvo įpratę savo dievus garbinti. Remdamasis K. Hartknochu, T. Narbutu ir kitais istorikais, J. I. Kraševskis gana detaliai aprašo prūsų ir lietuvių šventoves, pvz., Romuvą ir dvi šventoves Vilniuje. Nagrinėdamas senovės lietuvių tikėjimus, randa daug bendrumų su slavais. Pagaliau jau matydamas bronzines, tuomet žinomas statulėles, jis įžiūri jose atskirus lietuvių dievukus. J. I. Kraševskis teigia, kad ir lietuviai, ir slavai, prieš priimdami krikščionybę, jau mokėjo raštą ir nebuvo žemesnio išsivystymo už germanus ar skandinavus.

Pagal galimybes archeologinėje veikloje J. I. Kraševskis dalyvaudavo ir vėliau. 1871 m. jis dalyvavo Bolonijos (Italija) archeologijos kongrese, 1874 m. – tarptautiniame archeologų suvažiavime Stokholme.

J. I. Kraševskio darbai prisidėjo prie Lietuvos senosios istorijos populiarinimo. Pats auklėtas romantizmo dvasia ir su Lietuvos gyvenimu glaudžiai susijęs, J. I. Kraševskis sukūrė lietuvių tautai ir sau neišnykstantį paminklą jos istorijoje.

KARLAS FON ŠMITAS

Įdomi ir ilgą laiką paslaptinga buvo Karlo fon Šmito asmenybė. Apie jį Lietuvos archeologijos istorijoje beveik nieko nežinota. Tik paskutiniajame dešimtmetyje į jį atkreipė dėmesį švedų archeologas J. P. Lamas[276], biografinius duomenis apie K. fon Šmitą archyvuose surinko istorikas A. Katilius[277]. Šio susidomėjimo priežastis yra K. fon Šmito darbo „Nekrolituanika" rankraštis, iki

[276] Lamas J. P. Carlas von Schmithas ir jo „Necrolithuanica"// Baltų archeologija. 1994. Gruodis. Nr. 3. P. 8–9; Lamm J. P. Carl von Schmith and his „Necrolithuanica" / Archaeologia Baltica. Vilnius. 1997. T. 2. P. 11–22.

[277] Katilius A. Archive documents on Carl von Schmith / Archaeologia Baltica. Vilnius. 1997. T. 2. P. 22–25; Katilius A. Carlo von Schmitho byla: areštas ir teismas // Baltų archeologija. 1996. Nr. 2(9). P. 14–16.

šiol tebesaugomas Švedijos valstybinio istorijos muziejaus fonduose, kur jis pateko 1880 m., kai žymus švedų archeologas O. Montelijus, viešėdamas Kaune, jį iš kažko nupirko ir padovanojo Istorijos ir rankraščių akademijai. Nepaisant to, kad šio rankraščio fotokopijas dar apie 1932 m. į Kauną atvežė K. Mekas, ilgą laiką jomis nebuvo domimasi.

Karlas fon Šmitas (Carl von Schmith) (apie 1795–1876) kilęs iš kilmingos Livonijos šeimos, turėjo bajoro titulą. Nuo 1813 iki 1829 m. jis tarnavo Rusijos kariuomenėje, vėliau apsigyveno Taline, paskui atvyko į Lietuvą, kur dirbo įvairiose valstybinėse tarnybose: pašto tarnautoju, iždininku, teismo vykdytoju, inspektoriumi ir kt. Nuo 1840 m. jis pradėjo dirbti muitininku (Jurbarke, Vilniuje, Kretingoje). Buvo vedęs. Žmona Vilhelmina ne kartą minima jo teismo byloje[278]. Už draudžiamos literatūros gabenimą 1848 m. areštuotas, pašalintas iš muitinės, kalintas Kretingos, Kauno, Vilniaus kalėjimuose, 1850 m. nuteistas, pažemintas į eilinius ir pasiųstas tarnauti į Rygą ir Daugpilį. Atlikęs jam skirtą bausmę, nuo 1852 m. pavasario vėl tarnavo civilinėse žinybose. Nuo 1859 m. tapo Kėdainių gimnazijos švietimo inspektoriumi, dėstė vokiečių kalbą, gamtos mokslus. 1863–1869 m. jis dirbo Vilniaus senienų muziejaus Archeologijos skyriaus vedėju, tvarkė archeologinę bei numizmatinę kolekcijas. 1866 m. atsistatydino iš valstybinių pareigų dėl sveikatos, tačiau pensijos negavo. 1869 m. jis dalyvavo pirmajame Rusijos archeologų suvažiavime Maskvoje. K. fon Šmitas mirė Kaune. Duomenų apie jo palaidojimo vietą nėra.

K. fon Šmitas istorija atrodo domėjosi nuo jaunystės, archeologija plačiau susidomėjo apie 1830 m. Iš senienų jis stengėsi nustatyti jas palikusių gyventojų kilmę, rinko gamtos ir istorijos radinių (mineralų, drugelių, senienų) kolekciją, kurią 1863 m. padovanojo Kėdainių gimnazijai. Dalį jo archeologinės kolekcijos (61 dirbinį) 1880 m. nupirko O. Montelijus, šiuo metu šie dirbiniai saugomi Švedijos valstybiniame istorijos muziejuje (Inv. Nr.6565). 1846 m. jis tapo Tartu estų mokslų draugijos nariu-korespondentu. Nurodoma, kad 1869 m. jis yra kasinėjęs apie 100 pilkapių Kauno ir Gardino apylinkėse, apie kuriuos daugiau duomenų neišliko[279]. Greičiausiai šių kasinėjimų metu surinktos senienos ir sudarė K. fon Šmito archeologinių dirbinių kolekcijos pagrindą. Dirbdamas Senienų muziejuje jis parengė „Vilniaus Senienų muziejaus monetų kabineto katalogą", kuris liko neišspausdintas[280]. K. fon Šmitas turėjo sukaupęs didžiulę apie 2000 knygų biblioteką, kurioje buvo archeologinės bei numizmatinės literatūros. Biblioteka vėliau buvo išparduota dalimis (pvz., numizmatikos veikalai siūlyti pirkti Senienų muziejui). K. fon Šmitas nuo 1831 m. dar buvo parengęs mažiausiai 14 darbų

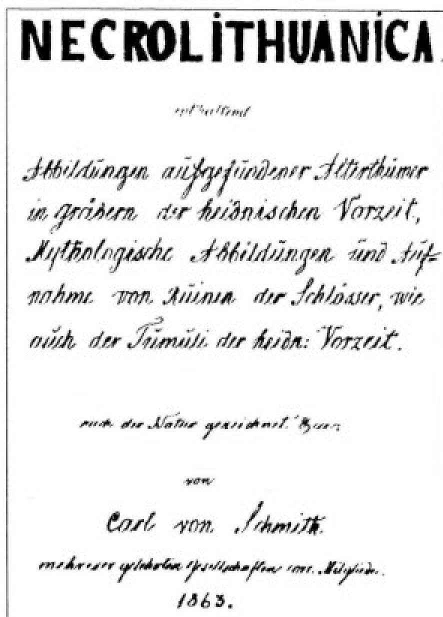
---

[278] Katilius A. Carlo von Schmitho byla: areštas ir teismas // Baltų archeologija. 1996. Nr. 2(9). P. 16.

[279] Алексеев Л. В. Очерк истории белорусской дореволюционной археологии и исторического краеведения до 60-ых годов XIX века// Советская археология. 1967. Нр. 4. С. 159.

[280] von Schmith C. Katalog des Münzkabinetts des Altertumsmuseums von Vilna // Mokslų Akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius. F. 22–31.

(straipsnių, aprašymų, pastabų, katalogų) apie senovines monetas bei herbus[281], kurie visi liko rankraščiuose ir, ko gero, iki mūsų dienų neišliko. Monetos ir herbai buvo pagrindinė jo domėjimosi sritis. Atrodo, kad dėl šios jo aistros jis ir pakliuvo į Rusijos imperijos teisingumo letenas.

NECROLITHUANICA.

Carl von Schmith

1863.

18 pav. „Nekrolituanikos“ titulinis puslapis

Į Lietuvos archeologijos istoriją K. fon Šmitas įėjo kaip „Nekrolituanikos“ autorius. „Nekrolituanika“[282] (Necrolituanica) yra didelio formato (23x34,5 cm dydžio) 149 puslapių, atrodo, nebaigtas darbas (net 58 puslapiai tušti) apie pagoniškuose kapuose rastas senienas, mitologinius atvaizdus, pilių griuvėsius bei pilkapius (18 pav.). Rankraštis įrištas juodu dermentinu su tamsiai rudos odos nugarėle, kurioje pavadinimas parašytas auksinėmis raidėmis. „Nekrolituanikos“ pagrindas yra piešiniai, kurie atlikti ant kiek rusvo, parudavusio nuo laiko 22x34,5 cm dydžio popieriaus lapų. Iš viso rankraštyje yra 138 puslapiai. Piešiniai išdėstyti vienoje (dešinėje) pusėje. Pradžioje įdėtas turinys, kuriame tarp 3 ir 4 puslapių yra 8 puslapių melsvo plono rašomojo popieriaus 21x33 cm dydžio puslapiai, kurių 4 abi pusės pilnos ir penktojo pradžia prirašyta ranka, padarant iliustracijų sąrašą vokiečių kalba. Likę trys puslapiai tušti. Tai kone visa tekstinė „Nekrolituanikos“ dalis. Archeologinių dirbinių piešiniai įrėminti tušu pieštu įvairių dydžių plonu rėmeliu, atlikti pieštuku, kai kurie dirbiniai nuspalvinti geltonai, žaliai ir retai kitomis spalvomis (daugiausia karoliai) (19 pav.). Puslapiuose nuo 46 iki 54 nupiešti tik daiktų kontūrai. Archeologinių radinių – 54 paveikslai, toliau 55–99 puslapiai tušti. 100 puslapyje parašyta raudonai „Mythologia“, tolesniuose 10 puslapių yra senųjų lietuvių dievų, Drohičino plombų, įrašų ir statulėlių piešiniai (110 p. paskutinio piešinėlio nėra). Nuo 111 iki 112 puslapio įsegtas tarsi juodraštis – perpiešti ir suklijuoti iš abiejų pusių pinigų, statulėlių pilkapio, Trakų salos pilies vaizdai (iš viso 10 vienetų). Slavų dievo Sviatovito statulos vaizdas pieštas iš 4 pusių ant atskirų 18x22 cm dydžio lapelių, kurių 2 net neįsegti, kiti 2 įsegti, bet nenumeruoti. Tolesni „Nekrolituanikos“

281 Lamm J. P. Carl von Schmith and his „Necrolithuanica“ / Archaeologia Baltica. Vilnius. 1997. T. 2. P. 16–17.

282 Rankraštis saugomas Švedijos karališkosios senienų tarybos bei Valstybės istorijos muziejaus archyve Stokholme (Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer Antikvarisk–topografiska arkivet). Nr.124. Senesnis numeris: „K. Vitt. Hist. Antikv. Akad. A. T. A. Nr. H16“.

19 pav. „Nekrolituanikos“ iliustracija (Carl von Schmith. Necrolithuanica. P. 20)

puslapiai (112–118) vėl tušti, 119–122 puslapiuose pateikti senųjų raštų pavyzdžiai, 4 atspaudai (p. 121) bei 4 akmenų su įrašais paveikslai (p. 123). 123 puslapis vėl tuščias, o 124 p. yra spalvotas „Kolios namo vaisinio sodo tvoros“[283] mastelinis piešinys. 125 puslapio nėra, tolesni puslapiai (126–138) vėl tušti, išskyrus 135 puslapį, kur įdėti Dimitravo, Rūdaičių, Kretingos kapinynų atskirų kapų planai. Numeruotas ir paskutinis puslapis (p. 139), kuris priklijuotas prie viršelio.

Pagrindinis Karlo fon Šmito dėmesys „Nekrolituanikoje“ skirtas daiktų piešiniams. 50 jos puslapių yra nupieštas 321 radinys iš 13 Lietuvos vietų bei kelių vietovių dabartinėje Baltarusijos teritorijoje. Visa tai sudėta į 53 lenteles. Radiniai turi metrikas, tačiau plačiau neaprašomi. Visas „Nekrolituanikos“ tekstas užima tik 14 puslapių. Iš jo matyti, kad nemažai radinių yra iš Rūdaičių („Rudaiz“). Yra bronzinis pseudotordiruotu priekiu žiedas iš Veliuonos piliakalnio, keli radiniai iš Lelionių („Lelany“) Telšių krašte, nemažai radinių iš Vilniaus senienų muziejaus, tarp jų net kaukolė iš Kaniūkų („Kaniki“). Radinių, kurių dauguma vėliau dingo, piešiniai ir yra pagrindinė „Nekrolituanikos“ vertė. Kita yra tik blogiau ar geriau padarytos kopijos. Tuo metu buvo madinga rengti gausiai senienų piešiniais iliustruotus darbus, kurie 8–9 dešimtmečiais buvo išleisti kone visose Skandinavijos šalyse. Pagal visą struktūrą K. fon Šmito „Nekrolituanika“ yra vėlyvas 1842 m. išspausdinto F. Krūzės darbo „Nekrolivonika“ sekimas. Vis dėlto jo originalumas medžiagos atžvilgiu daro „Nekrolituaniką“ išskirtiniu reiškiniu XIX a. vidurio Lietuvoje, kurį verta žinoti ir kuris, jeigu būtų išspausdintas, būtų tapęs žymiu Lietuvos archeologijos faktu.

GRAFAI PLIATERIAI

XIX a. Lietuvos archeologijos istorijoje turime unikalų reiškinį – du beveik vienu laiku gyvenusius, tačiau skirtingai dirbusius grafus Adomus Briol-Pliaterius. Jų indėlis į archeologiją nėra didelis, tačiau tarpusavyje neretai painiojamas. Be detalesnių studijų jų archeologinius nuopelnus Lietuvai detalizuoti sunku.

Pirmasis yra E. ir K. Tiškevičių pusbrolis Augusto Hiacinto sūnus Adomas Antanas Anupras BRIOL-PLIATERIS (1790 06 15 Kraslavoje (Latvija) – 1862 01 13 Kraslavoje). Visą savo gyvenimą jis praleido Kraslavoje (Latvija), ten turėjo dvarą. A. Pliateris mokėsi Vilniaus universitete, domėjosi gamtos mokslais, istorija, archeologija, buvo dailininkas mėgėjas. Jis priklausė Vilniaus archeologinei komisijai (nuo 1860 m.) ir prisidėjo prie Vilniaus senienų muziejaus steigimo.

A. Pliateris kasinėjo mažai. Sekdamas F. Krūze ir E. Tiškevičiumi, jis bandė klasifikuoti Saremos salos (dabar Estija) senienas. Pastarasis darbas vertingas savo iliustracijomis. Jis pirmas pradėjo tyrinėti archeologinius paminklus Daugpilio ir Minsko apskrityse bei kaupti žinias apie juos.

Lietuvos archeologijoje svarbiausias A. Pliaterio darbas yra jo tyrinėtas Rokantiškių pilkapynas. Čia būta didžiulės pilkapių grupės. J. I. Kraševskis nurodo, kad A. Pliateris Rokantiškėse iškasė 72 pilkapius. Juose rado žmonių kaulų, įvairių

[283] „Забор при фруктовом саду дома Коля“.

geležinių bei žalvarinių dirbinių, žirgų kapų. Radiniai iki mūsų dienų neišliko, jie buvo A. Pliaterio rinkiniuose[284]. L. Kondratovičius nurodo, kad 1859 m. vasarą jis „iškasė Kernavėje kelis senovės šarvus, ginklų ir t.t."[285] Spausdinti A. Pliaterio darbai yra ne apie Lietuvos archeologinę medžiagą. Tai straipsnis „Apie senovinius kapus ir senienas, surastas Lenkijos Kurše" (lenkų kalba)[286] bei K. H. fon Buzės atliktas vertimas į vokiečių kalbą[287]. Kitas darbas yra „Apie Daugpilio seną pilį"[288], apie senkapius Minsko gubernijoje ir Lietuvoje[289], senuosius Kuršo kapus[290], akmeninius kirvelius[291], apie akmenis su įrašais Dauguvoje[292].

Kasinėjimai

1852–1853 m. Rokantiškėse (Vilnius) perkasti 72 pilkapiai.
1859 m. vasarą kasinėta Kernavėje (Širvintų r.).

Adomas Alfredas Gustavas BRIOL-PLIATERIS (1836 05 02 Vilniuje –1909 12 24 Švėkšnoje) gimė Švėkšnos dvarininko Stepono (1799–1864) šeimoje. Jaunystėje jis keliavo po Vakarų Europą. Nuo 1857 m. buvo Švenčionių gimnazijos kuratorius, nuo 1861 m. – Raseinių maršalka. Po sukilimo 1864 m. prisiekęs ištikimybę carui, A. Pliateris tapo Vilniaus maršalka, tolesnį savo gyvenimą susiejo su tarnybomis Rusijos valdžiai. 1872 m. vedė Genovaitę Puslovską, turėjo sūnus Marijoną (1873–1951) ir Jurgį (1875–1943). 1878–1908 m. A. Pliateris buvo ilgametis Vilniaus gubernijos maršalka.

Nuo pat jaunystės jis domėjosi archeologija bei numizmatika. Nurodoma, kad, būdamas vos 15 metų, 1851–1852 m. jis ištyrė 164 pilkapius[293]. Išgarsėjo jis keistu

---

[284] Kraszewski J. Sztuka u slowian, szczególnie w Polsce i Litwie przedchrześciańskiej. Wilno. 1860. S. 391.

[285] Sirokomlė V. Iškylos iš Vilniaus po Lietuvą. Vilnius. 1989. P. 150.

[286] Plater A. O davnych grobach i starożytnościach, otkrytych w Inflantach polskich// Rubon. Wilno. 1845. T. 5. S. 7–33. 3 tablicy.

[287] Plater A. Über alte Gräber und Alterthümer in Polnich – Livland// Mitheilungen der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russlands in Riga. Riga. 1848. Band 4. Heft 2. S. 253–279.

[288] Plater A. O Dunaburgskim starym zamku// Rubon. Wilno. 1842 01 19, 02 12.

[289] Сын отечества 1838. С. 57–58.

[290] Plater A. Poszukiwania historyczne, do jakiego narodu należeć mogly groby dawne w Infliantach i innych Nadbaltyckich prowincjach// Rubon. Wilno. 1845. T. VI. S. 7–33, T. VII. S. 22–47.

[291] Plater A. Über steinerne Hämmer verschiedener Form und mehrere andere Effecten, welche im Oberlande (Kurland) auf den Gütern Plater-Annenhof, ehemals Grenzhoff, und Warnowitsch, am äussersten Ende der kurländischen Grenze, aufgefunden worden sind// Mitheilungen der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russlands in Riga. Riga. 1847. Band 4. Heft 1. S. 169–177.

[292] Plater A. O starożytnych kamieniach z napisami, znajdujących się w rzece Dźwinie (od XIII wieku) koło Połocka i Dzisny// Rubon. Wilno. 1842. T. II. S. 37–48; tas pats „Przyjaciel ludu. 1843. Nr. 34".

[293] Snitkuvienė A. Švėkšnos radinių paslaptis/ Jaunųjų muziejininkų konferencijos „Muziejai ir jų kolekcijos" pranešimų tezės. Vilnius. 1987. P. 18.

radiniu. 1852 m. rugsėjo mėnesį kasdamas Švėkšnos pilkapį viename iš 13 kapų rado 7 „lietuviškas pagoniškas statulėles“[294]. Per P. Vilčinskį, J. I. Kraševskį, A. H. Kirkorą bei E. Tiškevičių šis radinys buvo išpopuliarintas: pateko į spaudą, buvo demonstruojamas parodose, gamintos jų kopijos. „...Pasirodė, kad visi 7 (Pliaterio dievukai – autoriai) yra gryniausi Egipto dievai“, – rašė A. H. Kirkoras T. Narbutui 1853 11 9 d.[295]. Vėliau statulėlės laikytos dingusiomis, kol 2 iš jų jau mūsų dienomis buvo surastos LNM fonduose[296]. Tai autentiškos senovės Egipto žynio bei dievo Ozyrio statulėlės, datuojamos I tūkstantmečio pr. Kr. viduriu[297]. Kiek anksčiau J. Kolenda suabejojo Švėkšnos radinio autentiškumu, statulėles laikydamas falsifikatu[298]. Nelabai seniai A. Snitkuvienė iškėlė hipotezę, kad šias statulėles iš Egipto atsivežė ir archeologija besidomėjusiam sūnui į kasinėjimų vietą pakišo jo tėvas[299].

Abu Pliateriai buvo bene žymiausi XIX a. vidurio – antros pusės archeologai – mėgėjai, kilę iš didikų ir kaupę savo kolekcijas.

Kasinėjimai

1852 m. kasinėtas kapinynas Š v ė k š n o j e (Šilutės r.).

LIUDVIKAS KONDRATOVIČIUS

Liudvikas Vladislavas Kondratovičius (Ludwik Władysław Kondratowicz) (pasirašinėjęs Vladislavo Sirokomlės slapyvardžiu – pagal antrąjį savo vardą ir šeimos herbo pavadinimą) (1823 09 29 Smolgavoje (Mogiliovo sr., Liubano r. – dabar Baltarusija – 1862 09 15 Vilniuje) daugiausia žinomas kaip lenkų poetas (20 pav.). Jis buvo smulkių bajorų Aleksandro ir Viktorijos (mergautinė pavardė – Zlotkovska) pirmasis vaikas. Kondratovičiai (Kondratai) buvo sena bajorų giminė, žinoma nuo XVI a.[300]. Tėvai nuomojo dvarus, tad dažnai keitė gyvenamąsias vietas dabartinėje Baltarusijos teritorijoje. 1833–1835 m. L. V. Kondratovičius mokėsi Nesvyžiaus, 1836–1837 m. Naugarduko domininkonų mokyklose. Be lenkų kalbos, jis mokėjo lotynų, rusų, prancūzų ir vokiečių kalbas. 1841–1844 m. L. V. Kondratovičius dirbo Nesvyžiuje Radvilų paveldėtojo L. Vitgenšteino dvarų Vyriausiojoje valdyboje. 1844 m. vedė Pauliną Mitraševską, grįžo į Zalučę (dabar Baltarusija, prie Nemuno, netoli Stolbcų) savarankiškai ūkininkauti. Turėjo 4 vaikus, iš kurių 3 mirė epide-

[294] Ten pat. P. 23–24.

[295] Mokslų Akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius F. 18–185/13. P. 692.

[296] Lietuvos nacionalinis muziejus IM–4968, IM–4972.

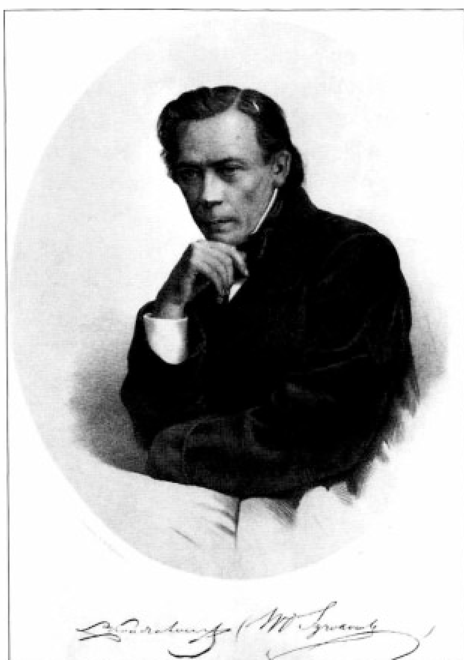
[297] Snitkuvienė A. Švėkšnos radinių paslaptis/ Jaunųjų muziejininkų konferencijos „Muziejai ir jų kolekcijos“ pranešimų tezės. Vilnius. 1987. P. 18.

[298] Kolendo J. Rzekome znalezisko posążków egipskich w Szwekszniach na Litwie/ Rocznik Białostocki. Warszawa. 1976. T. 13. S. 283–297.

[299] Snitkuvienė A. Švėkšnos radinių paslaptis/ Jaunųjų muziejininkų konferencijos „Muziejai ir jų kolekcijos“ pranešimų tezės. Vilnius. 1987. P. 25–26.

[300] Kulakauskas A., Žakarytė S. Vladislavas Sirokomlė ir jo kelionių po Lietuvą aprašymai/ Sirokomlė V. Iškylos iš Vilniaus po Lietuvą. Vilnius. 1989. P. 11.

mijos metu 1852 m. rudenį, liko tik sūnus Vladislavas. Tai paskatino L. V. Kondratovičių persikelti į Vilnių, kur jis iš pradžių įsikūrė Vokiečių gatvėje, bet po pusės metų išsinuomojo Bareikiškių dvarelį (Vilniaus r.) ir gyveno jame iki 1856 m. rudens (dabar čia yra jo memorialinis muziejus), vėliau vėl grįžo į Vilnių. Nuo 1856 m. L. V. Kondratovičiaus Vilniaus archeologinės komisijos narys. Vilniuje jis susidraugavo su A. H. Kirkoru, su kuriuo teko kuriam laikui išsiskirti prasidėjus L. V. Kondratovičiaus romanui su pastarojo žmona. Tuo metu jis nemažai keliavo po Lenkiją ir Lietuvą. 1859 m. jis gydėsi nuo džiovos bei sąnarių ligų Druskininkuose. 1861 m. už dalyvavimą anticarinėse manifestacijose įkalintas Vilniaus kalėjime, dėl sveikatos iš jo išleistas, paliekant namų areštą Bareikiškėse. L. V. Kondratovičiaus mirė nuo džiovos, palaidotas Vilniuje, Rasų kapinėse.

20 pav. Liudvikas Kondratovičius (V. Valkievičiaus litografija, LNM inv. Nr. I Mik 1424/2)

Be gana gausių eilėraščių ir poemų (kurių dalis istorinėmis temomis), L. V. Kondratovičius išvertė kelias Lenkijos viduramžių kronikas į lenkų kalbą, parašė kraštotyrinio pobūdžio knygas lenkų kalba „Iškylos iš Vilniaus po Lietuvą“[301] (1857–1860, 2 tomai), „Nemunas nuo versmių iki žiočių“[302] (1861). Šie jo veikalai svarbūs archeologijos istorijai, nes juose randame žinių apie kai kuriuos archeologijos paminklus bei jų tyrinėjimus. Daugiau duomenų yra „Iškylose“. Čia trumpai aprašyti E. Tiškevičiaus vykdyti Trakų pusiasalio pilies Aukų kalno (tuomet dar vadinto Pilies kalnu) kasinėjimai[303], Trakų salos pilis[304], Lepelionių piliakalnis[305] ir kai kurie kiti žymesni Vilniaus apylinkių objektai. L. V. Kondratovičiaus aprašymai romantiški, supratimas apie senovės paminklus – paviršutiniškas. Lepelionių piliakalnį jis laiko pilkapiu[306]. Romantiškas ir Kernavės piliakalnių aprašymas[307]. Čia jis bene

[301] Syrokomle W. Wycieczki po Litwie w promieniach od Wilna. Wilno. 1857–1860. Kazimiero Umbražiūno vertimas į lietuvių kalbą. Sirokomlė V. Iškylos iš Vilniaus po Lietuvą. Vilnius. 1989.

[302] Kazimiero Bizausko vertimas į lietuvių kalbą: Sirokomlė V. Nemunas nuo versmių iki žiočių. Kaunas. 1933, pakartotinis leidimas Vilnius. 1991.

[303] Sirokomlė V. Iškylos iš Vilniaus po Lietuvą. Vilnius. 1989. P. 45–46.

[304] Ten pat. P. 62–63.

[305] Ten pat. P. 80.

[306] Ten pat.

[307] Ten pat. P. 140–143.

vieninteléje vietoje visą dieną su keliais darbininkais vykdė Aukuro kalno ir Pilies kalno kasinėjimus, bet nieko nerado, išskyrus kelis gyvulių kauliukus[308]. „Kasinėdami pusapvalį pylimą, kaip rodė plytgalių nuolaužos, užtikome to lietuvių Sanctum Sanctorum pamatų pėdsakus. Viduje rasti anglies gabaliukai rodo, kad galbūt čia buvo deginamos aukos, tačiau jokių žymesnių praeities pėdsakų, jokio metalo neradome“[309]. Tai ir visa skurdi informacija apie šiuos tyrinėjimus, kurie tebuvo mėgėjiškas bandymas patikrinti kai kuriuos pasakojimus kastuvo pagalba.

L. Kondratovičiaus indėlis į archeologijos istoriją yra senųjų Lietuvos vietovių populiarinimas per platesniam visuomenės ratui prieinamus kraštotyrinio pobūdžio darbus.

Kasinėjimai

1859 m. Kernavėje (Širvintų r.) dvi dienas kasinėti Aukuro kalno ir Pilies kalno piliakalniai.

XIX A. ISTORIKAI APIE ARCHEOLOGIJĄ

Lietuvos archeologijai tam tikrų nuopelnų turi ir keli žymūs XIX a. pradžios – vidurio Lietuvos istorikai.

Mykolas BALINSKIS (Michał Baliński) (1794 08 14–1864 01 3) gimė Teraspolyje (Poltavos sr., Ukraina), buvusioje Vilniaus vaivadijos karo komisaro šeimoje (21 pav.). Savo istoriniuose veikaluose jis daug dėmesio skyrė archeologijos paminklams. Tai buvo labai šviesus ir darbštus žmogus, parašęs daugybę veikalų, skirtų Lietuvos istorijai. Gimnaziją ir universitetą baigė Vilniuje. Studijavo istoriją, teisę, literatūrą ir net fiziką bei matematiką, mokėsi italų kalbos. Glaudžiai bendradarbiavo su J. Leleveliu, kuris ir paskatino jį domėtis istorija. Abu drauge įkūrė savaitraštį „Vilniaus savaitraštis“ („Tygodnik Wilenski“), kurį ir redagavo. Priklausė tuo metu garsiai Nenaudėlių („Šubravcų“) draugijai, kurią įkūrė labiausiai apsišvietę profesoriai. 1818 m. M. Balinskis išvyko į Šveicariją, o 1832–1847 m. gyveno Varšuvoje. Priklausė Vilniaus edukacinei komisijai, buvo šios komisijos teismo narys. Įsteigus Vilniuje archeologijos komisiją, M. Balinskis buvo jos vicepirmininkas. Palaikė ryšius su M. Akelaičiu, S. Stanevičium. Po 1847 m. jis apsigyveno Jašiūnuose, kur 1864 m. mirė ir buvo palaidotas.

Savo darbuose M. Balinskis gvildeno ir lietuvių kilmės problemas. Kaip ir kiti to meto istorikai, jis laikėsi vadinamosios herulių teorijos, bet pagrindinį dėmesį skyrė kultūros istorijai, paskelbė daug naujų istorinių šaltinių. Vienas svarbiausių ir labiausiai žinomų jo darbų yra „Senovės Lenkija istoriniu, geografiniu ir statistiniu

[308] Ten pat. P. 143.
[309] Ten pat. P. 142–143.

žvilgsniu". Jos 1843–1846 m. pasirodė 3 tomai[310]. Rašydamas šį darbą M. Balinskis panaudojo visus jam prieinamus spausdintus veikalus apie Lietuvą, rinko medžiagą iš įvairių asmenų, į medžiagos rinkimą įtraukė net savo vaikus. Pirmą istorijos dalį sudaro laikotarpis iki Liublino unijos, antrą – iki XIX a. Ypač daug įdomių žinių yra antroje dalyje, kur aprašomos vietovės, aiškinama jų vardo kilmė, pateikiamos žinios apie archeologijos paminklus. Jo žiniomis vėliau naudojosi visi mūsų archeologai. M. Balinskis gerai žinojo apie P. Vilčinskio, E. Tiškevičiaus archeologinius tyrinėjimus. Netrūksta ir kai kurių kritinių pastabų, pvz., E. Tiškevičiaus, T. Narbuto atžvilgiu. Aprašydamas vieną ar kitą archeologinį paminklą M. Balinskis yra užrašęs ir daugelį pasakojimų ir padavimų apie juos, kurių XIX a. viduryje buvo dar labai daug.

21 pav. Mykolas Balinskis (Kłosy. 1868 10 21. Nr. 176. T. 7. P. 253, F. Tegazo piešinys)

M. Balinskis recenzijoje leidinyje „Biblioteka Warszawska" daro pastabą E. Tiškevičiui dėl to, kad jo knygoje „Žvilgsnis į krašto archeologijos šaltinius" trūksta sistemingo archeologijos išdėstymo. Čia turimi omenyje padalijimai į pilkapių radinius, ašarines, moterų papuošalus, dievukus, monetas ir t.t.[311]. Tokias pastabas M. Balinskis darė E. Tiškevičiui todėl, kad tuo metu Danijoje jau buvo žinoma vadinamoji trijų periodų sistema. Tai rodo platų M. Balinskio istorinių problemų žinojimą. Dalis M. Balinskio archeologinio palikimo saugoma Vilniaus universiteto rankraštyne, kuriame yra daug įdomios ir vertingos medžiagos apie šį didį istoriką.

Prie Lietuvos archeologinių paminklų populiarinimo prisidėjo ir vyskupas Motiejus VALANČIUS (1801 02 28–1875 05 29), liaudies švietėjas, istorikas. Gimęs Nasrėnuose (Kretingos r.), 1828 m. jis baigė Vilniaus kunigų seminariją ir savo gyvenimą paskyrė bažnyčiai. 1850 m. M. Valančius tapo Žemaičių vyskupu, užsiėmė švietėjiška veikla, pradėjo sėkmingą kovą su girtavimu, vėliau organizavo lietuviškos spaudos leidimą Prūsijoje ir platinimą Lietuvoje. Mirė ir palaidotas Kaune, Katedroje. Vaižgantas M. Valančių pavadino „Istorijų pasakotoju, istorijai ir istorijoms medžiagos rinkėju"[312]. Jo darbuose, kurių priskaičiuojama per 70, M. Valančius aprašo Lietuvos istoriją, kaimo buitį, materialinės ir dvasinės kultūros faktus.

[310] Balinski M., Lipinski T. Starożytna Polska pod wzglę dem historycznym, jeograficznym i statistycznym opisana. Warszawa. 1843–1846. T. I–III.

[311] Gąssowski J. Z dziejów Polskiej archeologii. Warszawa. 1970. S. 54.

[312] Valančius M. Raštai. Vilnius. 1972. T. I. P. 26–27.

Atskirai archeologija M. Valančius neužsiiminėjo, tačiau į archeologijos istoriją įėjo vienu svarbiu darbu – „Pasakojimu Antano Tretininko". Šis darbas parašytas 1872 m., ir visas išspausdintas buvo tik 1891 m. Archeologiniu aspektu, bene svarbiausią jo dalį – pasakojimą „Pilys" 1887 m. rusų kalba išspausdino E. Volteris[313]. Pasakojime „Pilys" iš viso paminėti 63 piliakalniai, tarp jų 7, esantys dabartinėje Latvijoje, Prūsijoje ir Baltarusijoje[314]. Piliakalniai apibūdinti lakoniškai, nurodant tik jų apytikslę buvimo vietą („pas sodžių"), rečiau – charakteringus jo požymius („apversta į kapus", „po šonais tos pilies yra versmė"). Pavieniais atvejais nurodoma tuometinė piliakalnių būklė. Paminėdamas pilalę ties Balčios upe Nemakščių parapijoje, nurodo, kad ši „pilis jau ariama, todėl pragaiš ilgainiui"[315]. Tai ne visas M. Valančiaus žinotų piliakalnių sąrašas. „Žinau ne visas pilis teišskaitęs, tačiau jų bus gana, nes kalnai, ir tūkstančiui metų praslinkus, tebniūksos"[316]. Kituose pasakojimuose M. Valančius plačiau aprašė kelis Lietuvos piliakalnius, pateikė žmonių pasakojimus apie juos. Plačiau autorius mini Senkų kalną, Stagių pilį, Medvėgalį, Girgždūtę, Salantų pilį, Pilėnus, Utenos pilį ir kt.[317]. Minėdamas įvairias pilis, M. Valančius sėmėsi žinių iš Prūsijos kronikų, T. Narbuto, S. Daukanto ir atskirų žmonių. Šiuose pasakojimuose apie pačių piliakalnių išvaizdą beveik nieko nepasakyta. Patys piliakalniai, anot M. Valančiaus, buvo tokios vietos, kur „žuvėdų karaliui Gustavui Adolpui ir Karoliui dvyliktajam į mūsų kampą įsigriovus, ant tų kalnų žuvėdai turėjo savo sargybas"[318].

1848 m. išleistoje „Žemaičių vyskupystėje" M. Valančius kalba apie ikikrikščioniškojo tikėjimo vietas Žemaitijoje. „Daug yra Žemaičiuose kalnų, pilimis ir pilelėmis vadinamų, katruos būk, sako, žvėdai supylę, man vienok rodos, jog tai yra senolių žinyčios, nes jų viršus būtinai yra pavėdus į viršų Šatrijos kalno, apie kurį žinom įdėm, jog buvo žinyčia"[319]. Tokių vietų jis žinojo 4: Palangos Birutės kalną, saloje Dubysos santakoje su Nemunu, prie Nevėžio upės ir ant Šatrijos kalno[320]. Vyriausio žemaičių stabmeldžių kunigo Gintauto buveinė buvo Aukaimyje. „Žinyčia ta buvo pas miestelį Betygalos, kame ant pat skardžio Dubysos ir dabar yra aukštas kalnas, viršum paskiau apipiltu, iš šalies tvirtos žemės apkastas giliu grioviu"[321].

M. Valančiaus indėlis į Lietuvos archeologiją būtų nedidelis, bet anam laikui svarbus. Jis pirmasis paskelbė piliakalnių bei šventviečių sąrašus, išpopuliarino šiuos senovės objektus, susiejo juos su istoriniais įvykiais.

---

313 Вольтер Э. Об этнографической поездке по Литве и Жмуди летом 1887 года. Санкт-Петербург. 1887. С. 21–24.

314 Valančius M. Raštai. Vilnius. 1972. T. I. P. 361–365.

315 Ten pat. P. 362.

316 Ten pat. P. 365.

317 Ten pat. P. 360–392.

318 Ten pat. P. 365.

319 Valančius M. Raštai. Vilnius. 1972. T. II. P. 39.

320 Ten pat. P. 39.

321 Ten pat. P. 46.

Labai panašiu keliu ėjo ir kitas, kiek jaunesnis Vilniaus universiteto auklėtinis Simonas DAUKANTAS (1793 10 28–1864 11 24), visiems žinomas Lietuvos istorijos tyrinėtojas. Gimė jis Kalviuose (Skuodo r.) valstiečio šeimoje, netoli nuo ten stūksančio Kalvių piliakalnio, kurį jaunasis Daukantas tikrai buvo lankęs. Vėliau mokėsi Kretingoje, Žemaičių Kalvarijoje, Vilniuje, kur universitete gavo teisių magistro laipsnį. Nuo 1826 m. jis dirbo Rygos generalgubernatoriaus raštinėje, 1835–1850 m. Sankt Peterburge, Senate, kur galėjo susipažinti su čia po 1831 m. sukilimo iš Varšuvos atvežta Lietuvos Metrika. 1850 m. S. Daukantas grįžo į Lietuvą, iš pradžių gyveno pas M. Valančių Varniuose, vėliau pas P. Smuglevičių Jaunsvirlaukyje (dabar Latvija) bei įvairiose Žemaitijos vietose, o nuo 1861 m. – Papilėje (Akmenės r.), kur ir mirė. Amžino poilsio jis atgulė Papilės piliakalnyje esančiose kapinėse. S. Daukantas daug kuo primena T. Narbutą. Jo pagrindinis tikslas irgi buvo parodyti lietuvių tautos garbingumą. Apie jį ir jo veiklą daug rašyta, jo kūryba ne kartą nagrinėta.

S. Daukantas, rašydamas Lietuvos istoriją, kaip ir T. Narbutas pagrindinį dėmesį skyrė rašytiniams šaltiniams, tačiau pasitelkė ir archeologijos šaltinius. Savo darbuose „Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių" (1822 m.), „Būdas senovės lietuvių kalnėnų ir žemaičių" (1845 m.) ir „Istorija žemaitiška" (1837 m.) S. Daukantas pateikia daug įvairios medžiagos, bet be gilesnės kritikos. Paprastai šita medžiaga yra paimta iš kitų autorių ir S. Daukanto tik savaip perpasakota. Originalių pastebėjimų labai reta. Vienas tokių pavyzdžių ir su aiškia T. Narbuto įtaka yra šis. „Tokių kapų skitų, jau daugiau nei 2000 metų ištvėrusių, gal dar šiandien Lietuvoj daugioj vietoj regėti, užvis ties Rogačiovu Padnieprėj ir ties Vilkmerge"[322]. S. Daukantas archeologijos srityje nėra dirbęs, bet kad ja kažkiek domėjosi, matyti iš jo laiškų T. Narbutui, kur jis prašo atsiųsti jam E. Tiškevičiaus knygelę apie Lietuvos archeologijos šaltinius ir daugiau raštų apie Lietuvos senovę[323], nurodo, kad „prie Ladogos ežero yra daug pilkapių, kuriuos suomiai vadina lietuvių kapais"[324].

S. Daukanto istoriniai darbai kažkiek atkreipė dėmesį ir į Lietuvos archeologinį palikimą, nors šio fakto sureikšminti nereikia. Per pasakojimus apie senovės lietuvių mitologiją, papročius, karybą, pinigus daugiau buvo parodytos archeologijos galimybės, pačios archeologijos neminint vardu ir nesiremiant archeologiniais paminklais ir radiniais.

322 Daukantas S. Raštai. 1976. T. I. P. 42.
323 Daukantas S. Raštai. 1976. T. II. P. 751. 1843 10 1 laiškas.
324 Ten pat. P. 770. 1848 04 27 laiškas.

ARCHEOLOGINĖS PAKRAIPOS DRAUGIJOS IR MUZIEJAI

22 pav. Vilniaus Senienų muziejaus pastatas (Покровский Ф. В. Виленский музей древностей. Вильна. 1892. 15 pav.)

Po 1863 m. sukilimo pralaimėjimo rusų valdžia suvaržė bet kokią laisvesnę kultūros veiklą Lietuvoje. Visas archeologinių tyrinėjimų darbas pateko į ne vietos tyrinėtojų rankas. Rusų valdžios reformuotas Senienų muziejus (22 pav.) tokio populiarumo, kaip E. Tiškevičiaus laikais, jau nebeturėjo, tačiau retkarčiais buvo papildomas naujais archeologiniais eksponatais. Reikšmingesnė muziejaus veiklos sritis buvo katalogų leidimas, tęsiant ankstesnę muziejaus veiklą šioje srityje. 1879 m. buvo išleistas muziejaus katalogas[325], 1892 m. ruošiantis IX archeologų suvažiavimui Vilniuje – kitas fotonuotraukomis iliustruotas katalogas[326]. P. Tarasenka nurodo, kad 1885–1899 m. muziejaus rinkiniai papildyti 102 akmens amžiaus eksponatais, tik vienu bronzos amžiaus dirbiniu, net 1338 bronziniais ir geležiniais dirbiniais[327]. 1899 m. vėl buvo išleistas naujas muziejaus katalogas[328]. Muziejaus archeologinė veikla

[325] Каталог предметов музея древностей, состоящего при Виленской публичной библиотеке. Вильна. 1879.

[326] Виленский музей древностей. Вильна. 1892.

[327] Tarasenka P. Lietuvos archeologijos medžiaga. Kaunas. 1928. P. 36.

[328] Каталог Виленского музея древностей. Вильна. 1899.

suintensyvėjo 1884–1902 m., kai direktoriaus pareigas ėjo F. Pokrovskis. Po jo Senienų muziejus archeologijos požiūriu vėl vegetavo iki pat Pirmojo pasaulinio karo.

Uždarius buvusią Archeologijos komisiją, nebeliko jokios įstaigos, kuri rūpintųsi archeologijos reikalais. Rusai juto šią spragą, todėl nutarė Vilniuje atidaryti Imperatoriškosios rusų geografijos draugijos šiaurės vakarų skyrių. Jis buvo atidarytas 1867 m. birželio 20 d. Skyriaus pirmininkas buvo I. Kornilovas, o nariai galėjo būti tik rusai. Skyrius buvo padalytas į tris sekcijas: fizikos – matematikos, etnografijos, archeologijos–archeografijos. Šio skyriaus vedėjas buvo J. Golovackis. Archeologijos–archeografijos skyrius jokiais darbais archeologijos srityje nepasižymėjo. Pats J. Golovackis tik paskelbė straipsnį apie Vilniaus archeologijos komisijos veiklą[329]. Geografijos draugijos šiaurės vakarų skyrius nesulaukė Lietuvos bei Vilniaus visuomenės pritarimo ir buvo uždarytas. Tai įvyko 1881 m. Antrą kartą skyriaus veiklą bandyta atnaujinti 1910 m. Tuo metu jam vadovavo G. Levickis ir D. Liubimovas. Skyriuje turėjo būti keturios sekcijos: geografijos, statistikos, etnografijos ir archeologijos–istorijos. Etnografijos ir archeologijos skyriui vadovavo J. Romanovas, archeologijos – F. Dobrianskis. Šį kartą draugijos skyrius buvo kiek aktyvesnis, leido „Užrašus"[330], tačiau žymesnių dabartinės Lietuvos archeologijos darbų nenuveikta. Paminėtini tik P. Rykovo tyrinėti Smorgonių ir Markiniatų pilkapiai, kurie šiuo metu yra Baltarusijos teritorijoje.

1861–1870 m. laikotarpiu nors ir buvo paskelbti 54 archeologinio pobūdžio straipsniai, dažniausiai tai buvo tik išversti į rusų kalbą E. Tiškevičiaus, M. Balinskio, J.Kraševskio, A. Kirkoro darbai[331].

Imperatoriškoji archeologijos komisija Peterburge buvo įkurta 1859 m. Iki tol sistemingais archeologiniais tyrimais Rusijoje nesirūpinta. Atsitiktinai rasti, kad ir labai vertingi, daiktai patekdavo karalių, kunigaikščių ar dvasininkų globon. 1859 m. vasario 2 d. Aleksandro II įsakymu buvo įsteigta minėtoji komisija. Jai suteikta teisė išduoti leidimus archeologijos paminklų kasinėjimams, rinkti senienas, sekti žemės darbus ir pranešti apie randamas senienas. Imperatoriškoji archeologijos komisija pirmiausia išleido taisykles, kuriose numatyta leidimų kasinėjimams išdavimo tvarka. Būtina pristatyti atliktų kasinėjimų ataskaitą, nurodyta, kaip elgtis su radiniais, kur juos reikia pristatyti, taip pat pristatyti grafinę kasinėjimų medžiagą: planus, piešinius, fotografijas ir kt. Leidimų kasinėjimams pavyzdžius komisija išsiuntinėjo visiems gubernatoriams, kad šie galėtų kontroliuoti vykdomus jų gubernijose kasinėjimus. Kreiptasi ir į susisiekimo ministeriją, kad, tiesiant kelius, geležinkelius ir atliekant kitus žemės judinimo darbus, pranešinėtų apie surastus kapinynus, archeologines senienas ir juos pristatytų komisijai. Komisija iš dalies ir finansavo archeologinius tyrinėjimus. Be tyrinėjimų, Imperatoriškoji archeologijos komisija ėmėsi darbo leisti archeologinius leidinius. Vykdomų tyrinėjimų ataskaitos buvo skelbiamos leidinyje: „Imperatoriškosios archeologinės komisijos ataskaitos".

---

[329] Головацкий И. Ф. Об археолгических трудах и исследованиях в Северно–западном крае/ Труды первого археолгического съезда в Москве. Москва. 1871. С. 147–152.

[330] Записки Северо–западного отделения Российского императорского географического общества в Вильне. Вильна. 1910–1913. Т. 1–4.

[331] Tarasenka P. Lietuvos archeologijos medžiaga. Kaunas. 1928. P. 21.

23 pav. Kauno miesto muziejaus pastatas (Juozapavičius P. Iš pirmojo Kauno miesto muziejaus istorijos / Muziejai ir paminklai. Vilnius. 1968. P. 19)

Tas pats leidinys buvo leidžiamas ir prancūzų kalba. 1860–1888 m. laikotarpiu buvo išleisti 22 tomai. Buvo leidžiamos dar ir „Imperatoriškosios archeologijos komisijos žinios", ėjusios nuo 1901 iki 1918 m. Jų išleista 66 tomai. Nuo 1866 m. buvo leidžiamas periodinis leidinys „Rusijos archeologijos medžiaga" – iš viso 37 numeriai. Šiuose lediniuose buvo nemažai ir su Lietuvos archeologija susijusių straipsnių.

Lietuvos archeologinių paminklų tyrinėjimu Imperatoriškoji archeologijos komisija susidomėjo vėlai, tik po 1880 m. Ji veikė per atskirus tyrinėtojus, dažniausiai pradedančius kasinėti. Sistemingiau medžiaga pradėta rinkti į komisiją atėjus dirbti A. Spicynui. Nuo to laiko labai pagausėjo informacijos apie komisijos išduotus leidimus, vykdytus tyrinėjimus bei gautas ataskaitas. Imperatoriškoji archeologijos komisija pas save kaupė tyrinėjimų ataskaitas, kurios išliko iki mūsų dienų ir dabar saugomos Materialinės kultūros instituto archyve Peterburge. Tai didelis, bet dar nepakankamai įsisavintas archeologinės informacijos šaltinis.

Nedidelės reikšmės Lietuvos archeologijos mokslo plėtotei kadrų paruošimo aspektu turėjo 1873 m. Peterburge įkurtas Archeologijos institutas, veikęs iki 1917 m. Jame įvairiu laiku mokėsi bent keliasdešimt studentų iš Lietuvos (dažniausiai kaip laisvi klausytojai)[332], tačiau iš jų tik V. Nagevičius ir V. Kaširskis dirbo archeologinį darbą. Kitiems tai buvo savišvieta ar tiesiog smalsumo patenkinimas. Pats Archeologijos institutas, deja, tikrajai archeologijai skyrė pernelyg mažai dėmesio.

[332] Visockis A. Peterburgo archeologijos institutas ir Lietuva/ Lietuvos archeologija. Vilnius. 1992. T. 9. P. 184–185.

Pačioje XIX a. pabaigoje pradėti kurti pirmieji archeologijos muziejai. 1897 m. rugpjūčio 12 d. buvo įsteigtas Kauno muziejus, kuriam pagrindus padėjo turtingas E. Golyškino mineralų bei paleontologijos rinkinys. Jis buvo įsikūręs Rotušės rūmuose, tačiau jau 1898 m. lapkričio 25 d. persikėlė į šalia Rotušės buvusio pašto vieno sparno antrą aukštą (Rotušės aikštė 19) (23 pav.). Pirmuosius archeologinius dirbinius muziejui padovanojo K. Gukovskis, monetas – J. Radavičius[333]. Pirmaisiais muziejaus gyvavimo metais daugiausia buvo kaupiami nearcheologiniai eksponatai. Pirmasis jo direktorius buvo K. Gukovskis. Muziejaus įstatai buvo patvirtinti 1905 m., kuriuose nurodoma, kad muziejus turi tikslą rinkti medžiagą archeologijos, istorijos ir etnografijos skyriams. Muziejų išlaikė miesto valdyba, o tvarkė miesto tarybos išrinkta komisija. Ji muziejininko darbą dirbti pakvietė T. Daugirdą, kurio veikla renkant senienas Lietuvoje anuo metu buvo gana garsi. T. Daugirdas 1907 m. vasario 8 d. tapo muziejaus komisijos nariu, o 1909 m. sausio 23 d. buvo paskirtas direktoriumi[334]. Jis dovanojo muziejui savo rinkinius, tarp kurių buvo: 464 akmens, 621 bronzos, 10 sidabro, 324 geležies, 29 gintaro, 302 molio, 7 stiklo ir 20 kitokių dirbinių. Iš viso 1772 eksponatai. Kaip nurodo P. Tarasenka, visi daiktai „puikiai nuvalyti ir užkonservuoti, sugrupuoti „lizdais", kuriuose buvo atrasti, ir sutalpinti 103 lentynose. Prie visų daiktų buvo pridėta paaiškinimai, vietų planai, piešiniai ir fotografijos". 1908 m. per spaudą T. Daugirdas kreipėsi į visuomenę, aiškindamas muziejaus tikslus bei reikšmę. Jis rūpinosi dirbinių konservavimu, eksponatų aprašymu, turimas senienas skirstė pagal radimvietes. Jo iniciatyva muziejuje buvo įrengti numizmatikos, filatelijos ir dailės skyriai[335]. Muziejus dirbdavo sekmadieniais nuo 11 iki 15 valandos. 1910–1913 m. jį aplankė apie 45 000 žmonių[336]. T. Daugirdas viename muziejaus kambarėlyje pragyveno daugiau kaip 10 metų, mažai kieno pastebimas dirbo mokslinį darbą, tvarkė muziejų, rūpinosi jo papildymu, vasaros metu išvažiuodamas senovės paminklų tirti vietoje.

Iki Pirmojo pasaulinio karo Lietuvos archeologija rūpinosi bei domėjosi kelios kraštotyros draugijos. Be aptartos Imperatoriškosios archeologinės komisijos, Rusijos imperatoriškosios geografinės draugijos vakarų skyriaus, buvo įkurtos ir vietinės draugijos. Tai Lietuvių mokslo draugija, Lenkų mokslo mylėtojų draugija, Kauno gubernijos archyvinė mokslo komisija, įsteigta 1912 m. Kaune.

Lietuvių mokslo draugija buvo įsteigta 1905 m. Vilniuje. Dar 1902 m. J. Basanavičius parengė ir paskelbė tokios draugijos nuostatus, tarp kurių numatyta „rinkti visokius lietuvinius dirbinius, padargus, senovės kapų iškasenas, archeologiškai tyrinėti senovės pilis, kapus ir kitą"[337]. Jos įstatai patvirtinti 1906 m., o galutinai įstatus patvirtino tik 1907 m. vasario 15 d. to meto Rusijos vidaus reikalų ministras. Draugiją įsteigė ir jai vadovavo išrinktas komitetas, į kurį buvo išrinkti garsūs veikėjai: J. Basanavičius, P. Matulionis, J. Jablonskis, J. Vileišis, kun. J. Stankevičius.

---

[333] Juozapavičius P. Iš pirmojo Kauno miesto muziejaus istorijos/ Muziejai ir paminklai. Vilnius. 1968. T. 3. P. 19.

[334] Katilius A. Tadas Daugirdas ir Kauno muziejus/ Jaunųjų muziejininkų konferencijos „Muziejai ir jų kolekcijos" pranešimų tezės. Vilnius. 1987. P. 15.

[335] Ten pat. P. 16.

[336] Ten pat.

[337] Nezabitauskis A. Jonas Basanavičius. Vilnius. 1990. P. 257.

J. Basanavičius buvo šios draugijos įsteigimo iniciatorius ir jos pirmininkas. 1907 m. kovo 25 d. Vilniuje, Imperatoriškosios muzikos mokyklos salėje, įvyko steigiamasis Lietuvių mokslo draugijos susirinkimas, į kurį atvyko daug Lietuvos visuomenės veikėjų. Be paminėtų asmenų, atvyko E. Volteris, V. Nagevičius. Draugija turėjo didelį archeologinį rinkinį, į kurį pateko ir J. Basanavičiaus tyrinėtų paminklų senienos. Pradžią jam padarė kunigo T. Žilinsko ir daktaro K. Griniaus Užnemunėje surinktų akmeninių kirvukų rinkiniai[338]. Kolekcija iš pradžių glaudėsi bute Lydos gatvėje 7. Vėliau ji buvo papildoma iš privačių asmenų gaunamomis iškasenomis, pavienių išsamesnių archeologinių tyrinėjimų (daugiausia J. Basanavičiaus, truputį – V. Nagevičiaus) metu iškastais dirbiniais. 1921 m. muziejaus archeologijos skyriuje jau buvo 164 akmens ir rago, 643 bronziniai, 235 geležiniai dirbiniai[339]. Ji išliko iki 1950 m., kada buvo perduota Vilniaus istorijos–etnografijos muziejui (dabar – LNM).

Draugija rūpinosi krašto archeologijos paminklų apsauga ir tyrimu, etnografija, statistika, geologija, gyvūnija, augmenija bei kitais mokslais. Prie draugijos susibūrė to meto lietuvių šviečiejiška visuomenė, mokslininkai, gydytojai, rašytojai, dvasiškiai ir kt.

Archeologijos tyrinėtojų branduolį sudarė J. Basanavičius, J. Žiogas, V. Nagevičius. Draugija šaukė suvažiavimus, steigė knygynus, muziejus, bibliotekas, leido leidinius. Jau antrajame draugijos suvažiavime J. Žiogas skaitė pranešimą „Archeologiniai tyrinėjimai Gaidės apylinkėje". Metiniuose suvažiavimuose skaityta daug įvairių pranešimų, jie buvo plačiai nušviečiami spaudoje. Daug straipsnių išspausdinta draugijos leidinyje „Lietuvių tauta".

Nuo 1907 m. Vilniuje veikė ir Lenkų mokslo mylėtojų draugija, kurios valdybą sudarė kunigas J. Kurčevskis, dr. V. Zagorskis, J. Montaila, S. Koscialkovskis ir L. Čarkovskis. Šiai draugijai priklausė ir V. Šukevičius, T. Daugirdas bei M. Brenšteinas. Jie rūpinosi Lietuvos archeologijos darbais. Lenkų mokslo draugija rūpinosi ir kultūros paminklų apsauga, Vilniaus ir Trakų pilimis, jų restauravimu, leido žurnalą „Mokslo bičiulių draugijos Vilniuje metraštis" (išėjo 6 tomai). Archeologijos ir etnografijos skyrių tvarkė V. Šukevičius. Archeologijos skyriaus pagrindą ir sudarė jo ir A. Zagorskio rinkiniai per 3000 radinių, taip pat M. Butrimuvnos kasinėjimų medžiaga iš Pakalniškių bei F. Tiškevičiaus gintaro dirbinių kolekcija. Draugijos muziejų rėmė lenkų kraštotyrininkai, kurie 1907–1908 m. padovanojo apie 1555 eksponatus.

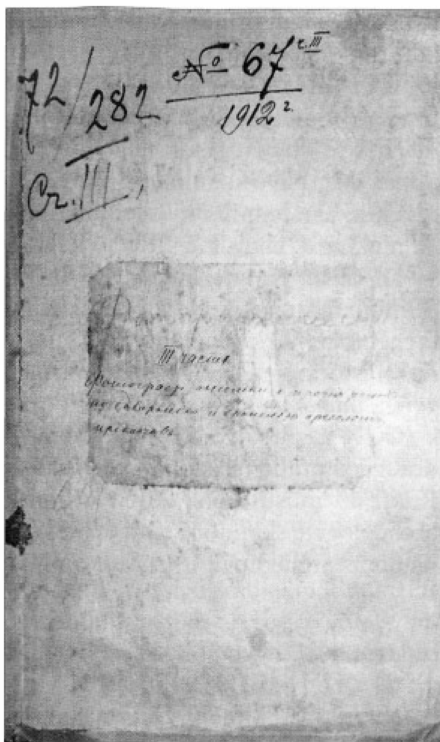
Bene svarbiausia XX a. pradžios archeologijos institucija buvo Vilniaus miesto archeologijos komisija, veikusi 1911–1914 m. Ją 1911 m. gruodžio 15–16 d. patvirtino miesto Dūmos posėdis. Pirmąją komisiją sudarė 6 nariai – rusų valdininkai[340]. Prie komisijos veikė ir jos ekspertai-konsultantai, tarp kurių yra V. Šukevičiaus, taip ir

[338] Akavickas R. Archeologas Jonas Basanavičius// Baltų archeologija. 1994. Gegužė. Nr. 1. P. 17.

[339] Ten pat. P. 17.

[340] Kulikauskas P., Luchtanas A. Vilniaus miesto archeologinės komisijos įkūrimas ir veikla 1911–1914 metais/ Istorija. Vilnius. 1980. T. 20. Sąsiuvinis 1. P. 99.

nedalyvavusio nė viename komisijos posėdyje, pavardė. Vienas svarbesnių komisijos darbų buvo archeologijos taisyklių parengimas (24 pav.). Ją sudarė N. Ševaliovas. Taisyklės patvirtintos 1912 m. kovo 20 d. Jose nurodoma, kad, ruošiantis atlikti žemės darbus, komisijai turi būti pranešta tiksli jų data, kasant žemę aptikus kapus ar statinių liekanas, pranešama komisijai, o asmuo, tai radęs, gauna kompensaciją. Į komisiją patekę radiniai apskaitomi ir atitinkamai saugomi. Komisijos nariai gali dirbti tik su leidimu – atviru lapu. Pašaliniai asmenys į darbų teritoriją neįleidžiami. Prie taisyklių buvo paruošta instrukcija, kaip reikia elgtis radus radinį, į ką kreipti dėmesį. Radinį pasisavinęs darbininkas turėjo būti iškart atleistas iš darbo[341]. Didžiausi komisijos nuopelnai yra svarstant bei atidedant 1500 m³ talpos vandens rezervuaro Pilies kalne įrengimo klausimą. Čia labai aktyviai priešinosi ir Lietuvių mokslo draugija su J. Basanavičiumi priešakyje. Buvo numatyta pradėti Aukštutinės pilies griuvėsių restauravimo darbus, tarp jų atkasti dalį pamatų, kad juos būtų galima sutvirtinti. Šie darbai, prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui, nebuvo pradėti. Kita komisijos veiklos kryptis buvo žemės kasimo darbų metu aptinkamų radinių supirkinėjimas. Tuo rūpinosi specialus agentas J. Šukšta, už radinį mokėdamas nuo 10 kapeikų iki 1 rublio – didelius tiems laikams pinigus[342]. Labai svarbu, kad visi šie radiniai buvo tiksliai metrikuojami. Metrikos išliko, tad pagal jas galima nustatyti kai kurių radinių tikslesnes radimo vietas ir aplinkybes. Šiaip radinių Vilniaus miesto archeologijos komisija iš žemės kasimo darbų metu ardomo Vilniaus senamiesčio kultūrinio sluoksnio per trumpą laiką sukaupė nemažai ir įvairių. Tarp jų paminėtini geležiniai darbo įrankiai (6 kirviai), girnų akmuo, geležiniai ir akmeniniai patrankų sviediniai (1913 m. lapkričio 29 d. prie įėjimo į vakarinį Aukštutinės pilies bokštą rasta 16 akmeninių sviedinių), 66 varinės ir sidabrinės, daugiausia Lietuvos ir Lenkijos, monetos (tarp jų ir vienas arabų dirhemas)[343]. Pirmojo pasaulinio karo metu šie radiniai buvo perkeliami iš vienos vietos į kitą, tad prarado metrikas arba iš viso dingo. Archeologinių kasinėjimų komisija nevykdė, pasitenkindama tik fragmentišku kasamų tranšėjų fiksavimu.

24 pav. Vilniaus archeologinės komisijos bylos viršelis (G. Zabielos nuotr.)

[341] Ten pat. P. 100–101.
[342] Ten pat. P. 105.
[343] Ten pat. P. 105–106.

Žinomas inžinieriaus Kairio sudarytas 4 tranšėjų Didžiojoje bei Pilies gatvėse kultūrinių sluoksnių profilis[344].

Vilniaus miesto archeologijos komisija atkreipė dėmesį ir pirmoji Lietuvoje pradėjo domėtis viduramžių miesto kultūrinių sluoksnių palikimu. Jos surinkti radiniai rodė didelę šių sluoksnių tyrinėjimų perspektyvą, kuri dėl lemtingai susiklosčiusių aplinkybių buvo užmiršta ilgus dešimtmečius. Komisija taip pat gana sėkmingai sprendė asmeninius ir visuomeninius ūkinių žemės kasimo darbų archeologijos paminkluose klausimus. Racionalių jos sprendimų galime pavydėti ir šiandien.

1912 m. Kaune buvo įsteigta Kauno gubernijos archyvinė komisija, kurios pirmininku tapo A. Nedoširinas. Komisija turėjo įkurti istorinį archyvą bei vykdyti archeologinius kasinėjimus, taip pat steigti muziejų, saugoti kultūros paminklus ir rinkti istorinę medžiagą. Tačiau žymesnių darbų komisija taip ir neatliko ir apie jos veiklą mažai ką žinome.

XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje besikuriantys visuomeniniai muziejai ir draugijos pradėjo sistemingai archeologinius radinius kaupti, o tai padėjo daliai jų išlikti iki mūsų dienų. Jų šviečiamoji (draugijų ir mokslinė) veikla populiarino archeologiją, skatino kreipti dėmesį į įvairius radinius, taip palengva ruošdama dirvą naujoms archeologų ir kraštotyrininkų kartoms.

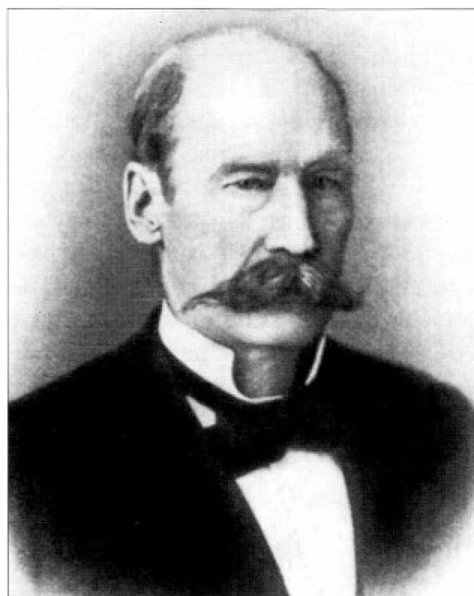
KONSTANTINAS GREVINKAS

Po 1863 m. sukilimo vienas iš svarbesnių mokslininkų archeologų, tyrinėjusių Lietuvoje, buvo Konstantinas Grevinkas (Constantin Grewingk) (1819 01 14 Viljandyje (Estija) – 1887 06 30 Tartu (Estija). Baigęs Tartu gimnaziją 1837–1843 m. jis studijavo geologiją Tartu, Berlyno ir Freiburgo (Vokietija) universitetuose. 1846–1854 m. dirbdamas Peterburgo Imperatoriškosios Mokslų Akademijos Mineralogijos muziejaus konservatoriumi rengė ekspedicijas į Uralą bei Skandinaviją. Nuo 1854 m. jis buvo Tartu (tuomet jis vadinosi Dorpatu) universiteto profesorius (25 pav.). 1861 ir 1878 m. išspausdino Pabaltijo geologinius žemėlapius. Tyrinėdamas Pabaltijo kraštų geologiją jis susidurdavo ir su archeologiniais radiniais bei paminklais. Labiausiai jį domino akmens amžius kaip labiausiai susietas su geologija. Apie Estijos ir Latvijos akmens amžių paskelbti keli K. Grevinko darbai. Apie jo darbus buvo rašyta dar XIX a. pabaigoje[345]. Svarbiausias K. Grevinko archeologinis darbas yra „Pabaltijo provincijų akmens amžius"[346]. Jis buvo pirmas, plačiai užsimojęs aprašyti pamirštą ankstesniųjų tyrinėtojų sritį – akmens amžių. Paminėtame darbe jis aptaria apie 120 akmens dirbinių, tarp jų keletą iš Lietuvos. Jis nagrinėjo tik kirvelius su radimo

[344] Ten pat. P. 105.

[345] Stied L. Constantin Grewingks archeologische Arbeiten/ Sitzungberichte der Altertumsgesellsschaft Prussia zu Königsberg. Königsberg. 1887/8. S. 219–253.

[346] Grewingk C. Das Steinalter der Ostseeprovinzen Liv- Esth- und Kurland einiger angrenzenden Landstriche/Schriften der Gelehrten estnischen Gesellschaft. 1865. Dorpat. Nr. 4.

25 pav. Konstantinas Grevinkas (Jaanits L, Laul S., Lõugas V., Tõnissson E. Eesti esiajalugu. Tallinn. 1982. P. 11)

metrikomis. K. Grevinkas įnešė daug naujo į to meto archeologijos mokslą. Jis nesitenkino vien tik pačių radinių aprašymu, bet ir daug dėmesio skyrė geologinėms radimo aplinkybėms, taip pat medžiagai, iš kurios tie daiktai pagaminti. Jam rūpėjo ištirti akmens amžiaus žmonių gyvenimo būdą bei kultūros istorijos problemas. Jis pirmasis priėjo prie teisingos išvados, kad akmens amžius Rytų Pabaltijo kraštuose užsitęsė žymiai ilgiau negu Vakarų Pabaltijyje. Čia žmonės daug ilgiau gyveno senoviškai ir žemdirbystė bei gyvulininkystė ilgai buvo svetimos. Iš radimo vietų aprašymų K. Grevinkas pastebėjo, kad akmens amžiaus gyventojai daugiausia apsistodavo prie vandens. Jis teigė, kad akmens amžius Pabaltijo kraštuose tęsėsi iki VI a. pr. Kr., po to prasidėjo bronzos amžius, kuris tęsėsi net iki XIII a. po Kr., ir tik nuo XIII a. prasidėjo geležies amžius. Kaip ir ankstesni tyrinėtojai, K. Grevinkas teigė, kad tikro bronzos amžiaus kultūros Rytų Pabaltijo kraštuose visai nebuvo, kad akmens amžius čia tiesiogiai susidūrė su geležies amžiumi. Pabaltijyje prieš pasirodant lietuviams jis manė gyvenusias suomių gentis. Ši K. Grevinko tezė Lietuvos archeologijos moksle gyvavo kone šimtmetį[347], labiausiai propaguota K. Būgos ir P. Tarasenkos darbuose. Jis tyrinėjo akmens amžiaus paminklus taip pat Estijoje ir Latvijoje.

Be akmens amžiaus radinių, K. Grevinkas Lietuvoje 1868 m. tris geležies amžiaus kapinynus tyrinėjo palei Tenžės upę. Šie tyrinėjimų rezultatai paties tyrinėtojo buvo paskelbti[348]. Tai išsami 241 puslapio studija su dirbinių piešiniais bei lentelėmis. K. Grevinkas pirmasis taip detaliai ir išsamiai aprašė tyrinėtus paminklus bei kapus ir juose rastus dirbinius. Smulkiai aprašyta paminklo vieta, geografinė padėtis, nurodytas nuotolis nuo Tenžės ar kitų objektų, žemės sudėtis, esama kapinyno būklė, ar jis buvo tyrinėtas iki tol ir t.t. Skrupulingai aprašyta kapų įranga, rasti dirbiniai, nurodant medžiagą, būklę, dydžius, analogus ir net kitas radimvietes ir literatūrą apie jas. K. Grevinkas pateikė daugelio dirbinių chemines analizes. Darbe yra 8 skyriai ir literatūros sąrašas. Pirmame skyriuje aprašoma Tenžės kapinynų vieta,

---

347 Rimantienė R. Akmens amžius Lietuvoje. Vilnius. 1984. P. 6.

348 Grewingk C. Über heidnische Gräber Russich-Litauens und einiger benachbarten gegenden, insbesonderer Lettlands und Weissrusslands/ Verhandlungen der Gelehrten estnischen Gesellschaft. Dorpat. 1870. Band 6. Heft. 1–2.

antrame – bendri aprašytų kapinynų tyrimo rezultatai, trečiame – kapinynų chronologija, ketvirtame – Lietuvoje ir kaimyniniuose kraštuose žinomų kapinynų laidosena ir gamtinės sąlygos, penktame – metalų sudėtis, šeštame – nemetaliniai dirbiniai (kaulai, augalinės liekanos, mineralai, kvarcas, gintaras, stiklas), septintame pateikiamas bendras žvilgsnis į Rusijos Lietuvos pagonių kapinynus, Baltarusijos ir kaimyninių teritorijų, aptariant Kauno ir Vilniaus gubernijų kapinynus, Kuršo ir Žemaitijos kapinynus, taip pat Minsko, Vitebsko, Skandinavijos kraštų kapinynus. Paskutinis, aštuntasis, skyrius tradicinis – išvados ir priedai. Visur matyti geras K. Grevinko archeologinės medžiagos ir literatūros žinojimas. Jis visas sukauptas žinias panaudoja senųjų gyventojų materialinei ir dvasinei kultūrai nušviesti. Aprašytus kapus jis priskiria lietuviams. Jie, anot K. Grevinko, yra atsikraustę į dabartines, anksčiau suomių gyventas vietas, tik po V a. po Kr. K. Grevinko darbuose aiškiai jaučiama ankstesnių tyrinėtojų E. ir K. Tiškevičių, J. I. Kraševskio ir kitų prieš jį dirbusių Lietuvos senovės tyrinėtojų įtaka.

Pryšmančiuose, Tenžės dešiniajame krante, šalia dvaro, kasant bulviarūsius bei dirbant laukus buvo ardomas kapinynas. Iš 3 tyrinėtų kapų, kuriuose aptikta daug įkapių, vienas kapas priskiriamas vyrui. Jis buvo apdėtas keturkampiu metro pločio ir dviejų metrų ilgio akmenų vainiku. Kape kaulų nerasta, bet aptikta geležinis kirvis, peilis, skiltuvas, bronzinė sagė ir sagtis. Visus radinius K. Grevinkas detaliai aprašė, nurodė atitikmenis ir panašių radinių radimo vietas. Iš antro vyro kapo jis iš dvaro valdytojo gavo tik įkapes: bronzinę antkaklę, pasaginę sagę, sveiką apyrankę ir 6 fragmentus kitos, taip pat geležinį ietigalį, peilį, keletą puodų šukių. Iš to paties valdytojo iš kitų suardytų kapų jis gavo daugiau dirbinių, kurių dalis pateko į Berlyno muziejų. Tarp jų minimos 2 segės ir 4 apyrankės[349]. Jazduose, Negarbos piliakalnio kaimynystėje, irgi kasant bulviarūsius, ardomame kapinyne K. Grevinkas aptiko vieną griautinį moters kapą ir 3 vaikų kapus bei surinko nemažai įkapių iš suardytų kapų. Surasti radiniai detaliai aprašyti pagal Nr. 57–76[350]. Dimitravo kapinynui K. Grevinkas skyrė daugiau vietos. Čia kapuose jis aptiko puodų šukių, bronzinių antkaklių, kitų kaklo papuošalų, diržo sagčių, geležinių žąslų, diržų apkaustų su organinėmis liekanomis, verpstukų, pentinų, gintaro karolių, geležinių peilių, ietigalių, strėlių antgalių, kirvių, stiklinių karolių, smeigtukų ir kitokių dirbinių, kuriuos taip pat nuodugniai aprašė[351]. Visi šie kapinynai buvo tyrinėti ir vėliau[352].

Konstantino Grevinko archeologinė veikla Lietuvoje buvo epizodinio pobūdžio. Savo kruopštumu, apsiskaitymu jis įnešė šviežumo į sunkią archeologijos mokslo padėtį posukiliminiu laikotarpiu. Svarbiausias jo indėlis buvo gamtos mokslų, ypač geologijos ir laboratorinių tyrimų, rezultatų taikymas archeologinės medžiagos tyrimuose. Tuo jis aplenkė ne tik savo amžininkus, bet ir naujos kartos archeologus.

[349] Ten pat. P. 40 – 44.
[350] Ten pat. P. 35 – 40.
[351] Ten pat. P. 8 – 35.
[352] Lietuvos TSR archeologijos atlasas. Vilnius. 1977. T. 3. P. 33; 46, 91–92.

Kasinėjimai

1868 m. D i m i t r a v o (Kretingos r.) kapinyne ištyrė vieną dvigubą griautinį kapą ir 3 degintinius kapus iš IX–XII a.

1868 m. J a z d ų (Kretingos r.) kapinyne ištyrė vieną griautinį moters kapą ir 3 vaikų kapus, surinko nemažai įkapių iš suardytų kapų. Kapai datuojami II tūkstantmečio pradžia.

1868 m. P r y š m a n č i ų (Kretingos r.) kapinyne ištyrė 3 kapus su gausiomis įkapėmis, datuojamus VIII–XII a.

Svarbiausios publikacijos

Das Steinalter der Ostseeprovinzen Liv– Esth– und Kurland einiger angrenzenden Landstriche/ Schriften der Gelehrten estnischen Gezellschaft. Dorpat. 1865. Nr. 4.

Über heidnische Gräber Russich-Litauens und einiger benachbarten gegenden, insbesonderer lettlands und Weissrusslands/ Verhandlungen der Gelehrten estnischen Gesellschaft. Dorpat. 1870. Nr.VI. Heft.1–2.

ARCHEOLOGINIŲ PAMINKLŲ IEŠKOTOJAI, SENIENŲ RINKĖJAI

XIX a. viduryje ir antroje pusėje domėjimasis senienomis bei senovės vietomis peržengė siaurą asmenų, dažniausiai kilmingųjų, ratą ir pamažu pradėjo plisti tarp labiau išsilavinusių ir turtingesnių gyventojų. Daugėjant įvairių kelionių, didėjo susidomėjimas ir krašto senove. Jau anksčiau gimęs bei L. V. Kondatovičiaus, K. Tiškevičiaus naudotas kraštotyrinio pobūdžio kelionių aprašymo žanras plėtėsi, apimdamas platesnį asmenų ratą, tarp jų keletą turtingesnių lenkų.

Aleksandras POLUJANSKIS (Aleksander Połujański) (1814 03 15 Vilniaus krašte – 1866 05 26 Varšuvoje) pagal profesiją miškininkas, buvo istorikas mėgėjas. 1832 m. jis pradėjo mokytis Vilniaus medicinos-chirurgijos akademijoje, po metų persikėlė į Maskvos universiteto Filosofijos fakultetą, tačiau mokslus nutraukė. 1837 m. baigė studijas Peterburge. Nuo 1842 iki 1847 m. A. Polujanskis dirbo girininku Maskvos gubernijoje. 1849 m. tapo Varšuvos gubernijos Tarybos miškų skyriaus sekretoriumi, nuo 1855 m. pabaigos – Augustavo gubernijos girininku asesoriumi. Nuo 1859 m. iki mirties dirbo Varšuvoje miškų komisaru Turto ir iždo tarybos komisijos Žemių ir miškų skyriuje[353]. Buvo vedęs Heleną Niedzielską, turėjo dukrą Heleną, mirusią 2 metų 1858 m., apie kitus vaikus žinių nėra[354]. Svarbiausi A. Polujanskio darbai yra

[353] Kosiek Z. Polski słownik biograficzny. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódż. 1982. T. XXVII/2. Z. 113. S. 373.

[354] Ten pat. P. 374.

Lenkijos ir vakarinių Rusijos gubernijų miškų aprašymai[355]. Augustavo gubernijos, į kurią tuo metu įėjo visa Lietuvos Užnemunė, aprašyme[356] geriausiai atsiskleidžia kraštotyrinis universalus darbo pobūdis. Greta istorinių, gamtinių bei kitokio pobūdžio žinių čia randame duomenų ir apie įvairius archeologijos paminklus. Taip šalia Alytaus prieš 20 metų buvo rasta griaučių, suguldytų ratu[357], nurodytas Rumbonių piliakalnis[358], 4 iš akmenų krauti pilkapiai Varupiuose[359]. Šalia Gelgaudiškio esantis Maštaičių piliakalnis siejamas su Bajerburgu[360]. 1859 m. A. Polujanskis buvo sumanęs taip pat aprašyti ir Polocko guberniją, bet sumanymas liko neįgyvendintas[361].

Svarbiausios publikacijos

Wędrówka po gubernii Augustowskiej w celu naukowym odbite. Warszawa. 1859 S. 460.

Kitas Užnemunėje archeologinių paminklų ieškojęs ir juos kasinėjęs yra Alfonsas BUDZINSKIS (Alfons Budziński) (1822–1883 11 23 Lomžoje (Lenkija). Baigęs Varšuvos veterinarijos mokyklą, dirbo veterinaru, kildamas profesinės karjeros laiptais iki Lomžos gubernijos veterinaro (juo tapo apie 1871 m.). Ilgą laiką jis gyveno Suvalkuose. Lomžos kapinėse išliko jo kapas. Archeologinius žvalgymus ir tyrinėjimus A. Budzinskis pradėjo nuo 1858 m. Iš pradžių jis daugiau tyrinėjo arčiau Suvalkų esančius paminklus: jotvingių pilkapynus Osovoje, Skazdube, Žyva Vodoje, o persikėlęs į Lomžą – šalia jos esančius pilkapynus[362]. Tyrinėjimų tikslas buvo radinių rinkimas. Pastaruosius po jo mirties Lomžoje, matyt, perėmė giminės, nes 1963 m. Lomžoje jokių jos pėdsakų aptikti nepavyko[363]. Kasinėjimų rezultatai buvo skelbiami vietos spaudoje. Kadangi A. Budzinskis neturėjo archeologo ar istoriko išsilavinimo, rastų dirbinių jis nei datuodavo, nei juos priskyrė kokioms nors kultūroms. Lietuviškojoje Suvalkijos dalyje A. Budzinskis tyrinėjo nedaug. Kiek svarbesnis yra Pažarsčio pilkapyno pilkapio kasinėjimas. Kitose vietose buvo tik žvalgoma arba surenkami radiniai. Tarp tokių paminėtinas bronzinis stabas, rastas 1873 m. Daukšių kaime, Kalvarijos apskrityje: 15 cm aukščio sėdintis žmogus pariestomis kojomis, su vainiku. Stabas buvo rastas pelkėje, vadinamoje paliomis, žiemą joje raunant senus rąstus[364].

---

[355] Połujanski A. Opisanie lasów Królestwa Polskiego i gubernij zachodnich Cesarsta Rosyjskiego pod względem historycznym, statistycznym i gospodarczym. Warszawa. 1854–1855. T. 1–4; Leśnictwo polskie. Warszawa. 1861–1862. T. 1–2.

[356] Połujanski A. Wędrówka po gubernii augustowskiej w celu naukowym odbite. Warszawa. 1859.

[357] Ten pat. P. 296.

[358] Ten pat. P. 298.

[359] Ten pat. P. 299.

[360] Ten pat. P. 388–389.

[361] Kosiek Z. Polski słownik biograficzny. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź. 1982. T. XXVII/2. Z. 113. S. 374.

[362] Więdzki A. Alfons Budziński-pionier badań archeologicznych na Suwalszczyznie i w Lomżyńskiem// Z otchłani wieków. 1964. Z. 2. S. 130.

[363] Ten pat. P. 131.

[364] Будзинский А. Археологические розыскания в Сувалкской губернии/ Памятная книжка Сувалкской губернии на 1877 год. Сувалки. 1877. С. 24.

Kasinėjimai

Aštuntajame dešimtmetyje Pažarstyje (Prienų r.) ištyrė 1 pilkapį, nieko nerado.

Svarbiausios publikacijos

Korespondencja z Łomży// Przegląd bibliograficzno-archeologiczny. Warszawa. 1882. T. 3. S. 276–277.

Археологические розыскания в Гродненской, бывшей Августовской, ныне Сувалкской и Ломжинской губерниях в период времени от 1857 до 1869 годов, проведенные А. Будзинским/ Памятная книжка Сувалкской губернии на 1875 год. Сувалки. 1875. С. 77–95.

Археологические розыскания в Сувалкской губернии/ Памятная книжка Сувлкской губернии на 1877 год. Сувалки. 1877. С. 13–24.

Antanas ŠUTINAS (1851 03 13 Ažustriūpio k., (Utenos r.) – 1922 01 9 Vilniuje). Kilęs iš valstiečių, kelias žiemas lankė Kuktiškių pradinę mokyklą, 1879 m. persikėlė į Vilnių, dirbo Bernardinų bažnyčios zakristijonu. Vyresnysis brolis Jonas dalyvavo 1863 m. sukilime. Savo gabumų, apsiskaitymo dėka A. Šutinas suartėjo su to meto Vilniaus inteligentais, buvo artimas A.H. Kirkorui, J.K. Vilčinskiui. 1885 m. jis buvo išsinuomojęs vieną buvusio Bernardinų vienuolyno celę, kur įrengė savo rinkinių saugyklą. 1893 m. Vilniuje buvo atidaryta jo rinkinių paroda, kuri būdavo rodoma sekmadieniais. 1901 m. A. Šutinas rinkinius perkėlė į naujai pastatytus namus Šventikų gatvėje 24 nr. Vėliau jis įsitraukė į lietuvių kultūrinį gyvenimą, artimai bendravo su J. Basanavičiumi. 1907 m. įstojo į Lietuvių mokslo draugiją, J. Basanavičiui pasiūlius, buvo išrinktas vienu iš penkių šios draugijos narių bendradarbių, aukojo šiai draugijai knygas bei muziejines vertybes. Palaidotas Bernardinų kapinėse Vilniuje greta giminių (26 pav.). Prieš mirdamas jis J. Basanavičiui buvo pažadėjęs visus rinkinius perduoti Lietuvių mokslo draugijai, tačiau šeima (atrodo, kad greta palaidota Stanislova Šutin (Jacevič) buvo jo žmona) juos veltui perduoti atsisakė, pasiūlė pirkti, kad už gautus pinigus galėtų pastatyti antkapinį paminklą bei apmokėti skolas, kurių A. Šutinas turėjo statydamasis namus. Kiti rinkiniai vėliau buvo perduoti Vilniaus

26 pav. Antano Šutino kapas (G. Zabielos nuotr.)

universitetui, tačiau, atrodo, toli gražu ne visi. Vilniaus albumą nupirkus V. Kazimierui Michalkevičiui, paminklas buvo pastatytas. E. Volteris aprašė A. Šutino rinkinį, kuriame XIX a. pabaigoje buvo apie 50 eksponatų iš Veliuonos ir Kuktiškių apylinkių. Kolekcijoje buvo 28 akmeniniai, 22 bronziniai, geležiniai bei sidabriniai dirbiniai. E. Volteris 1889 m. radinius buvo nufotografavęs, jie buvo pritvirtinti prie 4 lentelių. Kolekcija buvo renkama kasinėjant pilkapynus daugiausia savo gimtinės apylinkėse. Tikslesnė kasinėjimų data bei apimtys nėra žinomi, nes jokių užrašų A. Šutinas nepaliko. Bronzos, geležies ir sidabro dirbiniai esą iš kasinėtų pilkapių Kuktiškėse, Ažulaukinėje ir Paluknėje (nelokalizuotos vietovės). Be griautinių kapų, pilkapiuose buvo rasta ir degintinių. Jo kolekcijoje buvo ir akmeninių sviedinių iš Vilniaus pilies teritorijos[365].

A. Šutinas buvo vienas pirmųjų lietuvių archeologijos dirbinių rinkėjų. Išskirtinė jo rinkinio savybė ta, kad jis jį papildydavo kasinėjimais. Tokių kasinėtojų į XIX a. pabaigą ėmė rastis vis daugiau ir daugiau.

Kasinėjimai

K u k t i š k i ų (Utenos r.) pilkapyne iš apie 100 pilkapių kasinėti keli.

P a v y ž i n č i ų (Utenos r.) pilkapyne iš apie 10 pilkapių kasinėti keli.

P a d u m b l ė s (Molėtų r.) pilkapyne iš 20 pilkapių kasinėti keli.

M i n t a u č i ų (Molėtų r.) pilkapyne iš 10 pilkapių kasinėti keli.

S t a s i ū n ų (Utenos r.) pilkapyne iš 10 pilkapių kasinėti keli.

Taip pat kasinėti pilkapiai prie J u o d u p i o (jų ten buvo apie 150), N a r ū n u o s e (4). Šios abi vietovės dėl netiksliai perteiktų vietovardžių tebėra neidentifikuotos.

Be minėtų tyrinėtojų mėgėjų, XIX a. viduryje – antrojoje pusėje Lietuvoje buvo jau gana nemažai privačių archeologinių kolekcijų, kurias jų savininkai dažnai papildydavo kasinėdami įvairius archeologinius paminklus. Apie tokius kasinėjimus paprastai žinoma labai mažai. Taip po D. Poškos Barzdžius valdęs **E. Volmeris** S k u b u r l ė s (Šilalės r.) piliakalnyje iškasė 2 raginius kirvukus bei keletą bronzinių apyrankių (šiame piliakalnyje ir M e d v ė g a l y j e, (Šilalės r.)[366]. Visi šie dirbiniai pas jį buvo XX a. pradžioje. Apie 1860 m. N a r k ū n ų (Utenos r.) piliakalnį kasinėjo vietos dvarininkas **Kriauza**, ieškodamas pakastų turtų[367]. **S. Kaderis** 1893 m. kasinėjo K u p r i ų (Biržų r.) pilkapius. XIX a. antrojoje pusėje G i l v y č i ų (Šiaulių r.) pilkapyne 4 pilkapius kasinėjo vietos dvarininkas **Rimgaila**[368]. 1893–1894 m. apie 20 P a k a l n i š k i ų (Panevėžio r.) pilkapyno pilkapių kasinėjo dailininkas **Švoinickis**[369]. 1890 m. V a r a p n i š k ė s e (Vilniaus r.) **B. Kaminska**

[365] Žilėnas V. Lietuvos kolekcininkai ir muziejininkai. 1. Antanas Šutinas// Kultūros barai. 1982. Nr. 12. P. 63.

[366] Brensztejn M. Dionizy Paszkiewicz. Wilno. 1934. S. 63.

[367] Volkaitė-Kulikauskienė R. Narkūnų (Utenos r.) gyvenvietės tyrinėjimai 1975 metais / Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1974 ir 1975 metais. Vilnius. 1977. P. 33.

[368] Lietuvos TSR archeologijos atlasas. Vilnius. 1977. T. 3. P. 40.

[369] Ten pat. P. 78.

kasinėjo IV–VI ir XI–XII a. pilkapius su akmenų vainikais[370]. Tais pačiais metais tūlas **A. Joderis** kasinėjo VI–VII a. pilkapius Grabijoluose (Vilniaus r.)[371]. Panašių faktų galime pririnkti ne tiek jau mažai, tačiau šiandien archeologijoje jie turi tik istoriografinę prasmę konkrečiam archeologijos paminklui.

Kiek geriau pasisekė rinkiniams, kuriuos į amžiaus pabaigą pradėta plačiau aprašinėti. **Stanislovo Kazimiero Kosakovskio** rinkinyje Vaitkuškyje (šalia Ukmergės) buvo archeologinių dirbinių iš Ukmergės apskrities[372], atrodo, paveldėtų iš ankstesnių Kosakovskių kolekcijų. Apie Siesikų dvaro (Ukmergės r.) savininko **D. Daugėlos** rinkinius taip pat mažai ką žinome. Jis buvo Vilniaus archeografijos komisijos narys, o vėliau pirmininkas, priklausė Rusijos geografų draugijai, buvo Vilniaus viešosios bibliotekos pirmininkas. D. Daugėla domėjosi Lietuvos, Rusijos bei Lenkijos istorija, menu, archeologija, nors pats jokių archeologinių kasinėjimų nevykdė. Archeologinių tyrinėjimų istorijoje minimas tik kaip gausių muziejinių vertybių kaupėjas ir savininkas. Kokią dalį tarp jų užėmė archeologiniai radiniai – lieka neaišku.

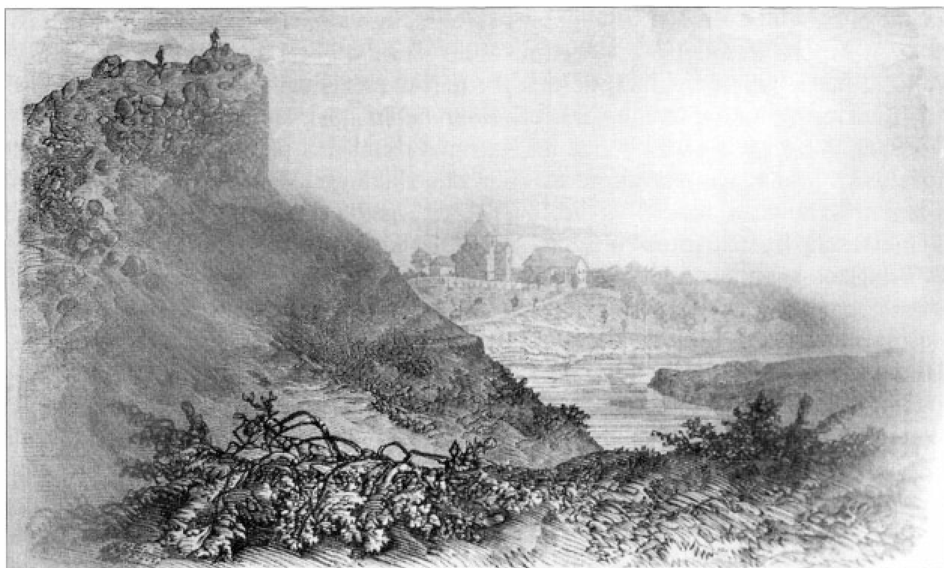
Iš XIX a. pabaigos žinomos profesionaliau apibūdintos archeologinių dirbinių kolekcijos. Pirmasis, pateikęs tokių kolekcijų apžvalgą, buvo Eduardas Volteris, 1889 m. leidinyje „Vilniaus žinios" paskelbęs straipsnį: „Privačių asmenų archeologinės kolekcijos"[373]. Jis pirmiausia mini T. Daugirdo kolekciją Žemaitijoje, kurioje buvo Jasnagurkos kapinyno ir Visdergių pilkapių medžiaga. Jos radinių nevardija, tik nurodo, kad kolekcija saugoma Varšuvoje. Kiek daugiau duomenų pateikiama apie Z. Gliogerio kolekciją. Čia išvardyta keletas radinių, surinktų Trakų ir Panevėžio apskrityse, be tikslesnės radimo vietos. Minimi Nočioje, prie Drohičino, bei Lomžos gubernijoje rasti radiniai. E. Volteris nurodė, kad Z. Gliogerio kolekcijoje buvo 50 dirbinių iš įvairių Lietuvos ir Lenkijos vietovių. Straipsnyje minimas ir V. Šukevičiaus rinkinys, kurio dalį surinko jis pats, kita dalis supirkta. Minimos ir daiktų radimvietės: Kašėtos, Dainava, Dubičiai, Borteliai, Gribaša, Rudnia, Nočia, Pamusiai, Opanovcai, Kozlianai. E. Volteris nurodo, kad V. Šukevičiaus rinkinių katalogo taip pat nėra, bet yra svarbesnių dirbinių fotografijos, darytos 1888 m. Vilniaus fotografo S. Flery. Išvardyti dirbiniai pritvirtinti prie lentelių iš Pamusių, 3 dirbinių lentelės iš Dubičių, Kašėtų ir Dainavos bei kitų vietovių. Minimas Kašėtos bronzinis atkraštinis kirvis, Veliuonos kaltinis durklas. Trečią rinkinį mini buvus pas K. Šmitą, tačiau nežinia, kur tie rinkiniai dingo. Toliau E. Volteris mini **J. Moračevskio** monetų kolekciją Vilniuje, kuri rasta 1885 m. Raudondvaryj e, prie Vilniaus. Čia ariant lauką buvo rastas varinis katilas su sidabro monetomis ir lydiniais. Jame buvo 48 monetos, tarp kurių 8 lietuviški denarai, 14 Prahos grašių ir 16 lydinių bei 10 Talino monetų. Lobį radęs valstietis jį perdavęs Senkevičiui, o šis J. Moračevskiui. Iš pastarojo lobis pateko kolekcionieriui Veisenhofui, šis jį perleidęs monetų žinovui V. Vitigui Krokuvoje. Taip vertingesnės senienos keisdavo savo šeimininkus. Nemažai

[370] Ten pat. P. 119.

[371] Ten pat. P. 42.

[372] Žilėnas V. Lietuvos kolekcininkai ir muziejininkai. 5. Juozas Antanas ir kiti Kasakauskai/ Kultūros barai. 1983. Nr. 4. P. 65.

[373] Вольтер Э. Археологические колекции часных лиц в Северо – Западном крае/ Виленский вестник. 1889. Нр. 269.

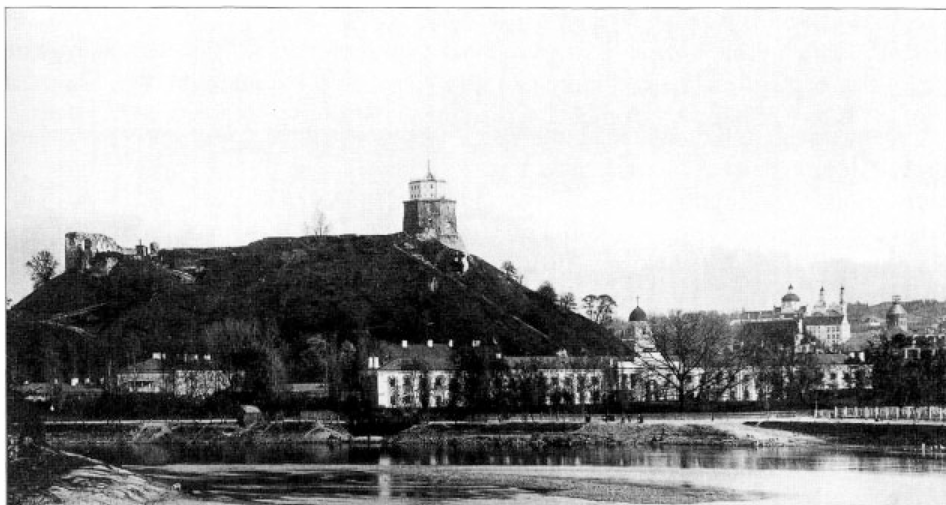
27 pav. Liškiavos pilies vaizdas (Kłosy. 1868 11 14(26). Nr. 178. T. 7. P. 277)

žinių apie archeologines kolekcijas pateikė ir F. Pokrovskis. Vien tik Kauno gubernijoje amžių sandūroje buvo tokie archeologiniai rinkiniai: **T. Daugirdo** Plemborge, **I. Oginsko** Plateliuose, **Rene** Gargžduose, **K. Daugėlos** Siesikuose, **Ukrino** Liudvinave, **Končevskio** Švobiškyje, **Ledzinskio** Didžiajame Pajūryje, **M. Silvestravičiaus** Davainiuose, **S. Didžiulio** Griežionyse, kunigo **Ladužos** Kaune, kunigo **Rudmino** Raseiniuose, kunigo **Bartoševičiaus** Deltuvoje (Konstantinove), kunigo **J. Koscielos** Panemunėlyje, gydytojo **Petkevičiaus** Joniškėlyje, valstiečio **A. Jaroševičiaus** – Skrobatiškiuose, **G. I. Štrauchmano** Kalviškiuose, valstiečio **Gasiuko** Didžprūdeliuose, kunigo **J. Žiogo** Kotreliuose, **K. Šulgos** Darbėnuose, **Stanevičiaus** Užpaliuose, **A. Zaborskio** Pašušvyje, **M. Butrimuvnos** Jotkonyse, **Olševskio** Pabaiske, kunigo **Razulevičius** Pabaiske, Kauno statistikos komitete[374]. Dalis lietuviškos archeologinės medžiagos jau tuo metu buvo iškeliavusi į užsienius. Senienų buvo Tartu, Rygos, Jelgavos, Kionigsbergo, Berlyno, Ciuricho, Krokuvos muziejuose, **Podčašinskio**, **Pšezdeckio** ir **Vološinskio** rinkiniuose Varšuvoje.

Archeologinių dirbinių kolekcijos bei jų rinkimo palydovas – archeologijos paminklų kasinėjimai – rodė, kad senienų reikšmę pradeda suprasti vis daugiau ir daugiau prasilavinusių žmonių. Visiškai neatsitiktinai tarp archeologinių dirbinių rinkėjų matome pavardes ir tų asmenų, kuriuos žinome iš archeologijos istorijos kaip tyrinėtojus ar mokslininkus. XIX a. archeologinių tyrinėjimų pradžia dažniausiai būdavo senienų rinkimas.

XIX a. antrojoje pusėje spaudoje labai pagausėja įvairių žinučių apie senovės paminklus (27 pav.), rastus radinius. Jos pradedamos skaičiuoti šimtais, tad nenuostabu, kad pačioje amžiaus pabaigoje jau pradedamos sudarinėti archeologinės

[374] Покровский Ф. В. Археологическая карта Ковенской губернии. Вильно. 1899. С. 8–9.

28 pav. Vilniaus pilies vaizdas apie 1870 m. J. Čechovičiaus nuotr. (Vilniaus pilis senose fotografijose. Vilnius. 1995. P. 9)

bibliografijos. Faktologinis archeologinės informacijos kaupimo periodas ėjo į pabaigą. Šiuo metu archeologinėje fiksacijoje pradėtas naudoti fotoaparatas. Iš pradžių fotografuoti žymesni paminklai (28 pav.), vėliau – archeologiniai dirbiniai, pagaliau – kasinėjimai.

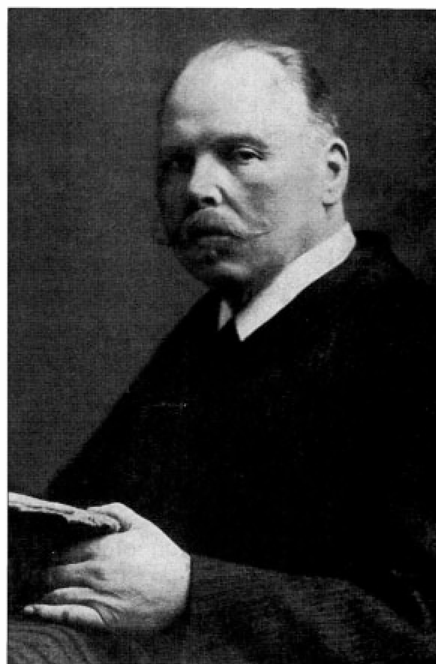
Labai pagausėjus lietuviškosios archeologinės informacijos, ji pradėjo prasiskverbti ir į užsienį. Suomių archeologas Johanas Reinholdas ASPELINAS (Johannes Reinhold Aspelin) (1842 08 01–1915 05 29), laikomas Suomijos archeologijos kūrėju, atskirai Lietuvai skirtų darbų nėra parašęs, tačiau Lietuvos archeologijos medžiagą jis panaudojo leisdamas gražų leidinį apie šiaurės finų – ugrų senienas, pavadintą „Šiaurinių finourgų senienos"[375]. Pagal dirbinius platų Šiaurės rytų Europos regioną J. R. Aspelinas stengėsi skirstyti į kelias sritis, kurių viena buvo baltiška – lietuviška[376]. Šiame leidinyje yra net 18 gražių iliustracijų radinių, surastų Lietuvoje, paimtų iš Ermitažo Peterburge, Varšuvos bei Kuršo muziejų. Tik iš šio darbo pažįstame dvi romėniškas, emale puoštas seges iš Nemunėlio Radviliškio[377] bei keletą dirbinių iš Adakavo pilkapių ir kt.[378]. Šiaip J. R. Aspelinas domėjosi ne vien tik suomių – ugrų, bet ir Rusijos šiaurės bei Sibiro archeologiniais ir etnografiniais paminklais. Jo pateikti gražūs radiniai iš Lietuvos prisidėjo prie jos senienų pagarsinimo už Lietuvos ribų.

Svarbiausios publikacijos

Antiquités du Nord Finno-Ougrien. Helsingfors. 1877–1884. T. 1–5.

[375] Aspelin J. R. Antiquités du Nord Finno-Ougrien. Helsingfors. 1877–1884. T. 1–5.
[376] Rimantienė R. Akmens amžius Lietuvoje. Vilnius. 1984. P. 6.
[377] Aspelin J. R. Antiquités du Nord Finno-Ougrien. Helsingfors. Nr. 1883, 1884.
[378] Ten pat. Nr. 1884, 1886–1890, 1893.

ZIGMUNTAS GLIOGERIS

Zygmunt Gloger

29 pav. Zigmuntas Gliogeris
(P. Kulikausko asmeninis archyvas)

Daug prisidėjo tyrinėdamas Lietuvos praeitį lenkų geografas, istorikas bei archeologas Zigmuntas Janas Alfredas Gliogeris (Zygmunt Gloger) (1845 11 03 Kamionce Podliskyje (Lenkija) – 1910 08 16 Ježeve (Lenkija). Lenkijoje išleistos bent kelios plačios jo biografijos, tad jo darbai kaimynams gerai žinomi. Lietuvoje Z. Gliogeris mažiau žinomas greičiausiai dėl to, kad didžioji jo gausių darbų dalis buvo skirta Lenkijai. Gimė jis šlėktos Jano Gliogerio ir Marianos Michalinos Voyno šeimoje. 1865–1868 m. studijavo teisę Varšuvos aukštosiose mokyklose ir Krokuvos universitete. Varšuvoje suorganizavo pirmąją kraštotyros draugiją ir buvo jos pirmininkas (29 pav.). Ježeve valdė 840 ha žemės. Kartu su žmona A. A. Jelska-Glioger, kilusia iš Zamoščės prie Minsko, jis surinko daug muziejinių eksponatų. Nuo jaunystės Z. Gliogeris domėjosi etnografija. Spausdino įvairius straipsnius apie istoriją, etnografiją, 1900–1904 m. išleido 4 tomų „Senosios Lenkijos iliustruotą enciklopediją“, daugybę kitų leidinių. Z. Gliogeris buvo labai darbštus, miegodavo po 5 valandas, nekeliavo po užsienius, nedalyvavo baliuose[379]. Sistemingai keliaudamas po Lenkiją jis ieškojo priešistorinių stovyklaviečių, jų medžiagą skelbė spaudoje. Nuo 1870 m. iki mirties ūkininkavo Ježeve. Mirė irgi Ježeve nuo kraujo užkrėtimo po rankos amputacijos. Testamentu Z. Gliogeris paliko rinkinius Varšuvos bei Krokuvos muziejams bei bibliotekoms[380].

Z. Gliogeris buvo tyrinėtojas, archeologiją vertinęs kaip vieną iš šaltinių tautos praeičiai pažinti. Etnografinių studijų tikslais jis du kartus keliavo Nemunu nuo Gardino žemyn iki Jurbarko, sustodamas pakrantėse ir jas nuodugniai tyrinėdamas. Jis pirmas atkreipė dėmesį į Nemuno pakrantėse daugybę išlikusių akmens amžiaus ir vėlesnių laikų gyvenviečių. Smėlynuose rado įvairiausių titnago dirbinių, puodų

[379] Pojnarowa-Kutrzeba A. Gloger Zygmunt. Polski słownik biograficzny. Wrocław–Kraków–Warszawa. 1959. T. VIII/1. Z. 36. S. 80.

[380] Ten pat. P. 81.

šukių, degto molio, ugniaviečių pėdsakų, kaulų ir kt. gyvenvietėms būdingų radinių, kurių anuomet būta daug. Visą surastą Nemuno pakrantėse medžiagą atidžiai rinko ir aprašė savo kelionių užrašuose, spausdintuose Lenkijoje ėjusiame archeologijos žurnale „Archeologinės žinios“[381]. Straipsnyje Z. Gliogeris pažymi, kad Nemuno krantus jis pirmą kartą aplankė 1871 m. Liškiavos ir Druskininkų apylinkėse. Patenkintas šios išvykos rezultatais 1872 metais jis tris kartus birželio, rugsėjo ir spalio mėnesiais ir 1899 m. laiveliu ir pėsčiomis keliavo nuo Gardino iki Kauno, norėdamas pakartotinai ištirti kai kurias vietoves. Z. Gliogeris aprašo konkrečias vietas nuo Gardino iki Kauno, kuriose jis aptiko akmens amžiaus gyvenviečių liekanų. Pavyzdžiui, Baltašiškėse prie Druskininkų 1872–1903 m. tris kartus aplankė čia buvusią gyvenvietę ir surinko iki 2000 dirbinių[382] (30 pav.). Tuos dirbinius, kurie atkreipė jo dėmesį ar buvo dailiai padirbti, Z. Gliogeris aprašė, pateikė jų iliustracijų. Dirbiniai yra labai gerai nupiešti ir puikiai atpažįstami. Didžiulę akmens amžiaus gyvenvietę Z. Gliogeris aprašė Gailiūnuose, kur surinko apie 1000 nuoskalų ir gražių dirbinių[383]. Straipsnyje jis kelia aplankytų teritorijų apgyvendinimo klausimus, samprotauja apie gyventojų verslus. Z. Gliogeris pažymi, kad tarp Gardino ir Kauno jis aplankė 16 akmens amžiaus gyvenviečių, bet jų galėjo būti ir daugiau. Rinkdamas vėjo pustomuose smėlynuose titnago dirbinius, jis matė ir Nemuno pakrantėse stūksančius piliakalnius – Liškiavos, Rumbonių, pažymėdamas, kad akmens amžiaus gyvenvietės nuo jų tėra nutolusios tik „kelis varstus“. Apie tą pačią kelionę upe, sutrumpinęs ir perdirbęs, Z. Gliogeris spausdino savo kelionių monografijoje „Upių slėniais“[384]. Gana smulkiai aprašęs savo surinktus radinius, jis lygina juos su Lenkijoje randamais tos pačios rūšies radiniais, bando rekonstruoti net priešistorinių laikų sodybą. Namai esą turėjo būti statomi iš molio ir medžio. Panemunės gyventojai buvo žvejai ir medžiotojai, dar nežinojo žemdirbystės, nes Nemuno pakrančių žemė esanti visai nederlinga. Remdamasis M. Stryjkovskiu, jis tvirtina, kad Lietuvoje žemę pradėta dirbti tik jai susijungus su Lenkija. Z. Gliogeris taip pat pastebi, kad titnago apdirbimas Lietuvoje truko ilgiau negu kituose kraštuose, nes pradėtas ne kartu su Vakarų Europos ankstyvuoju titnago apdirbimu, bet galėjo pasiekti savo aukso amžių net ir tuomet, kai kituose kraštuose jis jau turėjo pasitraukti atsiradus metalams. Akmens amžiaus kapų Nemuno pakrantėse jis neradęs.

Z. Gliogerio didysis rinkinys, susidedantis daugiausiai iš akmens amžiaus radinių, pateko į Krokuvos Lenkų mokslo akademiją. Kita jo rinkinio dalis buvo Varšuvoje ir Ježeve (Lomžos gubernija). Čia jį aprašė E. Volteris[385]. Teigiamai vertindami Z. Gliogerio darbą turime pastebėti, kad jis neišsiskyrė iš to meto tyrinėtojų-mėgėjų. Mažai dėmesio kreipiama į stratigrafiją, surenkami dirbiniai sumaišomi, dėl to sunku juos datuoti. Vis dėlto svarbiausias Z. Gliogerio nuopelnas yra akmens amžiaus

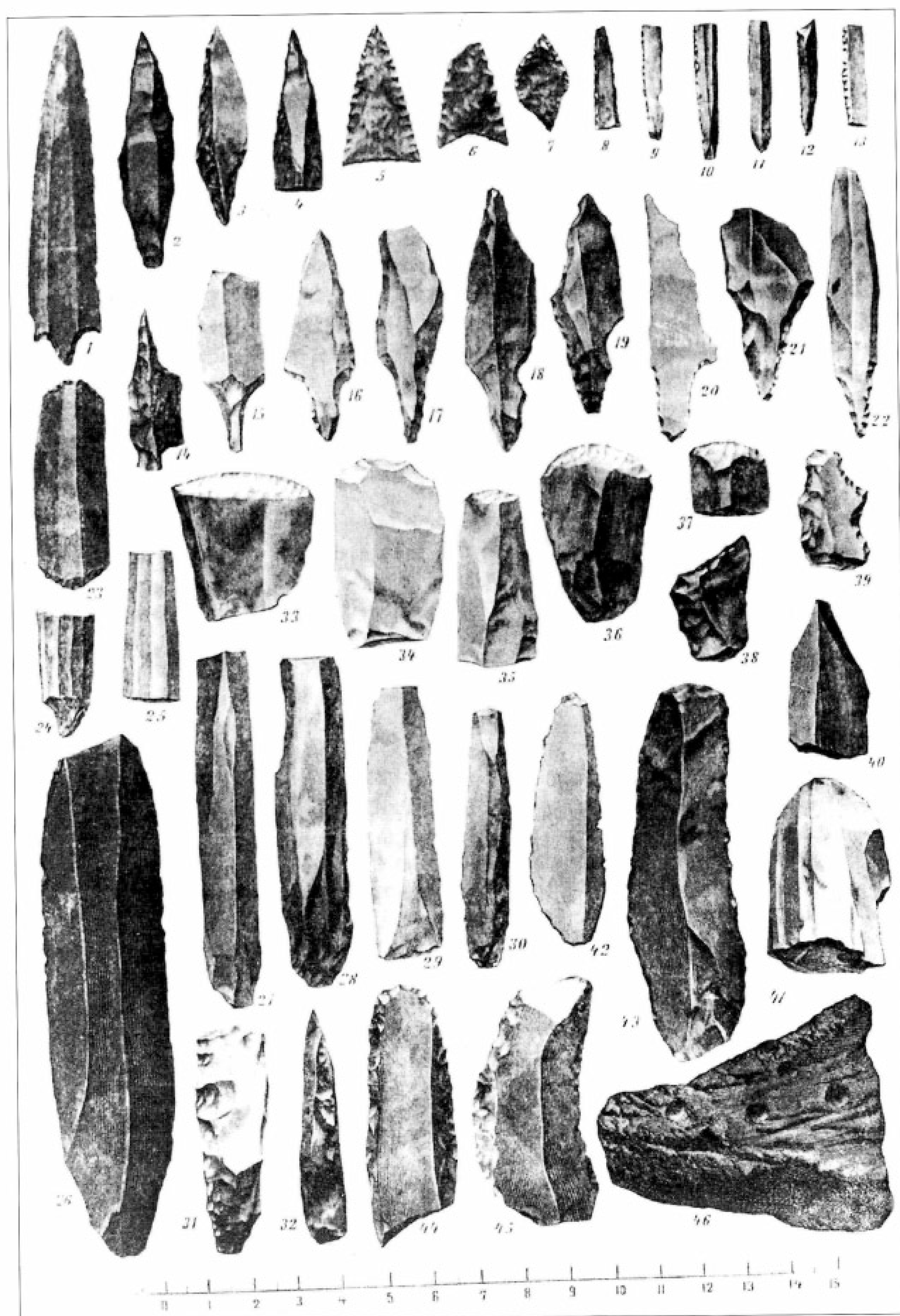
[381] Gloger Z. Osady nad Niemnem i na Podlasiu z czasów użytku krzemienia //Wiadomości archeologiczne. Warszawa. 1873. T. I. S. 97–124.

[382] Ten pat. P. 103.

[383] Ten pat. P. 105–106.

[384] Gloger Z. Dolinami rzek. Warszawa. 1903.

[385] Вольтер Э. Археологические коллекции частных лиц в Северо-Западном крае. Виленский вестник, 1889. Нр. 269. С. 2–3.

30 pav. Titnaginiai dirbiniai iš Baltašiškių (Gloger Z. Dolinami rzek. Warszawa. 1903. S. 37)

stovyklaviečių ir gyvenviečių atradimas Lietuvos upių pakrantėse. Tai leido labai smarkiai praplėsti archeologinių paminklų ratą, pradėti tyrinėti tuos laikotarpius, iš kurių iki tol tebuvo pavienių žinių.

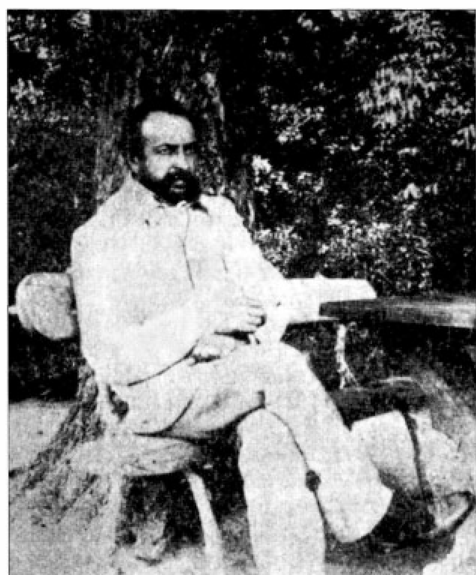
Svarbiausios publikacijos

O naszych stacjach krzemiennych/ Biblioteka Warszawska. 1872. T. 2. S. 131.

Osady nad Niemnem i na Podlasiu z czasów użytku krzemienia// Wiadomości archeologiczne. Warszawa. 1873. T. I. S. 97–124.

Dolinami rzek. Warszawa. 1903. S. 220.

TADAS DAUGIRDAS

31 pav. Tadas Daugirdas apie 1910 m. (Svičiulienė P. Tadas Daugirdas (1852-1919) / Muziejai ir paminklai. Vilnius. 1969. P. 108)

XIX a. gale ir XX a. pradžioje Lietuvos archeologijos srityje darbavosi ir Tadas Daugirdas (Tadeusz Dowgird) (1852 02 27 Torbine (Rusija) – 1919 11 01 Kaune). Gimė T. Daugirdas susisiekimo inžinieriaus Mykolo Daugirdo ir Marijos Jelenskytės šeimoje tolimame Torbine, Novgorodo gubernijoje (Rusija). Kilęs iš senos bajorų šeimos. 1856 m. tėvas kaip atsargos generolas už vieškelio Raseiniai–Kėdainiai tiesimą gavo Plemborgo (Raseinių r.) dvarą ir jame apsigyveno. Iš mažens jis buvo silpnos sveikatos, todėl mokslus ėjo su mažesnėmis ar didesnėmis pertraukomis. Mokėsi Rygoje, Peterburge, Varšuvoje, Miunchene. Vilniuje studijavo piešimą Trutnevo mokykloje, Peterburge lankė peizažų skyrių Meno Akademijoje. Kurį laiką T. Daugirdas gyveno Varšuvoje, kur pats buvo atidaręs tapybos studiją, tačiau žymesniu tapytoju netapo. 1882 m. buvo išrinktas Kuršo literatūros ir meno draugijos nariu korespondentu, 1885 m. – Krokuvos Mokslų Akademijos nariu – korespondentu. 1889 m. su savo senienų rinkiniais jis dalyvavo Varšuvoje surengtoje parodoje ir apie ją yra parašęs porą straipsnių. 1891 m. pradėjo bendradarbiauti „Varpe“, grįžo į tėvų dvarą Plemborgą, Ariogalos apylinkėse, kur iki 1908 m. ūkininkavo (praktiškai ūkį tvarkė žmona ir vyresnysis sūnus Mykolas). T. Daugirdas 1900 m. dalyvavo

Minske vykusioje žemės ūkio parodoje ir rodė lietuvių liaudies meno dirbinius. Jau 1907 m. jis dirbo Kauno muziejuje konservuotoju. Mirus Kauno mokslo ir pramonės muziejaus vedėjui K. Gukovskiui, T. Daugirdas 1907 m. vasario 8 d. tapo muziejaus komisijos nariu, o 1909 m. sausio 23 d. buvo paskirtas direktoriumi (31 pav.). Nuo tada jis metė savo ūkį, palikdamas juo rūpintis savo šeimą, 1908 m. persikėlė į Kauną, pasiėmė savo rinkinius ir juos padovanojo muziejui. Nuo 1909 m. T. Daugirdas buvo Kauno miesto muziejaus vedėjas. Pirmojo pasaulinio karo metu jis liko Kaune, saugojo muziejų. Kaune T. Daugirdas gyveno iš kuklios algos, vargingame vieno kambario bute Rotušės aikštėje 19 nr. daugiau kaip 10 metų. Karo metais trumpam net buvo išrinktas Kauno burmistro padėjėju. Mirė nuo džiovos, palaidotas Ariogaloje (Raseinių r.), šeimos koplyčioje. Buvo vedęs Kazimierą Kaributaitę-Daškevičiūtę iš Likšelių, turėjo vaikų: sūnus Mykolą ir Vytautą.

Anot L. Kšivickio, T. Daugirdas buvo linksmo būdo, mokėdamas žemaitiškai, greitai susidraugaudavo su paprastais žmonėmis. Pagrindinė jo specialybė vis dėlto buvo piešimas, tačiau didesnio talento tapyti jis neturėjo. Ūkininkavimas Plemborge jo irgi labai netraukė. Dėl lėšų panaudojimo senienoms įsigyti dažnai būdavo konfliktų su šeima. Būdamas kuklus ir draugiškas paskutiniais savo gyvenimo metais jautėsi kiek vienišas, nes jau buvo atitrūkęs nuo sulenkėjusių pažįstamų dvarininkų, o naujų draugų tarp lietuvių inteligentų taip ir nesuradęs. Gyvendamas Kaune T. Daugirdas dekoravo kai kurias bažnyčias, net Maironio buto lubas, piešė dekoracijas teatrui, padarė muziejui vitražus. 1910 ir 1914 m. dalyvavo lietuvių dailės parodose. Kartu domėjosi lietuvių liaudies menu, folkloru, etnografija bei archeologija, turėjo sukaupęs nemažą biblioteką. Mėgo keliauti. Plaukdamas Nemunu iš Alytaus iki Kauno, rinko pasakas, padavimus, etnografinę medžiagą, ypač audinius ir juostas, margučius, prijuostes ir kt. Keliaudamas po Lenkiją ir Lietuvą lankė istorines vietas, prisiklausė įdomių pasakojimų ir padavimų. T. Daugirdas plačiai dalyvavo ir visuomeniniame darbe, organizavo spektaklius, pats rašė ir piešė spektakliams. Rašė lietuviškai, lenkiškai ir vokiškai. Karo metų periodiniuose leidiniuose išspausdinta daugiau kaip 130 jo publikacijų[386]. 1905 m. dalyvavo Vilniaus Seime. Dirbdamas muziejuje įsitraukė į lietuvių tautinį judėjimą. Baigiantis pirmajam pasauliniam karui, kartu su J. Basanavičiumi ir A. Žmuidzinavičiumi dalyvavo komisijoje Lietuvos vėliavai nustatyti, piešė miestų herbus, rengė Vyčio projektus. T. Daugirdas rašė archeologinį dienoraštį. Po jo mirties iki 1940 m. dienoraštis saugotas Vytauto Didžiojo universiteto Rankraščių skyriuje. Perkėlus Humanitarinių mokslų fakultetą į Vilnių, dienoraštis atsidūrė Vilniaus universiteto rankraštyne[387].

Archeologija T. Daugirdas susidomėjo 1880 m., susipažinęs su daktaru V. Matlakovskiu, S. Vitkevičiumi, A. Kirkoru, G. Osovskiu[388]. 1881 m. išgirdęs apie archeologinius radinius, aptinkamus Jasnagurkoje (Paluknyje), pradėjo archeologinius kasinėjimus

---

[386] Girininkas A. Tadas Daugirdas ir Kaunas / Kauno istorijos metraštis. Kaunas. 1998. T. 1. P. 102.

[387] Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius, F. 1–397, 398.

[388] Girininkas A., Škiudaitė A. V. Dėkingumas Tadui Daugirdui/ Žemaičių praeitis. Vilnius. 1990. T. 1. P. 18.

pats. Nuo to laiko T. Daugirdas tapo archeologu. Savo tyrinėjimų rezultatus jis skelbė to meto lenkų spaudoje, Kuršo literatūros ir meno draugijos leidiniuose. 1889 m. archeologinius kasinėjimus T. Daugirdas yra vykdęs ir Lenkijoje. Čia T. Daugirdas pirmasis tyrinėjo bronzos epochos pilkapius su lužitėnų keramika Lenkijoje (Bąków Dolny, Lovico paviete)[389]. Vasarą, keliaudamas po Lietuvą, jis rinko savo archeologinę ir etnografinę kolekciją, kurioje 1907 m. buvo 464 akmens dirbiniai, 621 žalvario, 324 geležies, 15 sidabro, 29 gintaro, 7 stiklo ir 302 molio dirbiniai bei 20 kitų eksponatų – iš viso 1772 dirbiniai[390].

T. Daugirdas buvo labai kruopštus, kasinėdavo visą dieną. Ekspedicijoje dalyvaudavo įvairių svečių, būtinai geras virėjas. Tyrinėdamas kapus jis gana detaliai aprašė griaučių padėtį, radinius, visa tai nupiešė. Jo piešiniai pagal fiksavimo kruopštumą yra savotiškas etalonas ir mūsų dienomis (32 pav.). Skelbdamas kasinėjimų medžiagą jis pateikdavo gausias iliustracijas, o tai tuo laiku buvo nauja ir mažai kur naudojama. Savo platesnių tyrinėjimų rezultatus T. Daugirdas gana greitai publikuodavo. Liko nepaskelbti tik jo smulkesni tyrinėjimai bei paskutiniai jo kasinėjimai Laukiškiuose ir Seredžiuje[391]. Artimesnių ir tolimesnių apylinkių žvalgymų metu T. Daugirdas rinko medžiagą apie įvairius archeologinius paminklus, kuri po truputį buvo skelbiama.

T. Daugirdas sėkmingai toliau vadovavo Kauno miesto muziejui, kuriam jis padovanojo visą savo archeologinį rinkinį, tuo metu didžiausią tarp privačių tokio pobūdžio rinkinių Lietuvoje. Čia jo darbas neapsiribojo vien tik archeologija. Su lietuviškais eksponatais jis dalyvavo parodose Peterburge, Vilniuje. 1914 m. kovo 11 d. muziejaus tarybos nutarimu jis buvo komandiruotas į Kionigsbergą, Įsrutį ir Krokuvą susipažinti su ten esančiais muziejais ir jų darbu. Šios komandiruotės metu jis dalyvavo Lenkijos muziejų direktorių suvažiavime, vykusiame 1914 m. balandžio mėnesį Krokuvoje, kur perskaitė pranešimą apie muziejų[392]. Pirmojo pasaulinio karo metais T. Daugirdas saugojo muziejaus rinkinius, rūpinosi, kad jie nebūtų išvežti į Lenkiją. 1919 m. gegužės 28 d. įkūrus Valstybinę archeologijos komisiją, tapo jos pirmininku. Nepaisant silpnos sveikatos, aktyviai dalyvavo komisijos posėdžiuose, ragino vyriausybę steigti Tėvynės pažinimo draugiją. Joje turėjo būti 5 skyriai: archeologijos, etnografijos ir etnologijos, karo, gamtos ir liaudies meno.

Nors jokių apibendrinančių darbų archeologijos klausimais T. Daugirdas ir neparašė, nesprendė istorinių problemų, tačiau jo kasinėjimai, medžiagos publikavimas, muziejinė veikla ir kitus skatino kruopščiai ir rūpestingai tyrinėti ir saugoti senovės palikimą.

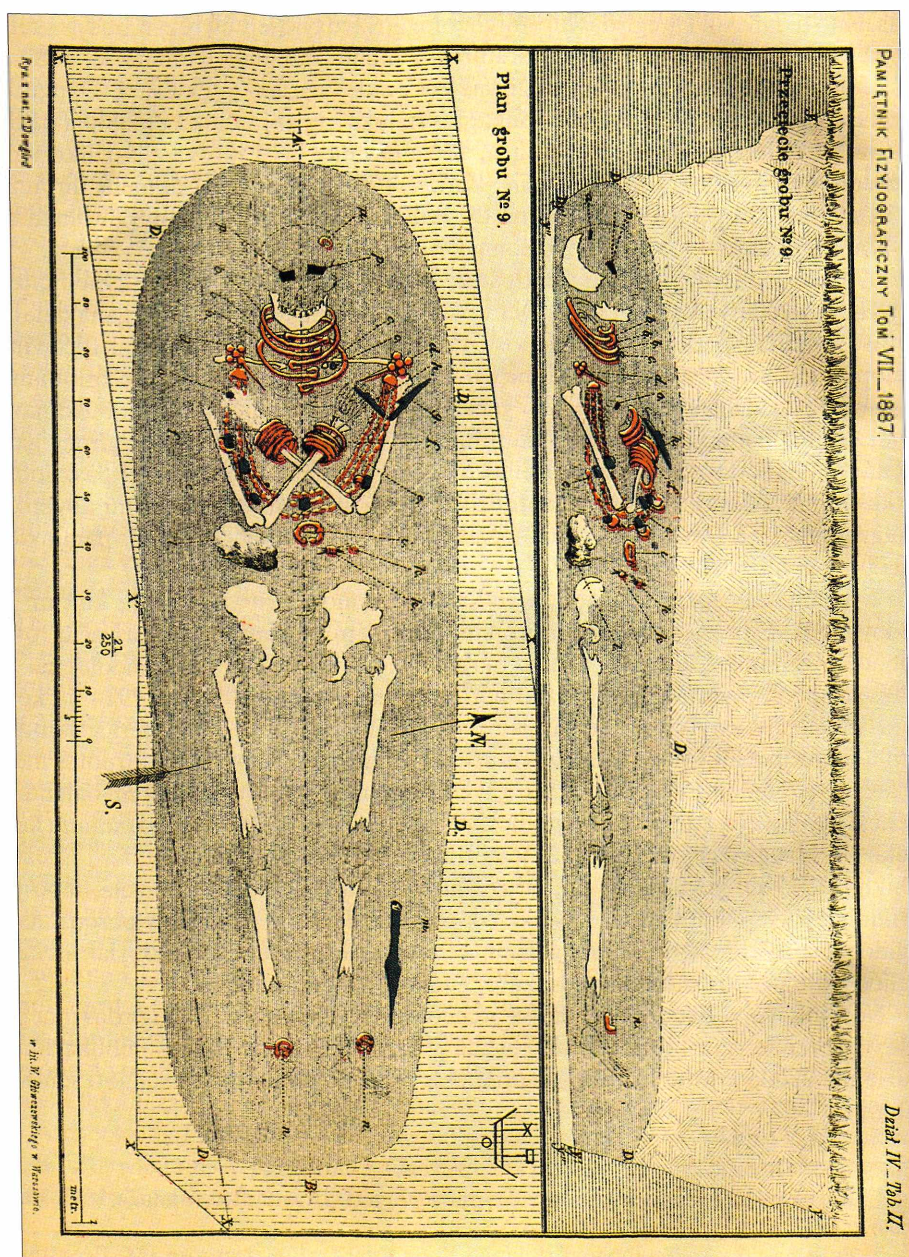
---

[389] Kostrzewski J. Zarys rozwoju badań prehistorycznych w Polsce w latach 1875–1925/ Kraków. 1927. S. 8.

[390] Butrimas A. Archeologiniai rinkiniai Kauno gubernijos dvaruose (M. Brenšteino duomenimis)/ Jaunųjų muziejininkų konferencijos „Muziejai ir jų kolekcijos“ pranešimų tezės. Vilnius. 1987. P. 13.

[391] Puzinas J. Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje XIX a. gale ir XX a. pradžioje/ Senovė. Kaunas. 1935. T. I. P. 183.

[392] Katilius A. Tadas Daugirdas ir Kauno muziejus/ Jaunųjų muziejininkų konferencijos „Muziejai ir jų kolekcijos“ pranešimų tezės. Vilnius. 1987. P. 16.

32 pav. Tado Daugirdo pieštas Jasnagurkos kapas Nr. 9 (Pamiątki z czasów przedhistorycznych na Żmujdzi. Mełżyn-Kapas pod Jasnogórką. (Ciąg dalszy). Opis robót dokonanych w roku 1882 I 1883 przez Tadeusza Dowgirda / Pamiętnik fizyjograficzny. 1887. T. VII. Dział IV. Tab. II)

Kasinėjimai (Lietuvoje)

1881, 1882 ir 1883 m. P a l u k n y j e (J a s n a g u r k o j e) (Raseinių r.) ištirta 17 kapų su IX–XI a. įkapėmis.

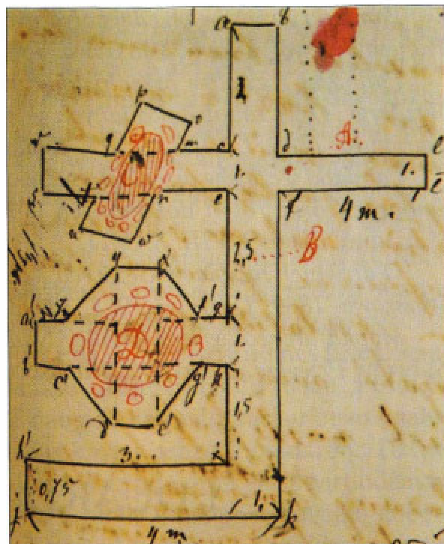
1884 ir 1886 m. kasinėtas I m b a r ė s (Kretingos r.) piliakalnis.

1884 ir 1885 m. V i s d e r g i ų (Šiaulių r.) pilkapyne iš apie 25 sampilų ištirti 8 pilkapiai su griautiniais II–IV a. ir į sampilus sukastais XV–XVI a. kapais, rasta akinių segių, įmovinių kirvių, adatų, juostinių apvaliais galais apyrankių.

1885 m. T i t v y d i š k ė s (Kelmės r.) senkapyje ištirti 6 XV–XVI a. griautiniai kapai.

1885 ir 1886 m. I m b a r ė s (Kretingos r.) kapinyne ištirti 2 griautiniai ir 3 degintiniai kapai, datuojami X–XI a. (33 pav.).

1886 m. D a r b u t ų (Raseinių r.) piliakalnio aikštelėje ištirtas 86,5 m² plotas, aptiktas iki 1 m storio kultūrinis sluoksnis su XIII–XIV a. radiniais.

33 pav. Tado Daugirdo archeologinio dienoraščio lapas su Imbarės kapinyno tyrinėtų plotų planu (Dziennik badań archeologicznych// VUB RS F. 1–397. P. 187)

1887 m. G i l v y č i ų (Šiaulių r.) pilkapyne, kuriame buvo 17 sampilų, ištyrė vieną pilkapį, rado suardytų II–IV a. kapų liekanų su bronzinėmis segėmis.

1887 m. K u r š i ų (Kelmės r.) pilkapyne, kuriame buvo 14 sampilų, ištirtas vienas pilkapis, rasta II–III a. dirbinių iš suardytų kapų.

1887 m. P a k l i b a k i ų (Kelmės r.) kapinyne atkasti žmogaus griaučiai, apjuosti akmenų vainiku, su V–VII a. radiniais.

1909 m. D ū k š t o (Ignalinos r.) pilkapyne, kuriame buvo daugiau kaip 100 sampilų, ištirtas vienas pilkapis su sudegintų mirusiųjų kapais (34 pav.).

34 pav. Pilkapis Dūkšto apylinkėse 1908 m. (Dziennik badań archeologicznych// VUB RS F. 1–398. P. 89)

1911 m. statant pastatą aptiktame L a u k s v y d ų (Kauno r.) kapinyne ištirta 14 griautinių III–IV a. kapų su šio laikotarpio įkapėmis.

1884 m. žvalgytas T o l i š i ų (Kelmės r.) pilkapynas ir senkapis, surinkti radiniai iš paviršiaus.

1885 ir 1886 m. žvalgytas vėjo pustomas P a t u m š a l i ų (Telšių r.) senkapis, surinkta apie 40 įvairių akmens amžiaus bei XV–XVI a. radinių.

1888 m. žvalgytas G r i e ž i ų (Pasvalio r.) pilkapynas.

Svarbiausios publikacijos

Pamiątki z czasów przedhistorycznych na Żmujdzi. Melżyn kapas pod Jasnagórką/ Pamiętnik fizyograficzny. Warszawa. 1886. T. VI. S. 18–22; 1887. T. VII. S. 3–28.

Pamiątki z czasów przedhistorycznych na Żmujdzi. Melżyn kapas w folwarku Wizdergi. Opiś robot dokonanych w roku 1884 i 1885/ Pamiętnik fizyograficzny. Warszawa. 1888. T. VIII. S. 1–15. Tablica VIII.

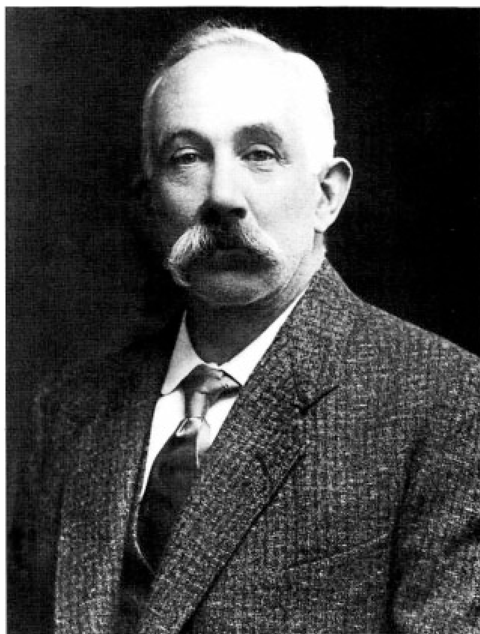
Pamiątki z czasów przedhistorycznych na Żmujdzi. Opiś cmentarzyska i pilkalnia w Imbarach oraz robot dokonanych w roku 1885 i 1886/ Pamiętnik fizyograficzny. Warszawa. 1889. T. VIII. S. 3–11.

O drewnich mogilach księżecych z czasów przedhistorycznych na Żmujdzi // Wisla. Warszawa. 1889. T. III. Nr. 10. S. 380–389.

Mapka archeologiczna okolicy Naddubiskiej od miastieczka Betygoły do okolicy Surwiłły/ Przegląd historyczny. Warszawa. 1909. S. 361–366.

EDUARDAS VOLTERIS

XIX a. devintajame dešimtmetyje archeologinius tyrinėjimus Lietuvoje pradėjo vykdyti Eduardas Volteris (1856 03 19 Rygoje (Latvija) – 1941 12 14 Kaune). Tai labai išsilavinęs žmogus: kalbininkas, baltistas, tautosakininkas, etnografas, literatūros istorikas ir archeologas. E. Volterio darbus archeologijos srityje akivaizdžiai galima dalyti į dvi dalis: veiklą Rusijos imperijoje ir nepriklausomoje Lietuvoje. Antroji jo veiklos dalis bus aptarta kalbant apie nepriklausomos Lietuvos archeologiją. E. Volteris gimė Rygos priemiestyje, suvokietėjusio latvio vaistininko šeimoje. Pradžios mokslus ėjo bažnytinėje mokykloje. 1875 m. baigęs Rygos gubernijos gimnaziją, išvyko mokytis į Leipcigo (Vokietija) universitetą, kuriame studijavo kalbotyrą, slavų filologiją ir filosofiją. Studijuodamas susidūrė ir su baltų kalbomis, kurios buvo būtinos slavistikos studijoms. Čia jam padėjo A. Briukneris. 1877–1880 m.

35 pav. Eduardas Volteris (C. O. Bulbos nuotr. Sankt Peterburge-LIIR Nr. 39832)

E. Volteris gilino studijas Tartu universitete, kur daugiau dėmesio skyrė rusų literatūros studijoms, studijavo Maskvos ir Charkovo universitetuose. 1881 m. jis studijas tęsė Peterburgo universitete, kur 1883 m. apgynė filologijos disertaciją apie gramatinę giminę. Studijuodamas jis ne kartą vyko į komandiruotes į Vieną, Prahą, Belgradą, Zagrebą tobulinti kalbotyros žinių, lankėsi Kionigsberge. Įgijęs slavų filologijos magistro laipsnį, 1885–1917 m. ėjo Peterburgo universitete Slavistikos katedroje privat. docento pareigas (35 pav.). Nuo 1887 m. dirbo ir Mokslų Akademijos bibliotekininku. Šiose pareigose išbuvo beveik 30 metų. 1904 m. jis paskiriamas dar ir lietuviškų knygų cenzoriumi. Peterburgo universitete E. Volteris dėstė bibliografiją, lietuvių kalbos sintaksę, lietuvių liaudies teisę, lietuvių ir latvių etnografiją, dialektologiją, lietuvių, latvių ir prūsų lyginamąją gramatiką ir kt. Kelis kartus buvo išvykęs į kelias, daugiausia slaviškas, Europos šalis, ieškoti senųjų spaudinių bei parsigabenti mokslinės literatūros. Dirbdamas Peterburge jis rėmė ten studijuojančius lietuvius P. Vaičaitį, K. Būgą ir kt. Yra perspausdinęs keletą senų lietuviškosios raštijos paminklų: 1886 m. M. Daukšos „Katekizmą", o vėliau „Postilę". Nors lietuviškam reikalui E. Volteris ir skyrė daugiau dėmesio, tačiau buvo lojalus carizmo šalininkas ir stropiai vykdė lietuviškų knygų cenzoriaus darbą. Tik po 1905 m. revoliucijos tapo drąsesnis ir gynė lietuviško rašto reikalus, tvirtindamas, kad būtinos mokymo priemonės lietuvių kalba Kauno, Vilniaus ir Suvalkų gubernijose. Nepaisant kai kurių prieštaravimų, Lietuvai jis turėjo daug sentimentų. Mokėjo lietuvių kalbą, 1907 m. įstojo į Lietuvių mokslo draugiją ir paaukojo jos bibliotekai daugiau kaip 1000 knygų. Stengėsi lituanistika sudominti ir kitų šalių mokslininkus.

Jau 1883 m. remiamas Imperatoriškosios geografijos draugijos E. Volteris pirmą kartą atvyko į Mažąją Lietuvą, kelionės metu rinko etnografinę medžiagą, lietuvių kalbos tarmes Klaipėdos krašte, lankėsi Kuršių Nerijoje, Priekulėje, Drevernoje, Pakrantėje, Kivyliuose. Apkeliavo visą Klaipėdos kraštą, susipažino su Kionigsbergo universiteto profesoriumi A. Becenbergeriu, vyskupu A. Baranausku, kaupė archeologinę medžiagą. A. Becenbergeris jį ir išmokė archeologinės medžiagos rinkimo metodų. Užsimenama, kad jau 1883 m. jis dalyvavo Šernų (Klaipėdos r.) kapinyno kasinėjimuose[393]. 1885 m. į Lietuvą jis atvyko antrą kartą, lietuvių kalba ir etnografija domėjosi Švenčionių apylinkėse. Ne visi lietuviai į jo darbus žiūrėjo palankiai, jį laikė caro pasiųstu šnipu. Jo darbą teigiamai vertino A. Becenbergeris, kuris stebėjosi jo sugebėjimu patraukti žmones, įgyti jų pasitikėjimą. 1886–1887 m. E. Volteris keliavo po Žemaitiją, užrašinėjo padavimus apie žymesnius piliakalnius. Kelionių metu lankė įvairias vietoves: Raseinius (Pakrantėje), Mažeikius (Kivyliuose) ir kt., surinko medžiagą apie M. Valančių, S. Daukantą. Bene žymiausias to meto jo archeologinis atradimas yra 1887 m. vasarą kartu su J. Dioringu lokalizuota 853 m. rašytiniuose šaltiniuose minima Apuolės pilis to paties pavadinimo kaimo piliakalnyje[394]. Žinodamas Žemaitijos piliakalnius bei vietoves, jis pabandė lokalizuoti

[393] Tamulynas L. A. Bezzenbergerio archeologiniai tyrinėjimai Klaipėdos krašte/ Lietuvos archeologija. Vilnius. 1998. T. 15. P. 276.

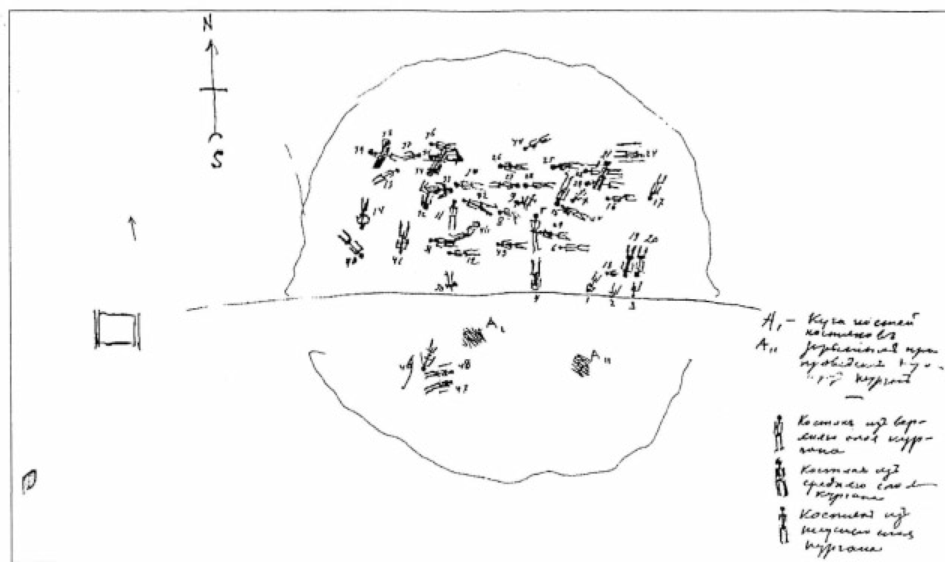
[394] Zabiela G. Eduardo Volterio archeologinė veikla Žemaitijoje/ Žemaičių praeitis. Vilnius. 1993. T. 2. P. 72.

XIII a. dokumentuose minimas kuršiškas vietoves. Grįžęs į Peterburgą skaitė pranešimus apie savo keliones, spausdino straipsnius. Įvairiose Lietuvos vietose E. Volteris surinko apie 300 dainų, 1000 pasakų, 2000 smulkiosios tautosakos.

Peterburgo archeologinės komisijos pasiųstas 1888–1889 m. rinko duomenis apie Lietuvos archeologinius paminklus pietinėje Lietuvos dalyje. Kelionių metu kasinėjo pilkapius Nemunaičio, Trakų, Lydos ir Marijampolės apskrityse. Iš viso ištyrė apie 210 kapų. Trumpas ataskaitas apie savo kasinėjimus skelbė to meto archeologinėje bei populiarioje spaudoje. Deja, jose tėra pažymėta tik kur ir kiek iškasė pilkapių, kiti aprašymai labai skurdūs. Apie E. Volterio archeologinius tyrinėjimus 1889 m. yra rašęs „Varpas“[395]. Su archeologijos problemomis E. Volteris susipažino gana anksti, jau dalyvaudamas Rusijos IX ir X archeologų suvažiavimuose. Straipsnius apie keliones spausdino rusų, latvių, vokiečių ir lietuvių kalbomis. E. Volterio archeologinio domėjimosi ratas gana platus. Tai pilkapiai, piliakalniai, pilys, paminklų apsauga. Tačiau ikikariniai jo kasinėjimai Lietuvoje buvo gana riboti, trumpi, truko tik porą vasarų. Vėliau E. Volteris nutolo nuo archeologijos, daugiau dėmesio skirdamas senajai literatūrai bei istorijai. Susikūrus nepriklausomai Lietuvos valstybei jis vėl grįžo į archeologiją, tačiau apie tai toliau.

Kasinėjimai

1888 m. A l o v ė s (Alytaus r.) senkapyje ištirta didžioji senkapio dalis – 150 griautinių XV–XVI a. kapų su įvairiomis to laikotarpio įkapėmis (36 pav.).

36 pav. EduardoVolterio padarytas Alovės kapinyno planas (Rusijos Mokslų Akademijos Sankt Peterburgo skyriaus archyvas. F. 178. A. 1. Nr. 108. L. 35)

[395] Apie E. Volterio archeologinius tyrinėjimus Nemunaičiuose ir Trakų apylinkėse/ Varpas. 1889. Nr. 4. P. 60.

1888 m. P u n i o s š i l o (Alytaus r.) pilkapyne iš apie 40 sampilų kasinėti 29 pilkapiai su degintiniais VI–XII a. kapais.

1888–1889 m. S l a b a d ė l ė s (Alytaus r.) pilkapyne ištirti visi 26 iš akmenų ir žemės supilti pilkapiai, kuriuose rasta griautinių IV–V a. žmonių kapų bei vienas degintinis kapas.

1889 m. D r u c m i n ų (Varėnos r.) pilkapyne kartu su V. Šukevičiumi išlikusius 6 pilkapius, rado degintų IX–XII a. žirgų kapų.

1889 m. P a m u s i ų (Varėnos r.) pilkapyne daugiau kaip 100 sampilų ištirti 22 pilkapiai su VI–XII a. sudegintų mirusiųjų kapais.

1889 m. V a r l i š k i ų (Trakų r.) pilkapyne iš keliolikos sampilų ištirti 4 pilkapiai su degintiniais VIII–X a. kapais.

1889 m. V i e v i o (Trakų r.) pilkapyne iš maždaug 36 sampilų ištirti 4 pilkapiai su IX–XII a. degintiniais kapais.

1909 m. M i c k o n i ų (Varėnos r.) pilkapyne, kuriame buvo keli sampilai, ištirti du iš akmenų sukrauti pilkapiai, kapų nerasta.

Svarbiausios publikacijos

Жмудские городища и древние урочища Тельшевского уезда / Памятная книжка Ковенской губернии на 1888 год. Ковно. 1887. С. 230–237.

Археологические коллекции частных лиц в Северо-западном крае // Виленский вестник.1889 12 13. Нр. 269.

Развалины Трокского замка / Памятная книжка Ковенской губернии на 1890 год. Ковно. 1889. С. 181–185.

Отчет Императорской археологической коммиссии за 1889 год. Санкт-Петербург. 1892. С. 51–52.

Отчет Императорской археологической коммиссии за 1882–1888 год. Санкт-Петербург. 1893. С. 319–332.

IX ARCHEOLOGŲ SUVAŽIAVIMAS VILNIUJE

Rusijos archeologijos mokslo plėtotei didelės reikšmės turėjo Maskvos archeologijos draugijos ruošiami archeologų suvažiavimai. Jie buvo rengiami kas treji metai skirtinguose miestuose ir skiriami to krašto archeologijos klausimams. Iki Pirmojo pasaulinio karo tokių suvažiavimų įvyko 15 (I – Maskva, 1869; II – Sankt Peterburgas, 1871; III – Kijevas, 1874; IV – Kazanė, 1877; V – Tbilisis, 1881; VI – Odesa, 1884; VII – Jaroslavlis, 1887; VIII – Maskva, 1890; IX – Vilnius, 1893; X – Ryga, 1896; XI – Kijevas, 1899; XII – Charkovas, 1902; XIII – Jekaterinoslavas, 1905; XIV – Černigovas, 1908; XV – Novgorodas, 1911). Eilinis XVI suvažiavimas buvo numatytas Pskove 1914 m., tačiau dėl prasidėjusio karo nebeįvyko. Tarp visos Rusijos archeologų suvažiavimų buvo surengta dar keletas apygardinių suvažiavimų Jaroslavlyje, Tverėje, Vladimire ir kt. Suvažiavimuose archeologija buvo suprantama

plačiai, pagal ano meto šio žodžio reikšmę. Skaityti ir publikuoti pranešimai ne tik iš, mūsų supratimu, grynosios archeologijos (neretai jie sudarė mažumą), bet ir iš istorijos, paleografijos, architektūros, meno, numizmatikos bei kitų pagalbinių mokslų sričių, bažnytinės archeologijos (suprantamos kaip mokslo apie bažnytines senienas), kalbotyros, literatūros ir kt. humanitarinių disciplinų. Suvažiavimuose gausiai dalyvaudavo įvairių sričių mokslininkai, tyrėjai mėgėjai, tuometinės valdžios atstovai, kartais ir gana aukšto rango, žymūs užsienio tyrinėtojai. Tokiu būdu Rusijos archeologijos suvažiavimai buvo humanitarinių mokslų kongresai. Besikaitaliojanti jų vieta turėjo padėti plėtoti šiuos mokslus Rusijos imperijos stiprinimo kryptimi vietose, dėl ko suvažiavime vyraudavo to regiono istorijos ir archeologijos tematika. Suvažiavimuose daugiausia buvo kalbama rusiškai, nors naudotos ir populiariausios Europos kalbos, ypač vokiečių ir prancūzų. Daug reikšmės juose buvo skiriama pranešimų leidimui, kurie po suvažiavimo pasirodydavo suvažiavimo darbuose. Pastarųjų išeidavo 1–4 tomai (daugiausia 2) po kiekvieno suvažiavimo. Suvažiavimus rengdavo specialiai tam sudaryti parengiamieji komitetai, kurie rinkdavo lėšas, organizuodavo kasinėjimus, parodas, leido knygas. Rusijos archeologijos suvažiavimai gali būti nagrinėjami įvairių mokslų raidos aspektais. Aptariant IX suvažiavimo Vilniuje darbus bei reikšmę pasirinktas tik siauras ir konkretus archeologijos (dabartine prasme) aspektas, visa kita dėl medžiagos gausumo paliekant ateities tyrinėjimams.

Archeologų kongresų organizavimo idėja kilo žymiam rusų archeologui grafui Aleksejui Uvarovui (1825–1884). Dar 1864 m. jis drauge su kitais įkūrė Maskvos archeologijos draugiją ir istorijos muziejų. A. Uvarovas tyrinėjo pilkapius Vladimiro ir Maskvos gubernijose, pradėjo tyrinėti seniausius graikų miestus – Olbiją, Chersonesą, Skitų Neapolį, kai kurias akmens amžiaus gyvenvietes, parašė daugybę mokslinių straipsnių ir didžiulį 2 tomų darbą: „Rusijos archeologija. Akmens periodas“[396]. Carui Aleksandrui II leidus, 1867 m. buvo sudarytas parengiamasis komitetas Rusijos archeologų suvažiavimui parengti. Jį sudarė įvairių mokslo įstaigų ir archeologijos draugijų atstovai. Parengiamojo komiteto nariai ir kitų mokslo įstaigų atstovai sudarė Archeologų suvažiavimo tarybą, kuri rinko Tvarkomąjį komitetą ir Mokslo komitetą. Ruošiantis IX archeologų suvažiavimui, toks parengiamasis komitetas buvo sudarytas Maskvoje, o Vilniuje veikė tik to komiteto skyrius. Nutarimas rengti archeologų suvažiavimą Vilniuje buvo priimtas VIII suvažiavime Maskvoje 1890 m.

Garsiajam A. Uvarovui mirus 1884 m., suvažiavimu rūpinosi jo našlė grafienė Praskovja Uvarova (1840 03 28 Bobrikų kaime (Charkovo gubernija) – 1924) (37 pav.). Jos tėvas grafas Sergejus Ščerbatovas ilgą laiką buvo vietos dvarininkų vadovas. Po vyro mirties P. Uvarova buvo Maskvos archeologijos draugijos pirmininkė bei archeologijos suvažiavimų organizatorė. Ji parašė 174 archeologinio pobūdžio darbus iš įvairių sričių, svarbesnius – iš Kaukazo archeologijos. Mirė emigracijoje Jugoslavijoje. Dėl ruošiamo suvažiavimo jau 1891 m. sausio 5 d. Vilniuje buvo sušauktas specialus pasitarimas. Parengiamojo komiteto Vilniaus skyriui pavesta

[396] Уваров А. С. Археология России. Каменный период. Москва. 1881. Т. 1–2.

vadovauti generolui leitenantui A. Tirtovui. Nariais buvo paskirti Vilniaus muziejaus direktorius F. Pokrovskis, archeografinės komisijos pirmininkas ir jos nariai: J. Kračkovskis, J. Spruogis, F. Dobrianskis, K. Snitko ir V. Ploščianskis[397]. 1891–1893 m. parengiamojo komiteto Vilniaus skyrius posėdžiavo net 16 kartų, spręsdamas įvairius organizacinius klausimus. Posėdžių protokolai buvo paskelbti[398]. Taip antrojo posėdžio metu 1891 m. gruodžio 7 d. buvo patvirtintas klausimynas, renkant duomenis apie šiaurės vakarų krašto (taip tuo metu vadintos Pabaltijo gubernijos, tarp jų ir Lietuva) archeologijos paminklus bei radinius[399]. Šių posėdžių metu buvo skaitomi archeologijos tematikos referatai. Iš viso jų perskaityta 12, dalies tekstai irgi paskelbti „Parengiamojo komiteto darbuose".

37 pav. Praskovja Uvarova (Лебедев Г. С. История отечественной археологии. Санкт-Петербург. 1992. С. 305. Фот. 40)

IX archeologų suvažiavimas Vilniuje turėjo didžiulę reikšmę Lietuvos archeologijos mokslo vystymuisi. Jam besiruošiant krašte smarkiai suintensyvėjo archeologiniai tyrinėjimai. Vilniaus senienų muziejuje surengtos parodos, išleista nemažai leidinių. Platus mokslininkų ratas turėjo progos kažkiek pažinti ne vien Lietuvos archeologijos paminklus, bet ir krašto istoriją bei kalbą. Suvažiavimo tikslas buvo patikrinti lig šiol surinktas žinias apie krašto archeologinius paminklus, padaryti bandomuosius kasinėjimus, sudaryti archeologinius žemėlapius ir rinkti žinias apie privačias kolekcijas. Ruošiantis suvažiavimui buvo nutarta surinkti žinias apie krašte esančius archeologinius paminklus ir paruošti archeologinį žemėlapį bei atlikti archeologinius tyrinėjimus. Šį darbą atliko F. Pokrovskis. Jo darbai archeologijos srityje ir šiandien yra pagrindinė medžiaga XIX a. pabaigos Lietuvos archeologijos mokslui pažinti. Parengiamojo komiteto iniciatyva F. Pokrovskis atliko archeologinius tyrinėjimus rytinėje Lietuvos dalyje, išspausdino keletą straipsnių, paruošė trijų gubernijų žemėlapius, surengė parodą ir išleido jos katalogą. Paroda buvo gana turtinga ir įvairi. Joje buvo daug eksponatų iš Vitebsko, Minsko, Volynės bei kitų Rusijos vietų bei iš Lietuvos. Iš buvusių rinkinių paminėtini parodoje buvę

[397] Tarasenka P. Lietuvos archeologijos medžiaga. Kaunas. 1928. P. 27.

[398] Труды Виленского отделения Московского педварительного комитета по устройству в Вильне археологического съезда. Вильна. 1893. С. 3–170.

[399] Ten pat. P. 27–30.

Imperatoriškosios archeologijos komisijos rinkiniai iš 1891 m. tyrinėto Liucino kapinyno (Latvija), iškasenos iš Alšėnų dvaro, Lydos ir Trakų apskričių vadinamųjų akmeninių kapų, taip pat E. Volterio, V. Šukevičiaus, F. Pokrovskio tyrinėjimų medžiaga, K. Gukovskio radiniai iš Telšių ir Raseinių apskričių bei grafo A. Pliaterio rinkiniai iš Švėkšnos. Suvažiavimo metu dalyviams buvo parodyti Vilniaus istorijos ir architektūros paminklai, surengta ekskursija į Kauną, Zapyškį bei Pažaislį, kur buvo supažindinti su ten esančiais garsiais architektūros bei meno paminklais.

IX archeologų suvažiavimui buvo gana gerai pasiruošta. Komitetas išsiuntinėjo kvietimus žymiausiems Rusijos ir kai kurių Europos kraštų mokslininkams. Oficialai paskelbtuose dalyvių sąrašuose nurodyti 396 nariai ir 59 deputatai. Suvažiavimo protokoluose nurodytas 161 jame dalyvavęs asmuo. Tarp atvykusiųjų buvo įvairių mokslo įstaigų, mokslo draugijų narių, pasižymėjusių praeities tyrinėjimų darbuose. Tarp dalyvių buvo 51 profesorius, tarp jų D. Anučinas, V. Antonovičius, A. Miežinskis, S. Platonovas, A. Spicynas, D. Samokvasovas. Suvažiavime dalyvavo ir užsienio šalių mokslininkų: A. Becenbergeris, K. Štida, A. de Lojus ir kt. Iš lietuvių buvo kalbininkas Jonas Jablonskis. Suvažiavime dalyvavo ir K. Gukovskis.

IX archeologų suvažiavimas darbą pradėjo tarybos posėdžiu 1893 m. liepos 31 d. 12 val. Vilniaus viešojoje bibliotekoje, pirmininkaujant grafienei P. Uvarovai. Posėdyje išrinktas suvažiavimo komitetas, kurio pirmininku išrinktas J. Kračkovskis. Suvažiavimo darbas vyko skyriais pagal atskiras disciplinas: 1. Archeologija; 2. Istorija, geografija ir etnografija; 3. Menas; 4. Teisė; visuomeniniai ir karo dalykai; 5. Cerkvių senovė; 6. Kalbos ir krašto paminklai; 7. Klasikinė ir bizantinė senovė; 8. Slavų ir lietuvių senovė; 9. Rytų senovė; 10. Archeologijos paminklai. Šiuose skyriuose buvo išskirtos dar atskiros sekcijos (iš viso 25). Pats suvažiavimas pradėjo darbą rugpjūčio 1 d. 16 val. iškilmingomis pamaldomis katedros cerkvėje. Pirmasis posėdis vyko Vilniaus pirmosios gimnazijos aktų salėje. Čia buvo perskaitytas imperatoriaus leidimas tokiam suvažiavimui vykti, sugiedotas Rusijos imperijos himnas. Imperatorius Aleksandras III suvažiavimo darbams išleisti paaukojo 5000 rb, sosto įpėdinis, būsimasis imperatorius Nikolajus II – 2000 rb. Už tai imperatoriškajai šeimai buvo pasiųsta dėkingumo depeša. Suvažiavimo dalyviams buvo pateikta parengiamojo komiteto atliktų darbų ataskaita (daugiausia – leidinių). Rugpjūčio 2 d. įvyko bendras susirinkimas, po kurio darbas prasidėjo skyriuose. Rugpjūčio 3–5, 7, 9, 11–13 ir 14 d. pranešimai skaityti rytiniuose bei vakariniuose posėdžiuose (kartais ir dieną). Rugpjūčio 10 ir 13 d. įvyko bendri susirinkimai.

Suvažiavime turėjo būti perskaityta per 150 pranešimų, iš viso apie 80, archeologijai skirti 24 pranešimai[400]. Kiti pranešimai dėl laiko stokos liko neperskaityti. Nežymi pranešimų dalis lietė Lietuvos archeologiją, istoriją bei kalbą.

Latvijos vokietis Augustas Bylenšteinas skaitė pranešimą apie Apuolę[401], kuriame pagal istorinius šaltinius aptarta Apuolės vieta, pabrėžiama, kad kuršiai yra ne

---

[400] Sadauskaitė I. Rusijos archeologų IX suvažiavimas// Mokslas ir gyvenimas. 1963. Nr. 7. P. 14.

[401] Bielenstein A. Le village d'Apoulé (Opoulé) dans le gouvernement de Kowno et la ville finnoise Apulia / Труды IX археологического съезда в Вильне. Москва. 1895. Т. 1. С. 62–80.

suomiai. Kalbininkams skirtas A. Kočiubinskio pranešimas apie lietuvių kalbą ir rusų senovę, kuriame nurodoma, kad lietuviai prie Baltijos jūros apsigyveno laikotarpiu po Kr. A. Becenbergerio pranešime apie Rytprūsių archeologinius paminklus padaryta išvada, kad Rytų Prūsija jau 5000 m. pr. Kr. buvo lietuvių giminių apgyvendinta ir kad siena tarp prūsų ir lietuvių visą laiką buvo toje pačioje vietoje. Grafas de Fliury skaitė pranešimą apie neolitinę stovyklą Kempuose, Gardino gubernijoje, kur jis aptiko daug titnago dirbinių ir jų dirbtuvių. Antras jo referatas skaitytas apie jo tyrinėtus jotvingių kapus. V. Antonovičius pranešime teigė, kad trijų periodų sistema ne visur gali būti pritaikoma, ir tvirtino, kad Lietuvoje bronzos amžiaus visai nėra buvę. N. Avenarijus vėl dėstė savo požiūrį į vadinamąsias Drohičino plombas.

Rugpjūčio 14 dieną suvažiavimas pasibaigė M. Karelino pranešimu apie klasikinės archeologijos pradžią bei V. Vasilevskio – apie Vilniaus Kreivosios pilies lokalizaciją (ją jis manė esant Bokšto rajone)[402]. Žodį tarė grafienė P. Uvarova, o Vilniaus mokymo apygardos globėjas N. Sergijevskis uždarė suvažiavimą.

IX archeologų suvažiavimas Vilniuje buvo archeologijos mokslo katalizatorius krašte, tačiau dėl didelio šios srities atsilikimo posukiliminiu laikotarpiu nesuvaidino to vaidmens, kokį galėjo. Suvažiavime pernelyg dominavo imperinės idėjos ir tendencijos, atėmusios norą jame dalyvauti ne vienam krašto tyrinėtojui. Aukštas suvažiavimo rangas irgi buvo savotiška kliūtis patekti į jį archeologams mėgėjams, kokie beveik be išimčių buvo tuometiniai Lietuvos senovės tyrinėtojai. Kartu suvažiavimas labai stimuliavo domėjimąsi archeologija, kasinėjimus bei archeologijos literatūros leidimą. Nors čia daugiau vieno asmens – F. Pokrovskio – nuopelnas, tačiau jo veikla be šio suvažiavimo būtų buvusi neįmanoma. Galų gale juk suvažiavimas konstatavo to meto archeologijos mokslo plačiąja prasme lygį Rusijos imperijoje, į kurį pasižiūrėti ir lygiuotis buvo ne pro šalį ne vienam Lietuvos archeologui.

Lietuvos archeologijos klausimai buvo nagrinėjami ir X Rusijos archeologų suvažiavime Rygoje, kuris vyko 1896 m. Jame dalyvavo F. Pokrovskis iš Lietuvos, kuris skaitė pranešimą apie savo pilkapių tyrinėjimus Neries baseine. Įdomus buvo A. Kočiubinskio pranešimas apie priešistorines Lietuvos teritorijos ribas, kurios, anot jo, pietuose siekusios Pripetės baseiną, o rytuose – Bereziną. A. Miežinskis skaitė pranešimą apie stabmeldžių šventovę Romuvą. Šiek tiek Lietuvos archeologijos klausimai buvo paliesti ir kai kuriuose kituose suvažiavime skaitytuose kitų autorių pranešimuose.

Šie klausimai Rygos kongrese mažiau buvo nagrinėjami gal dar ir todėl, kad prieš trejus metus Lietuvos archeologijos problemos buvo nagrinėjamos Vilniuje. Abu kongresai suvaidino svarbų vaidmenį Lietuvos archeologijos istorijoje. Žymių mokslininkų dalyvavimas bei jų pranešimai paruošė dirvą tolesniems tyrinėjimams, senienų kaupimui ir atitinkamų įstaigų steigimui. Vėl buvo sumanyta steigti Vilniaus archeologijos komisiją ar draugiją. Lietuvių kalba, istorija ir archeologija įgavo naujus impulsus, sulaukė naujų tyrinėtojų. Tačiau kilęs sumanymas vėl steigti archeologijos

---

[402] Василевский В. Г. Где находился Виленский Кривой замок / Труды девятого археологического съезда в Вильне. Москва. 1897. Т. 2 С. 120–121.

komisiją dar nebuvo įgyvendintas. Tik nedidelis būrelis lenkų, norinčių tyrinėti Lietuvos praeitį, susibūrė Vilniuje į archeologijos būrelį „Kolko archeologiczne", tačiau didesni tyrinėjimai nebuvo vykdomi, ir pasitenkinta vien senienų rinkimu[403].

Svarbiausios publikacijos

Труды Виленского отделения Московского педварительного комитета по устройству в Вильне археологического съезда. Вильна. 1893. 372 p. ir du priedai: 170 p. (posėdžių protokolai) ir 102 p. (iš jų svarbiausia 398 pozicijų archeologinės literatūros bibliografija).

Труды девятого археологического съезда в Вильне. Москва. 1895. T.1 350 p. (18 straipsnių) ir 166 p. priedas (Gardino gubernijos archeologinis žemėlapis); Москва. 1897. T. 2. 328 p. (22 straipsniai) ir 126 p. priedas (suvažiavimo protokolai).

FIODORAS POKROVSKIS

Fiodoras Pokrovskis (Покровский Федор Васильевич) (1855 m. Podolske (Kostromos sritis) – 1903 08 13 Podolske (Kostromos sritis) – žymiausias XIX a. pabaigos Lietuvoje dirbęs archeologas. Gimė šventiko Vasilijaus Pokrovskio šeimoje, 1869–1875 m. mokėsi Kostromos dvasinėje seminarijoje, 1875–1879 m. – Peterburgo dvasinėje akademijoje. 1879 m. ją baigęs dirbo Minsko dvasinėje vyrų mokykloje aritmetikos ir geografijos mokytoju. 1880 m. liepos 21 d. pagal prašymą F. Pokrovskis persikėlė į Vilnių ir iki 1897 m. spalio 1 d. čia mokytojavo moterų dvasinėje mokykloje. 1884 m. vasario 16 d. jo prašymu buvo paskirtas reorganizuoto Vilniaus senienų muziejaus direktoriumi, kuriuo dirbo iki 1902 m. rugsėjo 20 d. (38 pav.). Pablogėjus sveikatai, F. Pokrovskis grįžo į gimtinę. Mirė ir palaidotas Podolske. Už archeologinę veiklą buvo apdovanotas Imperatoriškosios rusų archeologijos komisijos sidabro medaliu, 1893 m. išrinktas Imperatoriškosios Maskvos archeologijos draugijos nariu-korespondentu.

Atrodo, kad F. Pokrovskiui, kaip archeologui, didelės įtakos turėjo jo vyresniojo brolio Nikolajaus (g. 1848 m.) veikla, kuris irgi mokėsi Kostromos dvasinėje mokykloje ir seminarijoje, 1870 m. tėvų noru įstojo į Peterburgo dvasinę akademiją. Ją baigęs buvo paliktas bažnytinės archeologijos ir liturgikos katedroje. 1874 m. apgynė pro venia legendi disertaciją „Apie I–III a. krikščioniškąsias šventyklas", tapo šios akademijos privatdocentu. 1876 m. išvyko į Vokietiją bei Italiją, kur studijavo bažnytinę archeologiją. Nuo 1877 m. N. Pokrovskis buvo Peterburgo archeologijos instituto Krikščioniškųjų senienų katedros vedėju, nuo 1878 m. – moksliniu sekretoriumi, nuo 1898 m. – šio instituto direktoriumi. 1880 m. jis apgynė magistro disertaciją „Senovės krikščionių bazilikos kilmė". 1893 m. tapo profesoriumi, buvo kone visų Rusijos istorijos ir archeologijos draugijų narys, archeologijos

[403] Tarasenka P. Lietuvos archeologijos medžiaga. Kaunas. 1928. P. 34.

suvažiavimuose nuo 1881 m. pirmininkaudavo bažnytinių senienų skyriaus posėdžiams[404]. N. Pokrovskio plunksnai priklauso nemažai bažnytinės archeologijos darbų. Rusijoje jis laikomas bene žymiausiu XIX a. pabaigos – XX a. pradžios bažnytinės archeologijos specialistu. Jo autoritetas, be abejo, padėjo F. Pokrovskiui sėkmingai vykdyti savo tyrinėjimus.

38 pav. Fiodoras Pokrovskis (Императорское Московское археологическое общество в первое пятидесятилетие его существования (1864–1914 гг.). Москва. 1915. Т. 2)

Svarbiausias F. Pokrovskio indėlis buvo sistemingas archeologijos objektų kartografavimas. Besiruošdamas IX archeologų suvažiavimui, norėdamas sukaupti reikalingą medžiagą numatytiems archeologiniams žemėlapiams, Parengiamojo komiteto Vilniaus skyriaus narys J. A. Šverubovičius paruošė specialią anketą žinioms apie archeologijos paminklus sukaupti. Anketa paruošta labai kruopščiai. Jai sudaryti buvo peržiūrėta Maskvos archeologijos draugijos sudaryta panaši anketa, kuri buvo papildyta naujais klausimais. Dešimtyje anketos skyrių iš viso yra 24 klausimai. Anketa buvo išspausdinta ir išsiuntinėta 2000 egzempliorių tiražu[405]. Anketos buvo išsiuntinėtos mokytojams, urėdams, valsčių sekretoriams, miškininkams, dvarininkams ir apskritai inteligentams. Beveik pusė žmonių, kuriems buvo nusiųstos anketos, atsiuntė atsakymus (užpildytas anketas). Šiandien Vilniaus universiteto Rankraščių skyriuje saugomos 934 anketos[406]. Atsakymų būta labai įvairių.Tarp jų yra ir formalaus atsirašinėjimo. Atsiųstos anketos buvo tinkama medžiaga archeologiniam žemėlapiui sudaryti. Šio darbo Lietuvos gubernijoms (Vilniaus ir Gardino, vėliau – Kauno) ėmėsi F. Pokrovskis, Baltarusijos gubernijoms (Vitebsko, Mogiliovo ir Minsko) – J. Romanovas ir Smorodskis. Tai, kad darbas buvo užbaigtas tik lietuviškose gubernijose, – išskirtinis F. Pokrovskio nuopelnas. Per 6 metus jis atskirai suvažiavimo darbuose išspausdino 3 gubernijų archeologinius žemėlapius (39 pav.), iš viso apie 500 puslapių.Tokiu būdu pirmą kartą Lietuvos archeologijos istorijoje buvo sudarytas beveik pilnas (trūko

---

[404] Императорское Московское археологическое общество в первое пятидесятилетие его существования (1864–1914). Москва. 1915. Т. 2. С. 276–278.

[405] Труды Виленского отделения Московского педварительного комитета по устройству в Вильне археологического съезда. Вильна. 1893. С. 22.

[406] Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius. F. 35.

39 pav. Vilniaus gubernijos archeologinis žemėlapis (Покровский Ф. В. Археологическая карта Виленской губернии. Вильно. 1893)

tik Užnemunės) Lietuvos archeologinis žemėlapis. Jame buvo pažymėti piliakalniai, pilkapiai, akmens ir metalo dirbiniai, radimvietės, pilių vietos ir kitokie archeologijos paminklai bei senienų radimvietės. Kauno gubernijos žemėlapyje yra ir platus jame aprašomų archeologijos paminklų apibūdinimas. Visi žemėlapiai sudaryti hidrografiniu principu: paminklai sužymėti pagal upes, pradedant nuo aukštupio, baigiant žemupiu. Pvz., Vilniaus gubernijos žemėlapis suskirstytas į penkių upių baseinus: Dauguvos, Dysnos, Neries, aukštutinio ir žemutinio Nemuno. Žemėlapio įžangoje nurodomos galimybės ir sunkumai sudarant šį žemėlapį, informacijos šaltiniai: anketų duomenys, literatūra ir archyvai. F. Pokrovskis stengėsi panaudoti visą jam žinomą ir prieinamą iki tol pasirodžiusią archeologijos literatūrą. Žemėlapyje nurodant paminklo vietą, nurodomi jo geografiniai duomenys ir kiek tai įmanoma visos surinktos žinios apie šalia esančius paminklus. Kiekviena vietovė numeruota, bet tai nereiškia, kad joje yra tik vienas paminklas. Taip Dauguvos baseine nurodytos 6 vietos, Dysnos – 22, Neries – per 140, vidurio Nemuno – 27. Tai labai vertingos žinios, nes daugelis F. Pokrovskio aprašytų archeologinių paminklų šiandien yra smarkiai pasikeitę ar net sunaikinti, ir apie juos žinome tik iš jo sudarytų žemėlapių. Aprašydamas vienus ar kitus paminklus, išnašose F. Pokrovskis nurodo literatūrą, jei tokia apie tą ar kitą paminklą yra. Žemėlapio pabaigoje pateikiamas vietovių abėcėlinis sąrašas ir nurodomos didesnės gyvenvietės, ties kuriomis aprašomas

paminklas, numeris. Tai labai palengvina norimos vietos suradimą. Pačios radimo vietos bei paminklai pažymėti žemėlapyje, kur paminklas pažymėtas sutartiniu ženklu, kokie tuo metu buvo naudojami rusų archeologiniuose žemėlapiuose. Tie ženklai buvo tarptautiniai, patvirtinti 1874 m. Stokholmo archeologų kongrese.

Be žemėlapių, kitas svarbus F. Pokrovskio archeologinių tyrinėjimų baras buvo pilkapių kasinėjimai. Kitų paminklų rūšių jis beveik netyrinėjo. 1892–1895 m. jis tyrinėjo pilkapynus Rytų Lietuvoje (taip pat ir teritoriją, kuri šiandien įeina į Baltarusijos sudėtį). Nurodoma, kad iš viso F. Pokrovskis kasinėjo 28 pilkapynus, kuriuose ištyrė 212 pilkapių su IV–XII a. kapais[407]. Prieš pat suvažiavimą F. Pokrovskis lankė archeologijos paminklus Vilniaus apylinkėse. Apie tai Vilniaus skyriaus posėdžiuose jis skaitė referatus. Pilkapius F. Pokrovskis tyrinėjo atidžiai, nors ir šulininiu metodu (palikdamas sampilo pakraščius), paskelbdamas daug smulkių detalių, į kurias kiti ankstesnieji tyrinėtojai nekreipė dėmesio. Tiesiog stebina jo pedantiškumas aprašant dirbinius ir jų radimo aplinkybes. F. Pokrovskis susidūrė su skirtinga laidosena. Vienuose pilkapiuose vyravo degintiniai kapai, kituose – griautiniai. Šiek tiek skyrėsi ir kapų inventorius. Tuo remdamasis jis padarė išvadą, kad degintiniai kapai priklauso lietuviams, o griautiniai – slavams. Tokios nuomonės laikėsi ir tebesilaiko daugelis mūsų dienų archeologų. F. Pokrovskis lankė ir piliakalnius, tačiau plačiau jų netyrinėjo, tik Bogutiškėje 1894 m. jis bandė kasinėti ten esantį piliakalnį. Piliakalnio pietrytiniame pakraštyje jis iškasė nedidelį griovį bei porą duobių, aptiko apie 0,5 m kultūrinį sluoksnį su degėsiais, gana gausiomis puodų šukėmis brūkšniuotu paviršiumi, Djakovo tipo svareliais, geležiniais peiliais, pjautuvėliais. Radiniai iš F. Pokrovskio kasinėjimų pateko į Vilniaus senienų muziejų bei Maskvos valstybinį istorijos muziejų[408].

Pagaliau F. Pokrovskis minėtinas ir kaip muziejininkas, tvarkęs Senienų muziejaus archeologinius rinkinius. Ruošdamasis IX archeologų suvažiavimui Vilniuje, jis parengė ir išleido vadovą po muziejų – albumą „Vilniaus senienų muziejus“. Čia paskelbti įdomiausi Vilniaus senienų muziejaus radiniai. Pats albumas didelio formato, su nuotraukomis, kurių iš viso yra 22 lentelės, su F. Pokrovskio specialiai jam rašytu tekstu. Šis darbas ir dabar, dingus nemažai daliai radinių, turi didžiulę vertę, nors ir tapęs bibliografine retenybe.

F. Pokrovskis savo darbais labai prisidėjo prie IX archeologų suvažiavimo Vilniuje parengimo bei archeologijos mokslo išaukštinimo Lietuvoje. Pirmą kartą archeologinius tyrinėjimus, susiklosčius konjunktūrai, rėmė oficialioji valdžia. Tai rodė pagarbą senovės paminklams, skatino juos saugoti. F. Pokrovskio kruopštumas bei pastangos tyrinėjimų rezultatus plačiai ir išsamiai paskelbti labai papildė turėtus duomenis apie Rytų Lietuvos pilkapius. Publikacijų dėka jo archeologinių tyrinėjimų rezultatai tapo ateinančių archeologų kartų savastimi. Archeologiniai žemėlapiai savo svarba vainikavo visą F. Pokrovskio darbą, mums palikdami gana išsamų XIX a. pabaigos Lietuvos archeologinio paveldo vaizdą.

---

[407] Tautavičius A. Fiodorą Pokrovskį prisimenant/ Muziejai ir paminklai. Vilnius. 1969. T. 4. P. 115.

[408] Покровский Ф. В. Курганы и городища на восточной окраине Литвы/ Труды археологического съезда. Москва. 1897. Т. 2. С. 190–195.

Kasinėjimai (Lietuvoje)

1893 m. Š v e i c a r ų pilkapyne (Vilniaus r.) dviejose pilkapių grupėse, kuriose buvo 41 sampilas, kasinėti 7 pilkapiai, rastas vienas griautinis ir du degintiniai IX–XII a. žirgų kapai.

1894 m. T v e r e č i u j e (Ignalinos r.) ardomame pilkapyne, kuriame buvo per 10 sampilų, kasinėtas 1 pilkapis su degintiniu IX–XII a. kapu.

1894 m. B o r a v o s (Švenčionių r.) 15 sampilų turinčiame pilkapyne kasinėti 5 pilkapiai su degintiniais I tūkstantmečio antrosios pusės kapais.

1894 m. P e r š a u k š č i o (Švenčionių r.) apie 40 sampilų turinčiame pilkapyne kasinėti 9 pilkapiai su degintiniais žirgų kapais, datuojamais su IX–XII a.

1894 m. M ė ž i o n i ų (Švenčionių r.) 15 sampilų turinčiame pilkapyne kasinėti 7 pilkapiai su turtingais griautiniais IV–V a. kapais.

1894 m. A n t a s a r ė s (Švenčionių r.) 51 sampilo pilkapyne ištirti 7 pilkapiai su akmenų vainikais ir griautiniais V–VI a. palaidojimais.

1894 m. buvo žvalgyti A k v i e r i š k ė s ir B o g u t i š k ė s piliakalniai (abu Švenčionių r.), užfiksuotas jų kultūrinis sluoksnis, iš paviršiaus surinkti radiniai.

Svarbiausios publikacijos

40 pav. „Kauno gubernijos archeologinio žemėlapio“ viršelis (Покровский Ф. В. Археологическая карта Ковенской губернии. Вильно. 1899)

Виленский музей древностей. Объяснительный текст к фотографическим снимкам, заменяющий собой также путеводитель по Музею. Вильна. 1892. С. 68.

О налучных кольцах / Труды Виленского отделения Московского педварительного комитета по устройству в Вильне археологического съезда. Вильна. 1893. С. 45–49.

Случайная археологическая экскурсия в верховья р. Вилейки / Труды Виленского отделения Московского педварительного комитета по устройству в Вильне археологического съезда. Вильна. 1893. С. 122–133.

Вторая археологическая экскурсия в басейн реки Лоши / Труды Виленского отделения Московского педварительного комитета по устройству в Вильне археологического съезда. Вильна. 1893. С. 136–139.

Археологическая прогулка в окрестности Радошкович / Труды

Виленского отделения Московского педварительного комитета по устройству в Вильне археологического съезда. Вильна. 1893. С. 139–146.

Археологическая карта Виленской губернии / Труды Виленского отделения Московского педварительного комитета по устройству в Вильне археологического съезда. Вильна. 1893. С. XVIII и С. 164.

Археологическая карта Гродненской губернии. Вильна. 1895 (tas pats išspausdinta „Труды девятого археологического съезда в Вильне". Москва. 1895. Т. 1.) С. 165.

Курганы на границе современной Литвы и Белоруссии/ Труды девятого археологического съезда в Вильне. Москва. 1895. Т. 1. С. 166–220.

К исследованию курганов и городищ на восточной окрайне современной Литвы / Труды девятого археологического съезда в Вильне. Москва. 1897. Т. 2. С. 138–196. Таблицы IX–XIII.

Археологическая карта Ковенской губернии. Вильна. 1899 (tas pats išspausdinta „Труды десятого археологического съезда в Риге". Москва. 1899. Т. 3.) С. 161 (40 рис.).

К исследованию бассейна Вилии в археологическом отношении / Труды десятого археологического съезда в Риге. Москва. 1899. Т. 1. С. 71–171.

VANDALINAS ŠUKEVIČIUS

Prieš Pirmąjį pasaulinį karą tarp senovės tyrinėtojų svarbią vietą užėmė Lydos dvaro savininkas Vandalinas Šukevičius (Wandalin Szukiewicz) (1852 10 10 – 1919 12 1). Jis savo iniciatyva ir Imperatoriškosios archeologijos komisijos pavestas tyrinėjo akmens amžiaus gyvenvietes ir pilkapynus, daugiausia Lydos ir Trakų apskrityse, dabartiniuose Šalčininkų ir Varėnos rajonuose bei Baltarusijos teritorijoje.

41 pav. Vandalinas Šukevičius (Tautavičius A. Lietuvos praeities tyrinėtojas Vandalinas Šukevičius / Muziejai ir paminklai. Vilnius. 1969. P. 112)

V. Šukevičius gimė netoli nuo dabartinės Lietuvos sienos esančioje Nočioje (Rodūnės r.) dvarininko šeimoje. Mokėsi jis Vilniuje dvejus metus. 1872 m. jis grįžo į Nočią. Čia jis praleido didžiąją savo gyvenimo dalį ūkininkaudamas ir rinkdamas senienas. 1893 m. jis dalyvavo IX archeologų suvažiavime Vilniuje, kur buvo eksponuojama dalis jo rinkinio.

Nuo 1899 m. kelerius metus jis gyveno Vilniuje (41 pav.). V. Šukevičius gerai pažinojo to meto archeologijos srityje dirbusius žmones, skaitė archeologinę literatūrą, artimai bendravo su Z. Gliogeriu, E. Volteriu, J. Talko-Hrincevičiumi ir kt. V. Šukevičius buvo išrinktas Lenkų Mokslų Akademijos Krokuvoje nariu-korespondentu, kitų draugijų nariu. Vilniuje 1899 m. suorganizavo nelegalų Senienų ir kraštotyros mėgėjų ratelį, buvo jo pirmininkas. Ratelis veikė iki 1906 m. pavasario. Labiausiai jis rūpinosi Trakų salos pilies išsaugojimu. Nuo 1902 m. V. Šukevičius nuomojo salą, samdė sargą griuvėsiams saugoti nuo plytų nešiotojų. Griuvėsiai buvo apmatuoti, sustiprintas pilies pietvakarių bokštas, bandytas kasinėti griovys tarp rūmų ir priešpilio. Visa tai daryta už visuomenės lėšas. Nuo 1907 m. jis tvarkė Mokslų bičiulių draugijos Vilniuje archeologinius rinkinius. Buvo Vilniaus archeologijos komisijos steigėjas ir narys. Palaidotas Nočioje. V. Šukevičiaus rinkiniai pakliuvo į lenkų Mokslo bičiulių draugijos muziejų[409], iš kur vėliau atsidūrė Lietuvos nacionaliniame muziejuje. Kažkiek jų pateko ir į Maskvos istorijos muziejų, Peterburgo Ermitažą ir Krokuvos istorijos muziejų. Iki Antrojo pasaulinio karo kai kurie jo rankraščiai bei radiniai buvo saugomi Nočioje pas įpėdinius, vėliau pervežti į Lenkiją arba žuvo.

V. Šukevičius archeologinius tyrinėjimus pradėjo gana anksti. Jis vienas pirmųjų pradėjo tyrinėti akmens amžiaus gyvenvietes Merkio, Katros, Versekos, Ditvos, Pelesos, Grudnios, Ūlos upių pakrantėse. Vėjų pustomuose smėlėtuose jų paviršiuose jis surinko daugybę titnago dirbinių, puodų šukių. Daugiausia dėmesio jis skyrė titnago dirbiniams. Jiems rinkti samdydavo ir vietos gyventojus, ypač jaunimą. Kadangi už surinktus dirbinius jis mokėjo, sumanesni rinkėjai bandė jį apgaudinėti, patys gamindami panašius dirbinius, todėl į rinkinius pateko ir falsifikatų. Taip jis surinko kelis tūkstančius titnago dirbinių. V. Šukevičiaus surinkta medžiaga įvairi chronologiniu požiūriu, pradedant vėlyvojo Madleno laikotarpiu ir baigiant neolito pabaiga ir net bronzos amžiumi. V. Šukevičius, lankydamasis akmens amžiaus gyvenvietėse, minėtų upių baseinuose, yra atradęs apie 100 gyvenviečių. Vien Merkio ir Ūlos pakrantėse jis atrado 43 akmens amžiaus gyvenvietes, visame Merkio baseine, maždaug 1000 km^2 plote – 60 gyvenviečių. V. Šukevičius iki 1899 m. jau buvo suradęs 58 gyvenvietes[410].

Akmens amžiaus tyrinėjimams jis paskyrė keletą savo darbų. Vienas jų yra „Lietuvos priešistorinės archeologijos eskizai“[411], kurio pirmoje dalyje aprašomas akmens amžiaus laikotarpis Vilniaus gubernijoje. Ji išleista Vilniuje atskiru nedideliu leidiniu 1901 m. Darbo įžangoje autorius aiškino archeologijos mokslo reikšmę žmonių praeities pažinimui. Trumpai primindamas pirmuosius tyrinėtojus, pažymi, kad archeologija yra XIX a. kūdikis. V. Šukevičius nurodo, kad seniausi akmens amžiaus dirbiniai yra skirtingi. Jis juos dalija į paleolito ir neolito laikotarpius, pabrėžia pagrindinius paleolito ir neolito skirtumus. Iš pateiktos įžangos matyti, kad V. Šukevičius gerai susipažinęs su archeologine, antropologine ir istorine literatūra. Jis rašo apie akmens amžiaus pėdsakus Vilniaus gubernijoje, aprašo jos

---

[409] Talko-Hryncewicz J. Wspomnienia z lat ostatnich (1908–1932). Warszawa. 1932. S. 15.

[410] Kostrzewski J. Dzieje polskich badań prehistorycznych. Poznań. 1949. S. 120

[411] Szukiewicz W. Szkice z archeologii przedhistorycznej Litwy. I. Epoka kamiena w gub. Wileńskiej. Wilno. 1901.

tereną hidrografiniu, geologiniu ir archeologiniu požiūriais. Įdomiausias skyrelis „Archeologiniu požiūriu“, kuriame pažymi, kad kraštas nebuvo tyrinėjamas, kad archeologijos mokslas dar lopšyje. Plačiai aprašomas Merkio baseinas, išvardijama, kur ir kiek sodybų surasta. Aprašymas gana įdomus ir detalus, ypač dirbinių ir keramikos atžvilgiu. Autorius baigia darbelį kviesdamas kaupti žinias apie Lietuvos archeologijos paminklus, pranešti jam arba „Sviatovito“ redakcijai Varšuvoje. Straipsnio pabaigoje pateikiama truputis žinių apie akmens amžiaus paminklus Vitebsko, Minsko ir Gardino gubernijose, literatūros sąrašas ir lentelės (iš viso 5) su titnago, akmens ir keramikos iliustracijomis. Darbe yra ir topografinis žemėlapis, kuriame sužymėti Vilniaus gubernijos akmens amžiaus paminklai: gyvenviečių grupės, atskiros gyvenvietės ir įvairių akmens dirbinių radimvietės.

Antrą, didesnį darbą apie akmens amžių V. Šukevičius pavadino „Akmens epochos pėdsakai Vilniaus gubernijoje“[412], o trečią – „Archeologiniai ieškojimai Lydos ir Trakų pavietuose (Vilniaus gubernija)“[413]. Šiuose straipsniuose V. Šukevičius aptaria rastas akmens amžiaus gyvenvietes, juose rastą inventorių, detaliai aprašo aptiktas 58 gyvenvietes Merkio, Katros, Ūlos, Pelesos ir Nočios baseinuose, mini šešias gyvenvietes Trakų apskrityje ir 30 – Lydos apskrityje. Aprašomos gyvenvietės Dubičių, Gribašos, Rudnios, Kašėtų apylinkėse, kurios nuo seno žinomos kaip turtingos akmens amžiaus gyvenvietėmis.

Specialų straipsnį V. Šukevičius paskyrė akmens amžiaus dirbiniams „Šlifuoti akmeniniai įrankiai Lydos ir Trakų pavietuose“[414]. Jame dirbiniai rūpestingai aprašyti, pateikiami net jų matmenys, pridėtos trys lentelės. Jose įrašyti ir keli nešlifuoti titnaginiai dirbiniai, įvairūs kirvukai, kapliai, buožės ir net verpstukai.

Iš bronzos amžiaus V. Šukevičius 1899 m. paskelbė straipsnį apie prie Nemuno ir Merkio rastus bronzinius dirbinius[415]. Jame yra trijų retų dirbinių – atkraštinio įtveriamojo kirvio iš Kašėtų ir įmovinio kirvio bei ietigalio, rastų kairiajame Nemuno krante, Česukuose, – aprašymas ir paveikslai. Jie išliko iki mūsų dienų Lietuvos nacionaliniame muziejuje. Atskirai paminėtinas V. Šukevičiaus darbas apie bronzos cheminę sudėtį[416], turėjęs tapti platesnio darbo apie bronzos amžių dalimi. Prie straipsnio pridėta lentelė, kurioje 18 bronzinių dirbinių analizuojami pagal 7 elementus – varį, šviną, alavą, cinką, geležį, sidabrą ir sierą. Lietuvos teritorijoje tai buvo pirmasis bandymas archeologinius radinius nagrinėti tiksliųjų mokslų pagalba.

---

[412] Szukiewicz W. Ślady epoki kamiennej w gub. Wileńskiej/ Kwartalnik Litewski. 1910. T. I. S. 48–62.

[413] Szukiewicz W. Poszukiwania archeologiczne w pow. Lidzkim i Trockim/ Światowit. 1901. T. III. S. 3–30.

[414] Szukiewicz W. Narzędzia kamienne gładzone w pow. Lidzkim i Trockim / Światowit. 1904. T. IV. S. 9–16, 50–58.

[415] Szukiewicz W. Przedmioty bronzowe, znalezione nad Niemnem i Mereczanką/ Światowit. 1899. T. I. P. 71–75.

[416] Szukiewicz W. Skład chemiczny bronzów przedhistorycznych znalezionych na Litwie i Rusi Litewskiej/ Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie 1911–1914. Wilno. 1914. T. V. S. 28–37.

V. Šukevičius ne tik rinko akmens amžiaus dirbinius, bet ir kasinėjo geležies amžiaus archeologinius paminklus, daugiausia pilkapius ir senkapius. Savo kasinėjimų rezultatus skelbė to meto mokslinėje spaudoje. Jis bandė parašyti ir Lietuvos archeologijos apybraižą. Tarp V. Šukevičiaus tyrinėtų paminklų dalis yra dabartinės Baltarusijos teritorijoje. Tarp jų yra ir pirmasis jo tyrinėtas objektas – 1885 m. kasinėtas kapinynas šalia Nočios[417]. Pilkapius kasinėti V. Šukevičius pradėjo XIX a. paskutiniajame dešimtmetyje. Pradžia padaryta vadovaujant E. Volteriui 1889 m. Drucminuose. Tais pačiais metais jis jau savarankiškai kasinėjo Pamusiuose. Daugiausia iš akmenų krauti pilkapynai su pertraukomis tyrinėti beveik iki Pirmojo pasaulinio karo. Tyrinėjimai buvo legalūs, su atvirais lapais. Taip 1907 m. V. Šukevičiui išduotas leidimas, kurio pagrindu jis kasinėjo vieną pilkapį Bagočiuose[418]. Ne visi V. Šukevičiaus tyrinėjimai buvo vaisingi. 1906 m. radiniai buvo nežymūs[419]. Dabartinėje Baltarusijoje, Lankiškėse (Rodūnės r.), jis tyrinėjo plokštinį degintinį kapinyną, priskiriamą ankstyvajam geležies amžiui. 3000 m^2 plote jis rado per 80 degintinių kapų, kurių dalis buvo be įkapių, kitur aptikta brūkšniuotos keramikos, o trijuose – akmeninių kirvių bei titnago skaldos. V. Šukevičius čia tyrinėjo 1903 m. Atrodo, kad patys kapai čia buvo apkraunami akmenimis. Vienas kapas išsiskyrė tuo, kad buvo išgrįstas akmenimis iš vidaus, o viršus pridengtas plokščiu akmeniu. Tokio kapo viduje rasti 6 moliniai puodeliai, kurių vieno kaklelis buvo puoštas svastikomis, o kiti – brūkšniavimu. Degintinių kaulų liekanų ar kitų įkapių nepastebėta. Kai kurie kapai buvo apdėti akmenų vainikais. Tai labai retas plokštinis kapinynas, priskirtinas laikotarpiui pr. Kr. Baltarusijos teritorijoje V. Šukevičius yra tyrinėjęs ir viduramžių senkapių. Tose pačiose Lankiškėse 200x300 m dydžio XIV–XVI a. senkapio paviršiuje rasta apdegusių kaulų, 0,5 m gylyje rasta griaučių su karstų liekanomis, o prie skeletų – geležinių peilių, sagčių, ietigalių, žiedų, žiedelių iš bronzos, kai kurie jų su pakabučiais, slaviškų lankinių auskarų, smeigtukų, retai – puodų šukių, odinių diržų, vilnonio audinio liekanų. Prie dviejų skeletų rasta Vytauto, Aleksandro ir vienas Žygimanto Augusto denaras. Giliau kaip pusė metro rasti griaučiai be įkapių. Surasti 146 griaučiai, du sluoksniai leido išskirti dvi kultūras: apatinę finiškąją bei viršutinę baltarusiškąją[420].

V. Šukevičius bandė pasisakyti ir etninių problemų klausimu. Tai buvo ypač svarbu, nes daugelis jo kartos archeologų apsiribodavo tik kasinėjimais. Tam jis paskyrė net atskirą darbą „Archeologijos zonos Lietuvoje"[421]. Straipsnio pradžioje V. Šukevičius pažymi, kad Lietuva, kaip geografinis vienetas, etniškai nėra vienalytė. Proistorės laikais tie skirtumai buvo dar ryškesni. Pagrindu jis ima skirtingas formas atskirose Lietuvos teritorijos dalyse, skirtingus laidojimo būdus bei įkapes. V. Šukevičius išskyrė šiaurės, degintinių kapų, rytinę ir pietrytinę, bei pietinę sritis. Darbe

---

[417] Snieżko A. Wandalin Szukiewicz// Z otchlani wieków. 1959. Z. 6. S. 409.

[418] Отчет Императорской археологической коммиссии за 1907 год. Санкт Петербург. 1910. С. 126.

[419] Ten pat. P. 133.

[420] Talko-Hryncewicz J. Wspomnienia z lat ostatnich (1908–1932). Warszawa. 1932. S. 53.

[421] Szukiewicz W. Strefy archeologiczne na Litwie/ Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie 1915–1918. Wilno. 1918. T. VI. S. 5–16.

aprašoma kiekvienai sričiai būdinga laidosena, įkapės. Ypač jis pabrėžia didelę skandinavų įtaką vakarinei Lietuvai, ryšius su Suomijos teritorija šiaurinėje Lietuvoje ir daro išvadą, kad jau neolite Lietuvos gyventojai nebuvo etniškai vienalyčiai.

V. Šukevičius prisidėjo prie senovės paminklų apsaugos. Jis rūpinosi Trakų salos pilies griuvėsiais[422] ir Vilniaus pilies teritorijos apsauga. V. Šukevičius buvo Vilniaus miesto archeologinės komisijos ekspertas, kai 1911 – 1912 m. buvo planuojami dideli žemės kasinėjimo darbai.

Vertinant V. Šukevičiaus tyrinėjimus, būtina pabrėžti, kad jis stengėsi gerai ištirti pasirinktus paminklus, rezultatus skelbė spaudoje. Pagal publikacijas tai buvo vienas produktyviausių XIX a. pabaigos – XX a. pradžios archeologų. Jo bibliografijoje nurodoma 41 pozicija[423]. Svarbiausias V. Šukevičiaus nuopelnas Lietuvos archeologijai yra akmens amžiaus Mekos–Varėnos rajono smėlyninių gyvenviečių suradimas ir pirmųjų duomenų apie jas paskelbimas. Jo surinkta akmens amžiaus dirbinių kolekcija įtikinamai parodė, kad Lietuvoje yra gausus radinių savo tyrinėtojų laukiantis proistorės periodas.

Kasinėjimai (Lietuvoje)

1889, 1890 ir 1893 m. P a m u s i ų (Varėnos r.) pilkapyne ištirta 12 pilkapių su VI–XII a. sudegintų mirusiųjų kapais.

1890 m. Č e p e l i ū n ų (Varėnos r.) piliakalnio aikštelėje ištirtas 64 m^2 plotas.

1891 m. V i l k o n i ų (Šalčininkų r.) pilkapyne iš apie 20 sampilų ištirti 2 pilkapiai su V–VIII a. degintų mirusiųjų kapais.

1892 m. P a b a r ė s (Šalčininkų r.) pilkapyne, susidedančiame iš apie 50 sampilų, ištirti 4 pilkapiai su VII–VIII a. degintų mirusiųjų kapais.

1893 m. B a g o č i ų (Varėnos r.) maždaug 10 sampilų pilkapyne buvo ištirtas vienas pilkapis su degintiniais VI–VII a. kapais.

1894 m. V i l k o n i ų (Šalčininkų r.) pilkapyne vėl ištirti 9 pilkapiai su V–VIII a. degintų mirusiųjų kapais bei keliais griautiniais XVI–XVIII a. kapais.

1907 ir 1909 m. B a g o č i ų (Varėnos r.) maždaug 20 sampilų pilkapyne buvo ištirti 6 iš akmenų sukrauti pilkapiai, kapų nerasta.

1908 ir 1909 m. V e r s e k o s (Varėnos r.) pilkapyne ištirti 3 iš akmenų sukrauti pilkapiai, rastas IV–V a. degintinis kapas.

1909 m. M i c k o n i ų (Varėnos r.) pilkapyne, susidedančiame iš kelių sampilų, ištirtas vienas pilkapis su degintiniu kapu be įkapių, datuojamas greičiausiai V–VIII a.

1909 m. V e r s e k ė l ė s (Varėnos r.) pilkapyne iš 18 sampilų ištirta 11 iš akmenų sukrautų pilkapių, rasta geležies amžiaus degintinių kapų liekanų.

---

[422] Mikulionis S. Buvusios Imperatoriškosios archeologijos komisijos ir jos nario V. Šukevičiaus pastangos apsaugoti Trakų salos pilį/ Kraštotyra. 1986. T. 20. P. 86–92.

[423] Talko-Hryncewicz J. Wandalin Szukiewicz jako prehistoryk Litwy/ Wiadomości archeologiczne. Warszawa. 1920. Z. 1–2. S. 66–70.

Svarbiausios publikacijos

Реферат В. А. Шукевича об археологических местностях в Лидском и Трокском уездах / Труды Виленского отделения Московского педварительного комитета по устройству в Вильне археологического съезда. Вильна. 1893. С. 96–100.

Niektóre zabytki przedhistoryczne w powiecie Lidzkim/ Księga pamiątkowa ku uczczeniu 100–nej rocznicy urodzin A. Mickiewicza. Warszawa. 1898. S. 214–228.

Przedmioty bronzowe, znalezione nad Niemnem i Mereczanką/ Światowit. 1899. T. I. S. 71–75.

Kurgany ciałopalnie w Pomusiu, powiatu Trockiego/ Światowit. 1900. T. II. S. 1–16. Rys. 24.

Poszukiwania archeologiczne w pow. Lidzkim i Trockim/ Światowit. 1901. T. III. S. 3–30.

Szkice z archeologii przedhistorycznej Litwy. I. Epoka kamiena w gub. Wileńskiej. Wilno. 1901. S. 42.

Narzędzia kamienne gładzone w pow. Lidzkim i Trockim / Światowit. 1904. T. IV. S. 9–16, 50–58.

Domniemane kurhany litewskie/ Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie. Wilno. 1909. T. IV. S. 83–93.

Ślady epoki kamiennej w gub. Wileńskiej/ Kwartalnik Litewski. 1910. T. I. S. 48–62.

Kurhany ciałopalne przy wsi Wersoka w pow. Lidzkim, gub. Wileńskiej/ Materiały antropologiczno–archeologiczne i etnograficzne, wydanie staraniem Komisyi antropologicznej Akademii Umiejętności w Krakowie. Kraków. 1910. T. XI. S. 63–69.

Poszukiwania archeologiczne w pow. Lidzkim, gub. Wileńskiej. Kurhany ciałopalne w Bogatej, Mickańcach i Wersoczce/ Materiały antropologiczno–archeologiczne i etnograficzne, wydanie staraniem Komisyi antropologicznej Akademii Umiejętności w Krakowie. Kraków. 1914. T. XII S. 56–75.

Skład chemiczny bronzów przedhistorycznych znalezionych na Litwie i Rusi Litewskiej/ Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie 1911–1914 .Wilno. 1914. T. V. S. 28–37.

Strefy archeologiczne na Litwie/ Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie 1915–1918. Wilno. 1918. T. VI. S. 5–16.

KONSTANTINAS GUKOVSKIS

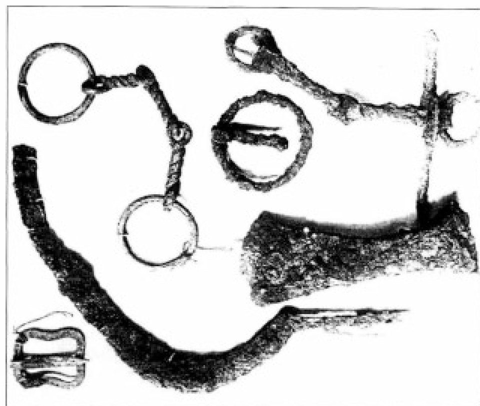
Lietuvos archeologijos istorijoje įrašytas Konstantinas Gukovskis (Гуковский Константин) (1857 02 27 Taraščioje (Kijevo gubernija, Ukraina) – 1906 12 24 Kaune). Jis gimė nusigyvenusio bajoro šeimoje. Vaikystėje anksti neteko tėvo, glaudėsi pas vyresnįjį brolį, kuris jį leido į mokslus. Naktimis dirbdamas knygrišykloje, privačiai mokydamas vaikus, K. Gukovskis Kijevo 2-ąją gimnaziją baigė medaliu ir įstojo į Kijevo universiteto Istorijos-filologijos fakultetą. Jis buvo žinomo Kijevo universiteto profesorius, istoriko, archeologo ir etnografo V. Antonovičiaus mokinys. Pastarojo paskatintas, Konstantinas ir pasirinko istoriko kelią, žinojo Lietuvos istoriją. 1879 m. jis baigė universitetą, įgijo istorijos mokslų kandidato laipsnį. V. Antonovičiaus

42 pav. Konstantinas Gukovskis (Juozapavičius P. Iš pirmojo Kauno miesto muziejaus istorijos / Muziejai ir paminklai. Vilnius. 1968. P. 20)

remiamas ir skatinamas jis išvyko į Vokietiją, kur Bonos universitete studijavo lyginamąją kalbotyrą. 1880 m. rugsėjo mėnesį K. Gukovskis grįžo iš Vokietijos ir pradėjo dirbti Kauno berniukų gimnazijoje mokytoju, kur dėstė prancūzų ir rusų kalbas. Už suorganizuotą valdžios nesankcionuotą pedagogų ratelį greitai buvo atleistas iš darbo, tačiau veikiai per protekcijas 1882 m. įsidarbino istorijos mokytoju Kauno mergaičių gimnazijoje. Papildomai jis dirbo Kauno kunigų seminarijoje. Buvo Maironio bei K. Vairo-Račkausko mokytojas[424]. Nuo 1885 m. dar pradėjo dirbti Kauno gubernijos statistikos komiteto sekretoriumi (42 pav.). Pastarasis darbas jam leido važinėti po visą guberniją rinkti istorinės ir statistinės informacijos. Čia jis ruošdavo ir redaguodavo statistikos komiteto leidinį „Kauno gubernijos atmintinė knygelė", kurioje pats rašė ir spausdino kitų autorių straipsnius apie Lietuvos istoriją, archeologiją, etnografiją ir net kalbotyrą. K. Gukovskis parašė apybraižų apie gubernijos miestelius, ragino rūpintis archeologinių ir istorinių paminklų apsauga, skelbė straipsnius apie įdomesnius radinius. Straipsniuose yra daug vertingos medžiagos apie miestų istoriją, jų geografinę padėtį, klimatą, istorinius duomenis, gyventojus, šventoves, švietimą, pramonę ir prekybą. Tai vertinga ir įdomi istorinė medžiaga, kuri iki tol spaudoje nebuvo aptinkama. Atskirai K. Gukovskis yra parengęs kelias knygas apie Kauno guberniją (statistiką, ekonomiką, gyvenamąsias vietas). Pramokęs lietuvių kalbos bendraudamas su kalbininku K. Jauniumi net buvo parašęs didelį veikalą apie lietuvių kalbos formavimąsi, kurio rankraštis po autoriaus mirties dingo[425]. Mirė staiga, palaidotas, atrodo, Kaune.

Bevažinėdamas po kraštą, K. Gukovskis susidomėjo ir archeologiniais paminklais. Jis buvo aktyvus IX archeologų kongreso dalyvis, parodoje demonstravo savo rinkinius iš Telšių ir Raseinių apskričių senkapių. Keliaudamas tarnybos reikalais po Kauno guberniją jis aplankė daug piliakalnių bei senkapių, surinko nemažai senovinių daiktų. 1897 m. prie Statistikos komiteto įkūrė Kauno istorijos muziejų, kuriam perdavė savo surinktus archeologijos bei numizmatikos rinkinius. K. Gukovskio

[424] Černeckis V. Konstantinas Gukovskis// Kultūros barai. 1970. Nr. 2. P. 61.
[425] Ten pat. P. 61.

43 pav. Daiktai iš Salako pilkapių (Дело Императорской археологической Коммисии о раскопках г. Гуковского в Солокской волости, Новоалександровского уезда, Ковенской губ.// Materialinės kultūros istorijos instituto (Sankt Peterburgas) archyvas. F. 1. A. 1(1895). Nr. 99. L. 7)

darbas apie Kauno gubernijos archeologinę reikšmę liko neišspausdintas dėl lėšų stokos. Jo žmona Melanija Gukovskaja, keliaudama po guberniją kartu su vyru, surinko didelę lietuvių liaudies audinių kolekciją, kurią taip pat perdavė Kauno muziejui[426]. 1895–1905 m. Peterburgo archeologijos komisijos leidimu savo lėšomis K. Gukovskis tyrinėjo pilkapius prie Salako ir senkapius Šiaulių apskrityje, bet savo kasinėjimų rezultatų plačiau nepaskelbė[427]. Jis artimai bendravo su garsiu ukrainiečių archeologu D. Evarnickiu[428], priklausė Maskvos archeologijos draugijai. K. Gukovskis rūpinosi ir Kauno pilies griuvėsių apsauga[429]. Jis buvo veiklus kraštotyrininkas, bet ne archeologas, tačiau įnešė nemažą indėlį ir į archeologijos tyrinėjimų istoriją.

Kasinėjimai

1895 m. birželio 11–14 d. S a l a k o (Zarasų r.) pilkapyne iš apie 30 sampilų ištirti 6 pilkapiai su IX–XII a. griautiniais ir degintiniais žirgų kapais (43 pav.).

Svarbiausios publikacijos

Поездка по Поневежскому уезду/ Памятная книжка Ковенской губернии на 1887 год. Ковно. 1886. С. 319–369.

Краткий исторический очерк Ковенской губернии/ Памятная книжка Ковенской губернии на 1889 год. Ковно. 1888. С. 247–281.

Тельшевский уезд/ Памятная книжка Ковенской губернии на 1890 год. Ковно. 1889. С. 279–320.

Вилкомирский уезд/ Памятная книжка Ковенской губернии на 1891 год. Ковно. 1890. С. 377–430.

Ковенский уезд/ Памятная книжка Ковенской губернии на 1892 год. Ковно. 1891. С. 87–181.

Россиенский уезд/ Памятная книжка Ковенской губернии на 1893 год. Ковно. 1892. С. 91–222.

[426] Ten pat. P. 61.

[427] Puzinas J. Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje XIX a. gale ir XX a. pradžioje/ Senovė. Kaunas. 1935. T. 1. P. 176.

[428] Černeckis V. Konstantinas Gukovskis// Kultūros barai. 1970. Nr. 2. P. 61.

[429] Ten pat. P. 61.

Местечко Яново/ Памятная книжка Ковенской губернии на 1894 год. Ковно. 1893. С. 121–140.

Новоалександровский уезд/ Памятная книжка Ковенской губернии на 1895 год. Ковно. 1894. С. 149–239.

Шавельский уезд/ Памятная книжка Ковенской губернии на 1896 год. Ковно. 1895. С. 119–201.

Поневежский уезд/ Памятная книжка Ковенской губернии на 1898 год. Ковно. 1897. С. 88–230 (и К. Явнис).

Местечко Юрбург, Ковенской губ. Росиенского уезда/ Памятная книжка Ковенской губернии на 1900 год. Ковно. 1899. С. 81–108 (и Н. Чернышев).

Местечко Ясвайни/ Памятная книжка Ковенской губернии на 1901 год. Ковно. 1900. Приложение. С. 1–14 (и М. Павлюченко).

Город Шавли/ Памятная книжка Ковенской губернии на 1903 год. Ковно. 1902. Приложение. С. 1–68 (и И. Пташкин).

Город Ковна/ Памятная книжка Ковенской губернии на 1904 год. Ковно. 1903. Отдел 4. С. 1–120.

Город Поневеж/ Памятная книжка Ковенской губернии на 1905 год. Ковно. 1904. Отдел 4. С. 77–123 (и Е. Войнич, И. Н. Синяков).

Местечко Кретинга (краткий историко-статистический очерк) / Памятная книжка Ковенской губернии на 1906 год. Ковно. 1905. Отдел 4. С. 43–58 (и А. Дробенко).

MYKOLAS BRENŠTEINAS

Šiek tiek archeologija užsiiminėjo Mykolas Eustachas Brenšteinas (Michał Eustachy Brensztejn) (1874 10 2 Telšiuose – 1938 03 29 Vilniuje). Anksti netekęs motinos, jis augo lenkiškoje aplinkoje, mokėsi Telšių, vėliau – Vilniaus gimnazijose. Nuo vaikystės buvo silpnos sveikatos (sirgo džiova), tad turėjo nutraukti vidurinį mokslą, gydėsi Zakopanėje (Lenkija), kur susipažino su ano meto Lenkijos mokslininkais bei kultūros veikėjais. Nuo 1893 m. bendradarbiavo Vilniaus ir Krokuvos spaudoje. Pasveikęs vėl apsigyveno Telšiuose, nuo 1910 m. persikėlė į Vilnių. Čia dirbo įvairių laikraščių redakcijose, nuo 1919 m. įsidarbino Vilniaus universiteto bibliotekoje, kur iki mirties tvarkė Rankraščių skyrių (44 pav.). Vilniaus universitetas 1936 m. M. Brenšteinui suteikė humanitarinių mokslų daktaro garbės vardą. Palaidotas Vilniuje Bernardinų kapinėse. E. Brenšteinas gerai mokėjo žemaitiškai. Jis buvo istorikas, bibliotekininkas, archyvaras, ypač domėjosi etnografiniais dalykais, juos rinko ir fiksavo. M. Brenšteinas Lietuvoje ėmėsi inventorizuoti varpus, 1913 m. Sedoje iškrito iš varpinės ir vos liko gyvas[430]. A. Tautavičius mini 56 leidinius, kuriuose išspausdinta apie 300 jo straipsnelių[431].

[430] Tautavičius A. Praeities kultūros tyrinėtojas// Kultūros barai. 1968. Nr. 9. P. 59.
[431] Ten pat.

44 pav. Mykolas Brenšteinas (St. K. Zarys życia i dzialaności naukowo-publicystycznej wraz z wykazem bibljograficznym prac/ Ateneum Wileński. 1938. Rocznik XIII)

M. Brenšteino kasinėjimai nežymūs. Gyvendamas Telšiuose trumpą laiką jis domėjosi apylinkių senaisiais paminklais ir truputį juos bandė kasinėti. Svarbesni yra jo straipsneliai apie kasinėtus Juodsodės ir Patumšalių senkapius, Siraičių lobį ir 1897 m. surastus Rainių radinius: geležinio peilio dalį, 2 geležinius įmovinius kirvius, 2 bronzines apyrankes greičiausiai iš suardyto pilkapio. Įdomiausiais iš jų yra 1901 m. rastas ir 1902 m. Engelberto ir Leopoldo Andžiejevskių iškastas Siraičių lobis (Telšių r.), kurį sudarė kalavijas su rankenos skersiniu, 16 bronzinių pasaginių segių, bronzinė juostinė apyrankė, 3 bronziniai žiedai, 5 bronziniai diržo skirstikliai, 2 bronzinės diržo sagtys, geležinis pentinas, žalvarinių svarstyklių dalys, svarelis ir kt. – iš viso 42 dirbiniai. Lobis buvo rastas tada dar nežinomo Siraičių kapinyno vietoje ir, matyt, yra savotiška auka ar labai turtingo degintinio kapo inventorius. 1897 m. M. Brenšteinas yra paskelbęs nedidelį straipsnelį apie Romos monetas Žemaitijoje[432]. Savo archeologinių dirbinių rinkinį jis padovanojo Numizmatikos ir archeologijos draugijai Krokuvoje, nes manė, kad ten jam bus saugiau[433]. Yra parašęs darbų ir iš numizmatikos (apie Romos monetų radinius, vėlesnius lobius). Buvo sudaręs Kauno gubernijos archeologinių radinių katalogą, surinkęs Vilniaus archeologijos komisijos 1855–1863 m. medžiagą. Visa tai karo metu ir pokariu buvo išblaškyta po įvairius rinkinius, kai kas, matyt, pateko į Lenkiją[434].

E. Brenšteiną galime laikyti ir vienu pirmųjų archeologijos mokslo istorikų, nors rašė jis daugiau apie kultūros (literatūros) istoriją. Jo plunksnai priklauso monografijos apie A. Kirkorą[435] ir D. Pošką[436]. Archeologinio pobūdžio medžiagos daugiau yra knygoje apie D. Pošką.

---

[432] Brenštein M. Monety rzymskie na Żmuidzi / Wiadomości archeologiczne–numizmatyczne. Warszawa. 1897. Nr. 1–2. S. 267–268.

[433] Žilėnas V. Lietuvos kolekcininkai ir muziejininkai. 9. Liucijonas Uzembla ir Mykolas Eustachas Brenšteinas/ Kultūros barai. 1983. Nr. 8. P. 65.

[434] Tautavičius A. Praeities kultūros tyrinėtojas// Kultūros barai. 1968. Nr. 9. P. 59.

[435] Brensztejn M. Adam Honory Kirkor, wydawca, redaktor i właściciel drukarni w Wilnie od roku 1834 do 1867. Wilno. 1930.

[436] Brensztejn M. Dionizy Paszkiewicz. Wilno. 1934.

Kasinėjimai

1898 m. J u o d s o d ė s (Telšių r.) karjero pradėtame ardyti kapinyne ištirti 3 griautiniai IX–XI a. kapai.

1896 m. žvalgė P a t u m š a l i ų (Telšių r.) senkapius, pustomame paviršiuje rado 34 akmens amžiaus radinius.

1900 m. liepos 11 d. žvalgė bulviarūsių suardytą G e r u l i ų (Telšių r.) senkapį, vadinamą Šiluku, aptiko apardytų griautinių kapų liekanų, sveiką molinį puodą bei kitų puodų šukių. Senkapis datuojamas XV a.

Svarbiausios publikacijos

Monety rzymskie na Żmujdzi / Wiadomości archeologiczne – numizmatyczne. Warszawa. 1897. Nr.1 – 2. S. 267–268.

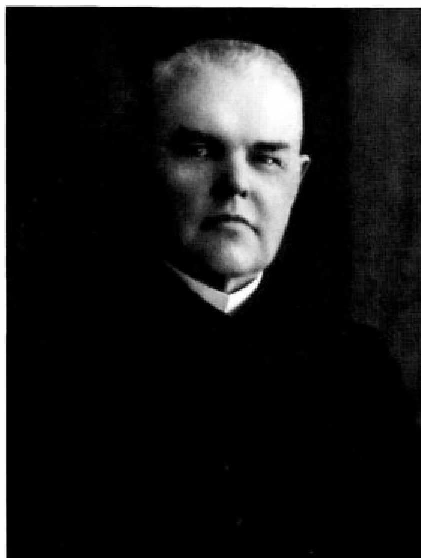
Wykopalisko na folwarku „Rajnie" w powiecie Telszewskim na Żmujdzi/ Materiały antropologiczno–archeologiczne i etnograficzne, wydanie staraniem Komisyi antroplogiczne Akademii Umiejętności w Krakowie. Kraków. 1898. T. IV. S. 38–40.

Cmentarzyska „Gargżdi kalns" i „Szyluks" we wsi Juodsodzie w powiecie i parafii Telszewskiej na Żmujdzi/ Materiały antropologiczno–archeologiczne i etnograficzne, wydanie staraniem Komisyi antroplogiczne Akademii Umiejętności w Krakowie. Kraków. 1901. T. V. S. 31–35.

Skarb bronzowy, naleziony we wsi Syraicie w powiecie i parafii Telszewskiej na Żmujdzi/ Materiały antropologiczno–archeologiczne i etnograficzne, wydanie staraniem Komisyi antroplogiczne Akademii Umiejętności w Krakowie. Kraków. 1903. T. VI. S. 44–50. Tabel. XV–XVII.

JUOZAS ŽIOGAS

Archeologija domėjosi ir kunigas Juozas Žiogas (1868 03 3 Rubežninkų k. (Joniškio r.) – 1935 09 21 Rudiškiuose (Joniškio r.). Jo biografija nėra detaliai žinoma. Šeimoje dar buvo bent dvi seserys. 1878 m. J. Žiogas įstojo į Šiaulių berniukų gimnaziją, kur baigė 5 klases, po to mokėsi Žemaičių dvasinėje seminarijoje Kaune, kur 1893 m. buvo įšventintas į kunigus. Bažnytinės vadovybės dažnai mėtomas po parapijas kunigavo Alūkstoje (Latvija), Elernoje (Latvija), Kalnalyje, Gaidėje (1899–1904 m.), Rageliuose (1904–1908 m.), Medingėnuose (nuo 1909 m.), Užventyje, Šiaudinėje, Joniškyje, Rudiškiuose (nuo 1929 m. iki mirties) (45 pav.). Palaidotas Rudiškiuose. Bendraudamas su parapijiečiais turėjo progos susipažinti su žmonių buitimi, papročiais. Jis buvo persekiojamas už bandymus grąžinti lietuvių kalbą į bažnyčią. J. Žiogas rinko tautosaką, liaudies dainas, domėjosi etnografija, aktyviai dalyvavo lietuvių tautiniame judėjime. 1907 m. dalyvavo Lietuvių mokslo draugijos

45 pav. Juozas Žiogas (ŠAM inv. Nr. 3812)

steigiamajame suvažiavime kaip narys steigėjas. J. Žiogas mokėjo rusų bei lenkų kalbas, buvo kruopštus, mėgo fotografuoti.

Archeologinę medžiagą rinkti jis pradėjo dar XIX a. pabaigoje. 1899 m. laiške A. Dambrauskui jis rašo: „Savo Kalnaly skaitau, groju, o vasarą ir rudenį einu kasinėti, ieškodamas senkapiuose archeologinių radinių. Ačiū Dievui, jau turiu jų tiek, kad persikėlęs į Gaidę ir sutvarkęs, ruošiuosi tuos radinius ar dalį paskelbti spaudoje, greičiausiai laikraštyje „Numizmatyczno–archeologycznych wiadomościach“, išeinančiame kas ketvirtį Krokuvoje“[437]. Kaip ir kiti mėgėjai, iš pradžių jis rinko senienas, daugiausia akmeninius kirvelius. J. Žiogas palaikė ryšius su Kauno muziejumi, siuntinėjo korespondenciją į „Vilniaus žinias“, „Vienybę“, „Viltį“, sekė to meto archeologinę spaudą. Išlikusioje jo užrašų knygelėje suklijuotos iškarpos iš spaudos apie kasinėjimus Viduržemio jūros regione[438]. Buvo užmezgęs ryšius su K. Gukovskiu, jo prašomas nusiuntė jam keletą akmeninių kirvelių[439]. Vienu metu buvo užsigeidęs tapti Imperatoriškosios archeologijos draugijos nariu, tad parengė ir išspausdino straipsnį apie savo tyrinėjimus Kalnalio parapijoje[440]. Įsikūrus Lietuvių mokslo draugijos muziejui 1910 m., jam dovanojo senas girnas, ruošėsi dovanoti ir visą savo senienų rinkinį, tačiau šio savo ketinimo netesėjo[441]. 1908 m. rugpjūčio 18 d. draugijos susirinkime jis perskaitė referatą „Apie Lapušiškės kapinyną ir ten rastuosius daiktus“, kuris buvo išspausdintas[442]. 1911 m. draugijos suvažiavime jis perskaitė kitą referatą „Imbarės kapai, Telšių paviete, Kauno gubernijoje“, kuris, nepaisant J. Basanavičiaus pastangų, taip ir nebuvo iki galo paruoštas spaudai ir išspausdintas. Dar vienas referatas „Norkūnų, Radišių ir Mičiūnų senovės kapinės“ turėjo būti skaitomas 1912 m. šeštajame visuotiniame suvažiavime, tačiau J. Žiogas į jį išvis neatvyko[443]. Po 1912 m. J. Žiogas nuo archeologinių tyrinėjimų nutolo, tvarkė tik savo kolekciją. J. Basanavičiui tokį savo žingsnį jis motyvavo lėšų stoka ir

437 Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius F. 1D–271. P. 1.

438 Ramanauskaitė V. Archeologas kunigas Juozapas Žiogas/ Žiemgala. 1999. Nr. 1. P. 9.

439 Ten pat. P. 9.

440 Жогас И. Археологические заметки по Тельшевскому уезду/ Памятная книжка Ковенской губернии на 1901 год. Ковно. 1900. Приложение. С. 33–49.

441 Ramanauskaitė V. Archeologas kunigas Juozapas Žiogas/ Žiemgala. 1999. Nr. 1. P. 9.

442 Žiogas J. Archeologiški tyrinėjimai Gaidės apylinkėje / Lietuvių tauta. Vilnius. 1909. Knyga 1. Dalis 3. P. 313–333.

443 Ramanauskaitė V. Archeologas kunigas Juozapas Žiogas/ Žiemgala. 1999. Nr. 1. P. 9.

bažnytiniais rūpesčiais. Aktyviausiu savo tyrinėjimų laikotarpiu J. Žiogui nemažos įtakos bus turėjęs J. Basanavičius. Tai liudija ir jų tarpusavio susirašinėjimas, tegu ir dalykinis. J. Žiogo straipsnis „Archeologiški tyrinėjimai Gaidės apylinkėj" irgi buvo peržiūrėtas J. Basanavičiaus. Lietuvių kalbos institute išliko J. Basanavičiaus redaguotas šio straipsnio rankraštis. J. Basanavičius spaudė J. Žiogą parašyti ir apie Imbarės kapinyną.

Iš visos J. Žiogo archeologinės veiklos svarbiausi yra archeologiniai tyrinėjimai. Jis šį darbą mėgo. Kasinėjo J. Žiogas taip, kaip išmanė, greitai, be kokios nors gudresnės metodikos, nors pilkapių sampilus stengėsi nukasti visus, padarant jų skerspjūvį. Kasinėjo tuos paminklus, kurie buvo jo parapijoje, kuriuos jam nurodydavo žmonės. Geriausiai žinojo pilkapius. Kasinėjimų rezultatai buvo fiksuojami dienoraštyje bei fotografuojami. J. Žiogas paminklą gana rūpestingai aprašydavo, sudarydavo ir žemėlapį. Prieš pradėdamas kasinėti paminklo vietą nufotografuodavo arba nupiešdavo pilkapių situacijos planelį. Gaila, kad dauguma šios medžiagos neišliko. Dėl šios priežasties, atrodo, šiandien žinome ne visus jo tyrinėtus archeologijos paminklus. Tyrinėdamas Imbarės piliakalnį, kasinėjo ir prie jo buvusį kapinyną, nes rūpėjo surasti piliakalnyje gyvenusių žmonių laidojimo vietą. Neišlikus situacijos planui, ir šiandien tebesiginčijama, kur toks kapinynas buvo. Šių bene didžiausių (iškasti 33 įkapių turtingi kapai) kasinėjimų ataskaitos lenkų kalba surašytas rankraštis 1960 m. pateko į Šiaulių Aušros muziejų[444]. Dabartinėje Baltarusijos teritorijoje J. Žiogas yra kiek kasinėjęs Niurvėnų piliakalnį (įdomu tai, kad baltarusiai iki šiol tokio piliakalnio pas save nežino) ir žvalgęs Drūkšių piliakalnį.

J. Žiogas lankydavo įvairius Lietuvos piliakalnius ir senkapius, juos kasinėdamas surinko nemažą dirbinių kolekciją. Rinkinio dydis metai po metų svyravo. 1904 m. M. Brenšteinas, susipažinęs su J. Žiogo kolekcija, nurodė, kad joje yra 1228 dirbiniai: 281 akmeninis įtveriamasis, 145 akmeniniai įmoviniai, 65 akmeninių įmovinių kirvių fragmentai, 99 kirvių išgrąžos, 51 galąstuvas, 106 moliniai, akmeniniai bei gintariniai verpstukai, 32 akmenys su skylėmis, 44 kitokie akmeniniai dirbiniai, 24 akmeninės bei geležinės kulkos, 27 geležiniai kalavijai bei kardai, 17 geležinių peilių, 11 geležinių pjautuvų, 22 geležiniai ietigaliai, 21 geležinis kirvis, 13 geležinių balno kilpų, buožių ir skiltuvų, 41 metalinis diržas ir sagutės, 97 bronzinės segės, 29 bronzinės apyrankės, 42 bronziniai žiedai, 11 sidabrinių apyrankių[445]. 1912 m. E. Volteris kolekcijoje mini apie 1000 senienų, kurios buvo vertos apie 1500 rublių[446]. Dalį surinko pats, dalį iš žmonių, kurie jam, kaip kunigui, noriai padėdavo. Kasinėjo savo lėšomis, kurių dažnai ir pritrūkdavo. Ypač daug turėjo akmeninių kirvukų (apie 500), bronzinių papuošalų, geležinių dirbinių. Turėjo įdomią akmeninę formą bronziniams ornamentams lieti. Savo kolekciją tvarkė labai kruopščiai, visi daiktai buvo aprašyti, inventorizuoti. Jai tvarkyti sugaišęs „visą puikiausią laiką – šviesųjį: pavasario galą, vasarą ir rudenio

[44] „O grobach na cmentarzysku „Imbary" na Żmudzi, w powiecie Telszewskim, gubernii Kowienskiej. Poszukiwanie dokonane w m. sierpniu 1898 roku".

[445] Butrimas A. Archeologiniai rinkiniai Kauno gubernijos dvaruose (M. Brenšteino duomenimis)/ Jaunųjų muziejininkų konferencijos „Muziejai ir jų kolekcijos" pranešimų tezės. Vilnius. 1987. P. 13.

[446] Volteris E. Kun. Žiogo senovės daiktų rinkinys/ Viltis. 1912 08 15.

pusę". Eksponatus valė, tvarkė, perfotografavo, perrašinėjo metrikas. 1912 m. laiške J. Basanavičiui prisipažįsta, kad jau nieko nekasinėja, nes neleidžia finansai, sunku gauti darbininkų. Esą piemenų ir tai negali gauti. Kunigo J. Žiogo kolekcijos likimas, kaip ir daugelio kitų, deja, buvo tragiškas. J. Žiogas 1935 m. sausio 19 d. buvo surašęs testamentą, kuriuo visą savo rinkinį už 3500 Lt buvo pavedęs Vytauto Didžiojo muziejui. Tačiau to nežinojo muziejaus vadovybė, pats J. Žiogas prieš mirtį pakeitė savo sprendimą ir 1935 m. rugsėjo 13 d. kolekciją už 17 000 Lt pardavė kunigui K. Kupriui-Kuprevičiui, kuris jau rugsėjo 14 d. ją išgabeno į Kretingą[447]. 1938 m. Kretingoje pas jį J. Žiogo kolekciją teko matyti vienam šios knygos autorių. Vytauto Didžiojo kultūros muziejus buvo sumanęs rinkinius iš kun. Kuprio nupirkti. Dėl aukštos kainos muziejus rinkinio neįsigijo ir, kunigui K. Kupriui-Kuprevičiui mirus, kolekcija buvo išblaškyta pas kunigo gimines. Jau pokario metais Šiaulių muziejininkų pastangų dėka dalis buvo aptikta pas įvairius asmenis ir nupirkta Šiaulių „Aušros" muziejui, kur šiuo metu yra 1023 dirbiniai.

J. Žiogas, kaip archeologas, buvo mėgėjas, tačiau tokių kaip jis darbai XX a. pradžioje dėjo pamatus vietos archeologams atsirasti. Jo kolekcijos likimas yra tipiškas tokiems rinkiniams. XX a. Lietuvoje tai kartojosi šimtus kartų ir atnešė mūsų mokslui ir kultūrai nepataisomų nuostolių.

Kasinėjimai (Lietuvoje)

1898 m. I m b a r ė s (Kretingos r.) piliakalnyje kasinėta 7 skirtingose vietose, rastas kultūrinis sluoksnis su įvairiais radiniais, akmenų grindiniais. Bandyta kasinėti ir į rytus nuo piliakalnio esanti papėdės gyvenvietė, rastas kultūrinis sluoksnis su molio tinku, perdegusiais kauliukais.

1898 m. I m b a r ė s (Kretingos r.) kapinyne iškasė 33 degintinius X–XIII a. kapus.

Apie 1898 m. T i n t e l i ų (Kretingos r.) kapinyne pabandęs kasti keliose vietose rado žmonių griaučių ir dirbinių liekanų: kaklo papuošalų, diržų, vieną 1529 m. Žygimanto monetą – pusgrašį.

1900 m. L a p u š i š k ė s (Ignalinos r.) pilkapyne kasinėta tiksliau nenustatytas skaičius iš maždaug 40 išlikusių pilkapių, rasta degintų žmonių kapų bei žirgų griaučių iš VIII–XII a.

Apie 1900 m. keliose vietose kasinėtas L a p u š i š k ė s (Ignalinos r.) piliakalnis, kultūrinio sluoksnio nerasta.

1906 m. rugsėjo 21 d. kasinėjo M i č i ū n ų (Rokiškio r.) 15 m skersmens, 1,5 m aukščio pilkapį su akmenų vainiku, rado žmonių kaulų ir apie 40 įvairių dirbinių, kurių chronologija ir likimas neaiškūs.

Apie 1906 m. K u b i l i š k i o (R a d i š i ų) (Rokiškio r.) pilkapyne kasinėti keli pilkapiai. Detalesnių duomenų apie šiuos kasinėjimus neišliko.

1907 m. kasinėti N o r k ū n ų (Rokiškio r.) pilkapyno pilkapiai, tačiau daugiau duomenų apie šiuos kasinėjimus nėra.

---

[447] Ramanauskaitė V. Archeologas kunigas Juozapas Žiogas/ Žiemgala. 1999. Nr. 1. P. 11.

1908 m. kasinėtas V i s a g i n o (Ignalinos r.) pilkapyne iš dviejų pilkapių vienas sveikas sampilas, rastas griautinis žmogaus palaidojimas su geležiniu peiliu, datuojamas greičiausiai XVI a.

1908 m. rugsėjo 27 d. kasinėjo P a s a m a n ė s (Ignalinos r.) spėjamus pilkapius iš viso apie 4 sampilus, rado tik smėliu užpustytų anglių. Panašu, kad čia buvo tyrinėjamos smėlio kopos.

Prieš 1909 m. P e t r a š i ū n ų (Rokiškio r.) piliakalnyje iškasta gili apie 6 m skersmens duobė.

Apie 1898 m. S a k u o č i ų (Kretingos r.) kapinyne iš vietos gyventojų gavo peilių, dvi bronzines apyrankes, 6 bronzines įvijas, žiedą su monograma JHS ir kt. smulkmenų.

Apie 1898 m. Š a t e i k i ų R ū d a i č i ų (Kretingos r.) kapinyne rado geležinį peilį, iš gyventojų surinko 3 seges, geležinį ietigalį, pjautuvo gabalą.

Apie 1898 m. K ū l s o d ž i o (Kretingos r.) kapinyne pastebėjo buvus degintinius kapus.

Apie 1908 m. buvo žvalgytas Č e b e r a k ų (Ignalinos r.) piliakalnis.

Svarbiausios publikacijos

Археологические заметки по Тельшевскому уезду/ Памятная книжка Ковенской губернии на 1901 год. Ковно. 1900. Приложение. С. 33–49.

Archeologiški tyrinėjimai Gaidės apylinkėje / Lietuvių tauta. Vilnius. 1909. Knyga 1. Dalis 3. P. 313–333.

LIUDVIKAS KŠIVICKIS

Didelių nuopelnų Lietuvos archeologijai turi lenkas Liudvikas Kšivickis (Ludwik Krzywicki) (1859 08 21 Plocke (Lenkija) – 1941 06 10 Varšuvoje). Tai lenkų sociologas, etnologas, antropologas, ekonomistas. Gimė jis miestiečių šeimoje. Motina – Kamilė Zofija Ivanicka, tėvas – Tadeušas, miręs 1861 m. Viena iš jo senelių buvo kilusi iš Vokietijos. Iš pradžių gyveno senelio Prančiškaus Ksavero Ivanickio, dalyvavusio 1830 m. sukilime, namuose. 1871 m. pradėjo lankyti gimnaziją Plocke, kurią baigęs 1878 m. įstojo į Varšuvos universiteto Fizikos-matematikos fakultetą. Studijuodamas universitete L. Kšivickis įsitraukė į socialistinę studentų veiklą, susidomėjo marksizmu, už dalyvavimą antirusiškoje studentų demonstracijoje 1883 m. buvo pašalintas iš universiteto. Vengdamas arešto jis išvyko į Krokuvą, vėliau pasitraukė į Lipską (tuomet Vokietijoje), vėliau – į Šveicariją (Ciurichą), Prancūziją (Paryžių). Ciuriche susipažino su Rachele Feldberg, su kuria 1886 m. susituokė (ji mirė 1924 m.). Turėjo du sūnus: Aleksandrą ir Ježį. 1885 m. grįžo į Lenkiją, tačiau dėl savo visuomeninės veiklos 1891 m. išvyko į Berlyną, 1893 m. du mėnesius L. Kšivickis viešėjo JAV. 1905 m. buvo areštuotas, porą mėnesių sėdėjo Varšuvos kalėjime. Gyvendamas Lenkijoje iki Pirmojo pasaulio karo dalyvavo daugelio visuomeninių bei šviečiamųjų organizacijų veikloje, bendradarbiavo leidžiant įvairius leidinius (46 pav.).

46 pav. Liudvikas Kšivickis (LIIR 47966)

Paminėtinas jo darbas „Kurpiai" (lenkų k.), išspausdintas 1892 m., už kurį L. Kšivickis 1906 m. gavo Lvovo universiteto filosofijos daktaro vardą, o Mianovskio kasa skyrė jam didžiulę – apie 4000 rublių premiją. 1893 m. išspausdintas kitas jo darbas – „Žmonės. Etninės antropologijos bruožai"[448]. 1914 m. išspausdintas darbas „Visuomeninė-ūkinė santvarka laukiniais ir barbarystės laikais"[449]. 1921–1936 m. buvo Varšuvos universitete specialiai jam sukurtos Visuomeninių santvarkų teisės katedros vedėjas, nuo 1921 m. buvo Visuomeninio ūkio instituto direktorius. 1934 m. išspausdinta „Primityvios visuomenės ir jų gyvoji statistika" (anglų k.)[450]. 1939 m. rugsėjo pradžioje sviediniui pataikius į jo butą ir sprogus virtuvėje, L. Kšivickis įkrito į rūsį, smarkiai susižeidė galvą, gydėsi ligoninėje, iš kurios grįžęs rašė „Atsiminimus"[451], „Pirmykštę ordą"[452]. Mirė Varšuvoje nuo širdies infarkto.

L. Kšivickis buvo labai darbštus. Jis mokėjo anglų, prancūzų, vokiečių kalbas, ko dėka buvo plačiai apsiskaitęs. L. Kšivickio darbų bibliografijoje suskaičiuojama apie tūkstantį pozicijų, tarp kurių – keliasdešimt knygų[453]. Jo tartis nebuvo gera, nes jį, turintį vos pusantrų metų, auklė per neapsižiūrėjimą pasodino ant karštos krosnies, ir jis dvejus metus nekalbėjo. Pats L. Kšivickis buvo nedidelio ūgio, labai gyvas, su binokliais, smaila barzdele, nedidelių žydrų akių. Jis mėgo gėles, paskutiniais gyvenimo metais laikė būrį kanarėlių, aviganį šunį Zbrujų, kurį užmušė į namus pataikęs sviedinys, domėjosi metapsichologija, apie tai rinko literatūrą. Jo 4 kambarių butas Varšuvoje buvo puritoniškas, darbo kabinetas pilnas knygų. L. Kšivickis daug skaitė įvairių pasaulio autorių knygų, mėgo detektyvus[454].

Be įvairių kitų disciplinų, jis domėjosi archeologija. „Patarimuose savamoksliams" jis rašė: „Archeologija įrodė, kad Žemės rutulys apgyvendintas šimtus tūkstančių

---

448 Krzywicki L. Ludy. Zarys antropologii etnicznej. Warszawa. 1893.

449 Krzywicki L. Ustroje społeczno–gospodarcze w okresie dzikości i barbarzynstwa. Warszawa. 1914.

450 Krzywicki L. Primitive society and its vital statistics. Warszawa. 1934.

451 Krzywicki L. Wspomnienia. Warszawa. T. 1–3. 1958–1959.

452 Krzywicki L. Pierwociny więzi społecznej. Warszawa. 1957.

453 Kowalik T., Róziewicz–Hołda H. Ludwik Krzywicki. Warszawa. 1976. S. 20.

454 Ten pat. P. 19.

metų... Tyrinėdami iškasenas turime galimybę pažinti kasdieninį gyvenimą tolimųjų mūsų protėvių... Eilę priešistorinių kultūrų pažįstame geriau, kurių vardus mena rašytiniai šaltiniai“. Pagal L. Kšivickį, archeologija pateikia mums plačius šaltinius tiems visuomeniniams anonimams pažinti. Domėdamasis pirmykšte visuomene, jis negalėjo apeiti archeologijos. L. Kšivickis pirmasis pradėjo platesniu mastu tyrinėti Lietuvos piliakalnius, kruopščiai skelbė jų rezultatus. Tačiau jo pavardės nėra tarp XX a. pradžios lenkų archeologų, nes daugiausia dėmesio savo archeologinėje veikloje L. Kšivickis skyrė Lietuvos, ypač Žemaitijos, piliakalniams. Pirmą publikaciją apie Lietuvos piliakalnius jis paskelbė dar 1891 m.[455]. Tai buvo jo pirmo apsilankymo Žemaitijoje 1890 m. pas grafus Zubovus rezultatas. Viešėdamas Bubių dvare jis atkreipė dėmesį į dirbtinės formos kalvą – Bubių piliakalnį – ir, išgirdęs pasakojimus, kad ji supilta, užsikrėtė piliakalnių pažinimo aistra. Be piliakalnių, L. Kšivickis yra kažkiek žvalgęs ir pilkapius, alkas, kūlgrindas, tačiau vengė ieškoti ir tyrinėti kapus, kurie jo netraukė.

Susidomėjęs Lietuva, L. Kšivickis kasmet atostogų metu atvykdavo čia, išsinuomodavo arklį ir važinėdavo po kraštą, domėdamasis piliakalniais. Žinias apie juos jis rinko jau iš skelbtų darbų (tarp jų ir lietuvių kalba, kurią, atrodo, L. Kšivickis bent jau kažkiek suprato), bet daugiausia – iš vietos žmonių pasakojimų. Jau 1901 m. jo kartotekoje buvo duomenų daugiau kaip apie 200 piliakalnių[456]. Nemaža dalis šios kartotekos išliko[457]. Nuo 1890 iki 1908 m., kai vyko intensyviausi piliakalnių žvalgymo darbai, L. Kšivickis aplankė ir aprašė per šimtą Žemaitijos piliakalnių (47 pav.), užrašė apie juos daugybę legendų, pasakojimų ir padavimų. Šiame darbe jam talkino lietuviai studentai J. Šaulys, V. Čepinskis, A. Janulaitis, V. Nagevičius ir kt. Aukštaitijos piliakalnius tyrinėti jam padėjo M. Riomeris. Lietuvoje praleistas vasaras gana vaizdingai ir įdomiai L. Kšivickis jau senatvėje yra aprašęs atsiminimuose[458]. Ypač artimai L. Kšivickis susidraugavo su T. Daugirdu. Kartu jie keliavo po Lietuvą ir kasinėjo piliakalnius. L. Kšivickį reikia laikyti Lietuvos piliakalnių didelio masto tyrinėjimų pradininku.

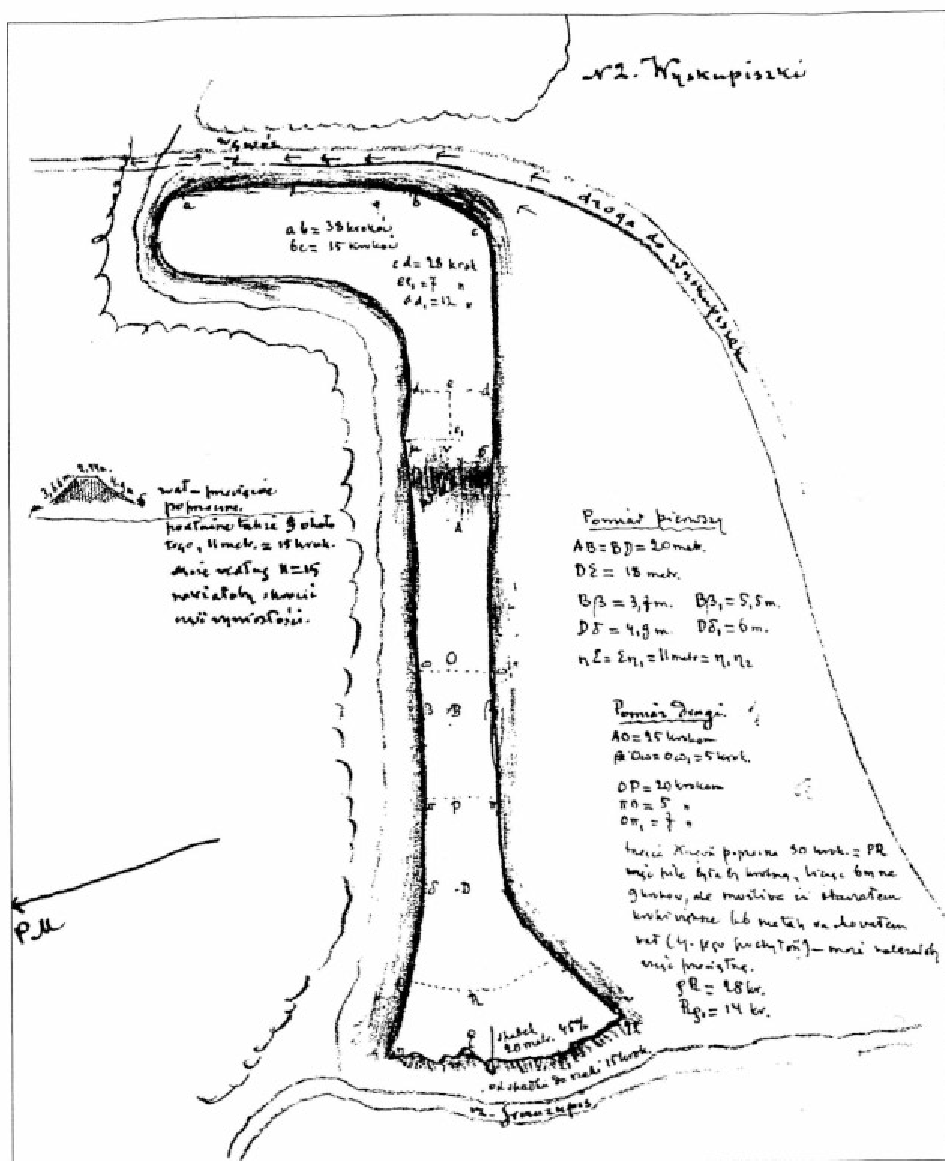
Piliakalnius po truputį tyrinėti L. Kšivickis pradėjo nuo 1900 m. Pradžia vėlgi buvo tie patys Bubiai. Pirmaisiais metais buvo kasinėjama nedideliais ploteliais, kurie neviršydavo kelių ar keliolikos kvadratinių metrų. Įvairioje literatūroje prisiskaitęs apie kasinėjimų metodiką, L. Kšivickis kasdavo taisyklingomis perkasomis, fiksuodavo sluoksnių išsidėstymą, darydavo perkasų planelius. Atkasti akmenų grindiniai buvo fotografuojami. Kad akmenys geriau išsiskirtų, jie buvo nudažomi kalkėmis. Žvalgymų metu aptikęs ardomus piliakalnius, ne viename jų jis ištyrė nedidelius plotelius ar iškasė šurfus. Toks buvo Gandingos piliakalnis, kuriame 6 m^2 plote į Babrungą griūvančiame šlaite jis konstatavo storą kultūrinį sluoksnį. Piliakalnis jau tuomet buvo ariamas, o žemė buvusi tokia derlinga, kad keletą metų net tręšti nereikėję. Svarbiausi jo tyrinėti piliakalniai Žemaitijoje – tai Bubių,

[455] Krzywicki L. Pilkalne/ Wisla. Warszawa. 1891. T. 1. S. 165.

[456] Zabiela G. Žemaitijos piliakalnių tyrinėtojas Liudvikas Kšivickis/ Žemaičių praeitis. Vilnius. 1990. T. 1. P. 23.

[457] VDKM Nr. 467–469.

[458] Krzywicki L. Wspomnienia. Warszawa. T. 1. 1958. P. 327–431 (Na Żmudzi).

47 pav. Liudviko Kšivickio 1905 m. daryti Vyskupiškių (Klaipėdos r.) piliakalnio apmatavimai (VDKM Nr. 468)

Darbutų, Gabrieliškių – Naukaimio ir Veliuonos, Aukštaitijoje – Dūkšto, Moškėnų – Laukupėnų, Petrašiūnų, Vorėnų.

Vienas pirmųjų tyrinėtų piliakalnių buvo Bubiuose, kasinėtas 1902–1906, 1910–1911 m. Pirmą kartą L. Kšivickis šį piliakalnį aplankė dar 1890 m. ir jau kitais metais apie jį paskelbė straipsnį žurnale „Wisla“. Jis kasinėjo piliakalnio aikštelę ir pylimą. Aikštelės kultūrinis sluoksnis siekė daugiau kaip metrą storio. Jame buvo aptiktas

akmenų grindinys, daugybė degėsių, deginto molio gabalų, keramikos, gyvulių kaulų ir XI–XIV a. įvairių dirbinių. Ištyręs piliakalnį, L. Kšivickis darė išvadas, kad jis yra supiltas žmonių rankomis, ir apie tai užrašė vietos žmonių pasakojimus[459]. Kadangi tai buvo pirmas jo tyrinėtas piliakalnis, vėlesniuose savo darbuose prisipažįsta dar daug ko nemokėjęs, daug ką padaręs ne taip. Ir tai yra suprantama, atsižvelgiant į sparčiai besikeičiančią to meto archeologijos tyrinėjimų metodiką. Vėlesnius piliakalnius L. Kšivickis tyrinėjo atidžiau ir rūpestingiau.

Plačius Lietuvos piliakalnių tyrinėjimus L. Kšivickis pradėjo vykdyti nuo 1909 m. Iki 1914 m. (jis ruošėsi kasinėti ir tada, tačiau kilęs karas to padaryti neleido[460]) jis plačiau tyrinėjo 9 piliakalnius. Nors dauguma piliakalnių pateikė įvairios ir įdomios medžiagos, ne visi jo tyrinėjimai buvo sėkmingi. 1903 m. L. Kšivickis tyrinėjimų metu iš viso nieko nerado[461], nors 1911 m. nurodoma, kad už 1903 m. leidimą L. Kšivickio daiktai tuomet dar nebuvo išpakuoti[462]. 1911 m. tyrinėtame Lentainių piliakalnyje irgi nieko nebuvo[463]. Tyrinėjimus jis vykdė pagal Imperatoriškosios archeologijos komisijos išduotus leidimus. 1907 m. L. Kšivickiui leista kasinėti piliakalnius Kauno gubernijoje[464], 1911 m. išduotas leidimas kasinėti piliakalnius Petrašiūnuose, Pekelkoje (Lentainiuose), Moškėnuose[465], 1912 m. išduotas leidimas kasinėti Švenčionių valsčiuje, Vilniaus ir Kauno gubernijose[466], už kurį ataskaitos negauta[467].

Labai vertingos ir įdomios medžiagos L. Kšivickis sukaupė tirdamas Gabrieliškių–Naukaimio piliakalnį. Nors piliakalnis ir nedidelis, tačiau jame išliko žymus kultūrinis sluoksnis, kuriame buvo aptikta akmenų grindinių, daugybė puodų šukių, metalo dirbinių, daug suanglėjusių grūdų ir 6 Romos monetos, viena jų – Marko Aurelijaus. Pagal jas piliakalnis datuojamas II–III a. po Kr. Piliakalnyje rasti grūdai padėjo spręsti apie žemdirbystės raidą Lietuvoje I a. pradžioje bei susieti ją su Tacito žiniomis apie aisčių žemdirbystę. 1911 m. L. Kšivickis Raseinių apylinkėse kasinėjo kitą piliakalnį – Darbutuose. Kartu su juo dirbo ir T. Daugirdas, prieš tai 1886 m. jau bandęs jį tyrinėti. Piliakalnyje aptikta akmenų grindinių (48 pav.), ugniavietčių, daugybė žiestų puodų šukių su banguotu ir grioveliniu ornamentu, gyvulių kaulų ir XII–XIV a. bronzinių ir geležinių dirbinių[468]. 1912 m. jis drauge su T. Daugirdu kasinėjo ir

---

[459] Krziwicki L. Żmudź starożytna.Warszawa. 1906. S. 82–84.

[460] Krzeckowski K. Zarys życia i pracy Ludwika Krzywickiego/ Ludwik Krzywicki. Warszawa. 1938. S. XCII.

[461] Отчет Императорской археологической комиссии за 1907 год // Санкт Петербург. 1910. С. 133.

[462] Ten pat. P. 98.

[463] Sankt Peterburgo Materialinės kultūros instituto archyvas. Nr. 60/1903. P. 49.

[464] Отчет Императорской археологической комиссии за 1907 год // Санкт Петербург. 1910. С. 126.

[465] Отчет Императорской археологической комиссии за 1911 год // Санкт Петербург. 1914. С. 93.

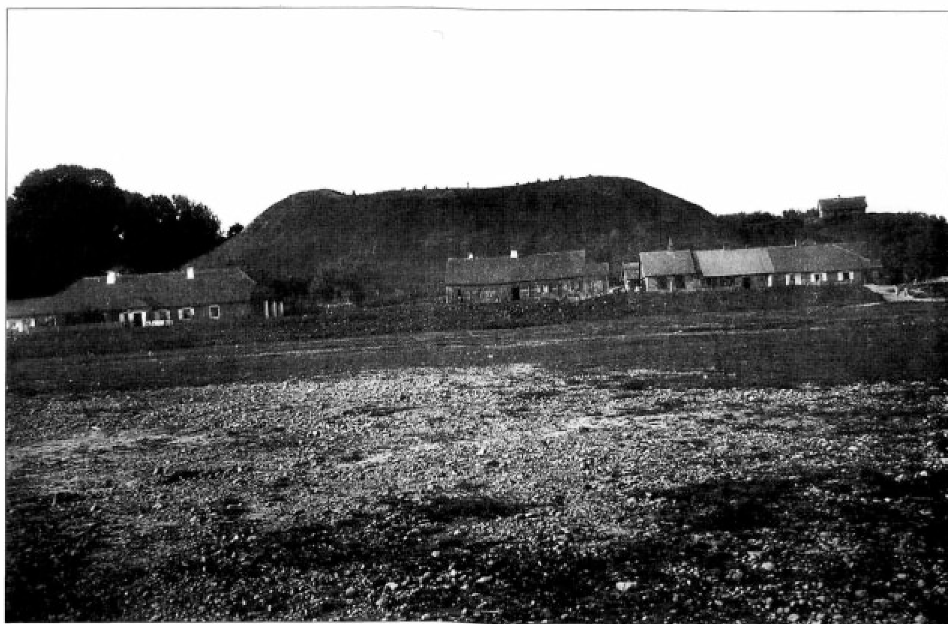
[466] Отчет Императорской археологической комиссии за 1912 год // Санкт Петербург. 1916. С. 97

[467] Ten pat. P. 103.

[468] Krziwicki L. Grodzisko Derbuckie na Żmudzi/ Pamiętnik fizyograficzny. Warszawa. 1913. T. XXI. Dz. V. S. 15–29. Tab. I–VI.

48 pav. Darbutų piliakalnio kasinėjimų vaizdas (VDKM Nr. 200)

49 pav. Liudviko Kšivickio fotografuotas Veliuonos piliakalnis (VDKM Nr. 2113)

Veliuonos piliakalnį – garsųjį Gedimino kalną (49 pav.). Čia aptiko buvusių statinių liekanų, akmenų grindinių, dviejų žmonių griaučių liekanas, daugybę degėsių, deginto molio, apanglėjusių rąstų, šulinį, žiestos keramikos, suanglėjusių grūdų ir bronzinių bei geležinių dirbinių. Ypač daug rasta rombine viršūne geležinių strėlių antgalių, kurių dalis gulėjo vienoje krūvelėje – greičiausiai palikti pilies gynėjų, taip pat kitų XI–XIV a. dirbinių[469]. Aikštelės viduryje buvo aptiktas šulinys ar slaptas įėjimas, kurio L. Kšivickis iki galo neištyrė. Čia jis iškasė 3 m gylio duobę, bet dugno nepasiekė[470]. Pagal padavimus, Veliuonos piliakalnyje buvo palaidotas kunigaikštis Gediminas, žuvęs kovodamas su kryžiuočiais, tad tuometinė visuomenė buvo pasipiktinusi, kai L. Kšivickis piliakalnyje rado apdegusio žmogaus griaučius ir juos išgabeno tyrimams į Lenkiją. Šie pilies gynėjo griaučiai buvo palaikyti Gedimino palaikais. Veliuonos piliakalnio tyrinėjimų rezultatai liko neskelbti.

Keturis piliakalnius L. Kšivickis tyrinėjo Rytų Lietuvoje. 1909 m. drauge su T. Daugirdu jis kasinėjo Dūkšto piliakalnį ir pilkapius. Ekspedicijoje dalyvavo ir dailininkas A. Žmuidzinavičius. Buvo ištirta visa nedidelė piliakalnio aikštelė, kurios viduryje aptikta didoka duobė plūkto molio sienelėmis ir dugnu. Joje rasta daug gyvulių kaulų, puodų šukių ir kaulinių įrankių. Taip pat buvo aptikta židinių liekanų. Įvairiose aikštelės vietose rasta daug apdegusių ir neapdegusių gyvulių kaulų, puodų šukių, deginto molio gabalų, akmens ir kaulo dirbinių, akmeninių kirvukų, bet nerasta nė vieno geležies dirbinio, tai rodo, kad piliakalnyje gyventa dar I tūkstantmetyje pr. Kr. 1909 ir 1910 m. L. Kšivickis tyrinėjo Petrašiūnų piliakalnį. Tai taip pat ankstyvas, palyginti nedidelis piliakalnis, pateikęs labai įdomios archeologinės medžiagos. Aikštelės pakraščiuose aptikta iš akmenų krautų židinių, o kultūriniame sluoksnyje rasta daug brūkšniuotos keramikos šukių, miniatiūrinių molinių puodelių, molinių pasvarų su skylutėmis pakraštyje, verpstukų, 22 akmeniniai kirviai, keli galąstuvai, apie 200 kaulo dirbinių, tarp jų meškerės kabliukų, strėlių antgalių, ietigalių, durklų, adiklių, ylų, smeigtukų, kaulo plokštelių ir t.t. Piliakalnyje aptikta jau ir geležies dirbinių. Tai geležiniai peiliai, ylos, peiliai – pjautuvėliai, meškerės kabliukas, bronzinio ritininio smeigtuko galvutė, geležinis lazdelinis smeigtukas. Buvo surinkta daug gyvulių kaulų, kuriuos ištyrus nustatyta, kad net 76 proc. priklausė naminiams gyvuliams, tarp jų ožkos ir arklio[471].

1909–1910 m. L. Kšivickis tyrinėjo labai įdomų piliakalnį Moškėnų ir Laukupėnų kaimų riboje. Tai piliakalnis, turintis aikštelę su paaukštintais kraštais ir šlaitą juosiantį pylimą. Šį piliakalnį L. Kšivickis tyrinėjo gana nuodugniai. Aptiko daug vertingos medžiagos iš I tūkstantmečio pr. Kr. ir I–VII a. Piliakalnyje gyventa ilgai, todėl rasta labai daug dirbinių – apie 572. Be akmeninių grindinių, statinių liekanų, rasta akmeninių kirvukų – iš viso 75 dirbiniai, 411 kaulo – rago dirbinių, daugybė gyvulių kaulų, brūkšniuotos keramikos šukių, 44 geležies dirbiniai, tarp kurių geležinių

---

469 Kulikauskas P., Kulikauskienė R., Tautavičius A. Lietuvos archeologijos bruožai. Vilnius. 1961. P. 369–370.

470 Ten pat.

471 Krzywicki L. Piłkalnia pod wsią Petraszunami// Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie. Wilno. 1914. T. 5. S. 1–27.

peilių, pjautuvų, ietigalių, 35 bronzos dirbiniai, titnago skelčių, akmeninių trintuvių. Įdomus radinys – geležinės krosnelės rūdai lydyti liekanos.

1913 m. kasinėjimai L. Kšivickiui buvo paskutiniai. Tyrinėtas Vorėnų piliakalnis, kur dėl nesutarimo su savininkais pavyko ištirti tik pusę piliakalnio aikštelės – šiaurinę jos dalį ir šlaitą. Čia rasta akmeninių grindinių, akmeninių kirvių, apie 50 įvairių kaulinių įrankių ir dirbinių, akmeninės trinamosios girnos, daug plokščių pasvarų – svarelių, brūkšniuotos ir lygios keramikos šukių, Djakovo tipo svarelis ir t.t.[472]. Paminėtina, kad piliakalnyje rasta apie 70 akmenų su darbo žymėmis, tarp jų du girnų gabalai, trintuvai, skiltuvai, galąstuvai ir kt. Rasta taip pat geležinis dalgis ir peilis – pjautuvėlis, geležinė yla, įtaisyta į kaulinį kotą. Prie piliakalnio L. Kšivickis mini buvus akmenų vainikais apdėtų pilkapių grupę, bet kadangi jie jau buvo suardyti, jų netyrinėjęs.

Vertinant L. Kšivickio Lietuvos piliakalnių tyrinėjimus reikia pasakyti, kad juos buvo stengiamasi atlikti pagal visus to meto archeologijos reikalavimus. Viskas, kas pastebėta, buvo fiksuojama, sudaromi reikalingi planai, daromos nuotraukos ir, kas svarbiausia, rezultatai skelbiami spaudoje.

Skelbdamas tyrinėjimų rezultatus, L. Kšivickis savo straipsnius gausiai iliustravo, o tai mums yra labai svarbu. Darė net gyvulių kaulų ir javų analizes. Tai irgi vertingi duomenys. Laidojimo paminklų jis netyrinėjo, jei neskaičiuotume kelių pilkapių, iškastų prie Dūkšto (Ignalinos r.) ir Gailiūnuose (Panevėžio r.), kur 1913 m. jis perkasė vieną pilkapį. Prieš 1939 m. Vokietijai užpuolant Lenkiją, kai tarp Lenkijos ir Lietuvos buvo užmegzti diplomatiniai santykiai, L. Kšivickis per mūsų pasiuntinybę Lenkijoje visą savo turėtą archyvą apie tyrinėjimus Lietuvoje perdavė buvusiam Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus Priešistoriniam skyriui. Vienas šios knygos autorių gerai prisimena, kad buvo perduotas dienoraštis, stiklo 18x24 cm dydžio negatyvai su piliakalnių vaizdais, fotografijų karpymo peilis, lyginimo volelis ir kitos smulkmenos. Tai buvo L. Kšivickio taurus poelgis, nes sukaupta medžiaga turi būti tame krašte, kur ji buvo surasta. Vis dėlto į Lietuvą suspėjo pakliūti ne viskas. Lenkijoje liko keramika iš tyrinėtų piliakalnių, tyrinėjimų dienoraščiai. Jie visi su nedidelėmis išimtimis žuvo mūšių dėl Varšuvos metu 1939 m.[473].

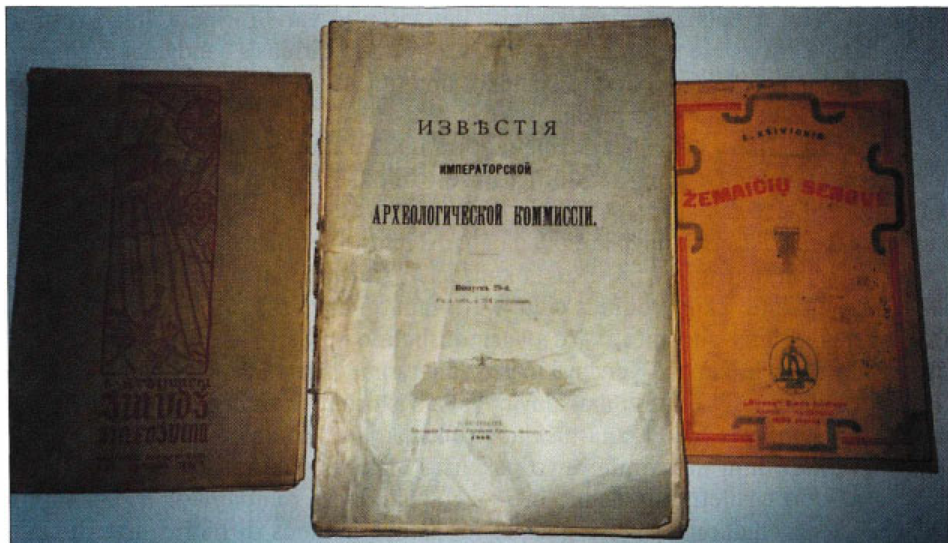
L. Kšivickio spausdintus mokslinius darbus galime padalyti į dvi nemažas grupes. Pirmieji yra apibendrinamojo pobūdžio, antrieji – publikacinio. Svarbiausias jo darbas, skirtas Žemaitijos piliakalniams, yra „Žemaitijos senovė". 94 puslapių su dešimčia įdomesnių piliakalnių fotografijų iliustruota knygelė išleista lenkų kalba 1906 m. Varšuvoje[474]. Autorinis darbo vertimas į rusų kalbą buvo pateiktas Imperatoriškajai archeologijos komisijai kaip ataskaita už kelerių metų žvalgymus Žemaitijoje ir išspausdintas su gausiomis iliustracijomis[475] – iš viso 41, tarp kurių yra ir schematinių piliakalnių planų. Dar 1905 m. „Vilniaus žiniose" pasirodė pradžios

[472] Krzywicki L. Grodzisko górno – litewskie. II. Grodzisko w Warańcach// Pamiętnik fizyograficzny. Warszawa. 1914. T. XXII. Dz. V. S. 18–32.

[473] Twardecka J. Ludwika Krzywickiego–więcej niż hobby/ Z otchłani wieków. 1973. Rok XXXIX. Z. 3. S. 125.

[474] Krzywicki L. Żmudź starożytna. Dawni Żmudzini i ich warownie. Warszawa. 1906.

[475] Кржививцкий Л. Жмудские пилькалнисы/ Известия Императорской археологической коммиссии. Санкт–Петербург. 1909. Выпуск 29. С. 82–129.

50 pav. Liudviko Kšivickio knygos (Żmudź starożytna. Warszawa. 1906; Жмудские пилкалнисы/ Известия императорской археологической комиссии. Санкт Петербург. 1909. Выпуск 29. С. 82–129); Žemaičių senovė. Kaunas–Marijampolė. 1928) (G. Zabielos nuotr.)

vertimas į lietuvių kalbą[476], o visas vertimas išleistas Kaune 1928 m.[477], tačiau be iliustracijų (50 pav.). Knygelę išvertė istorikas J. Sužiedėlis, kuris parašė ir trumpą įvadą. L. Kšivickis medžiagą apie Lietuvos piliakalnius rinko su meile ir istoriko nuovoka. Darbo pradžioje jis pažymi, kad Lietuva yra derlingas dirvožemis senovės tyrinėtojui. Apgailestauja, kad laikas ir žmonės negailestingai naikina senuosius paminklus – „Piliakalniuose javai žaliuoja...". Šaukte šaukia praeities paminklai, „kad jų žmonės pagailėtų, nes gyvenimas be širdies visas senybes dildyte dildo". Knygelėje samprotaujama apie piliakalnių kalvas, jų dvejopą Žemaičiuose skirtingumą, anot autoriaus, „žemaičiai pilį nuo piliakalnio skiria". Darbe daug rašoma apie piliakalnių ir pilių pavadinimus, pasakojimus, legendas, jų būklę ir radinius. Naudojami ir rašytiniai šaltiniai, nagrinėjama buvusi piliakalnių paskirtis. Vieni, jo manymu, buvo skirti kulto, kiti gynybos reikalams. Iš viso knygelėje minimi 287 piliakalniai bei su jais susieti vardai ir pavadinimai. Kartu yra vietovardžių rodyklė. Jei L. Kšivickis būtų net ir nekasinėjęs piliakalnių, jau vien šiuo savo darbu apie juos būtų įėjęs į Lietuvos archeologijos istoriją. Jis skirstė Lietuvos piliakalnius į vakarų lietuvių žemaičių – žemdirbių ir rytų aukštaičių – žvejų ir medžiotojų kultūras. Esą skyrėsi ir piliakalnių statyba. Žemaičių piliakalniai su grioviais ir pylimais, o aukštaičių – be fortifikacinių įrengimų. Jų piliakalniai gerokai senesni už žemaitiškus. Šiandien „Žemaičių senovę" galime vertinti daugiau kaip pažintinį, o ne grynai mokslinį veikalą, kuris labai išpopuliarino Lietuvos piliakalnius aplinkiniuose

[476] Kšivickis L. Žemaičių senovė. Kaunas–Marijampolė. 1928. P. 5.
[477] Kšivickis L. Žemaičių senovė. Kaunas–Marijampolė. 1928.

kraštuose. Net ir pats žodis „piliakalnis“ lietuvišku jo variantu perkeltas į rusų ir lenkų kalbas. Moksline prasme „Žemaičių senovė“ yra pirmasis bandymas žvalgymų metu surinktos medžiagos pagrindu pateikti sintetinį vaizdą apie gausią archeologijos paminklų grupę, kuria tapo piliakalniai.

Kiti du L. Kšivickio apibendrinamojo pobūdžio straipsniai šiandien yra kiek nepelnytai primiršti, nors atspindi to meto mokslo lygį ir savo metodinėmis nuostatomis lieka nepasenę. Aišku, to negalima pasakyti apie konkrečias išvadas, į kurias kažkodėl iki šiol ir buvo kreipta daugiau dėmesio vertinant L. Kšivickio darbus. Istorinės Mindaugo pilies Vorutos lokalizacijai skirtame straipsnyje L. Kšivickis išvysto piliakalnių, kaip medinių pilių, vietų tapatinimo su istoriniuose šaltiniuose minimomis pilimis nuostatą ir jos pagrindu bando spręsti Vorutos lokalizavimo problemą[478]. Jos ieškant V. Kenčinskio istorinių tyrimų išdavoje apibrėžtame regione Voruta lokalizuota Ročiškės piliakalnyje[479]. Pats istorinių ir archeologinių duomenų tapatinimo motyvas buvo gana aiškiai išreikštas jau „Žemaičių senovėje“. Rytų Lietuvos piliakalnių datavimui buvo paskirtas atskiras straipsnis, pasirodęs prieš pat karą[480]. Jo tyrinėtų piliakalnių medžiagos pagrindu, remdamasis lyginamuoju metodu, atsižvelgdamas į juose gausiai randamus akmens dirbinius, net titnago skeltes, daugybę kaulo ir rago dirbinių, L. Kšivickis padarė išvadą, kad tai neolito reliktai. Taip buvo padaryta pradžia ankstyvųjų piliakalnių chronologijai nustatyti. Suprantama, kad be platesnių chronologinių tyrinėjimų ji nebuvo tiksli, tačiau esmė buvo pasakyta – tai labai seni piliakalniai. Paskutinis apibendrinantis L. Kšivickio straipsnis „Lietuvos piliakalniai“[481] remiasi prieškarinių tyrinėjimų medžiaga ir iš esmės pakartoja jo jau kitur išdėstytas mintis. Atrodo, kad jis yra planuotos atskiros knygos apie Lietuvos piliakalnių tyrinėjimus[482] apmatai. Čia vertingesnė medžiaga yra apie likusių nepaskelbtų Bubių bei Veliuonos piliakalnių tyrinėjimus.

Iš 8 plačiau tyrinėtų piliakalnių su radiniais L. Kšivickis paskelbė 6 piliakalnių (Darbutų[483], Petrašiūnų[484], Dūkšto[485], Vorėnų[486], Moškėnų[487] ir Gabrie-

---

[478] Krzywicki L. W poszukiwaniu grodu Mendoga/ Przegląd historyczny. Warszawa. 1909. T. 8. S. 20–49.

[479] Zabiela G. Kur stovėjo Vorutos pilis?/ Lietuvos istorijos metraštis. 1991. Vilnius. 1993. P. 6.

[480] Крживицкий Л. Последние моменты неолитической эпохи в Литве/ Сборник в честь семидесятилетия Дмитрия Николаевича Анучина. Москва. 1913. С. 301–318.

[481] Piłkanie na Litwie/ Studia staroplskie. Księga ku czci Aleksandra Brüknera. Kraków. 1928. S. 154–172.

[482] Zabiela G. Žemaitijos piliakalnių tyrinėtojas Liudvikas Kšivickis/ Žemaičių senovė. Vilnius. 1990. T. 1. P. 26.

[483] Krzywicki L. Grodzisko Derbuckie na Żmudzi// Pamiętnik fizyograficzny. Warszawa. 1913. T. XXI. Dz. Vilnius. S. 15–29. Tab. I–VI.

[484] Krzywicki L. Piłkalnia pod wsią Petraszunami// Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie. Wilno. 1914. T. 5. S. 1–27.

[485] Krzywicki L. Grodzisko górno – litewskie. I. Grodzisko w Duksztach// Pamiętnik fizyograficzny. Warszawa. 1914. T.XXII. Dz. Vilnius. S. 13–18.

[486] Krzywicki L. Grodzisko górno – litewskie. II. Grodzisko w Warańcach// Pamiętnik fizyograficzny. Warszawa. 1914. T. XXII. Dz. Vilnius. S. 18–32.

[487] Krzywicki L. Grodziska górno – litewskie. Grodzisko na Górze Ościkowej pod Rakiszkami// Pamiętnik fizyograficzny. Warszawa. 1917. T. XXIV. Dz. V. S. 1–42. Tab. I–XIII.

liškių[488]) medžiagą. Tai labai aukštas archeologų iškastos medžiagos publikavimo procentas, kurį ir mūsų dienomis pasiekė tik vienas kitas tyrinėtojas. Kai kurių piliakalnių žvalgomųjų kasinėjimų rezultatai dėl jų mažareikšmiškumo L. Kšivickio yra trumpai skelbti „Žemaičių senovėje". Iškastos medžiagos publikacijos parengtos kruopščiai, su tais laikais gana gausiomis kokybiškomis iliustracijomis. Pagrindinis dėmesys kreiptas į aptiktus radinius, kurie išsamiai aprašyti. Mažiausiai dėmesio skirta keramikai, kuriai dėl jos gausumo L. Kšivickis, atrodo, manė skirti atskirą studiją[489], kurios taip ir nepadarė. Juk, pavyzdžiui, vien Moškėnuose buvo iškasta 6–7 pūdai (apie 100 kg) keramikos ir kaulų[490]. Šiandien galima teigti, kad L. Kšivickio tyrinėtų piliakalnių medžiagos publikacijos padėjo pagrindus archeologinei medžiagai Lietuvoje skelbti.

Kasinėjimai

1902–1906, 1909 (53 m²) ir 1911 m. B u b i ų (Šiaulių r.) piliakalnyje įvairiose aikštelės vietose bei pylime tyrinėti atskiri nedideli ploteliai – iš viso apie 100 m², aptiktas apie 1 m storio kultūrinis sluoksnis daugiausiai su XIV a. radiniais.

1909 m. D ū k š t o (V i g o t k o s) (Ignalinos r.) pilkapyne ištyrė 3 7–9 m skersmens pilkapius su I tūkstantmečio antrosios pusės sudegintų mirusiųjų kapais.

1909 m. D ū k š t o (Ignalinos r.) piliakalnyje ištirta visa piliakalnio aikštelė (apie 600 m²), rastas iki 0,5 m storio I tūkstantmečio pr. Kr. II pusės – II a. kultūrinis sluoksnis.

1909 m. (ištirta 43 m²) ir 1910 m. P e t r a š i ū n ų (Rokiškio r.) piliakalnyje ištirta visa piliakalnio aikštelė, rastas iki 1,35 m storio I tūkstantmečio pr. Kr. – II a. kultūrinis sluoksnis.

1910 m. G a b r i e l i š k i ų – N a u k a i m i o (Raseinių r.) piliakalnyje ištirta aikštelės pusė (apie 350 m²), rastas iki 1 m storio III–IV a. kultūrinis sluoksnis.

1911 m. D a r b u t ų (Raseinių r.) piliakalnyje ištirti išlikę aikštelės pakraščiai – iš viso apie 833 m², aptiktas iki 1 m storio kultūrinis sluoksnis su XIII–XIV a. radiniais.

1911 m. L e n t a i n i ų (P e k e l k o s) (Kauno r.) piliakalnyje tyrinėta piliakalnio aikštelė (tikslesnis ištirtas plotas nežinomas), nieko nerasta.

1909 (ištirta 12 m²) ir 1911 m. M o š k ė n ų – L a u k u p ė n ų (Rokiškio r.) piliakalnyje ištirta didžioji piliakalnio aikštelės dalis – apie 930 m², rastas iki 1 m storio I tūkstantmečio pr. Kr. vidurio – VII a. kultūrinis sluoksnis.

1912 m. V e l i u o n o s (Jurbarko r.) piliakalnyje ištirta piliakalnio aikštelė (apie 1000 m²), rastas apie 1 m storio kultūrinis sluoksnis daugiausia su XIV a. radiniais.

---

488 Krzywicki L. Piłkania w Gabrieliszkach/ Księga pamiątkowa celem uczczenia 350-ej rocznicy założenia Universitetu Stefana Batorego w Wilnie. Warszawa. 1931. S. 175–190.

489 Krzywicki L. Grodziska górno – litewskie. Grodzisko na Górze Ościkowej pod Rakiszkami// Pamiętnik fizyograficzny. Warszawa. 1917. T. XXIV. Dz. V. S. 39.

490 Sankt Peterburgo Materialinės kultūros instituto archyvas. Nr. 60/1903. P. 49.

V o r ė n ų (Molėtų r.) piliakalnyje 1913 m. ištirta piliakalnio aikštelės šiaurinė dalis (apie 750 m^2), rastas iki 1,2 m storio I tūkstantmečio pr. Kr. – I tūkstantmečio vidurio kultūrinis sluoksnis su šio laiko radiniais.

1913 m. rugpjūčio 16 d. G a i l i ū n u o s e (Panevėžio r.) perkasė vieną pilkapį su akmenų vainiku.

Svarbiausios publikacijos

Żmudź starożytna. Dawni Żmudzini i ich warownie. Warszawa. 1906. 94 p. (J. Sužiedėlio vertimas į lietuvių kalbą „Žemaičių senovė. Kaunas–Marijampolė. 1928“. 90 p.).

W poszukiwaniu grodu Mendoga/ Przegląd historyczny. Warszawa. 1909. T. 8. Z. 1. S. 20–49.

Grodzisko Derbuckie na Żmudzi// Pamiętnik fizyograficzny. Warszawa. 1913. T. XXI. Dz. V. S. 15–29. Tab. I–VI

Piłkalnia pod wsią Petraszunami// Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie. Wilno. 1914. T. 5. S.1–27.

Grodzisko górno – litewskie. I. Grodzisko w Duksztach. II. Grodzisko w Warańcach// Pamiętnik fizyograficzny. Warszawa. 1914. T. XXII. Dz. V. S. 13–18 ir 18–32.

Grodziska górno-litewskie. Grodzisko na Górze Ościkowej pod Rakiszkami// Pamiętnik fizyograficzny. Warszawa. 1917. T. XXIV. Dz. V. S. 1–42 (realiai yra 32 puslapiai, nes dėl puslapių numeracijos klaidos nėra 7–16 puslapių). Tab. I–XIII.

Piłkanie na Litwie/ Studia staroplskie. Księga ku czci Aleksandra Brüknera. Kraków. 1928. S. 154–172.

Piłkania w Gabrieliszkach/ Księga pamiątkowa celem uczczenia 350-ej rocznicy założenia Universitetu Stefana Batorego w Wilnie. Warszawa. 1931. S. 175–190.

Жмудские пилькалнисы/ Известия Императорской археологической коммиссии. Санкт-Петербург. 1909. Выпуск 29. С. 82–129.

Последние моменты неолитической эпохи в Литве. Сборник в честь семидесятилетия Дмитрия Николаевича Анучина. Москва. 1913. С. 301–318.

JONAS BASANAVIČIUS

Archeologijos srityje dirbo ir didysis lietuvių nacionalinio atgimimo veikėjas Jonas Basanavičius (1851 11 23 Ožkabaliuose (Vilkaviškio r.) – 1927 02 16 Vilniuje). Jo įvairiapusė veikla išsamiai tyrinėta, išleistos net kelios biografijos[491] . Pats J. Basanavičius gyvenimo pabaigoje yra parašęs išsamią autobiografiją.

Nuo pat gimimo J. Basanavičius nebuvo stiprios sveikatos. Gimnaziją jis baigė Marijampolėje. 1873 m. įstojo į Maskvos universiteto Istorijos-filologijos fakultetą,

[491]Akavickas R. Archeologas Jonas Basanavičius// Baltų archeologija. 1994. Gegužė. Nr. 1. P. 16.

51 pav. Jonas Basanavičius (Lietuvių Mokslo Draugija. 1907–1940. Vilnius. 1997. Pav. 23. A. Jurašaičio fotografija)

po metų perėjo į mediciną, kurią baigė 1879 m. Dėl sveikatos 1879 m. J. Basanavičius persikėlė į Bulgariją, iki 1882 m. dirbo Lompalankos ligoninės (Bulgarija) apygardos gydytoju bei ligoninės direktoriumi. 1882–1884 m. kaip gydytojas tobulinosi Prahoje. Čia jis susipažino su Čekijos vokiete Gabriele Eleonora Mohl (1861–1889), kurią 1884 m. Vienoje vedė. Šiuo metu jis 1883 m. įkūrė „Aušros“ laikraštį, buvo jo pirmųjų numerių redaktorius. Nuo 1884 iki 1905 m. jis vėl gydė žmones įvairiose Bulgarijos vietose, buvo net Bulgarijos kunigaikščio Ferdinando rūmų gydytojas. Nuo 1892 iki 1905 m. J. Basanavičius gyveno Varnoje, čia įkūrė Varnos archeologijos draugiją. 1891 m. tapo Bulgarijos piliečiu. Žmonai anksti mirus, vaikų jis neturėjo. 1905 m. J. Basanavičius grįžo į Lietuvą ir iškart aktyviai įsitraukė į mokslinę, politinę bei kultūrinę lietuvių atgimimo veiklą. 1905 m. buvo vienas iš Vilniaus Didžiojo seimo organizatorių (51 pav.) Vilniuje. 1907 m. įkūrė ir iki savo mirties vadovavo Lietuvių Mokslo draugijai. Kaip Lietuvos Tarybos pirmininkas 1918 m. vasario 16 d. pasirašė Lietuvos valstybės atkūrimo aktą. 1917–1924 m. dirbo gydytoju Vilniaus lietuvių gimnazijoje. 1919 m. V. Biržiškos pakviestas tapo Tarybų valdžios steigiamo Istorinio-etnografinio muziejaus direktoriumi. Mirė Vilniuje nuo plaučių uždegimo, palaidotas Rasų kapinėse (52 pav.). Lietuvoje dėl J. Basanavičiaus mirties buvo paskelbtas 5 dienų gedulas.

Visą gyvenimą J. Basanavičius, kaip mokslininkas, skyrė lietuvių tautos istorijai, archeologijai, tautosakai ir medicinai. Paliko apie 40 straipsnių ir atskirų šios srities veikalų. Tam labai pravertė daugelio kalbų mokėjimas. J. Basanavičius mokėjo lenkų, rusų, bulgarų, vokiečių, lotynų, graikų kalbas, buvo mokęsis sanskrito kalbos.

Kas jį paskatino archeologijos studijoms, aiškiai ir plačiai aprašo autobiografijoje[492]. J. Basanavičiaus gimtinėje Ožkabaliuose ir tolimesnėse apylinkėse buvo įvairių archeologinių paminklų. Apie piliakalnius buvo pasakojami padavimai, pačiuose Ožkabaliuose randama visokių senienų. Ant piliakalnių, kaip sakė pats J. Basanavičius, sutvirtėjo jo lietuviškumas. Šiose apylinkėse gausu įvairiausių

[492] Basanavičius J. Mano gyvenimo kronika ir nervų ligos istorija 1851–1922 m. Vilnius. 1936.

52 pav. Jono Basanavičiaus kapas (G. Zabielos nuotr.)

pasakojimų, mįslių ir kitokio liaudies kūrybos turto. Visa tai J. Basanavičių pradėjo dominti dar vaikystėje ir darė didelę įtaką jo tolesniems darbams. Dar būdamas gimnazijoje, skaitė lietuviškus raštus iš romantizmo periodo. Daugiausia tai buvo istorinio pobūdžio A. Mickevičiaus, J. I. Kraševskio, L. V. Kondratovičiaus kūriniai. Lietuvos istorijos jis mokėsi iš M. Stryjkovskio, A. Gvagninio, J. Kromerio, J. Dlugošo. Studijuodamas Maskvoje J. Basanavičius klausė istorijos paskaitų, lankė M. Rumiancevo muziejų ir biblioteką, gilinosi į Lietuvos praeitį. Atostogų metų gimtinėje rinko dainas, pasakas, priežodžius. 1880 m. važiuojant į Bulgariją – senovės trakų žemę, jam į akis krito aukšti milžinkapiai, kurie jam pasirodė panašūs į lietuvių pilkapius. Būdamas Bulgarijoje jis dažnai važinėjo po Europą, kur lankė įvairius muziejus, bendravo su žymesniais ano meto žmonėmis. J. Basanavičiui ypač rūpėjo išsiaiškinti lietuvių kilmę, jų santykius su kitomis tautomis, nustatyti kelius, kuriais lietuviai atėjo į savo žemes. Šitose jo studijose aiškiai atsispindi buvimas Bulgarijoje ir ten jo pradėta lyginamoji lietuvių–trakų studija. Net keliuose „Aušros" numeriuose randame J. Basanavičiaus straipsnių apie senovės trakų giminystę su lietuviais, kurie esą jų ainiai. Tai plačiai žinoma trakų – frigų teorija.

Vienas svarbesnių straipsnelių, kaip jis pats sako savo autobiografijoje, padėjusių pagrindus šiai teorijai, yra „Iš priežasties atradimo Lietuvoje rašyto akmens"[493]. Alksnėnų kaimo laukuose, prie kelio Punskas–Kalvarija, buvo rastas akmuo su 8 iškaltais ženklais. J. Basanavičius tuoj pradėjo aiškinti šių ženklų reikšmę, pateikdamas daugybę pavyzdžių iš klasikinės archeologijos literatūros, Trojos senovės paminklus ir kitus radinius su įrašais. Pagaliau iš visų tų palyginimų jis prieina išvadą, kad čia turime reikalų su vadinamuoju azijatišku raštu, kurį senovėje naudojo Mažojoje Azijoje. Plačiai aprašęs šį raštą, J. Basanavičius klausia, iš kur ir kaip šis akmuo galėjo patekti į Lietuvą. Pats akmuo dėl savo didumo ir kelio tolumo negalėjęs iš tos šalies pakliūti. Norėdamas atsakyti į šį klausimą, jis remiasi savo ankstesniais

[493] Basanavičius J. Iš priežasties atradimo Lietuvoje rašyto akmens/ Aušra. 1885. Nr. 12. P. 377–387.

tyrinėjimais, kur jis įrodinėjo, kad senovės trakai, trojėnai, lydai, mysai, getai, frygai ir kiti esą šių dienų lietuvių protėviai (J. Basanavičiaus vadinti sentėviais) ir kad šių dienų lietuviai esą ainiai ateivių iš Mažosios Azijos, Graikijos, Trakijos ir t.t. J. Basanavičius savo išvadomis visai neabejoja, nes trojėnų, lydiečių, trakų kalbos dar ir šiandien tebėra gyvos lietuvių, senųjų prūsų ir latvių kalbose. Todėl tasai raštas ir buvęs lietuvių protėvių atsigabentas iš ten į šių dienų Lietuvą ir čia naudotas. Savo hipotezę patvirtina dar pateikdamas dingusią „Tikrąją Bibliją", rašytą azijatiškomis raidėmis[494]. Be to, J. Basanavičius nepamiršo paminėti dar ir E. Gizevijaus Rambyne rasto akmens, kur buvo iškaltas kardas, troba, žmonių ir gyvulių pėdos. Ir Rambyno akmens ženklai esą galėtų atitikti hetitiškus įrašus, randamus ant įvairių hetitų paminklų. Net ir vinginis raštas, aptinkamas lietuviškuose audiniuose, puoduose ir kt. dirbiniuose, atitinka trojėnų puodų ir indų ornamentus, todėl ir tie ornamentai yra iš Mažosios Azijos atėję. Taip buvo dedami pamatai teorijai lietuvių kilmės ieškoti Pietų Europoje greta seniai minimų tautų.

J. Basanavičius, remdamasis atskirų glosų ar vietų vardų skambėjimo panašumu su lietuviškais žodžiais, yra išleidęs plačią studiją „Apie trakų, frygų tautystę ir atsikėlimą jų Lietuvon"[495]. Šiame darbe kruopščiai aprašo trakų istoriją, aiškina jų kalbą, lygina su lietuvių ir pagaliau atranda, kad iš 856 žodžių, priskiriamų trakų–frygų tarmėms, esą apie 600 pavykę išaiškinti lietuvių, latvių ar prūsų kalbomis. Daroma išvada, kad visas plotas nuo Medijos rytuose, beveik visa Pietų Europa iki Atlanto vandenyno vakaruose buvo apgyventa trakų. Jie buvo artimiausi lietuvių giminaičiai, atėję iš Mažosios Azijos ir lietuvių senolių darbus apgiedojęs Homeras. Prieš šį, nors ir geranorišką, darbą griežtai pasisakė didysis kalbininkas K. Būga, įrodydamas šių teorijų nepagrįstumą ir kad trakai–frygai nėra buvę aisčių giminės nariai.

Ir kituose savo darbuose J. Basanavičius nuolat pabrėžė lietuvių giminystę su trakais. Lietuvių dainose ir pasakose jis mato tų senovės laikų liekanų. Pvz., lietuvių dainose apdainuojamas Dunojėlis. Jis savo straipsnyje apie lietuvių Dunojų ir romėnų „Danubius" daro išvadą, kad Dunojus mūsų dainose likęs iš tų laikų, kai ten dar gyvenę lietuviai[496]. Arba lietuvių dainose dažnai minimas auksas, sidabras, žalvario varteliai ir t.t. J. Basanavičius tuoj vėl rašo, kad tie daiktai dainose likę iš tų laikų, kai lietuvių protėviai buvo apgyvenę Mažąją Aziją, Trakiją, tas labai auksingas ir sidabringas žemes[497]. Lietuvių pasakose minimas liūtas taip pat susilaukia atitinkamos studijos[498]. Net patį Lietuvos ženklą – Vytį lietuvių protėviai trakai, dar gyvendami pietų šalyse, yra turėję[499]. Tais ir kitais klausimais J. Basanavičius rašė ne tik Prūsijos lietuvių spaudoje, bet ir Amerikos „Dirvoje". Visuose šiuose darbuose jis dažnai

---

[494] Aušra. 1883. Nr. 8–10. P. 277.

[495] Basanavičius J. Apie trakų, frygų tautystę ir atsikėlimą jų Lietuvon/ Lietuvių tauta. Vilnius. 1921. Knyga III. Dalis 1.

[496] Aušra 1884. Nr. 7, 8. P. 227–234. Nr. 10, 11. P. 341–347.

[497] Basanavičius J. Žiponas bei žiponė ir auksingumas bei sidabringumas lietuviškų dainų. Tilžė. 1885; Basanavičius J. Akmens ir vario bei žalvario kultūra lietuvių dainose ir pasakose/ Lietuvių tauta. Vilnius. 1923. Knyga III. Dalis 2. P. 318–345.

[498] Basanavičius J. Levas lietuvių pasakose bei dainose ir prygiškai – trakiškoje dailoje/ Lietuvių tauta. Vilnius. 1907. Knyga I. Dalis 1. P. 1–70; Dalis 2. P. 161–177.

[499] Basanavičius J. Žirgas ir vaikas. Tilžė. 1885.

53 pav. Jonui Basanavičiui 1909 m. išduotas atviras lapas tyrinėti Marijampolės ir Vilkaviškio apskrityse (Akavickas R. Archeologas Jonas Basanavičius/ Baltų archeologija. 1994. Nr. 3. P. 25)

rėmėsi archeologiniais radiniais, juos įpindamas į istorinių ar kalbinių faktų audinį.

J. Basanavičiaus darbų archeologijos srityje nėra gausu. Pagrindiniai jo darbai, susiję su Lietuvos istorija, tikyba, mitologija, atspindėjo platų jo apsiskaitymą ir archeologijos išmanymą. Ne veltui vienas anksčiausių jo darbų skirtas pilims. Tai istorinio pobūdžio darbas „Apie senovės Lietuvos pilis“[500]. Jame aprašomos 75 Lietuvos pilys ir piliakalniai, jų įrengimas, kovos su kryžiuočiais ir pabaigoje pateikiama trumpa senovės lietuvių tikėjimų apžvalga. Tarp kitų piliakalnių aprašyta ir savo gimtinės artumoje esanti Pelenių pilis Trumpų paviete. Tai dabartinis Piliakalnių kaimo piliakalnis, kuriame J. Basanavičius dažnai būdavo. Šį piliakalnį jis tapatino su Margirio pilies žuvimo vieta. Platų to meto archeologijos žinojimą matome ir jo darbe „Lietuvių kryžiai archeologijos šviesoje“[501]. J. Basanavičius gerai žinojo garsių to meto archeologų darbus ir jais rėmėsi savo straipsniuose.

J. Basanavičius ir pats bandė tyrinėti (tam jis vartojo žodį „tardyti“) įvairius archeologinius paminklus, daugiausia senkapius (53 pav.). Kasinėti jis pradėjo, atrodo, dar Bulgarijoje, nors tiesioginių duomenų apie tai nėra[502]. Šių tyrinėjimų tikslas daugiausia buvo osteologinės medžiagos ar senienų rinkimas. Patys kasinėjimai buvo skuboti, trukdavo dieną ar, geriausiu atveju, kelias dienas. Buvo kasama aiškiose senienų ar kaulų radimo vietose, tad dauguma šių tyrinėjimų buvo sėkmingi.

[500] Aušra 1883. Basanavičius J. Apie senovės Lietuvos pilis/ Aušra. 1883. P. 15–18, 30–41, 61–64, 97–102, 129–135, 163–169, 236–242.

[501] Basanavičius J. Rinktiniai raštai. Vilnius. 1970. P. 124–155.

[502] Akavickas R. Archeologas Jonas Basanavičius// Baltų archeologija. 1994. Gegužė. Nr. 1. P. 16–17.

Archeologijai J. Basanavičius nusipelnė ir kaip senienų rinkėjas. Jau Bulgarijoje jis buvo surinkęs apie 80 000 (didžiulis skaičius net ir senovės palikimo turtingame krašte) archeologinių radinių[503], kurių daugumą ten ir paliko. Lietuvių mokslo draugijai J. Basanavičius atidavė apie 2000 antikinių monetų rinkinį, apie 4000 tomų istorinės-etnologinės tematikos biblioteką. Propaguodamas archeologinius tyrinėjimus bei radinius savo bei kitų parengtuose jo redaguojamoje spaudoje skelbiamuose straipsniuose, skaitomuose pranešimuose jis skatino rinkti senovinius dirbinius, kaupti įvairią informaciją apie jų radimvietes.

Be Mokslų draugijos rinkinių, J. Basanavičius rūpinosi ir istorinių paminklų apsauga. Kartu su kitais žymesniais to meto kultūros veikėjais jis kovojo prieš rusų valdžios ketinimą įrengti vandentiekio rezervuarą Gedimino kalne Vilniuje. Mokslų draugijos komitetas tuo tikslu rašė memorialus Vilniaus magistratui, Imperatoriškajai archeologijos komisijai Peterburge ir kt. J. Basanavičius pats šiuo reikalu vyko į Peterburgą ir jo kelionės rezultatas buvo tas, kad per Vilniaus gubernatorių „tapo uždrausta pilies kalną ardyti ir rezervuaras taisyti. Tai buvo tuomet nemenkas laimėjimas“[504].

Jono Basanavičiaus nuopelnai Lietuvos archeologijai yra nemaži. Jis pirmasis pradėjo sistemingiau tyrinėti vėlesnius senkapius, atkreipęs dėmesį į juose randamą antropologinę medžiagą ir ją rinkdamas. J. Basanavičius į Lietuvos archeologinę apyvartą įtraukė iki tol nežinomą gausią Pietų Europos bei Vakarų Azijos archeologinę medžiagą, tuo labai iškeldamas pastarosios reikšmę istoriniuose tyrimuose. Jis pirmasis tarp archeologų pradėjo spręsti etnogenezės problemas ir archeologinės medžiagos pagrindu. Ypatingas J. Basanavičiaus nuopelnas yra lietuviškos mokslinės draugijos, kurios viena svarbių sričių buvo senovės vietų tyrimas ir senienų rinkimas, įkūrimas. Draugijos veikla padėjo pagrindus visuomeniniam archeologinių dirbinių rinkimui, į jį įtraukdama nemažai šviesesnių žmonių. Visa savo veikla J. Basanavičius dirbo tautinio Lietuvos archeologijos mokslo kūrimo labui, tai buvo deramai įvertinta ir pratęsta vėlesniais laikais.

Kasinėjimai

1909 m. tarp birželio 21 ir 24 d. K a r p i š k i ų (Pakruojo r.) senkapyje ištyrė 15 XVII–XVIII a. kapų be įkapių.

1909 m. liepos 9 d. kasinėjo P i l i a k a l n i ų (Vilkaviškio r.) piliakalnio papėdės gyvenvietę, rado kultūrinį sluoksnį su keramika, moliniu verpstuku.

1909 m. liepos 14 d. kasinėjo G r a ž i š k i ų (Vilkaviškio r.) senkapį bažnyčios šventoriuje, iškasė 4 vėlyvus (XVII–XVIII a.?) kapus be įkapių.

1909 m. liepos 16 d. kasinėjo K u m e č i ų (Vilkaviškio r.) senkapį, rado 2 griautinius XVII–XVIII a. kapus be įkapių.

1909 m. rugpjūčio 9 d. kasinėjo K a r k a z ų (Kauno r.) senkapius, rado XVII–XIX a. griautinius kapus (tikslesnis jų skaičius nežinomas) be įkapių.

1909 m. rugpjūčio 9 d. kasinėjo T e l e i č i ų (Kauno r.) senkapius, rado XVII–XIX a. griautinius kapus (tikslesnis jų skaičius nežinomas) be įkapių.

---

503 Ten pat. P. 16.

504 Basanavičius J. Rinktiniai raštai. Vilnius. 1970. P. 48.

1910 m. birželio 22–24 d. kasinėjo Kraštų (Anykščių r.) senkapį, kur rado 30 XV–XVII a. kapų su įvairiomis įkapėmis bei atsitiktinių šio laiko radinių. Tyrinėjimų medžiagą 1995 m. paskelbė R. Akavickas[505].

1910 m. liepos 2 d. perkasė kelis pilkapius Raginėnų (Radviliškio r.) pilkapyne prie piliakalnio, rado degintinių kapų liekanų bei bronzos dirbinių.

1910 m. liepos 4 d. kasinėti 5 pilkapiai Plaučiškių kaime (Pakruojo r.), rasti keli griautiniai, greičiausiai XVI–XVII a., kapai.

1910 m. liepos 4 d. kasinėtas 1 pilkapis Plaučiškiuose, šalia Šakos ir Daugyvenės santakos (Pakruojo r.). Kas jame buvo rasta, duomenų nėra.

1910 m. liepos 5 d. kasinėti 5 pilkapiai Pakalniškiuose (Radviliškio r.), rasti degintiniai bei griautiniai I tūkstantmečio kapai su menkomis įkapėmis.

1910 m. liepos 9–11 d. kasinėjo Šeimyniškėlių (Anykščių r.) senkapį, kur rado 26 XV–XVII a. kapus su įvairiomis įkapėmis bei atsitiktiniais šio laiko radiniais. Tyrinėjimų medžiagą 1995 m. paskelbė vienas šios knygos autorių[506].

1911 m. Ožkabalių (Vilkaviškio r.) senkapyje ištyrė akmenimis apkrautą kapą su degintiniu kapu, kuriame buvo bronzinių segės bei apyrankės dalių. Kapas greičiausiai buvo iš II tūkstantmečio pradžios. Senkapis pakartotinai tyrinėtas 1919 m. spalio 3 d., tačiau jame nieko nerasta.

Svarbiausios publikacijos

Apie senovės Lietuvos pilis/ Aušra. 1883. P. 15–18, 30–41, 61–64, 97–102, 129–135, 163–169, 236–242 (perspausdintas antras neišleistas leidimas – J. Basanavičius. Rinktiniai raštai. V. 1970. P. 55–123 (Lituanistinė biblioteka. Nr. 8).

Mano gyvenimo kronika ir nervų ligos istorija 1851–1922 m. Vilnius. 1936 (perspausdintas Vilnius. 1997 m. serijoje „Skaitinių serija“ Nr. 19).

VLADIMIRAS KAŠIRSKIS

Tai archeologijos srityje mažai žinomas asmuo. Vladimiras Kaširskis (Каширский Владимир Алексеевич) gimė 1883 m. birželio 13 dieną Sankt Peterburge[507] Kubanės bajorų stačiatikių šeimoje. Tėvas Aleksejus Kaširskis, gimęs 1850 m. kovo 13 d., 1888 m. buvo perkeltas dirbti buhalteriu į valstybinio bajorų žemės ūkio banko Vilniaus skyrių. V. Kaširskio motina buvo generolo majoro Semiono Balujevo duktė Sofija. Be Vladimiro, šeimoje dar augo jaunesnysis jo brolis Aleksejus, gimęs 1886 m. kovo 13 dieną[508]. Nuo penkerių metų V. Kaširskis gyveno Vilniuje. 1893 m. jis pradeda mokytis Vilniaus antrojoje gimnazijoje, iš kurios 1902 m. perėjo į pirmąją gimnaziją ir čia 1904 m. baigė 8 klases. 1904 m. jis įstojo į Peterburgo universiteto

[505] Akavickas R. Kraštų (Svėdasų) senkapiai, vadinami Taurakalniu/ Lietuvos archeologija Vilnius. 1995. T. 11. P. 5–15.

[506] Zabiela G. Šeimyniškėlių senkapis/ Lietuvos archeologija. Vilnius. 1995. T. 11. P. 382–397.

[507] Sankt Peterburgo srities centrinis valstybinis istorijos archyvas. F. 14. A. 3. Nr. 42330. P. 7.

[508] Ten pat. P. 10.

Teisės fakultetą (54 pav.). Apie 1905 m. V. Kaširskis susirgo (greičiausiai džiova). Besigydydamas Kavinio palivarke (Ignalinos r., dabar sunykęs) jis susidomėjo apylinkių senove. 1906 m., tarpininkaujant A. Spicynui, pagal Imperatoriškosios archeologijos komisijos leidimą pradėjo archeologinius tyrinėjimus Kavinio palivarko apylinkėse. 1906 m. rudenį jis įstojo į Peterburgo archeologijos institutą[509]. 1907 m. V. Kaširskis tęsė studijas Peterburgo universitete bei Archeologijos institute, o kasinėjo finansuojamas Imperatoriškosios archeologijos komisijos. 1908 m. V. Kaširskis baigė mokslus Peterburgo archeologijos institute ir išvyko atostogauti į Vilnių. 1908 m. rugsėjo 22 d. V. Kaširskis mirė ir rugsėjo 11 d. buvo palaidotas Palūšės (Ignalinos r.) stačiatikių kapinėse[510]. 1989 m. V. Kaširskio kapo šiose kapinėse jau nepavyko rasti.

54 pav. Vladimiras Kaširskis (Sankt Peterburgo srities centrinis valstybinis istorinis archyvas. F. 14. A. 3. Nr. 42330. L. 1)

A. Spicynas, pastebėjęs V. Kaširskio polinkį archeologijai, nors ir rėmė jį, tačiau kreipė sau naudinga linkme. Jis bus nurodęs tyrinėti Mažulonių piliakalnį, 1908 m. sugalvojo padaryti piliakalnio aikštelės skerspjūvį. Iš išlikusių dokumentų matyti V. Kaširskio skrupulingumas. Pedantiškai rašytos ir perrašinėtos tyrinėjimų išlaidos, skaičiuoti išmestų žemių kubiniai sieksniai[511]. Išliko 1907 m. piliakalnyje surastų dirbinių sąrašas, labiau primenantis dirbinių perdavimo aktą[512]. V. Kaširskis stengėsi gerai atlikti jam pavestą darbą, nors ir nelabai jį išmanė. Tai matyti iš jo paliktų lauko tyrinėjimų dienoraščių bei brėžinių. Atrodo, kad V. Kaširskis ir nesiekė didesnių aukštumų archeologijoje. V. Kaširskis – archeologas buvo savamokslis. Peterburgo archeologijos institutas kasinėjimams reikalingų žinių nesuteikė, tik baigimo liudijimą. Pilkapis, kaip paprastesnis objektas, V. Kaširskiui buvo lengviau įkandamas. Nėra duomenų, kokiu metodu V. Kaširskis kasinėjo pilkapius, tačiau atrodo, kad buvo kasamas visas sampilas. Jo supratimas apie piliakalnio kasinėjimus buvo menkas. Mažulonių piliakalnis buvo kasamas išėmomis (perkasomis) ir šuliniais (šurfais). Kasinėjo aplinkinių kaimų valstiečiai. Išėmos buvo skirtingų dydžių (paprastai neviršijo 15 m^2),

---

[509] Sankt Peterburgo srities centrinis valstybinis istorijos archyvas. F. 119. A. 1. Nr. 186. P. 200.

[510] Sankt Peterburgo srities centrinis valstybinis istorijos archyvas. F. 14. A. 3. Nr. 42330. P. 29.

[511] Rusijos materialinės kultūros instituto Sankt Peterburge archyvas. F. 1. A. 1. Nr. 29/1908.

[512] Rusijos materialinės kultūros instituto Sankt Peterburge archyvas. F. 1. A. 1. Nr. 53/ 1907. P. 1–2.

netaisyklingos formos. Kasama buvo per kastuvą, išrenkant radinius bei atkasant ryškesnius degėsius bei akmenų konstrukcijas. Už surastus radinius buvo mokama atskirai. Kasėjais dirbo keli samdomi darbininkai iš vietinių valstiečių. Išėmos bei šuliniai piliakalnyje išdėstyti be žymesnės tvarkos, stengiantis kiek galima daugiau kasti šalia pylimo. Dideli perkastų žemių kiekiai rodo, jog darbai vyko sparčiai, taigi kartu ir nelabai kruopščiai. Tačiau tokia tuomet buvo tyrinėjimų metodika. 1908 m. V. Kaširskio tyrinėjimų vietas pakoregavo Imperatoriškoji archeologijos komisija (greičiausiai A. Spicynas). Buvo nurodyta padaryti visą pylimo pjūvį bei sujungti pernykštes radiniais gausias išėmas į vieną didesnį plotą[513]. Piliakalnio šlaitas irgi buvo kasamas rengiantis daryti skersinį piliakalnio pjūvį[514]. Šlaitas bei pylimas buvo kasami sluoksniais. Kadangi šlaite įsikasta giliai (iki 5 m), žemes teko permetinėti, vežti karučiais. Nemažai informacijos V. Kaširskis dienoraštyje nefiksavo, tiesiog atsimindavo, tad 1908 m. dienoraštis yra labai neinformatyvus, palyginti su jo parengta 1907 m. piliakalnio tyrinėjimų ataskaita. 1908 m. V. Kaširskio kasinėjimai, atrodo, nutrūko staiga, nes perkasos liko neužpiltos, o jų vietoje likusios duobės žiojėja iki šiol. Jo asmenyje veikė Imperatoriškoji archeologijos komisija carinės Rusijos mokslininkų interesais. V. Kaširskio, kaip archeologo praktiko, indėlis į Lietuvos archeologijos mokslą bus iš esmės suprastas tik paskelbus visų jo tyrinėtų paminklų medžiagą.

V. Kaširskis pats nieko neparašė ir nepaskelbė. Jo archeologinių tyrinėjimų medžiaga išliko Rusijos materialinės kultūros instituto Sankt Peterburge archyve, didžioji radinių dalis – Sankt Peterburgo Ermitaže. Visa išlikusi dokumentacija rašyta V. Kaširskio ranka, vietomis papildyta taip pat ranka schematiškai, greičiausiai jo paties braižytais planais ar pjūviais. Lauko dienoraščiai rašyti pieštuku, tad sunkiai įskaitomi. 1906–1907 m. V. Kaširskis naudojo standartinį archeologinių tyrinėjimų dienoraštį. Lauko dienoraščius V. Kaširskis perrašydavo, padarydamas rišlesnį bei geriau suprantamą tekstą, kuris kartu buvo ir tyrinėjimų pagal atvirus lapus ataskaita. Tik 1908 m. Mažulonių piliakalnio tyrinėjimai liko vien lauko dienoraštyje. 1906 m. tyrinėjimų ataskaita „Keletas žodžių apie pilkapius ir pylimą Vajuonio ežero apylinkėse“ buvo perskaityta Imperatoriškosios archeologijos komisijos posėdyje 1906 m. lapkričio 2 d. Tai dešimties puslapių rankraštis iliustruotas bendra Vajuonio ežero apylinkių schema su pažymėtais žvalgytais paminklais, atsitiktinai surastų radinių piešiniais, su nedideliais A. Spicyno taisymais. Šis darbas buvo aukščiausias V. Kaširskio archeologinės veiklos aprobavimas. Šios ataskaitos santrauką A. Spicynas 1907 m. paskelbė.

Kasinėjimai

1906 m. Š a k a r v o s (Ignalinos r.) pilkapyne II (pilkapiai prie Kavinio palivarko) iš 32 sampilų ištirti 2 pilkapiai, iš kurių viename rasti degintiniai kapai be įkapių, kitame jokių palaidojimų nebuvo.

[513] Отчет Императорской археологической комиссии за 1908 год. Санкт Петербург. 1912. С. 162.

[514] Rusijos materialinės kultūros instituto Sankt Peterburge archyvas. F. 1. A. 1. Nr. 29/1908. P. 41 (jo vieta pažymėta schematiniame plane).

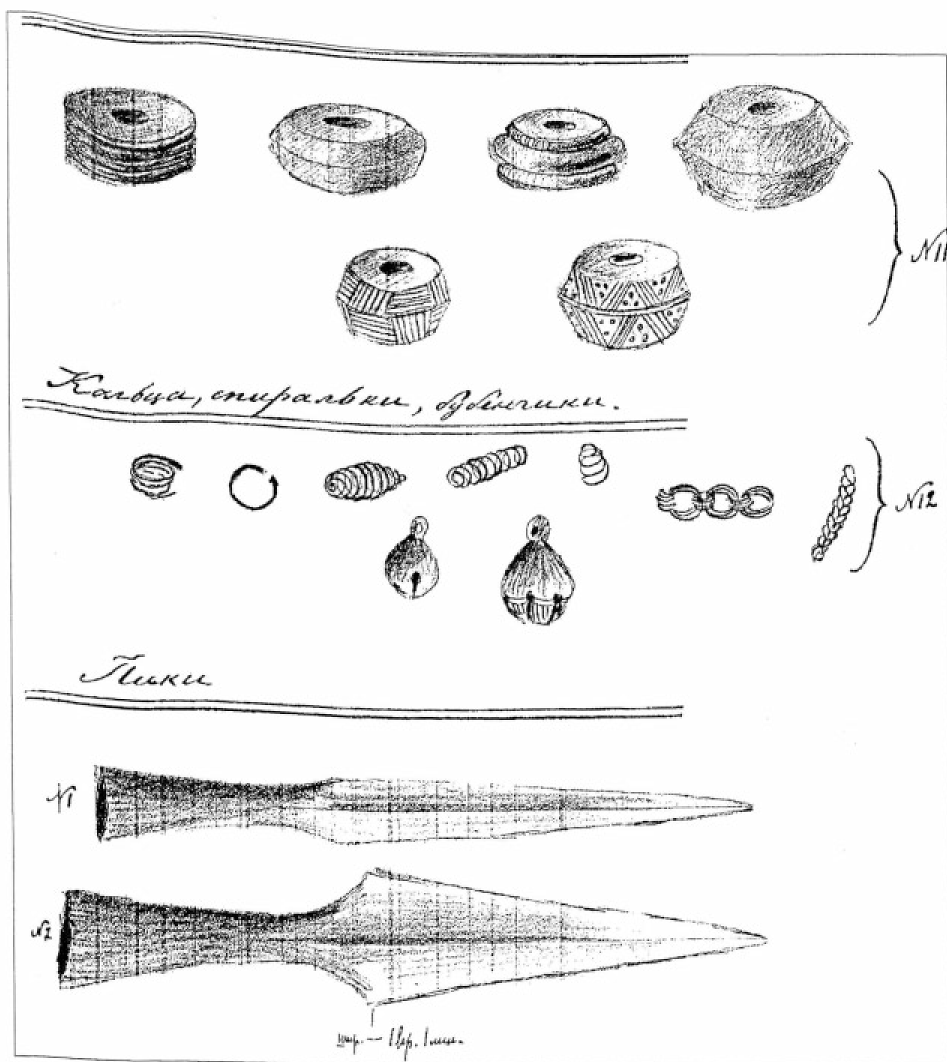
1906 m. R ė k u č i ų (Ignalinos r.) pylime (tarp Žeimenio bei Vajuonio ežerų) nenustatytoje jo vietoje padarytas jo pjūvis, smėlyje rasta tik anglių bei smulkių kauliukų. Bendras ištirtas plotas neaiškus.

1907 m. C e g e l n ė s (Ignalinos r.) pilkapyne iš apie 25 sampilų ištirti 4 pilkapiai su turtingais palaidojimais. Pilkapyje Nr.1 po sampilu aptiktas griautinis kapas, kuriame palaidotas kniūbsčias vyras su bronzine lankine sege, geležiniais kirviu ir ietigaliu. Pilkapyje Nr. 2 buvo du kapai. Po sampilu įrengtame vyro kape rastos dvi lankinės segės: sidabrinė ir bronzinė, žiedai, geležiniai kirvis ir ietigalis. Buvusio žemės paviršiaus lygyje palaidotos moters kape rasta sidabrinė antkaklė bei apyrankė. Pilkapyje Nr. 3 aptiktas tik sudeginto mirusiojo kapas be įkapių bei atkastas pilkapio akmenų vainikas. Pilkapyje Nr. 4 rastas unikalus labai turtingas moters su kūdikiu kapas. Mirusioji buvo palaidota sėdinti su sidabrine apyranke bei žiedu, akmeniniu verpstuku. Greta jos paguldytas kūdikis. Moteris buvo pasodinta ant 256 cm ilgio bei 107 cm pločio iki 25 cm storio tošinio pakloto, nusagstyto rombinėmis bronzinėmis plokštelėmis. Pastarųjų surasta apie 300 vienetų. Tyrinėti pilkapiai datuojami V–VII a.

1907 m. P a p r a v a l ė s (Ignalinos r.) pilkapyne kasinėtos dviejų pilkapių vietos bei laužavietė. Pirmame 7,5 m skersmens pilkapyje rasti du degintiniai kapai. Pilkapio centre mirusysis palaidotas molinėje urnoje, kurios išliko tik fragmentai. Įdomus urnos pakraštėlių ornamentas – bangelės įrėžtos vidinėje pakraštėlių briaunos pusėje, nors ornamentuota ir urnos išorė. Netoliese buvusiame kitame degintiniame kape aptikti apdegę geležiniai dirbiniai: plačiaašmenis kirvis, įmovinis juostinis ietigalis, du įtveriamieji peiliai, yla. Pilkapio pakraštyje dar rasti apsilydę bronzinės antkaklės bei apyrankės fragmentai, geležies gabalėlis. Greta (už 6 m) buvusiame antrame 10 m skersmens pilkapyje rastas vienas degintinis kapas su geležiniais siauraašmeniu kirviu, įmoviniu ietigaliu, įtveriamuoju peiliuku bei kažkokiu geležies gabalėliu. Tyrinėti pilkapiai datuojami X–XI a. 70 m atstumu nuo Vajuonio ežero kranto šlaito pradžios, nedidelėje daubelėje ištirta nežymaus ovalo formos, 12x10 m dydžio laužavietė, kurioje surasti du 3–7 cm storio anglių sluoksniai, atskirti smėlio sluoksneliu. Jokių dirbinių laužavietėje nerasta, tad jos paskirtis ir chronologija liko neaiškios.

1907 m. R ė k u č i ų pilkapyne netoli geležinkelio (greičiausiai R ė k u č i ų (P a v e r s m i o) pilkapyno antroji pilkapių grupė) (Švenčionių r.) ištirtas vienas 9 m skersmens pilkapis, kuriame rasti 4 degintiniai kapai. Dviejuose kapuose įkapių nebuvo, viename kape rastas geležinis siauraašmenis kirvis, įmovinis ietigalis, diržo sagtis bei bronzinis įvijinis žiedas, kitame – du bronziniai įvijiniai žiedai. Pilkapis datuojamas VI–VII a.

1907 m. rugpjūčio 6–21 dienomis ir 1908 m. liepos pabaigoje – rugpjūčio pradžioje, iš viso 11 dienų kasinėtas M a ž u l o n i ų (Ignalinos r.) piliakalnis. 1907 m. piliakalnyje buvo perkasta apie 220 m^3 žemės, ištirtas bendras apie 60 m^2 plotas. 1908 m. atitinkamai apie 555 m^3 ir apie 95 m^2. Vadinasi, piliakalnyje iš viso buvo ištirtas apie 155 m^2 plotas, padarant visą pylimo pjūvį šiaurės rytinėje jo dalyje bei ištiriant dalį šiaurės vakarinio šlaito. Aikštelėje daugiausia kasinėta jos šiaurinėje pusėje prie pylimo. Čia atkastos sudegusio pastato liekanos su gausiais dirbiniais jo viduje. Pastato rentinių buvo išlikę net 7 rąstai. Piliakalnio kultūriniame sluoksnyje surinkta gana daug radinių: geležinių ietigalių, strėlių antgalių, plačiaašmenių kirvių, peilių, balno kilpų, žąslų, bronzinių antkaklių, segių fragmentų, pakabučių, stiklinių

55 pav. Vladimiro Kaširskio surinkti daiktai iš Vajuonio pakrančių pilkapių (Rusijos materialinės kultūros istorijos instituto Sankt Peterburge archyvas. F. 1. A. 1(1906). Nr. 67. L. 11).

karolių, žiestos keramikos (tarp jų ir beveik sveikų puodų), šiferinių verpstukų, sudegusių grūdų. Piliakalnis datuojamas XI–XII a.

1906 m. Vajuonio ežero apylinkėse (Ignalinos r.) žvalgyti R ė k u č i ų (P a v a - j u o n i o) pilkapyno 4 dideli pilkapiai, A k m e n i š k i ų (A k m e n s) kaime – 34 sveiki ir 3 suardyti pilkapiai, rasta radinių: bronzinė pusapvaliais galais apyrankė, lankinė segė, molinis verpstukas. Suardytame P a p r a v a l ė s pilkapyne (Ignalinos r.) aptikta daug įvairių radinių: bronzinių žvangučių, apyrankių fragmentų, stiklinių karolių, molinių puodų bei jų šukių, verpstukų, net geležinių kirvių bei ietigalių (55 pav.). Dalis kapų šiame pilkapyne buvo griautiniai, viename iš jų rastas geležinis kirvis, L y g u m ų (Švenčionių r.) pilkapyne žvalgyta 4–5 pilkapių, sunaikintų dar

XIX a., vieta. Dar žvalgyti ir trumpai aprašyti Pavajuonio (Rėkučių), Rėkučių (Pakretuonės) ir Rėkučių (Paversmio) (visi Švenčionių r.) pilkapynai, Papravalės (Ignalinos r.) piliakalnis, nurodyta buvus dar vieną pilkapių grupę šalia Rėkučių kaimo, kuri 1906 m. buvo visiškai sunaikinta, o jos vietą žymėjo tik akmenys, paskiri kaulai bei pilkos žemės dėmės. Radiniai iš šių žvalgymų neišliko.

VLADAS NAGEVIČIUS

Lietuvos archeologijos istorijai svarbi yra Vlado Nagevičiaus (1881 06 17 Kretingoje – 1954 09 15 Vilaubyje (JAV, Ohajo valstija) pavardė. Tai įvairiapusė asmenybė, kurios viena iš darbo krypčių buvo archeologija. Kaip ir E. Volterio, V. Nagevičiaus archeologinė veiklą galima dalyti į dvi dalis, kurių antroji nepriklausomoje Lietuvoje, užimant aukštas pareigas, bus aptarta vėliau. V. Nagevičius gimė neturtingo bajoro Vlado Nagevičiaus ir Marijos Magdalenos Eitavičiūtės šeimoje. Tėvas dirbo muitinės valdininku Kretingoje, atsisakė pereiti iš katalikų į stačiatikių tikėjimą ir buvo atleistas iš darbo. Dvi vyresnės seserys Oktavija ir Olimpija mirė dar vaikystėje. Vladukui esant vos 2 metų, džiova mirė jo 35 metų tėvas, ir sūnų auklėti teko vienai motinai. Motina mokė vaikus, vėliau turėjo knygyną Kretingoje. V. Nagevičius iš mažens buvo silpnos sveikatos. Baigęs Kretingos pradžios mokyklą, jis mokėsi Palangos gimnazijoje, vėliau – Rygoje, kur per K. Bielinį įsitraukė į lietuvybės veiklą. 1902 m. aukso medaliu baigė Rygos gimnaziją ir tais pačiais metais įstojo į Karo medicinos akademiją Peterburge. 1905 m. už Vilniaus Seimo nutarimų platinimą V. Nagevičius buvo net suimtas, tačiau 1906 m. teismo sprendimu paleistas, tarpininkaujant akademijos profesoriui fiziologui I. Pavlovui. Kalėjime V. Nagevičius susirgo džiova, tad iš jo išėjęs turėjo gydytis Kaukaze. Besimokydamas V. Nagevičius 1908 m. Peterburge sukūrė slaptą lietuvių studentų organizaciją „Fraternitas Lithuanica", savo tikslu siekusią išlaikyti lietuvybę. 1910 m. baigęs akademiją, V. Nagevičius turėjo tarnauti kariniame laivyne gydytoju, nes tokiu būdu reikėjo atsilyginti už mokymosi metais gautą stipendiją (dveji tarnybos metai už vienerius mokymosi metus). Tarnybą teko eiti keliuose laivuose („Chrabryj", „Volchov", „Okean", „Slava"). Pirmojo pasaulinio karo metu jis dalyvavo 16 mūšių, buvo apdovanotas įvairiais medaliais.

V. Nagevičius susidomėjimo archeologija priežastys nėra aiškios. 1902–1904 m. jis studijavo Peterburgo archeologijos institute. Tikrų archeologinių disciplinų čia V. Nagevičius išklausė labai mažai[515], tačiau šios studijos praplėtė jo išsilavinimą, suteikė teisę oficialiai kasinėti. Pirmieji jo kasinėjimai atlikti Imperatoriškosios archeologijos komisijos siuntimu, tad ir daugumą radinių teko atiduoti į Peterburgą ar Maskvą. Intensyviausiai buvo kasinėjama 1908–1909 m., kai atostogų metu nedideliais ploteliais Vakarų Lietuvoje buvo tyrinėti daugiausia dėl įvairių ūkio darbų ardomi kuršių kapinynai. Platesniems tyrinėjimams trukdė tarnyba laivyne. Kasinėjimai buvo atliekami pagal atvirus lapus. Taip 1912 m. V. Nagevičiui buvo

[515] Zabiela G. Vladas Nagevičius – archeologas / Žemaičių praeitis. Vilnius. 1994. T. 3. P. 60–61.

išduotas atviras lapas kasinėti Telšių apskrityje, pagal kurį jis kasinėjo Pryšmančiuose[516]. Rusijos valdžia leido kai kuriuos surinktus radinius perduoti draugijų muziejams. Pryšmančių kapinyno tyrinėjimų radiniai buvo perduoti Lietuvių mokslo draugijai[517]. Archeologinę V. Nagevičiaus veiklą skatino J. Basanavičius. Jo dėka „Lietuvių tautoje" buvo paskelbtas nedidelis straipsnelis apie V. Nagevičiaus tyrinėtame Kiauleikių kapinyne rastas senienas. Tai tiesiog medžiagos publikacijos.

Ikikarinis V. Nagevičiaus indėlis į Lietuvos archeologiją yra turtingų Vakarų Lietuvos kapinynų tyrinėjimai, kuriais jis pagausino ankstesnių vokiečių tyrinėtojų Klaipėdos krašte iškastą medžiagą, išplėsdamas šių kapinynų paplitimo ribas.

Kasinėjimai

1905 m. Kiauleikių (Kretingos r.) kapinyne ištyrė 32 m^2 plotą, rado VIII–XII a. radinių iš suardytų kapų.

1908 m. Kiauleikių (Kretingos r.) kapinyne ištyrė 13 m^2 plotą, rado VIII–XII a. radinių iš suardytų kapų.

1909 m. ardomame Kartenos (Kretingos r.) senkapyje ištyrė 30 m^2 žvyrduobės plotą, rado 4 XIV–XV a. griautinius kapus su įkapėmis.

1909 m. Kretingos (Kretingos r.) kapinyne ištirtas 30 m^2 plotas, rasta suardytų degintų X–XIII a. kapų liekanų.

1909 m. Maciuičių (Klaipėdos r.) kapinyne ištirtas 36 m^2 plotas, aptikta akmenų vainikų, degėsių bei keramikos. Kapinynas greičiausiai pirmųjų amžių po Kr.

1909 m. Norgėlų (Klaipėdos r.) kapinyne ištirtas 35 m^2 plotas, rasti 7 degintiniai kapai su VIII–X a. įkapėmis.

1909 m. Pocių (Šilutės r.) kapinyne ištirti 3 degintiniai VIII–IX a. kapai bei keli griautiniai neaiškios chronologijos kapai.

1909 m. Pryšmančių (Kretingos r.) kapinyne ištirtas 22 m^2 plotas, rasta VIII–XIII a. radinių.

1909 m. Senkų (Kretingos r.) kapinyne atkastas akmenų vainikas, kapų nerasta.

1909 m. Skomantų (Klaipėdos r.) kapinyne ištirtas 23 m^2 plotas, rasti 2 griautiniai ir 3 degintiniai žmonių kapai bei vieneri žirgo griaučiai. Kapai datuojami VIII–XIII a.

1909 m. Šateikių (Plungės r.) kapinyne ištirtas 12 m^2 plotas, kapų nerasta.

1912 m. Kretingos (Kretingos r.) kapinyne ištirtas 18 m^2 plotas, rasta suardytų degintų X–XIII a. kapų liekanų.

1912 m. Pryšmančių (Kretingos r.) kapinyne ištirtas 80 m^2 plotas, rasti 7 VIII–XIII a. kapai.

1914 m. Viekšnių (Akmenės r.) kapinyne iškasta neaiškaus dydžio perkasa, kurioje rasta suardytų griautinių kapų ir VI–XII a. radinių.

Svarbiausios publikacijos

„Kirminų kalno" kapinės/ Lietuvių tauta. Vilnius. 1909. Knyga 1. Dalis 3. P. 333–336.

---

[516] Отчет Императорской археологической коммисии за 1912 год. Санкт Петербург. 1916. С. 98.

[517] Ten pat. P. 104.

IVANAS ABRAMOVAS

1909–1910 m. Vidurio ir Šiaurės rytų Lietuvos pilkapius kasinėjo Ivanas Abramovas (Абрамов Иван Спиридонович) (1874–1962). Jo biografijos duomenys labai šykštūs, jie tebesaugomi Rusijos archyvuose. Žinomas tėvo vardas – Spiridonas. Lietuvoje I. Abramovas dirbo Imperatoriškosios archeologijos komisijos pasiųstas. Jo kasinėjimų ataskaitos – dienoraščiai yra Peterburgo materialinės kultūros instituto archyve, surasta medžiaga saugoma Valstybiniame Ermitaže. Po Spalio perversmo I. Abramovas liko Rusijoje, užsiiminėjo kraštotyrine veikla, rašė kraštotyrinio pobūdžio straipsnelius. Žinomas jo 1928 m. rašytas tokio pobūdžio straipsnelis į Archangelske leidžiamą žurnalą „Kraštotyra". 1929 m. tarybinis saugumas jį išsiuntė iš Leningrado į Solvyčegodską kaip šio žurnalo prenumeratorių. Nuo 1934 iki 1936 m. I. Abramovas gyveno tremtyje Tiumenėje[518]. Po Antrojo pasaulinio karo gyveno Pamaskvėje.

I. Abramovo kasinėjimai truko vos dvejus metus. Jų tikslas buvo kaupti pilkapių medžiagą, kuri buvo reikalinga ne jam pačiam, o A. Spicynui apibendrinančio pobūdžio darbams apie Lietuvos senovę rašyti. Plačiausiai ir ilgiausiai I. Abramovas kasinėjo vieną gražiausių Lietuvos pilkapių grupę Raginėnuose. Prie piliakalnio esančioje pilkapių grupėje jis ištyrė tris pilkapius, o pušyne prie kaimo – 33 pilkapius (1909 m. – 7, 1910 m. – 29)[519]. I. Abramovo ataskaitos neišsamios, radiniai detaliau neaprašyti, nėra jokių iliustracijų, išskyrus kelias Raginėnų pilkapių nuotraukas. Tai, ko gero, ir sulaikė Imperatoriškąją archeologijos komisiją nuo tolesnio I. Abramovo, kaip tyrinėtojo, panaudojimo Lietuvoje. Vis dėlto būtent jo iškastos medžiagos pagrindu vėliau A. Spicynas į gyvenimą paleido Raginėnų kultūrą, archeologijos moksle vyravusią iki 6 dešimtmečio pabaigos.

I. Abramovo tyrinėjimai buvo epizodinio pobūdžio medžiagos rinkimas iš mažiau pažįstamos Lietuvos dalies pilkapynų. Kaip užsakymą jis darbus stengėsi daryti gerai, tačiau, matyt, dėl išsilavinimo stokos tai jam nelabai pavyko.

Kasinėjimai

1909 m. B e r č i ū n ų (Panevėžio r.) apie 70 sampilų pilkapyne ištirtas vienas pilkapis su akmenų vainiku, rasta suardytų kapų kaulų.

1909 m. G i l b o n i ų (Panevėžio r.) kasant bulviarūsius suardytame pilkapyne ištirtas vienas pilkapis, rasta žmonių kaulų.

1909 m. P a k a l n i š k i ų (Panevėžio r.) pilkapyne kasinėtos ariamo pilkapio liekanos, rasti suardyti griaučiai.

1909 m. P a m a r n a k i o (Panevėžio r.) pilkapyne iš 7 sampilų ištirti 5 pilkapiai su griautiniais V–VI a. kapais.

1909 m. S k v e r b ų (Kupiškio r.) pilkapyne iš 11 sampilų kasinėti 4 pilkapiai su griautiniais III–IV a. kapais.

1909 ir 1910 m. R a g i n ė n ų (Radviliškio r.) pilkapyne iš apie 80 sampilų kasinėti 36 pilkapiai su griautiniais IV–VII a. žmonių kapais.

---

518 Формозов А. А. Русские археологи и политические репресии 1920–1940-х гг.// Российская археология. 1998. Нр. 3. С. 199.

519 Kulikauskas P. Raginėnų (Šeduvos r.) archeologinių paminklų tyrinėjimai ir „Raginėnų kultūros" klausimas// Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai. A serija. 1958. T. 1(4). P. 76.

ALEKSANDRAS SPICYNAS

56 pav. Aleksandras Spicynas (Советская археология. Москва. 1948. Т. X)

Lietuvos archeologijos labui yra pasidarbavęs ir vienas žymiausių XIX a. pabaigos – XX a. pradžios rusų archeologų Aleksandras Spicynas (Спицын Александр Андреевич) (1858 08 14 Jaranske (Viatkos gubernija) – 1931 09 17 Leningrade). Jis gimė miestiečio Andrejaus Spicyno šeimoje, mokėsi Viatkoje. 1882 m. baigęs Peterburgo universitetą, jis iki 1892 m. dėstė istoriją mergaičių gimnazijoje savo gimtajame mieste Viatkoje. 1892 m. buvo paskirtas Imperatoriškosios archeologijos komisijos nariu (56 pav.). Ruošiant archeologų suvažiavimą Jaroslavlyje jis susipažino su grafiene P. Uvarova, dėl to vėliau turėjo galimybę tyrinėti Viatkos gubernijos archeologijos paminklus. Nuo 1909 m. dėstė archeologijos kursus Peterburgo universitete, nuo 1914 m. – istorinę geografiją Imperatoriškajame archeologijos institute. Nuo 1918 m. jis buvo Rusijos materialinės kultūros istorijos Akademijos tikrasis narys. Nors paskutinis A. Spicyno biografijos laikotarpis chronologiškai pakliūva į nepriklausomos Lietuvos archeologijos istoriją, jo pagrindinis darbas „Lietuvos senienos" parašytas remiantis ikikariniais duomenimis ir pratęsia to laiko archeologinės minties raidą. Šiam darbui užbaigti A. Spicynas V. Nagevičiaus kvietimu porą kartų lankėsi Lietuvoje. 1923 m. rugpjūčio 13 d. jam leista vykti į Lietuvą, 1924 m. birželio 7 d. A. Spicynas vėl komandiruotas į Lietuvą[520]. Palaidotas Leningrade, Smolensko kapinėse.

A. Spicynas buvo plataus profilio archeologas, tyrinėjęs įvairius laikotarpius, išskyrus antikinį bei paleolitą. Ypač jis mėgo tyrinėti Tripolės ir Fatjanovo kultūras. Su savo meto archeologais jis susipažino archeologijos suvažiavimų metu, dalyvavo ir IX suvažiavime Vilniuje. Iki A. Spicynui pradėjus dirbti Peterburgo universitete ir Archeologijos komisijoje, Peterburgo archeologai daugiausia dėmesio skyrė klasikinei archeologijai ir numizmatikai. A. Spicynas visą savo veiklą ir skyrė slavų-rusų archeologijai. Dirbdamas archeologijos komisijoje jis turėjo progos susipažinti su visos Rusijos archeologų siunčiamomis tyrinėjimų ataskaitomis ir radiniais. Taip susipažino ir su Lietuvoje dirbusių archeologų darbais ir atkreipė į tai ypatingą dėmesį. Jis skelbdavo komisijos leidiniuose trumpas Rusijoje vykdytų tyrinėjimų

[520] Бич О. И. Архив А. А. Спицына/ Советская археология. Москва. 1948. Т. 10. С. 49.

ataskaitas, patikslindamas jų chronologiją. IX archeologų suvažiavime jis skaitė pranešimą apie rytų slavų pilkapius ir pastebėjo, kad Okos ir Dauguvos baseino pilkapynuose daug panašumų, todėl jie turėtų priklausyti tam pačiam etnosui. Nuo 1895 iki 1899 m. A. Spicynas paskelbė 26 Rusijos gubernijų senienų apžvalgas. Spausdinosi jis įvairiuose ano meto archeologiniuose leidiniuose. Nuo 1880 m. iš viso yra paskelbęs 307 archeologinės tematikos darbus[521]. Dauguma jų yra parašyti pagal kitų tyrinėtojų surinktą medžiagą, tačiau yra ir publikacijų, tarp jų yra paskelbta jo tyrinėto latgalių Liucino kapinyno medžiaga[522]. A. Spicynas yra parašęs ir archeologinius vadovėlius „Archeologiniai žvalgymai" (1908), „Archeologiniai kasinėjimai" (1910), kuriais naudojosi to meto archeologai. Lietuvos archeologiją liečiančių jo darbų nėra daug, tačiau jie svarbūs kaip atspindintys ano meto Rusijos archeologų požiūrio į Lietuvos archeologinę medžiagą.

Kaip Imperatoriškosios archeologijos komisijos atstovas dalyvaudamas IX archeologų kongrese Vilniuje, A. Spicynas susipažino su parodoje esančia archeologine medžiaga bei F. Pokrovskio tyrinėtais pilkapiais. 1896 m. jis paskelbė straipsnį apie VIII–IX a. lietuvių pilkapius[523]. Vilniaus ir Gardino gubernijų senienos (daugiausia pilkapiai) apžvelgtos 1898 m.[524]. 1902 m. A. Spicynas paskelbė straipsnį apie Pakalniškių pilkapius (M. Butrimuvnos kasinėjimų duomenimis). 1904 m. jis parašė straipsnį apie Vilniaus gubernijos akmeninius pilkapius[525]. 1907 m. paskelbė žinutę apie V. Kaširskio atliktus pilkapių prie Žeimenos ežero kasinėjimus, rėmė šio jauno tyrinėtojo atliktus Mažulonių piliakalnio kasinėjimus, kadangi čia aptinkama medžiaga buvo tokia pat, kaip ir jo išskirtoje Liucino kultūroje. 1909 m. paskelbė straipsnį apie Mockaičių kapinyną, kuriame rinko V. Nagevičius. Tais pačiais metais A. Spicynas atkreipė dėmesį į V. Šukevičiaus kasinėjimus, kuris ties Nočios dvaru, Lydos apskrityje, surado seną įdomų kapą, statytą iš akmenų. Jame buvo rastos penkios urnos, viena jų puošta svastikomis. Ties Nočia aptiktas kapas statytas iš tašytų akmenų, o ties Čepeliūnais ir Zubiškiais kapai statyti iš akmenų, kurių viduje buvo nišos. Kapų dugnas iš plūkto molio, nišose stovėjo urnos. Šiuos kapus A. Spicynas priskyrė La Teno laikotarpiui[526]. Paminėtinas ir Rusijos skaitytojams skirtas straipsnelis apie kraštotyrą Lietuvoje[527].

Svarbiausias A. Spicyno darbas, skirtas Lietuvos archeologijai, yra paskelbtas 1925 m. Lietuvos spaudoje rusų kalba. Tai „Lietuvos senienos"[528]. Šį didelį straipsnį

---

[521] Список ученых трудов А. А. Спицына Советская археология. Москва. 1948. Т. 10. С. 12–20.

[522] Спицын А. А. Люцинский могильник/ Материалы по археологии России. Санкт Петербург. 1893. Т. 14.

[523] Спицын А. А. Предполагаемые литовские курганы VIII – IX вв./ Записки Русского археологического общества. Санкт Петербург. 1896. Т.VIII. Вып. 1–2. С. 103–114.

[524] Спицын А. А. Обозрение некоторых губерний и областей России в археологическом отношении/ Записки русского археологического общества. Москва. 1898. Т. 11. С. 297–302.

[525] Спицын А. А. Могильники с каменными кучами в Виленской губ./ Известия Императорской археологической комиссии. Санкт Петербург. 1904. Вып. 12. С. 26–29.

[526] Спицын А. А. Раскопки В. А. Шукевича/ Известия Императорской археологической комиссии. Санкт Петербург. 1912. Вып. 29. С. 68–70. Рис. 2–6.

[527] Спицын А. А. Краеведение в Литве/ Краеведение. 1924. Nr. 3. С. 326.

[528] Спицын А. А. Литовские древности/ Tauta ir žodis. Kaunas. 1925. T. III. P. 112–171.

A. Spicynas parašė dar 1923 m. Jis buvo atvykęs į Lietuvą, skaitė paskaitas apie archeologiją universitete ir plačiajai visuomenei, aplankė daugelį Lietuvos muziejų. Šis straipsnis ilgą laiką buvo Lietuvos archeologijos vadovėlis. Tai buvo pirmas bandymas visos Lietuvos mastu susisteminti iki tol žinomą archeologijos medžiagą, iškelti jos reikšmę senovei pažinti. Tam jis pasitelkė ir Prūsijos bei kitų kaimyninių kraštų archeologijos medžiagą, kurią gerai žinojo aplankęs muziejus ir susipažinęs su literatūra. Imperatoriškosios archeologijos komisijos ir Rusijos materialinės kultūros istorijos akademijos archyvuose yra A. Spicyno 12 rankraštinių pozicijų apie Lietuvą[529]. Tai daugiausia medžiaga, pagal kurią vėliau buvo parašytas minėtas darbas.

Lietuvos archeologiją jis apžvelgia anuo laiku Lietuvoje gana neįprastu skirstymo pagal kultūras būdu, bet tai ir atspindi to meto archeologijos mokslo būklę. A. Spicyno darbe daug įdomių ir gražių išvadų senųjų Lietuvos gyventojų kultūros atžvilgiu. Jau įžangoje nurodoma, kad lietuviams priklausė dideli plotai tarp Vyslos, Vakarų Dauguvos ir Polesės. Apžvelgęs geologines ir geografines sąlygas, A. Spicynas pažymi, kad Lietuva yra miškinga oazė, turtinga ežerų ir upių. „Kaip ten bebūtų, bet ežeringas kraštas niekada neišeina iš Lietuvos valdų“ ir „krašto senovė labai įvairi, turtinga ir turi didžiulį mokslinį interesą“[530]. Toliau darbe esančiuose skyriuose jis apžvelgia paleolitą, senąjį Pabaltijo neolitą, kaulinę kultūrą, sijinę statybą, ankstyvąjį neolitą, viduramžius, pereinamąjį romėniškąjį laikotarpius, ankstyvuosius prūsų kapinynus, švedų aukso kultūrą (IV–V a.), lietuvių senienas (Raginėnų kultūra VI–VIII a.), Klaipėdos IX a., skandinavų IX–X a., Liucino X a, lietuvių XI–XII a. kultūrą, lietuvių XIII a., XIV–XVI a. kapinynus, lyvių X–XI a., Vilniaus VIII–IX a., Gardino X a. pilkapius, Gardino XI a., Vilniaus XIV–XV a. akmeninius kapus, lietuvių XIII–XIV a. pilkapius, lobius, piliakalnius, kelius, akmenis. Straipsnyje iš viso yra 27 skyreliai. Juose apibendrinti svarbiausi paminklai, radiniai, jų analogijos, nurodoma senienų vertė, sprendžiami, kad ir ne visai pagal mūsų šiandieninį supratimą, chronologiniai klausimai. Baigdamas darbą, A. Spicynas pažymi, kad jį skiria V. Nagevičiui, kaip Lietuvos archeologijos įkūrėjui[531]. Straipsnio pabaigoje nurodyta pagrindinė literatūra. Nemažai literatūros ir atskirų autorių nurodoma atskirų skyrelių tekste. Iš to matyti puikus A. Spicyno literatūros ir archeologinės medžiagos žinojimas. Visus tuos duomenis reikėjo ne tik surinkti, bet atitinkamai istoriškai nušviesti. Tai jis padarė pagal ano meto turimus šaltinius ir priimtas kategorijas.

A. Spicyno medžiagos dėstymo stilius gerai atsiskleidžia per geležies amžiaus Raginėnų kultūros apžvalgą. Apibūdindamas VI–VIII a. lietuvių archeologijos medžiagą, jis susižavi jos aukštu lygiu. Jau skyrelio pradžioje „Lietuvių senienos VI–VIII a. (Raginėnų kultūra), autorius pažymi: „Toliau Lietuvoje iškyla originali, puiki, galima sakyti, nuostabi VI–VIII a. kultūra, kurios nepastebime kaimyniniuose kraštuose, kuri sudaro tikrą, neatimamą Lietuvos garbę“[532]. Žavėdamasis nuostabių formų ir ornamentų dirbiniais, jis sušunka: „Iš kur tai? Ši kultūra pasirodė iš kažkur

[529] Бич О. И. Архив А. А. Спицына/ Советская археология. Москва. 1948 Т. 10. С. 44.
[530] Спицын А. А. Литовские древности/ Tauta ir žodis. Kaunas. 1925. T. III. P. 113.
[531] Ten pat. P. 171.
[532] Ten pat. P. 135–136.

kaip meteoras ir krašte įleido stiprias šaknis, kurių įtaka pastebima ir vėlesnėse kultūrose“[533]. „Mes esame be galo nustebinti. Atrodo, kad tai ne Lietuva, tik ką pakilusi iš pirmykštės bendruomenės, bet gi tokių dalykų kitur nėra. Jų nėra į vakarus nuo Vyslos, Danijoje, Švedijoje, salose. Gal kas nors tuos dirbinius pagamino Lietuvai? Nors tai galimas dalykas, tačiau to, išskyrus Lietuvą, niekur kitur nerandame“[534]. Laikydamasis tos nuomonės, kad Klaipėdos kultūra yra tolesnė Raginėnų kultūros seka, A. Spicynas toliau rašo:„Iš kur ji ir kur jos centras? Vienintelis atsakymas – ten pat, kur ir VI–VIII a.“[535] A. Spicynas pirmasis išaukštino I tūkstantmečio senąją Lietuvos kultūrą, išpopuliarino jos savitumą ir supažindino su ja tuometinę visuomenę. Po A. Spicyno Lietuvoje Raginėnų kultūros pavadinimas buvo plačiai prigijęs. Ypač didelis šios kultūros šalininkas buvo P. Tarasenka.

A. Spicynas buvo pirmasis archeologas–teoretikas Lietuvoje. Rusijos imperijos archeologinės medžiagos kontekste jis bandė nušviesti ir Lietuvos archeologinę medžiagą. Jo indėlis yra senienų skirstymas pagal kultūras, kuris dėl to meto archeologinės medžiagos trūkumo bei chronologijos netikslumų šiandien daug kur atrodo naivus. A. Spicynas rėmė ir jaunų tyrinėtojų kasinėjimus Lietuvoje, tai jos senovę darė geriau pažįstamą bent jau Rusijos imperijos archeologinės medžiagos mastu.

Svarbiausios publikacijos

Обозрение некоторых губерний и областей России в археологическом отношении/ Записки русского археологического общества. Москва. 1898. Т. 11. С. 177–302.

Предполагаемые литовские курганы VIII–IX вв./ Записки Русского археологического общества. Санкт Петербург. 1896. Т. VIII. Вып. 1–2. С. 103–114.

Литовские древности/ Tauta ir žodis. Kaunas. 1925. T. III. P. 112–171.

XX A. PRADŽIOS ARCHEOLOGAI

XX a. pradžioje Lietuvoje padaugėjo jos senovės tyrinėtojų. Dalis jų buvo vietos dvarininkai, dalis – atvykėliai lenkai ar rusai, kuriuos čia viliodavo darbai ar smalsumas. Kasinėjo jie nedaug – po vieną ar kelis archeologijos paminklus. Svarbesnius reikia paminėti plačiau.

Lenkų archeologas Steponas KRUKOVSKIS (Stefan Krukowski) (1890 01 22 Mščonove (Lenkija) –1981), archeologijos istorijoje žinomas kaip paleolito tyrinėtojas, nors kasinėjo bent kelis geležies amžiaus kapinynus[536]. Gimė jis Mščonove, 1907–1912 m. studijavo Varšuvoje, 1923–1924 m. priešistoriją Žmogaus paleontologijos institute Paryžiuje. Nuo 1907 iki 1939 m. S. Krukovskis be pertraukos vykdė

[533] Ten pat. P. 136.
[534] Ten pat. P. 141.
[535] Ten pat. P. 146.
[536] Kostrzewski J. Dzieje polskich badań prehistorycznych. Poznań. 1949. S. 105.

sistemingus kasinėjimus (net 1915–1917 m. Gruzijoje tyrinėjo urvus, Rusijoje – Kostenkų stovyklavietę). Tarpukario laikotarpiu jis buvo pietinio Varšuvos rajono konservatorius[537]. Pirmasis pradėjo Kžemionkų Opatove titnago kasyklų kasinėjimus. 1945–1957 m. Lenkijoje tyrinėjo paleolito ir mezolito stovyklas. Nuo 1954 m. S. Krukovskis – profesorius, vadovaujamojo darbo vengė. Nuo 1961 m. nebekasinėjo. 1908 m. jis tyrinėjo jotvingių pilkapius Jasudove (Augustavo apskr., dabar Baltarusija). Ten jis ištyrė 15 degintinių pilkapių su gausiomis įkapėmis. 1911 m. apie šiuos savo kasinėjimus paskelbė straipsnį[538]. Vilkiautinyje S. Krukovskis ištyrė 21 krūsninį pilkapį su degintiniais kapais su įvairiomis įkapėmis. Labai greitai pasirodžiusioje tyrinėjimų publikacijoje skrupulingai pateikiama surasta medžiaga, daugiau dėmesio skiriant laidosenai bei įkapėms. Ji gana gausiai iliustruota.

Kasinėjimai

1913 m. Vilkiautinyje (Varėnos r.) kasinėjo krūsninius pilkapius. Iš apie 150 buvusių sampilų ištirta 21 krūsninis pilkapis, kurių trijuose rasta VI a. griautinių kapų, kituose – VII–X a. degintinių kapų su įvairiomis įkapėmis.

Svarbiausios publikacijos

Cmentarz ciałopalny bez popielnic w Wysokiem, pow. sejneński / Światowit. Warszawa. 1913. T. XI. S. 1–13.

Juozapas RADZIUKYNAS (1844 05 24 Sutros kaime (Lazdijų r.) – 1925 06 9 Suvalkuose (Lenkija) Lietuvos archeologijos istorijoje daugiausia žinomas kaip vieno nedidelio darbo apie Užnemunės piliakalnius autorius (57 pav.). Gimė jis pasiturinčių valstiečių Prano ir Marijonos šeimoje, krikštytas Seirijuose Juozo ir Mato vardais[539]. Mokėsi Suvalkų gimnazijoje, nuo 1866 m. pradėjo studijuoti Varšuvos universitete, kurį baigė 1871 m. ir mokytojavo įvairiose Varšuvos mokyklose, dėstė klasikines (graikų ir lotynų) kalbas, nuo 1905 m. – lenkų kalbą. Po 1890 m. J. Radziukynas vedė, turėjo mažiausiai 3 vaikus. 1888 m. įsitraukė į lietuvių nacionalinį judėjimą, 1909 m. įstojo į Lietuvių mokslo draugiją. 1911 m. jis persikėlė gyventi į Kauną, kur vėl mokytojavo. Pirmojo pasaulinio karo metais jis gyveno Vilniuje, buvo pasitraukęs į Voronežą, iš kur sugrįžęs 1918 m. liepos mėnesį apsigyveno pas gimines Marijampolėje. Vėliau išvyko į Suvalkus, kur tikėjosi gauti pensiją už ilgą tarnybą Lenkijoje. Palaidotas Suvalkuose. Kapas neišliko.

J. Radziukyną galima pavadinti kraštotyrininku. Rašė jis istorijos, etnografijos, mitologijos, pedagogikos, net kalbos klausimais, spausdino korespondencijas apie visuomeninio ir kultūrinio gyvenimo įvykius. Didžiausias jo parengtas darbas, taip

[537] Kostrzewski J. Zarys rozwoju badań prehistorycznych w Polsce w latach 1875–1925. Kraków. 1927. S. 13.

[538] Krukowski S. Cmentarzysko mogił ciałopalnych w Jasudowie pod Sopoćkiniami w pow. augustowskim, gub. suwalskiej/ Światowit. Warszawa. 1911. T. IX. S. 1–21.

[539] Svetikas E. Pirmasis Užnemunės piliakalnių registruotojas (Juozapas Radziukynas)/ Muziejai ir paminklai. Vilnius. 1991. T. 9. P. 105.

57 pav. Juozapas Radziukynas (Kašelionis B. Dzūkų kraštotyrininkas/ Kultūros barai. 1989. Nr. 4. P. 43)

ir likęs atskirai neišleistas, – kompiliacinio pobūdžio „Lietuvos istorija", užsibaigianti 1283 m.[540]. Gyvenimo pabaigoje rengė lenkų-lietuvių žodyną. Archeologija J. Radziukynas susidomėjo per piliakalnius, kuriuos jis pradėjo lankyti XIX a. pabaigoje. 1898 m. kelionę po 6 Užnemunės piliakalnius jis aprašė spaudoje[541]. Rinkti medžiagą ne Suvalkų gubernijoje jam trukdė Rusijos vidaus padalijimo suvaržymai: jis buvo sulaikytas vykstant į Augustavo guberniją bei aplankyti piliakalnio Merkinėje. Kelionių metu surinktą medžiagą jis sudėjo į nedidelės apimties knygelę apie Suvalkų gubernijos piliakalnius[542]. Joje aprašyti 36 žymesni piliakalniai (tarp jų 4 – už gubernijos ribų, 2 – dabartinės Lenkijos teritorijoje), atskirai trumpai apibūdintas piliakalnių įrengimas, dydis, išlikimas. Piliakalniai suskirstyti į gynybinius (22), kulto (6) ir neaiškios paskirties (likę 8)[543]. Pačiuose piliakalnių aprašymuose pateikta jų situacija, matmenys, būklė lankymo metu. Knygelės vertę didina prie jos pridėtas gubernijos žemėlapis su pažymėtais piliakalniais – pirmas lietuviškas archeologijos žemėlapis (58 pav.). Atskirai J. Radziukynas yra aprašęs Lentainių (Kauno r.) piliakalnį[544].

J. Radziukyno nuopelnas Lietuvos archeologijai yra pirmojo lietuviško archeologijos paminklų sąvado (tegu ir kuklaus) sudarymas. Juo jis iš dalies užpildė po F. Pokrovskio likusią Lietuvos archeologijos paminklų registravimo spragą.

Svarbiausios publikacijos

Suvalkų rėdybos pilekalniai su žemlapiu. Varšava. 1909. 40 p.

Dvarininkė Marija BUTRIMUVNA (Maria Butrymówna), kurios biografijos duomenų neturime, savo dvaro apylinkėse tyrinėjo mažiausiai du pilkapynus. 1901 m. Nevėžninkuose trijuose pilkapiuose aptiko tik žmonių kaulus, o viename suardytame mažame pilkapyje rado pavienius žmogaus kaulus ir keletą mėlyno stiklo karolių,

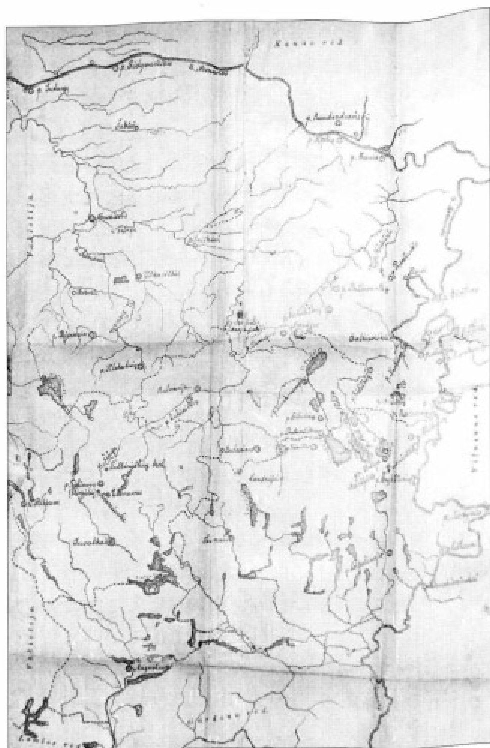
[540] Ten pat. P. 101–102.

[541] Dzūkas. Lietuvos piliakalniai/ Vienybė lietuvninku. 1898. Nr. 15. P. 178.

[542] Radziukynas J. Suvalkų rėdybos pilekalniai su žemlapiu. Varšava. 1909.

[543] Ten pat. P. 5.

[544] Radziukynas J. Pilkalnis w Piekelku/ Litwa. 1913. Nr. 25–26. S. 188–190.

58 pav. Užnemunės piliakalnių archeologinis žemėlapis (Radziukynas J. Suvalkų rėdybos pilekalniai su žemlapiu. Varšuva. 1909)

dvi juostines žalvarines apyrankes, geležinį vienaašmenį pentinį kirvį ir t.t. Ji savo vieninteliame pusės puslapio straipsnelyje nurodo buvus vieną lankinę žieduotąją sagę, 4 apyrankes, bronzines įvijas (žiedus), karolius ir rastą kirvį, kuriuos nusiuntė Varšuvos archeologijos muziejui. Kito jos kasinėto Pakalniškių pilkapyno trumpus tyrinėjimų rezultatus paskelbė E. Majevskis[545].

Kasinėjimai

1897 m. kasinėjo 13 pilkapių P a k a l n i š k i u o s e (Panevėžio r.), rado II–VII bei XVI–XVII a. kapų.

1901 m. kasinėjo 4 išlikusius pilkapius N e v ė ž n i n k u o s e (Panevėžio r.), rado IV–V a. griautinių kapų liekanų su to laiko radiniais.

Svarbiausios publikacijos

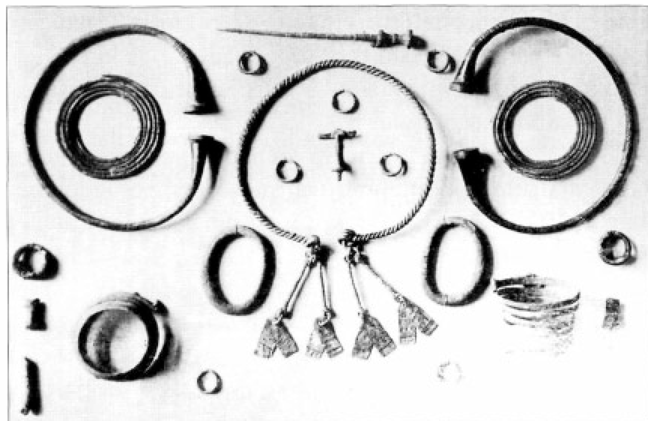
Kurhany w Niewieżnikach w pow. Poniewieskim/ Światowit. Warszawa. 1902. T. IV. S. 148–149.

Lietuvos archeologijos istorijoje minimas ir kariškis S. MASALITINOVAS (Массалитинов С.), kuris Lietuvoje greičiausiai XX a. pradžioje yra kasinėjęs apie 1000 pilkapių. Juose jis surinko turtingą archeologinę medžiagą, tačiau jos gerai nesutvarkė, net ne visus dirbinius sumetrikavo, apie jo tyrinėjimus platesnių studijų nėra. S. Masalitinovas buvo matininkas topografas, atsargos štabo kapitonas, apie kurio tyrinėjimus kiek žinių randame pas M. Makarenką. Jo biografijos duomenų nėra, netgi neaiškus visas jo vardas. M. Makarenka, kiek buvo galima suprasti iš S. Masalitinovo rankraščių, surinko medžiagą ir ją paskelbė[546]. Buvo peržiūrėta per 300 radinių. Be nustatytų radimviečių ir trumpų paminklo bei dirbinių aprašymų, M. Makarenka pateikia ir dalį pačių įdomiausių radinių nuotraukų. Čia randame antsmilkinius, smeigtukus, diržų sagtis, antkakles, apyrankes, seges, keletą darbo įrankių ir t.t. (59 pav.). S. Masalitinovo pastabos apie kasinėjimus išspausdintos tik dviejuose puslapiuose. Dalies radinių iš viso nėra tikslesnės metrikos nei Kauno gubernijos. Tokie „tyrinėtojai" Lietuvos archeologijai padarė didžiulę žalą, ją tiesiog apiplėšdami. Į archeologijos istoriją S. Masalitinovas įėjo kaip neatsakingo tyrinėtojo simbolis.

[545] Majewski E. Kurhany w Pakalniszkach w pow. Poniewieskim (Tumulis a Pakalniszki) zbadanie przez Marię Butrymowną/ Światowit. Warszawa. 1902. T. IV. S. 92–103.

[546] Makarenko M. Zabytki przedhistoryczne gub. Kowieńskiej/ Kwartalnik litewski. Petersburg. 1910. T. 2. S. 103–119.

Kasinėjimai

59 pav. S. Masalitinovo surinkti daiktai (Makarenko M. Zabytki przedhistoryczne gub. Koveńskiej / Kwartalnik litewski. Peterburg. 1910. T. 2. Tabl. V)

B a j o r i š k i ų (Kupiškio r.) pilkapyne ištirta 30 pilkapių, iš kurių tik dviejuose rasta turtingų griautinių I tūkstantmečio pirmosios pusės kapų.

J a g m i n i š k ė s (Kelmės r.) pilkapyne ištirta daug pilkapių su I tūkstantmečio pirmosios pusės ir vidurio kapais.

P a k u o n y j e (Prienų r.) tyrinėtas kapinynas su I tūkstantmečio pirmosios pusės ir vidurio kapais.

J a k š i š k i o (netoli Vidiškių, Anykščių r.) pilkapyne ištirta daug pilkapių, rasta kirvių ir ietigalių.

P a d u b y s y j e (Raseinių r.) ištirta daug pilkapių, rasta I tūkstantmečio pirmosios pusės kapų.

Šalia K ė d a i n i ų (Kėdainių r.) buvusiame pilkapyne ištirta daug pilkapių su I tūkstantmečio pirmosios pusės kapais.

S k r e b i š k i o (Rokiškio r.) pilkapyne kasinėtas neaiškus pilkapių skaičius, rasta neaiškios paskirties bronzos dirbinių.

Š a k a l i ų (Š a k e l ė s) (Kelmės ar Rokiškio r.) pilkapyne rasta apyrankių, segių, smeigtukų.

Juozas ŠNAPŠTYS (1877 m. Develiuose (Pakruojo r.) – 1921 03 24 Sudeikiuose (Utenos r.) – kunigas, poetas, rašęs Margalio slapyvardžiu. Baigęs Žemaičių kunigų seminariją, kunigavo įvairiose parapijose. Kunigaudamas Tauragnuose jis 1910 m. vieną dieną kasinėjo T a u r a p i l i o pilkapyną, surinktus radinius: 3 siauraašmenius kirvius, kelis peilius, įmovinius ietigalius ir antskydį buvo pasiuntęs į Lietuvių mokslo draugiją, labai trumpai paskelbęs apie pačius kasinėjimus[547].

Antanas ZABORSKIS (Anton Zaborski) (1850–1906) apie 1900 m. ruošėsi įkurti Žemaičių kultūros muziejų Pašušvyje (Kėdainų r.). Jis mokėsi Vilniuje ir Peterburge, aukštojo mokslo nebaigė, nes mirė tėvas, tad grįžo į namus ir tvarkė ūkį. Čia pastatė muziejaus pastatą, kuris išliko iki mūsų dienų. Pastačius paaiškėjo, kad jis per mažas. Muziejui pastato ieškojo Vilniuje. Jo rinkinyje buvo apie 1600 archeologinių radinių,

[547] Šnapštys. Mūsų piliakalniai/ Viltis. 1910 11 10(23).

apie 5000 numizmatikos vienetų, tarp kurių 37 auksinės monetos[548]. Našlė vyro rinkinius paliko Mokslo mylėtojų draugijai, iš kur 1929 m. archeologiniai radiniai pateko į Vilniaus universitetą[549]. Jis paskelbė straipsnį apie Pašušvio (Kėdainių r.) kapinyno radinius[550].

XX a. pradžioje įvairių su archeologija niekuo nesusijusių asmenų, tenkinusių savo smalsumą, kasinėjimų įvairiuose archeologijos paminkluose dar padaugėjo. Taip 1910–1912 m. Narkūnų piliakalnyje radinių ieškojo Utenos mokytojas **Markulis** su mokiniais[551]. 1913 m. Pakalniškių (Kauno r.) senkapyje štabkapitonas **G. Janyševas** ištyrė 41 griautinį kapą su gana gausiomis XV–XVI a. įkapėmis[552]. Tokie kasinėjimai formavo naujas ar gausino jau turimas kolekcijas. M. Brenšteinas nurodo, kad 1902 m. kunigaikščio **Mykolo Oginskio** rinkinyje buvo 65 archeologiniai radiniai iš Gondingos, Medvėgalio, Girgždūtės, Šatrijos kalno[553]. Ne tiek daug archeologinių radinių 1908 m. turėjo Panemunėlio (Rokiškio r.) klebonas **J. Koscicla**, Ringuvėnų (Šiaulių r.) dvarininkas **T. Porazinskis** bei kt. Savo kolekcijose turėti vieną kitą archeologinį radinį buvo tapę beveik mada. Intensyvios žemdirbystės krašte ariant daugelį archeologijos paminklų tai padaryti nebuvo sunku, tuo labiau kad kai kurių senienų, pvz., akmeninių kirvukų kai kuriuose Lietuvos regionuose būta apsčiai. Nors dauguma šių rinkinių buvo išblaškyti Pirmojo pasaulinio karo metu, vis dėlto jų dėka šiandien apie radinius iš įvairių paminklų žinome nors truputį daugiau.

Tas pats pasakytina ir apie populiarių straipsnelių srautą, pasipylusį įvairiakalbėje spaudoje nuo XIX a. devintojo dešimtmečio ir kaskart tolydžio didėjantį. Smulkios žinutės pasirodydavo apie surastus įdomesnius radinius, įvairiame kontekste aprašomi piliakalniai, nurodant pasakojimus apie juos, pilkapiai, kitos žmonėms menkai žinomos senos vietos. Tokiose žinutėse probėkšmais šmėsteldavo ir vienas kitas sakinys apie mėgėjiškus kasinėjimus. Neturint išsamios Lietuvos archeologijos bibliografijos, plačiau aptarti tokių žinučių reikšmės bei svarbos Lietuvos archeologijos raidai neįmanoma. Tai didžiulis dar menkai tyrinėtos ir panaudotos archeologinės informacijos klodas, tebelaukiantis savo tyrinėtojų.

---

[548] Žilėnas V. Lietuvos kolekcininkai ir muziejininkai. 1. Antanas Zaborskis // Kultūros barai. 1982. Nr. 12. P. 55.

[549] Ten pat. P. 56.

[550] Zaborski A. Cmentarzysko w Poszuszwiu w pow. i gub. Kowieńskiej/ Światowit. Warszawa. 1906. T. VI. S. 145–148.

[551] Volkaitė-Kulikauskienė R. Narkūnų (Utenos r.) gyvenvietės tyrinėjimai 1975 metais / Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1974 ir 1975 metais. Vilnius. 1977. P. 33.

[552] Urbanavičius V. Senųjų tikėjimų reliktai Lietuvoje XV–XVII amžiais (2. Pagonybės liekanos Pakalniškiuose XVI–XVII amžiais// MADA. 1974. T. 4(49). P. 71–72.

[553] Butrimas A. Archeologiniai rinkiniai Kauno gubernijos dvaruose (M. Brenšteino duomenimis)/ Jaunųjų muziejininkų konferencijos „Muziejai ir jų kolekcijos" pranešimų tezės. Vilnius. 1987. P. 13.

1914 m. rugpjūčio 1 d. kilęs Pirmasis pasaulinis karas, į kurį tuojau įsitraukė ir Rusija, nutraukė bet kokią archeologinę veiklą jos teritorijoje. Nors 1914–1915 m. pavasarį permainingi karo veiksmai vyko tik vakariniame Lietuvos pasienyje su Vokietija, civilinis gyvenimas krašte buvo gerokai apmiręs. Iš krašto pasitraukė nemažai žmonių, kartu išveždami ir savo turėtas kolekcijas. Iš likusių Lietuvoje ne viena jų buvo išgrobta ar kitaip prapuldyta. Sustojo draugijų bei muziejų veikla. Vilniaus senienų muziejus buvo uždarytas, jo vertingiausi eksponatai (tarp jų ir archeologiniai radiniai) buvo evakuoti į Rusiją. Iš ankstesnių tyrinėtojų tik vienas T. Daugirdas pasiliko Kaune globoti miesto muziejaus rinkinių. 1915 m. vasarą ir rudenį Vokietija okupavo beveik visą Lietuvą, kurioje įsigalėjo okupacinis vokiečių režimas. Vokiečių kareiviai, apsistoję Lietuvoje frontui stabilizavusis, kai kuriose vietose iš smalsumo ar dyko buvimo kasinėjo kai kuriuos archeologinius paminklus. Tarp jų galėjo būti ir ragavusių archeologijos mokslo tėvynėje. Žinios apie tokius kasinėjimus išliko labai fragmentiškos. Apie 1918 m. vienas vokiečių karininkų gana sėkmingai kasinėjo Rudaminos piliakalnio šiaurės vakarinę dalį ir šiaurės rytų pakraštį. Šių kasinėjimų metu surasti gausūs ir įvairūs radiniai buvo eksponuojami Seinuose[554]. Pora straipsnelių vokiečių spaudoje skirta piliakalniams[555]. Tai daugiau ikikarinių L. Kšivickio duomenų pakartojimas savais žodžiais vokiečių kalba. Tai beveik ir viskas, kas archeologijos srityje įvyko Lietuvoje per 4 metus. Pirmasis pasaulinis karas sudavė didžiulį smūgį archeologijos mokslui, pirmiausia iš esmės pakeisdamas pačius tyrinėtojus. Dauguma senųjų archeologų Lietuvoje nutraukė savo veiklą, atsidūrę Lietuvai priešiškose valstybėse. Kita ne mažiau skaudi netektis buvo dvaruose sukauptų kolekcijų, tarp jų ir archeologinių, praradimas. Daugelyje vietų senienas vėl teko pradėti rinkti iš naujo.

Susikūrusi Lietuvos Respublika pagal savo ekonomines išgales bei mokslinį potencialą archeologiją plėtojo labai pamažu. Vis dėlto daugiau kaip per 20 nepriklausomybės metų susikaupė didžiuliai archeologinės tematikos informacijos kiekiai, kurie iki šiol yra menkai apdoroti bei išnagrinėti. Tad šio Lietuvos archeologijos raidos etapo išsami istorija dar laukia savo tyrinėtojų.

VALSTYBĖS ARCHEOLOGIJOS KOMISIJA

Besikurianti Lietuvos valstybė anksti atkreipė dėmesį į apverktiną krašto kultūros vertybių būklę baigiantis Pirmajam pasauliniam karui. Valstybės archeologijos komisijos ištakos siekia dar 1918 m. Lietuvos Tarybos sudarytos komisijos archyvų sutvarkymo ir išvežtų kultūros vertybių grąžinimo veiklos laikus[556]. Tačiau dažnai besikeičiant politinei padėčiai Lietuvoje, ypač Vilniaus krašte, vienu metu iniciatyvą

[554] Kulikauskas P. Rudaminos (Lazdijų r.) piliakalnio 1965 m. tyrinėjimų duomenys/ Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija. 1972. T. XIII(2). P. 84.

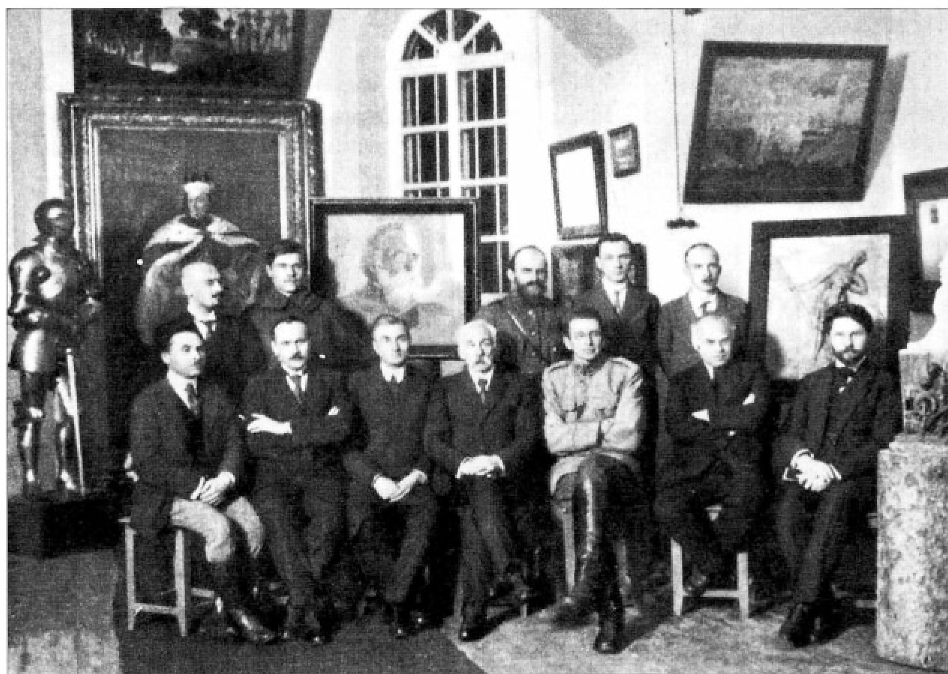
[555] Altlitauische Befestigungsanlagen/ Das Litauen–Buch. Auslese aus der Zeitung der 10. Armée. Vilno. 1918. S. 69–73; Hentschen W. Die litauischen Pilkalnis und die deutschen Walburgen/ Das Litauen–Buch. Auslese aus der Zeitung der 10. Armée. Vilno. 1918. S. 74–75.

[556] Keršytė N. Valstybės archeologijos komisija// Baltų archeologija. 1996. Nr. 2(9). P. 24.

buvo perėmę bolševikai. Jiems laikinai paėmus valdžią didesnėje Lietuvos dalyje, V. Kapsuko-Mickevičiaus vyriausybė griebėsi kurti archeologinę komisiją. 1918 m. Liaudies švietimo komisariatas nusprendė steigti Vilniuje Tautos muziejų ir archeologinę komisiją, kurios vadovu paskyrė J. Basanavičių. Buvo paruošti muziejaus įstatai, numatyta jo struktūra, darbo kryptys, duotos patalpos, į kurias pradėti gabenti eksponatai. Tačiau darbą nutraukė lenkų okupacija.

Sudaryta nepriklausomos Lietuvos vyriausybė įsikūrė Kaune – laikinojoje Lietuvos sostinėje. Čia ir buvo įkurta Valstybės archeologijos komisija (toliau – tiesiog Komisija) apsprendė archeologijos mokslo raidą Lietuvoje penkiolikai metų į priekį. 1919 m. gegužės 28 d. pas švietimo ministrą J. Tūbelį įvyko steigiamasis komisijos posėdis. Jame dalyvavo T. Daugirdas. V. Nagevičius, V. Virbickas, kurie šią komisiją ir įsteigė bei nustatė jos pagrindinius tikslus ir uždavinius. Komisijos programa buvo didelė. Ji kėlė sau uždavinį ieškoti ir saugoti liekanas tautų, gyvenusių ir gyvenančių Lietuvoje, rinkti žinias apie senovės paminklus, juos aprašyti, vertinti sukauptą medžiagą moksliniu požiūriu. V. Nagevičius paruošė Archeologijos komisijos įstatymą. Šiuo įstatymu numatyti komisijos tikslai ir uždaviniai. Jos pirmininku buvo paskirtas T. Daugirdas. Komisija kėlė sau uždavinį tyrinėti Lietuvos praeities liekanas, saugoti jas, rūpintis sugrąžinti kultūros vertybes į Lietuvą. Švietimo ministerija nustatė komisijos darbo instrukcijas ir rinko jos narius. Buvo sudarytos Valstybės archeologijos komisijos taisyklės, kuriose aiškiai išdėstytos darbo sritys ir teisės. Pirmame taisyklių punkte minimi globojami paminklai. Tai piliakalniai, kapinynai, aukų kalnai, senovinės bažnyčios, rūmai, archeologinės kolekcijos, archyvai ir kiti dokumentai. Antrasis punktas numato, kad Komisija valstybės lėšomis ruošia ekspedicijas, sudaro mišrias archeologų, architektų ir dailininkų komisijas paminklams apžiūrėti, jiems išlaikyti ir restauruoti, steigia revizijos komisijas archyvams prižiūrėti. Trečiame skyriuje nurodomos Komisijos darbo sritys. Tai istoriniai ir archeologiniai, architektūros ir dailės, archeografiniai tyrinėjimai. Ketvirtame punkte išvardijamos prie Komisijos organizuojamos įstaigos: centrinis Lietuvos archeologijos muziejus, centrinis istorijos muziejus ir centrinis istorinis Lietuvos archyvas. Taisyklėse išvardyta ir archeologijos komisijos vadovybė, kurią sudarė konservatorius, archyvo vedėjas, kasinėjimų skyriaus vedėjas, senovės architektūros skyriaus vedėjas, dailės ir archeografijos skyriaus vedėjai bei reikalingas darbuotojų skaičius. Komisijoje buvo 3 skyriai. Senovės kultūros skyriaus vedėju tapo V. Nagevičius, senovės rūmų – V. Verbickas, archeografinio-juridinio – A. Janulaitis, centrinio archyvo – E. Volteris. Vėliau Komisijos struktūra ne kartą buvo iš dalies keičiama ir reorganizuojama. 1919 m. rugpjūčio 18 d. buvo paskelbtas Valstybės archeologijos komisijos įstatymas, trumpai nubrėžęs Komisijos funkcijas: rinkti, tyrinėti, saugoti ir grąžinti į Lietuvą kultūros vertybes[557]. Kaip tai daryti, Komisijos nariai turėjo kiekvienas atskirą supratimą, tad įvairių projektų bei siūlymų jos posėdžiuose tikrai netrūko. Nesant pakankamo Komisijos veiklos teisinio reglamentavimo ir tuo pačiu finansinio pagrindo, jai teko nelengvas palikimas. Dėl žmonių ir lėšų trūkumo, narių tarpusavio nesusiklausymo ji nedaug ką tenuveikė. Nors Komisijai priklausė ir nemažai puikių kvalifikuotų specialistų, kaip K. Jablonskis, A. Janulaitis, E. Volteris, V. Nagevičius, P. Tarasenka, V. Dubenec-

[557] Ten pat. P. 26.

60 pav. Valstybės archeologijos komisija 1921 m. Iš kairės į dešinę sėdi P. Ruseckas, V. Verbickas, K. Šaulys, E. Volteris, V. Nagevičius, A.Janulaitis, A. Žmuidzinavičius; stovi J. Žilevičius, nežinomas asmuo,V. Biržiška, P. Galaunė, K. Jablonskis (Žemaitytė Z. Paulius Galaunė. Vilnius. 1988.)

kis, J. Žilinskas, A. Daniliauskas, kiekvienas jų į kultūros paveldo išsaugojimo problemas žiūrėjo savo specifiniu žvilgsniu. Komisijai iš pradžių vadovavo T. Daugirdas, o 1919 m. lapkričio 1 d. jam mirus, E. Volteris (60 pav.). Šiam 1923 m. atsisakius pirmininko pareigų, juo tapo A. Janulaitis. 1920–1922 m. kasinėjimų skyriui buvo skirta po 6000–10 00 auksinų per metus (iš bendros 141 00–627 00 auksinų sumos), 1923–1925 m. po 2000–8000 Lt. 1924 m. papildomai buvo skirta 20 00 Lt J. Žiogo archeologinei kolekcijai pirkti, tačiau tai kažkodėl nebuvo padaryta[558]. Net ir palyginti nedidelės lėšos kasinėjimams ne visuomet buvo pilnai panaudojamos. 1925–1926 m. Komisija dėl lėšų stygiaus iširo. Kultūros ir istorijos paminklai formaliai liko be globos. Po kelerių metų pertraukos Valstybės archeologijos komisija buvo atgaivinta. 1929 m. spalio 20 d. buvo kreiptasi į Lietuvos universiteto senatą, prašant Komisijai įsikurti prie universiteto. Tam entuziastingai pritarė rektorius V. Čepinskis. Pagaliau 1930 m. Komisijos veikla buvo atnaujinta. Pirmininku tapo K. Jablonskis. Iš archeologų į atnaujintą Komisiją įėjo P. Tarasenka ir E. Volteris[559]. K. Jablonskis rūpinosi

[558] Dakanis B. Valstybės archeologijos komisijos archeologinė medžiaga/ Jaunųjų istorikų darbai. Vilnius. 1987. T. 6. P. 92.

[559] Kultūros paveldo centro archyvas. F. 1. A. 1. Nr. 133. P. 338–339.

kultūros paminklų apsauga, siekė, kad prie Komisijos būtų paminklų apsaugos valdyba, kad būtų išleisti paminklų registracijos įstatymas bei meno ir kultūros turtų išvežimo iš Lietuvos įstatymai. Iki tol Lietuvoje kitokių įstatymų nebuvo, nors kitose Europos šalyse jie jau seniai funkcionavo. Šis laikotarpis buvo įvairių paminklų apsaugos teisinių ir organizacinių projektų (deja, taip ir nerealizuotų) kūrimo metas[560]. Komisijos lėšos: 1930 m. – 15 000 Lt, 1931 m. – 30 000 Lt, 1932 m. – 20 000 Lt, 1933 m. – 20 000 Lt, 1934 m. – 23 700 Lt, 1935 m. – 34 000 Lt[561]. Šios santykinai nemažos lėšos ne visuomet buvo panaudojamos racionaliai.

Esama padėtis 1934 m. pradžioje paskatino Švietimo ministeriją įsteigti Senovės paminklų apsaugos referentūrą. Jos vadovu paskirtas teisininkas Vladas PRYŠMANTAS (1895 03 23 Žalimuose (Kretingos r.) – 1960 05 12 Vilniuje). Šio žmogaus, nors ir ne archeologo, trumpa labai energinga veikla buvo bene ryškiausias tarpukario Lietuvos kultūros paminklų apsaugos epizodas. Gimęs eigulio šeimoje, jis studijavo Berlyne bei Kilyje (Vokietija) ekonomiką, 1927–1928 m. Kauno universitete teisę, tačiau visur dėl kitų darbų studijų nebaigė. Iki paskiriant jį referentu senovės paminklų ir muziejų reikalams V. Pryšmantas dirbo revizoriumi bei inspektoriumi Žemės ūkio bei Finansų ministerijose. Atleistas 1937 m. iš kultūros paminklų konservatoriaus pareigų dėl nesutarimų su muziejaus vadovybe, V. Pryšmantas dirbo daugiausia bibliotekose, pokario metais vienu metu užėmė Kretingos kraštotyros muziejaus direktoriaus postą, paskutiniuoju metu dirbo Lietuvos istorijos institute, kur tyrinėjo jo mėgstamą istorinę geografiją. Ministerijos įpareigotas, V. Pryšmantas dalyvavo Archeologijos komisijos posėdžiuose. Susidarė kebli situacija dėl abiejų įstaigų funkcijų. Tarp Komisijos ir referentūros prasidėjo konkurencija ir net netolerancija. 1935 m. sausio 7 d. K. Jablonskis iš pirmininko pareigų buvo atleistas ir į jo vietą paskirtas V. Pryšmantas, o nariai buvo P. Galaunė ir J. Puzinas. Taip buvo sujungta Valstybės archeologijos komisija ir Senovės paminklų apsaugos referentūra. Nesutikdami su pagrindine V. Pryšmanto vadovaujamos Komisijos darbo kryptimi – paminklų registracija, iš jos atsistatydino abu nariai. 1935 m. liepos 2 d. VAK pirmininkas V. Pryšmantas nurodo, kad Senovės paminklų apsaugos skyriuje buvo Emilis Šneideraitis, Senovės paminklų inventorizavimo skyriuje – Stasys Jakštas, Archeologijos skyriuje – Germana Navickaitė, archyve, etnografijos skyriuje, – Juozas Lingis, istorinių paminklų bei architektūros ir meno paminklų skyriai (abu su archyvu) bendradarbių neturėjo, Žemės vardyną tvarkė K. Alminauskis, A. Navarackas, B. Kviklys[562]. V. Pryšmantas iškart ėmėsi energingų veiksmų išvedant Lietuvos kultūros paminklų apsaugą iš krizinės situacijos. Pirmiausia jis suorganizavo Valstybės archeologijos komisijos ankstesnės veiklos reviziją, kurią 1935 m. įvykdė Valstybės kontrolė[563]. Jos metu buvo finansiškai įvertinta ankstesnė jos veikla, o naujasis vadovas susidarė išsamų vaizdą apie Komisijos veiklą ir problemas. Jausdamas kompetentingų darbuotojų trūkumą, jis surengė Senovės paminklų apsaugos kursus, kuriuose paskaitas skaitė žymiausi to meto specialistai. Archeologijai buvo numatyta 35 valandos. 1934 m.

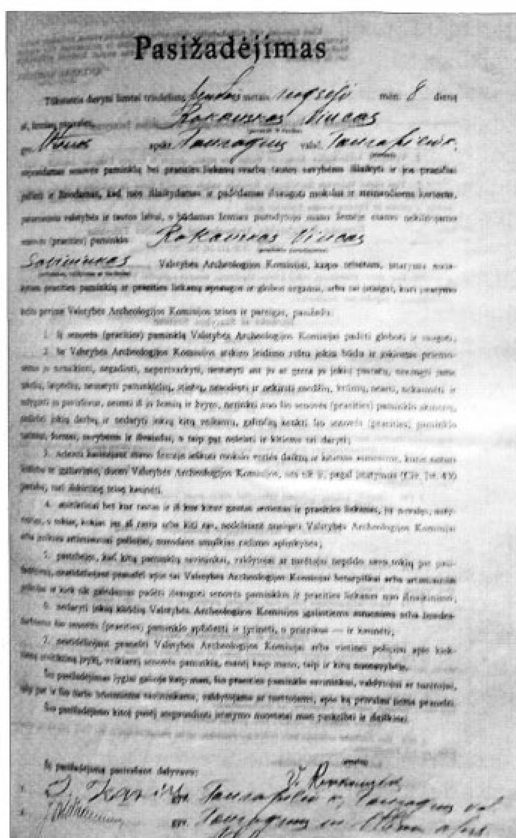
[560] Keršytė N. Valstybės archeologijos komisija// Baltų archeologija. 1996. Nr. 2(9). P. 29.

[561] Kultūros paveldo centro archyvas. F. 1. A. 1. Nr. 133. P. 340.

[562] Ten pat. P. 335.

[563] Kultūros paveldo centro archyvas. F. 1. A. 1. Nr. 133. P. 380.

lapkričio 5 – 1935 m. liepos 2 d. vykusius kursus lankė 115 asmenų, iš kurių baigimo pažymėjimus gavo 48[564]. Deja, tai buvo padaryta viršijant Komisijos galias, taip pat ir finansines. Švietimo ministerijos Kultūros reikalų departamento direktorius A. Juška 1935 m. rugpjūčio 9 d. reikalavo panaikinti Senovės paminklų apsaugos kursus iki rugsėjo 1 d.[565]. Pradėta rūpintis Komisijos patalpomis. Iki 1935 m. komisija dirbo Švietimo ministerijos patalpose, 1935 m. persikėlė į Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus patalpas, kur iš pradžių užėmė dešiniojo fligelio apačioje vieną kambarį ir ruošėsi užimti tris kambarius[566]. Gana greitai pradėta inventorizuoti kultūros vertybes. Už šio darbo valandą mokėta iki 1,5 Lt, tad darbai vyko sparčiai. Iš visokios literatūros išrinkinėti archeologinių ir kitokių kultūros vertybių pavadinimai ir adresai, pagal juos pildytos standartinės Komisijos anketos ir pagal susitarimą su Vidaus reikalų ministerija siųstos valsčių policininkams, kurie sutikslindavo žinias vietose, gaudavo jų savininkų parašus, kad šie objektai nebus ardomi (61 pav.). Už tokio įsipareigojimo sąlygų nesilaikymą buvo grasinama net katorga. Tai buvo policinės priemonės, tačiau nesant juridinės apsaugos bazės, labai efektyvios, kurios per labai greitą laiką nutraukė daugelio archeologijos paminklų žalojimą, ir tai kai kur truko dar iki pokario metų. Kadangi Komisija neturėjo galimybių kaip nors kompensuoti žemės darbų uždraudimo tiems savininkams, kurie, be jam tekusio archeologijos paminklo, daugiau neturėjo ką dirbti, tokiuose paminkluose (apie 60 piliakalnių Lietuvoje) vis dėlto teko leisti arti žemę. Tačiau ši problema užgriuvo jau Komisijos funkcijas paveldėjusį Vytauto Didžiojo kultūros muziejų. Komisijoje V. Pryšmantas pradėjo rengti žvalgomąsias inventorizacines ekspedicijas, kurių metu buvo daromi kultūros vertybių matavimai, kitokia fiksacija. Archeologijos

Pasižadėjimas

61 pav. Pasižadėjimas neardyti archeologijos paminklo – Taurapilio piliakalnio (Kultūros paveldo centro archyvas. Valstybės archeologijos komisijos medžiaga. F. 1. A. 1. Nr. 60. P. 301)

---

[564] Keršytė N. Valstybės archeologijos komisija// Baltų archeologija. 1996. Nr. 2(9). P. 30.
[565] Kultūros paveldo centro archyvas. F. 1. A. 1. Nr. 133. P. 337.
[566] Ten pat. P. 339.

paminklų (piliakalnių) darytos topografinės nuotraukos, kurios vėliau buvo dažnai siejamos su P. Tarasenkos vardu. Tokia ekspedicija 1936 m. rugsėjo 16 – spalio 10 d. buvo surengta į Vakarų Lietuvą. Ekspedicijos darbo tempas buvo labai intensyvus. 4 žmonės, V. Pryšmanto vadovaujami, suinventorizavo 106 archeologinius, 85 etnografinius, 113 istorinių, 176 statybos paminklus, padarė 26 topografines nuotraukas, nufotografavo 370 archeologinių, 130 etnografinių, 448 statybos, 152 istorinius, 61 paminklą pakelėse bei 80 bendro pobūdžio paminklų[567]. Rugsėjo 23 d. nuo 6 val. 10 min. iki 9 val. 30 min. padaryta Kalnėnų (Jurbarko r.) piliakalnio topografinė nuotrauka, rugsėjo 24 d. nuo 13 val. 20 min. iki 14 val. – Opstainių (Tauragės r.) piliakalnio topografinė nuotrauka, tą pačią dieną nuo 16 val. 15 min. iki kitos dienos 18 val. trys nuotraukos Bitėnuose (Šilutės r.) ir t. t.[568]. Per 1935–1936 m., pasitelkus net 468 bendradarbius, surinkta žinių apie 4041 paminklą[569]. Kartu buvo tvarkomas ir Komisijos archyvas. 1938 m. vasario 28 d. jį ir kitą buvusios Komisijos turtą perdavus Vytauto Didžiojo kultūros muziejui išvardyta nemažai archyvinių pozicijų: 16 bendrų bylų, 24 stalčiukai kartotekų, 57 atskiros bylos apie paminklus apskrityse, per tūkstantį Lietuvos žemėlapių, per 200 atskirų paminklų ir bendrų planų, 4354 negatyvai ir kt.[570]. Gaila, kad vėliau nemaža dalis šios medžiagos buvo išblaškyta, o kas išliko, daugiausia saugoma dabartiniame Kultūros paveldo centro archyve[571].

Oficialiai Komisija dar veikė iki 1936 m. pabaigos – Vytauto Didžiojo Kultūros muziejaus įkūrimo. Prie muziejaus liko tik Lietuvos kultūros paminklų apsaugos konservatorius (šias pareigas 1936–1937 m. užėmė V. Pryšmantas), o referentūra buvo panaikinta.

Sunkiomis ir nepalankiomis sąlygomis teko dirbti Valstybės archeologijos komisijos darbuotojams. Ji neturėjo mokamų etatų, trūko lėšų. Tik darbuotojų pasiaukojimo dėka darbas vyko toliau. Komisija daug dėmesio skyrė kultūros paminklų apsaugai, skelbė spaudoje straipsnius, rašė įvairioms įstaigoms memorandumus, vykdė paminklų registraciją ir tyrinėjimus, ragino Švietimo ministeriją efektyviai saugoti kultūros paminklus, sudarė archeologinių paminklų kartoteką.

Archeologijos istorijai svarbiausia yra archeologinė (siaurąja prasme) Komisijos veikla. Plačiau apibūdintas tik atskirų šiuos darbus vykdžiusių asmenų mokslinis indėlis. Iš archeologinių kasinėjimų pirmiausia reikia paminėti 1921 m. V. Nagevičiaus vykdytus tyrimus Pryšmančiuose. Tam tikrą impulsą Lietuvos archeologijos mokslui davė 1923 m. A. Spicyno atvykimas į Lietuvą. Jį pakvietė Valstybės archeologijos komisija. Šis žymiausias rusų archeologas atliko didžiulį darbą Lietuvos archeologijos srityje, suklasifikuodamas ir apibendrindamas archeologinius radinius. Svarbus Komisijos darbų baras 1930–1934 m. buvo archeologijos paminklų tyrinėjimų, vykdytų V. Nagevičiaus, E. Volterio ir P. Tarasenkos, finansinis rėmimas. Tam buvo skiriama nemaža visai Komisijai tekusių lėšų dalis, tačiau deramas atsiskaitymas už šiuos

[567] Keršytė N. Valstybės archeologijos komisija// Baltų archeologija. 1996. Nr. 2(9). P. 30.

[568] Nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyrius. F. 57–162. P. 37.

[569] Keršytė N. Valstybės archeologijos komisija// Baltų archeologija. 1996. Nr. 2(9). P. 30.

[570] Nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyrius. F. 57–165. P. 72–84.

[571] Kultūros paveldo centro archyvas. F. 1. A. 1 (Valstybės archeologijos komisijos medžiaga). Iš viso 207 bylos.

tyrinėjimus vėlavo. 1935 m. už 1932 m. nebuvo atsiskaitęs E. Volteris už Apuolės kasinėjimus 1242 Lt, V. Nagevičius už komandiruotę į konferenciją (avansas) 2905 Lt, už Apuolės piliakalnio kasinėjimus 333,2 Lt[572]. Reikalaujant atsiskaityti už išleistas lėšas buvo gauta nemažai archeologinių tyrimų ataskaitų, kurios kitaip vargu ar iš viso būtų buvusios parengtos. Net protestavusį V. Nagevičių pavyko „prispausti" atiduoti kasinėjimų medžiagą Komisijai, tegu ir nesutvarkytą. Svarbiausias dalykas, už ką dabarties archeologai turi būti dėkingi Komisijai, – tai archeologijos paminklų apsauga. Jeigu ne 1935–1936 m. šių paminklų inventorizacijos ir apsaugos kampanija, šiandien nemažos dalies archeologijos paminklų jau nebeturėtume. Ji sulaikė daugelio archeologijos paminklų ardymus dešimtmečiams. Komisijos suformuotas archyvas vėlesniems archeologams tapo neįkainojamu šaltiniu ieškant naujų arba kadaise žinotų ir užmirštų archeologijos paminklų. Dar viena Komisijos veiklos išdava buvo ta, kad kraštui buvo akivaizdžiai parodyta, jog ir neturint įstatyminės bazės bei pakankamai lėšų, galima efektyviai apsaugoti archeologijos paminklus, svarbu tik ryžtingai imtis tai daryti.

Valstybės archeologijos komisija buvo savo laikotarpio institucija. Atsiradusi kaip pažangiausių ano meto Lietuvos inteligentų protų rūpestis krašto praeities kultūros palikimu, ji daug kur buvo sekimas analogiškomis kitų Europos valstybių organizacijomis. Tačiau dėl didžiulio numatomų darbų masto, valstybės finansinio silpnumo ir menko jos narių kultūros paminklų apsaugos išmanymo ji daug kur tapo popierine. Archeologijos paminklų apsauga, tyrinėjimai ir registravimas jos veikloje tapo savotiška išimtimi, visų mūsų sąmonėje galutinai įtvirtinusia archeologiją siaurąja prasme.

VLADAS NAGEVIČIUS

1918 m. rugpjūčio mėnesį iš Krymo į Vilnių grįžo V. Nagevičius. Veikiai jis įstojo į besikuriančią nepriklausomos Lietuvos kariuomenę savanoriu, 1918 m. lapkričio 21 d. buvo paskirtas kariuomenės sanitarijos tarnybos viršininku. 1919 m. pavasarį jis persikėlė į Kauną, kur vėl įsitraukė į kariuomenės gyvenimą. 1920 m. gegužės 20 d. V. Nagevičiui buvo suteiktas generolo leitenanto laipsnis. Kariuomenės sanitarijos tarnybai jis vadovavo per visą nepriklausomos Lietuvos gyvavimo laikotarpį. Jis pasižymėjo visuomeniniu aktyvumu: globojo karo invalidus, karininkus, prisidėjo prie Lietuvos didžiosios kunigaikštienės Birutės draugijos, Lietuvai pagražinti draugijos, Suomių – lietuvių draugijos, Jūrininkų sąjungos, Gyvuliams globoti draugijos veiklos, trims pastarosioms net kurį laiką vadovavo. 1921 m. per 24 dienas (sausio 22 – vasario 16 d.) įkūrė Karo muziejų ir visą nepriklausomybės laiką buvo jo viršininkas. Kaip aukštas pareigas valstybėje užimantis žmogus, V. Nagevičius buvo apdovanotas įvairiais Lietuvos ir kai kurių kitų šalių ordinais bei medaliais[573] (62 pav.). Ketvirtame dešimtmetyje pagal tuometę madą V. Nagevičius

[572] Kultūros paveldo centro archyvas. F. 1. A. 1. Nr. 133. P. 341.

[573] Nagevičienė V. Vladas Nagius Nagevičius/ Generolo gydytojo Vlado Nagiaus Nagevičiaus gyvenimo ir darbų apžvalga. Putnam. 1962. P. 37–38.

savo pavardę sulietuvino, tapdamas Nagiu[574]. 1933 ir 1935 m. dalyvavo tarptautiniuose karo medicinos kongresuose Madride (Ispanija) ir Briuselyje (Belgija). 1938 m. lankėsi Pietų Afrikos Respublikoje pas vietos lietuvius. 1940 m. birželio mėnesį TSRS okupavus Lietuvą, V. Nagevičius buvo atleistas iš Karo muziejaus viršininko, o birželio 25 d. ir iš karo sanitarijos valdybos viršininko pareigų, leidžiant jį į atsargą. 1941 m. birželį sudaryta Laikinoji Lietuvos vyriausybė grąžino jį į Karo muziejaus viršininko pareigas. 1943 m. V. Nagevičius buvo išrinktas vokiečių okupacinės valdžios generalinio tarėjo P. Kubiliūno patariamosios tarybos nariu, kartu su kitais ėmėsi organizuoti vietinę rinktinę. Vėl artėjant bolševikams jis pasitraukė į Pietų Austriją, apsigyveno Švarcacho kaime, 1949 m. persikėlė į JAV, kur įsikūrė Klivlendo priemiestyje. Čia ir mirė. Buvo palaidotas Klivledo Marijos kapinėse, iš kur jo ir žmonos palaikai 1995 m. rugsėjo 8 d. perkelti į Kretingą ir palaidoti šalia tėvų miesto kapinėse.

62 pav. Vladas Nagevičius (Nagevičienė V. Vladas Nagius Nagevičius / Generolo gydytojo Vlado Nagiaus Nagevičiaus gyvenimo ir darbų apžvalga. Putnam. 1962. P. 38)

V. Nagevičius buvo energingas ir ryžtingas žmogus, dažnai priimdavęs netradicinius sprendimus ten, kur matė esant reikalinga. Pastačius naują Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus pastatą, 1936 m. jis, naudodamasis savo tarnybine padėtimi, Karo muziejui paėmė daugiau patalpų, nei turėjo atitekti, dėl to patyręs konfliktų su tuometiu muziejaus direktoriumi P. Galaune. V. Nagevičius mėgo meną, nepraleisdavo nė vienos rimtesnės parodos, karo muziejui užsakinėdavo paveikslus pas dailininkus. Taip pat dažnai jis lankydavo operas, baletus bei teatrą. Kaune jis gyveno Daukanto gatvės 12 nr., trečiame aukšte, pastogėje be didesnių patogumų bei su savotišku apstatymu. 1925 m. kaip savanoris gavo 20 ha žemės Žemaitkiemyje (Kauno r., netoli Babtų), papildomai išsinuomojo dar 60 ha, ir jį sutvarkęs, ten sėkmingai ūkininkavo. Žemaitkiemyje daugiausia šeimininkavo jo žmona Veronika Baronaitė-Nagevičienė, kurią jis vedė 1926 m. Nagevičiai vaikų neturėjo. Žemaitkiemyje V. Nagevičius priiminėjo įvairius svečius, rengdavo gegužines.

Į archeologinę veiklą V. Nagevičius įsitraukė veikiai po sugrįžimo į Lietuvą. 1919 m. įsteigus Valstybės archeologijos komisiją, jis tapo jos Senovės kultūros skyriaus vedėju. Būdamas šiose pareigose, 1921 m. jis surengė didelius anais laikais Pryšmančių (Kretingos r.) kapinyno kasinėjimus. Kapinynas buvo pasirinktas tirti kaip ardomas bulviarūsių. 354 m^2 plote surasti 89 griautiniai ir degintiniai kuršių

[574] Kanarskas J. Generolas Vladas Nagius-Nagevičius/ Švyturys (Kretinga). 1991 05 18. Nr. 40. P. 3.

kapai. Žemę kasė vietos kaimiečiai bei gretimos karinės dalies kariai. Čia V. Nagevičius jau panaudojo savo, kaip kariškio, įtaką ir padėtį. Tyrinėjimų metodika buvo gana paprasta: kastos 2–5 m pločio perkasos 30 cm storio sluoksneliais iki pasirodant kapams. Kapai bei radiniai preparuojami kartais naudojant ir oro siurblius. Kad išryškėtų kapų kontūrai, karštą vasarą žemė drėkinta purkštuvais. Derlingas žemės paviršius buvo nukasamas atskirai, kad jo nesumaišytų su įžemiu. Jungiant perkasą viena su kita buvo padarytas beveik visas šiaurinės Pryšmančių kapinyno dalies pjūvis. Kad ateities tyrinėtojai atskirtų kasinėtą vietą nuo nekasinėtos, V. Nagevičius tyrinėto ploto ribas paženklino stambiais akmenimis, juos kas 5 metrai giliai įkasdamas. Pagalbinius darbus kasinėjimų metu atliko specialistai. Radinius piešė dailininkai A. Žmuidzinavičius, P. Kalpokas, A. Galdikas, kapinyno topografinę nuotrauką padarė apskrities matininkas, fotografavo fotografas profesionalas. Radinių datavimo klausimais tyrinėjimų metu V. Nagevičius konsultavosi su specialiai tuo reikalu į Pryšmančius atvykusiu profesoriumi A. Becenbergeriu, kuris geriausiai išmanė kuršių senienas. 17-oje atvejų tarp degintinių kapų iškirti ypatingi kapai, kadangi ten buvo rasta tik vyrams priklausiusių įkapių. V. Nagevičius juos laikė apeigų kažin kur žuvusiems ar palaidotiems kariams pėdsakais.

Nepasitenkindamas Valstybės archeologijos komisijos neveiklumu, V. Nagevičius tris kartus iš jos atsistatydino: 1922 m. birželio 12 d., 1926 m. lapkričio 19 d. ir 1931 m. pabaigoje bei du kartus į ją grįžo – 1923 m. spalio 14 d. ir 1926 m. gegužės 18 d.[575] Galbūt dėl nusivylimo Valstybės archeologijos komisijos neveiklumu jis kurį laiką metė archeologiją, į kurią aktyviai sugrįžo 1930 m. Latvių archeologo F. Baluodžio kvietimu 1930 m. vasarą dalyvavo antrajame Pabaltijo archeologų kongrese Rygoje (pirmas toks kongresas įvyko dar 1912 m. Stokholme). Čia V. Nagevičius eksponavo dalį Pryšmančių radinių, apie juos perskaitė išsamų pranešimą. Susitikimai su žymiais to meto Pabaltijo archeologais vėl paskatino V. Nagevičių griebtis kastuvo. Šįkart tyrinėjimams buvo pasirinktas Apuolės (Skuodo r.) piliakalnis. Tam įtakos turėjo išskirtinė Apuolės padėtis Lietuvos istorijoje bei sėkmingi E. Volterio tyrinėjimai joje.

Apuolės kasinėjimai užtruko dvejus metus. V. Nagevičiui čia svarbiausia buvo padaryti piliakalnio pylimų pjūvius. Tokio darbo iki šiol archeologai Lietuvoje nebuvo darę. Su generolišku užmoju per 6,5 m aukščio didįjį pylimą buvo suplanuotas didžiulis 5 m pločio dugne su 7 vieno metro pločio terasomis iš abiejų pusių pjūvis. Ekspedicijoje kartu dalyvavęs švedų archeologas B. Nermanas „atvėsino" V. Nagevičiaus užmojus, ir kasamas pjūvis viršuje susiaurėjo nuo 19 iki 9 m (63 pav.). Tačiau ir tai buvo milžiniški darbai, kuriems įvykdyti pasitelkta kartais net iki 38 darbininkų, už dieną jiems mokant po 7 litus. Iš viso per pusantro kasinėjimų mėnesio buvo perkasta apie 1300 m^3 žemės, dirbant nuo 8 valandos ryto iki 19 val. 30 minučių vakaro su dviejų valandų pietų pertrauka arba retkarčiais sutrukdant lietui. Kasama buvo 20 cm storio sluoksniais (per kastuvą), už surastus radinius mokant po 5 ir daugiau centų premijos. Kadangi radinių nebuvo gausu, kasėjų dėmesys greitai atbukdavo, ir kai kas praprūsdavo nepastebėta. Tarp kasinėjant išmestų ir vėliau jau užkasant pjūvį rastų daiktų paminėtinas dailus bronzinis XVII a. atspaudas, vaizduojantis berniuką, kairėje rankoje laikantį atverstą knygą, o dešinėje –

[575] Zabiela G. Vladas Nagevičius – archeologas / Žemaičių praeitis. Vilnius. 1994. T. 3. P. 64.

63 pav. Apuolės piliakalnio kasinėjimų vaizdas (NMBRS F. 17. Nr. 334. L. 29)

plunksną[576]. Apuolės kasinėjimuose netruko savotiško žavesio ir iškilmingumo, ką tikrai puikiai sugebėjo organizuoti V. Nagevičius. Kiekvieną dieną buvo iškeliama ir nuleidžiama Lietuvos vėliava, kasinėjimuose dalyvaujant švedams, – ir Švedijos vėliava. Kasinėjimus gausiai lankė ekskursijos – net iki 300 žmonių per dieną, įvairių rangų pareigūnai, įskaitant ir patį ministrą pirmininką J. Tūbelį (64 pav.). V. Nagevičius jiems nevengė aiškinti savo atradimų. Kasinėjimai gana plačiai buvo nušviesti ir spaudoje. Piliakalnyje surasti radiniai nors ir nebuvo kažkuo labai gausūs, tačiau gana sensacingi. Jau pačioje kasinėjimų pradžioje pylimo paviršiuje aptiktos XVI–XVII a. kaimo kapinės, kuriose pjūvio vietoje ištirti 9 griautiniai palaidojimai lentiniuose karstuose. Pylimo pjūvis parodė, kad jis supiltas mažiausiai per 4 kartus. Iš pradžių jo išorėje buvęs iškastas griovys, vėliau plečiant pylimą užpiltas. Trečiajame pylimo aukštinimo etape jo išorė buvo pastatinta gulsčiais rąstais, juos prie pylimo žemės prikalant 60–80 cm ilgio tašytomis medinėmis vinimis. Tokią originalią pylimo konstrukciją V. Nagevičius paėmė į Karo muziejų, kur ji buvo ilgai rodoma. Būtent šio etapo pylimo sluoksniuose buvo aptikta nemažai (per 70 vienetų) geležinių skandinaviškų strėlių antgalių, o tai galutinai patvirtino istorinių šaltinių žinias apie Apuolės puolimą 853 m.

1931 m. piliakalnio aikštelėje V. Nagevičius tyrinėjo čia esantį senąjį šulinį. Darbams vadovavo jo giminaitis studentas Leonas Nagevičius. Iš šulinio įdubimo išsiurbus vandenį ir pašalinus dumblą buvo atkastas gerai išsilaikęs 4,5x4 m dydžio iki 1,5 m aukščio rentinys. Šulinio dugne rastos 2 medinės mentės bei medinis samtis[577].

[576] Žadeikis P. Kas šiemet daroma Apuolėje/ Naujoji Romuva. 1932 07 31. P. 688.

[577] Zabiela G. Vladas Nagevičius – archeologas / Žemaičių praeitis. Vilnius. 1994. T. 3. P. 66.

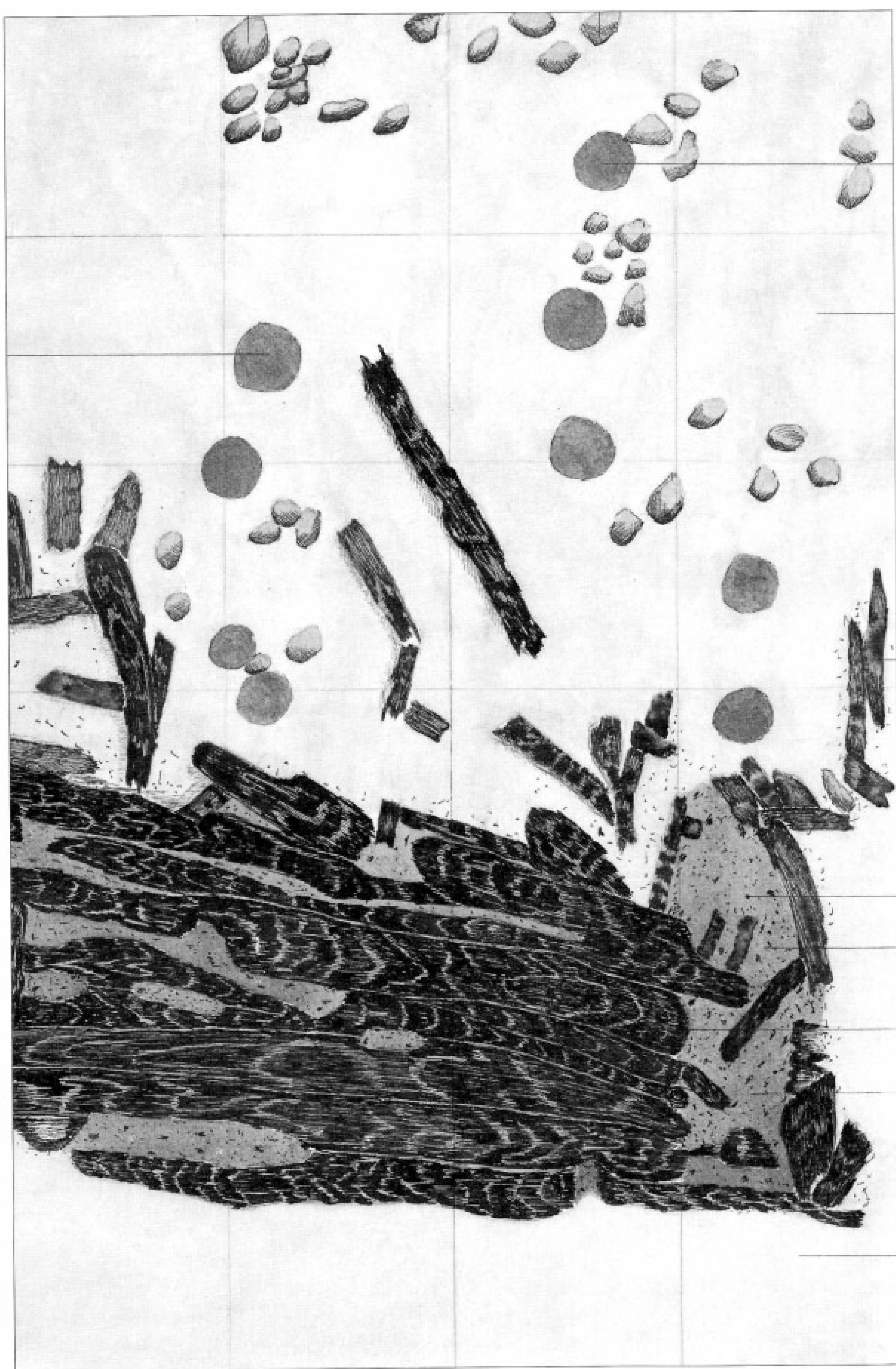

64 pav. Švedų delegacija Apuolėje 1931 m. rugsėjo 1 d. Iš kairės į dešinę – Leonas Nagevičius, nežinomas Lietuvos karininkas, nežinomas Lietuvos karininkas, Pranas Žadeikis, Vladas Nagevičius, Birgeris Nermanas, Veronika Nagevičienė, Kurman, Sigurdas Kurmanas, nežinomas Lietuvos karininkas, Žemaitis, nežinomas asmuo (VDKM Inv. Nr. 3460)

Didžiuliai darbų mastai lėmė jų skubą ir ne visuomet kruopščią fiksaciją. Nors ekspedicijoje dirbo ir profesionalių konsultantų, kaip dirvožemininkas V. Ruokis, fortifikatorius Totlebenas bei kiti, ne viską suspėta aprašyti bei nupiešti. V. Nagevičiaus lauko užrašai daugiau yra žmogaus dienoraštis, kuriame galime surasti duomenų apie orą, darbų organizavimą, įvairius atsitikimus, o ne grynai archeologinė ataskaita. Brėžiniai padaryti tik juodraštiniai ir tik vienas kitas bandytas patvarkyti detaliau (65 pav.). Fotografuojama buvo nemažai, tačiau daugiausia bendri kasinėjimų vaizdai. Padėtį kiek pataisė atvykę filmuotojai, kelias dienas užfiksavę visą kasinėjimų procesą nespalvotoje kino juostoje. Tai buvo pirmasis kino fiksacijos bandymas archeologiniuose kasinėjimuose Lietuvoje ir labai retas tuometėje Europos archeologijoje. Ši kino juosta pasiekė mūsų dienas[578] ir yra puikus gyvas Lietuvos archeologijos istorijos šaltinis. V. Nagevičius Apuolėje išbandė ir aerofotografiją, tačiau per medžius piliakalnio ir kasinėjimų vietos beveik nebuvo matyti ir čia ji apčiuopiamesnės naudos nedavė.

1932 m. V. Nagevičiaus tyrinėjimai Apuolėje buvo mažesnio masto: tyrinėtas mažasis pylimas bei vartų vieta – iš viso 472 m^2 plotas. Didžiojo pylimo papėdėje į aikštelės pusę papildomai atidengtas 28 m^2 plotas, surasti sudegusio pastato sienos likučiai. Šiuos darbus prižiūrėjo kasinėjimuose dalyvavęs latvių archeologas Valdemaras Ginteris (Valdemārs Ģinters, 1899–1979). Vartų vietoje rasta 3,5 m pločio

[578] Saugoma Vytauto Didžiojo karo muziejuje Kaune.

65 pav. Apuolės piliakalnyje atkasto sudegusio pastato planas (VDKM Nr. 77)

66 pav. Impilties piliakalnio kasinėjimų vaizdas 1934 m. rugpjūčio 12 d. (A. Girininko asmeninis archyvas)

senojo kelio į piliakalnį vieta, mažajame pylime irgi užfiksuoti 4 jo rekonstrukcijos etapai. Šįkart kasinėjimus, matyt, dėl lėšų taupymo jau vykdė daugiausia kareiviai (jų dirbo net 16) nei samdomi darbininkai, kuriems mokėta jau po 5 litus per dieną. 1932 m. Apuolės kasinėjimų ekspedicijoje dalyvavo ir kitas latvių archeologas Francis Baluodis (1882–1947), kuris, kaip didesnį piliakalnių kasinėjimo patyrimą turintis, konsultavo V. Nagevičių įvairiais atkastų radinių ir sluoksnių (ypač stratigrafijos) klausimais. Užbaigus Apuolės piliakalnio kasinėjimus, Stokholme buvo surengta jos radinių paroda, kurios pagrindą sudarė 1931 m. B. Nermano iškasti radiniai, kuriuos išvežti leido Švietimo ministerija[579]. Parodos atidarymo proga V. Nagevičius Stokholme Švedijos archeologų draugijoje skaitė pranešimą apie Apuolės piliakalnio kasinėjimus.

1933 m. V. Nagevičius ėmėsi kito didelio ir garsaus Vakarų Lietuvos piliakalnio – Impilties tyrinėjimų. Vėl svarbiausias jo tikslas buvo padaryti didžiojo pylimo (šįkart jo aukštis siekė net 10) pjūvį. Suplanuotų ir įvykdytų darbų mastas buvo toks didžiulis, kad tebėra nepralenktas iki šiol. Nors kasinėjimuose talkino 14 kareivių, pjūvis per 1933 m. kasinėjimų sezoną visiškai nebuvo baigtas. Pylimo pagrinde rastus rąstus teko užkonservuoti kitiems metams. Tyrinėjimų metu paaiškėjo, kad pylimas supiltas per kelis kartus. V. Nagevičiui jo stratigrafija buvo aiškesnė tik iš viršaus ir nuo pat pylimo pagrindo. Atkasti aiškūs rekonstrukcijų ar pylimo didinimo paviršiai buvo vadinami ekspedicijoje dalyvavusių laborantų pavardėmis (pvz., J. Puzino linija).

[579] Šie radiniai dabar saugomi Švedijos valstybiniame istorijos muziejuje Stokholme.

Pylime rasta labai mažai radinių, ir tai savotiškai nuvylė V. Nagevičių. Užtat įtvirtinimų liekanos buvo išlikusios palyginti neblogai. Pirmasis įtvirtinimas buvo medinė siena, sukrauta iš kryžmai sudėtų medžių ant plūkto molio pagrindo. Vėliau ji buvo apdėta stambiais akmenimis, išorė sutvirtinta įkastais ar įkaltais stulpais. Pylimo įtvirtinimai kelis kartus degė.

1934 m. V. Nagevičius pratęsė Impilties piliakalnio tyrinėjimus baigdamas didžiojo pylimo apatinių sluoksnių kasinėjimus (66 pav.). Nuo didžiojo pylimo pjūvio tranšėją pratęsus skersai aikštelės tvenkinio link, buvo padarytas mažojo pylimo pjūvis. Čia rasti tokie pat sluoksniai, kaip ir didžiajame pylime. Šiems tyrinėjimams vadovavo J. Puzinas. Tuo pačiu metu buvo tyrinėjama ir vartų vieta. Išorėje matomo įvažiavimo vietoje atkastos 8 m ilgio, 3 m pločio ir 1,8 m aukščio medinio tunelio liekanos. Kelias į piliakalnį čia, kaip ir Apuolėje, buvo grįstas akmenimis. Vartų tyrinėjimams vadovavo K. Mekas. Radinių vėl aptikta labai mažai. 1934 m. Impilties tyrinėtojas buvo pagerbtas aukščiausiu lygiu. Rugpjūčio 7 d. pavakare čia atvyko Respublikos prezidentas Antanas Smetona su palyda. Per pusantros valandos jis apžiūrėjo tyrinėjimų vietą, radinius, išgėrė arbatos, nusifotografavo su tyrinėjimų dalyviais, o išvykdamas kaip dovaną dirbantiems kareiviams davė 50 litų[580].

Vėliau V. Nagevičius kasinėjimų nebevykdė. Jo pasitraukimo iš aktyvios archeologinės veiklos priežastys nėra visai aiškios. Greičiausiai čia savo vaidmenį bus suvaidinusi kultūros paminklų apsaugos sistemos reorganizacija, kuri nuo 1936 m. buvo patikėta Vytauto Didžiojo kultūros muziejui, su kuriuo V. Nagevičius konfliktavo dėl patalpų.

Be archeologinių tyrinėjimų, V. Nagevičius vienas iš pirmųjų Lietuvos archeologų pradėjo dalyvauti svarbiose tarptautinėse konferencijose, kur skaitydavo savo pranešimus. Be jau minėto kongreso Rygoje, 1932 m. rugpjūtį jis dalyvavo pirmajame tarptautiniame archeologų kongrese Londone, kur rugpjūčio 5 d. skaitė pranešimą apie Apuolės piliakalnio pagrindinius raidos etapus. Kitą pranešimą „Lietuvos pajūrio II–XIII a. įtvirtinimų palyginamoji charakteristika (Apuolės ir Impilties piliakalniai)" V. Nagevičius skaitė 1936 m. rugpjūčio 4 d. antrame tarptautiniame archeologų kongrese Osle (Norvegija). Šio pranešimo klausėsi ir J. Puzinas, kuris, grįžęs į Lietuvą, apie jį atsiliepė skeptiškai. „Referate pasitenkinta tik paprastu dviejų piliakalnių pjūvių sugretinimu. Gilesnių mokslinių išvadų nedaryta"[581].

Ir pagaliau paminėtini spausdinti V. Nagevičiaus darbai, kurie nėra labai gausūs. Pagrindinis darbas yra išsami Pryšmančių kapinyno publikacija[582]. Joje aptariami 1921 m. Pryšmančių kapinyno tyrinėjimų duomenys, ankstesnių ikikarinių pajūrio kapinynų kasinėjimų rezultatai (Kretinga, Kiauleikiai, Kartena, Mockaičiai, Skomantai, Pociai, Norgėlai), Pryšmančių medžiaga paremti straipsneliai apie žalvarį (taip maždaug nuo to laiko buvo pradėta vadinti bronza), geležį, ornamentus bei kuršių kultūrą. Pabaigoje įdėtas trumpas „Lietuvių-vokiečių archeologijos terminų žodynėlis", kurį parengti padėjo kalbininkas A. Salys.

---

[580] Zabiela G. Vladas Nagevičius – archeologas / Žemaičių praeitis. Vilnius. 1994. T. 3. P. 70.

[581] Puzinas J. Šis tas iš tarptautinio archeologų kongreso Osloje/ Rinktiniai raštai. Chicago. 1983. P. 378.

[582] Nagevičius V. Mūsų pajūrio medžiaginė kultūra VIII–XIII amž. (Pryšmančių ir kitų vietų kasinėjimai)/ Senovė. Kaunas. 1935. T. 1. P. 1–124.

V. Nagevičius pirmasis nepriklausomoje Lietuvoje pradėjo archeologinius tyrinėjimus, juos vykdydamas aukštu metodiniu lygiu. Kasinėjimuose jis pirmasis panaudojo tokias naujoves kaip aerofotografija, filmavimas, profesionalius dailininkus, fotografus, kitų sričių konsultantus. V. Nagevičius Lietuvos archeologijos laimėjimus pradėjo pristatinėti prestižiniuose užsienio archeologų kongresuose, pagaliau jis padėjo pagrindus išsamiai lietuviškai archeologinės medžiagos publikacijai, įskaitant ir naujų archeologinių terminų panaudojimą.

Kasinėjimai

1921 m. P r y š m a n č i ų (Kretingos r.) kapinyne ištirtas 353,9 m^2 plotas, rasti 22 griautiniai bei 67 degintiniai kapai su gausiomis VIII–XIII a. įkapėmis.

1931 m. rugpjūčio 5 – rugsėjo 25 d. ir 1932 m. liepos 2–24 d. dienomis A p u o l ė s (Skuodo r.) piliakalnyje padaryti didžiojo (1931 m.) ir mažojo pylimų pjūviai, ištirta vartų ir šulinio vieta (1931 m.) – iš viso 909 m^2 plotas.

1933 m. rugpjūčio antrojoje pusėje – rugsėjo pirmojoje pusėje ir 1934 m. liepos antrojoje – rugpjūčio pirmojoje pusėje I m p i l t i e s (Kretingos r.) piliakalnyje padarytas didžiojo ir mažojo pylimų pjūvis, ištirta vartų vieta, skersine tranšėja perkasta aikštelė (1934 m.) – iš viso apie 1000 m^2.

Svarbiausios publikacijos

Prišmončių milžinkapis/ Naujoji Romuva 1931. Nr. 47. P. 1116–1117; Nr. 48. P. 1147–1150; Nr. 49. P. 1173–1176; Nr. 50. P. 1198–1200; Nr. 51–52. P. 1225–1227; 1932. Nr. 2()54. P. 37–38; Nr. 3(55). P. 62–65; Nr. 8(60). P. 181–186; Nr. 10(62). P. 232–234.

Das Graberfeld von Prižmonti/ Congressus secundus Archeologorum Balticorum. Riga. 1931. P. 337–352.

Die Ausgrabung des Walles der vorgeschichtlicheen Befestigung (Burgberg) Apuolė/ Procedings or the first international congress of prehistoric and protohistoric sciences. London. 1934. P. 302–304.

Mūsų pajūrio medžiaginė kultūra VIII–XIII amž. (Pryšmančių ir kitų vietų kasinėjimai)/ Senovė. Kaunas. 1935. T. 1. P. 1–124 (pakeistas 1931 m. „Naujojoje Romuvoje" spausdinto straipsnio variantas).

EDUARDAS VOLTERIS

Kitas atvykęs į Lietuvą tęsti archeologinės bei kitokio pobūdžio veiklos buvo Eduardas Volteris. Po Spalio perversmo jis liko gyventi Peterburge, kur toliau dirbo privatdocentu universitete. Naktį iš 1918 m. lapkričio 5 į 6 d. jis buvo Ypatingosios komisijos (Čeka) areštuotas, tačiau po kurio laiko paleistas, nepateikus jokių kaltinimų, tačiau kratos metu konfiskavus kai kuriuos mokslinius straipsnius[583]. Išgąsdintas E. Volteris skubiai išvyko iš Peterburgo ir 1918 m. pabaigoje apsigyveno Lietuvoje. Raudonajai Armijai užėmus Vilnių Liaudies

[583] Sankt Peterburgo srities centrinis valstybinis istorijos archyvas. F. 14. Nr. 8649. P. 58.

švietimo komisaru buvo paskirtas V. Biržiška, kurio rūpesčiu manyta steigti Vilniuje viešąją biblioteką, tuomet pavadintą Lietuvos centriniu knygynu. Jo steigimą pavedė E. Volteriui, kuris šį darbą pradėjo 1919 m. sausio 30 d. Užgrobus Vilnių lenkams, E. Volteris išvyko į Kauną. Čia 1922 m. įkūrus universitetą, tapo jo profesoriumi. Universitete skaitė Rusijos, Lietuvos archeologijos, bibliografijos, latvių kalbos ir literatūros paskaitas. 1920 m. E. Volteris buvo išrinktas Valstybės archeologijos komisijos pirmininku, juo buvo trejus metus. 1922 m. jis buvo paskirtas Kauno miesto muziejaus direktoriumi. Čia dirbdamas tvarkė muziejaus rinkinius, daug dėmesio skyrė numizmatikai, muziejaus bibliotekai. 1934 m. išėjęs į pensiją ir toliau domėjosi muziejų ir archeologijos reikalais. Dar 1935–1936 m. vienam šios knygos autorių dar teko jį matyti universiteto Humanitarinių mokslų fakultete, būti jo vadovaujamoje ekskursijoje į V. Nagevičiaus karo ligoninę. Mirė E. Volteris Kaune 1941 m. gruodžio 14 d., sulaukęs 85 metų. Buvo palaidotas Kauno Vytauto gatvėje buvusiose evangelikų kapinėse, netoli nuo pagrindinio įėjimo kairėje pusėje. Likviduojant kapines, jo palaikų į Pertrašiūnų kapines niekas nepasirūpino perkelti, ir šiandieną jo kapo vieta nežinoma.

Memuarinė literatūra apie E. Volterį yra labai gausi. Ją sudaro apie 250 pozicijų[584], kur galime rasti įvairių faktų šiai įvairiapusei asmenybei nušviesti, tačiau atskiro veikalo apie profesorių iki šiol nėra. E. Volteris buvo gyvo būdo, judrus ir veiklus žmogus, senatvėje jau kentėjęs nuo sklerozės. Kūrybingas jis išliko iki pat savo aštuoniasdešimtmečio. Antrasis E. Volterio, kaip mokslininko archeologo, veiklos etapas vyko jam jau esant senyvo amžiaus. Į Lietuvą jis atvyko jau būdamas 62 metų ir labai atitrūkęs nuo archeologijos. Taip jau susiklostė likimas, kad būtent šiuo laikotarpiu jis daugiau pasireiškė kaip archeologas. Tyrinėjimų mastas ir apimtys jo veikloje buvo įvairūs: nuo akmens amžiaus radinių rinkimo iki viduramžių pilių paieškų bei tyrinėjimų. Kasinėjimai vykdyti greitai, be didesnio pasirengimo, nesiekiant didesnių rezultatų. Dažnai jam talkininkaudavo jaunesni pagalbininkai, tarp kurių buvo ir vienas kitas vėliau pradėjęs ir savarankiškus kasinėjimus. Nevengdavo E. Volteris pasikviesti į kasinėjimus ir archeologų profesionalų bei išklausyti jų nuomonės. Toks 1932 m. buvo K. Engelis, dalyvavęs jo kasinėjimuose palei Kauną. Vienu iš svarbiausių kasinėjimų tikslų buvo radinių rinkimas. Tai iš dalies paaiškinama – juk E. Volteris ilgą laiką buvo Kauno miesto muziejaus vedėjas. Tyrinėjimų ataskaitos visuomet buvo silpniausia E. Volterio, kaip archeologo, vieta. Labiau jis mėgo kurti įvairius projektus, o ataskaitas rašydavo tik tokias, kurios reikalavo pateisinimo už jam valstybės kasinėjimams suteiktas lėšas. Lygia greta pastebima ir ardomų senovės paminklų gelbėjimo kryptis. Tai jau E. Volterio, kaip Valstybės archeologijos komisijos nario, priedermė. Jo sielojimasis dėl ardomų archeologijos paminklų aiškiai pastebimas daugelyje jo darbų. E. Volteris yra net kūręs ir teikęs Lietuvos Respublikos švietimo ministrui projektus kaip saugoti kultūros paminklus, tarp jų ir archeologinius[585]. Mokslinėje veikloje E. Volteris mėgo rašyti nedidelius ir nelabai reikšmingus darbelius, daugiausia populiarinti vienokius ar kitokius

---

[584] Bušmienė S. Eduardas Volteris. Vilnius. 1973. P. 73–95.

[585] Zabiela G. Eduardo Volterio darbas paminklų apsaugos srityje/ Mūsų praeitis. Vilnius. 1993. T. 3. P. 127–132.

atradimus. Būdamas labai apsiskaitęs ir turėdamas didžiulę biblioteką, jis nevengdavo įvairių ekskursų į šalis, o tai dažnai atrodo pernelyg laisvas stilius. E. Volterio spausdintame archeologiniame palikime kažin kokių naujovių tikėtis nereikia. Archeologijoje daug ką pasiekęs ir sužinojęs pats, jis iš esmės liko XIX a. pabaigos šio mokslo raidos pozicijose.

Bene žymiausias E. Volterio tyrinėtas archeologijos paminklas buvo Apuolės piliakalnis. Jis čia darbus vykdė trejus metus vienas, o paskui dar dalyvavo V. Nagevičiaus ekspedicijoje. Pirmųjų dvejų metų tyrinėjimai buvo nedidelių apimčių, o 1930 m. jis ištyrė nemažą plotą piliakalnio aikštelėje, iškasdamas 6 tranšėjas. Viena 77,5 m ilgio tranšėja kirto piliakalnį skersai[586]. Tiesa, neseniai A. Tautavičius suabejojo tokių kasinėjimų buvimu, laikydamas, kad jie vyko 1931 m. jau V. Nagevičiaus ekspedicijos Apuolėje metu[587]. Vis dėlto yra pakankamai to meto amžininkų liudijimų, bylojančių, jog tokie tyrinėjimai tikrai vyko 1930 m. 1928–1932 m. buvo labai intensyvios E. Volterio archeologinės veiklos metai. Iš dalies tai susiję su Lietuvos pasirengimu paminėti Vytauto mirties 600 metų jubiliejų. Valstybė archeologiniams tyrinėjimas šia proga skyrė kažkiek lėšų, o E. Volteris buvo vienas iš nedaugelio archeologų, galėjusių jas panaudoti. 1930 m. minint Kauno 900 m. sukaktį, buvo nutarta pilies teritoriją aptvarkyti. Miesto savivaldybė išpirko ten stovėjusius privačius pastatus, nutarė išvežti šiukšles ir ištirti pilies teritoriją. Tuomet dar buvo gyvi pasakojimai ir padavimai apie Kauno pilies požemius, kurių ir ėmėsi ieškoti E. Volteris. Kasinėjimuose dalyvavo ir K. Mekas. Per kiemą ir apsauginį griovį buvo padaryta perkasa, bokšte išvalytos griuvenos, pilies kieme aptikta mūro griuvenų, degėsių, degto molio gabalų, keramikos ir kt. Tačiau didesnių istorinių išvadų tuomet nebuvo padaryta ir, išnaudojus savivaldybės skirtas lėšas, kasinėjimai buvo nutraukti. Jie buvo atnaujinti 1938 ir 1954 m[588].

Kai kas iš E. Volterio darbų liko nepaskelbta. Vieno iš knygos autorių archyve yra E. Volterio straipsnis, spausdintas mašinėle vokiečių kalba, apie Lietuvos archeologinius tyrinėjimus. Jis 21 mašinraščio puslapio ir vadinasi „Tyrinėjimų istorija Lietuvoje“[589], skirtas Hanoverio universiteto profesoriui K. H. Jakob-Frirenui, parašiusiam didelį veikalą apie archeologijos tyrinėjimų istoriją. Minėtas straipsnis dėl padriko dėstymo ir daugybės klaidų nebuvo priimtas. Apie tai profesorius K. H. Jakob-Frisenas parašė laišką J. Puzinui, sakydamas, kad straipsnį reikia perdirbti ir papildyti.

E. Volterio archeologinę veiklą vertinti gana sunku. Pačiam archeologijos mokslui ji nieko pozityvaus, išskyrus radinių iš ardomų paminklų išgelbėjimą, nedavė. Tačiau profesoriaus, buvusio vienu didžiausių muziejininkystės, kultūros paminklų apsaugos bei archeologijos (plačiuoju XIX a. pabaigos suvokimu) autoritetų Lietuvoje, veikla klojo pamatus naujos lietuvių archeologų kartos darbams.

---

586 Zabiela G. Eduardo Volterio archeologinė veikla Žemaitijoje/ Žemaičių praeitis. Vilnius. 1993. T. 2. P. 76.

587 Tautavičius A. Ar kasinėjo prof. E. Volteris Apuolės piliakalnį 1930 metais?// Baltų archeologija. 1995. Nr. 3(6). P. 29.

588 Mekas K. Kauno pilis. Lietuvos pilys. Vilnius. 1971. P. 153–168.

589 Forschugsgeschichte in Litauen/ P. Kulikausko asmeninis archyvas.

Kasinėjimai

1926 m. Pašušvio (Kėdainių r.) kapinyne kartu su I. Končiumi atkasti 2 griautiniai ir vienas degintinis V–IX a. kapai.

1927 m. birželio 15 d. Guronių (Kaišiadorių r.) pilkapyne, susidedančiame iš apie 80 sampilų, kasinėti 6 pilkapiai su degintiniais IX–XII a. žirgų kapais.

1928–1930 m. Apuolės (Skuodo r.) piliakalnyje ištirtas 503 m² plotas aikštelėje. Rastas kultūrinis sluoksnis su įvairiais I tūkstantmečio vidurio – II tūkstantmečio pradžios radiniais.

1928 m. Apuolės (Skuodo r.) kapinyne ištirtas 24 m² plotas, rasta suardytų X–XIII a. degintų mirusiųjų kapų su įvairiais dirbiniais.

1930 m. spalio 28–30 d. Viešvilės (Jurbarko r.) kapinyne ištirtas degintinis kapas su geležiniais peiliais, ietigaliais, bronzinėmis antkaklėmis ir apyrankėmis. Kapas datuojamas X–XI a.

1932 m. gegužės 11 – liepos 21 d. tyrinėta Kauno pilis (Kauno miestas). Ištirta dviguba tranšėja pilies kieme prie vakarinės sienos, iškasti 2 šurfai abipus pietinės sienos, šurfas vakarinės sienos išorėje ir šurfas ties rytiniu bokštu. Kartu buvo išvalytas vakarinio bokšto vidus. Tyrinėjimų metu rasta apie 400 strėlių antgalių, rankinis taranas, alebarda, 5 akmeniniai sviediniai, daug keramikos, gyvulių kaulų, 5 kapai su įkapėmis. Radiniai datuojami XIV–XVIII a.

1932 m. rugpjūčio 17 d. Lapių (Kauno r.) senkapyje ištirti 2 griautiniai XVII a. kapai be įkapių.

1932 m. rugpjūčio 18, 25–26 d. Dovainonių I (Kaišiadorių r.) kaime ištirti 5 pilkapiai su degintų žmonių bei žirgų kapais, datuojamais IX–XII a.

1932 m. rugpjūčio 27–28 d. Dovainonių II (Kaišiadorių r.) kaime apie 30 sampilų turėjusiame pilkapyne ištirtas 1 apardytas pilkapis, datuojamas IX–XII a., bei greta esančiame kapinyne ištirti 7 degintiniai žmonių kapai su įvairiomis įkapėmis: geležiniais kirviais, peiliais, sagtimis, bronzinių papuošalų fragmentais, verpstukais ir kt. Kapinynas datuojamas XI–XIII a.

1933 m. liepos 20–23 d. tyrinėtas Jazdaičių (Plungės r.) kapinynas, rastas degintinis kapas, datuojamas X–XII a.

1932 m. rugpjūčio 17 d. žvalgyta Lapių akmens amžiaus gyvenvietė, rugpjūčio 31 d. žvalgytos akmens amžiaus gyvenvietės Laumėnuose, viduramžių kapinynai Šlienavoje ir Mazūruose. Vėliau žvalgyta spėjama XIV a. kryžiuočių Gotesverderio pilies vieta Šileliok., Nemuno slėnyje (visos vietos Kauno r.).

1932 m. gruodžio 12–14 d. žvalgytas Smilgelių (Pasvalio r.) kapinynas.

Svarbiausios publikacijos

Archeologiniai nesusipratimai/ Tauta ir žodis. 1924. T. I. Nr. 1–3. P. 156–163, Praeitis. Kaunas. 1930. T. 1. P. 339–342.

Die Silbersachen des Stadtmuseums in Kaunas/ Congressus secundus Archeologorum Balticorum. Riga. 1931. P. 267–268.

Apuolė/ Praeitis. Kaunas. 1933. T. 2. P. 467–472.

PETRAS TARASENKA

67 pav. Petras Tarasenka (LIIR Nr. 66353)

Neeilinę vietą Lietuvos archeologijoje užima Petras Tarasenka (1892 12 19 Karališkių km. (Molėtų r.) – 1962 05 17 (Kaune). Gimė jis mažažemio valstiečio, atrodo, turėjusio degtinės monopolį Alantoje, Fiodoro Tarasenkos šeimoje. Kartu augo dvi seserys Jekaterina ir Valentina bei brolis Anatolijus. Pagal tautybę tai buvo rusų stačiatikių, atsikėlusių į Lietuvą greičiausiai po 1863 m sukilimo, šeima. Gyvendamas tarp lietuvių mažasis Petriukas nuo mažens mokėjo lietuvių, kalbą. Mokytis P. Tarasenka pradėjo Alantoje (Molėtų r.) ir Anykščiuose. 1912 m. baigęs Panevėžio mokytojų seminariją, mokytojavo Alantoje ir Tirmūnuose (Utenos r.). Dar besimokydamas jis susidomėjo istorija, rinko archeologinius radinius, lankė piliakalnius, kuriais domėjosi visą gyvenimą. 1915 m. rugsėjį P. Tarasenka buvo pašauktas į Rusijos armiją, tarnavo eiliniu bei puskarininkiu įvairiose dalyse. Tarnybos metu susipažino su mokytoja Marija Jaropolskaja (1888–1971) ir 1917 m. gegužės 7 d. ją vedė. 1917 m. pabaigoje jis, kaip mokytojas, buvo demobilizuotas, apsigyveno Pskove ir mokytojavo pradžios mokykloje prie Pskovo pedagoginio instituto. Čia jis gilino savo istorines žinias, mokėsi instituto istorijos skyriuje. Institutas turėjo didelę biblioteką, kurioje buvo daug istorinės ir archeologinės literatūros. Čia jis turėjo progos klausytis rusų archeologijos tėvo A. Spicyno paskaitų. 1919 m. liepos mėnesį P. Tarasenka su šeima grįžo į Lietuvą, įstojo į Lietuvos kariuomenę, kur iki 1926 m. tarnavo veikiančioje armijoje, vėliau buvo perkeltas į spaudos švietimo skyrių Kaune. 1921 m. jis baigė aukštuosius karininkų kursus. Už nuopelnus P. Tarasenkai buvo suteiktas kapitono laipsnis. 1933 m. jis paleidžiamas į atsargą jau su pulkininko antpečiais (67 pav.). 1930–1934 m. P. Tarasenka buvo Valstybinės archeologinės komisijos narys. 1940–1941 m. dirbo Karo muziejuje ekskursijų vadovu, 1944–1946 m. – Kauno valstybinio muziejaus direktorius. 1941–1944 m. jis buvo kultūros paminklų apsaugos Archeologijos skyriaus vedėjas. 1948 m. perėjo dirbti į M. K. Čiurlionio dailės muziejų moksliniu bendradarbiu. 1958 m. išėjo į pensiją. P. Tarasenka mirė 1962 m. gegužės 17 d. Palaidotas Eigulių kapinėse Kaune.

P. Tarasenkos asmenybė ir archeologinė veikla bene labiausiai iš visų nepriklausomos Lietuvos archeologų yra susilaukusi tyrinėtojų dėmesio. Neseniai jis pagerbtas atskira knyga[590], kurioje galime rasti daug įvairių ir įdomių faktų šiam žmogui pažinti.

[590] Steponavičienė D. Petras Tarasenka. Vilnius. 1996.

68 pav. Petro Tarasenkos archeologinės knygos (G. Zabielos nuotr.)

P. Tarasenka turėjo 3 vaikus: sūnų Nikolajų (1920–1945), dukteris Mariją (1923–1932) ir Nataliją (g. 1925 m.). Buvo darbštus, mokėjo daug ką padaryti pats, netgi baldus. Šeimą išlaikė jis vienas, nes žmona nedirbo. Nevengė gaminti valgių, darė gerą naminį vyną. Išėjęs į atsargą užsiėmė sodininkyste, augino daug retų veislių, kol 1939 m. žiemos šalčiai jas iššaldė. Vėliau buvo auginamos vietinės veislės. Taip jis prisidurdavo prie nedidelio atsargos karininko atlyginimo. P. Tarasenka rinko archeologinę literatūrą, kurią, prasidėjus Antrajam pasauliniam karui, dėl nepriteklių (nustota mokėti karininko pensija) teko parduoti. Iki Pirmojo pasaulinio karo jis turėjo archeologinių dirbinių (daugiausia akmens kirvukų) kolekciją, kuri irgi pražuvo. P. Tarasenka gana lengvai, gyvu paprastu stiliumi parašė mokslinio archeologinio pobūdžio darbų, iš po jo plunksnos išėjo kelios kareiviams skirtos knygelės bei grožinės kūrybos knygos „Praeities vartai“ (1935) ir „Perkūno šventykloje“ (1938). Jos istorinės tematikos, kai kurie siužetai imti iš P. Tarasenkos archeologinių kasinėjimų[591].

P. Tarasenka yra parašęs apie 100 straipsnių, skirtų Lietuvos archeologijai, bei keletą didesnių darbų ir grožinės literatūros kūrinių. Acheologija susidomėjo dar besimokydamas Panevėžio mokytojų seminarijoje. Mokytojaudamas jau turėjo surinkęs kelias dešimtis akmeninių kirvukų. Savo žinias gilino skaitydamas archeologinę literatūrą, studijuodamas Pskovo pedagoginiame institute. Grįžęs į Lietuvą domėjosi archeologiniais paminklais, aktyviai dalyvavo Valstybės archeologijos komisijos veikloje, parašė daugybę straipsnių. Būdamas archeologas pagal potraukį, o ne pagal profesiją, P. Tarasenka jos mokėsi iš jam žinomos literatūros. Jis siekė, kad visuomenė kuo daugiau sužinotų apie Lietuvos archeologinius paminklus, kėlė

[591] Ten pat. P. 89.

jų reikšmę ir svarbą istorijai pažinti. Jis savo straipsnius spausdino „Klaipėdos žiniose“, „Lietuvoje“, „Karyje“, „Karde“, „Trimite“, „Jaunojoje kartoje“, „Laisvėje“, „Ateityje“, žurnaluose „Mūsų senovė“, „Kultūra“, „Švietimo darbai“, „Mūsų žinynas“, „Židinys“, „Gimtasai kraštas“. Publikacijos, be šviečiamojo pobūdžio, buvo vienas būdų prisidurti pinigų iš mokamų honorarų. Savo straipsniuose P. Tarasenka supažindino visuomenę su įdomiausiais Lietuvos archeologijos paminklais, ragino juos saugoti. Daugiausia dėmesio skyrė įvairių piliakalnių, ženklintų akmenų, istorinių įvykių aprašymui, domėjosi lietuvių kilme. Toliau apibūdinami tik svarbiausi jo ikikariniai darbai archeologijos srityje (68 pav.).

1925 m. pasirodė jo pirmoji knyga „Gimtoji senovė“, kurią galima laikyti pirmuoju archeologijos vadovėliu lietuvių kalba. Knyga skirta kraštotyrininkams, jiems suteikiamos pagrindinės žinios apie senovės paminklus ir žinių rinkimo būdus bei metodus. Pirmajame skyriuje autorius trumpai supažindina skaitytoją su pirmykščio žmogaus kultūrinės raidos periodais: akmens amžiumi, vario ir žalvario periodu ir geležies amžiumi. Toliau pateikiama trumpa tyrinėjimų istorija, iš kurios matyti, kad P. Tarasenka jau 1925 m. žinojo tokius archeologijos mokslo pradininkus kaip daną Ch. J. Tompseną, švedą O. Montelijų, taip pat pirmuosius mūsų archeologus. P. Tarasenkos rašytoje archeologijos istorijos apžvalgoje organiškai sulieta faktologinė medžiaga su gana plačiais apibendrinimais, ir tai jai suteikia rimto darbo įspūdį. Antrajame knygos skyriuje „Lietuvos medžiaginiai archeologijos paminklai“ autorius aptaria juos ir suskirsto į dvi grupes: nejudamus ir judamus. Prie pirmųjų priskiriami piliakalniai, alkavietės, senovės sodybvietės, senieji keliai, brastos, pilkapiai, pylimai ir visa tai, kas stebima ir aptinkama pačioje gamtoje. O prie judamų paminklų priskiriami įvairūs dirbiniai (P. Tarasenkos vadinti padarais): akmens, stiklo, gintaro, metalo, molio ir organiniai. Tai visi archeologiniai dirbiniai, iš kurių sudaromi rinkiniai. Šis skyrius gausiai iliustruotas piešiniais, nuotraukomis, brėžiniais. Tai pagrindinis ir didžiausias knygos skyrius. Trečiajame skyriuje „Istorinės archeologijos paminklai Lietuvoje“ jis glaustai aptaria rašytinius istorijos paminklus, tokius kaip pilių liekanos, senos bažnyčios, sinagogos, koplyčios, bokštai, senų rūmų liekanos, varpai, pinigai, net gyvenamosios trobos, turinčios istorinę vertę, ir kt. Šiame skyriuje yra Paco rūmų griuvėsių Jiezne piešinys bei ankstyvųjų lietuviškų monetų piešiniai. Trumpi skyreliai skirti tautodailei, tautosakai. Darbe daug patarimų ir nurodymų, kaip rinkti archeologinę medžiagą, ją klasifikuoti, saugoti, net konservuoti. Nurodomos konservavimo medžiagos ir būdai, kurie dabar, nors jau pasenę, bet labai gerai atspindi to meto archeologijos mokslo padėtį Lietuvoje. Daug dėmesio P. Tarasenka skyrė archeologijos žemėlapių sudarymui. Specialiame skyriuje jis pateikia topografinių ženklų lentelę bei ženklus atskiroms paminklų rūšims žymėti[592]. Knyga „Gimtoji senovė“ baigiama praktiniais patarimais, kaip pasiruošti ir vykdyti archeologinių paminklų paieškas. Iš knygos pabaigoje pateikto literatūros sąrašo matyti, kad P. Tarasenka gerai susipažinęs su archeologiniais ir istoriniais darbais.

Praėjus porai metų P. Tarasenka išleido antrą didesnį, labai reikšmingą darbą „Priešistorinė Lietuva“[593]. Tai darbas, skirtas mokykloms. Autorius norėjo, kad tai

[592] Tarasenka P. Gimtoji senovė. Kaunas. 1925. P. 105–108.

[593] Tarasenka P. Priešistorinė Lietuva. Vadovas krašto praeities tyrimo darbams. Kaunas. 1927.

būtų ne tik vadovėlis, bet kartu ir sisteminio darbo vadovas mokytojams ir mokiniams, padedantis tirti savo apylinkių ir viso krašto praeitį. Knyga yra 140 puslapių, gausiai iliustruota. Joje randame 80 nuotraukų, piešinių, planelių ir brėžinių. Knygą sudaro 8 skyriai, kurių didesnieji dar suskirstyti į mažesnius. Kadangi šį darbą autorius traktavo kaip vadovėlį, tai kiekvieno skyriaus pabaigoje nurodė literatūrą, susijusią su šiuo klausimu, pateikė praktinių užduočių, klausimų, į kuriuos atsakant geriau įsimenama išdėstyta medžiaga.

Knyga pradedama geologine žemės praeities istorija. 2–4 skyriuose autorius supažindina su priešistorinių laikų tyrimo mokslais – geologija, antropologija, kalbotyra. Išdėstyti duomenys apie žmogaus kilmę, nurodant, kad seniausi Europos žmonės buvo neandertaliečiai, Orinjako ir Kromanjono tipo žmonės. Penktas skyrius aprašo akmens amžių, trumpai aptaria paleolitą. Jį pailiustruoja kumštinio pleišto piešiniu ir Obšrutų kaime rasto kaulinio žeberklo ar strėlgalio su įdėtais titnaginiais ašmenėliais nuotrauka. Tuo metu paleolito dirbinių Lietuvoje buvo žinoma nedaug, todėl toliau aptariamas neolito laikotarpis, iš kurio jau tuomet turėta gausios medžiagos. Skyriuje „Neolitas“ aptariamos gyvenvietės, būstai, socialiniai klausimai, tikėjimas. Plačiai aptariami ginklai, darbo įrankiai, pateikiama nemažai piešinių. Kelia abejonių tvirtinimas, kad tuo metu, be gintaro, buvo žinomi ir stiklo karoliai. Šis teiginys iki šiol nėra patvirtintas. Neolitui priskirti ir Moškėnų – Laukupėnų piliakalnyje rasti kauliniai karoliai. P. Tarasenka buvo pirmasis archeologas, bandęs atskleisti ir to meto Lietuvos gyventojų tikėjimus. Pagal jį neolito laikotarpio žmonės savo mirusiuosius degindavo. Taip pat pažymi, kad buvo kartu laidojami ir nedeginti lavonai. Prie religinio kulto reikmenų autorius priskiria akmenis fetišus – stabakulius, kurie 1924 m. buvo rasti Kretingoje bei kitose vietovėse. Apžvelgęs akmens amžių Lietuvoje, P. Tarasenka kelia klausimą, kas čia gyveno akmens gadynei pasibaigus. Jo tvirtinimu, „akmens kultūra“ pajūryje ir žemaičiuose baigėsi II–III a. po Kr., o Lietuvos rytuose dar išsilaikė iki V–VII a. Tik VI–VII a. įvyko kultūrų pasikeitimas. „Plačiai viešpatavusi ligi to laiko Lietuvoje akmens gadynės kultūra gana greitai užleido vietą atneštai čion iš pietų metalų kultūrai“. Tokiai minčiai turėjo įtakos L. Kšivickio paskelbta nuomonė apie akmens amžiaus pabaigą Lietuvoje pirmaisiais mūsų eros šimtmečiais. Autoriaus nuomone, akmens amžiuje Lietuvoje gyveno suomių tautos ir tik „metalo kultūra priskirtina lietuvių, aisčių giminės tautoms, apsigyvenusioms Lietuvoje tik V–VI a. po Kristaus gimimo”. Labai mažai vietos skyręs „Bronzos, geležies ir romėnų kultūros gadynių liekanoms mūsų krašte“ klausimui, šeštajame skyriuje P. Tarasenka pagrindinį dėmesį skiria etniniam klausimui, kuris yra plačiai išdėstytas didžiuliame septintajame knygos skyriuje. Jis remiasi J. Basanavičiaus ir K. Būgos teorijomis, kurios tuo metu buvo plačiai įsigalėjusios. Jais remdamasis, P. Tarasenka pabrėžia, kad dar V–VI a. pr. Kr. aisčių prokalbė buvo suskilusi į vakarų ir rytų, kurios dar dalytos į kelias tarmes. Vakarų aisčių kalbai priklausė prūsų ir jotvingių tarmės, rytų – lietuvių, latvių, žemgalių, kuršių, sėlių ir kt. Savo samprotavimus apie aisčių gyvenamus plotus, genčių ribas autorius paremia K. Būgos sudarytais žemėlapiais. Nepalieka nuošalyje jis ir kaimynų klausimo, pabrėždamas slavų ekspansiją į aisčių teritorijas. Kalbinius duomenis P. Tarasenka pagrindžia archeologine medžiaga, A. Spicyno išskirtomis kultūromis, tokiomis kaip Klaipėdos, Raginėnų, Vilniaus pilkapių ir kt. Jis panaudojo ir negausius tuomet

turėtus antropologinius duomenis. Kituose skyriuose nagrinėja tokius klausimus:„Aisčių būdas ir jų ekonominė būklė", „Aisčių visuomeninis ir politinis susitvarkymas", „Aisčių religija". Autorius visur akcentuoja aukštą lietuvių kultūrą, įdomiai samprotauja apie to meto visuomeninius santykius. Esą bendri savitarpio santykiai jungę gimines į tautinius vienetus, kurios, gresiant bendram pavojui, jungdavosi į organizuotas bendruomenes – valstybes. Pavojui praėjus, valstybė iširdavo, ir aisčiai vėl gyvendavo atskiromis giminėmis ir kiltimis. Knygoje pateikė senovinės aisčių pilies rekonstrukciją ir tvirtino, kad daugelis piliakalnių – pilių davė pradžią tokiems miestams kaip Vilnius, Kaunas, Vilkmergė. Kitur tos pilys prarado savo reikšmę. Tai Veliuona, Impiltis, Gandinga, Apuolė.

P. Tarasenka išdėstė savo mintis ir religiniais klausimais, pažymėdamas, kad aisčiai pergyveno animizmo ir fetišizmo religijų laikotarpį, o vėliau išugdė tautinę religiją – mirusiųjų garbinimą, ilgainiui virtusį nekrokultu. Tikėjo palankiais ir nepalankiais dievais. Jis pastebėjo pas senuosius aisčius buvus saulės, medžių, ugnies, žalčio ir kt. kultus. Ryšius su senovės aisčių religija P. Tarasenka matė liaudies tautosakoje. Jis paminėjo buvus organizuotą religinį kultą, jo vietą, trumpai aptarė aukurus – pėduotus akmenis.

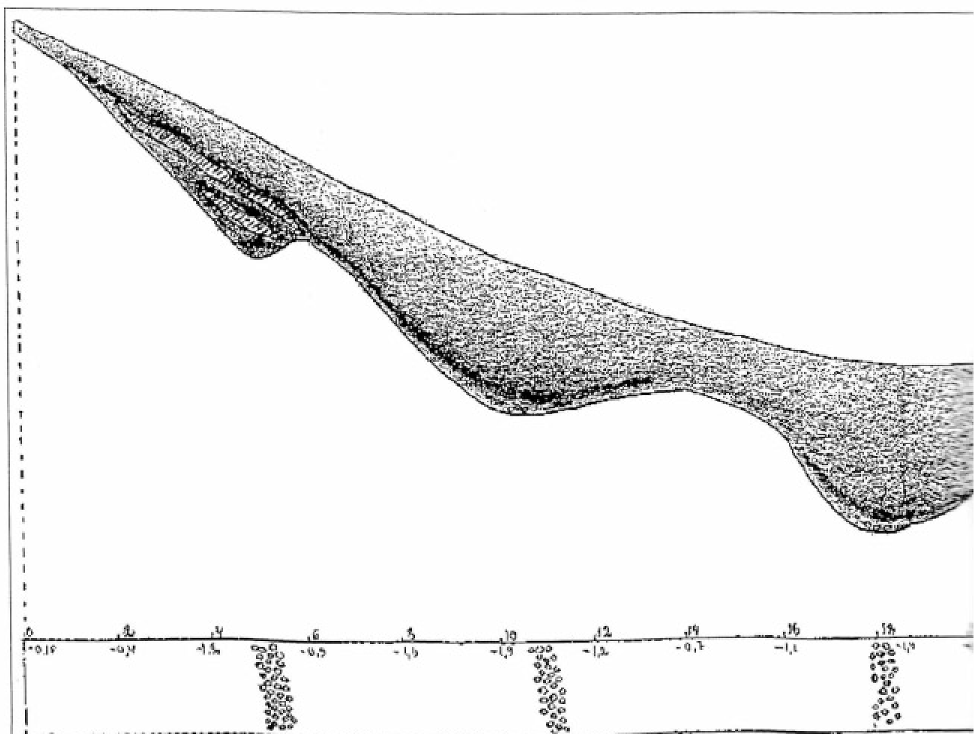
Savo darbo septintąjį skyrių, kuriame išdėstyti to meto Lietuvos archeologijos pagrindai, P. Tarasenka užbaigia istorinių laikų pradžios apibūdinimu. Jis primena ankstyvąsias rašytines žinias apie aisčius, nusako jų tolesnį likimą. Esą pirmieji išnyko jotvingiai, vėliau prūsai. Lietuvos valstybės įkūrėju P. Tarasenka, kaip ir visi istorikai, laiko Mindaugą. Senąjį kultūros tęstinumą jis teisingai mato XIII–XVI a. senkapių medžiagoje. Dar kartą jis iškelia piliakalniuose įrengtų pilių reikšmę kovose su kryžiuočiais. Toliau darbe aprašomi piliakalnių įrengimai, ypač jų įtvirtinimai, pailiustruoti piešiniais. Nepamiršo P. Tarasenka ir mūrinių pilių atsiradimo, primena apie menkai žinomą jų atsiradimą. Taip pat jis mini mažai žinomą paminklų rūšį – įvairius slaptus kelius, akmeninius slaptus kelius – kūlgrindas. Paskutiniame, aštuntame darbo skyriuje pateikiama praktinių patarimų, pabrėžiama literatūros reikšmė, nurodoma, kaip kurti mokyklinius muziejus ir juos tvarkyti. Čia kalbama apie mokyklinių laikraštėlių leidimą, dienoraščių rašymą bei medžiagos tvarkymą. Raginama kurti mokyklinius teatrus, praeities tyrėjų draugijas.

1928 m. P. Tarasenka išleido paskutinę archeologinę ikikarinę ir svarbiausią knygą – „Lietuvos archeologijos medžiaga". Šiuo darbu jis save įamžino Lietuvos archeologų gretose. Tokį darbą paruošti ir išleisti jį paskatino F. Pokrovskio XIX a. pabaigoje išleisti archeologiniai žemėlapiai. P. Tarasenka, kaupdamas medžiagą apie Lietuvos archeologinius paminklus, pamatė, kad F. Pokrovskio žemėlapiuose pateikti duomenys labai neišsamūs. P. Tarasenkai buvo žinomas gerokai didesnis archeologinių paminklų skaičius. Be to, pasikeitė ir Lietuvos administracinis padalijimas. Kaupdamas žinias apie archeologinius paminklus, jis pamatė, kad daugelis jų nepateko į F. Pokrovskio registrą. Pats P. Tarasenka daug keliavo po kraštą, registravo paminklus, per spaudą kreipėsi į visuomenę, prašydamas suteikti žinių. Knygą sudaro 358 puslapiai, reziumė vokiečių kalba ir kartografinis žemėlapis. Įžangoje autorius pažymi, kad medžiagą šiam darbui rinko daugiau kaip dešimt metų, tačiau juo nepretenduoja į „mokslo veikalus". Darbą sudaro 6 skyriai. Pirmame jis pateikia gan plačią Lietuvos archeologijos istoriją nuo XVII a. iki 1926 m., kuri apžvelgiama chronologiniais etapais.

69 pav. Velikuškių piliakalnio kasinėjimų vaizdas (VDKM Inv. Nr. 3510)

1 – archeologija Lietuvoje iki 1856 m.; 2 – archeologinių ir archeografinių Vilniaus komisijų veikla; 3 – 1865–1893 m. archeologijos darbai; 4 – IX archeologų suvažiavimas; 5 – 1894–1906 m. ir 6 – 1918–1926 m. archeologijos darbai. Antrame skyriuje P. Tarasenka aptaria atskirus Lietuvos archeologijos laikotarpius pagal tuo metu priimtą schemą. Patį didžiausią, trečiąjį, skyrių sudaro Lietuvos archeologijos paminklų sąrašas. Jame vietovardžiai surašyti abėcėlės tvarka, nurodant valsčių ir apskritį, kurioje jie yra. Trumpai nusakoma paminklo rūšis ar jo grupė, nurodant šaltinį ar literatūrą. Į sąrašą įtraukti Klaipėdos ir Vilniaus kraštai. Vilniaus kraštui paliktas carinės Rusijos administracinis padalijimas. Vertingas yra ir

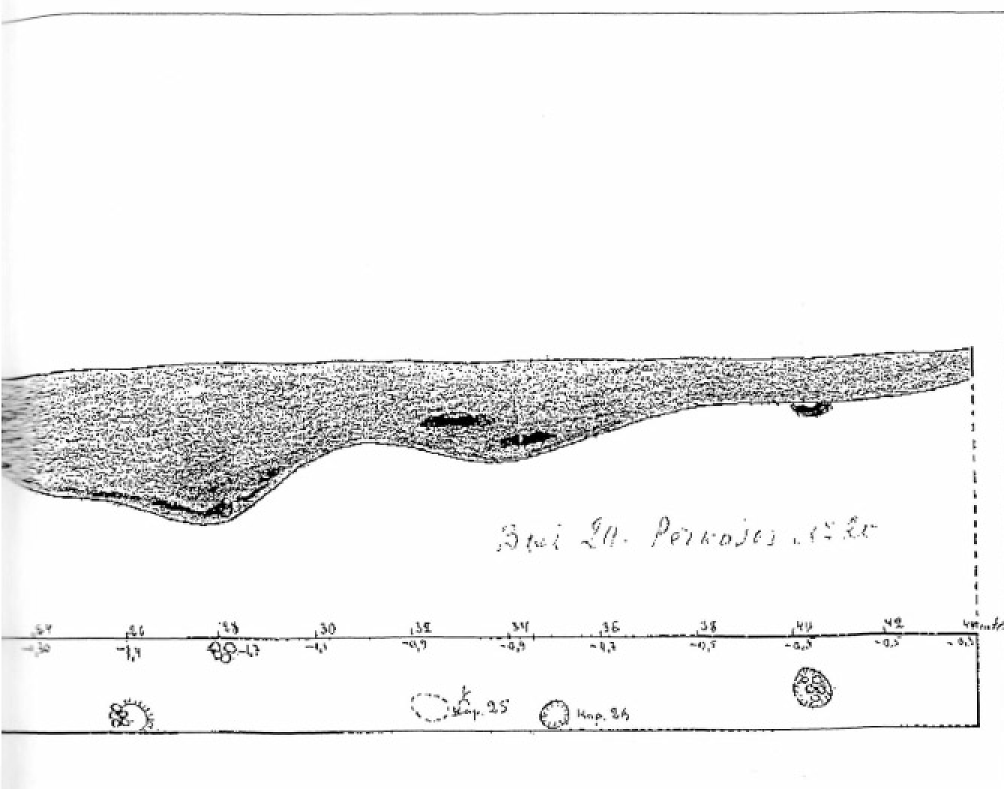
70 pav. Perkasos 20 Velikuškių piliakalnyje planas ir profilis (G.Zabielos asmeninis arc

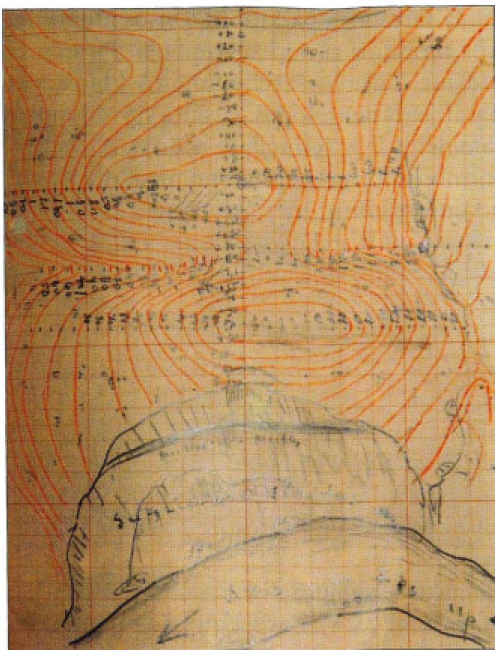
ketvirtas darbo skyrius – bibliografija. Čia P. Tarasenka pažymi, kad visos literatūros joje surašyti negalėjo. Pateiktą literatūros sąrašą jis savaip sugrupuoja. Pirmiausia nurodoma literatūra, liečianti bendruosius Lietuvos archeologijos klausimus, tyrinėjimų istoriją, žymių archeologų biografijas ir nekrologus. Atskirą skyrelį sudaro literatūra apie Lietuvos archeologijos paminklus ir jų tyrinėjimo istoriją. Atskirame skyriuje pateikiama literatūra apie istorinių pilių griuvėsius, numizmatiką ir kt. Penktajame skyriuje skaitytojui padedama orientuotis pridėtame prie knygos žemėlapyje. Čia įdėtas terminų žodynas ir sisteminis archeologijos paminklų sąrašas, sudarytas pagal apskritis. Kiekvienos apskrities paminklai sugrupuoti chronologiškai ir pagal paminklų rūšis.

P. Tarasenkos „Lietuvos archeologijos medžiaga" greit buvo pastebėta visuomenės ir teigiamai įvertinta. Ją recenzavo A. Balys, V. Biržiška, A. Mikaitis, E. Volteris.

Taigi per trejus (1925–1928) pasirodė pirmosios ir pačios didžiausios P. Tarasenkos knygos – akivaizdus didelio ir įtempto jo darbo įrodymas. Matydamas apgailėtiną to meto Lietuvos archeologijos padėtį, jis stengėsi užpildyti esančią spragą šioje srityje. Čia jo įnašas yra didžiulis. Svarbiausia, kad jis išpopuliarino šią mokslo sritį, sudomino visuomenę Lietuvos senove, skatino ją saugoti. Ši knyga buvo ir net dabar yra parankinė kiekvieno archeologo knyga.

Be šių knygų, tuo pačiu metu periodiniuose leidiniuose bei spaudoje pasirodė ir daug P. Tarasenkos straipsnių. Juose aprašomi įvairūs archeologijos paminklai,

71 pav. Petro Tarasenkos 1936 07 02 darytas Antatilčių (Ukmergės r.) piliakalnio II planas (KPCA F. 1. A. 1. Nr. 67. P. 166)

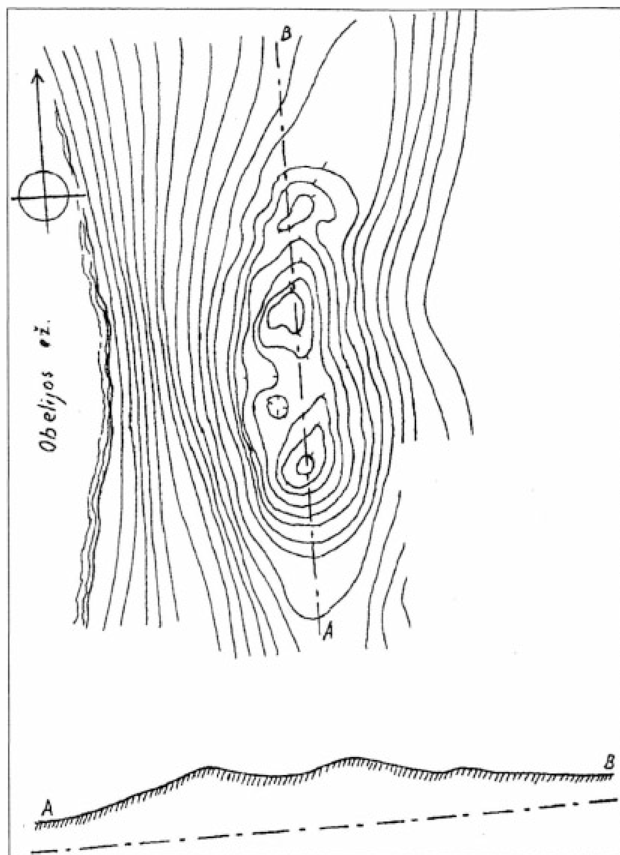
piliakalniai, ženklinti akmenys, keliami paminklų apsaugos ir muziejų reikalingumo klausimai. Daugiausia tai populiarūs darbai, kuriuose yra nemažai svarbios informacijos apie vieną ar kitą archeologijos paminklą. Platesnių medžiagos publikavimo studijų tėra vos keletas. Pora straipsnių skirta piliakalniams bei šventvietėms.

P. Tarasenka archeologijos paminklus pradėjo kasinėti gana anksti. 1925–1931 m. jis bandė tyrinėti kelis ardomus bei naikinamus laidojimo paminklus. Po to visas P. Tarasenkos dėmesys nukrypo į Aukštaitijos piliakalnių tyrinėjimus. Ypač aktyvūs buvo 1933 m., kai jis tyrė net penkis piliakalnius: Mielėnų, Maniuliškių, Velikuškių, Vosgėlių ir Pakačinės. Piliakalnių kasinėjimai buvo labai skuboti. Už tai P. Tarasenką kritikavo J. Puzinas[594]. Tai supykdė abu tyrinėtojus. Iš visų P. Tarasenkos tirtų piliakalnių daugiausia dėmesio susilaukė Velikuškių piliakalnis (69 pav.). Apie jo tyrinėjimus buvo plačiai rašoma spaudoje ir archeologinėje literatūroje. Neeilinį susidomėjimą sukėlė paskelbta didžiausia to meto archeologinė sensacija – 36 degintiniai kapai (70 pav.) bei 1 ankstyvas dvigubas griautinis kapas. Pastarasis atradimas leido P. Tarasenkai tvirtinti, kad Velikuškių piliakalnis buvo apeiginis. Jis tvirtino, kad pirmaisiais amžiais po Kr. piliakalnis buvo apleistas ir paverstas nekropoliu. Taip į gyvenimą buvo paleisti Velikuškių piliakalnio kapai, kuriuos vėliau, peržvelgus pagal išlikusią tyrinėjimų medžiagą teko iš archeologijos istorijos išbraukti (išskyrus griautinį kapą)[595]. „Kapus“ pagimdė netobula tyrimų metodika (kasimas per kastuvą ir radinių išrinkimas iš išmestų žemių), aklas tikėjimas pasenusiomis archeologinėmis teorijomis bei kai kuriais ano meto vietiniais pranašais. Po 1936 m. P. Tarasenka daugiau piliakalnių ar kitokių archeologijos paminklų nebetyrinėjo. Vokiečių okupacijos metais jis žvalgė Panevėžio r. archeologijos paminklus ir kartu su vienu šios knygos autorių iškasė vieną pilkapį Raginėnuose ir keletą XV–XVI a. kapų Lepšiuose 1943 m., aplankė Gaigalių ir Moškėnų–Laukupėnų piliakalnius.

[594] Volkaitė-Kulikauskienė R. Apie Petro Tarasenkos ir Jono Puzino polemiką „Lietuvos aido“ puslapiuose/ Lietuvos archeologija. Vilnius. 1992. T. 9. P. 21–27.

[595] Zabiela G. Velikuškių piliakalnio „kapai“/ Gyvenviečių ir keramikos raida baltų žemėse. Vilnius. 1994. P. 46–60.

Be straipsnių ir knygų rašymo, P. Tarasenka darė piliakalnių topografinnius planus, domėjosi muziejininkyste. Priešingai susidariusiai nuomonei, P. Tarasenkos veiklos apmatuojant piliakalnius nereikia pervertinti. Ne visi jam skiriami ikikariniai piliakalnių planai yra daryti jo paties. Daugiau tai buvo Valstybės archeologijos komisijos kryptingos veiklos rezultatas, į kurią aktyviai įsitraukė ir P. Tarasenka. Piliakalnių planų darymas jam tapo savotišku hobiu (71 pav.). Buvo juntamas aiškus noras sekti tuomet jau išleistu latvio E. Brastinio keturtomiu apie Latvijos piliakalnius. Planai buvo daromi greitai, per dieną, nepaisant piliakalnio reljefo sudėtingumo, tad neišvengta tam tikro schematizmo, o kartais ir klaidų. Vis dėlto tai buvo pirmoji jau gana profesionali reljefinė archeologijos paminklų fiksacija Lietuvoje (72 pav.). P. Tarasenka prisidėjo prie Istorijos ir archeologijos muziejaus įkūrimo Klaipėdoje 1924 m.

72 pav. Petro Tarasenkos 1938 m. apmatuoto Obelijos (Alytaus r.) piliakalnio planas (Tarasenka P. Užnemunės krašto piliakalniai. Vilnius. 1997. P. 32)

P. Tarasenka pirmiausia savo knygomis nepaprastai aktyviai katalizavo Lietuvos visuomenę, ją skatindamas krašto senovės paieškoms bei tyrinėjimams. Archeologijos paminklų apsaugos, jų, kaip senosios istorijos liudininkų, supratimo propaganda, ypač jaunajai kartai, formavo deramą jų supratimą tarp žmonių, ugdė istoriškai apsišvietusį pilietį. Galima sakyti, kad tai, ko nepadarė valstybė, padarė vienas žmogus – P. Tarasenka. Archeologijos mokslo populiarinimo baruose P. Tarasenka tebėra nepralenktas iki šiol.

Kasinėjimai

1925 m. P a p i l i ų (Klaipėdos r.) kapinyne ištirtas vienas II–III a. kapas.

1931 m. P a š t u v o s (Kauno r.) senkapyje ištirti 2 XVI–XVII a. kapai.

1931 m. K u l i o n i ų (Molėtų r.) piliakalnio aikštelėje ištirtas 10 m² plotas, rastas I a.–II a. pradžios kultūrinis sluoksnis su keramika.

1931 ir 1933 m. P a š u š v i o (Kėdainių r.) kapinyne atkastas 1 griautinis ir 2 degintiniai V–IX a. kapai.

1933 m. M a n i u l i š k i ų (Zarasų r.) piliakalnio aikštelėje ištirtas 28 m² plotas, rastas I a.–II a. pradžios kultūrinis sluoksnis su keramika.

1933 m. M i e l ė n ų (Rokiškio r.) piliakalnio aikštelėje ištirtas 40 m² plotas, rastas I a. pradžios kultūrinis sluoksnis su keramika, kitais atskirais radiniais.

1933 m. P a k a č i n ė s (Zarasų r.) piliakalnio aikštelėje ištirtas 30 m² plotas, rastas I a. pradžios kultūrinis sluoksnis su keramika, kitais atskirais radiniais.

1933 m. V e l y k u š k i ų (Zarasų r.) piliakalnio aikštelėje, šlaituose bei papėdės gyvenvietėje ištirtas bendras 1564 m² plotas. Rastas storas kultūrinis sluoksnis su įvairiausiais radiniais nuo I a. pr. Kr. iki XIII a. Piliakalnio aikštelėje rasti apdegę dviejų žmonių griaučiai – greičiausiai per karinį susirėmimą žuvusiųjų palaikai.

1933 m. V o s g ė l i ų (Zarasų r.) piliakalnio aikštelėje ištirtas 144 m² plotas, rastas I a. – II a. pradžios kultūrinis sluoksnis su keramika, įvairiais atskirais radiniais.

1936 m. B a r t k ū n ų (Ukmergės r.) piliakalnio aikštelėje ištirtas 6 m² plotas, rastas I a. – II a. pradžios kultūrinis sluoksnis.

1936 m. B e r z g a i n i ų (Ukmergės r.) piliakalnio aikštelėje ištirtas 10 m² plotas, rastas I a.–II a. pradžios kultūrinis sluoksnis.

1936 m. P a ž e l v i ų (Ukmergės r.) piliakalnio aikštelėje ištirtas 16 m² plotas, rastas I a. pr. Kr. – I a. pirmos pusės kultūrinis sluoksnis su keramika.

Svarbiausios publikacijos

Ieškojimai Neries ir Šventosios santeklyje/ Mūsų senovė. Tilžė. 1922. T. 1. Kn.4–5. P. 574–597.

Gimtoji senovė. Ieškojimas, pažinimas ir apsaugojimas. Šiauliai. 1925, 1926. II leidimas. 120 p.

Senovės lietuvių šventovės/ Švietimo darbas. 1926. Nr. 6. P. 706–715.

Priešistorinė Lietuva. Kaunas. 1927. 142 p.

Lietuvos archeologijos medžiaga. Kaunas. 1928. 380 p. ir žemėlapis.

Piliakalniai – medžiaga kariškai Lietuvos istorijai/ Medžiaga kariškai Lietuvos istorijai. Kaunas. 1928. D. 1. P. 103–120.

Mielanų piliakalnis/ Gimtasai kraštas. 1934. Nr. 2. P. 85–87.

Apeiginiai Lietuvos piliakalniai/ Židinys. 1934. Nr. 11. P. 409–424.

BALYS TARVYDAS

Balys Tarvydas (1897 04 27 Užpaliuose (Utenos r.) – 1980 05 15 Šiauliuose) buvo aktyvus kraštotyrininkas, muziejininkas, „Aušros" muziejaus darbuotojas ir mokytojas. Gimė jis 20 ha ūkininko Benedikto Tarvydo ir Apolonijos Pranės Repšytės aštuonių (užaugo šeši) vaikų šeimoje. Tėviškėje likus ūkininkauti broliui Juozui, kiti vaikai išleisti į mokslus. Baigęs Užpalių pražios mokyklą, 1916–1917 m. jis joje ir mokytojavo. 1918 m. įstojo į Kauno kunigų seminariją, iš kurios 1921 m. išėjo. 1921 m. B. Tarvydas buvo pašauktas į karo tarnybą, po kurios vienerius metus vėl mokytojavo Užpaliuose. 1924 m. įstojo į Kauno universiteto Teologijos-filosofijos fakultetą, kur studijavo istoriją. Studijuodamas dirbo mokytojų seminarijoje, 1926–1927 m. – Kauno miesto muziejuje. Čia jis tvarkė muziejaus eksponatus, susipažino su muziejui vadovavusiu E. Volteriu. 1928 m. su žmona Elena persikėlė į Šiaulius, kur dirbo mokytojų seminarijoje. 1935–1936 m. trumpai gyveno Kretingoje. Po karo dėl pamaldumo (buvo aktyvus katalikas) jis buvo atleistas iš mokytojų seminarijos, perėjo dirbti į Šiaulių „Aušros" muziejų, iš kur vėl po metų atleidžiamas dėl tos pačios priežasties. Vėliau iki pensijos B. Tarvydas dirbo buhalteriu. 1957 m. išėjo į pensiją, atsidėjo istoriko darbui, iki 1975 m. dirbo Šiaulių „Aušros" muziejuje. Į senatvę parašė „Katalikų bažnyčios istoriją jos šventuosiuose" bei „Šiaulių katalikų Šv. Petro ir Povilo bažnyčios parapijos kroniką", kas tarybiniais laikais, aišku, negalėjo būti išspausdinta. Palaidotas Šiaulių K. Donelaičio gatvės kapinėse, greta 1961 m. mirusios žmonos. Vaikų B. Tarvydas neturėjo. Jis buvo vienas pirmųjų Lietuvos esperantininkų. Be šios kalbos, dar mokėjo lotynų, vokiečių, prancūzų, rusų, lenkų kalbas. B. Tarvydas gyvenime vadovavosi katalikų tikėjimo nuostatomis, buvo labai pamaldus, užsiiminėjo labdaringa veikla. Kaip žmogus, jis buvo darbštus, pareigingas ir punktualus, labai tylus bei jautrus kitiems, nepaprastai reiklus sau.

Su archeologija B. Tarvydas susipažino per E. Volterį. Kartu su juo jis pradėjo lankyti archeologijos paminklus, Kauno miesto muziejuje tvarkė archeologinius bei kitokius dirbinius. E. Volteris jį buvo rekomendavęs 3 mėnesių archeologijos kursams į Švediją, kurių B. Tarvydui materialiniais sumetimais teko atsisakyti[596]. 1929 ir 1931 m. B. Tarvydas dalyvavo Apuolės piliakalnio kasinėjimuose, 1933 m. – Impilties kasinėjimuose, kurie buvo jam svarbiausi prieš pradedant savarankiškus tyrinėjimus. B. Tarvydas kaip turintis tam tikrą patyrimą tvarkant archeologinius rinkinius buvo pakviestas juos tvarkyti Šiaulių „Aušros" muziejuje[597]. 1932 m. jis įstojo į Šiaulių kraštotyros draugiją, kurios nariai dalyvaudavo jo rengiamose ekspedicijose. 1933 m. birželio 10–11 d. Šiauliuose vykusiame antrajame Lietuvos muziejininkų ir kraštotyrininkų suvažiavime jis skaitė pagrindinį archeologinį pranešimą „Gyvieji mūsų archeologijos reikalai provincijos muziejuose", tapusį pagrindu archeologinei suvažiavimo rezoliucijos daliai[598]. Be archeologinių kasinėjimų, kurie iš visos B. Tarvydo

---

[596] Tautavičius A. Nepaliko didelių turtų/ Kraštotyra. Vilnius. 1982. T. 15. P. 59.

[597] Salatkienė B. Balio Tarvydo gyvenimo reikalas/ Šiaulių naujienos (Šiauliai). 1997 04 24. P. 3.

[598] Ten pat.

73 pav. Balio Tarvydo tyrinėjimai. Vežami griaučiai į muziejų. Linkaičiai. 1932 m.
B. Tarvydas – pirmas iš kairės (ŠAM inv. Nr. 327)

veiklos geriausi žinomi, jis rengė ir žvalgomąsias išvykas. Viena tokių ekspedicijų buvo surengta 1931 m. liepos 23–24 d. į Joniškio valsčiaus Kalnelio, Radikių, Zakiškių, Jauneikių, Linkaičių, Rudiškių kaimus, liepos 31 d. žvalgyti Viekšniai, Miliai (Viekšnių valsč.), Krakiai, Naikiai (Mažeikių valsč.), rugsėjo 24 d. aplankyti Linksmučiai, Karašiliai ir Kareiviškiai, Paliečiai (Pakruojo valsč.)[599]. Tai buvo pirmosios regioninės žvalgomosios ekspedicijos Lietuvoje.

1931–1937 m. B. Tarvydas Šiaurės Lietuvoje kasinėjo apie 10 kapinynų. Jo tyrinėjimus kukliai finansuodavo Valstybės archeologijos komisija. Buvo tyrinėjami ardomi kapinynai. Kasinėjimų metu kruopščiai fiksuoti radiniai, kapai fotografuoti, aprašyti, sudaryti planai. Vieno geriau išlikusio Linkaičių kapo preparatas paimtas į muziejaus ekspoziciją (73 pav.). Kasinėjimų tikslas buvo gelbėti ardomus paminklus, jų radiniais papildant Šiaulių „Aušros" muziejų. Tyrimų rezultatus stengtasi publikuoti. Tai išsamios, tegul ir trumpos, publikacijos. B. Tarvydas rašė ir populiarius straipsnelius apie archeologinius tyrinėjimus bei radinius, taip pat muziejaus veiklą, tačiau jo bibliografija nėra gausi – iš viso 20 pozicijų[600]. Įdomų straipsnį jis yra parašęs apie gintaro dirbinius[601]. Jame plačiai aprašomas gintaro dirbinių rinkinys, kurį 1936 m. grafas S. Tiškevičius padovanojo Kretingos muziejui. Tai buvo pirmas

[599] Kultūros paveldo centro archyvas. F. 1. A. 1. Nr. 27. P. 1–41.
[600] Tautavičius A. Nepaliko didelių turtų/ Kraštotyra. Vilnius. 1982. T. 15. P. 62.
[601] Tarvydas B. Senovės gintarinių papuošalų rinkinys/ Gimtasai kraštas. 1937. Nr. 1. P. 46–56.

išsamesnis šio gintaro rinkinio aprašymas spaudoje. B. Tarvydas straipsnio pradžioje pateikia žinių apie Europoje rastus gintaro lobius, po to patį rinkinį skirsto pagal formas ir paskirtį, aptaria jo chronologiją, nurodo, kad tai akmens amžiaus dirbiniai, išskyrus kelis „mūsų laikų" dirbinius. Jis išskiria retesnę, schematinę žmogaus figūrėlę, dubenėlį, kurį pavadina pelenine. Iš šio straipsnio plačiau sužinome apie šį rinkinį, kurio radimo aplinkybės ir šiandien dar nėra galutinai aiškios.

Vertinant B. Tarvydo tyrinėjimus reikia pasakyti, kad jis padėjo pagrindus pirmojo regioninio – Šiaulių „Aušros" – muziejaus archeologijos skyriui, tuo pagal archeologinę veiklą šį muziejų išvesdamas į pirmą (iki 1936 m. įkuriant Vytauto Didžiojo kultūros muziejų) vietą Lietuvoje. Kasinėjimai, radinių tvarkymas, publikacijos nuo šiol tapo galimi ne tik laikinojoje sostinėje Kaune. Reikėjo tik atkaklumo.

Kasinėjimai

1931 m. rugpjūčio 25–26 Š u k i o n i ų (Pakruojo r.) kapinyne ištirtas 35 m² plotas, kapų nerasta.

1931 m. rugsėjo 28 d. ir 1932 m. L i n k a i č i ų (Joniškio r.) kainyne iškastos kelios perkasos, rasta 13 sveikų griautinių ir keletas apardytų kapų su III–IV a. radiniais.

1932 m. karjero ardomame G i b a i č i ų (Šiaulių r.) senkapyje ištirta apie 10 kapų, kurių dalis buvo iš III–VI a., 6 kapai – iš XVII–XVIII a.

1932 m. J a k i š k i ų (Joniškio r.) suardytų pilkapių vietoje iškasta bandomoji perkasa, nieko nerasta.

1933 m. kasant žvyrą suardyto L i e p o r i ų (Joniškio r.) kapinyno žvyrduobės pakraščiai kasinėti, nieko nerasta.

1933 ir 1937 m. P a v ė k i ų (Šiaulių r.) pilkapyne, susidėjusiame iš apie 30 sampilų, ištirti 8 pilkapiai su griautiniais II–III a. kapais.

1934 m. J a u n e i k i ų (Joniškio r.) kapinyne iškasė kelias perkasas, rado pilkapio akmenų vainiką, 12 IV–VIII a. kapų, 11 čia buvusios gyvenvietės židinių.

1935 m. D a u g ė l a i č i ų (Šiaulių r.) karjero apardytame kapinyne ištirti 26 griautiniai kapai su negausiomis VIII–XI a. įkapėmis.

1936 m. K u r š ė n ų (Šiaulių r.) kapinyne ištirtas vienas degintas mirusiojo kapas be įkapių, kuris greičiausiai gali būti datuojamas laikotarpiu iki Kr.

1936 m. U o g u č i ų (Plungės r.) kapinyne ištirti 5 griautiniai III–V a. kapai, rasta apie 20 ankstesnės gyvenvietės židinių.

1937 m. gruodžio mėnesį stebėjo lyginamą L e p š i ų (A l e k s a n d r i j o s) (Šiauliai) kapinyną, surinko VI–XIV a. suardytų kapų radinius.

Svarbiausios publikacijos

Šiaulių „Aušros" muziejaus archeologinis skyrius/ Šiaulių metraštis. Šiauliai. 1931. P. 84–88.

Šiaulių kraštotyros draugijos archeologiniai tyrinėjimai 1932 metais/ Šiaulių metraštis. Šiauliai. 1934. T. 4. P. 1–17.

Lieparų iškasenos/ Gimtasai kraštas. 1934. Nr. 1. P. 35–38.

Po Šiaulių gatvės grindiniu kapai/ Gimtasai kraštas. 1934. Nr. 3–4. P. 163–165.
Jauneikių (Joniškio vls.) senkapis/ Gimtasai kraštas. 1934. Nr. 3–4. P. 165–167.
Kuršėnų senkapis/ Gimtasai kraštas. 1936. Nr. 2–4. P. 525–526.
Uogučių senkapis/ Gimtasai kraštas. 1936. Nr. 2–4. P. 527–529.
Senovės gintarinių papuošalų rinkinys/ Gimtasai kraštas. 1937. Nr. 1. P. 46–56.

EMILIS ŠNEIDERIS

74 pav. Emilis Šneideris apie 1940 m. (LCVA F. 391. A. 1. Nr. 5157. P. 8)

Lietuvos archeologijos istorijoje mažai žinomas Emilis Albertas Šneideris (74 pav.). Nepavyko rasti visų jo biografijos duomenų. E. Šneideris gimė 1904 m. rugsėjo 29 d. Striūpuose (Šakių r.), bežemių šeimoje. Tėvai Karolis Leopoldas Šneideris ir Joana Vilhelmina Ešytė (Ešiutė)[602] gyveno ant svetimos žemės pasistatę trobelę. Šneiderių buvo 4 broliai ir 3 seserys. Emilis buvo vyriausias, tad ganė, vienus metus buvo ūkininku už berną. 1918 m. baigė Griškabūdžio pradžios mokyklą, 1919–1920 m. mokėsi privačiai, 1921 m. baigė metinius Kauno mokytojų seminarijos kursus. E. Šneideris įsteigė Ricielių šaulių būrį ir jam vadovavo, mokėjo vokiečių kalbą[603]. 1923–1925 m. ėjo 293 šaulio būrio valdybos pirmininko pareigas. „1923–1924 mokslo metais užpuldinėjant Varviškės lenkų partizanams–banditams pafrontę, buvom priversti gintis“[604]. Ricieliuose E. Šneideris mokytojavo nuo 1922 m. sausio 10 d. iki 1928 m. lapkričio 1 d., kuomet buvo atleistas kaip neturintis mokslo cenzo[605]. Prie pradinės mokyklos jis įsteigė muziejų. 1932 m. liepos 1 d. kaip becenzis buvo atleistas iš mokytojo pareigų, nuo 1925 m. pas save laikė brolius ir seseris, kurie mokėsi. 1932 m. E. Šneideris apsigyveno Merkinėje, pusę metų dirbo valsčiuje raštininku, gaudamas 75 Lt. Nuo 1935 m. gruodžio 11 d. jis priimtas pradžios mokyklų inspekcijoje Alytuje raštvedžiu, kur dirbo iki 1940 m. rugpjūčio mėnesio. Buvo lietuvis evangelikas, vedė 1927 02 02 Stasę Šimkonytę (1908 06 14–1936 11 02), vaikai Irena, g. 1933 02 22,

[602] Lietuvos centrinis valstybės archyvas F. 391. A. 1 Nr. 5158. P. 9.
[603] Lietuvos centrinis valstybės archyvas F. 391. A. 1 Nr. 5158. P. 10.
[604] Lietuvos centrinis valstybės archyvas F. 391. A. 1 Nr. 5158. P. 10.
[605] Lietuvos centrinis valstybės archyvas F. 391. A. 1 Nr. 5158. P. 7.

Vanda, g. 1934 07 10, Vytautas, g. 1936 10 10[606]. 1939 m. vasario 14 d. apdovanotas Gedimino ordino antro laipsnio medaliu[607]. Kaip pats E. Šneideris nurodo autobiografijoje, „turėjau pamėgimą rinkti tautosaką“[608], jos surašė per 4500 variantų, įteikė Tautosakos komisijai. Kurį laiką 1935–1936 m. jis gyveno Kaune, Aukštaičių g. 7 (kitur nurodomas Kalniečių g. 7–4 adresas), dirbo Valstybės archeologijos komisijoje, kur tvarkė žinias iš 1918–1934 m. spaudos[609]. Po 1940 m. apie E. Šneiderį duomenų neturima.

1934–1935 m. „Gimtajame krašte“ E. Šneideris išspausdino straipsnį „Liškiavos senovė“. 1936 m., kai teko su juo susipažinti vienam iš šios knygos autorių, savo pavardę jis buvo jau sulietuvinęs į Šneideraitį. Dirbdamas Ricielių pradžios mokykloje, E. Šneideris turėjo progos susipažinti su krašto istorija, dzūkų folkloru, klausėsi senųjų padavimų, paslaptingų pasakojimų apie Liškiavą ir ryžosi visuomenę supažindinti su jos senove. Straipsnelio pradžioje autorius pažymi, kad „Dainavos šalis yra garsi ne vien tik savo gražia gamta ir charakteringa būtove, bet dar ir įvairiomis senovės liekanomis – paminklais, kurių čia nemažai yra“. Toliau jis rašo, „kad ir nepatyręs tos srities kraštotyrininkas, kaip jos mėgėjas, noriu suteikti apie pastebėtus paminklus keletą žinelių“. Iš šių eilučių matome, kad E. Šneideris domėjosi kraštotyra, lankė istorinius paminklus. Savo straipsnyje aprašo piliakalnius, senuosius laidojimo paminklus, senas sodybas, akmens, geležies bei bronzos amžių pėdsakus, įvairius kitus paminklus. Plačiausiai jis aprašo Liškiavos piliakalnį, padavimus apie jį, pilies liekanas, „Viedzmos“ mūrą, „Perkūno šventinyčią“ ir pagal T. Narbutą tapatina pilį su Naujapiliu. Pamini ir Liškiavos miestelį, bažnyčią, domininkonų vienuolyną ir kt. E. Šneideris pamini Papiškių, Radiščiaus kaimus ir po to pereina prie laidojimo paminklų. Jis rašo apie tokias vietas, kur randama žmonių kaulų ar kokių kitų žymių. Straipsnyje randame žinių apie Aušrinės – Vilkiautinio kaimo krūsninius pilkapius, Snaigupės milžinkapius, Papiškių švedkapius ir prie Merkinės esančius pilkapius. Senovės sodybvietėje prie Ricielių kaimo 1932 m. liepos 20 d., E. Šneideris laikydamasis P. Tarasenkos nurodytų metodų, surinko apie 100 kaulų, tris geležinius peiliukus, daug puodų šukių, dalį molinio verpstuko. Visą medžiagą perdavė Valstybinės archeologijos komisijos pirmininkui profesoriui K. Jablonskiui, kuris radinius priskyrė XI–XII a. E. Šneideris mini surastus akmens, žalvario ir geležies amžiaus dirbinius, gautus iš Liškiavos klebono Sidaravičiaus. Tai akmeniniai kirvukai, Ricielių kaimo laukuose rasti geležiniai ietigaliai. Degėsių kaimo laukuose buvusiuose krūsniniuose pilkapiuose jis nurodo, kad „rasta geležinių durklų ir kitų radinių iš geležies, panašių į skrybėles“, ir puodų šukių. Matyti, kad E. Šneideris menkai dar suprato archeologinių dirbinių paskirtį. Tikriausiai tai buvo skydų umbai arba antskydžiai. Penktajame skyrelyje jis trumpai aprašo kitus paminklus „Papo kalną“, lauką, vadinamą „Vyšnynu“, „Slapiškių“ smėlyną, „Trako“ lauką ir kt. Be paminklų, nurodo, kad prie Ricielių mokyklos sklypo esančiame miške, po kelmu, rasta sidabrinių 1637 ir 1680 m. monetų. Straipsnyje iš viso aprašyta 13 įvairių

[606] Lietuvos centrinis valstybės archyvas F. 391. A. 1. Nr. 5157. P. 10.
[607] Ten pat. P. 11.
[608] Ten pat. P. 5.
[609] Kultūros paveldo centro archyvas. F. 1. A. 1. Nr. 133. P. 67a.

radimviečių. Iš surinktų senienų mokykloje buvo įkurtas muziejus, kur buvo apie 477 vienetus įvairių radinių. Šiuo muziejumi „labai domaujasi ir stengiasi papildyti" mokytojai ir gyventojai bei mokiniai.

Matyt, šis straipsnis buvo tas akstinas, po kurio E. Šneideris buvo pakviestas dirbti į Valstybės archeologijos komisiją. Čia jis 1935–1936 m. kasinėjo keliose vietose daugiausia senkapius, dalyvavo Paulaičių bei Nikėlų kapinynų tyrinėjimuose. Detalesnių šių kasinėjimų ataskaitų nėra, tik trumpi komandiruočių ataskaitų užrašai ar daiktų sąrašai. Matyt, E. Šneideris nelabai gerai susigaudė archeologinių kasinėjimų plonybėse ir gerai skirdavo tik kapų griaučius. Greičiausiai dėl šios priežasties archeologijos paminklų apsaugą patikėjus Vytauto Didžiojo kultūros muziejui, E. Šneiderio paslaugų buvo atsisakyta. Lietuvos archeologijos istorijoje tai epizodinis tyrinėtojas, pagal darbo stilių – mėgėjas.

Kasinėjimai

1935 m. tyrinėjo Plinkšių (Mažeikių r.) dvaro požemius.

1936 m. liepos 18 d. karjero suardyto Ančiškių (Biržų r.) kapinyno pakraščiuose, ištirtas 28 m^2 plotas, kapų nerasta.

1936 m. liepos 27–31 d. Kelmės (Kelmės miestas) senkapyje, esančiame P. Ruzgio gatvėje, ištirta mažiausiai 17 griautinių XV–XVII a. kapų su geležinėmis sagtimis, peiliais, ylomis, bronziniais žiedais, monetomis, pasagine sege, lokio nago amuletu, akmeniniu galąstuvu, verpstuku ir kitokiomis įkapėmis.

1936 m. liepos 16 d. Čypėnų (Biržų r.) žvyrduobėje tyrinėtas nenurodyto dydžio plotas, kapų nerasta.

1936 m. liepos 17 d. Marišiūnų (Biržų r.) žvyrduobėje tyrinėtas nenurodyto dydžio plotas, kapų nerasta.

1936 m. liepos 9–13 d. žvyrduobės ardomame Pumpėnų (Pasvalio r.) senkapyje ištirtas per 54 m^2 plotas, rasta 14 XVI–XVIII a. kapų.

1936 m. liepos 14–15 d. žvyrduobės ardomame Vabalninko (Biržų r.) kapinyne ištyrė 10 m^2 plotą, rado du žmonių griaučius su įvairiais VIII–XI a. radiniais.

Svarbiausios publikacijos

Liškiavos senovė/ Gimtasai kraštas. 1934. Nr. 3–4. P. 167–174; 1935. Nr. 5. P. 199–203.

VYTAUTO DIDŽIOJO KULTŪROS MUZIEJAUS ARCHEOLOGINĖ VEIKLA

Pirmasis bandymas sukurti visos Lietuvos muziejų buvo 1919 m. Valstybės archeologijos komisijos pradėti rinkti senoviniai daiktai, tarp jų ir archeologiniai. 1921 m. šio muziejaus direktoriumi buvo paskirtas P. Galaunė. Įkūrus M. K. Čiurlionio dailės galeriją visi eksponatai (apie 5500 numizmatikos ir 1000 kitų) buvo jam perduoti. Naujai idėja atgimė minint Vytauto 600-ąsias mirties metines 1930 m., kuomet buvo nuspręsta įkurti atskirą istorinio profilio valstybės muziejų. Jo naujam pastatui pastatyti buvo paskirta lėšų, Kauno centre skirtas sklypas.

1936 m. spalio mėn. 22 d. Respublikos Prezidento Antano Smetonos ir Ministrų Tarybos Pirmininko Juozo Tūbelio pasirašytu įstatymu Kaune buvo įsteigtas Vytauto Didžiojo muziejus, kuriame buvo įkurti du muziejai – Karo ir Kultūros. Abiem šiems muziejams pagrindus davė jau iki tol veikę muziejai: Kauno miesto ir M. K. Čiurlionio galerijos – kultūros, Karo – Karo muziejui.

Kauno miesto muziejaus ištakos (įsteigtas 1897 m.) jau buvo aptartos anksčiau. Vadovaujant E. Volteriui jis toliau kaupė įvairius eksponatus. Jame tuo metu buvo archeologijos, numizmatikos, liaudies kultūros, paleontologijos, Kauno miesto kultūros, paveikslų, senų dokumentų ir knygų skyriai[610]. Šio muziejaus archeologiniai eksponatai 1936 m. pateko į Vytauto Didžiojo kultūros muziejų.

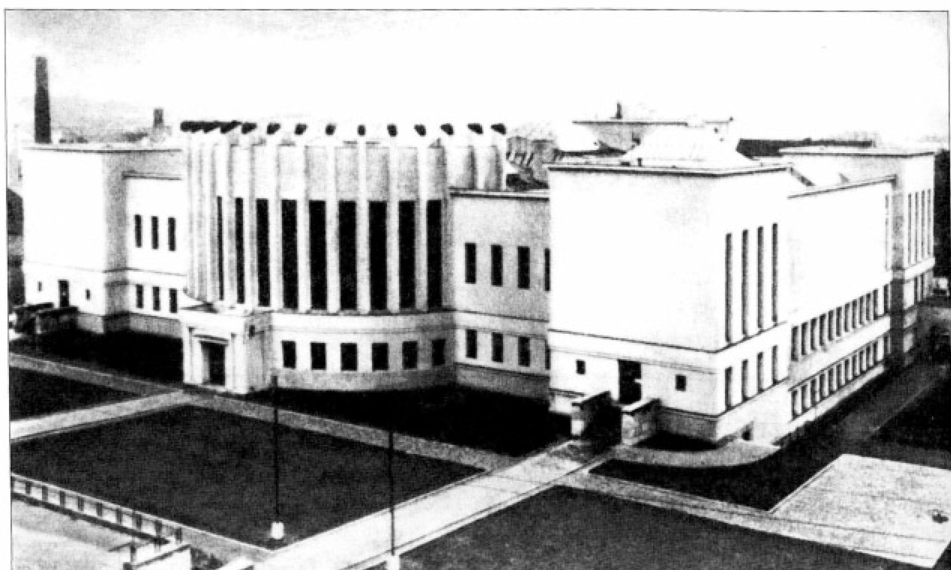
Karo muziejus buvo įkurtas 1921 m. V. Nagevičiaus iniciatyva ir kaupė karinio pobūdžio eksponatus. Iš archeologinių dalykų jame buvo paties V. Nagevičiaus kasinėjimų metu surinkta medžiaga.

Vytauto Didžiojo kultūros muziejui Kaune buvo pastatyti specialūs muziejams rūmai K. Donelaičio gatvėje, prie buvusios Vienybės aikštės (75 pav.). K. Donelaičio gatvės pusėje buvo įkurtas Karo muziejus, o V. Putvinskio gatvės – Kultūros muziejus. Karo muziejui vadovavo generolas Vladas Nagevičius, o naujai įsikūrusiam Kultūros muziejui – dailėtyrininkas Paulius Galaunė. Karo muziejus paveldėjo iki 1936 m. sukauptus eksponatus (76 pav.), o Kultūros muziejus kūrėsi beveik naujai. Jam atiteko tik buvusio Kauno miesto muziejaus rinkiniai ir M. K. Čiurlionio kūryba.

Vytauto Didžiojo kultūros muziejuje naujai buvo įkurti Priešistorinis, Istorinis, Etnografinis ir Meno (M. K. Čiurlionio kūryba) skyriai. Prie muziejaus buvo dar ir Kultūros paminklų apsaugos bei Rinkinių priežiūros skyriai. Vytauto Didžiojo kultūros muziejus turėjo savo administraciją, kurią sudarė mokslinis sekretorius, buhalteris, mašininkės ir bibliotekininkas. Muziejus turėjo savo kūriką, sargus-budėtojus ir valytoją, fotografą. 1937 m. buvo įsteigta Konservavimo ir restauravimo laboratorija. Be muziejaus administracijos, egzistavo ir Muziejaus taryba, kuri buvo numatyta ir Muziejaus įstatyme. Tame pat įstatyme buvo nurodytos direktoriaus ir skyrių vedėjų pareigos ir teisės. Kultūros muziejus galėjo turėti garbės bendradarbius ir bendradarbius talkininkus. Apskritai muziejaus darbuotojų skaičius buvo nedidelis,

---

[610] Samavičius R. Iš Lietuvos muziejų praeities/ Voruta. 1994 06 21. Nr. 21(159). P. 4.

75 pav. Vytauto Didžiojo kultūros muziejus 1936 m. (Žemaitytė Z. Paulius Galaunė. Vilnius. 1988.)

76 pav. Vytauto Didžiojo Karo muziejaus archeologijos skyrius 1937 m. (Vytauto Didžiojo karo muziejus. Kaunas. 1990. P. 9)

bet savo uždavinius visi vykdė gerai ir sąžiningai. Vėliau muziejaus darbuotojų skaičius nežymiai augo, buvo samdomi dailininkai braižytojai, kai kurie salių prižiūrėtojai, rūbininkas.

1936 m. naujai įsikūrusiame muziejuje darbą pradėjo: direktorius Paulius Galaunė, mokslinis sekretorius kompozitorius Viktoras Kuprevičius, Priešistorinio skyriaus vedėjas Jonas Puzinas, Istorinio skyriaus vedėjas Amerikos lietuvis Aleksandras Račkus, kolekcionierius ir numizmatas, Etnografinio skyriaus vedėjas dailininkas Antanas Rūkštelė. Direktorius kartu buvo ir Meno skyriaus vadovas. Iki 1940 m. pagrindinis muziejaus mokslinis personalas ir administracija nekito. A. Račkui išvykus atgal į Ameriką, Istorinio skyriaus vedėju buvo paskirtas numizmatas Povilas Karazija. Paminklų apsaugos skyriui vadovavo Vladas Pryšmantas. Nuo 1937 m. konservatoriumi-preparatoriumi dirbo skulptorius Pranas Baleniūnas. Kiekvienas skyrius turėjo po vieną darbuotoją muziejininką. Priešistorinio skyriaus muziejininku buvo paskirtas tuomet dar studentas Pranas Kulikauskas, Istorinio – istorikas Kazys Paunksnis, Etnografinio – studentas Klemensas Čerbulėnas. Daugiausia pagalbinio personalo dirbo Paminklų apsaugos skyriuje. Jame dirbo Vincas Ramanauskas, Germana Steikūnienė, Balys Lukoševičius ir keli laisvai samdomi muziejininko padėjėjai. Kiek vėliau šiam skyriui vadovavo dailininkas Vytautas Kazimieras Jonynas, jame dirbo ir dailininkas Vytautas Kairiūkštis, Halina Kairiūkštytė-Jacinienė ir dailininkas Vaclovas Rataiskis (Ratas). Daugiausia dėmesio muziejuje buvo skirta ekspozicijų salėms, o administracijai skirtos patalpos buvo labai mažos. Muziejui nebuvo numatytos saugyklos ir laboratorijoms skirtos patalpos. Ypač muziejus kentėjo neturėdamas saugyklų. V. Nagevičiaus vadovaujamas Karo muziejus dalybų metu gavo didesnę muziejaus dalį ir reprezentacines sales. Pirminiame projekte buvo numatyta, kad Karo ir Kultūros muziejų ekspozicija bus bendra. Kilus konfliktui dėl patalpų, abu muziejai atsiribojo vienas nuo kito užrakintomis tarp salių durimis, nepalaikė jokių ryšių. Net tarnautojai negalėjo turėti jokių tarpusavio ryšių. Tai buvo dviejų ambicingų direktorių konfliktas, neigiamai atsiliepęs abiem muziejams ir jų darbui.

Muziejininkų atlyginimas buvo apie 300 litų per mėnesį. Atlyginimus išmokėdavo reguliariai kiekvieno mėnesio pirmąją dieną. Darbą pradėdavo 8 valandą, baigdavo 14 valandą. 12 valandą būdavo pusės valandos pertrauka, kurios metu tarnautojai galėdavo užkąsti. Šeštadieniais darbą baigdavo 12 val. Tik kai ką paveldėjęs iš Kauno miesto muziejaus bei M. K. Čiurlionio galerijos iki 1938 m. muziejus nupirko visus naujus baldus.

Pirmas ir pagrindinis Priešistorinio skyriaus darbas buvo sutvarkyti esamus rinkinius, kurių pagrindą sudarė buvusio Kauno miesto muziejaus rinkiniai. Vėliau skyriui buvo perduoti Valstybinės archeologijos komisijos sukaupta archeologinė medžiaga. Minėtuose rinkiniuose buvo ir su archeologija nieko bendra neturinčių radinių, įvairių suakmenėjusių senovinių monetų, istorinių ir net etnografinių eksponatų. Teko viską peržiūrėti, sugrupuoti, perduoti kitiems skyriams. Visi archeologijos skyriui perduoti dirbiniai gulėjo numatytoje ekspozicijos salėje ant grindų. Klasifikuojant medžiagą teko nelengvas darbas, kuriam vadovavo J. Puzinas. Jis turėjo peržiūrėti buvusio Miesto muziejaus bylas bei buvusio Valstybinės archeologijos komisijos archyvus, Tado Daugirdo rankraščius Universitete bei rinkti žinias iš archeologijos literatūros,

laikraščių, žurnalų. Tai pareikalavo daug laiko, tad toks darbas baigtas tik 1937 m. kovo mėnesį. Dirbiniai buvo gauti nekonservuoti, įvairiai supakuoti, prisiūti ant kartoninių lentelių, įvynioti į popierių ir kitaip. Dauguma jų buvo be metrikų. Atrinkus archeologinius dirbinius, reikėjo juos suklasifikuoti, suskirstyti pagal chronologiją ir medžiagą, paruošti juos konservavimui, moksliniam inventorizavimui, būsimai ekspozicijai. Eksponatų inventorizavimui buvo užsakytos didelio formato knygos, kurios buvo įrištos kietais viršeliais, gale direktoriaus antspaudu ir parašu nurodyta, kiek yra knygoje lapų. Pildant grafas, negalima buvo braukyti ar kitaip taisyti teksto. Senus numerius, įrašius juos į inventoriaus knygą, reikėjo nuvalyti. Nauji inventoriaus numeriai buvo užrašomi juodu arba baltu tušu ir padengiama laku. Dienos norma buvo inventorizuoti 20 dirbinių. Prieš dirbinius inventorinant, jie būdavo nuvalomi, konservuojami. Tai atlikdavo P. Baleniūnas.

Muziejus turėjo savo fotografą, dirbusį prieš tai aviacijoje, Timuką. Ilgesniam eksponatų išsaugojimui būdingiausieji būdavo ne tik fotografuojami, bet ir piešiami. Tam darbui muziejus samdė dailininkus braižytojus. Pirmiausia buvo piešiami tie dirbiniai, kurių originalo išsaugojimas kėlė problemų, pvz., žirgų kamanos, inkrustuotos metalais, ar diržai, puošti metaliniais papuošimais.

Kiekvienais metais skyrius pasipildydavo naujais eksponatais, žmonių dovanotais, pirktais ar įsigytais ekspedicijų metu. Tiems asmenims, kurie dovanodavo eksponatus, būdavo išduodami muziejaus padėkos kvitai. 1939 m. buvo jau suinventorinta daugiau kaip 7000 dirbinių, tačiau apie 3000 dar buvo neinventorizuoti.

Priešistorinio skyriaus ekspozicijai buvo intensyviai ruošiamasi. Jau inventorizuojant turimus eksponatus, buvo daroma jų atranka, sudaroma atitinkama kartoteka. Pirmiausia reikėjo užsakyti atitinkamas, ano meto sąlygomis geras, modernias vitrinas. Tuo tikslu buvo pasinaudota kaimyninių šalių patirtimi. Atsisakyta iki tol muziejuose naudotų horizontalių vitrinų. Nutarta užsakyti statmenas dviejų tipų vitrinas. Statomos prie sienos vitrinos turėjo du skydus, salės viduryje – dvigubas, iš abiejų pusių – skydai. Skydų aukštis turėjo būti žmogaus dydžio, kad apžiūrint eksponatus lankytojui nereikėtų lankstytis. Pateiktus vitrinų projektus turėjo patvirtinti muziejaus Mokslinė taryba. Jas pagamino Šančiuose buvęs „Metalo" fabrikas. Pagal turimas ekspozicijai patalpas buvo pagaminta 20 didelių, dvigubų ir 16 mažo tipo vitrinų. Faneros skydai buvo aptraukti šviesia natūralia drobe. Vitrinų apatinėje dalyje buvo įruoštos uždaros rakinamos lentynėlės-stalčiai, kuriuose buvo talpinami ir saugomi archeologiniai dirbiniai. Priešistorinio skyriaus ekspozicijai buvo skirtos dvi gana šviesios patalpos Vienybės aikštės pusėje. Mažojoje salėje prie sienų tilpo 6 vitrinos, visos kitos tilpo didžiojoje salėje. Priešistorinio skyriaus ekspozicijos tikslas buvo atkurti seniausią Lietuvos gyventojų kultūrą, buitį, papročius, pagrindinius verslus, santykius su kaimynais ir kitus žilosios praeities kartų gyvenimo aspektus. Mažojoje salėje turi tilpti akmens amžiaus, didžiojoje salėje – visų kitų laikotarpių būdingiausi eksponatai. Suprantama, skyriuje turimų eksponatų nepakako. Trūkstamų eksponatų nutarta paieškoti kituose muziejuose. Tuo tikslu J. Puzinas aplankė beveik visus Lietuvoje buvusius kraštotyros muziejus ir privačius kolekcionierius. Depozito teisėmis buvo gauta eksponatų iš Šiaulių „Aušros" muziejaus, iš Biržų, Panevėžio, Kėdainių, Kretingos ir kitų muziejų. Iš Biržų kraštotyros muziejaus gauta nemažai retų bronzos amžiaus dirbinių. Iš Kretingos muziejaus gauta S. Tiškevičiaus

Palangos gintaro lobis, iš Kėdainių muziejaus – senojo geležies amžiaus dirbinių. J. Puzinas užmezgė ryšius ir su kai kuriais užsienių šalių archeologijos muziejais. Iš Tartu universiteto archeologijos kabineto gauta keliasdešimt dirbinių nuotraukų Lietuvos teritorijoje rastų dirbinių, iš Kionigsbergo „Prusia" muziejaus gauti Juodkrantės gintaro dirbinių lobio muliažai. Iš pradžių ekspozicijai buvo atrinkta apie 2000 eksponatų, tačiau dėl vietos stokos buvo eksponuoti 1672 eksponatai. Visi eksponatai buvo parodyti laikantis chronologijos ir tipologijos principų. Pirmą kartą buvo eksponuoti keli titnago dirbiniai iš paleolito laikotarpio pabaigos (Puvočiai). Nemažai eksponuota kaulo ir rago dirbinių iš mezolito ir vėlesnių laikotarpių. Mažiausiai eksponatų turėta iš bronzos ir ankstyvojo geležies amžiaus. Be pačių įrankių, ginklų ir papuošalų, buvo paruošta keletas originalių kapų modelių-preparatų, vėliau jų eksponuota daugiau. Tai P. Tarasenkos rastas dvigubas žmonių kapas iš Velikuškių piliakalnio, dvigubas turtingas radiniais vyro ir moters kapas iš Upytės, degintinis kapas ir jo duobės pjūvis iš Eigulių, vėliau ir keletas žirgų galvų su puošniomis kamanomis, žąslais, karčių įvijomis, balno kilpomis iš Graužių bei Veršvų žirgų kapų. Tie eksponatai daugiausia atkreipdavo lankytojų dėmesį. Ekspozicijos montavimą atliko konservatorius-preparatorius Pranas Baleniūnas. Visa ekspozicija galutinai įrengta 1938 m. pradžioje. Į ekspozicijos atidarymą buvo pakviestas Respublikos Prezidentas A. Smetona, kai kurie ministrai, Kultūros departamento direktorius astronomas A. Juška, kitų departamentų vadovai, žymiausieji dailininkai, žurnalistai ir visas muziejaus personalas (77 pav.). Ekspoziciją aiškino J. Puzinas, kuris Vasario 16-osios proga už ekspozicijos įrengimą buvo apdovanotas Gedimino ordinu.

Jau 1937 m. Vytauto Didžiojo kultūros muziejų aplankė 6408 žmonės, o 1938 m. jų skaičius išaugo iki 10 485 žmonių. Įrengęs ekspoziciją muziejus pradėjo rengti savo leidinį – metraštį. Nors darbus sutrukdė tarybinė okupacija, 1941 m. sugebėta išleisti pirmąjį solidų tomą, kuriame didžioji straipsnių dalis (8 iš 11) yra apie archeologiją arba jiems artimi. „Metraštyje" buvo paskelbti ir muziejaus įstatymas

77 pav. Vytauto Didžiojo karo muziejaus Priešistorinio skyriaus atidarymas 1938 m. sausio 25 d. Iš kairės į dešinę: valstybės kontrolierius Konstantinas Šakenis, prezidentas Antanas Smetona, pavaduojantis ministrą pirmininką J. Stanišauskas, Jonas Puzinas (Lietuvos aidas. 1938 01 26. Nr. 39(13848). P. 1)

bei statutas. Muziejaus Priešistorinio skyriaus beveik visa veikla nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu (iki 1940 m.) yra išsamiai nušviesta „Metraštyje“ talpinamame išsamiame straipsnyje[611]. Priešistorinio skyriaus ekspozicija septintajame dešimtmetyje su visu Archeologijos skyriumi buvo perduota Karo muziejui.

Kita svarbi įstatymu numatyta Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus darbo kryptis buvo senovės paminklų apsauga. Muziejuje, palyginti su anksčiau veikusia Valstybės archeologijos komisija, šių darbų kryptis iš esmės pasikeitė, nes vėl sugrįžta prie bandymų teisiškai reglamentuoti paminklų apsaugą[612]. Tam prieštaravęs konservatorius V. Pryšmantas kritikavo muziejinę tokių projektų kryptį, kol galų gale buvo atstatydintas. 1938 m. įvairiais kultūros paminklų apsaugos klausimais muziejuje dirbo 16 žmonių[613]. Įstatymų projektų kūrimo darbas iš esmės buvo baigtas 1939 m., kai rugpjūčio 25 d. švietimo ministras nusiuntė 63 straipsnius turintį Kultūros paminklų pasaugos įstatymą Lietuvos Ministrų Tarybai „apsvarstyti ir priimti“[614]. Deja, jo priėmimą sutrukdė po kelių dienų kilęs Antrasis pasaulinis karas ir greitai atsiradusios įvairiausios Vilniaus krašto kultūros vertybių apsaugos problemos[615]. Tam buvo parengtas atskiras įstatymas, bet irgi nepriimtas. Vykdant muziejui nelabai derančią paminklų apsaugos funkciją sėkmingiau organizuoti ardomų archeologijos paminklų tyrinėjimai bei žvalgymai. 1938 m. VDKM suorganizavo žvalgomąsias vienos dviejų dienų išvykas į 35 Lietuvos vietas[616], 1939 m., – 46 tokias išvykas[617]. Muziejaus vykdyti ardomų archeologijos paminklų tyrinėjimai plačiau apžvelgti aptariant konkrečių archeologų veiklą. Iš žvalgymų ir ypač tyrinėjimų muziejaus fondus papildydavo įvairūs archeologiniai radiniai. Tačiau muziejininkų įraukimas į archeologinius tyrinėjimus trukdė dirbti kitus muziejų darbus, pvz., užsiimti eksponatų restauravimu. Bene taikliausiai Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus veiklą kultūros paminklų apsaugos srityje yra įvertinusi N. Keršytė. „Milžiniškos VDKM profesionalių darbuotojų pastangos sudarė iliuziją, kad jis – kultūros paveldo politikos kūrėjas. Be valdžios skirtų lėšų, institucinės struktūros, paskelbtų įstatymų, VDKM – Lietuvos centrinės kultūros paminklų įstaigos – statusas buvo formalus“[618]. Tokia buvo realybė.

Svarbiausios publikacijos

Vytauto Didžiojo Kultūros muziejaus metraštis. Kaunas. 1941. T. 1. 392 p. XLVIII lentelės.

---

[611] Kuprevičius V. Vytauto didžiojo kultūros muziejaus 1936 XI 1–1939 XII 31 darbų apyskaita/ Vytauto Didžiojo Kultūros muziejaus metraštis. Kaunas. 1941. T. 1. P. 335–344.

[612] Keršytė N. Vytauto Didžiojo kultūros muziejus – Lietuvos centrinė kultūros paminklų globos įstaiga 1936–1940 metais / Lietuvos praeitis Vilnius. 1998. T. 5. P. 84.

[613] Ten pat. P. 88.

[614] Zabiela G. Pirmojo Lietuvos kultūros paminklų apsaugos įstatymo projektas/ Kultūros paminklai. Vilnius. 1995. T. 2. P. 149.

[615] Keršytė N. Vytauto Didžiojo kultūros muziejus – Lietuvos centrinė kultūros paminklų globos įstaiga 1936–1940 metais / Lietuvos praeitis Vilnius. 1998. T. 5. P. 91–96.

[616] Kuprevičius V. Vytauto Didžiojo Kultūros muziejaus 1936 XI 1–1939 XII 31 darbų apyskaita/ Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus metraštis. Kaunas. 1941. P. 340.

[617] Ten pat. P. 342–343.

[618] Keršytė N. Vytauto Didžiojo kultūros muziejus – Lietuvos centrinė kultūros paminklų globos įstaiga 1936–1940 metais / Lietuvos praeitis Vilnius. 1998. T. 5. P. 97.

JONAS PUZINAS

Jonas Puzinas (1905 10 01 Svaronyse (Ukmergės r.) – 1978 04 14. Čikagoje (JAV) yra pirmasis Lietuvos archeologas profesionalas, visą savo gyvenimą iki 1944 m. skyręs vien archeologijai. Jis buvo pirmasis, gavęs Švietimo ministerijos stipendiją archeologijos studijoms užsienyje. Tiesa, pagal to meto įstatymus stipendiją pradėjus dirbti reikėjo atiduoti, tam skiriant po 10 proc. mėnesinio atlyginimo, tačiau tokia parama buvo būtina. J. Puzinas gimė stambiųjų ūkininkų Motiejaus ir Barboros šeimoje. 1994 m. Lietuvos archeologijos draugijos rūpesčiu sodybvietėje pastatytas memorialinis akmuo. 1912–1914 m. jis mokėsi Laičių rusų liaudies mokykloje, 1916–1917 m. – Ukmergės vokiečių miesto mokykloje, 1918–1925 m. – Ukmergės gimnazijoje[619], kurią 1925 m. baigęs mokytojavo Ukmergės žydų vidurinėje mokykloje. Neilgai čia dėstęs lietuvių kalbą, įstojo į Kauno universiteto Humanitarinių mokslų fakultetą, kuriame studijavo lietuvių kalbą ir literatūrą, lyginamąją kalbotyrą ir pedagogiką. 1925–1928 m. būdamas studentas jis dirbo Kauno miesto savivaldybėje. Čia dirbdamas rinko medžiagą apie Kauno, Šiaulių ir Ukmergės miestų savivaldybes ir 1929 m. paskelbė straipsnį „Iš Šiaulių miesto istorijos". Nuo 1928 m. spalio 1 d. iki 1930 m. gegužės 1 d. J. Puzinas dirbo Kauno muziejaus sekretoriumi ir konservatoriumi. Tuo metu jis ir susidomėjo Lietuvos istorija ir archeologija. Muziejuje turėjo progos pažinti ten esančią archeologinę ir kitą muziejinę medžiagą. Susipažino su į Rusiją išvežtų muziejinių rinkinių sąrašais ir 1929 m. buvo pasiųstas į Maskvą. Čia turėjo progos pamatyti bent dalį išvežtų turtų bei dalyvauti derybose dėl jų grąžinimo, deja, nesėkmingai. Savo darbais jis atkreipė Prezidento A. Smetonos, kuris buvo taip pat kilęs iš Ukmergės apskrities, dėmesį, ir J. Puzinas buvo pasiųstas į Vokietiją studijuoti archeologijos. Iš pradžių manė studijuoti Kionigsberge, tačiau, patarus profesoriui Jurgiui Geruliui, jis išvyko į Heidelbergo universitetą. Studijoms vadovavo prof. Ernstas Valė. Čia J. Puzinas dar papildomai gilino žinias lyginamojoje kalbotyroje ir klasikinėje archeologijoje. 1930–1934 m. Heidelbergo universitete J. Puzinas parašė darbą „Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje ir tautinis atgimimas", už kurį, jam baigus, 1934 m. liepos 5 d. buvo suteiktas filosofijos daktaro laipsnis.

Grįžęs į Lietuvą J. Puzinas veikiai (1934 m. spalio 1 d.) tapo Kauno miesto muziejaus konservatoriumi ir direktoriumi, kuriuo išbuvo iki 1940 m. sausio 1 d. 1936 m., paskelbus Vytauto Didžiojo muziejaus įstatymą, buvo įkurti du savarankiški muziejai: Kultūros muziejus ir Karo muziejus. J. Puzinas 1936 m. lapkričio 1 d. tapo Vytauto didžiojo muziejaus Priešistorinio skyriaus vedėju. Kadangi Lietuvoje tuo metu nebuvo archeologijos specialistų, J. Puzinui darbo tikrai netrūko. Nuo 1936 m. lapkričio 11 d. iki 1941 m. gruodžio 15 d. jis buvo Vytauto Didžiojo universiteto vyr. asistentas, privatdocentas (nuo 1939 m. balandžio 13 d.), docentas (nuo 1939 m. gruodžio 15 d.). Čia J. Puzinas pradeda dėstyti Lietuvos archeologijos kursą bei vadovauja archeologijos pratyboms, vykdo kasinėjimus, rašo straipsnius. Lietuvai atgavus Vilnių ir į jį perkėlus Kauno universiteto Humanitarinių mokslų fakultetą J. Puzinas nuo 1939 m. gruodžio 15 d. iki 1942 m. vasario 1 d. tapo Vilniaus

619 Lietuvos centrinis valstybės archyvas. F. 391. A. 7. Nr. 45380. P. 7.

78 pav. Jonas Puzinas su šeima 1936 01 19 Kauno ąžuolyne (NMBRS F 52-145)

universiteto docentu, nuo 1942 m. vasario 1 d. – ekstraordinariniu profesoriumi[620]. 1941 m. sausio 1 d. J. Puzinas iš Priešistorinio skyriaus vedėjo pareigų pasitraukė, nes Vilniuje jis buvo išrinktas Archeologijos katedros vedėju. 1941 m. sausio 1 d. J. Puzinas buvo paskirtas Vilniaus universiteto profesoriumi, kurį laiką ėjo dekano pavaduotojo ir dekano pareigas, net pavadavo rektorių M. Biržišką.

Vokiečiams uždarius Vilniaus universitetą, vadovavo pusiau legaliai jo veiklai, toliau eidamas katedros vedėjo ir dekano pareigas. Už dalyvavimą slaptoje Rytų Lietuvos draugijos veikloje 1942 m. spalio 1–2 d. buvo gestapo suimtas ir tardomas. 1944 m. Raudonajai armijai artėjant prie Vilniaus, J. Puzinas su šeima pasitraukė į Vakarus, savo turtingą biblioteką ir butą palikdamas profesoriui L. Karsavinui globoti. Kurį laiką jis gyveno Vokietijoje, patirdamas nemažų emigranto vargų ir rūpesčių. Nepaisant to, J. Puzinas aktyviai dalyvavo lietuvių pabėgėlių veikloje. Liuneberge jis buvo lietuvių sąjungos skyriaus pirmininkas. 1949–1978 m. gyveno JAV, kur greta kitų darbų užsiėmė ir Lietuvos archeologijos tyrinėjimais. 1949–1950 m. J. Puzinas buvo Filadelfijos lietuvių tremtinių draugijos pirmininkas, 1955–1958 m. lietuvių bendruomenės tarybos vicepirmininkas, 1969–1972 m. kultūros tarybos pirmininkas. Priklausė Lituanistikos institutui ir Lietuvių fondui, o 1953–1965 m. buvo aktyvus „Lietuviškosios enciklopedijos“ darbuotojas. Jai parašė per 300 straipsnių, buvo 14 tomų redaktorius. JAV jis parašė nemažai darbų apie Lietuvos archeologiją. J. Puzinas staiga mirė Čikagoje, kur ir palaidotas.

Jonas Puzinas 1927 m. vasario 26 d. vedė Konstanciją Vabalaitę. Vaikai Aldona (g. 1928 02 19), Algimantas (g. 1932 12 14), Živilė (g. 1938 05 19) (78 pav.). Kaip užimantis nemažas pareigas valstybinėje tarnyboje J. Puzinas gyveno pasiturinčiai, tad iš tėvų paveldėtas 47 ha ūkis 1942 m. buvo išnuomotas. Mokėjo vokiečių, rusų, lenkų kalbas, buvo apdovanotas Vytauto Didžiojo 4 laipsnio ordinu, buvo korporacijos „Neolithuanija“ narys. Kaip žmogus, jis buvo santūrus, rimtas, kartais net pernelyg griežtas kai kuriuose vertinimuose, tačiau sugebėdavęs žmoguje įžvelgti talentus (jaunųjų archeologų ugdymas).

J. Puzino archeologinę veiklą galima suskirstyti į 4 dalis: mokslininko, muziejininko, pedagogo bei archeologinę emigracijoje. Pastaroji čia nebus apibūdinta kaip

[620] Lietuvos centrinis valstybės archyvas. F. 391. A. 7. Nr. 45380. P. 1.

išeinanti už temos chronologijos ribų, nors tematiškai su ja ir susijusi. Pats J. Puzinas buvo labiau linkęs tyrinėti senąjį geležies amžių, nors domėjosi ir ankstesnių laikotarpių (akmens ir bronzos) medžiaga, kuri iki tol buvo labai menkai tyrinėta.

Kaip mokslininkas, J. Puzinas gavo gerą pasiruošimą Heidelberge, praėjo tikrai vokišką archeologinę medžiagos apdorojimo mokyklą, dalyvavo archeologiniuose kasinėjimuose Pietų Vokietijoje Neckaraimerio vietovėje, kur kasinėjo V–VI a. kapus. Lietuvoje jis dalyvavo E. Volterio ir V. Nagevičiaus kasinėjimuose Dovainonyse, Impiltyje. 1935–1944 m. J. Puzinas paruošė ir paskelbė daug straipsnių ir publikacijų Lietuvos archeologijos klausimais leidiniuose „Senovė", „Vairas", „Židinys", „Naujoji Romuva", „Jaunoji Lietuva", „Akademikas", „Lietuvos aidas", „Lietuvių enciklopedija" ir kt. 1983 m. A. Pemkaus sudarytoje J. Puzino darbų bibliografijoje priskaičiuojama per 150 pozicijų[621]. Nemaža dalis jų yra populiarūs, tačiau netrūksta ir mokslinių. Riba tarp šių abiejų straipsnių grupių yra labai sąlyginė, nes ir populiariuose žurnaluose dalis straipsnių spausdinta su nuorodomis. Pastarieji gali būti suskirstyti į archeologijos istorijos, apibendrinamojo pobūdžio bei publikacinius.

J. Puzinas mokslinę archeologinę veiklą pradėjo nuo praeities tyrinėtojų darbų įvertinimo. Atskiru leidiniu 1935 m. išleistas jo daktaratas „Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje ir tautinis atgimimas" (vokiečių kalba)[622]. Trumpesnė lietuviška šio darbo versija tuo pačiu metu paskelbta „Senovėje"[623]. Šio straipsnio pirmame skyriuje aptariami Peterburgo archeologinės komisijos ir Maskvos archeologinės draugijos darbai Lietuvoje XIX a. pabaigoje, antrame – Peterburgo archeologinės komisijos darbai XX a. pradžioje, trečiame – lenkų ir vietos tyrinėtojų darbai, o ketvirtame – mokslinių draugijų veikla Vilniuje. „Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje ir tautinis atgimimas" yra 134 puslapių, jame 6 skyriai, literatūros sąrašas bei pavardžių rodyklė. Įvade pateikiama trumpa Lietuvos istorijos apžvalga, pirmame skyriuje pateikiamos pirmosios žinios apie krašto archeologijos paminklus, pradedant XIV–XV a., antrame skyriuje iškeliamas romantizmo periodas. Tračiame aptariami realizmo laikotarpio veikėjai, ketvirtame – archeologiniai tyrinėjimai nacionalinio atgimimo laikotarpiu. Penktas skyrius skirtas apžvalgai nuo „Aušros" iki 1905 m. revoliucijos. Paskutiniame – šeštame skyriuje aptariama Lietuvių mokslo draugijos ir lenkų bei rusų draugijų veiklos. Šis J. Puzino darbas atskleidžia pilną archeologinių tyrinėjimų Lietuvoje iki nepriklausomybės vaizdą. Tai pirmoji sisteminė Lietuvos archeologijos istorija, tiesa, parašyta su tam tikru kryptingumu, t.y. kiek archeologija atliepė lietuvių nacionaliniam judėjimui. Tačiau dėl J. Puzino suminėtos faktologijos gausos šis jo darbas lieka vertingas ir dabar. Nemažai smulkesnių straipsnių jis paskelbė apie tyrinėtojus: T. Narbutą, dr. J. Basanavičių, T. Daugirdą, L. Kšivickį ir kt. Plačiausiai įvertinti yra L. Kšvickio nuopelnai Lietuvos archeologijai, nes tam pasitaikė gera proga – jo aštuoniasdešimtmetis.

Bene didžiausias ir reikšmingiausias J. Puzino darbas buvo 1938 m. išleisti „Naujausių proistorės tyrinėjimų duomenys"[624]. Darbas buvo parengtas kaip

---

[621] Puzinas J. Rinktiniai raštai. Chicago. 1983. T. 2. P. 685–688.

[622] Puzinas J. Vorgeschichtsforschung und Nationalbewusstein in Litauen. Kaunas. 1935.

[623] Puzinas J. Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje XIX a. gale ir XX a. pradžioje/ Senovė. Kaunas. 1935. T. 1. P. 157–188.

[624] Puzinas J. Naujausių proistorinių tyrimų duomenys/ Senovė. Kaunas. 1938. T. 4. P. 173–303, LVI lentelės, 7 žemėlapiai.

habilitacinis docento vardui gauti. Tai antras bandymas (po A. Spicyno „Lietuvos senienų") susisteminti ir istoriškai interpretuoti visą tuomet žinomą Lietuvos archeologinę medžiagą. Visa medžiaga apžvelgiama chronologine tvarka, įvade pateikiama trumpa tyrinėjimų apžvalga, toliau dėstoma archeologinė medžiaga. Didžiąją dalį archeologinės medžiagos (bronzos ir geležies amžiai) atsisakyta klasifikuoti pagal kultūras, jos likusios tik iš akmens amžiaus. Bronzos amžius vadinamas žalvario amžiumi, ir nuo tada žalvaris, nors istoriškai nemotyvuotas ir chemijos aspektu klaidingas bronzos sinonimas, ilgam įsigalėjo Lietuvos archeologijoje. Archeologiniai amžiai ir smulkesnės jų dalys šiame darbe įgavo konkrečias, griežtai apibrėžtas chronologines ribas, kurios nemaža dalimi buvo paimtos iš Rytų Prūsijos archeologijos ir taip pat be didesnių pakitimų išliko iki šių dienų. Medžiaga dėstoma aštuoniuose skyriuose. Kiekviename skyriuje aptariami būdingiausi tam laikotarpiui (senasis, vidurinysis, naujasis akmens amžiai, žalvario amžius, prieš Kristų, senasis, vidurinis ir naujasis geležies amžiai) paminklai ir radiniai, plačiai naudojamas tipologinis ir lyginamasis metodas, daromos kai kurios istorinės išvados, pasitelkiami rašytiniai šaltiniai. Darbe plačiai naudojama naujausių tyrinėjimų medžiaga, iki tol (nemaža dalimi ir po to) niekur plačiau neskelbta. Gausiose kokybiškose, daugiausia fotografuotinėse iliustracijose pateikiami konkretiems laikotarpiams būdingų dirbinių tipai, vienas kitas kasinėjimų vaizdas. Medžiaga susisteminta 7 paties J. Puzino sudarytuose žemėlapiuose, apimančiuose 1920 m. Lietuvą su visu Vilniaus kraštu (nėra tik paleolito žemėlapio, nes tuo metu jam nušviesti dar trūko medžiagos). Šiame J. Puzino darbe, praėjus daugiau kaip 50 metų, puikiai atsispindi to meto archeologijos mokslo padėtis, faktų interpretacija. Išnašose nurodyta gausi literatūra, tuomet žinomos radimvietės. Iš šio J. Puzino darbo turime pilną vaizdą apie archeologijos mokslo raidą nuo 1918 iki 1938 m. J. Puzinas bandė pasitelkti kai kuriuos rašytinius šaltinius bei kalbininkų duomenis, sprendė etninius klausimus. Nauja tai, kad J. Puzinas išskyrė vadinamąjį geležies amžių prieš Kristų ir nesilaikė jo skirstymo į Halštato ir La Teno periodus. Aptariant archeologinius dirbinius, išryškinant jų pagrindinius gamybos požymius, keblus buvo jų terminologijos klausimas. J. Puzinas savo darbe „Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys" pirmą kartą sukuria lietuvišką terminologiją, kurią sudaryti padėjo geras jo bičiulis, žinomas kalbininkas A. Salys. Darbas nenustojo savo mokslinės reikšmės ir dabar. Tai pirmasis Lietuvos archeologijos vadovėlis. Už šį darbą 1939 m. birželio 15 d. Kauno universiteto Humanitarinio fakulteto posėdyje J. Puzinui buvo suteiktas docento vardas. Mokytojams ir kraštotyrininkams šis darbas, kiek sutrumpintas, buvo išleistas atskirai[625].

Tarp apibendrinamojo pobūdžio darbų yra keletas parengiamojo pobūdžio ar populiarių straipsnių. Dar būdamas Heidelbergo universiteto studentas, J. Puzinas parašė straipsnį „Priešistorinė archeologija ir jos tyrimo metodai"[626]. Čia pirmą kartą Lietuvos archeologinių tyrinėjimų istorijoje pavartotas žodis „proistorė", kuris vėliau

[625] Puzinas J. Lietuvos proistorės bruožai/ Naujoji mokykla. T. III. Kraštotyra. Kaunas. 1940. P. 97–139.

[626] Puzinas J. Priešistorinė archeologija ir jos tyrimo metodai/ Vairas. 1931. Nr. 7–8. P. 422–425.

plačiai įsigalėjo mūsų archeologijos literatūroje. 1935 m. J. Puzinas paskelbė straipsnį apie bronzos amžių Lietuvoje[627].

Atskirai paminėtina J. Puzino veikla nustatant lietuvišką archeologijos terminiją. Ką čia jis spėjo padaryti, matyti iš jo spausdintų darbų. Tačiau ne mažiau įspūdinga jo surinkta archeologijos terminų kartoteka – iš viso apie 10 000 kortelių su lietuviškais, lenkiškais, vokiškais archeologijos terminais[628]. Tiek jis buvo surinkęs iki 1944 m., kai šis jo darbas nutrūko. Lietuviškų terminų tarp jų – mažiausia.

J. Puzinas yra parašęs daug mokslinių straipsnių, kuriuos galime laikyti publikaciniais. Paminėsime tik svarbesnius. Pirmieji buvo 6 straipsneliai apie Impilties piliakalnio tyrinėjimus, kuriuose jis pats dalyvavo[629]. Nuo pat pirmojo „Lietuviškosios enciklopedijos" tomo J. Puzinas rašė į šią enciklopediją straipsnelius apie konkrečias archeologines vietoves, daugiausia užsienio šalyse. Nuo 4 tomo (1936 m.) tokių straipsnelių parašyta daugiau kaip po 10. Minint Lietuvos nepriklausomybės dvidešimtmetį, vokiečių kalba buvo išleistas leidinys „Lietuvos menas ir mokslas", kuriame buvo J. Puzino straipsnis apie archeologinius tyrinėjimus Lietuvoje[630]. Vėliau paskelbė du reikšmingus straipsnius apie naujai aptiktus labai retus palaidojimus Kurmaičiuose ir Veršvuose[631]. Tai klasikinės, siauros, bet labai išsamios medžiagos publikacijos.

J. Puzinas dalyvavo tarptautiniuose archeologų ir istorikų kongresuose Osle, Rygoje ir Elbinge (Rytų Prūsija, dabar Elbliongas (Lenkija). Osle 1936 m. jis tebuvo tik klausytojas. Pirmajame Baltijos istorikų kongrese Rygoje 1937 m. rugpjūčio 16 d. J. Puzinas skaitė pranešimą „Archeologinių tyrinėjimų Lietuvoje padėtis" vokiečių kalba ir jį išspausdino kongreso leidinyje. Straipsnis parašytas vokiečių kalba, gausiai iliustruotas nuotraukomis ir žemėlapiais[632]. 1937 m. spalio 19 d. J. Puzinas panašų pranešimą „Lietuvos naujausių priešistorinių tyrinėjimų padėtis" skaitė Elbinge, vokiečių proistorikų kongrese. Apie šį pranešimą palankiai atsiliepė Vokietijos oficiozas „Tautos stebėtojas". „Mes džiaugiamės, kad. Dr. J. Puzinas savo dalyvavimu Elbingo suvažiavime prisideda prie tos rūšies Europos tyrinėjimų, kurie nežeidžia nei tikrojo moksliškumo, nei nekenkia tautinės sąmonės sričiai, o tik nori tarnauti tikrosios tyrinėtojo dvasios anttautiniams kultūros uždaviniams"[633].

J. Puzino kasinėjimai taip pat svarbūs, nors jie truko trumpai ir didžioji dalis jų metu rastos medžiagos nebuvo paskelbta. Jis yra kasinėjęs per 10 kapinynų. Vienas

---

[627] Puzinas J. Žalvario amžius Lietuvoje/ Gimtasai kraštas. 1935. Nr. 3–4. P. 321–328.

[628] Nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyrius. F 52–53. Dėžutės 1–7.

[629] Puzinas J. Įpiltis istorinių tyrimų šviesoje/ Tautos mokykla. 1934. Nr. 19. P. 359–361; Puzinas J. Šis tas iš Įpilties tyrinėjimų/ Židinys. 1934. Nr. 10. P. 322–323.

[630] Puzinas J. Litauens Vorgeschichte/ Litauens Werden und Schaffen. Kaunas. 1939. P. 23–30.

[631] Puzinas J. Ankstyvojo geležies amažiaus kapas, surastas Kurmaičiuose, Kretingos valsč./ Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus metraštis/. Kaunas. 1941. T. 1. P. 19–27; Puzinas J. Dvigubas IV amž. kapas, surastas Veršvuose/ Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus metraštis. Kaunas. 1941. T. 1. P. 28–42, II–IX lentelės.

[632] Puzinas J. Stand der archäologische Forschungen in Litauen/ Conventus Primus Historicum Balticorum Rigae 18–20. VIII. 1927. Rigae. 1937. P. 62–69.

[633] Nezabitauskas A. Vokiečių spauda palankiai įvertino Lietuvos priešistorinius tyrinėjimus/ Lietuvos aidas. 1937 10 28.

pirmųjų buvo 1936 m. pavasarį tyrinėtas Paštuvos senkapis. Tų metų pavasarį ties Paštuva Nemunas išplovė gražių II–III a. dirbinių, kurie pateko į Vytauto Didžiojo kultūros muziejų. Dirbiniai buvo iš pirmųjų amžių po Kr., todėl J. Puzinas ypač juos vertino ir ryžosi vietovę patyrinėti. Tuo tikslu 1936 m. gegužę, su būreliu studentų atvyko į Paštuvą, kur ties išplautų radinių vieta iškasė 24 XVI–XVII a. kapus. Tą vietą gyventojai vadino Prancūzkapiais. Ankstesnių kapų ar dirbinių tyrinėtoje vietovėje nerasta. Tai buvo ir pirmoji vieno šio darbo autorių ekspedicija. 1936 m. rudenį J. Puzinas tyrinėjo Paulaičių ir Nikėlų kapinynus. Kasinėjimuose dalyvavo P. Kulikauskas ir E. Šneideris. Buvo tyrinėtas bulviarūsiais išraustas Žiogų kalnas Paulaičiuose ir Nikėlų kapinyno dalis, taip pat ardoma, kaip ir kalnas. Jame sveikų kapų nerasta. Buvo rasta unikali apyrankė iš II–III a., inkrustuota emaliu ir geležimi, bei daugybė vėlyvojo geležies amžiaus dirbinių. Nustatyta, kad čia būta jau senojo geležies amžiaus kapinyno, kuriame laidota ir vėlesniais amžiais, aptikta pavienių XIV–XVI a. radinių. Nikėlų kapinynas buvo įrengtas dešiniajame Ašvos upelio krante. 1936 m. ši vieta buvo ariama. Tyrinėjimų apimtis buvo nedidelė, ištirtas tik 33 m^2 plotas, kuriame rasti 3 žmonių ir 1 žirgo kapas. 1936–1937 m. J. Puzinas tyrinėjo Seredžiaus plokštinį kapinyną. Tai buvo vienas pirmųjų plačiau tirtų kapinynų. 1936 m. buvo ištirta 20, o 1937 m. – 26 kapai su įdomiomis III–IV a. įkapėmis. Buvo aptikti ir du degintiniai kapai, greičiausiai vėlyvojo geležies amžiaus. Ypač turtingas buvo mergaitės kapas Nr. 13. Jos kaklą puošė antkaklė, 5 apvijos karolių, ant dešinės rankos 5, o ant kairės 3 bronzinės apyrankės. 1937 m. J. Puzinas tyrinėjo Purvynų vėlyvą, degintinį, iki tol nežinomą kapinyną. Jo vieta buvo ilgą laiką ariama, todėl sveikų kapų nerasta. Rasta daug žiestų puodų šukių su banguotu, bei paralelių griovelių ornamentu, vytinės bronzinės antkaklės fragmentas, daug geležinių apkalų, būdingų žirgų aprangai. Buvo ištirtas 451 m^2 plotas ir rasti 164 dirbiniai. Tais pačiais metais J. Puzinas vadovavo Eigulių (dabar Kauno miestas) įdomaus kapinyno su degintiniais ir griautiniais kapais tyrimams. Iš šio kapinyno buvo imamas graužas miesto statyboms ir buvo būtina jį ištirti. Pirmieji tyrimai buvo atlikti dar 1935 m. Iš viso ištirta 47 griautiniai ir 4 degintiniai kapai su gausiomis IV–VII a. įkapėmis. Vienas degintinis kapas paimtas ekspozicijai.

Net penki kapinynai J. Puzino buvo tyrinėti 1938 m. Iš jų paminėtinas Graužių kapinynas, kurio vietoje stovėjo ūkininko Žilinsko sodyba ir visas plotas apie ją buvo ariamas. Atliekant žemės darbus ir buvo aptiktas nežinomas kapinynas. Tais metais J. Puzinas su studentais ir bendradarbiais ištyrė dalį senkapio. Rado 127 žirgų kapus ir 31 degintinį žmogaus kapą. 1938 m. J. Puzinas aptiko daug žirgų aprangos, o kape Nr. 54 buvo rasta sidabro lydinių, sidabrinė pasaginė segė ir svarstyklių svarelių. Šio kapinyno teritorijoje vėliau rastas sidabro lobis iš XI–XII a. Kapinynas išlaikė VI–VIII ir X–XVII a. palaidojimus.

1938–1941 m. vyko intensyvūs archeologiniai tyrinėjimai Veršvuose ir Sargėnuose, tuometiniuose Kauno priemiesčiuose. Abu kapinynai aptikti imant graužą statyboms. Veršvų kapinyno vietoje po karo pastatyta cemento gaminių gamykla, o Sargėnų – užstatyta gyvenamaisiais namais. Ardomame Veršvų kapinyne rasta griautinių ir degintinių žmonių bei nedegintų žirgų kapai. Archeologijos literatūroje nenurodomas tikslus ištirtų kapų skaičius, kuris siekia kelis šimtus. Kapuose rasta labai daug įkapių, ginklų, papuošalų, darbo įrankių. Pavieniai kapai išsiskyrė įkapių gausumu. Vienas

turtingiausių buvo dvigubas kapas Nr. 197, aptiktas 1939 m. Tai vyro ir moters palaidojimas. Moters įkapes sudarė 5 antkaklės, 12 apyrankių, pakabutis su grandinėlėmis, puošnus kaklo papuošalas, sudarytas iš įvijų ir dvigubų skardelių, karoliai, romėniškas bronzinis ąsotėlis. Prie vyro griaučių terasta geležinis lazdelinis smeigtukas, geležinis ir geležinis įmovinis peiliai. Šis kapas plačiai aprašytas spaudoje. Veršvų kapinyne rasta daug žirgų kapų su reta ir puošnia apranga, tokia kaip kamanos, balnakilpės, žvangučiai, skirstikliai. Arti šio kapinyno yra piliakalnis su to paties laikotarpio gyvenvietės pėdsakais. Šiuo metu kapinynas užstatytas. 1938–1941 m. tyrinėtas ir Sargėnų kapinynas, dešiniajame Neries krante, Veršvų kapinyno kaimynystėje. Čia ištirta 343 kapai, 14 židinių – ugniaviečių, 3 didelės laužavietės. Mirusieji čia laidoti pradedant II a. ir nedeginti. Kapinyno pakraštyje rasti ir 35 IX–XIII a. degintiniai kapai. Pirmuose griautiniuose kapuose aptikta labai ankstyvų akinių ir skydelinių segių, apvalaus skerspjūvio ir pumpuriniais galais apyrankių, bronzinių įvijinių antsmilkinių, emalio karolių, žiedų, smeigtukų ir kt. dirbinių. Iš viso surinkta per 800 dirbinių. Užfiksuotas įdomus akmenų dėjimas viršugalvyje ir prie mirusiojo kojų.

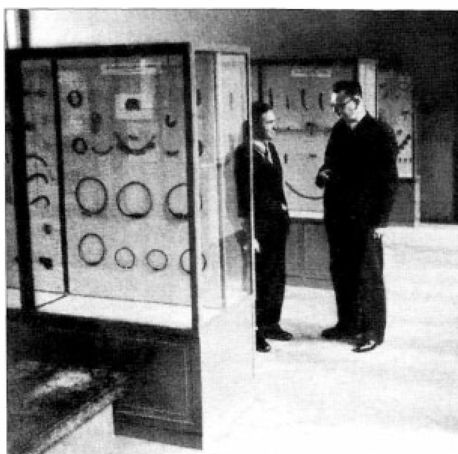
1939 m. J. Puzinas tyrinėjo tris pilkapynus Rokiškio apskrityje. Baušiškių pilkapyne jis ištyrė du iš aštuonių III–IV a. pilkapių. Pilkapiai buvo su dviaukščiais akmenų vainikais, deja, ariant suardyti. Antroji pilkapių grupė buvo Kuokšiuose. Ji taip pat buvo labai apnaikinta, išlikę tik 4 apardyti pilkapiai, kurie ir buvo ištirti. Vieną apardytą pilkapį jis ištyrė Vaineikiuose. Visuose trijuose pilkapynų tyrinėjimuose dalyvavo R. Volkaitė. Tyrinėjimų ataskaitas J. Puzinas rašyti nelabai mėgo, tačiau išlikusios yra pakankamai informatyvios.

Dėl nemažo užimtumo bei besiplečiančių kasinėjimų nuo 1938 m. J. Puzinas dažnai būdavo tik nominalus tyrinėjimų vadovas, o praktiškai darbus vykdydavo kiti archeologai. Toks buvo kapinynas Rimaisiuose, kur J. Puzinas buvo kasinėjimų vadovas, bet darbus vykdė muziejaus konservatorius P. Baleniūnas.

Po 1939 m. J. Puzinui daugiau tyrinėti laidojimo paminklų nebeteko. Tolesnis jo darbas buvo susietas su Vilniaus universitetu, su jaunosios archeologų kartos ugdymu. J. Puzinas, dar dirbdamas Kaune, rūpinosi nauja archeologų karta, jos ruošimu. Jie jau iki 1940 m. įsitraukė į archeologinius tyrinėjimus. Tai vienas šios knygos autorių P. Kulikauskas ir R. Volkaitė, apie kuriuos daugiau duomenų – šiame darbe toliau. Kauno universitete J. Puzinas dėstė įvairias Lietuvos archeologijos disciplinas: Lietuvos proistorę, tyrinėjimų istoriją, Pabaltijo ir Europos archeologiją, vedė archeologines pratybas. Dirbdamas Vilniaus universitete tvarkė archeologijos muziejų, aktyviai dalyvavo visuomeniniame gyvenime. 1940 m. pirmojoje pusėje jis aktyviai organizavo studentams ekskursijas į žymiausius Vilniaus ir jo apylinkių objektus bei muziejus. Kai kurie J. Puzino studentų mokymo elementai įdomūs ir šiandien. 1937 m. pavasarį ekskursijos į Petrašiūnus, Pažaislį, Laumėnus ir Pakalniškius metu „daryti bandymai gręžti akmenyje skylę ir gauti ugnį“[634].

Didžiulį darbą J. Puzinas nuveikė rengdamas priešistorinio skyriaus ekspoziciją (79 pav.). Turimą archeologinę medžiagą reikėjo įterpti į seniausiais laikais Lietuvoje gyvenusių žmonių istorinės periodizacijos rėmus, suklasifikuoti laikotarpiais, patikslinti chronologiją. Ekspozicijos pagrindą sudarė buvę Kauno miesto muziejaus ir

[634] Nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyrius. F 52–79. P. 10.

79 pav. Pranas Kulikauskas ir Jonas Puzinas prie archeologijos ekspozicijos stendų VDKM Priešistoriniame skyriuje 1938 m. (Volkaitė-Kulikauskienė R. Lietuvos archeologijos ugdytojas/ Lietuvos mokslas. 1995. T. III. Knyga 7. P. 144)

Valstybinės archeologijos komisijos rinkiniai. Tos medžiagos neužteko išsamiai nušviesti vienam ar kitam laikotarpiui. Tuo tikslu J. Puzinas aplankė beveik visus to meto Lietuvos kraštotyros muziejus (Biržų, Panevėžio, Mažeikių, Šiaulių, Telšių, Klaipėdos, Kretingos ir Kėdainių), pasirūpino, kad geriausi ir reikšmingiausi eksponatai padėtų išsamiau nušviesti eksponuojamą laikotarpį. Iš jų depozito teise jis gavo retų eksponatų, kokių neturėjo Priešistorinis skyrius. Iš Biržų ir Panevėžio muziejų buvo pasiskolinti reti bronzos ir ankstyvojo geležies amžių dirbiniai, iš Kretingos muziejaus – puikūs ir reti gintaro dirbiniai ir t.t. Buvo kreiptasi net į Kionigsbergo muziejų „Prussia", prašant padaryti gipsines gintaro dirbinių kopijas iš Juodkrantės. Jie buvo gauti ir panaudoti ekspozicijoje. Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus priešistorinio skyriaus ekspozicijai buvo skirtos dvi patalpos antrame aukšte, iš rytų pusės nuo tuomet buvusios elektrinės. Prieš įrengiant ekspoziciją, J. Puzinas buvo komandiruotas į Kionigsbergą, Berlyną, Kopenhagą, Malmį, Oslą, Rygą bei Tartu. Ten esančiuose muziejuose susipažino su archeologijos skyrių ekspozicijomis, jų išdėstymo principais ir metodais bei fondų tvarkymu. Tokia kelionė buvo labai naudinga. Iš Tartu archeologijos kabineto J. Puzinas atsivežė nemažai ten buvusių Lietuvos archeologinių dirbinių nuotraukų, kurios ir šiuo metu yra Kauno karo muziejaus archeologijos skyriaus archyvuose.

Ekspozicijai įrengti buvo pagaminti specialūs, pagal tuometinius standartus modernūs, stikliniai metaliniais rėmais stendai, kuriuos pagamino Kauno metalo gamykla Šančiuose. Atrinkus medžiagą, būsimi parodos eksponatai buvo konservuoti. Šiuos darbus atliko skyriaus konservatorius P. Baleniūnas, jis ekspoziciją ir sumontavo. Muziejaus dailininkai Šaulys ir Rastauskis paruošė etiketes ir užrašus. Ekspozicija buvo įrengta laikantis chronologinio ir tipologinio principo. Be įrankių, ginklų, papuošalų, keramikos dirbinių, buvo eksponuoti ir keli kapų modeliai. Toks buvo Velikuškių piliakalnyje rastas dvigubas kapas. Vėliau, ekspoziciją papildant, buvo eksponuojamas turtingas įkapių Upytėje rastas taip pat dvigubas kapas bei Eiguliuose rastas moters kapas, keli žirgų galvų originalai su įdomiais dirbiniais iš Graužių ir Veršvų kapinynų.

1938 m. sausio 25 d. ekspozicija buvo iškilmingai atidaryta. Į atidarymą atvyko pats Prezidentas A. Smetona, švietimo ministras K. Šakenis ir kiti vyriausybės nariai. Ekspozicijos atidarymas buvo nufilmuotas, o filmas demonstruojamas Kauno kino teatruose kaip svarbių įvykių kronika.

Ekspozicija aniems laikams buvo tikrai gerai įrengta. J. Puzinas ir P. Baleniūnas parodė didelį išradingumą. Pirmą kartą Lietuvoje muziejuje buvo galima susipažinti su žmonių, gyvenusių Lietuvoje nuo paleolito iki valstybės susidarymo laikų, darbo įrankiais, ginklais, papuošalais ir kitu palikimu. Už šios ekspozicijos įrengimą J. Puzinas buvo apdovanotas Gedimino ordinu. Pati ekspozicija turėjo didelį pasisekimą, buvo gausiai lankoma ekskursijų ir pavienių žmonių. Per dvejus metus ekspoziciją aplankė ir žymūs to meto užsienio šalių mokslininkai archeologai: profesorius K. Engelis iš Rygos, R. Indrekas iš Tartu, V. Sufeldas iš Berlyno, Oksensternas iš Upsalos, dr. K. Glogesas iš Alenšteino (dabar – Olštinas), profesorius F. Baluodis iš Rygos, dr. E. Šturmas iš Rygos, dr. H. Jankūnas ir H. Kirchneris iš Rytų Prūsijos, profesorius V. Antonievičius ir J. Jodkovskis iš Lenkijos bei kiti. 1938 m. liepos 4 d. priešistorinį skyrių aplankė Kionigsbergo universiteto archeologijos seminaro dalyviai, vadovaujami profesoriaus dr. Balko von Richthofeno. Seminaro dalyviai rinkosi medžiagą savo rašomoms daktarinėms disertacijoms, iš studentų buvo L. Kiljanas, J. Hofmanas bei J. Urbanekas.

J. Puzinas, dirbdamas Vytauto Didžiojo kultūros muziejuje ir Vytauto Didžiojo universitete, savo darbais padėjo pagrindą tolesnei Lietuvos archeologijos raidai. Jis pirmasis Lietuvoje pradėjo rengti archeologus su aukštuoju mokslu, pagal naujausius Vakarų Europos (daugiausia Vokietijos) archeologijos mokslo laimėjimus suklasifikavo turimus radinius, parengė svarbiausio istorinio profilio Lietuvos muziejaus archeologijos ekspoziciją.

Kasinėjimai

1935, 1937 ir 1938 m. liepos 11–15 d. E i g u l i ų (Kauno miestas) karjero ardomame kapinyne ištirti 47 griautiniai ir 4 degintiniai kapai su IV–VII a. įkapėmis.

1936 m. N i k ė l ų (Šilutės r.) kapinyne ištirtas 33 m² plotas, rasti 3 griautiniai žmonių su IX–X įkapėmis ir 1 žirgo kapas.

1936 m. gegužės mėnesį P a š t u v o s (Kauno r.) senkapyje ištirti 24 XVI–XVII a. kapai, rasta ankstesnio laikotarpio atsitiktinių radinių.

1936 m. P a u l a i č i ų (Šilutės r.) kapinyne ištirtas 110 m² plotas, rasti 4 I–III a. kapai, suardytų VIII–XVI a. kapų liekanų ir šio laikotarpio radinių.

1936 m. P e n t i š k i ų (Kaišiadorių r.) senkapyje ištirti 5 XVII a. griautiniai kapai.

1936 m. S e r e d ž i a u s (Jurbarko r.) kapinyne ištirtas 160 m² plotas, rasta 20 griautinių, 1937 m. – 26 griautiniai kapai su III–IV a. įkapėmis bei 2 degintiniai IX–XII a. kapai.

1937 m. P o š k a i č i ų (Raseinių r.) senkapyje rasti XVI a. griautiniai kapai.

1937 m. P u r v y n ų (Trakų r.) senkapyje ištirtas beveik visas jo plotas – apie 450 m², rasta XIII–XIV a. degintinių kapų su šio laikotarpio dirbiniais.

1937 m. S e r e d ž i a u s (Jurbarko r.) kapinyne ištirtas 160 m² plotas, rasta 20 griautinių III–IV a. kapų.

1937 m. T a i k ū n ų (Lazdijų r.) senkapyje ištirti 2 griautiniai XV a. kapai.

1937 m. U r n ė ž i ų (Kėdainių r.) senkapyje rasta XIII–XIV a. kapų.

1938 m. karjerų suardytame D e l n i c o s (Lazdijų r.) kapinyne tyrinėti žvyrduobės pakraščiai, kapų nerasta.

1938 m. gegužės 23 – birželio 14 d. G r a u ž i ų (Kėdainių r.) kapinyne iširtas 31 sudeginto žmogaus ir 90 žirgų kapų, kuriuose iš viso rasta 127 griaučiai. Surinktos gausios įkapės, datuojamos VI–XIV a.

1938 m. gegužės 14–17 d. tyrinėta L e n t a i n i ų (Kauno r.) piliakalnio papėdės gyvenvietė.

1938 m. gegužės 18–21 d. R a d i k i ų (Kauno r.) kapinyne tyrinėti IX–XII a. kapai.

1938 m. birželio 20–27 d. R i m a i s i ų (Panevėžio r.) kapinyne ištirta 17 griautinių žirgų kapų su negausiomis X–XIII a. įkapėmis.

1938 m. gegužės 5–11 d. ir rudenį karjero ardomame V e r š v ų (Kauno miestas) kapinyne ištirta 461 žmonių ir 320 žirgų kapų, datuojamų II–XIII a.

1938 m. kovo 29 – balandžio 9, balandžio 24 – gegužės 4 d., 1939 m. kovo 14 – balandžio 7 d. – 1941 m. žvyrduobės naikinamame S a r g ė n ų (Kauno miestas) kapinyne ištirti 343 griautiniai ir 35 degintiniai žmonių kapai su gausiomis įkapėmis ar net visai be jų,14 židinių bei 3 laužavietės. Tyrinėti kapai datuojami IX–XIII kapai.

1939 m. rugpjūčio 8–10 d. smarkiai suardytame nedideliame B a u š i š k i ų (Piliakalnio) (Rokiškio r.) pilkapyne ištirti 2 pilkapiai, rasta suardytų III–IV a. kapų liekanų.

1939 m. rugpjūčio 3–7 d. K u o k š i ų (Rokiškio r.) pilkapyne ištirti visi 4 išlikę pilkapiai, rasta griautinių III–IV a. kapų.

1939 m. V a i n e i k i ų (Rokiškio r.) pilkapyne iš keliasdešimties sampilų ištirtas vienas pilkapis su V a. griautiniu kapu.

1942 m. R e k e t ė s (Kretingos r.) kapinyne ištirtas 23 m^2 plotas, rasti 3 IV–VII a. kapai.

Svarbiausios publikacijos

Vorgeschichtsforschung und Nationalbewusstein in Litauen. Kaunas. 1935. 134 p.

Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje XIX a. gale ir XX a. pradžioje/ Senovė. Kaunas. 1935. T. 1. P. 157–188.

Naujausių proistorinių tyrimų duomenys/ Senovė. Kaunas. 1938. T. 4. P. 173–303, LVI lentelės, 7 žemėlapiai (išėjo ir atskiru 131 p. atspaudu).

Ludwik Krzywicki-badacz grodzisk litewskich/ Ludwik Krzywicki. Praca zbiorowa poswięcona jego życiu i tworczości. Warszawa. 1938. S. 135–138.

Stand der archeologischen Forschungen in Litauen/ Conventus primus historicum Balticorum Rigae. Riga. 1938. P. 62–69.

L. Krzyvickis, Lietuvos piliakalnių tyrinėtojas (80 metų sukaktuvių proga)/ Lietuvos praeitis. Kaunas. 1940. T. 1. Sąsiuvinis 1. P. 352–358.

Ankstyvojo geležies amžiaus kapas, surastas Kurmaičiuose, Kretingos valsč./ Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus metraštis/ Kaunas. 1941. T. 1. P. 19–27 (ir atskiras atspaudas).

Dvigubas IV amž. kapas surastas Veršvuose/ Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus metraštis/. Kaunas. 1941. T. 1. P. 28–42, II–IX lentelės (ir atskiras atspaudas).

ARCHEOLOGIJOS DRAUGAI

Iki 1940 m. Lietuvoje buvo nemažai žmonių, kurie privačiai rinko ar net slaptai kasinėjo įvairius archeologijos paminklus, dažniausiai kapinynus ar pilkapius. Kai kada tokie kasinėjimai būdavo gerai organizuoti: pvz., kasdavo kaimo bernai ar mokyklų mokytojai su mokiniais. Dalis trumpų žinučių apie tokius „tyrinėjimus" patekdavo į spaudą arba iki mūsų dienų išliko archyvuose. Pvz., 1925 m. kelis pilkapius Pajuostėje kasinėjo Panevėžio draugija gimtajam kraštui tirti, kelis – kolekcionierius K. Šulga[635]. Vienas iš šios knygos autorių gerai prisimena, kad Vytauto Didžiojo kultūros muziejuje buvo plačiai kalbama apie tokius „lobių ieškotojus" Šiaurės vakarų Žemaitijoje, kurie archeologinius radinius gabendavo net į Latviją. Tokie kasinėjimai iš esmės buvo archeologijos paminklų ardymas, nepaliekant jokių detalesnių žinių ir pametant net radinius. Įdomu tai, kad jais užsiimdavo net ir žinomi to meto Lietuvos mokslininkai. Taip 1924 m. Pašušvio (Kėdainių r.) kapinyną kasinėjo I. Končius[636].

Tarp vietos „tyrinėtojų" buvo keletas, kurie paliko būsimiesiems archeologams daugiau. Plungėje gyveno kolekcionierius entuziastas vietos viršaitis Leonas KUMŠLYTIS (g. apie 1900 m.), kuris turėjo nemažą archeologinį rinkinį, kurį vienam šios knygos autorių teko matyti. Tai radiniai iš Jazdų, Nausodžio ir kitų artimesnių Plungei vietų. Tie rinkiniai vėliau pateko į Žemaičių „Alkos" muziejų. L. Kumšlytis „Gimtajame krašte" yra spausdinęs kelis straipsnelius apie artimus Plungei piliakalnius. Tai vertinga informacija.

Svarbiausios publikacijos

Gondingos senovės liekanos/ Šiaulių metraštis. Šiauliai. 1933. Nr. 4. P. 24–36.
Plungės miesto senovės liekanos/ Šiaulių metraštis. Šiauliai. 1933. Nr. 4. P. 36–42.
Stanelių senovės liekanos/ Gimtasai kraštas. 1934. Nr. 1. P. 46–47.
Lieplaukio pilalė/ Gimtasai kraštas. 1934. Nr. 3–4. P. 186–187.

1935 m. Bandužių kapinyną (Klaipėdos miestas) tyrinėjo Klaipėdos krašto ir miesto muziejaus vedėjas, Klaipėdos mokytojų seminarijos dėstytojas Emilis Martynas NAUBURAS (g. 1898 02 05 Laugalių k. (Šilutės r.). Pagal išsilavinimą jis buvo pedagogas, 1921 m. baigė Klaipėdos mokytojų seminariją, 1927–1934 m. pats mokytojavo šioje seminarijoje. 1934–1939 m. E. Nauburas buvo Klaipėdos krašto pedagoginio instituto lektorius, 1940–1944 m. – Šventosios gimnazijos Palangoje ir Kretingoje direktorius. 1944 m. jis pasitraukė į Vakarus, nuo 1949 m. apsigyveno JAV., kur dalyvavo visuomeninėje-kultūrinėje veikloje. Bandužiuose kasinėjama buvo išilgai kapinyno rytų-vakarų kryptimi, rasta mirusiųjų deginimo vieta, akmenų, turtingas vyro kapas, kuriame jis palaidotas kartu su žirgu[637]. E. Nauburas dar yra tyrinėjęs kapinynus Dvyliuose ir Labrenciškėje[638].

Kasinėjimai

1935 m. B a n d u ž i ų (Klaipėdos miestas) kapinyne rasti keli griautiniai ir degintiniai geležies amžiaus kapai.

---

[635] Lietuvos TSR archeologijos atlasas. Vilnius. 1977. T. 3. P. 77.
[636] Ten pat. P. 85.
[637] Stankus J. Bandužių kapinynas/ Lietuvos archeologija. Vilnius. 1995. T. 12. P. 4–5.
[638] Elertienė B. Klaipėdos kraštotyros muziejus. Klaipėda. 1975. P. 3.

80 pav. Antanas Namikas (Balčiūnas S., Kuliešienė V. Užpaliai mūsų svajonių kraštas. Vilnius. 1999. P. 288)

Kažkiek archeologu gali būti laikomas ir mokytojas Antanas NAMIKAS (1887 10 10 Lygamiškio k., Utenos r. – 1980 12 30 Kaune) (80 pav.). Jis gimė vidutinio ūkininko šeimoje, mokėsi Palangos progimnazijoje, Kauno kunigų seminarijoje, Vilniuje išlaikė egzaminus mokytojo teisėms, studijavo Maskvos archeologijos institute, kur 1917 m. baigė istorijos–archeologijos skyrių. Čia jis parašė disertacinį darbą „Lietuvos didžiosios kunigaikštystės nelaisvo ūkio istorijos medžiaga“[639], kurį apgynė 1918 m., gaudamas diplomuoto archeologo laipsnį. Nuo 1908 m. A. Namikas mokytojavo įvairiose mokyklose, vėliau 11 metų buvo Utenos apskrities pradžios mokyklų inspektorius. Karo metais jis mokytojavo, pokario metais ištremtas į TSRS, sugrįžęs iš tremties 1,5 m dirbo Salų žemės ūkio technikume, kur išėjo į pensiją. A. Namikas rinko medžiagą apie Užpalius, Uteną, turėjo 3400 tomų lituanistinę-istorinę biblioteką, kuri žuvo 1944 m. jo namuose. Būdamas tremtyje 1947–1949 m. išvertė Hermano Vartbergės kroniką. A. Namikas buvo ne tik pirmas diplomuotas (tik nekasinėjęs ir archeologijoje nedirbęs) nepriklausomos Lietuvos archeologas, bet ir Utenos kraštotyros muziejaus įkūrėjas.

81 pav. Stasys Ličkūnas (Mažeikių kraštotyros muziejus)

Stasys LIČKŪNAS (1884 12 12 Žemalėje (Mažeikių r.) – 1944 03 28 Mažeikiuose) žinomas kaip kraštotyrininkas (81 pav.). Baigė Liepojos gimnazijos 6 klases, tarnavo pašte Latvijoje ir Rusijoje. 1919 m. grįžęs į Lietuvą, mokytojavo Ketūnuose, Mažeikiuose, tarnavo mokesčių žinyboje, savivaldybėje. 1930 m. rugsėjo 30 d. įkūrė Mažeikių „Alkos“ muziejų, kuriam vadovavo iki mirties. 1930 m. redagavo muziejaus vardu leistą „Senovę“. Spaudoje yra paskelbęs kelis straipsnelius apie Mažeikių apskrities archeologijos paminklus.

Svarbiausios publikacijos

Mažeikių apskrities piliakalniai/ Gimtasai kraštas. 1934. Nr. 1. P. 49–51.

Mažeikių apskrities Alkos kalnai/ Gimtasai kraštas. 1934. Nr. 3–4. P. 185–186.

[639] "Материалы к истории несвободного хозяйства Великого княжества Литовского"

82 pav. Jurgis Elisonas (Petrulienė A. Iš Panevėžio muziejaus istorijos/ Baltų archeologija. 1995. Nr. 1(4). P. 25)

ELISONAS Jurgis (1889 08 04 Aukštadvario dvare (dabar Aukštaičių k., Kupiškio r. – 1946 01 04 Visbadene (Vokietija) buvo įvairiapusė asmenybė, žinomas daugiau kaip pedagogas, zoologas ir tautotyrininkas (82 pav.). Jis buvo švedų kilmės. 1901 m. J. Elisonas mokėsi Rygos gimnazijoje, 1902–1907 m. Panevėžio realinėje mokykloje, 1908 m. baigė Pskovo realinę mokyklą, 1900–1915 m. studijavo Peterburgo universiteto Fizikos-matematikos fakultete, kur baigė gamtos skyrių. 1915–1917 m. jis dirbo Rusijos armijos karo aviacijos meteorologijos skyriuje. 1918 m. J. Elisonas grįžo Lietuvon, dirbo kariuomenės aviacijos mokykloje, 1919–1925 m. – Panevėžio gimnazijoje mokytoju, vėliau iki 1929 m. – inspektoriumi, nuo 1929 m. direktoriavo Kėdainių ir Panevėžio mokyklose, nuo 1924 m. buvo Dotnuvos žemės ūkio akademijos docentas. 1940 m. buvo trumpam suimtas, sėdėjo Panevėžio kalėjime. Iš jo J. Elisonas paleistas suluošintas tardymų metu. 1942–1944 dirbo Mokslų Akademijoje. 1944 m. traukdamasis iš Lietuvos į Švediją, pagautas vokiečių, sėdėjo Rygos kalėjime. Palaidotas Visbadene. Žmona Ona mirė kiek vėliau. Vaikai Gražina ir Saulius persikėlė į JAV. Kraštotyra J. Elisonas susidomėjo anksti. Jis buvo Lietuvių mokslo draugijos narys ir bendradarbis, nuo 1923 m. birželio 2 d. – Valstybės archeologijos komisijos bendradarbis, vėliau Kultūros paminklų apsaugos įgaliotinis Panevėžio apylinkėms. 1923 m. rudenį Panevėžyje J. Elisonas įsteigė Gimtajam kraštui tirti draugiją, kurios pirmininku buvo iki 1940 m. 1925 m. sausio 18 d. jis suorganizavo Panevėžio muziejų, 1942–1944 m. buvo šio muziejaus vedėjas. Nuo 1935 jis labiau domėjosi ir dirbo tautosakos srityje. Į archeologijos istoriją J. Elisonas įėjo kaip gana išsamaus lokalinio (daugiausia Panevėžio apskrities senosios vietos) archeologinio atlaso kūrėjas. Panevėžio gimnazijos moksleivių surinktas žinias jis minimaliai susistemino ir publikavo. Šis darbas pasirodė prieš P. Tarasenkos knygą, ir jame pateikta informacija yra platesnė.

Svarbiausios publikacijos

Archeologinių ir šiaip įdomių tiek Panevėžio apskrities, tiek kitų artimų apylinkių, vietų sąrašas, kurį yra surinkę Panevėžio valstybinės gimnazijos mokiniai/ Švietimo darbas. 1925. Nr. 4. P. 304–332; Nr. 5. P. 434–458.

Karolis MEKAS (1906 11 13 Aukštelkų k. (Radviliškio r.) – 1993 01 02 Kaune) jaunystėje buvo perspektyvus archeologas, tačiau tokiu tapo tik brandaus amžiaus. Gimė jis 26 ha valdžiusio valstiečio šeimoje, kur augo 3 jaunesni broliai. 1926 m. baigė Kėdainių gimnaziją, įstojo į Kauno universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto istorijos skyrių. Nuo 1931 m. gegužės mėnesio pradėjo dirbti Kauno miesto

muziejuje konservatoriumi. 1931–1934 m. talkino E. Volterui kasinėjant Kauno pilį, Dovainonių pilkapius, V. Nagevičiui – Apuolės ir Impilties piliakalnius. E. Volterio iniciatyva 1934–1939 m. jis Upsaloje ir Stokholme (Švedija) studijavo etnologiją, apgynė daktaratą apie lietuvių gyvenamąjį namą. 1939 m. grįžęs į Lietuvą K. Mekas dirbo Švietimo ministerijoje, nuo 1941 m. gegužės 15 d. – Etnografinio muziejaus Vilniuje vedėju. 1945 m. pasitraukė į Šilutės apylinkes, kur dirbo ūkio darbus. Į archeologiją grįžęs 1955 m. kasinėjo Lietuvos pilis ir Kauno senamiestį iki išėjimo į pensiją 1984 m. Palaidotas Kaune, Romainių kapinėse.

K. Mekas parašė keletą populiarių straipsnelių apie archeologijos paminklų apsaugą, atskirus paminklus. A. Tautavičiaus sudarytoje K. Meko bibliografijoje tokių nurodomi 9[640]. Tarpukario laikotarpiu jis labiau domėjosi kultūros paminklų apsauga, 1931 ir 1934 m. dalyvavo kursuose paminklų registracijos ir apsaugos klausimais Švedijoje, mokėjo švedų kalbą. 1931 m. kursuose, vykusiuose Stokholmo nacionaliniame muziejuje, paskaitas apie vikingų laikotarpį Baltijos jūros regione skaitė B. Nermanas, apie akmens-bronzos laikotarpio senienas – N. Obergas. Savaitę seminaro dalyviai kasinėjo Vendelio bei Hagos kapinynus. Kursuose skaitytos ir paskaitos apie muziejus: eksponatų inventorizavimas, eksponavimas, saugojimas (tuomet vadintas magazinavimu), senienų atliejimas iš gipso, konservavimas[641].

83 pav. Peliksas Bugailiškis 1940 m. (Bugailiškis P. Gyvenimo vieškeliais. Šiauliai. 1994. P. 482. Pav. 48. S. Ivanausko fotonuotrauka)

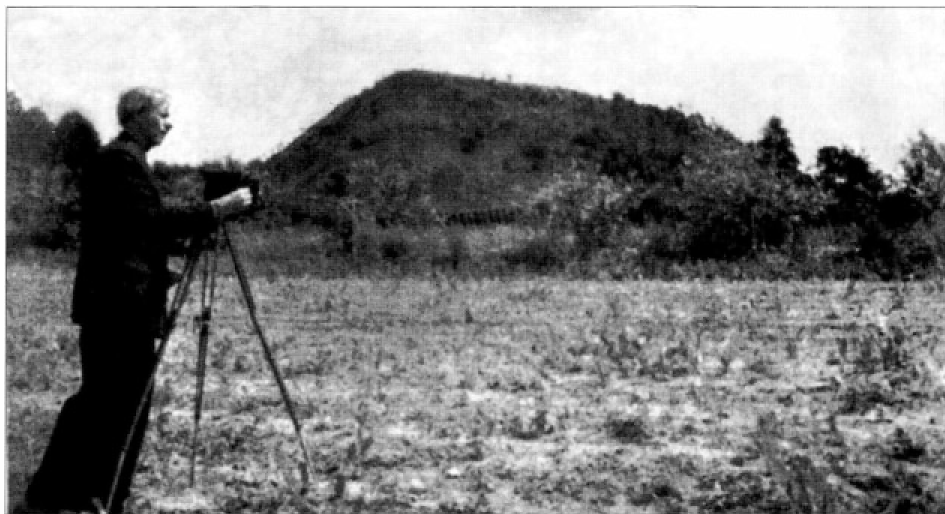
Teisininkas Peliksas BUGAILIŠKIS (1883 12 30 Juodžiūnų k. (Kupiškio r.) – 1965 10 27 Vilniuje) archeologijai nusipelnė kaip Šiaulių kraštotyros draugijos, globojusios „Aušros“ muziejų, steigėjas, leidinių „Šiaulių metraštis“ (1930–1938 m., 5 tomai) ir „Gimtasai kraštas“ (1934–1944 m., 32 numeriai) redaktorius (83 pav.). Šiuose leidiniuose buvo paskelbta nemažai svarbių archeologijos straipsnių („Gimtajame krašte“ – 29 straipsniai[642]).

Dar vienas ne archeologas, tačiau archeologijai savotiškai reikšmingas žmogus buvo Balys BURAČAS (1897 01 18 Sidabriuose (Radviliškio r.) – 1972 07 28 Kaune) (84 pav.). Pagal profesiją jis buvo mokytojas, vėliau dirbo Šiaulių „Aušros“ muziejuje konservatoriumi, laikraščių fotografu. B. Buračas jau nuo 1915 m. pradėjo fotografuoti Lietuvos kaimą.

[640] Tautavičius A. Karolis Mekas/ Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1992 ir 1993 metais. Vilnius. 1994. P. 353.

[641] Nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyrius F. 154–86. P. 2.

[642] Milius V. „Gimtojo krašto“ (1934–1943) bibliografija. Vilnius. 1996. P. 10–12.

84 pav. Balys Buračas fotografuoja Eigulių piliakalnį (Navickienė O. Kraštotyros veteranas/ Muziejai ir paminklai. Vilnius. 1966. P. 35)

Daugiausia jo prieškarinių nuotraukų daryta 1929–1940 m. laikotarpiu. Apie 1940 m. B. Buračas turėjo 18 000 negatyvų bei 16 567 pozityvų, kurie visi buvo kokybiški, su metrikomis. Nors daugiausia jo nuotraukų yra etnografinio pobūdžio[643], tačiau archeologijos istorijai B. Buračas svarbus kaip pirmasis Lietuvos piliakalnių vaizdų fiksuotojas. Jo padaryti keli šimtai piliakalnių nuotraukų yra dar mažai archeologų panaudotas šaltinis.

Atskira Lietuvos archeologijai nusipelniusių žmonių grupė yra kitų sričių mokslininkai, kurie kažkiek tyrinėjo ir archeologinę medžiagą.

Albina LIDEIKYTĖ-ŠOPAUSKIENĖ (g.1904 m. Ražų k. (Šiaulių r.) pagal profesiją botanikė, baigusi Šiaulių gimnaziją, o 1929 m. – Kauno universiteto Matematikos–gamtos fakultetą, dirbo šio universiteto Botanikos katedroje laborante, nuo 1943 m. – vyr. asistente. Ji tyrinėjo iškastinių javų grūdus.

Svarbiausios publikacijos

Javai iš Lietuvos piliakalnių / VDU Matematikos–gamtos fakulteto darbai. 1935. T. IX. sąsiuvinis 2. P. 133–139.

Gydytojas antropologas Jurgis ŽILINSKAS (1885 04 23 Januškoniuose (Radviliškio r.) – 1957 03 15 Voterberyje (JAV), 1912 m. baigęs Tartu (Estija) universitetą, dirbo gydytoju Vilniuje, Šiauliuose, Kaune, prisidėjo prie Kauno universiteto Medicinos fakulteto įkūrimo, jame įkūrė Anatomijos muziejų. 1922 m. tapo profesoriumi, nuo tada iki 1940 m. buvo universiteto Anatomijos katedros vedėjas. Nuo 1940 m. jis dėstė Vilniaus universitete, 1944 m. pasitraukė į Vakarus. Nepriklausomoje Lietuvoje J. Žilinskas buvo žymiausias antropologas, dirbęs ir su iškastiniais

[643] Navickienė O. Kraštotyros veteranas/ Muziejai ir paminklai. Vilnius. 1965. P. 34.

žmonių kaulais. Svarbiausias jo archeologinis darbas yra kaukolių iš Rešketos (Telšių r.) bei Kirsnos (Marijampolės r.) analizė[644]. Jame plačiai apibūdinamos abi kaukolių radimvietės, išanalizavus jų kraniometrinius duomenis, daroma išvada, kad mezolite Suvalkijoje gyventa ilgagalvių, neolite Žemaitijoje – trumpagalvių žmonių. „Rytų Baltijos žmonių grupė (Rytų Baltijos rasė) yra kilusi iš jaunojo paleolitikumo recentų, panašių į aurignacinės rasės žmonių ainius“[645]. Vėliau pasirodžiusi kita J. Žilinsko knygelė „Lietuvių protėviai“ yra daugiau populiaraus pobūdžio, nors ir turinti mokslinį pagrindą. Joje, remiantis ankstesniais bei aplinkinių kraštų tyrinėtojais, bandoma aiškinti lietuvių kilmę ir raidą nuo seniausių laikų iki dabarties. Šį darbą galime laikyti archeologinės pakraipos antropologijos populiarizacija.

Svarbiausios publikacijos

Akmens periodo (mesolithicum-neolithicum) žmogus Žemaitijoj ir Suvalkijoj. Jo kilmė ir jojo raida. Kaunas. 1931. 36 p.

Lietuvių protėviai. Kaunas. 1937. 144 p.

Istorikas archeografas Konstantinas JABLONSKIS (1892 08 23 Jelgavoje (Latvija) – 1960 07 28 Vilniuje) su archeologija susijęs ne tik kaip 1930–1934 m. Valstybės archeologijos komisijos pirmininkas. Tai žymaus kabininko Jono Jablonskio sūnus, 1911–1916 m. studijavęs Maskvos universiteto Teisės fakultete. Nepriklausomoje Lietuvoje jis tapo vienu žymiausių archyvistų bei istorikų. Nuo 1935 m. dėstė Kauno universitete, nuo 1941 m. iki mirties dirbo Lietuvos istorijos institute. Už nuopelnus istorijos mokslui 1956 m. tapo akademiku. K. Jablonskis archeologija kažkiek domėjosi dar nuo studijų universitete laikų. Maždaug nuo 1939 m. jis pradėjo rinkti akmens amžiaus radinius[646]. Pirmiausia išvaikščiotos Kauno Panemunės apylinkės, Lietuvai atgavus Vilnių – ir Paneriai, pradėtas žvalgyti Varėnos rajonas. Akmens amžiaus radinių paieška K. Jablonskiui buvo laisvalaikio praleidimo forma. Iš surinktų dirbinių suformuota didžiulė jų kolekcija[647], kuri yra gerai dokumentuota ir tapo svariu pagrindu jo dukros R. Jablonskytės-Rimantienės akmens amžiaus studijoms. Keliones, ieškant akmens amžiaus paminklų, tarp kurių retsykiais pasitaikydavo ir vėlesnių epochų radinių, K. Jablonskis fiksuodavo dienoraščiuose[648]. Iš viso jis yra suradęs 464 akmens amžiaus gyvenvietes bei stovyklavietes[649]. Jos iš esmės pakeitė Lietuvos apgyvendinimo akmens amžiuje žemėlapį.

Povilas KARAZIJA (1887 04 29 Mazgeliškyje (Kupiškio r. – 1955 11 28 Kaune) žinomas daugiausia kaip numizmatas (85 pav.), tačiau jo tyrinėjimų objektas – seniausios Lietuvos monetos – glaudžiai susijęs su archeologija. Lietuvos archeologijos istorijai jis nusipelnė paskelbdamas didžiausią Lietuvos lobį, rastą 1930 m. Vilniaus priemiestyje Rybiškėse, bei porą lobių su ankstyvosiomis Lietuvos monetomis.

[644] Žilinskas J. Akmens periodo (mesolithicum-neolithicum) žmogus Žemaitijoj ir Suvalkijoj. Jo kilmė ir jojo raida. Kaunas. 1931.

[645] Ten pat. P. 35.

[646] Merkys V. Konstantinas Jablonskis. Kaunas. 1991. P. 138.

[647] Radiniai saugomi Lietuvos nacionaliniame muziejuje.

[648] Jie saugomi R. Rimantienės asmeniniame archyve.

[649] Merkys V. Konstantinas Jablonskis. Kaunas. 1991. P. 140.

85 pav. Povilas Karazija (Smilgevičius V. Numizmatas Povilas Karazija/ Baltų archeologija. 1995. Nr. 2(5). P. 25)

Svarbiausios publikacijos

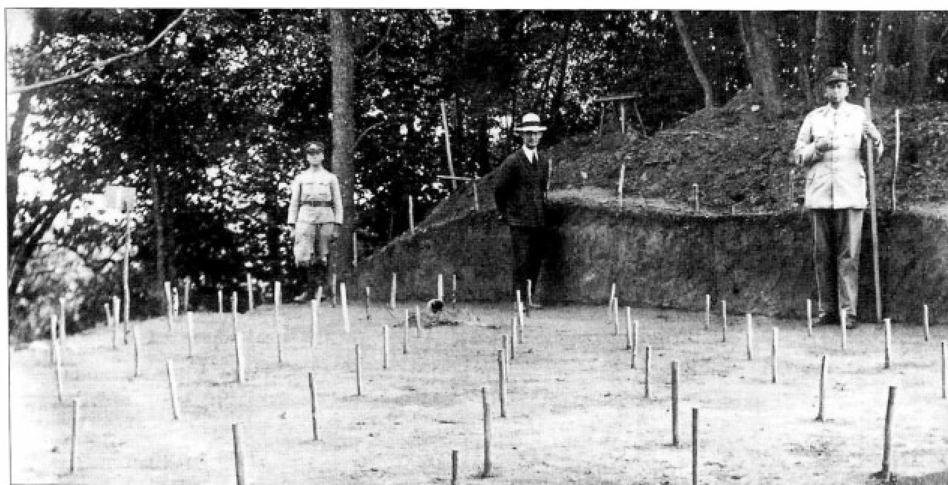
1930 m. Vilniaus lobis/ Lietuvių tauta. Vilnius. 1932. Knyga IV. Sąsiuvinis 3. P. 434–458, 8 lentelės.

1930 m. Vilniaus lobis. Vilnius. 1932. 39 p. XXXIX lentelės.

Aluonos–Šklėrių ir Krūminių monetų lobiai/ Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus metraštis. Kaunas. 1941. T. 1. P. 65–134. VIII lentelės (ir atskiras atspaudas).

Nepriklausomos Lietuvos laikais jos senovės palikimu pradėjo domėtis ir ją į platesnę mokslinę apyvartą įtraukti žymūs užsienio šalių mokslininkai. Tai tapo galima suintensyvėjusių tyrinėjimų darbų pačioje Lietuvoje dėka. Kai kurie tokie mokslininkai buvo paminėti šioje knygoje, kalbant apie Lenkijos (Vilniaus krašto) bei Rytų Prūsijos (Klaipėdos krašto) archeologų darbus. Tačiau yra pora archeologų, kurių indėlis pažymėtinas atskirai.

Su Lietuva kažkiek susijęs ir žymus Švedijos archeologas Birgeris NERMANAS (Birger Nerman) (1888 10 06 Norčiopinge – 1971 08 22 Stokholme) (86 pav.). Jo tyrinėjimų tema buvo tautų kraustymosi ir vikingų laikai Šiaurės Europoje. 1913 m. B. Nermanas apgynė disertaciją, 1919 m. tapo docentu, 1923–1925 m. profesoriavo Tartu (Estija) universitete, 1938–1954 m. buvo Valstybinio istorinio muziejaus Stokholme direktoriumi. Į Lietuvą jis pirmą kartą atvyko 1929 m. iš Gruobinios (Latvija),

86 pav. Birgeris Nermanas ir Vladas Nagevičius Apuolės piliakalnio kasinėjimų metu (ŠAM inv. Nr. T–N–2900)

kur 1929–1930 m. tyrinėjo vikingų laikų pilkapyną. Plačiausiai B. Nermanas 1931 m. rugpjūčio 5 – rugsėjo 2 d. su 4 asistentais kasinėjo Apuolės (Skuodo r.) piliakalnį bei kapinyną, esantį kitapus Labos upės, jau Šarkės kaimo laukuose, kur rado griautinių bei degintinių geležies amžiaus kapų.

Kasinėjimai (Lietuvoje)

1931 m. A p u o l ė s (Skuodo r.) kapinyne ištirtas 53,7 m^2 plotas, rasti 8 X–XIII a. kapai, atsitiktinių geležies amžiaus dirbinių.

1931 m. A p u o l ė s (Skuodo r.) piliakalnyje ištirtas 149 m^2 plotas, rasti I tūkstantmečio – II tūkstantmečio pradžios kultūriniai sluoksniai su įvairiais radiniais, daugiausia keramika. Papedės gyvenvietėje į P nuo piliakalnio iškasti 3 šurfai (3 m^2 plotas), rastas iki 30 cm storio kultūrinis sluoksnis.

Žymiausias tarpukario laikų Estijos archeologas Haris MORA (Harri Moora) (1900 03 02 Ehaverėje (Tartu r.) – 1968 05 02 Taline) rašė apie Lietuvą Pabaltijo (Latvijos) kontekste. Nemažai archeologinės medžiagos iš Lietuvos panaudota jo vokiečių kalba parašytame darbe apie Latvijos geležies amžių, ypač antrojoje jo dalyje. Šis plačiai archeologų naudotas darbas pristatė Lietuvos archeologinę medžiagą Europos archeologams. Juo plačiai rėmėsi ir Lietuvos archeologai.

Svarbiausios publikacijos

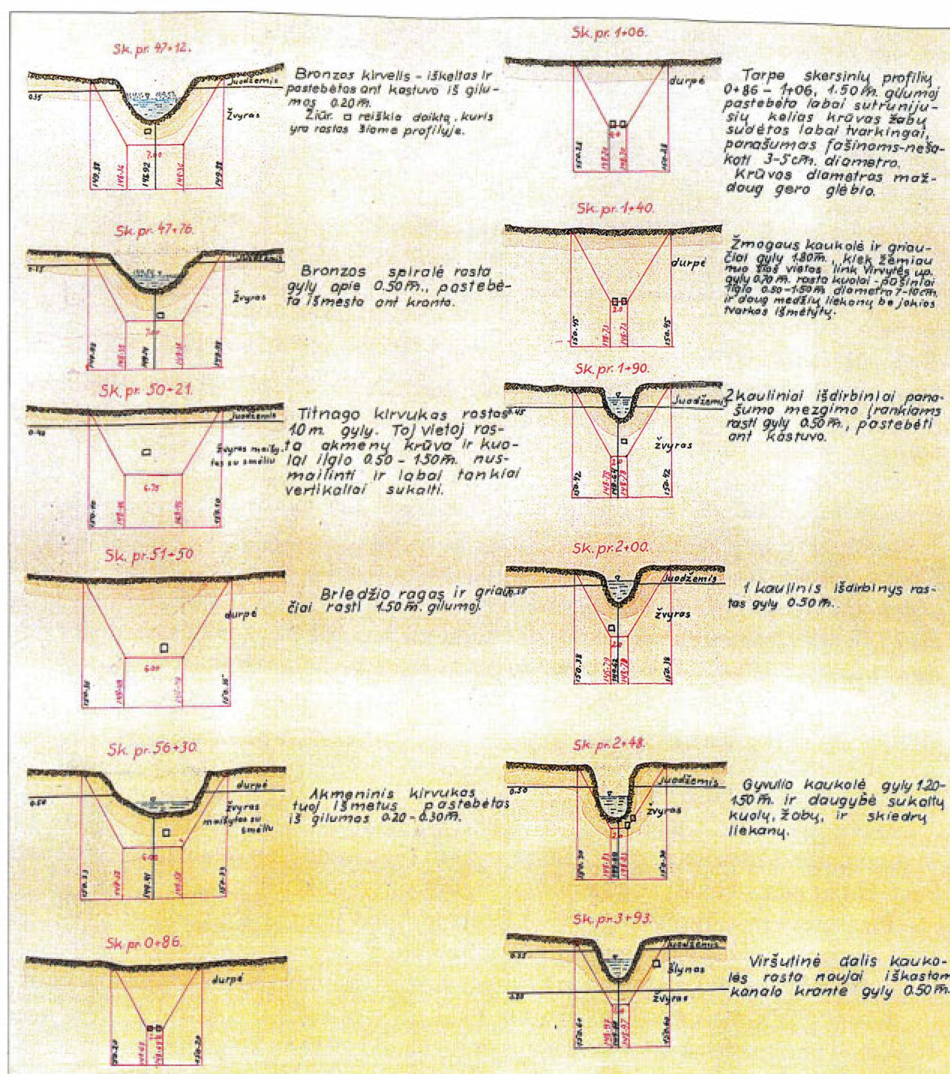
Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Ch. Tartu. 1929. Teil I. Die Funde. 194 p.; Tartu. 1938. Teil II. Analyse. 749 p.

Visi šie žmonės vienaip ar kitaip prisidėjo prie Lietuvos archeologijos raidos. Tegu kiekvieno jų indėlis buvo mažas, tačiau visumoje jis jau buvo juntamas. Daugelis čia paminėtų asmenų buvo tarsi Lietuvos archeologijos rezervas, kuris bet kuriuo atveju galėjo griebtis kastuvo ar plunksnos. Deja, laikai taip susiklostė, kad jų žinių ir sumanymų Lietuvai nebereikėjo.

MUZIEJŲ IR DRAUGIJŲ ARCHEOLOGINĖ VEIKLA

Trečiajame dešimtmetyje Lietuvoje prasidėjo kraštotyrinis sąjūdis, kažkiek palietęs ir archeologijos paminklus bei senienas. 1923 m. Kaune įkurta Lietuvos studentų kraštotyros draugija, 1925 m. – Lietuvos kraštotyros draugija. Veikiai tokios draugijos pradėjo kurtis kiekviename didesniame mieste. Jos paprastai inicijuodavo kraštotyros muziejų regionuose kūrimą, pačios žymesnės archeologinės veiklos nevykdydamos, tik rinkdamos įvairią medžiagą apie archeologijos paminklus (87 pav.) bei radinius (88 pav.).

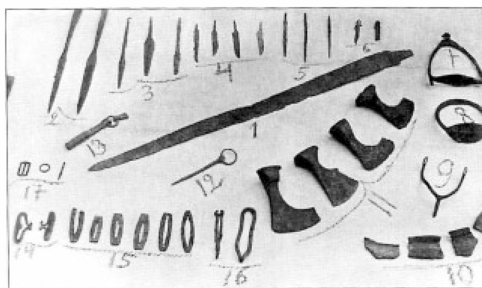
Bene didžiausius darbus archeologijos srityje iš regioninių muziejų nudirbo Šiaulių „Aušros" muziejus. Jis atliko milžinišką kultūrinį darbą, kaupdamas etnografinę, archeologinę ir istorinę medžiagą. Įsteigtas 1923 m., jis kryptingai pradėjo dirbti nuo 1928 m., kai jį perėmė 1927 m. įsteigta Šiaulių kraštotyros draugija. Ir nors muziejus daugiausia dėmesio skyrė etnografijai, archeologija neliko nuošalyje.

87 pav. 1930 m. Virvytės melioracijos darbų metu aptiktų archeologinių radinių radimvietės (Butrimas A. Biržulio baseino ir Žemaičių aukštumos akmens amžiaus tyrinėjimų apžvalga/ Lietuvos archeologija. Vilnius. 1998. T. 15. P. 116. Pav. 4)

Pirmiausia tai jau anksčiau aptarto Balio Tarvydo nuopelnas. Be jo kasinėjimų ir kitokios muziejinės archeologinės veiklos, muziejus įsigydavo archeologinių senienų iš įvairių asmenų. Stambiausias pirkinys buvo 1935 m. įsigytas sidabrinių lydinių lobis iš Drageliškių (Zarasų r.), už kurį buvo sumokėta 1800 Lt, surinktų iš rėmėjų[650]. 1940 m. muziejuje jau buvo apie 1700 archeologinių radinių iš maždaug 70 kapinynų

[650] Tautavičius A. „Aušros" muziejaus archeologinė veikla 1923–1940 metais/ Muziejai ir paminklai. Vilnius. 1984. T. 6. P. 26.

88 pav. Černaučyznos radiniai (Utenos kraštotyros muziejus F–1663)

ir pilkapynų, kurie sudarė apie 15 proc. visų muziejaus eksponatų[651]. Ekspozicija buvo kelis kartus keičiama ir papildoma, joje buvo Linkaičių ir Gibaičių kapų preparatai.

Svarbus Šiaulių kraštotyros draugijos darbų baras buvo knygų leidyba. 1930–1938 m. išėję 5 „Šiaulių metraščio" tomai buvo daugiau informacinio pobūdžio, o nuo 1934 m. pradėtas leisti „Gimtasai kraštas" jau buvo daugiau mokslinio pobūdžio. Abiejuose leidiniuose spausdinta nemažai archeologijos tematikos straipsnių, daugiausia publikacinio pobūdžio. Draugija Šiauliuose 1931 ir 1933 m. suorganizavo du muziejininkų ir kraštotyrininkų suvažiavimus, kuriuose buvo atkreiptas dėmesys į ardomų archeologijos paminklų apsaugą, stengtasi kovoti su plintančių archeologinių radinių kolekcionavimu. Suvažiavimai priėmė memorandumus, kuriuos įteikus aukščiausios valdžios atstovams buvo bandoma esamą padėtį paveikti į gerąją pusę. Ir tai iš dalies pavyko. Po 1933 m. suvažiavimo ir memorandumo įteikimo Švietimo ministerijai jau 1934 m. pradžioje pastaroji sukūrė Senovės paminklų apsaugos referentūrą.

Kiti regioniniai muziejai archeologinėje veikloje nuveikė mažiau arba duomenys apie tokią veiklą nepasiekė mūsų dienų.

Alytaus kraštotyros muziejus įkurtas 1929 m. vietos kraštotyros draugijos ir S. Janavičiaus pastangomis.

Biržų kraštotyros muziejaus įsteigimo iniciatorius buvo apskrities viršininkas V. Rozmanas. Muziejus įkurtas 1928 m. vasario 16 d. Jame iš archeologinių eksponatų buvo Biržų pilies koklių kolekcija[652].

Pirmasis kraštotyros muziejus Lietuvoje buvo įkurtas Kėdainiuose 1921 m. 1936 m. jame buvo 430 archeologinių eksponatų[653].

1936 m. liepos 12 d. atidarytame Kelmės muziejuje irgi buvo archeologijos eksponatų.

Klaipėdos krašto muziejus įkurtas 1922 m. sausio 22 d. „Aukuro" draugijos. 1924 m. jį perėmė Klaipėdos muziejaus draugija. Iki 1939 m. kovo mėnesio muziejus turėjo 1500 eksponatų, iš kurių 615 – archeologinių[654]. Jiems rinkti „buvo suorganizuoti 3 archeologiniai kasinėjimai Dvyliuose, Bandužiuose ir Labrenciškėje, vadovaujant ilgamečiam muziejaus direktoriui E. Naubūrui"[655].

Kretingos muziejus atidarytas 1935 m. liepos 12 d. Jo pagrindą sudarė J. Žiogo ir J. Kuprio rinkiniai. Muziejaus įkūrimo iniciatoriumi buvo mokytojas Juozas Žilvitis. 1940 m. muziejuje buvo 711 archeologijos ir numizmatikos eksponatų[656].

651 Ten pat P. 26.
652 Samavičius R. Iš Lietuvos muziejų praeities/ Voruta. 1994 06 16–22. Nr. 23(161). P. 4.
653 Ten pat.
654 Ten pat.
655 Elertienė B. Klaipėdos kraštotyros muziejus. Klaipėda. 1975. P. 3.
656 Samavičius R. Iš Lietuvos muziejų praeities/ Voruta. 1994 06 16–22. Nr. 23(161). P. 4.

Marijampolės „Sodžiaus" muziejuje, įkurtame 1933 m. apskrities savivaldybės, buvo ir archeologijos eksponatų.

1930 m. rugsėjo 30 d. Stasys Ličkūnas įkūrė Mažeikių „Alkos" muziejų, kuriam vadovavo iki mirties. 1926–1930 m. jis redagavo muziejuje leistą nedidelį laikraštėlį „Senovė". Jos išėjo 3 numeriai, į kuriuos apie apskrities archeologijos paminklus bei randamas senienas rašė pats S. Ličkūnas[657].

1925 m. sausio 18 d. Jurgis Elisonas įkūrė Panevėžio muziejų, 1942–1944 m. buvo šio muziejaus vedėjas. Surinkus senienas iš kelių privačių kolekcionierių bei mokyklų, jau pačioje muziejaus egzistavimo pradžioje jame atsirado archeologijos skyrius su daugiau kaip 300 akmeninių kirvelių, bronziniu kirveliu, žiedais, apyrankėmis, segėmis, geležiniais ginklais[658]. Minima, kad muziejaus darbuotojai S. Banelis bei A. Kasperavičius tikriausiai eksponatų rinkimo tikslais vykdė archeologinius kasinėjimus Lepšiuose, Pajuostėje, Upytėje, Molainiuose, Pašiliuose, Raginėnuose[659]. Detalesnių žinių apie šiuos kasinėjimus neišliko. Dėl patalpų stygiaus muziejus nuolat kėlėsi iš vienos vietos į kitą. 1940 m. jame jau buvo apie 500 archeologinių radinių.

Plungės muziejus buvo įkurtas 1934 m. Jo saugotojas buvo valsčiaus viršaitis L. Kumšlytis. Pastarojo kolekcija ir buvo jame eksponuojama.

Rokiškyje kraštotyros draugija įkurta 1932 m. spalio 26 d. Steigiamajame susirinkime buvo numatyta įkurti muziejų. Jo vedėju tapo vietos mokytojas Petras Bliūdžius[660]. Jis daugiau orientavosi į etnografinių eksponatų paiešką bei kaupimą.

Šilutėje buvęs Šojų archeologinis rinkinys trumpai apibūdintas kalbant apie Klaipėdos krašto archeologiją.

1932 m. vasario 16 d. Prano Genio iniciatyva buvo atidarytas žemaičių „Alkos" muziejus Telšiuose, pavadintas 1931 m. įkurtas kraštotyros draugijos vardu. 1933 m. muziejuje jau buvo apie 170 archeologinių radinių[661]. „Alkos" muziejus vienintelis iš regioninių muziejų tarpukario laikais pasistatė sau pastatą, į kurį įsikėlė 1938 m.

Ukmergės kraštotyros muziejus įkurtas 1933 m. balandžio 2 d. Jame buvo ir archeologinių radinių.

1934 m. A. Namikas Utenoje įkūrė muziejų, kuriame 1940 m. jau buvo „per 2000 numizmatikos eksponatų, tarp jų retas platusis Aleksandro skatikas ir aukso guldenas, ištisas puodas su skatikais ir pinigais iš XVII a., keramikos retenybė – miniatiūrinė puodynėlė iš milžinkapio, Narbuto vadinama „ašaruvė", kauliniai žeberklai, ... neolito kirvių, kaltų". Rinkiniai, išskyrus dalį numizmatikos, žuvo karo pabaigoje Utenoje[662].

Dar mažesni muziejai kūrėsi prie mokyklų. Tai daugiau buvo senienų kolekcijos, kurias, mokytojų skatinami, papildydavo mokiniai. Dabar jų visų nebeįmanoma net suskaičiuoti. Tokių muziejų-rinkinių pavyzdys gali būti Kernavės muziejus, įkurtas 1930 m. mokytojo Juozo Šiaučiūno (1906–1943) prie Kernavės pradžios mokyklos.

---

[657] Ličkūnas S. Apie senovės mūsų laidojimo papročius/ Senovė (Mažeikiai). 1930. Nr. 3. P. 7–8.

[658] Petrulienė A. Iš Panevėžio muziejaus istorijos // Baltų archeologija. 1995. Nr. 1(4). P. 25.

[659] Ten pat. P. 26.

[660] Blaževičius P. Kai kurie Rokiškio krašto kultūros istorijos bruožai. Rokiškis. 1994. P. 81.

[661] Švėgždavičius K. Žemaičių „Alkos" muziejus// Baltų archeologija. 1996. Nr. 2(9). P. 17–23.

[662] Kviklys B. Namikas Antanas/ Lietuvių enciklopedija. Boston. 1959. T. 19. P. 503.

1940 m. pabaigoje jame buvo apie 250 vienetų archeologinių radinių iš Kernavės apylinkių, daugiausia „sagtelės, grandinėlės, auskarėliai, segtukai ir kt. smulkūs daikteliai, surinkti iš smėlynų“, keramikos bei geležies dirbinėlių iš ten pat[663]. Didžioji jų dalis žuvo karo metu.

Prie archeologijos raidos kažkiek yra prisidėjusios ir kitokio pobūdžio organizacijos.

1919 m. Kaune bandyta atnaujinti Vilniuje įsteigtą Lietuvių mokslo draugijos skyrių, kuris gyvavo neilgai. 1921 m. būrelis senų visuomenės veikėjų, Švietimo ministerijos padedami, išleido tris knygas „Mūsų senovė“. Jose patalpinta daug medžiagos apie Lietuvos istoriją ir archeologiją.

1926 m. buvo nutarta Kauno universitete įkurti Archeologijos katedrą, kas ir buvo padaryta. Jos vadovu paskirtas profesorius E. Volteris, tačiau archeologų ši katedra neparuošė.

1938 m. Kaune buvo įkurtas Lituanistikos institutas, turėjęs tapti humanitarinių mokslų centru Lietuvoje, tačiau jo veiklos iki 1940 m. nesuspėta plačiau plėtoti. 1939 m. įkurtame Lietuvos istorijos skyriuje buvo Proistorės, Archeografijos ir Istorijos sekcijos. Pagrindinis darbuotojas čia buvo J. Puzinas.

89 pav. Kaune 1933 m. lapkričio 11 d. šalia rotušės atkasto rūsio siena (NMBRS F. 17–334. 30)

Paminėtinas ir 1926 m. rugpjūčio 22–24 d. įvykęs antrasis kultūros kongresas Kaune, kuris nutarė prašyti valstybės paruošti įstatymą kultūros paminklams saugoti, drausti juos pardavinėti, išvežti, naikinti. Paminklus reikia suvalstybinti, pirmiausia archeologinius. Mokyklose siūlyta įvesti krašto pažinimo pamokas, įsteigti kiekvienoje apskrityje vietą, kur būtų kaupiami ir tinkamai saugomi radiniai. Tai galėtų būti įstaigos prie aukštųjų mokyklų, bibliotekų ar savivaldybių. Kongresas atkreipė dėmesį į tai, kad būtina sutvarkyti esamus muziejus, o trūkstant specialistų, paskirti stipendijas archeologijos ir kitų mokslo šakų specialistams vykti į užsienį. Šie nutarimai paskatino Švietimo ministeriją imtis kai kurių priemonių kultūros paminklų apsaugos ir specialistų ruošimo srityje [664].

Ketvirtajame dešimtmetyje vykstant žemės kasinėjimo darbams Kaune po truputį pradėjo kaupis radiniai iš senamiesčio. Buvo fiksuojami daugiausia atkasami mūrai (89 pav.). Šią archeologinę medžiagą kaupė Kauno miesto muziejus.

Kraštotyros muziejų ir visuomeninių draugijų archeologinės veiklos rezultatas buvo šio mokslo populiarinimas tarp žmonių. Tegul ir paviršutiniškos archeologijos žinios iš žmonių į muziejus sugrįždavo senienomis. Didžiausias įvairių tarpukario muziejų nuopelnas buvo dalies archeologinių radinių išgelbėjimas nuo pražūties.

[663] Kultūros paveldo centro Dokumentacijos centras. F. 1. A. 1. Nr. 102. P. 429.
[664] Lietuva. 1926. Nr. 191.

PRANAS BALENIŪNAS

90 pav. Pranas Baleniūnas (Dargis A. Žmogų su dviračiu išdavė tie, kuriuos jis išgelbėjo nuo mirties/ Lietuvos rytas. 1997 01 14. Nr. 10(1838). P. 33)

Pranas Baleniūnas (1900 m. Belazariškėse (Ukmergės r.) – 1965 01 15 Vorkutoje (Rusija), Vytauto Didžiojo kultūros Muziejaus priešistorinio skyriaus konservatorius, Lietuvos archeologijai turi nemažai nuopelnų, nors jis ir nebuvo archeologas profesionalas. Gimė P. Baleniūnas Juozo (1886–1939) ir Onos (1886–1918) šeimoje. Šeimoje buvo du jaunesni broliai: Algirdas (g. 1903 m.) ir Bronius (g. 1904 m.). Iki 1919 m. jis gyveno Belazariškėse, 1919 m. P. Baleniūnas išėjo savanoriu į Lietuvos armiją, kurioje tarnavo iki 1922 m. Būdamas gabus menui Kaune mokėsi pas skulptorių P. Aleksandravičių, 1924–1925 m. mokėsi Vilniaus universitete pas B. Balzukevičių, vėliau dirbo pas J. Zikarą. 1925–1935 m. dirbo Kaune skulptoriumi-dekoratoriumi, turėjo savo dirbtuves. Ypač meistriškai jis išliedavo pomirtines kaukes. 1935–1937 m. P. Baleniūnas dirbo vyr. laborantu Karo muziejuje, nuo 1937 iki 1944 m. Vytauto Didžiojo kultūros muziejuje Priešistoriniame skyriuje dirbo konservatoriumi (90 pav.). 1944 m. rugpjūčio 16 d. jis buvo VRLK (NKVD) kontržvalgybos skyriaus „Smeršo“ areštuotas, tardomas ir 1945 m. sausio 6 d. per 2 valandas 20 minučių pagal liūdnai pagarsėjusio 58 straipsnio 1 ir 2 dalis nuteistas už dalyvavimą 1941 m. partizanų būryje, dalyvavimą areštuojant tarybinius veikėjus, palaikant ryšius su vokiečiais, antitarybine agitacija 15 metų laisvės atėmimo katorgoje. Iš tikrųjų P. Baleniūnas buvo nuteistas už tai, kad buvo tautinio pasipriešinimo okupantams dalyvis, muziejuje slėpė žydus, ir dėl kažin kokių priežasčių pastarieji liudijo prieš jį. Kalėjo P. Baleniūnas Vorkutos lageriuose. Po Stalino mirties buvo trumpam grįžęs į Lietuvą, padėjo išlieti J. Zikaro antkapinę skulptūrą, tačiau čia apsigyventi negalėjo. Išėjęs į laisvę jis dirbo betonų blokų ceche techniniu vadovu, liedavo bareljefus, tarp jų ir Markso, Engelso, Lenino, Stalino. Palaidotas senosiose Vorkutos kapinėse. Kapas neišliko. Buvo du kartus vedęs, su pirmąja žmona Elena Kibildyte, g. 1898 m., turėjo du sūnus Algį (g. 1930 m.) ir Rimgaudą (g. 1935 m.). Antrą kartą P. Baleniūnas vedė Vorkutoje buvusią politinę kalinę Oną Survilienę. Tarybinio saugumo archyvuose išliko standartinis P. Baleniūno išvaizdos aprašymas. „171–180 cm ūgis, liesokas, horizontalūs pečiai, ilgas kaklas,

tamsiai rusvi plaukai, žydros akys, ovalus veidas, žema tiesi kakta, lanko formos antakiai, didelė nosis su kuprele, maža burna pakeltais kraštais, plonos lūpos, tiesus smakras, mažos ovalios ausys, be ypatingų žymių“[665]. Tai buvo geros širdies, labai nagingas žmogus, skulptorius. Skulptūras jis padėdavo išlieti garsesniems skulptoriams, tačiau vieną kitą yra ir pats sukūręs (pvz., skulptūrą Maironio namų kieme Kaune).

Archeologijoje P. Baleniūnas buvo praktikas, kasinėjo laidojimo paminklus, dažniausiai kapinynus, rečiau – pilkapius. Tarp kitokių archeologijos paminklų yra tik jo tyrinėta Samantonių akmens amžiaus gyvenvietė. Pagal įstatymą Vytauto Didžiojo kultūros muziejus privalėjo rūpintis archeologijos paminklų apsauga, tad tyrinėti ardomų kapinynų dažnai būdavo siunčiamas P. Baleniūnas. Be kasinėjimų, jis muziejuje dažniausiai ne sezono metu dirbo konservatoriaus darbą ir kai kuriuos dirbinius restauruodavo. Ruošiant priešistorinio skyriaus ekspoziciją, jis ne tik konservavo ir paruošė ekspozicijai visą atrinktą medžiagą, bet visus eksponatus sumontavo vitrinose, padarė žmonių ir žirgų galvų skulptūras – originalius modelius.

Pirma savarankiška P. Baleniūno išvyka buvo į Kiemelius, kur 1938 m. jis tyrinėjo baigiamą ardyti senkapį. Žvyrduobės pakraščiuose jis ištyrė tik 15 m^2 plotą, kuriame aptiko 11 suardytų kapų ir rado vieną ietigalį. Nuo 1939 m. P. Baleniūno vykdomų kasinėjimų labai pagausėjo. Intensyviai jis dirbo iki 1941 m. imtinai. Ypač daug ir plačiai P. Baleniūnas kasinėjo Kretingos ir Plungės rajonuose 1940 m. Priežastis tam buvo gana paprasta: tais metais Vytauto Didžiojo kultūros muziejui buvo skirta gana daug lėšų ir gauta daug pranešimų iš Kretingos rajono apie ardomus kapinynus. Buvo kasinėta net 15 vietovių. 1940 m. P. Baleniūnas pradėjo tyrinėti netoli Salantų esantį didžiulį Laivių kapinyną, kur ištyrė 1250 m^2 plotą. Tai buvo didžiausios apimties jo vykdyti kapinyno tyrinėjimai. Kapinynų tyrinėjimai pateikė muziejui daugiausia radinių, tarp kurių buvo ir retai sutinkamų dalykų. Taip Kiauleikių kapinyno viename kape buvo rasta net visai neblogai išlikusi raštuota juosta. Suėmus P. Baleniūną, be kitų kaltinimų, jam buvo inkriminuojami ir archeologiniai kasinėjimai TSRS–Vokietijos pasienyje, kurių metu jis per sieną atseit „permetinėdavęs“ antitarybiškai nusiteikusius asmenis[666]. Tokio absurdiško kaltinimo nepalaikė net Stalino laikų tarybinis teismas. Paskutinius kapinynus P. Baleniūnas tyrinėjo 1943 m. Tai buvo bene paskutinės ikitarybinio laikotarpio Lietuvos archeologų ekspedicijos.

P. Baleniūno archeologinė-muziejinė veikla baigėsi netikėtai ir tragiškai, į Kauną ką tik pakartotinai įžengus Raudonajai armijai. Ją vertinti šiandien nėra lengva. Aišku, kad po keleto kapinynų tyrinėjimų jis tai daryti įgudo. Buvo net pasigaminęs preparavimui reikalingų „šaukštų“. Naudojo vandens pompą smulkiems dirbiniams išplauti, jų nepajudinus. Sunykusiems dirbiniams sutvirtinti naudojo gipsą bei parafiną, puikiai nuimdavo kapų preparatus, pats juos paruošdavo ekspozicijoms. Taip pat darė situacijų planus, fotografavo. Jis buvo gerai įgudęs kasinėti, bet nieko nerašė. Visą medžiagą perduodavo Vytauto Didžiojo kultūros muziejui priešistoriniam skyriui. Suėmus P. Baleniūną, jo tyrinėjimų ataskaitos buvo apgadintos, išimant puslapius su jo pavarde. Taip vienas kitas jo tyrinėtas objektas galėjo pasimesti.

[665] Lietuvos valstybės Ypatingasis archyvas. Nr. 27548/3. P. 8.
[666] Ten pat. P. 124.

Tačiau tai nekeičia esmės – P. Baleniūno asmenyje Vytauto Didžiojo karo muziejus gavo darbštų ir kruopštų ardomų archeologijos paminklų tyrinėtoją.

Kasinėjimai

1938 m. žvyrduobės naikinamame K i e m e l i ų (Širvintų r.) senkapyje ištirtas 15 m² plotas, rasta 11 XVII–XVIII a. kapų, ankstesnio laikotarpio ietigalis.

1938 m. lapkričio 2–4 d. P a d k a r a l i š k i ų (Širvintų r.) senkapyje ištirti 5 XVI–XVII a. griautiniai kapai.

1939 m. B e i ž o n i ų (Trakų r.) apie 60 sampilų pilkapyne ištirti keli pilkapiai (tikslesnis jų skaičius neaiškus), kapų nerasta.

1939 m. rugpjūčio 16–21 d. M e l d i n i ų (Pakruojo r.) senkapyje ištirtas 288 m² plotas, rasta 10 griautinių XVII–XVIII a. kapų bei atskirų V–XII a. radinių.

1939 m. liepos 7–21 d. žvyrduobės apardytame P a k a p i ų (Kauno r.) senkapyje ištirtas 450 m² plotas, rastas 1 sudeginto žmogaus kapas ir 32 žirgų griaučiai su XI–XIV a. įkapėmis bei 27 XV–XVI a. kapai.

1939 m. birželio 12–15 d. R i n k š e l i ų (Raseinių r.) pilkapyne iš 4 sampilų ištirti 2 pilkapiai su II–IV a. griautiniais žmonių kapais.

1939 m. birželio 17–28 d. S a n d r a u s i š k ė s (Raseinių r.) pilkapyne iš 11 sampilų ištirti 9 pilkapiai su griautiniais II–III a. žmonių kapais.

1939 m. gruodžio mėnesį D u b i n g i ų (Molėtų r.) pilkapyne, susidedančiame iš daugiau kaip 100 sampilų, ištirti 3 kelio apardyti pilkapiai, rasta tik degėsių bei sudegusių kaulų liekanų.

1939 m. rugpjūčio 8–31 d. R u s e i n i ų (Kėdainių r.) kapinyne ištirtas 27 degintiniai ir 7 griautiniai žmonių bei 19 griautinių žirgų kapų. Kapai datuojami XI–XVI a.

1939 m. vasario 28 – lapkričio 13 d. (su pertraukomis), 1940–1941 m. karjero ardomame V e r š v ų (Kauno miestas) kapinyne ištirta nemažai žmonių ir žirgų kapų, datuojamų II–XIII a.

1940 m. A n k š t a k i ų (Kretingos r.) kapinyne ištirtas 50 m² plotas, rasta 13 akmenų vainikais apjuostų kapų su negausiomis III–VI a. įkapėmis.

1940 m. B e n d ž i u k ų (Molėtų r.) senkapyje ištirti 2 XVI a. griautiniai kapai.

1940 m. G e n č ų (Kretingos r.) kapinyne ištirtas 35 m² plotas, rasti 6 degintiniai X–XIII a. kapai.

1940 m. G i n t a l i š k ė s (Plungės r.) kapinyne ištirtas 150 m² plotas, rasta 21 griautinis ir 12 degintų kapų su gausiomis X–XI a. įkapėmis.

1940 m. žvyrduobės ardomame G o d e l i ų (Plungės r.) senkapyje ištirta 10 VIII–IX a. kapų ir 3 XV–XVII a. kapai.

1940 m. J a z d ų (Kretingos r.) kapinyne ištirtas 206 m² plotas, rasti 4 griautiniai ir 13 degintinių X–XII a. kapų.

1940 m. K u r m a i č i ų (Kretingos r.) kapinyne ištirti 24 II–IV a. kapai su šio laikotarpio įkapėmis.

1940 m. K u r m a i č i ų (Kretingos r.) pilkapyne ištirtas vienas pilkapis su 6 degintiniais ir 1 griautiniu kapu, datuojamu ankstyvuoju geležies amžiumi.

1940 m. žvyrduobių ardomame L a i v i ų (Kretingos r.) kapinyne ištirtas 1250 m² plotas, rastas 101 griautinis ir 1 degintinis VIII–IX a. kapas su gausiomis šio laikotarpio įkapėmis.

1940 m. L a z d i n i n k ų (Kretingos r.) kapinyno įvairiose vietose ištirtas bendras 317 m² plotas, rasti 32 griautiniai ir 8 degintiniai kapai bei vieni žirgo griaučiai. Kapai pagal gausias įkapes datuojami įvairiais geležies amžiaus laikotarpiais.

1940 m. žvyrduobės ardomame R e k e t ė s (Kretingos r.) kapinyne ištirtas apie 600 m² plotas, rasti 42 IV–VII a. kapai.

1940 m. R ū d a i č i ų (Kretingos r.) kapinyne ištirtas 640 m² plotas, rasti 65 griautiniai ir 3 degintiniai III–XII a. kapai bei žirgo griaučiai iš to paties laikotarpio.

1940 m. S e n k ų (Kretingos r.) kapinyne ištirtas 285 m² plotas, rastas 51 griautinis III–IV a. kapas.

1940 m. Š a t e i k i ų (Plungės r.) kapinyne ištirtas 18 m² plotas, rastas XI–XIII a. sudeginto mirusiojo kapas.

1940 m. T ū b a u s i ų (Kretingos r.) kapinyne ištirtas apie 570 m² plotas, rastas 81 griautinis kapas su akmenų vainikais bei šio laikotarpio įkapėmis.

1940 m. V a i t i e k ū n ų (Radviliškio r.) suardytų pilkapių vietoje ištirtas 20 m² plotas, rasti 6 griautiniai IV–V a. kapai.

1941 m. D i m i t r a v o (Kretingos r.) kapinyne ištirta 10 nedegintų ir 6 degintiniai kapai, datuojami IX–XII a.

1941 m. K i a u l e i k i ų (Kretingos r.) kapinyne ištyrė 407 m² plotą, rado 48 griautinius ir 6 degintinius VIII–XII a. kapus su gausiais šio laiko radiniais.

1942 m. P a m a n t e i k i u o s e (Ukmergės r.) ištirtas sudeginto mirusiojo kapas su VI–VIII a. radiniais.

1943 m. rugpjūčio 29 d. D o v y d i š k i ų (Ukmergės r.) upės ardomame senkapyje ištirti 3 griautiniai kapai be įkapių (rastas tik rožančius), greičiausiai XVIII–XIX a.

1943 m. rugpjūčio 5–7 d. B e č i ų (Ukmergės r.) senkapyje bulviarūsių ardomoje dalyje ištirtas maždaug 10 m² plotas, rasti 6 XV–XVI a. griautiniai kapai su atskiromis įkapėmis.

1943 m. rugpjūčio 25–27 d. vėjo pustomame R a d i š k i o (Ukmergės r.) senkapyje ištirtas 60 m² plotas, rasta 13 degintinių žmonių kapų bei suardytų griautinių žmonių kapų liekanų. Kapai greičiausiai iš II tūkstantmečio pirmosios pusės.

1943 m. rugpjūčio 28 d. V i d i š k i ų (Ukmergės r.) karjero ardomame senkapyje ištirti 2 griautiniai kapai be įkapių, greičiausiai XVIII–XIX a.

1943 m. S a m a n t o n i ų (Ukmergės r.) vėjo ir ūkinės veiklos naikinamoje akmens amžiaus gyvenvietėje ištirtos kelios perkasos (daugiau kaip 50 m² plotas), aptikta pastato vieta bei nemažai titnaginių radinių paviršiuje, datuojamų neolito ir bronzos amžiais.

1943 m. U ž u š i l i ų (Ukmergės r.) dviejuose senkapiuose, Česiūno kalno miške ir Zarecko sklype rasti 7 „istorinių laikų pradžios“ griautiniai kapai.

JONO PUZINO MOKINIAI

Vienas iš didžiausių J. Puzino nuopelnų Lietuvos archeologijai yra profesionalių nacionalinių archeologų kadrų ugdymas. Mažiau kaip per 10 labai intensyvaus ir sunkaus darbo metų besikeičiant valdžioms jis į archeologo profesionalo kelią atvedė 4 žmones, kurie Lietuvos vardą vėliau garsino toli už jos ribų. Kiekvieno iš jų indėlį į Lietuvos archeologiją iki 1945 m. trumpai aptarsime atėjimo į archeologiją eilės tvarka.

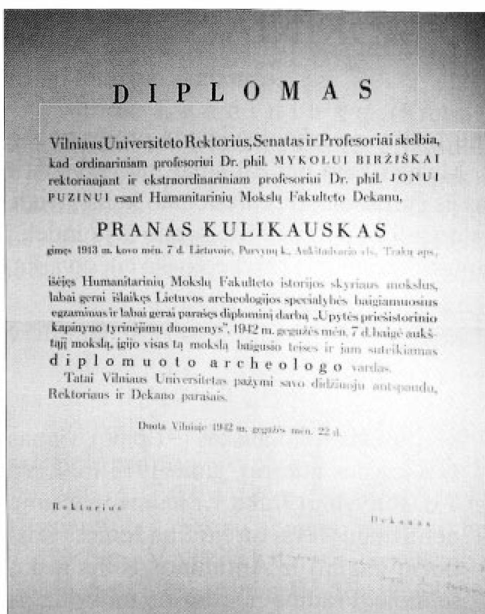
Pranas Kulikauskas

91 pav. Pranas Kulikauskas 1938 m. (asmeninis archyvas)

Pranas Kulikauskas (91 pav.), vienas šios knygos autorių, gimė 1913 m. kovo 7 d. Purvynų (Trakų r.) kaime, gausioje neturtingų (tėvai turėjo 2 ha žemės) valstiečių Zigmo ir Antaninos Kulikauskų šeimoje. Pradinę ir vidurinę mokyklą jis baigė Aukštadvaryje, 1930–1934 m. mokėsi Alytaus gimnazijoje, kurią baigęs 1935 m. įstojo į Kauno universitetą, kur nuo 1936 m. studijavo istoriją. Pažintis su archeologiją dėsčiusiu J. Puzinu lėmė tolesnį P. Kulikausko darbą bei gyvenimą. 1936 m. jis pradėjo dirbti naujai įkurtame Vytauto Didžiojo kultūros muziejuje Kaune. J. Puzino pastangomis P. Kulikauskas su valstybine stipendija 1938–1940 m. studijavo Kionigsberge (Rytų Prūsija). Grįžęs į Lietuvą P. Kulikauskas 1942 m. baigė Vilniaus universitetą (92 pav.), 1941 m. spalio mėnesį vedė R. Volkaitę, vėliau žinomą Lietuvos archeologę. Dukra Raimonda (g. 1943 m.). Pokario metais jis vadovavo Lietuvos istorijos instituto archeologijos skyriui, nuo 1962 m. iki 1982 m. dėstė Vilniaus universitete archeologiją, docentas. Pirmasis iš archeologų pokario metais apgynė disertaciją archeologijos tematika, kasinėjo nemažai įvairių archeologijos paminklų, daugiausia piliakalnių ir kapinynų, apie kuriuos medžiagą skelbė atskirais darbais. Nuo 1982 m. – pensininkas.

P. Kulikauskas rengėsi ir daugiau gilinosi į ankstyvųjų metalų (I tūkstantmetis pr. Kr.) laikotarpį. Nepaisant intensyvaus darbo Vytauto Didžiojo kultūros muziejuje, dalyvavimo archeologinėse ekspedicijose, daliai kurių jau teko vadovauti ir jam

DIPLOMAS

Vilniaus Universiteto Rektorius, Senatas ir Profesoriai skelbia, kad ordinariniam profesoriui Dr. phil. MYKOLUI BIRŽIŠKAI rektoriaujant ir ekstraordinariniam profesoriui Dr. phil. JONUI PUZINUI esant Humanitarinių Mokslų Fakulteto Dekanu,

PRANAS KULIKAUSKAS

gimęs 1913 m. kovo mėn. 7 d. Lietuvoje, Pusynų k., Aukštadvario vls., Trakų aps.,

išėjęs Humanitarinių Mokslų Fakulteto istorijos skyriaus mokslus, labai gerai išlaikęs Lietuvos archeologijos specialybės baigiamuosius egzaminus ir labai gerai parašęs diplominį darbą „Upytės priešistorinio kapinyno tyrinėjimų duomenys", 1942 m. gegužės mėn. 7 d. baigė aukštąjį mokslą, įgijo visas tą mokslą baigusio teises ir jam suteikiamas diplomuoto archeologo vardas.

Tatai Vilniaus Universitetas pažymi savo didžiuoju antspaudu, Rektoriaus ir Dekano parašais.

Duota Vilniuje 1942 m. gegužės mėn. 22 d.

Rektorius

Dekanas

92 pav. Prano Kulikausko diplomo nuorašas (LCVA F. 391. A. 7. Nr. 3006. P. 1)

pačiam, jis parengė ir išspausdino išsamų straipsnį apie tuo metu Lietuvoje žinomus ankstyvus emaliuotus bronzinius dirbinius. Jų buvo rasta 18 vietovių. Detaliai apibūdinus kiekvieną iš jų buvo nustatyta jų chronologija bei kilmė. Padaryta išvada, kad „randamieji papuošalai vieni yra vietinės kilmės, kiti patekę iš Pietų Rusijos bei Romos provincijų, dar kiti iš kaimyninių Rytprūsių"[667]. Kitas tuometinis P. Kulikausko straipsnis yra Kurmaičių (Kretingos r.) pilkapių 1940 m. tyrinėjimo duomenų publikacija. Ji išsiskiria labai plačia trijų tyrinėtų pilkapių negausios medžiagos analize.

Kasinėjimai

1937 m. Poškaičių (Raseinių r.) senkapyje ištirti 3 griautiniai kapai su XVI a. įkapėmis.

1938 m. rugsėjo 14–19 d. karjero ardomame Liepynų (Marijampolės r.) kapinyne tyrinėti žvyrduobės pakraščiai, rasti 4 griautiniai žmonių bei vienas žirgo palaidojimas be įkapių. Kapai greičiausiai datuojami I tūkstantmečio viduriu.

1938 m. rugsėjo 12–14 d. Senkonių (Lazdijų r.) senkapyje ištirta16 griautinių XVII–XVIII a. kapų.

1938 m. gegužės 13–14 d. Skineikių (Zarasų r.) pilkapyne iš 3 sampilų ištirtas 1 pilkapis su griautiniu V a. kapu.

1938 m. liepos 13 – rugpjūčio 2 d. Upytės (Panevėžio r.) kapinyne ištirtas 51 griautinis kapas su III–V a. įkapėmis, rasta akmeninio vainiko dalis.

1943 m. Lepšių (Panevėžio r.) senkapyje ištirtas 120 m^2 plotas, rastas vienas XVI a. kapas.

1943 m. Pašilių (Panevėžio r.) kapinyne ištyrus kelias perkasas, rasti 2 griautiniai kapai be įkapių.

Svarbiausios publikacijos

Emaliuotieji dirbiniai Lietuvoje/ Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus metraštis. Kaunas. 1941. T. 1. P. 43–64 (ir atskiras atspaudas).

Žalvario amžiaus pilkapiai Kurmaičiuose/ Gimtasai kraštas. 1943. Nr. 31. P. 32–52.

[667] Kulikauskas P. Emaliuotieji dirbiniai Lietuvoje/ Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus metraštis. Kaunas. 1941. T. 1. P. 61.

Regina Volkaitė-Kulikauskienė

R. Volkaitė-Kulikauskienė (93 pav.) gimė 1916 m. rugsėjo 10 d. Kėdainiuose, veterinarijos felčerio Kazimiero Volko ir Teklės Urbanavičiūtės-Volkienės šeimoje. 1936 m. baigė Kėdainių gimnaziją ir įstojo į Kauno universiteto Humanitarinių mokslų fakultetą, kur studijavo Lietuvos istoriją. J. Puzino rekomenduota R. Volkaitė nuo 1938 m. spalio mėnesio pradėjo dirbti muziejaus Priešistoriniame skyriuje muziejininke. Studijas ji 1940 m. baigė jau Vilniaus universitete apgynusi diplominį darbą „Rytinės baltų ribos priešistoriniais laikais". Baigusi dirbo Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus Priešistoriniame skyriuje, nuo 1941 m. balandžio mėnesio – Vilniaus universiteto Archeologijos katedroje. Po karo iki 1962 m. ji dėstė Vilniaus universitete, vėliau – Lietuvos istorijos institute. Produktyviai darbuodamasi archeologijos baruose R. Kulikauskienė parašė per 300 straipsnių, kelias monografijas, tyrinėjo piliakalnius, pilkapynus, kapinynus, 1979 m. įkūrė mokslinį archeologinį tęstinį leidinį „Lietuvos archeologija". Nuo 1992 m. – pensininkė.

93 pav. Regina Volkaitė 1938 m.
(R. Kulikauskienės asmeninis archyvas)

Archeologija R. Volkaitė susidomėjo dar Kėdainių gimnazijoje mokytojos Onos Maksimaitienės, 1933 m. dalyvavusios P. Tarasenkos vykdytuose Velikuškių piliakalnio kasinėjimuose ir mokėjusios apie juos gražiai papasakoti, dėka. Dirbdama muziejuje ji dalyvavo muziejaus archeologinėse ekspedicijose Veršvuose, Sargėnuose, tvarkė archeologinius radinius. 1938 m. vykę Graužių kapinynų tyrinėjimai didele dalimi lėmė jos tolesnį gyvenimą bei pasirinkto darbo kryptį. Graužiuose tyrinėti nedeginti žirgų bei deginti žmonių kapai jaunai pradedančiai įsiskverbti į tolimą praeitį studentei paliko neišdildomą įspūdį. Nuo tada R. Volkaitę labiau traukė vėlyvasis geležies amžius Lietuvoje, valstybės gimimo ištakos. 1940 m. ji apgynė diplomo darbą „Rytinės baltų ribos priešistoriniais laikais". Pirmasis spausdintas R. Volkaitės-Kulikauskienės darbas buvo vėlyvojo geležies amžiaus bronzinių ir sidabrinių antkaklių iš suardyto Stačiūnų (Pakruojo r.) kapinyno paskelbimas. Antkaklės pagal lankelio galų užbaigimą suskirstytos į 8 tipus, kurie plačiau aptarti, nustatyta jų chronologija. Šis straipsnis parodė, kad į Lietuvos proistorės tyrinėtojų gretas atėjo pajėgi archeologė.

Svarbiausios publikacijos

Stačiūnų kapinyno antkaklės/ Gimtasai kraštas. 1943. Nr. 31. P. 80–95.

Rimutė Jablonskytė-Rimantienė

94 pav. Konstantinas Jablonskis su dukromis Jūrate bei Rimute 1943 m. Kačerginėje (Merkys V. Konstantinas Jablonskis. Kaunas. 1991)

R. Jablonskytė-Rimantienė (94 pav.) gimė 1920 m. spalio 25 d. Kaune žymaus Lietuvos istoriko Konstantino Jablonskio (1892–1960) ir matematikės Sofijos Landsbergytės-Jablonskienės (1886–1974) šeimoje. Ji baigė Kaune „Aušros" gimnaziją, nuo 1938 m. Kauno Vytauto Didžiojo universitete studijavo proistorę, kurią baigė 1942 m., apgindama diplominį darbą „Stambieji titnaginiai dirbiniai ir kampininės kultūros klausimas Lietuvoje". R. Jablonskytė dalyvavo Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus vykdomuose kasinėjimuose, pvz., Samantonių akmens amžiaus gyvenvietės tyrinėjimuose. Tėvo įtakoje ji susidomėjo akmens amžiaus paminklais ir radiniais. Tai tapo viso R. Rimantienės gyvenimo tyrinėjimų objektu, ypač nuo 1960 m., kai pradėjo dirbti Lietuvos istorijos institute. Čia ji parašė keliolika knygų apie įvairius akmens amžiaus laikotarpius, tyrinėtas gyvenvietes, apgynė dvi disertacijas, kasinėjo keliasdešimt šio laikotarpio paminklų. 1949 m. liepos 30 d. ištekėjo už Juozo Rimanto (iki 1940 m. – Slapšinsko) (1908–1973), žymaus Lietuvos bibliografo ir bibliotekininko. Sūnūs Augis (g. 1951 m.), Rytis (g. 1953 m.), duktė Dovilė (g. 1955 m.). Nuo 1999 m. – pensininkė.

Iki 1945 m. pasirodė du R. Rimantienės straipsniai. Tai kruopščios akmens amžiaus medžiagos publikacijos – vienos pirmųjų Lietuvos archeologijos istorijoje iš šio laikotarpio. Atsitiktinė medžiaga iš jų suskirstyta į kultūras tipologiniu būdu. Skaruliuose (Jonavos r.) išskirtos ilgųjų strėlių antgalių, skersinių strėlių, širdinių strėlių kultūros. Puvočių (Varėnos r.) pirmojoje stovykloje surinkta medžiaga „yra tarp Svidrų ir Chvalibogovicų, su chvalibogovicinės kultūros persvara"[668]. Abu straipsniai iliustruoti būdingų titnaginių dirbinių piešiniais, kuriuos piešė pati R. Rimantienė.

Svarbiausios publikacijos

Akmens amžiaus stovykla Skaruliuose (Jonavos vls., Kauno apskr.)/ Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus metraštis. Kaunas. 1941. T. 1. P. 1–18 (ir atskiras atspaudas).

---

[668] Jablonskytė R. Mezolitinė stovykla Puvočiuose/ Lietuvos praeitis. Kaunas. 1941. T. 1. sąsiuvinis 2. P. 371.

Mezolitinė stovykla Puvočiuose/ Lietuvos praeitis. Kaunas. 1941. T. 1. sąsiuvinis 2. P. 361–385 (ir atskiras atspaudas).

Marija Alseikaitė-Gimbutienė

95 pav. Marija Alseikaitė-Gimbutienė 1938 m. (VUB RS F. 154–3)

M. Alseikaitė-Gimbutienė (95 pav.) gimė 1921 m. sausio 23 d. Vilniuje gydytojų Danieliaus Alseikos (1881–1936) ir Veronikos Janulaitytės-Alseikienės (1883–1971) šeimoje. Nuo mažens ji buvo lietuviškos veiklos sūkuryje, kadangi abu tėvai buvo aktyvūs lietuvybės veikėjai. 1931 m. drauge su motina ir broliu Vytautu M. Alseikaitė persikėlė į Kauną, pradėjo mokytis „Aušros" mergaičių gimnazijoje. Ją baigusi 1938 m. įstojo į Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinį fakultetą, kur studijavo lituanistiką. Fakultetui persikėlus į Vilnių ir susikūrus Archeologijos katedrai M. Alseikaitė pradėjo priešistorės studijas. 1941 m. liepos 11 d. ji ištekėjo už Vytauto Didžiojo universiteto Technikos fakulteto vyr. asistento Jurgio Gimbuto, vėliau žymaus etnologo, turėjo tris dukras: Danutę (g. 1942 m.), Živilę (g. 1947 m.) ir Rasą (g. 1953 m.). Archeologijos studijas M. Gimbutienė baigė 1942 m. birželio mėnesį apgynusi diplomo darbą „Laidosena Lietuvoje geležies amžiuje". Po baigimo iškart pradėjo rašyti daktaratą „Laidosena Lietuvoje priešistoriniais laikais", kuris 1944 m. pirmoje pusėje buvo įteiktas Vilniaus universitetui daktarės laipsniui gauti, tačiau nebespėtas apginti[669]. Artėjant frontui 1944 m. liepos mėnesį ji kartu su šeima per Žemaitiją pasitraukė į Austriją, vėliau apsistojo Tiubingene, kur 1946 m. apgynė daktaratą[670]. 1949 m. M. Gimbutienė persikėlė į JAV, kur nuo 1950 m. vėl pradėjo darbuotis archeologijos srityje, tyrinėjo neolito–bronzos amžiaus problemas, parašė knygas apie bronzos amžių Vidurio Europoje, baltus bei slavus. 1964 m. ji tapo Los Andželo Kalifornijos universiteto profesore, 1967–1980 m. kasinėjo neolitines gyvenvietes Pietų Europoje. JAV M. Gimbutienė (pagal vietos tradiciją – Gimbutas) sukūrė archeomitologijos mokyklą, kuriai pagrindus padėjo trimis knygomis bei gausybe

---

[669] Marija Gimbutienė. Bibliografinė rodyklė. 1938–1995. Vilnius. 1995. P. 13.

[670] Alseikaitė-Gimbutienė M. Die Bestattung in Litauen in der vorgeschichtlichen Zeit. Tübingen. 1946. 250 p.

straipsnių. Mirė M. Gimbutienė 1994 m. vasario 2 d. nuo limfomos Los Andžele, palaikai tų pačių metų gegužės mėnesį atvežti į Lietuvą ir palaidoti Kaune, Petrašiūnų kapinėse.

M. Gimbutienė iš visų J. Puzino mokinių iki 1945 m. suspėjo padaryti daugiausia. Palyginti vėlai ir nelabai palankiu laiku įsitraukusi į archeologiją ji labai kryptingai darbavosi tyrinėdama priešistorinių laikų laidoseną, kam tuo metu buvo sukaupta daugiausia medžiagos. Tam, matyt, turėjo įtakos ir tvirta jos materialinė padėtis. Lietuvoje M. Gimbutienė daugiausia orientavosi į viduriniojo geležies amžiaus problematiką. Paskelbti M. Gimbutienės darbai pasižymi plačiu aptariamos medžiagos ratu – be archeologinių duomenų, plačiai naudojami istoriniai, etnologiniai, tautosakiniai. Tokiu būdu priešistorinės laidosenos supratimas buvo smarkiai išplėstas: be kapo įrangos, aptarti kai kurie dvasinio gyvenimo dalykai: pomirtinio pasaulio įvaizdis, šermenys, mirusiųjų paminėjimas ir kt. Patys kapai tipologiškai pagal J. Puzino nustatytus proistorės laikotarpius skirstomi į atskirus tipus pagal laidosenos formą (nedeginti, deginti, arklių kapai) bei kapo formą (plokštiniai kapai, pilkapiai). Tai leido suformuluoti labai argumentuotas išvadas, kurios liko nepakitusios dešimtmečius. M. Gimbutienė pirmoji ryžosi apibrėžti baltų gyvenamą plotą Europoje, išskirti baltų gentis pagal jų materialinės kultūros ir laidosenos skirtumus. Be mokslinių straipsnių, ji parašė per 10 populiarių archeologinių straipsnelių, kuriuose taip pat yra svarbios medžiagos.

Kasinėjimai

1942 m. liepos 7 d. Reketės (Kretingos r.) kapinyne ištirtas 21,2 m² plotas, rasti 4 griautiniai kapai su įvairiais V–VI a. radiniais.

Svarbiausios publikacijos

Pomirtinio gyvenimo įsivaizdavimas proistoriniais laikais Lietuvoje/ Gimtasai kraštas. 1942. Nr. 30. P. 1–11.

Kapų tipai Lietuvoje proistoriniais laikais/ Gimtasai kraštas. 1943. Nr. 31. P. 1–32.

Pagoniškosios laidojimo apeigos Lietuvoje/ Gimtasai kraštas. 1943. Nr. 31. P. 53–80.

ARCHEOLOGIJA PIRMŲJŲ OKUPACIJŲ LAIKOTARPIU

1940 m. birželio 15 d. įvykdyta Lietuvos okupacija Raudonosios armijos jėgomis ir greita krašto inkorporacija į TSRS sudėtį iš pradžių didesnio poveikio archeologijos mokslui nepadarė. Iki 1941 m. birželio daugiausia vyko naujų mokslinių ir paminklų apsaugos struktūrų kūrimas, į kurias buvo pasitelkiami senieji kadrai. Kokių nors represijų prieš palyginti negausius archeologus griebtasi nebuvo, nors, atrodo, 1941 m. birželio mėnesį norėta suimti V. Nagevičių, tačiau ne kaip archeologą, o kaip nepriklausomos Lietuvos generolą. Didesnis smūgis teko archeologija besidomintiems kraštotyrininkams, ypač mokytojams. Nors muziejams nacionalizuojant

dvarų turtą savo rinkinius papildyti pasitaikė gera proga, tačiau tai daugiau lietė meno kūrinius, knygas. Naujoji valdžia 1940 m. liepos 20 d. priėmė Kultūros paminklų apsaugos įstatymą, kurio projektas buvo parengtas dar nepriklausomoje Lietuvoje ir tik minimaliai papildytas pagal naujas realijas. Šis įstatymas vėliau ilgus dešimtmečius buvo rodomas kaip išskirtinis tarybų valdžios rūpesčio kultūros paminklais pavyzdys. Kultūros paminklų apsaugos įstatymu numatytos specialios kultūros paminklų apsaugos įstaigos viršininku buvo paskirtas I. Jonynas[671]. Ši įstaiga dirbo prie Kauno kultūros muziejaus (pakeistas Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus pavadinimas), daugiausia užsiiminėjo nacionalizuotų dvarų kultūros vertybių apskaita, kai kurių pilių restauravimo darbais.

Į Vilnių perkeltas Lituanistikos institutas tapo Mokslų akademijos pirmtaku. Jam 1940 m. antrojoje pusėje buvo perduoti kai kurie muziejai bei bibliotekos[672]. Tačiau tuo metu jo darbo kryptis buvo daugiau kalbinė-tautosakinė. 1941 m. sausio 16 d. Lietuvos TSR Liaudies komisarų tarybos (tuometinis Vyriausybės pavadinimas) nutarimu įsteigta Lietuvos TSR Mokslų akademija. Vienas jos tikslų buvo tirti Lietuvos praeitį. Akademijoje susikūrė Humanitarinis skyrius. 1941 m. balandžio mėnesį Akademijos sistemoje sukurtas Istorijos ir archeologijos institutas, kurio direktoriumi paskirtas K. Jablonskis. Jo archeologijos skyriui vadovavo J. Puzinas. Institutas leido dar Lituanistikos instituto pradėtą leisti naują istorinės krypties leidinį „Mūsų praeitis“ (vietoj „Praeities“), kurio išėjo 2 knygos (pavadintos sąsiuviniais). Darbų perspektyviniame plane buvo numatyta plėsti archeologinius tyrinėjimus, leisti mokslo darbų rinkinį „Lietuvos archeologija“, įkurti archeologijos muziejų Vilniaus universiteto archeologijos muziejaus pagrindu[673]. Dėl karo šių planų nespėta net pradėti įgyvendinti. 1941 m. balandžio mėnesį TSRS Mokslų akademijos plenume dalyvavo E. ir V. Holubovičiai[674]. 1941 m. gegužės 11 d. Mokslų akademijai perduotas Šiaulių „Aušros“ muziejus. Jai buvo perduoti ir Vilniaus universiteto Archeologijos ir Etnografijos muziejai.

1941 m. birželio 22–30 d. Lietuvoje bolševikų okupaciją pakeitė nacių okupacija. Karo veiksmus pirmiausia lydėjo muziejų grobimas. Kuri pusė tai darė – šiandien dažnai neįmanoma nustatyti. Visi eksponatai, tarp jų ir archeologiniai, buvo išgrobstyti iš Klaipėdos muziejaus[675]. 1941 m. birželio 22–25 d. vokiečiai iš Alytaus „Dzūkų“ muziejaus surinko vertingus archeologinius daiktus[676]. Kėdainių kraštotyros muziejuje karo metu sunaikinta 250 vienetų archeologinių eksponatų[677]. Karo pradžioje dingo ir Ukmergės kraštotyros muziejaus rinkiniai[678]. Regioniniuose

---

[671] Pšibilskis V. B. Rūpinimasis istorijos ir kultūros paminklų išsaugojimu 1940–1941 metais/ Muziejai ir paminklai. Vilnius. 1987. T. 8. P. 38.

[672] Liekis A. Lietuvos TSR Mokslų Akademijos įkūrimas ir veikla 1941 metais/ Lietuvos istorijos metraštis 1987 metai. Vilnius. 1988. P. 65.

[673] Ten pat. P. 74.

[674] Ragauskas A. Lietuvos istorijos mokslo sovietizacija 1940–1941 metais. / Lietuvos istorijos metraštis 1994. Vilnius. 1995. P. 103.

[675] Samavičius R. Iš Lietuvos muziejų praeities/ Voruta. 1994 06 16–22. Nr. 23(161). P. 4.

[676] Ten pat. P. 8.

[677] Samavičius R. Muziejų likimai nacių okupacijos metu/ Voruta. 1995 12 01–08. Nr. 45(231). P. 8.

[678] Samavičius R. Iš Lietuvos muziejų praeities/ Voruta. 1994 06 23–30. Nr. 24(162). P. 4.

muziejuose daugiausia nukentėjo numizmatikos rinkiniai. Nors dauguma juose saugotų monetų buvo naujųjų ir naujausiųjų laikų pinigai, nedidelę dalį sudarė archeologinė numizmatika: atsitiktinai rastos monetos, lobiai, senkapių radiniai. Numizmatika išgrobta iš Rokiškio, Alytaus, Kėdainių, Šiaulių „Aušros“ muziejų.

Dėl naujų okupantų įvestų įvairių suvaržymų bei lėšų stygiaus karo metais archeologija vegetavo. Bene didžiausias laimėjimas buvo išlikusi švietimo sistema, leidusi jaunajai archeologų kartai baigti mokslus. Tuo metu gana aktyviai tebedirbo J. Puzinas. Be dėstymo Vilniaus universitete iki pat jo uždarymo 1943 m., jis rengė ir tebeveikusio Lietuvos mokslų akademijos Istorijos instituto Archeologijos poskyrio veiklos organizavimo dokumentus. Laikotarpiui nuo 1941 m. spalio 1 d. iki 1942 m. balandžio 1 d. buvo planuota įrengti Archeologijos muziejų Vilniuje, paruošti medžiagą archeologijos terminijai, paruošti spaudai Upytės (Panevėžio r.) kasinėjimų ataskaitas (tuomet vadintas apyskaitomis)[679]. Jis buvo numatytas ir nuo 1942 m. spalio 1 d. Lietuvos generalinėje srityje turėjusios pradėti veikti Lietuvos priešistoriniams ir seniesiems laikams tyrinėti įstaigos vedėju[680]. J. Puzino tyrinėjimų tema „Senasis geležies amžius Lietuvoje“ net vokiečių buvo gana palankiai vertinama, priskirta prie B grupės (svarbios ūkiui) temų[681]. Paskutinis J. Puzino straipsnis Lietuvoje tapo ir paskutiniu ikitarybinio laikotarpio Lietuvos archeologijos straipsniu[682]. Jame, remiantis daugiausia rašytinių šaltinių duomenimis ir pasitelkiant turimą kasinėjimų medžiagą, buvo nušviesta 3 Vilniaus pilių (Aukštutinės, Žemutinės ir Kreivosios) istorija. Kreivoji pilis lokalizuota dabartiniame Plikajame kalne.

Karo metais archeologinių tyrinėjimų vykdyta nedaug, o ir tie smulkūs. Tokiems dalykams nebuvo lėšų. Be jau minėtų P. Baleniūno, M. Alseikaitės-Gimbutienės, P. Kulikausko kasinėjimų, kastuvą smeigdavo ir pavieniai kraštotyrininkai ar vietos smalsuoliai. 1943 m. vasarą Burbiškio pradinės mokyklos vedėjas Grigas kasinėjo Bijeikių (Anykščių r.) piliakalnį, šiauriniame jo šlaite iškasė apie 1,5 m gylio duobę ir nustatė, kad paviršinį nuo giliau esančio kultūrinio sluoksnio skiria apie 35 cm storio molio sluoksnis[683].

Dėl karo meto nepriteklių išleisti archeologijos tematikos leidinius buvo sunku. Daugiausia rašyti nedideli populiarūs straipsneliai į periodinę spaudą. Archeologijos tematika daugiausia rašė J. Puzinas ir M. Alseikaitė-Gimbutienė. Ne viską ir jiems pasisekė išspausdinti. Nebuvo paskelbtas net ir vokiečių kalba J. Puzino parašytas straipsnis apie Lietuvos archeologijos padėtį bei muziejų rinkinius[684]. Minima, kad M. Gimbutienės daktaratas „Laidosena Lietuvoje priešistoriniais laikais“ 1944 m. pirmojoje pusėje buvo įteiktas Vilniaus universitetui daktarės laipsniui gauti, tačiau nebespėtas apginti[685].

---

[679] Nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyrius. F. 52–35. P. 1.

[680] Nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyrius. F. 52–27. P. 2.

[681] Vilniaus universiteto istorija. 1940–1979. Vilnius. 1979. P. 38.

[682] Puzinas J. Iš Vilniaus pilių praeities/ Kūryba. 1944. Nr. 2. P. 80–88.

[683] Tyla K. Papilio kalnelis/ Ateitis. 1943 10 15. Nr. 240. P. 2.

[684] Puzinas J. Die vorgeschichtlichen Sammlungen des generalbezirkes Litauen/ Nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyrius. F. 52–21.

[685] Marija Gimbutienė. Bibliografinė rodyklė. 1938–1995. Vilnius. 1995. P. 13.

1944 m. vasarą ir rudenį puolant Raudonajai armijai ir traukiantis vokiečiams kai kurie muziejai vėl nukentėjo. Nors dalis muziejų (Šiaulių, Panevėžio, Telšių) ir rengė eksponatus evakuacijai ar juos evakavo, nemažų nuostolių išvengti nepavyko. Nurodoma, kad buvo sunaikinti Šakių, Vilkaviškio, Utenos, Raseinių, Jurbarko, Kaišiadorių muziejai, apgriautas karo metais įkurtas Kupiškio muziejus, susprogdintas Kėdainių muziejus[686]. Vilniaus ir Kauno muziejai nukentėjo mažiau. Liepos pabaigoje Vytauto Didžiojo kultūros muziejuje buvo likę tik direktorius P. Galaunė, P. Karazija, P. Baleniūnas bei du salių prižiūrėtojai. Liepos 29 d. P. Galaunei vokiečiai įsakė vertingiausius archeologijos skyriaus eksponatus paruošti evakuacijai. P. Baleniūnas jiems sukalė didelę dėžę, tačiau į ją pridėjo plytgalių, gipsinių formų laužo ir kitokio „turto", kurį dar susuko į ligniną. Kitą dieną vokiečiai atėjo šios dėžės paimti, tačiau P. Baleniūnas jų neįsileido ir taip archeologiniai eksponatai buvo išgelbėti. Vokiečiams susprogdinus greta muziejaus buvusią elektrinę, išdužo visi jo langai, išvirto durys, tačiau eksponatai nenukentėjo[687].

1944 m. didžiausias smūgis Lietuvos archeologijai buvo suduotas per jos kadrus. Į Vakarus pasitraukė didžiausias to meto archeologijos autoritetas J. Puzinas, darbšti ir perspektyvi M. Gimbutienė, jau nebekasinėjantis V. Nagevičius. Likę Lietuvoje archeologai susigūžė nežinioje, nieko gera nelaukdami iš naujų senųjų okupantų. P. Baleniūnas tapo viena pirmųjų jų aukų ne tik tarp archeologų, bet ir iš viso tarp Lietuvos piliečių. Lietuvoje beik pusei šimto metų įsigalėjo tarybinė socialistinė santvarka. Totalitarinės visuomenės sąlygomis archeologija Lietuvoje įgavo kitą raidos kryptį, kurios nušvietimas yra ateities reikalas.

ARCHEOLOGIJA VILNIAUS KRAŠTE

Susiklosčius aplinkybėms Lietuvos sostinė Vilnius ir Vilniaus kraštas nuo 1920 m. spalio iki 1939 m. rugsėjo buvo Lenkijos Respublikos sudėtyje. Vokietijai ir TSRS pasidalijus Lenkiją, jis 1939 m. atiteko TSRS, kuri 1939–1940 m. Lietuvai perdavė mažesnę jo dalį (9546 km^2 iš 32441 km^2). Ši Vilniaus krašto dalis daugelio žmonių istorinėje sąmonėje įsitvirtino kaip visas Vilniaus kraštas. Kadangi šiandien tik ji įeina į Lietuvos sudėtį, tai aptariant archeologijos raidą Vilniaus krašte bus kalbama tik apie tai, kas vyko dabar Lietuvai priklausančioje Vilniaus krašto dalyje.

Archeologijos mokslas Vilniaus krašte vystėsi kaip sudėtinė Lenkijos archeologijos dalis, ir daugelį dalykų galima suprasti tik visos Lenkijos archeologijos istorijos kontekste. Pastaroji lenkų tyrinėtojų yra neblogai išanalizuota, tik, suprantama, kiek kryptingai, iš savo pozicijų. Pagal tyrinėjamą medžiagą Vilniaus krašto archeologija yra neatsiejamai susijusi su visa Lietuvos archeologijos raida, ir be jos apžvalgos bendras Lietuvos archeologijos istorijos vaizdas būtų nepilnas.

Trečiasis dešimtmetis Vilniaus krašte buvo archeologinių pajėgų paieškų dešimtmetis. 1919 m. spalio 11 d. atkurtame Vilniaus Stepono Batoro universitete

[686] Samavičius R. Muziejų būklė Lietuvoje hitlerinės okupacijos metais (1941–1944 m.)/ Iš Lietuvos istorijos tyrinėjimų. Jaunųjų istorikų darbai. T. 7. Vilnius. 1991. P. 156.

[687] „Evakuojama" archeologija/ Galaunė P. Muziejininko novelės. Vilnius. 1967. P. 127–129.

buvo įkurtos dvi archeologijos katedros: priešistorinės ir klasikinės[688]. Iš pradžių abiejų katedrų veikla buvo nesėkminga. Priešistorinės archeologijos katedroje profesorius J. Talko-Hrincevičius paskaitas skaitė tik 1920–1921 m., o vėliau katedra, neturėdama profesoriaus, neveikė ir 1923 m. buvo uždaryta. Vėliau archeologijos kursą skaitė daugiausia valandininkai. Klasikinės archeologijos katedra irgi dėl profesoriaus nebuvimo 1924 m. buvo uždaryta ir vėl atkurta tik 1929 m. Tuomet jai vadovauti pradėjo Raimundas Gostkovskis (g.1885 m.), Vilniaus universitete dirbęs pagal sutartį[689].

Panaši padėtis buvo su Archeologijos muziejumi. Po Pirmojo pasaulinio karo likusi Senienų muziejaus rinkinių dalis buvo perduota Vilniaus Stepono Batoro universitetui. Nuo 1921 m. archeologinius eksponatus globojo M. Brenšteinas, nuo 1926 m. atvykdamas pripuolamai juos tvarkė V. Antonievičius[690]. Darbą sunkino karo metu išvežta į Rusiją Senienų muziejaus inventorinė knyga. Sutvarkius eksponatus 1933 m. gruodžio 4 d. buvo atidarytas Universiteto archeologijos muziejus. Jo vadovas buvo lotynistas J. Okas, tačiau daugiausia muziejuje nuveikė E. ir V. Holubovičiai. Muziejuje buvo LDK archeologijos, Egipto ir Graikijos archeologijos bei vaizduojamojo meno (XVI–XIX a.) skyriai[691]. Turtingiausias eksponatų ir nuolat papildomas buvo LDK archeologijos skyrius.

1918 m. spalio 31 d. dekretu buvo pradėta formuoti valstybinė paminklų apsaugos struktūra. Vilniaus kraštas Valstybinio priešistorinių senienų konservatorių kolektyve buvo išskirtas į VIII apygardą, kuri suformuota 1920 m. vasario 22 d.[692], o 1922 m. spalio 1 d. sujungta su VII Rytų pasienio apygarda. Jos būstinė nuo tada buvo Varšuvoje. Svarbiausias šios įstaigos uždavinys buvo kultūros vertybių, tarp kurių svarbią vietą užėmė archeologijos paminklai, registracija bei gelbėjimo darbai (archeologijoje – paminklų tyrinėjimas).

Pirmasis žymesnis lenkų archeologas, trumpai dirbęs Vilniaus krašte, buvo Romanas JAKIMOVIČIUS (Roman Jakimowicz) (1889 04 30 Polskij Jurjeve (Rusija) – 1951 01 21 Torunėje) (96 pav.). Jis gimė gydytojo Jano Jakimovičiaus ir Marijos Zalcman šeimoje. Mokėsi Petrkove Tribunalskyje, aukštąjį mokslą pradėjo Lvove, tęsė Krokuvoje 1910–1913 m. 1913–1914 m. jis mokėsi Prahoje pas L. Niderlę. Nuo 1916 m. dirbo archeologinį darbą Varšuvoje. 1919 m. R. Jakimovičius apgynė daktaratą, 1934 m. tapo habilituotu daktaru. Nuo 1923 m. – Valstybinio priešistorinių senienų konservatorių kolektyvo pirmininkas. R. Jakimovičius įkūrė Valstybinį archeologijos muziejų ir nuo 1928 iki 1939 m. buvo jo direktorius. 1924–1939 m. redagavo „Archeologines žinias". Karą jis praleido Volia Koritnickoje, po karo buvo Torunės universiteto profesorius. Buvo du kartus vedęs, antroji žmona – Marija Lichomska[693]. Mirė staiga Torunėje, kur ir palaidotas.

---

688 Šabajevaitė L. Archeologija ir etnografija Vilniaus Stepono Batoro universitete (1919–1939)/ Istorija. 1980. T. 20(2). P. 96.

689 Ten pat. P. 97.

690 Vilniaus universiteto istorija. 1803–1940. Vilnius. 1977. P. 178.

691 Šabajevaitė L. Archeologija ir etnografija Vilniaus Stepono Batoro universitete (1919–1939)/ Istorija. 1980. T. 20(2). P. 100.

692 Stolpiak B. Rozwój prahistorii Polskiej w okresie 20-lecia międzywojennego. Poznań. 1984. Cz. I. S. 57–58.

693 Polski słownik biograficzny. Wrocław–Warszawa–Kraków. 1964. T. X/4. Z. 47. S. 331–332.

96 pav. Romanas Jakimovičius 1928 m. (Głosik J. Przygoda z archeologią. Warzsawa. 1987. S. 48. Rys. 20)

Lietuvos archeologijos istorijoje R. Jakimovičiaus veikla yra epizodinio pobūdžio. 1925 m. jis kasinėjo Rokantiškių ir Žvirblių pilkapynus (abu Vilniuje). Pažymėtinas plačiai tyrinėtas Žvirblių pilkapynas, pateikęs gana turtingos archeologinės medžiagos, svarbios Vilniaus apylinkių proistorei I tūkstantmečio antrojoje pusėje – II tūkstantmečio pradžioje pažinti. Kasinėjimų medžiaga liko neskelbta.

Kasinėjimai

1925 m. Rokantiškių (Vilniaus miestas) pilkapyne kasinėjo 2 išlikusius pilkapius su degintiniais X–XI a. kapais.

1925 m. Žvirblių (Vilniaus miestas) pilkapyne kasinėjo 64 išlikusius pilkapius, aptiko 2 griautinius V a. bei apie 200 degintinių VI–XII a. ir 7 to paties laikotarpio sudegintų žirgų kapus su įvairiais šio laikotarpio radiniais.

Vladimiras ANTONIEVIČIUS (Włodzimierz Antoniewicz) (1893 07 15 Sambore (Ukraina) – 1973 05 20 Varšuvoje) (97 pav.). Tai žymus lenkų archeologas. Jis studijavo Krokuvoje, vėliau Paryžiuje, spaudai archeologijos temomis rašė jau nuo 1911 m. 1920 m. buvo vienas iš Valstybinio priešistorinių senienų konservatorių kolektyvo kūrėjų, redagavo „Światowitą“ nuo 12 iki 25 tomų. 1916 m. tapo daktaru, 1921 m. – habilitavosi[694]. Nuo 1920 iki 1963 m. V. Antonievičius dirbo Varšuvos universitete, iš pradžių kaip docentas, nuo 1923 m. – profesorius, vadovavo Archeologijos katedrai, 1936–1939 m. buvo šio universiteto rektorius. Tarpukario laikotarpiu jis buvo E. Majevskio muziejaus direktorius, kėlė archeologijos atlasų sudarymo klausimą. 1952 m. išrinktas Lenkijos Mokslų akademijos akademiku. 1963 m. išėjo į pensiją.

V. Antonievičius parašė ir paskelbė daugybę straipsnių ir didesnių darbų apie Lenkijos archeologiją. Jo domėjimosi sritis labai plati: laidojimo paminklai, piliakalniai, muziejininkystė, religijos istorija, indoeuropiečiai ir t.t.[695]. Per 40 mokslinės veiklos metų V. Antonievičius išspausdino 215 darbų, priklausė daugybei mokslinių draugijų, ėjo įvairias pareigas muziejuose bei kitose mokslinėse įstaigose, dalyvavo konferencijose, skaitė pranešimus. Dar apie 150 straipsnių, be jau minėtų, išspausdino dienraščiuose ir žurnaluose. Archeologiją jis siejo su kitomis disciplinomis. Patys

[694] Konopka M. Żegnając Profesora Antoniewicza/ Z otchłani wieków. 1973. Rok XXXIX. Z. 4. S. 320–321.

[695] Lewakowska J. Nepelnie bibliografia prac drukowanych profesora Wlodzimierza Antoniewicza// Światowit. 1960. T. 23. S. 9–28.

97 pav. Vladimiras Antonievičius Varšuvos universteto rektoriaus darbužiais apie 1936–1939 m. (Światowit. Warzsawa. 1962. . XXIV. P. 8)

svarbiausi jo darbai yra „Lenkijos archeologija" (pirmasis sintetinis darbas apie Lenkijos archeologiją) ir „Slavų religija". Aptarsime tik pirmąjį darbą, nes jame rašoma ir apie Lietuvą[696]. Tai didelis 343 puslapių darbas, gausiai iliustruotas dirbinių lentelėmis, kurių yra 58, ir dar daugybė planų bei kapų piešinių. Paties teksto yra 274 puslapiai. Kitą dalį sudaro priedai: chronologinės lentelės, literatūra, paveikslų sąrašas, lentelių paaiškinimai ir vietovių sąrašas, sudarytas abėcėlės tvarka. Lietuva minima 33 puslapiuose. Plačiai naudojama V. Šukevičiaus medžiaga. Darbas parašytas chronologine tvarka: paleolitas, mezolitas, neolitas, bronzos ir geležies amžiai, ankstyvieji istoriniai laikai. Paleolitas dalijamas į senąjį ir vėlyvąjį, neolitas pradedamas nuo 5000 m. pr. Kr. ir dalijamas į 4 periodus. Bronzos amžius pradedamas nuo 2000 m. pr. Kr. ir baigiamas 800 m. pr. Kr. Jis suskirstytas į 5 periodus. Kiekvienam jų skiriamas 200–300 m. tarpas. Penktajame knygos skyriuje apžvelgiamas geležies amžius, kuris pradedamas 800 m. pr. Kr. ir baigiamas 375 m. po Kr. Geležies amžius padalytas į senąjį, naująjį ir romėniškąjį periodus. Nuo 375 m. po Kr. apžvelgiama paskutinė ankstyvoji istorinė epocha, kurioje yra trys dideli poskyriai: tautų kraustymosi laikotarpis (375–600 m.), priešpiastinis laikotarpis (600–900 m.), ankstyvasis piastų laikotarpis (900–1100 m). Kiekviename skyriuje pateikta bendra epochos charakteristika, radiniai ir paminklai: kultūra, antropologija, antologija ir t.t. Darbas parašytas tada, kai archeologija Lenkijoje dar neturėjo nuolatinės mokyklos, todėl chronologijos ir kultūros klausimai atspindi to meto Lenkijos archeologijos mokslo padėtį. V. Antonievičius gerai žinojo ne tik Lenkijos, bet ir kitų šalių archeologijos medžiagą. Knygoje yra nemažai iliustracijų iš Lietuvos archeologijos šaltinių, plačiai minima archeologijos medžiaga, kuri įterpiama į apžvelgiamus periodus. Šis darbas to meto sąlygomis buvo geras archeologijos vadovėlis.

Lietuvos archeologijai svarbiausias V. Antonievičiaus darbas yra „Priešistoriniai ir ankstyvųjų viduramžių laikai Vilniaus krašte", išspausdintas monografijoje „Vilnius ir Vilniaus kraštas" 1930 m. Vilniuje[697]. Tai gražiai paruoštas, didelio formato darbas, skirtas Vilniaus krašto geografijai, gamtai, istorijai, archeologijai, etnografijai ir

[696]Antoniewicz W. Archeologia Polski. Warszawa. 1928.

[697]Antoniewicz W. Czasy przedhistoryczne i wczesnodziejowe ziemi Wileńskiej/ Wilno i ziemia Wileńska. Wilno. 1930. S. 103–123.

religijai. Buvo sumanyta išleisti du tomus, tačiau išėjo tik vienas. Jo turinys toks: politinė įžanga, kur pateisinama Vilniaus krašto okupacija, toliau straipsniai, skirti gamtai ir proistorei. Trečias skyrius plačiausias, skirtas kraštui ir žmonėms. Jame aprašoma seniausia Vilniaus krašto praeitis, etnografiniai bruožai, kalba, lietuviai, baltarusiai, žydai Vilniaus krašte bei religijos klausimai. Darbo pabaigoje yra trumpa santrauka prancūzų kalba ir iliustracijų sąrašas, jų yra 371. Tai įvairios personalijos, žemėlapiai, vaizdai, etnografinės nuotraukos ir t.t. Straipsnyje apie Vilniaus krašto proistorę V. Antonievičius apžvelgia Lietuvos apgyvendinimo pradžios gamtines sąlygas, tvirtindamas, kad ledynai iš Lietuvos pasitraukė apie 18 000 m. pr. Kr. Nuo tada ir galimas pirmųjų gyventojų pasirodymas. Seniausius žmonių gyvenimo pėdsakus V. Antonievičius sieja su svidrinės kultūros pasirodymu. Straipsnyje aprašomi Kašėtos, Gribašos ir kt. titnago dirbiniai, minimi Kundos, Tardenua bei Kampinji kultūrų radiniai. Juos bus palikę žvejai, medžiotojai bei augalinio maisto rinkėjai, neolite tai buvo profinai. Toliau straipsnyje kalbama apie megalito kultūros įtaką, virvelinę keramiką, laivinių kovos kirvių kultūrą, kuri truko iki bronzos amžiaus, Fatjanovo kultūros įtaką ir t.t. Bronzos amžių V. Antonievičius pradeda nuo I periodo, kuriam skiria seniausią dirbinį – kotinį durklą iš Veliuonos. Taip pat išvardijami vėlesnių periodų dirbiniai, pažymima, kad akmuo ir kaulas dar vaidino didelį vaidmenį įrankių ir ginklų gamyboje. Kalbėdamas apie geležies amžių Lietuvoje V. Antonievičius pažymi, kad geležis čia įsigalėjo tik po Kristaus gimimo. Patį geležies amžių jis skirsto į šiuos periodus: ankstyvąjį 1–200 m. po Kr., romėniškąjį 200–400 m. ir tautų kraustymosi 400–600 m. O po jų dar išskiria ankstyvuosius istorinius laikus 600–900 m. po Kr. Ir jau 900–1200 m. po Kr. aptinkama lietuvių veikla. Kiekvieną periodą jis smulkiau charakterizuoja, aptaria laidojimo paminklus, dirbinius, pateikia iliustracijų daugiausia iš V. Šukevičiaus leidinių ir Vilniaus senienų ir Mokslo draugijų muziejų rinkinių. Straipsnis iliustruotas 23 paveikslais. Jį baigdamas autorius pažymi, kad, baigiantis neolitui, Lietuvos ir Baltarusijos teritorijose susiformavo baltų–slavų kultūra, ir abejoja, ar pirmaisiais amžiais po Kr. čia jau gyveno latviai ir lietuviai. X–XI a. jau ryški slavų įtaka. Ribotus problemų sprendimus lėmė ir to meto naujų Lietuvos archeologijos šaltinių stoka. 1937 m. V. Antonievičius lankėsi Kaune, susipažino su nauja muziejaus archeologijos ekspozicija ir pamatė visai kitą kultūrą, negu iki tol ją žinojo iš jau minėtų autorių darbų. Tuomet jis pasakė daug komplimentų Lietuvos archeologams.

Be publikacijų, svarbus V. Antonievičiaus veiklos baras buvo archeologijos dėstymas. Greta įvairių Lenkijos bei Europos archeologijos klausimų, Varšuvos universitete 1927–1928 m. buvo dėstomas kursas „Lietuva priešistoriniais bei ankstyvaisiais laikais“[698], 1930–1931 m. – „Lietuvos ir Baltarusijos archeologija“[699]. Nuo 1925 iki 1934 m. per akademines vasaras (III trimestre) V. Antonievičius vedė archeologijos seminarus bei vykdė lauko tyrinėjimus, skaitė kursą „Meno priešistorija“, išskyrus 1928–1929 m., kai skaitytas kursas „Lietuvos archeologija“ bei 1930–1931 m., kai skaitytas „Įvadas į archeologiją“[700]. 1925–1926 m. skaitytas

[698] Udział Włodzimierza Antoniewicza w pracach instytucji naukowych (uzupełnienie)/ Światowit. Warszawa. 1962. T. XXIV. S. 13.

[699] Ten pat. P. 14.

[700] Ten pat. P. 17.

kursas „Lenkijos, Lietuvos ir Rusijos archeologija", 1926–1927 m. – „Baltijos šalių archeologija", 1927–1928 m.–„Vilniaus krašto priešistorija ir ankstyvieji laikai" (greičiausiai šio kurso pagrindu ir buvo vėliau parašytas jau aptartas straipsnis), 1928–1929 m. – „Priešistorija ir etnografija", 1929–1930 m. – „Skandinavijos šalių archeologija", 1930–1931 m. – „Viduržiemio jūros šalių priešistorija", 1931–1932 m. – „Lietuvos ir Rusijos ankstyvųjų laikų archeologija", 1932–1933 m. – „Lenkijos ir Lietuvos archeologija", 1933–1934 m. – „Rusijos archeologija"[701].

Jau minėta, kad V. Antonievičius sutvarkė į Vilniaus universitetą pakliuvusius archeologijos rinkinius. 1934 m. jis kasinėjo Miežionių pilkapius.

Kasinėjimai

1934 m. M ė ž i o n i ų (Švenčionių r.) pilkapyne kasinėti likę 9 pilkapiai su turtingais griautiniais IV–V a. kapais.

Svarbiausios publikacijos

Czasy przedhistoryczne i wczesnodziejowe ziemi Wileńskiej/ Wilno i ziemia Wileńska. Wilno. 1930. S. 103–123.

Zofija PODKOVINSKA (Zofia Podkowińska) (1894 05 17 Varšuvoje – 1975 02 10 Varšuvoje) gimė vaistininko Zigmunto (g. 1867 m.) ir Juzefos Tarnovič šeimoje. I pasaulinio karo metais su tėvais buvo pasitraukusi į Oršą ir Minską. 1918 m. ji baigė lenkų gimnaziją Maskvoje. Grįžusi į Lenkiją Z. Podkovinska dirbo bibliotekose, Varšuvos universitete pas V. Antonievičių studijavo archeologiją. Nuo 1924 m. iki II pasaulinio karo ji dirbo asistente bei adjunkte Varšuvos universiteto Archeologijos katedroje. 1927 m. apgynė daktaratą apie juostinę keramiką Mažojoje Lenkijoje. Nuo 1922 m. su studentais kasmet vykdė archeologines pratybas. Pirmiausia tyrinėjo kopas šalia Varšuvos, Sandomiežo apylinkėse, domėjosi neolitu. Z. Podkovinska kasinėjo įvairiose Lenkijos vietose. 1938 m. ji spaudai atidavė habilitacinį darbą apie juostinę keramiką Lenkijos teritorijoje, kuris sudegė spaustuvėje, o mašinraštis – Varšuvos sukilimo metu. Ketvirtąjį dešimtmetį simpatizavo Lenkijos komunistų partijai. Karo metu rūpinosi Archeologijos muziejaus ir bibliotekos gelbėjimu. Sukilimo metu padėjo žydams ir partizanams, už tai pateko į Ravensbriuko, vėliau į Kionigsbergo koncentracijos stovyklą, kur sulaukė karo pabaigos. Po karo Z. Podkovinska vėl dirbo universitete ir Valstybiniame archeologijos muziejuje, buvo neolito skyriaus vedėja, tyrinėjo to laiko gyvenvietes. Nuo 1954 m. ji dirbo Materialinės kultūros istorijos institute. Išėjo į pensiją 1964 m., šeimos neturėjo[702]. Palaidota Poviazkovo kapinėse Varšuvoje. Z. Podkovinska paskelbė 32 archeologijos darbus. Lietuvoje ji, kaip Varšuvos universiteto Archeologijos katedros atstovė, kasinėjo Sudotos (Švenčionių r.) pilkapyną.

---

[701] Ten pat. S. 17–18.

[702] Prosen-Przeworska J. Polski slownik bibliograficzny. Warszawa. 1982. T. XXVII/1. Z. 112. S. 108–109.

Kasinėjimai

1934 m. Sudotos (Švenčionių r.) pilkapyne ištirta 15 pilkapių su degintiniais V–VIII a. kapais, kurių kiekviename pilkapyje buvo nuo 1 iki 7.

Tiesiogiai archeologiniais tyrinėjimais iki 1940 m. užsiėmė Vilniaus Stepono Batoro universiteto archeologijos muziejus ir proistorės seminaras. Darbams vadovavo archeologai Elena ir Vladimiras Holubovičiai.

Elena HOLUBOVIČOVA (Helena Cehak Hołubowiczowa) (1902 02 12 Stanislavove (Ukraina) – 1979 07 19 Vroclave (Lenkija) (98 pav.). Stanislavovas, kur gyveno tėvas Adomas Cehakas, Ferdinando ir Romualdos Pajevskos sūnus, realinės gimnazijos dėstytojas, motina Augusta Žuravek, Stepono ir Suzanos Pavel dukra[703], buvo Galicijoje, tuomet priklausiusioje Austrijos–Vengrijos imperijai. Elena kovo 18 d. Stanislavove buvo pakrikštyta. Ji mokėsi Lvove, kur 1930 m. baigė universiteto Filosofijos fakultete priešistorinės ir klasikinės archeologijos studijas. Doktoratą apgynė 1930 m. gruodžio 13 d.[704] Nuo 1931 m. spalio 1 d. dirbo vyresniąja asistente, nuo 1935 m. vasario 1 d. adjunkte Vilniaus Stepono Batoro universiteto Archeologijos muziejaus Klasikinės archeologijos katedroje. 1934 m. balandžio 7 d. ištekėjo (jungtuvės vyko šv. Mykolo bažnyčioje Vilniuje) už savo buvusio studento Vladimiro Holubovičiaus[705]. Po vestuvių ji pakeitė pavardę. 1934 m. balandžio 18 d. rašte nurodoma, kad Elena Cehakówna ištekėjo ir dabar jos pavardė Hołubowiczowa[706]. Nuo 1940 m. pradėjo dirbti archeologe Lietuvos dailės muziejuje, vėliau išvyko į Baltarusiją. Iki 1946 m. dirbo adjunkte Torunės universiteto Archeologijos katedroje. Nuo 1949 m. tyrinėjo Šlionske, nuo 1950 m. dirbo Vroclavo universitete, 1956 m. įgijo docento vardą, po vyro mirties nuo 1962 m. vadovavo Archeologijos katedrai, 1968 m. tapo profesore.

98 pav. Elena Holubovičova 1935 06 19 (LCVA F. 175. A. 1Bb. Nr. 849. P. 18)

Vladimiras HOLUBOVIČIUS (Włodzimierz Hołubowicz) (1908 06 20 Jekaterinodare (dabar – Krasnodaras) – 1962 04 07 Stokholme (Švedija) (99 pav.). Jis gimė darbininkų šeimoje. Tėvas pasitraukė iš Vilniaus 1905 m. dėl dalyvavimo įvykiuose. Vėliau tėvai persikėlė į Omską. Po I pasaulinio karo tėvai grįžo į Vilnių. Ten V. Holubovičius 1928 m. baigė mokslus, buvo gabus matematikai.

[703] Lietuvos centrinis valstybės archyvas. F. 175. A. 1Bb. Nr. 849. P. 27.

[704] Lietuvos centrinis valstybės archyvas. F. 175. A. 1Bb. Nr. 849. P. 10.

[705] Lietuvos centrinis valstybės archyvas. F. 175. A. 1Bb. Nr. 849. P. 27.

[706] Lietuvos centrinis valstybės archyvas. F. 175. A. 14. Nr. 80. P. 12; F. 175. A. 1Bb. Nr. 849. P. 44.

99 pav. Vladimiras Holubovičius (Советская археология. 1964. Нр. 1. С. 362)

Vilniaus universitete iš pradžių jis studijavo teisę, paskui perėjo į Humanitarinių mokslų fakultetą ir studijavo etnografiją pas K. Mošinskį. Studijų metu susidomėjo archeologija, buvo archeologų būrelio pirmininkas, dalyvavo kasinėjimuose. Nuo 1932 m. V. Holubovičius pradėjo dirbti Vilniaus Stepono Batoro universiteto muziejuje. 1937–1939 m. buvo laisvas asistentas prie Universiteto muziejaus. 1940 m. jis dalyvavo slavų archeologijos kongrese Leningrade, kur skaitė pranešimą apie Bekešo kalno tyrinėjimus. Šis pranešimas iškart po karo buvo išspausdintas[707]. Po karo jis kurį laiką dirbo Baltarusijoje, dalyvavo Minsko kasinėjimuose ir paruošė spaudai Minsko istoriją. 1946 m. Holubovičiai persikėlė į Lenkiją, iš pradžių Vladimiras dirbo sekretoriumi spaudos agentūroje Varšuvoje, vėliau asistentu Torunės universitete. 1947 m. baigė archeologijos studijas Poznanės universitete, apgynė doktoratą apie kultūrinių sluoksnių tyrinėjimų metodus. V. Holubovičius vadovavo Vroclavo universiteto Archeologijos katedrai, Archeologijos instituto Vroclavo skyriui, buvo profesorius. Paskutinį dešimtmetį tyrinėjo ir skelbė medžiagą apie Vakarų Lenkijos archeologijos paminklus, tarp kurių žymiausi yra Opolės senamiesčio tyrinėjimai. Mirė Stokholme po sunkios širdies operacijos.

Abu Holubovičiai 1933 m Vilniaus krašte pradėjo sistemingus archeologinius kasinėjimus (100 pav.). Formaliai kasinėjimų vadovė buvo E. Holubovičova, tačiau kasinėjimams dažnai vadovavo V. Holubovičius. Kasinėjimams buvo skiriama nedaug lėšų (apie 1000–1500 zlotų), kurias skyrė Švietimo ministerija ir nedidelę dalį universiteto rektorius. 1932 m. universitete įkurtas studentų proistorikų būrelis. Jo nariai talkindavo Holubovičių kasinėjimams. Holubovičiai tyrinėjo daugybę pilkapynų ir plokštinių kapinynų, kurių tik dalis dabar įeina į Lietuvos teritoriją, kiti – Baltarusijoje. Apie jų tyrinėjimų rezultatus šiandien galime spręsti tik iš negausių publikacijų. Pirmasis tyrinėtas objektas – Karmazinų pilkapynas (101 pav.) – buvo paruoštas publikuoti dar iki karo, tačiau šviesą išvydo tik 6 dešimtmetyje. Kasinėjimų dokumentų Holubovičiai Lietuvoje nepaliko, išsivežė į Minską[708]. Tolesnis jų likimas

[707] Голубович В. и Голубович Е. Кривый город Вильно/ Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях института истории материальной культуры. Москва. 1945. Т. 11. С. 114–126.

[708] Keršytė N. Vytauto Didžiojo kultūros muziejus – Lietuvos centrinė kultūros paminklų globos įstaiga 1936–1940 metais / Lietuvos praeitis Vilnius. 1998. T. 5. P. 92.

100 pav. Senųjų Macelių pilkapyno 1936 m. archeologiniai tyrinėjimai. Centre sėdi E. ir V. Holubovičiai (NMBRS F. 127–1567. Nr. 3)

nežinomas. Iki 1938 m. Holubovičiai Vilniaus ir Naugarduko vaivadijose ištyrė 27 paminklus. Kai kuriais metai ištisai buvo kasinėjama už dabartinių Lietuvos ribų. Taip 1934 m. tirti 5 paminklai, kurie yra Baltarusijos teritorijoje, 1935 m. – 9 paminklai, daugiausia Vileikos ir Dysnos valsčiuose. Apie savo kasinėjimus jie plačiai informavo visuomenę Vilniaus spaudoje, daugiausia „Vilniaus kurjeryje". Į pastarąjį mėgo rašyti V. Holubovičius. Tai buvo kartu ir proga prisidurti prie atlyginimo.

Iš Holubovičių Lietuvos archeologijos darbų daugiausia žinoma išsami jų Gedimino pilies kalno tyrinėjimų (102 pav.) publikacija[709]. Šį straipsnį iš lenkų kalbos išvertė R. Rimantienė. Kasinėjimus finansavo Vilniaus miesto muziejus. Buvo kasinėta šiaurinė kalno dalis ir šlaitas. Straipsnyje detaliai aprašyta kultūrinio sluoksnio sudėtis, chronologija. Jame konstatuota viduriniojo geležies amžiaus V–VIII a. sodyba ir XV–XVI a. mūrinės pilies liekanos. Kultūriniame sluoksnyje rasta gana daug įdomių dirbinių, keramikos, gyvulių kaulų, akmeninių kulkų – sviedinių, monetų, plytų. Strėlių išsidėstymas sluoksnyje pateiktas atskiroje lentelėje. Yra ir atskiras pilies aikštės planas, kuriame pažymėta tyrinėjimų vieta. Trečiame piešinyje pateiktas detalus kultūrinio sluoksnio profilis. Straipsnio pabaigoje įdėtos 4 kasinėjimų nuotraukos ir 7 rastų dirbinių lentelės – piešiniai. Iš viso yra 97 dirbinių piešiniai, kurie gerai informuoja apie kalne rastą medžiagą, padeda nustatyti radinių paskirtį ir chronologiją. Taip pat rasta ir nemažai grūdų liekanų bei kitų botaninių liekanų. Šią medžiagą atskirai ištyrinėjo I. Michalskienė[710]. Seniausios botaninės liekanos rastos virš įžemio, ir jos priklausė viduriniojo geležies amžiaus sodybos laikotarpiui. Paskelbta kasinėjimų ataskaita šiandien yra svarbiausia Gedimino pilies kalno istorijai atskleisti.

101 pav. Karmazinų pilkapio Nr.16 degintinis kapas (Cehak Hołubowiczowa. Zabytki archeologiczne województwa Wileńskiego i Nowogródzkiego. Wilno. 1936. S. 22, V. Holubovičiaus nuotr.)

[709] Holubovičiai E. ir V. Gedimino kalno Vilniuje 1940 metų kasinėjimų pranešimas/ Lietuvos praeitis. Vilnius–Kaunas. 1941. T. 1. Sąsiuvinys 2. P. 649–678. Lentelės I–VII.

[710] Michalskienė I. Botaninės Gedimino kalno Vilniuje iškasenos/ Lietuvos praeitis. Vilnius–Kaunas. 1941. T. 1. Sąsiuvinys 2. P. 693–696.

102 pav. Holubovičių vykdomi Vilniaus Gedimino kalno kasinėjimai 1940 m. (E. ir V. Holubovičiai. Gedimino Kalno Vilniuje 1940 metų kasinėjimų pranešimas / Lietuvos praeitis. Vilnius–Kaunas. 1941. T. 1. Sąs. 2. Fot. 3)

1933 ir 1939 m. Vilniuje Holubovičiai tyrinėjo ir Kreivosios pilies kalną. Dalis tyrinėjimų medžiagos irgi paskelbta[711]. Joje minimi rašytiniai šaltiniai apie Kreivąją pilį, aprašoma vadinamosios Altarijos (taip vadintos dabartinės Vilniaus Kalnų parko kalvos) topografija, įdėtas scheminis Vilniaus pilių žemėlapis. Detaliau aprašyta kultūrinio sluoksnio stratigrafija, pateiktas net jo pjūvis. Taip pat yra aptikto namo planas bei rastų dirbinių piešiniai. V. Holubovičius, remdamasis šiais tyrimais, daro išvadą, kad čia turėjusi būti Kreivoji pilis, kurios vardą jis sieja su krivičiais. Taip pradėtos propaguoti panslavizmo idėjos, kurioms Holubovičiai liko ištikimi visą laiką. Holubovičiai Bekešo kalne aptiko XIV a. sodybą ir ją siejo su slavais. Šioms idėjoms propaguoti ir įtvirtinti visuomenėje populiarioje spaudoje pasirodė straipsniai skambiais pavadinimais[712].

E. Holubovičiova taip pat dėstė Vilniaus universitete, vadovavo studentų proistorikų būreliui. Jau 1934 m. vasario 17 d. ji rūpinosi susipažinimo su archeologijos medžiaga tikslais aplankyti Latviją, Estiją, Suomiją bei Rytų Prūsiją kartu su dviem studentais: Irma Hansen-Kucharska ir Vladimiru Holubovičiumi, kurie buvo Vilniaus priešistorikų būrelio nariai[713]. 1938 m. liepos 15 d. ji su vyru rūpinosi gauti užsienio pasą išvykti į Rytų Prūsiją ir Latviją per Lietuvą tais pačiais susipažinimo su jų tyrinėjamų paminklų gimininga medžiaga tikslais[714].

Dar viena šiandien mažai žinoma Holubovičių veiklos sritis buvo paminklų apsauga. Nuo 1933 m. vykdytos žvalgomosios ekspedicijos, kurių metu rasta nemažai archeologijos paminklų, kurių apsaugai skirtas ir atskiras leidinys[715]. Čia supažindinama su pagrindinėmis epochomis, paminklų apsauga ir registracija, pateikiamas

---

711 Holubowicz W. Krzywy Grod z XIV w. na Gorze Bekieszowej w Wilnie/ Wilno. 1939. Nr. 1. S. 27–33.

712 Holubowicz W. Osada slowianska na Gorze Bekeszowej// Kurjer Wileński. 1933. Nr. 312; Holubowicz W. Wczesnohistoryczna osada slowianska w sercu Wilna// Ilustrowany kurjer codzienny. 1933. Nr. 325.

713 Lietuvos centrinis valstybės archyvas. F 175. A. 1Bb. Nr. 849. P. 46.

714 Lietuvos centrinis valstybės archyvas. F 175. A. 1Bb. Nr. 849. P. 34.

715 Cehak Hołubowiczowa E. Zabytki archeologiczne województwa Wileńskiego i Nowogródzkiego. Wilno. 1936.

akmens amžiaus gyvenviečių (51 gyvenvietė Vilniaus–Trakų paviete ir 4 Švenčionių paviete) sąrašas[716], aprašomi 1933–1935 m. žvalgymai ir tyrinėjimai[717], pateikiamas geležies amžiaus paminklų – pilkapių ir piliakalnių sąrašas[718] (iš viso 48 vietovių pavadinimai Vilniaus–Trakų ir Švenčionių pavietuose).

E. ir V. Holubovičiai iš visų Vilniaus krašte dirbusių archeologų nuveikė daugiausia, tačiau dėl įvairių priežasčių ši jų veikla nebuvo deramai įvertinta kaip Lietuvos archeologijos laimėjimai.

Kasinėjimai (Lietuvoje)

1933 m. į rytus nuo K a r m a z i n ų (Vilniaus r.) kaimo buvusioje pilkapių grupėje ištirti visi išlikę pilkapiai – iš viso 43, rasti degintiniai VI–VII a. kapai.

1933 m. S e n ų j ų M a c e l i ų (Šalčininkų r.) pilkapyne iš apie 30 sampilų ištirti 23 pilkapiai su IX–XII a. sudegintų žirgų kapais.

1933 m. B e k e š o kalno (Vilniaus miestas) viršukalnėje ištirtas nenurodyto ploto kultūrinis sluoksnis su keramika, gyvulių kaulais ir įvairiais metaliniais radiniais iš XIV a.

1934 m. S a u s i ų (Trakų r.) pilkapyne iš apie 70 sampilų ištirtas 1 pilkapis su degintiniu VII–X a. kapu.

1935 m. P l i k i š k i ų (Širvintų r.) pilkapyne iš keliolikos sampilų kasinėtas vienas pilkapis su IX–XII a. žirgo griaučiais.

1935 m. Ž i n g i ų (Vilniaus r.) pilkapyne iš apie 60 sampilų ištirti 3 pilkapiai su degintiniais žmonių ir griautiniu žirgo kapais, datuojami IX–XII a.

1936 m. P a r a i s č i ų (Vilniaus r.) pilkapyne iš keliolikos sampilų ištirta 10 pilkapių, rasta griautinių ir degintinių V–VII a. kapų.

1936 m. P u č k a l a u k i o (Vilniaus r.) pilkapyne iš apie 30 sampilų ištirti 2 pilkapiai su degintiniais VIII–IX a. kapais.

1937 m. S a u s i ų (Trakų r.) pilkapyne ištirti 6 pilkapiai su degintiniais VII–X a. kapais.

1937 m. Š i l ė n ų (Vilniaus r.) senkapyje ištirti 25 griautiniai kapai su XVI–XVII a. radiniais.

1938 m. J a š i ū n ų (Šalčininkų r.) pilkapyne, susidedančiame iš daugiau kaip 100 sampilų ištirti 2 pilkapiai, kapų nerasta.

1939 m. rudenį P a k r a u g l ė j e (Vilniaus r.) suardyto pilkapio vietoje ištirtas griautinis kapas su IV–V a. įkapėmis bei geriau išlikęs pilkapis su akmenų vainiku ir V a. sudeginto mirusiojo kapu.

1940 m. rugpjūčio 31 d. – lapkričio 2 d. V i l n i a u s P i l i e s kalno (Vilniaus miestas) šiaurinėje dalyje ištirtas bendras 95 m^2 plotas, surastas įvairių V–XVII a. radinių turtingas iki 5,1 m storio kultūrinis sluoksnis.

1940 m. spalio 17 – lapkričio 6 d. R o k a n t i š k i ų (Vilniaus miestas) piliavietėje pradėtas tirti nenurodyto dydžio plotas, atkasta dalis čia stovėjusių mūrinių rūmų pamatų ir rūsių, rasta XVI a. koklių, keramikos.

---

[716] Ten pat. P. 29–30.

[717] Ten pat. P. 32–36.

[718] Ten pat. P. 37–40.

Svarbiausios publikacijos

E. HOLUBOVIČOVA

Zabytki archeologiczne województwa Wileńskiego i Nowogródzkiego. Wilno. 1936. 40 p.

Muzeum starożytności Wileńskiej komisji archeologicznej, a muzeum archeologiczne universitetu Stefana Batorego/ Światowit. 1938. T.17–1936/37. S. 9–14.

Brązoletka mankietowa, z Padkragła, gm. Niemenczyn/ Z otchłani wieków. 1939. T. XIV Nr. 3–4. S. 47–50.

Cmentarzysko kurhanowe z VI i VII w. w miescowości Karmazyny koło miasta Troki w Litewskiej SSR/ Wiadomości archeologiczne. 1955. T. 22. Z. 3–4. S. 312–320.

V. HOLUBOVIČIUS

Pięc lat pracy terenowej Muzeum Archeologicznego Universiteta Stefana Batorego w Wilnie (1933–1937)// Rocznik archeologiczny. Wilno. 1937. T. 1. S. 85–90.

Ganczarskie techniki lepienia na terenie żiem północno-wschodnich Polski w świetlie ostatnich wykopalisk/ Ateneum Wileńskie. 1838. T. XIII. S. 197–210.

Prace terenowe Muzeum archeologicznego U. S. B. w r. 1938/ Z otchłani wieków. 1938. T. XIII. S. 156–157.

Krzywy Grod z XIV w. na Gorze Bekieszowej w Wilnie/ Wilno. 1939. Nr. 1. S. 27–33.

BENDROS

Wykopaliska na Wileńszczyzne w latach 1938 i 1939. Wilno. 1940. 10 p. (atspaudas iš neišleisto „Archeologinio metraščio“ II tomo).

Gedimino kalno Vilniuje 1940 metų kasinėjimų pranešimas/ Lietuvos praeitis. Vilnius–Kaunas. 1941. T. 1. Sąsiuvinis 2. P. 649–678. I–VII lentelės.

Кривый город Вильно/ Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях института истории материальной культуры. Москва. 1945. Т. 11. С. 114–126.

Be Holubovičių, Vilniaus pilių teritorijoje kasinėjimus vykdė ir kiti lenkų archeologai ar šiaip darbuotojai. 1937 m. pradėti Pilies kalno (Vilniaus miestas) kasinėjimai, atkasta dalis mūrų. Darbams vadovavo universiteto priešistorikų būrelio narys Juzefas Kojdeckis (Józef Kojdecki)[719]. 1938 m. plačiau Pilies kalną Vilniuje V. Antonievičiaus rekomenduota Alina KIETLINSKA (Alina Kietlińska) (1911 06 30 Varšuvoje – 1974 07 05 Varšuvoje). Ji 1937 m. baigė Varšuvos universitetą, dar besimokydama pradėjo dirbti Valstybiniame istorijos muziejuje bei E. Majevskio muziejuje. Antrojo pasaulinio karo metu A. Kietlinska parašė daktarinę disertaciją, kuri žuvo 1944 m. Varšuvos sukilimo metu. Nuo 1945 m. iki pensijos A. Kietlinska dirbo Valstybiniame istorijos muziejuje, buvo geležies amžiaus skyriaus vadovė, specializavosi romėniškajame bei La Teno laikotarpyje. Lenkijoje ji irgi kasinėjo kai kurias pilis. Mirė po ilgos ir sunkios ligos. A. Kietlinskos Pilies kalno tyrinėjimų medžiaga buvo palikta Vilniuje, o visa dokumentacija išvežta į Varšuvą, kur ruošiama spaudai. Čia ji žuvo 1944 m. Varšuvos sukilimo metu sugriovus A. Kietlinskos namus[720]. Apie šiuos tyrinėjimus liko tik trumpos žinutės to meto Vilniaus spaudoje.

---

[719] Hołubowicz W. Pięć lat pracy terenowej muzeum archeologicznego universitetu Stefana Batorego w Wilnie (1933–1937))/ Rocznik archeologiczny. Wilno. 1937. T. 1. S. 88.

[720] Tautavičius A. Vilniaus pilies teritorijos archeologiniai kasinėjimai/ Valstybinės LTSR architektūros paminklų apsaugos inspekcijos metraštis. Vilnius. 1960. T. 2. P. 4–5.

Kasinėjimai

1938 m. nuo pavasario iki spalio mėnesio V i l n i a u s Pilies kalno rytinėje dalyje šalia mūrinio pastato tyrinėtas neaiškaus dydžio plotas, surasti II t. pirmos pusės medinio užstatymo liekanos.

Artėjant Antrajam pasauliniam karui, Vilniuje buvo pradėta tvarkyti Katedros aikštė. Tuo tikslu 1938–1939 m. atkastos čia stovėjusio Lietuvos tribunolo mūrų liekanos, rasta XVII–XVIII a. koklių, molinių indų šukių, peilių, šakučių, šaukštų, geležinių rankenų, apkaustų, patrankos geležinių sviedinių, vėlyvųjų monetų, kurie buvo perduoti į miesto muziejų[721]. 4 m gylyje rasta medinio užstatymo liekanų, kurios plačiau netyrinėtos.

Archeologiniai radiniai iš Vilniaus senamiesčio buvo kaupiami 1933 m. sukurtame Vilniaus miesto muziejuje, kuris iš pradžių glaudėsi Pranciškonų vienuolyne, vėliau persikėlė į miesto rotušę. 1941 m. jo rinkiniai buvo perduoti Valstybiniam dailės muziejui. Antrojo pasaulinio karo metu sukaupta archeologijos medžiaga buvo sumaišyta su kitų kasinėjimų, vykdytų Gedimino aikštėje, Rokantiškėse ir kt., radiniais, liko nepaskelbta.

Apibendrinant Lenkijos archeologų darbus Vilniaus krašto, šiandien priklausančio Lietuvai, dalyje, matyti, kad jie pradėjo įsibėgėti tik nuo ketvirtojo dešimtmečio vidurio, kai jau veikė Archeologijos muziejus, dirbo vietoje gyvenantys Holubovičiai. Pagal nuveiktus darbus Vilniaus krašto archeologija atsiliko nuo bendro tuometinės Lenkijos archeologijos lygio, nebuvo pasiekusi ir Lietuvos archeologų laimėjimų lygio, tačiau pastangos juos vytis buvo akivaizdžios. Antrasis pasaulinis karas brutaliai užbaigė šį Lietuvos archeologijos istorijos tarpsnį, sunaikindamas daugelio vertingų tyrinėjimų rezultatus.

RYTŲ PRŪSIJOS ARCHEOLOGŲ DARBAI LIETUVOJE

Tam tikrą įnašą į Lietuvos archeologijos paminklų tyrinėjimus įnešė žymūs Rytprūsių archeologai. Lietuvos archeologijos istorijai reikšmingi jų darbai, vykdyti Klaipėdos krašte, kuris ilgus amžius buvo Prūsijos dalis ir tik 1923 m. ryžtingų Lietuvos vyriausybės pastangomis įsijungė į Lietuvą, o 1939–1944 m. vėl buvo Vokietijos nuo jos atplėštas. Suprantama, kad vokiečių archeologai Klaipėdos kraštą visada laikė Rytprūsių teritorijos dalimi ir čia vykdytų tyrinėjimų duomenis naudojo aptardami Prūsijos proistorę. Medžiagos iš Klaipėdos krašto galima surasti kiekviename didesniame jų darbe.

Susidomėjimas Prūsijos proistore ten buvo pastebimas jau nuo XVIII a. Rytprūsių archeologinių tyrinėjimų apžvalgą yra daręs K. Engelis[722]. Paskutiniuoju metu plačią archeologinių tyrinėjimų Prūsijoje istoriją paskelbė V. Šimėnas[723]. Jo surinkta medžiaga toliau iš dalies ir panaudota. Paminėsime tik pačius svarbiausius Rytų Prūsijos archeologų darbus, vykdytus Klaipėdos krašte.

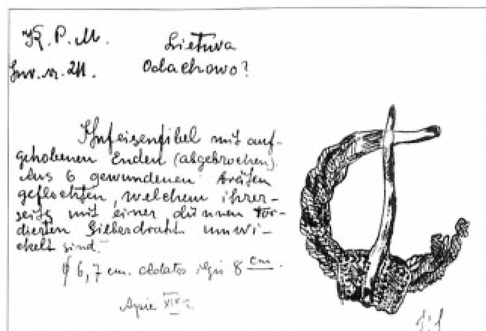
---

721 Kieszkowski W. Dzieje placu Katedralnego w Wilnie/ Wilno. 1939. Nr. 2. S. 101.

722 Engel C. Vorgeschichte der Altprussischen Stämme. Königsberg. 1935. S. 30–41.

723 Šimėnas V. Archeologinių tyrinėjimų Prūsijoje istorija/ Užmirštieji prūsai. Vilnius. 1999. P. 11–51.

Bene pirmasis tyrinėtojas, atkreipęs dėmesį į Klaipėdos krašto archeologijos paminklus, buvo karinis topografas Johanas GVIZĖ (Johann Michael Guise) (1796 02 26 Ritcige – 1861 06 07 Giuntergoste). 1826–1828 m. jis vadovavo karinio Prūsijos žemėlapio sudarymo darbams, domėjosi senaisiais kariniais įtvirtinimais, ordino pilimis ir piliakalniais. Iš viso jis sudarė apie 300 piliakalnių planų ir aprašymų, kurie iki II pasaulinio karo buvo saugomi muziejuje „Prusia" Kionigsberge, vėliau dingo. Klaipėdos krašte jis žinojo 37 piliakalnius ar įtvirtintas vietas. 1832 m. rugpjūčio 9 d. Ventės žuvininkystės inspektorius **Vilhelmas Berbomas** (Wilhelm Beerbohm) aplankė vėjo išpustytas akmens amžiaus gyvenvietes ties Nida (Kuršių Nerija), jas laikydamas kapinynų liekanomis[724].

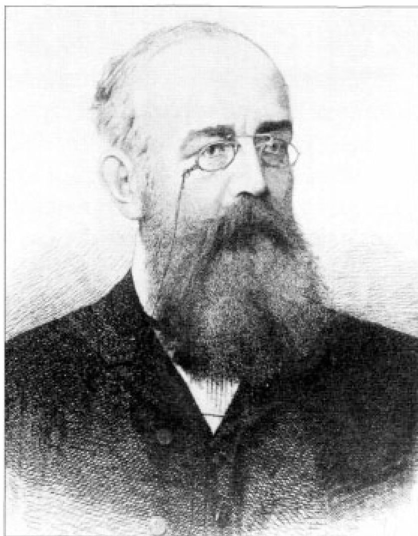
103 pav. Segės iš Adakavo piešinys (NMBRS F. 17. Nr. 333. L. 6)

Jau XIX a. Prūsijos oberprezidentas reikalavo iš apskričių viršininkų kaupti medžiagą ir siųsti pranešimus apie priešistorinius kapinynus, piliakalnius ir kitus archeologijos paminklus. Tokie pranešimai iki Antrojo pasaulinio karo buvo saugomi muziejaus „Prussia" archyve. Ten patekdavo ir atsitiktiniai radiniai (103 pav.). Buvo daromos net topografinės piliakalnių nuotraukos. Ši atsitiktinė informacija apėmė ir Klaipėdos kraštą. Platesniu archeologijos paminklų registravimu ir jų sistemingu tyrimu užsiėmė įkurtos Gamtos mokslų ir Senovės draugijos, kurios buvo trumpai paminėtos knygos pradžioje, aptariant archeologijos padėtį Rytų Prūsijoje.

Žymiausias XIX a. antrosios pusės Prūsijos archeologas buvo Oto TIŠLERIS (Otto Tischler) (1844 07 24 Brėslau (Vroclavas, dabar Lenkija) – 1891 06 18 Kionigsberge) (104 pav.). 1859–1864 m. Kionigsbergo ir Heidelbergo universitetuose jis studijavo matematiką ir fiziką. Nuo 1865 m. tapo Gamtos-ekonomijos draugijos nariu, nuo 1874 m. tvarkė šios draugijos rinkinius. O. Tišleris padėjo visos Rytprūsių archeologijos pagrindą. Iki jo archeologijos rinkiniai buvo nesugrupuoti, neklasifikuoti. Po jo mirties liko Rytprūsių proistorė susisteminta ir sugrupuota taip, kad liko aiškios gairės tolesniems jos tyrinėtojams. Archeologijos medžiagos klasifikavimui jis naudojo tipologinį, chronologinį metodą. Ankstyvojo geležies amžiaus La Teno laikotarpį jis suskirstė į tris periodus. Geležies amžių po Kr. jis taip pat suskirstė į atskirus periodus, pažymėdamas juos raidėmis A–E, kiekvienam periodui skirdamas po du šimtus metų. H. Kemkė kiek patobulino O.Tišlerio suskirstymą, bet esmė nepakito. I–II a. po Kr. žymimas raide B. Jam būdingos akinės ir smarkiai profiliuota cilindrine galvute segės. Periodui C būdingiausias radinys – Romos moneta, III–IV a. periodui D – arbaletinės – lankinės sagės trumpa adata. Periodas E apima V–VI a. Tik I–II tūkstantmečių riboje atsiradę kapinynai pavadinti vėlyvaisiais pagoniškaisiais kapinynais.

O. Tišleris daug rašė ir pats nuo 1874 m. vykdė archeologinius tyrinėjimus. Jų metu daryti aprašymai, brėžiniai, topografiniai planai. Klaipėdos krašte jis yra gana plačiai tyrinėjęs tik Aukštakiemių kapinyną. Dalis kapų čia buvo apjuosti akmenų

[724] Rimantienė R. Kuršių Nerija archeologo žvilgsniu. Vilnius. 1999. P. 11.

104 pav. Oto Tišleris (Šimėnas V. Archeologiniai tyrinėjimai prūsų žemėse/ Baltų archeologija. 1994. Gruodis. Nr. 3. P. 21)

vainikais. Aukštakiemių kapinynas datuojamas III–XIII a. Jo medžiaga buvo Kionigsbergo muziejuje „Prussia“, dalis Berlyno ir – Klaipėdos muziejuose. Ypač daug puošnių radinių iliustracijų iš šio kapinyno aptinkama V. Gertės ir K. Engelio darbuose[725]. Pats O. Tišleris gana plačiai šį kapinyną yra aprašęs spaudoje [726]. 1874–1876 ir 1878 m. jis žvalgė Kuršių Nerijos akmens amžiaus gyvenvietes, kiek kasinėjo Nidos gyvenvietę[727]. Ankstyva mirtis sutrukdė O. Tišleriui daugiau nuveikti archeologijos labui.

Kasinėjimai

1886–1888 ir 1891 m. Aukštkiemių (Klaipėdos r.) kapinyne ištirtas 4225 m^2 plotas, rasta daugiau kaip 150 griautinių kapų, datuojamų I tūkstantmečiu.

Svarbiausios publikacijos

Das Gräberfeld bei Oberhof, Kreis Memel // Bericht über die in den Sitzungen der physikalisch – ökonomischen Gesellschaft zu Königsberg in Pr. gehaltenen Vorträge im Jahre 1888. (priedas prie „Schriften der Physikalisch – ökonomischen Gesellschaft zu Königsberg in Pr. Neunundzwanzigster Jahrgang. 1888“). Königsberg. 1889. P. 14–23.

XIX a. pabaigoje į muziejų „Prussia“ pradėjo patekti daugiau pavienių įvairių mėgėjiškų kasinėjimų radinių. 1871 m. Gamtos-ekonomijos draugija pasiuntė studentą **Paulių Šiferdekerį** (Paul Schieferdecker) į Kuršių Neriją rinkti archeologijos medžiagos. Tarp Nidos ir Juodkrantės jis surado kelias akmens amžiaus gyvenvietes, surinko paviršiaus radinius, Nidos gyvenvietėje ištyrė 8 žingsnių skersmens plotą[728]. Devintajame dešimtmetyje **E. Anckeris** perdavė keletą bronzinių daiktų, kuriuos rado kasinėdamas kalvelę, buvusią ant Macikų ir Armalėnų kaimų ribos. 1893–1895 m. Aukštkiemių (Klaipėdos r.) kapinyne **A. Jentsšas, H. Kemkė** ir **Kretšmanas** ištyrė per 250 kapų, datuojamų II–XIII a., rado 1229 dirbinius.

Vienas iš tokių tyrinėtojų buvo Alfredas GIOCĖ (Alfred Götze) (1865 06 01 Veimare (Vokietija) – 1948 11 20 Riomhilde (Vokietija) (105 pav.). Vokietijoje jis tapo gana žymiu archeologu, profesoriumi. Jaunystėje A. Giocė porą metų truputį kasinėjo dabartiniame Kretingos rajone.

[725] Gaerte W. Urgeschichte Ostpreβens. Königsberg in Pr. 1929; Engel C. Einführung in die Kultur des Memellandes. Memel. 1931.

[726] Tischler O. Über das Gräberfeld von Oberhof/ Correspondenzblatt der Deutschen Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Ungeschichte. XIX Jahrgang, Nr.10. München. S.118 – 122. Das Grüberfeld bei Oberhof, Kreis Memel/ Schriften der Physikalisch–Ökonomisch Gesellschaft zu Königsberg im Preussen. Königsberg. 1888. T. XXIX. S. 14–23. Eine Emailscheibe von Oberhof und der Abriss der Geschichte des Emails/ Schriften der Physikalisch-Ökonomisch Gesellschaft zu Königsberg im Preussen. Königsberg. 1886. T. XXVII. S. 38–59.

[727] Rimantienė R. Kuršių nerija archeologo žvilgsniu. Vilnius. 1999. P. 12.

[728] Ten pat.

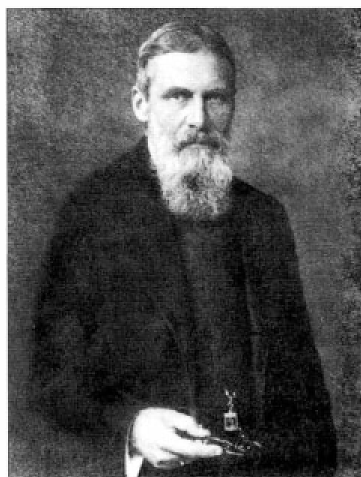
105 pav. Alfredas Giocė (Mershberger G. Die Steinsburg bei Römhild/ Germanen Erbe. 1938. Juni. 3 Jahrhang. Heft 6. S. 175. Abb. 12)

Kasinėjimai

1895 m. Egliškių (Kretingos r.) pilkapyne ištyrė penktadalį vieno pilkapio.

1895 ir 1903 m. Andulių (Kretingos r.) kapinyne ištirtas nenustatytas geležies amžiaus kapų skaičius.

Po O. Tišlerio Lietuvos archeologijai, kalbai bei etnografijai didelių nuopelnų turi Adalbertas BECENBERGERIS (Adalbert Bezzenberger) (1851 04 14 Kaselyje (Vokietija) – 1922 11 04 Kionigsberge) (106 pav.). Jo mokslinei veiklai nušviesti, akcentuojant indėlį į Klaipėdos krašto tyrinėjimus, skirtas išsamus L. Tamulyno straipsnis[729]. A. Becenbergeris gimė evangeliškoje miesto mokyklų inspektoriaus šeimoje, 1859–1869 m. mokėsi Frydricho licėjuje, 1869–1872 m. studijavo Getingeno universitete kalbotyrą. 1874–1879 m. A. Becenbergeris buvo Miuncheno ir Getingeno universitetų privatdocentas, 1874 m. apgynė habilitacinį darbą iš gotų kalbos[730]. 1880 m. jis tapo lyginamosios kalbotyros ordinariniu profesoriumi Kionigsbergo universitete. Po O. Tišlerio mirties tapo draugijos „Prussia" vadovu (1891–1916) ir vokiečių Archeologijos draugijos įkūrėju bei muziejaus „Prussia" direktoriumi. A. Becenbergeris prie archeologinių tyrimų priėjo kaip indogermanistas, supratęs lietuvių kalbos archajiškumą ir susidomėjęs lietuvių kalba, istorija ir etnografija. Kadangi archeologijoje jis rado O. Tišlerio sudarytą sistemą, tolesnis jo tikslas buvo medžiagos gausinimas ir sisteminimas. Jis daug prisidėjo prie Lietuvių literatūros draugijos įsteigimo Tilžėje. Įsteigė ir tvarkė Rytų Prūsijos buities muziejų, kuriame jo pastangomis buvo įrengta Prūsijos lietuvio sodyba. Jis visą gyvenimą tyrinėjo lietuvių, latvių ir senųjų prūsų kalbas ir kultūrą. 1880 m. vedė Heleną Šulc, turėjo sūnų Ernstą, mirusį 1905 m.[731]. 1881, 1882 ir

106 pav. Adalbertas Becenbergeris (Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia. Königsberg. 1924. Heft 25)

[729] Tamulynas L. A. Bezzenbergerio archeologiniai tyrinėjimai Klaipėdos krašte // Lietuvos archeologija. 15. Vilnius. 1998. P. 247–285.

[730] Ten pat. P. 249.

[731] Ten pat.

1893 m. A. Becenbergeris lankėsi Lietuvoje. 1921 m. jis aplankė V. Nagevičiaus archeologinius tyrinėjimus Pryšmančiuose. Palaidotas Kionigsberge, Noj-Rosgartenerio kapinėse, kapo vieta nežinoma.

A. Becenbergeris produktyviai pasidarbavo kalbotyros bei etnografijos srityse[732]. Kalbant apie jo nuopelnus Lietuvos archeologijai išsiskiria jo archeologiniai tyrinėjimai Kuršių Nerijoje ir Klaipėdos krašte. Jis stengėsi tirti ten, kur buvo mažiausiai tyrinėta. Archeologinius kasinėjimus pradėjo 1891 m., tapęs „Prussia" vadovu. Pagrindinis A. Becenbergerio archeologijos ekspedicijų Klaipėdos krašte organizatorius buvo Šilutės dvarininkas Hugo Šojus, kuris pasirūpindavo jo apgyvendinimu, suderindavo leidimus kasinėti su žemės savininkais, parūpindavo darbininkų. A. Becenbergeris Klaipėdos krašte tyrinėjo daugiau nei 30 archeologinių objektų, daugiausia kapinynų. Ekspedicijos dažnai būdavo trumpalaikės, į tą patį objektą jis grįždavo po kelis kartus. Kapinynus tyrinėjo gana kruopščiai. Tai patvirtino 1984 m. pakartotinai Laistų (Klaipėdos r.) kapinyną tyrinėjęs A. Varnas. Kapų duobės tvarkingai išpreparuotos, išskustos iki įžemio, iš dirbinių likę tik smulkūs fragmentai[733]. Kasinėjimų rezultatai buvo apibūdinami vienodu stiliumi: informacija apie objektą, jo matmenys, atsitiktiniai radiniai, surastų dirbinių vieta, analogijos ir kt., sudaryti paminklų vietos situacijos planai, nupiešti kai kurie dirbiniai. Perkasų planuose kapų duobių kontūrų jis nežymėdavo, iki 1900 m. kasė netaisyklingos formos perkasas. A. Becenbergeris stengdavosi paminėti, ką vokiškai reiškia lietuviškas kaimo pavadinimas, kuriame jis kasinėjo, kaip vietos lietuviai vadina vieną ar kitą piliakalnį ar kokias istorijas pasakoja apie vaiduoklius, pasirodančius kapinyno vietoje. Kasinėjimų rezultatus A. Becenbergeris referuodavo draugijos „Prussia" posėdžiuose.

Be kasinėjimų, A. Becenbergeris parašė ir keletą apibendrinamųjų darbų, iš kurių ypač svarbus yra „Rytprūsių priešistorinių bronzų analizės"[734], skirtas Georgo Bujako šešiasdešimtmečio jubiliejui. Tai 108 puslapių knyga su dviem lentelėmis. Vienoje jų yra vario – bronzos ir La Teno laikotarpio 44 dirbinių cheminių analizių duomenys. Antroje lentelėje pateikti po Kr. geležies amžiaus, B–H periodų 52 dirbinių cheminių analizių duomenys. Pabaigoje nurodyti dirbinių pavadinimai ir radimviečių registras. Knyga yra gausiai iliustruota dirbinių, iš kurių daryta cheminė analizė, piešiniais. Yra juose ir dirbinių analizių iš Klaipėdos krašto (Andulių, Barzdūnų, Kuršių Nerijos, Greižėnų, Lumpėnų, Aukštkiemių, Rubokų, Šernų, Vėžaičių ir kt.). Cheminėmis archeologinių dirbinių analizėmis domėtasi ir anksčiau. Šį klausimą bandė kelti jau O. Tišleris. A. Becenbergeris plačiau tai nušvietė pateikdamas daugybės įvairių dirbinių cheminę sudėtį bei tuo patikslindamas chronologiją, tačiau pripažino, kad tai nėra efektyvus metodas.

Kitas A. Becenbergerio darbas yra „Kuršių nerija ir jos gyventojai"[735]. Knygą sudaro 300 puslapių, gale yra išsamus vietovardžių sąrašas, labai reikšmingas baltistams, taip pat du priedai ir žemėlapis. Knygoje aprašomos Kuršių nerijos gamtinės sąlygos, istoriniai duomenys apie ją pagal vietoves. Trečiame skyriuje

---

[732] Ten pat. P. 249–251.

[733] Varnas A. Laistų pokštinis kapinynas/ Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1984 ir 1985 metais. Vilnius. 1986. P. 78–80.

[734] Bezenberger A. Analysen vorgeschichtlichen Bronzen Ostpreussens. Königsberg. 1904.

[735] Bezenberger A. Die kurische Nehrug und ihre Bewohner. Stuttgart. 1889.

nurodoma, kad kaimų išsidėstymas priklausęs nuo kopų judėjimo, pabrėžiama miškų problema. Ketvirtame skyriuje A. Becenbergeris aprašo archeologines vietas, pažymi, kad yra daug radimviečių. Penktame skyriuje nurodoma gyventojų kalbinė sudėtis XVI–XVIII a. duomenimis: lietuviška, latviška ir vokiška. Išspausdintos net kelios senos gyventojų nuotraukos, kurios įdomios etnografiniu požiūriu. Pirmame priede pateikiamos žinios apie žmonių mirtingumą Karvaičių – Juodkrantės parapijose nuo 1773 iki 1801 m. Čia išvardytos net ligų rūšys (iš viso 61) bei mirties priežastys pagal lytį nuo vienerių iki šimto metų amžiaus. Įdomi yra ir antroji lentelė, kur nurodyti šešių gyvenviečių pavadinimai, gyventojų skaičius, dirbamos žemės plotas, sodai, pievos, miškai, vandenys ir kitos naudmenos. Tai bene pirmoji visapusiška monografija apie Kuršių Neriją ir jos gyventojus.

A. Becenbergeris atstovavo Kionigsbergo archeologams Vokietijos proistorės draugijos kasmečiuose suvažiavimuose (nuo 1910 m.) bei tarptautiniuose archeologų renginiuose: Rusijos archeologų IX ir X suvažiavimuose, I Pabaltijo archeologų suvažiavime Stokholme (1912 m.). A. Becenbergerio iniciatyva II Pabaltijo archeologų suvažiavimą norėta suorganizuoti 1915 m. Kionigsberge, tačiau šis sumanymas liko neįgyvendintas.

A. Becenbergeris yra vienas iš labiausiai Lietuvos archeologijai nusipelniusių Rytų Prūsijos archeologų. Jo vykdyti archeologiniai tyrinėjimai atskleidė plačią Klaipėdos krašto geležies amžiaus materialinės kultūros panoramą.

Kasinėjimai

1887 m. kartu su ponu Lohmajeriu kasinėjo vieną iš trijų buvusių M i ž e i k i ų (Klaipėdos r.) pilkapių.

1891 m. tyrinėjo A r m a l ė n ų (Šilutės r.) daugiau kaip 20 skersmens apie 1,5 m aukščio pilkapį, rado sudegintų mirusiųjų kapų liekanų, keramikos gabalėlių, du sveikus įmovinius ietigalius ir vieno ietigalio smaigalį. Radiniai datuojami I tūkstantmečio pradžia.

1891 m. rugpjūčio 21–rugsėjo 5 d. Š e r n ų (Klaipėdos r.) kapinyne ištirtas 800 m^2 plotas, rasta III–VII a. griautinių kapų su gana turtingomis įkapėmis.

1891 m. padarytas Š e r n ų (Klaipėdos r.) pylimo pjūvis, nieko nerasta.

1891 m. kasinėjo P l e š k u č i ų (Klaipėdos r.) kapinyną, nieko nerado.

1891 m. kasinėtas V i l k y č i ų (Šilutės r.) kapinynas, rasta bronzinių dirbinių.

1891 m. rugpjūčio 4 d. kasinėtas A u k š t u m a l ė s (Šilutės r.) pelkės piliakalnis, šiaurinėje jo dalyje rasta daug anglių, didelis akmuo.

1891 m. rugsėjo mėnesį, 1892 m. rugpjūčio–rugsėjo mėnesiais ir 1893 m. spalio mėnesį V ė ž a i č i ų (Šilutės r.) kapinyne ištirta didžioji kapinyno dalis, rasta daug kapų su gausiais V a. radiniais.

1891 m. visą spalio mėnesį kasinėjo M i ž e i k i ų (Klaipėdos r.) 9,5 m skersmens iki 1,4 m aukščio pilkapį, rado 7 degintinius kapus urnose. Kapai datuojami I tūkstantmečiu pr. Kr.

1891–1893 m. V ė ž a i č i ų (Šilutės r.) kapinyne ištirta daug (minimi net 875) griautinių kapų su gausiais VII–XIII a. radiniais.

1892 ir 1893 m. V i l k y č i ų (Šilutės r.) kapinyne ištirta nenustatytas griautinių ir degintinių kapų skaičius su II–XII a. įkapėmis.

1894 m. rugpjūčio mėnesį kartu su E. Šojumi kasinėjant (jų apimtis neaiški) ieškota K a l o t ė s (Klaipėdos r.) kapinyno, nieko nerasta.

1895 m. S a k u t ė l i ų (Šilutės r.) senkapyje ištyrė vieną griautinį kapą su karsto liekanomis, rado metalinį žiedą ir monetą. Kapas greičiausiai XVI ar XVII a.

1895 m. pakartotinai kasinėtas V i l k y č i ų (Šilutės r.) kapinynas, rasta keletas atsitiktinių dirbinių iš suardytų geležies amžiaus kapų.

1895 m. rugsėjo mėnesį B e g ė d ž i u o s e (Šilutės r.) tyrinėta į pilkapį panaši kopa, kurioje nieko nerasta.

1895 m. rugsėjo 7 d., 1901 m., 1903, 1906 m. rugsėjo mėnesį, 1907 m. spalio pradžioje, 1908 m. rugsėjo pabaigoje – spalio pradžioje tyrinėtas A n d u l i ų (Kretingos r.) kapinynas. Kiek ploto ištirta ir kokių kapų rasta – nežinoma.

1896 m. rugsėjo 28–29 dienomis B a i t ų (Klaipėdos r.) kapinyne ištyrė 48 m^2 plotą, rado suardytų I tūkstantmečio griautinių ir degintinių kapų liekanų. Su įvairiomis įkapėmis 6 m į vakarus nuo tyrinėtos vietos iškasus nenurodyto dydžio perkasą, kapų nerasta.

1897 m. B a r z d ū n ų (Šilutės r.) kapinyne tiesiamo kelio vietoje keliose vietose kasinėtas 1 m pločio ruožas (virš 16 m^2 plotas), ištirti mažiausiai 9 kapai. Mirusieji buvo laidoti nedeginti, kapus juosė akmenų vainikus primenančios akmenų konstrukcijos. Tyrinėti kapai datuojami II–III a.

1897 m. spalio 4–5 dienomis ištirta dalis išlikusio Š l a ž i ų (Kretingos r.) pilkapio, rado mažiausiai 7 griautinių ir kelių degintinių kapų liekanas su įvairiais I tūkstantmečio pr. Kr. radiniais.

1897 m. spalio pradžioje ir 1898 m. rugsėjo pradžioje G r e i ž ė n ų kapinyne (Tauragės r.) ištyrė per 350 m^2 ir rado 16 griautinių ir 1 degintinį kapą. Kapai datuojami VI–VII a.

1898 m. rugsėjo 6–9 d., 1899 m. spalio 5–8 d., 1901, 1902 ir 1903 metais B a r v ų (Šilutės r.) kapinyną kasinėjo kartu su E. Šojumi (1898 m.). Rastas nežinomas skaičius VIII–XIII a. kapų.

1898 m. rugsėjo 12–14 dienomis E g l i š k i ų (Kretingos r.) pilkapyne ištyrė vieną 11 m skersmens iki 1,5 m aukščio pilkapį su degintiniais I tūkstantmečio pr. Kr. kapais.

1899 m. R u b o k ų (Šilutės r.) kapinyne ištyrė 25 m^2 plotą, rado 3 griautinius V–VIII a. kapus.

1899 ir 1911 m. kasinėjo P l e š k u č i ų (Klaipėdos r.) kapinyną. Ištirtas apie 75 m^2 plotas, rasti 6 sveiki griautiniai III–IV a. kapai bei suardytų kapų likučių.

1900 m. spalio mėnesį kartu su V. Gaigalaičiu G r a b u p i ų (Šilutės r.) senkapyje aptiko du medinius karstus su žmonių griaučiais be įkapių, datuojamus apie 1700 m.

1901 m. spalio 6 d. K r e t i n g a l ė j e (Klaipėdos r.) iš mažiausiai 3 išlikusių pilkapių tyrinėtas vienas apie 10 m skersmens pilkapis, rastos kelios urnos su degintiniais kaulais, datuojamos laikotarpiu iki Kr.

1900 m. spalio 9–14 d. kartu su H. Šojumi 1901 m. gegužės 27–28 d. ir rugsėjo 30–spalio 1 d. R u b o k ų (Šilutės r.) kapinyne ištirtas apie 500 m^2 plotas, rasti 48 griautiniai IV–V a. kapai bei žirgo kapas.

1901, 1903, 1906, 1908 m. A n d u l i ų (Kretingos r.) kapinyne ištirtas apie 200 VIII–XII a. kapų su gausiomis šio laiko įkapėmis.

1901 ir 1902 m. L u m p ė n ų (Šiltutės r.) statant mokyklą aptiktame kapinyne ištirtas apie 200 m² plotas, aptikta 11 griautinių kapų su IV–VI a. įkapėmis bei 8 degintiniai apardyti neaiškaus laikotarpio kapai.

1902 ir 1903 m. L a i s t ų (Klaipėdos r.) kapinyne ištirta per 160 griautinių ir degintinių III–XIII a. kapų su gausiomis šio laikotarpio įkapėmis.

1902 ir 1904 m. S t r a g n ų (Klaipėdos r.) kapinyne kartu su H. Šojumi ištirta nemažai II–XIII a. kapų.

1903 m. kasinėtas L a u k ž e m i ų (Klaipėdos r.) kapinynas, apie kurio tyrinėjimų rezultatus išsamesnių duomenų nėra.

1905 m. D v y l i ų (Klaipėdos r.) kapinyne ištirtas 40 m² plotas, rasta degintų kaulų, keramikos šukių, susilydžiusių stiklo ir bronzos gabalėlių. Kapinynas datuojamas IX–XIII a.

1906 m. šalia D i e g l i ų (Klaipėdos r.) gynybinio įtvirtinimo – pylimo iškasė keletą nenurodyto dydžio perkasų, bet nieko nerado.

1908 m. tyrinėjo K l e m i š k ė s (Klaipėdos r.) kapinyną., rado geležies amžiaus kapų, apie kuriuos detalesnių duomenų nėra.

Tarp 1908 ir 1914 m. R a m u č i ų (Klaipėdos r.) kapinyne (greičiausiai tai tas pats G i r k a l i ų kapinynas) ištirta apie 250 griautinių ir degintinių kapų su gausiomis VIII–XIII a. įkapėmis.

1892 m. liepos pabaigoje – rugpjūčio pradžioje žvalgytas kapas bei akmens amžiaus gyvenvietės liekanos tiksliau nelokalizuotoje vietoje, šalia G r o b š t o rago ir į vakarus nuo J u o d k r a n t ė s. Visur surinkta nemažai titnaginių dirbinių ir keramikos.

1893 m. žvalgytas P r i e k u l ė s (Klaipėdos r.) kapinynas.

1906 m. žvalgyti P i k t o ž i ų ir D v y l i ų gynybiniai įtvirtinimai bei kapinynas (visi Klaipėdos r.).

Svarbiausios publikacijos

Einige ostpreussische Hügelgräber. II. Hermannlöhnen, Kreis Heydekrug // Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia. Königsberg. 1893. Heft. 18. S. 133–135.

Fundberichte. Gräberfeld bei Baiten, Kr. Memel // Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia. Königsberg. 1900. Heft. 21. S. 133–135

Fundberichte. Gräberfeld bei Barsduhnen, Kr. Heydekrug // Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia. 1900. Königsberg. Heft. 21. S. 112–118.

Die Schanzen bei Piktaszen, Dwielen, Deegeln (Kreis Memel) und ein zerstörtes Gräberfeld bei Dwielen // Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia. Königsberg. 1914. Teil. 1. Heft. 23. S. 184–191.

Fundberichte. Hügelgräber bei Eglischken, Kr. Memel // Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia. Königsberg. 1900. Heft. 21. S. 86–87.

Fundberichte. Gräberfeld bei Greyszönen, Kr. Heydekrug // Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia. Königsberg. 1900. Heft. 21. S. 135–152. (vertimas į lietuvių

kalbą – Asadauskas-Žvirblis A. Greižėnų plokštinis kapinynas // Nemuno delta (tyrimai ir atradimai). Dauglaukis. 1992. P. 8–22).

Analysen vorgeschichtlichen Bronzen Ostpreussens. Königsberg. 1904. 108 p.

Reinholdas FRIOLICHAS (Georg Reinhold Froelich) (1859 01 18 Paul-Narmunde (Klaipėdos kraštas) – 1939 05 07. Įsrutyje (Insterburg) buvo bene vienintelis senesnės kartos Rytų Prūsijos archeologas, gimęs dabartinės Lietuvos teritorijoje. Jis lankė gimnaziją Klaipėdoje, nuo 1877 m. studijavo klasikinę filologiją Kionigsbergo universitete. Vėliau dirbo Klaipėdos ir Tilžės gimnazijose mokytoju. 1891 m. jis persikėlė į Įsrutį ir ten iki 1924 m. dirbo gimnazijoje. Gyvendamas Įsrutyje R. Friolichas įsitraukė į kraštotyrinę veiklą, pradėjo kasinėti Klaipėdos krašto kapinynus: Laistus, Rušpelkius, Andulius ir kt., iš kurių radiniai pateko į Įsručio kraštotyros muziejų.

Kasinėjimai

1881 m. kartu su O. Šerbringu kasinėtas vienas Š l a ž i ų (Kretingos r.) pilkapis, rasta griautinių ir degintinių kapų liekanų su įvairiais I tūkstantmečio pr. Kr. radiniais.

1895, 1897 ir 1899 m. A n d u l i ų (Kretingos r.) kapinyne ištirta keletas geležies amžiaus kapų.

1899 m. R u š p e l k i ų (Klaipėdos r.) kapinyne aptikti griautiniai ir degintiniai geležies amžiaus žmonių kapai, apie kuriuos detalesnės informacijos nėra.

1902 m. E g l i š k i ų (Kretingos r.) kapinyne ištirti 4 sudegintų mirusiųjų kapai su IX–XII a. įkapėmis.

Emilis HOLAKAS (Emil Hollack) (1860 08 17 Griunvalde – 1924 05 20 Kionigsberge). 1877–1880 m. lankė mokytojų seminariją Valdau, 1880–1887 m. mokytojavo Miulhauzene, Labguvoje ir Kionigsberge, vėliau tapo mokyklų inspektoriumi, nuo 1902 m. iki pensijos (1924 m.) dėstė Statybos aukštesnėje mokykloje. E. Holakas labai anksti susidomėjo archeologija, nuo 1890 m. vykdė savarankiškus archeologinius tyrinėjimus bei dalyvavo A. Becenbergerio archeologiniuose tyrinėjimuose Klaipėdos krašte. Be Vilkyčių ir Pleškučių kapinynų kasinėjimų Klaipėdos krašte, jis tyrinėjo apie 60 archeologijos paminklų Rytų Prūsijoje. E. Holakas buvo pirmasis Rytų Prūsijos archeologijos paminklų inspektorius. 1908 m. jis sudarė pirmąjį Rytų Prūsijos archeologijos žemėlapį, kuriame plačiai įtraukti ir Klaipėdos krašto archeologijos paminklai, jam parašė išsamius komentarus[736]. Žemėlapis yra 234 puslapių. Jo įžangoje E. Holakas supažindina su archeologijos mokslo laimėjimais Rytprūsiuose, nurodo darbo tikslą ir uždavinius. Įvadas pradedamas akmens amžiaus apžvalga nuo gyvenviečių, sijinių statinių, kapų, pavienių svarbesnių dirbinių, paminklų paplitimo, keramikos su akmens amžiaus požymiais, laikotarpio trukmės. Antrajame skyriuje aptariamas bronzos amžius, kurį E. Holakas apibūdina atskirais periodais: senasis ir naujasis. Atskiruose skyreliuose aptarti kiekvieno periodo kapai, sijiniai pastatai, lobiai, pavienių dirbinių paplitimas. Kitame skyriuje aptarta geležies amžiaus medžiaga. Jame pateiktas toks suskirstymas laikotarpiais: pirmasis geležies

[736] Holack E. Erläuterung zur vorgeschichtlichen Übersichts – karte von Ostpreussen. Glogau–Berlin. 1908.

amžius, kitas geležies amžius. Kiekvieną laikotarpį apibūdina jam būdingi paminklai. Plačiausiai aprašytas kitas geležies amžiaus periodas. Tai laikotarpis nuo O. Tišlerio B periodo. Skyriuje paliečiami romėniškojo ir po jo sekusių laikotarpių paminklai bei medžiaga. Tai tarsi trumpa visų Rytų Prūsijos archeologijos apžvalga – trumpas vadovėlis. Savo teiginius E. Holakas dažniausiai paremia A. Becenbergeriu. Apžvalgoje aptarta ir žinoma tuomet Klaipėdos krašto medžiaga. E. Holako žemėlapio įvade apibendrinama tuomet žinoma archeologinė medžiaga. Šis skyrius yra 80 puslapių, kurie sunumeruoti romėniškais skaičiais. Tai žinomų dirbinių, kapų ir kitų archeologijos paminklų nušvietimas. Kitame skyriuje visa archeologinė medžiaga aptariama abėcėlės tvarka. Pirmiausia pateikiamas vietovardis, jo vieta žemėlapyje, toliau nurodoma, koks tai paminklas: kapinynas, pilkapynas, pylimas, pilis, lobis, pavienis radinys ir t.t. Nurodoma ir papildoma medžiaga bei literatūra. Pvz., Anduliai: Andullen, Kr. Memel, J 1. a) Kapinynas su griautiniais kapais iš C.F.H. periodų. Dirbinių yra Insterburgo, Berlyno ir „Prussia" muziejuose. Toliau nurodyta literatūra. Taip pateikiamos visos Rytprūsių ir Klaipėdos krašto to meto archeologijos paminklų vietos. Ruošiant knygą spaudai, buvo gauta žinių apie naujai aptiktus paminklus, kurie aprašyti papildomame skyrelyje. Chronologine tvarka papildomai nurodomos paminklų grupės: gyvenvietės, kapai, sijiniai pastatai, lobiai, monetos ir pavieniai radiniai. Prie pagrindinių paminklų santraukos dar pridėtas priedas apie tiltus, šventuosius miškus, aukvietes, kapų bei pilių, pylimų vietovardžius, statulėlių ir keramikos „terra sigillata" radimvietes. Darbas baigiamas sutrumpinimų ir literatūros sąrašu. Jame puikiai matome visą archeologijos literatūrą, autorius ir leidinius, kuriuose buvo išspausdinta medžiaga apie Rytprūsių ir Klaipėdos krašto archeologiją iki šio šimtmečio pradžios. Šis E. Holako darbas yra tarsi pirmasis Rytų Prūsijos archeologijos vadovėlis, kuriuo naudojosi visi būsimųjų kartų archeologai.

Kasinėjimai

1904 m. Vilkyčių (Šilutės r.) kapinyne ištirta nenustatytas griautinių ir degintinių kapų skaičius su II–XII a. įkapėmis.

1909 m. kasinėjo Pleškučių (Klaipėdos r.) kapinyną. Rastas nežinomas skaičius griautinių III–IV a. kapų.

Svarbiausios publikacijos

Erläuterungen zur vorgeschichtlichen Übersichtskarte von Ostpreussen. Berlin. 1908. 234 p.

Atskirą vietą Rytų Prūsijos archeologijoje užima tėvas ir sūnus ŠOJAI (107 pav.). Tai Šilutės dvarininkai, įkūrę Šilutės muziejų. Jų rinkinys išliko per Antrąjį pasaulinį karą ir davė pradžią Šilutės kraštotyros muziejui. Šojų archeologinė veikla apėmė tik Klaipėdos kraštą. Hugo Šojus (Hugo Scheu) (1845 04 01 Klaipėdoje – 1937 07 25) gimė pirklio ir malūnininko dukters R. Sygel šeimoje, baigė Klaipėdos aukštesniąją miestiečių mokyklą, studijavo Berlyno žemės ūkio institute, kurį baigęs 1873 m. nusipirko Lėbartų (Šilutės r.) dvarą ir valdė jį iki 1920 m. 1875 m. H. Šojus vedė Mariją Džeinę Šulc (1856–1880 m.), su ja susilaukė trijų vaikų: Ericho, Elenos (g. 1879) ir Hugo (1880–1916). 1889 m. H. Šojus įsigijo Šilutės (vokiškai Heydekrug–

Šilo karčiama) dvarą. Savo dvaruose jis sumaniai ūkininkavo, domėjosi lietuvių etnografija, mokėjo lietuvių kalbą. H. Šojus artimai draugavo su A. Becenbergeriu ir buvo pastarojo kasinėjimų Klaipėdos krašte „siela ir kūnu"[737]. Pats jis, atrodo, nekasinėjo, tik rinko archeologinius radinius ir kaupė juos savo muziejuje arba perduodavo A. Becenbergeriui. Po Pirmojo pasaulinio karo H. Šojus buvo renkamas į Klaipėdos krašto valdžios organus, 1926 m. laikinai ėjo net Šilutės apskrities viršininko pareigas. Palaidotas Šilutėje. Vyriausias sūnus Erichas Šojus (Erich Scheu) (1876 Lėbartuose (Šilutės r.) – 1929 07 28 Norvegijos jūroje) mokėsi Klaipėdoje, Vokietijoje studijavo gamtos mokslus ir mediciną, 1909 m. Ospedalečio (Italija) kurorte vedė šveicarę Eleną Hauser. Turėjo tris sūnus: Vernerį (g. 1910 m.), Giunterį (g. 1912 m.) ir Hugą (g. 1925 m.). Pirmojo pasaulinio karo metu E. Šojus buvo Ambergo karo belaisvių stovyklos gydytojas, vėliau fronto gydytojas prie Mintaujos (Jelgavos). Karui baigiantis jis tapo Šilutės apskrities gydytoju. 1922–1926 m. E. Šojus ėjo Šilutės apskrities viršininko pareigas, vėliau persikėlė į Fovinkelį (Vokietija). Mirė nuo plaučių uždegimo per turistinę kelionę garlaiviu, palaidotas Šilutėje. E. Šojus, dar būdamas mokinys, kartu su tėvu dalyvaudavo A. Becenbergerio kasinėjimuose, vėliau pradėjo kasinėti pats, tiesa, labai mėgėjiškai. Nuo 1897 m. jis pradėjo kaupti senienų kolekciją[738]. Iš pradžių ją sudarė daugiausia akmeniniai kirvukai, vėliau kolekcija augo, buvo papildoma atsitiktiniais radiniais bei paties kasinėjimų (daugiausia iš Vėžaičių kapinyno) medžiaga. Nuo XX a. pradžios kolekcija buvo eksponuojama, senienas skirstant chronologiškai. Archeologiniai radiniai buvo su metrikomis. Išsamiausiai šį muziejų jau tarpukario laikotarpiu aprašė P. Tarasenka[739]. Iš E. Šojaus archeologinės veiklos po Pirmojo pasaulinio karo tėra žinoma 1926 m. kovo 20 d. Klaipėdos krašto muziejaus draugijos susirinkime skaityta paskaita „Iš Klaipėdos krašto proistorės"[740].

107 pav. Erichas Šojus, Helena Hauser-Šoj ir Hugo Šojus (Tamulynas L. Šilutės dvarininkų Hugo ir Ericho Šojus (jų indėlis į Klaipėdos krašto proistorės ir archeologinius tyrimus / kultūros paminklai. Vilnius. 1998. T.5. P. 37. Pav. 1)

---

[737] Tamulynas L. Šilutės dvarininkų Hugo ir Ericho Scheu'jų indėlis į Klaipėdos krašto proistorės ir archeologinius tyrinėjimus/ Kultūros paminklai. Vilnius. 1998. T. 5. P. 38.

[738] Ten pat. P. 41.

[739] Tarasenka P. Kelios pastabos dėl d-ro Scheu archeologinių rinkinių/ Klaipėdos žinios. 1924 10 12. Nr. 211. P. 2.

[740] Tamulynas L. Šilutės dvarininkų Hugo ir Ericho Scheu' indėlis į Klaipėdos krašto proistorės ir archeologinius tyrinėjimus/ Kultūros paminklai. Vilnius. 1998. T. 5. P. 42–43.

Kasinėjimai

Nuo 1893 m. rugpjūčio iki 1895 m. vasario kasinėjo B a i t ų (Klaipėdos r.) kapinyną.

1894 m. kasinėtas P ė ž a i č i ų (Klaipėdos r.) kapinynas.

1895–1897, 1906, 1912–1913 m. tyrinėtas V ė ž a i č i ų (Šilutės r.) kapinynas. Buvo rasta įvairių iš geležies amžiaus kapų radinių.

1899–1901 m. kasinėtas S t r a g n ų kapinynas.

Vilhelmas GERTĖ (Wilhelm Gaerte) (1890 01 19 Eitkūnuose – 1958 08 31 Hanoveryje (Vokietija) daugiau dirbo su Prūsijos medžiaga, tačiau naudojo ir nemažai Klaipėdos krašte iškastų radinių. 1909 m. jis baigė Osterodės gimnaziją ir įstojo į Kionigsbergo universitetą, kur studijavo klasikinę filologiją, archeologiją ir vokiečių kalbą. 1914 m. apgynė daktaro disertaciją, 1922–1925 m. dirbo asesoriumi Kionigsbergo gimnazijose bei Friedricho kolegijoje. Nuo 1919 m. V. Gertė buvo „Prussia" muziejaus asistentas, nuo 1922 m. faktiškai, nuo 1925 m. ir formaliai jam vadovavo. 1928 m. tapo „Prussia" draugijos prezidentu ir iki 1943 m. buvo draugijos leidinio „Prussia" redaktorius. 1935–1938 m. redagavo žurnalą „Senoji Prūsija" („Altpreußen"). 1946 m. tapo Hanoverio muziejaus direktoriumi.

V. Gertė 1929 m. pirmą kartą susistemino ir apibendrino Rytprūsių archeologijos medžiagą darbe „Rytprūsių proistorė"[741]. Tai 400 puslapių didelė knyga su 288 vertingomis iliustracijomis, nuotraukomis ir piešiniais. Jame yra XIX atskirų lentelių su pieštais bei fotografuotais dirbiniais, kasinėjimų nuotraukomis bei piliakalnių planais. Knygos pabaigoje pridedamas literatūros sąrašas pagal atskirus chronologinius periodus. Darbą sudaro trys pagrindiniai skyriai: akmens amžius iki 2000 m. pr. Kr., bronzos ir ankstyvasis geležies amžiai 2000–150 m. pr. Kr. ir geležies amžius iki XV. a. Kiekvienas skyrius dar padalytas skyreliais, pažymėtais raidėmis A–E. Nevardijant kiekvieno skyriaus turinio, tenka tik pažymėti, kad juose paliečiami visi archeologijos klausimai, detaliai analizuojami kiekvieno skyriaus paminklai, dirbiniai, ūkio forma, dvasinė kultūra, prekyba ir t.t. Knyga labai įdomi, apibendrinanti ir istoriškai nušviečianti visą Rytprūsių archeologiją iki 1929 metų. Ne visiems V. Gertės teiginiams šiandien galima pritarti. Jis ypač stengėsi pabrėžti germanų genčių kultūrinę įtaką sričiai tarp Vyslos ir Nemuno, ypač prūsų ir lietuvių gentims. Visur keliama galų ir vikingų įtaka. Be šios knygos, V. Gertė yra parašęs straipsnį apie griautinius kapus tarp Vyslos ir Nemuno[742]. Šį ir dar kelis kitus straipsnius jis paskelbė „Prussia" leidiniuose.

Svarbiausios publikacijos

Urgeschichte Ostpreußens. Königsberg. 1929.

Karlas ENGELIS (Carl Engel) (1895 10 02 Magdeburge (Vokietija) – 1947 01 25 Noibrandenburge (Vokietija) (108 pav.). buvo vienas darbščiausių paskutiniojo Rytų Prūsijos egzistavimo dešimtmečio archeologų. 1913 m. Miunchene jis pradėjo studi-

[741] Gaerte W. Urgeschichte Ostpreußens. Königsberg. 1929.

[742] Gaerte W. Skelettgräber zwischen Weichsel und Memel aus der römischen Kaiserzeit// Mannus. Leipzig. 1928. B. 6. S. 45–48.

juoti gamtos mokslus, iki 1927 m. vertėsi knygų prekyba Magdeburge. Nuo 1925 m. K. Engelis pradėjo dirbti Magdeburgo kraštotyros muziejaus gamtos istorijos skyriuje. 1928 m. Tiubingeno universitete apsigynė disertaciją apie paleolito laikų kultūras. 1929 m. persikėlė į Kionigsbergą ir dirbo „Prūsijos" muziejaus asistentu. Nuo tada jis labai aktyviai pradėjo dalyvauti spaudoje, kasinėjo tokius garsius archeologijos paminklus, kaip Linkūnų ir Viskiautų pilkapynai. 1934 m. jis tapo Herderio instituto Rygoje docentu, 1937 m. – Kionigsbergo universiteto profesorius. Nuo 1938 m. K. Engelis persikėlė į Greifsvaldą, profesoriavo vietos universitete, 1942–1945 m. buvo Greifsvaldo universiteto rektorius. Po karo pateko į tarybinę internuotų žmonių stovyklą Noibrandenburge prie Greifsvaldo, kur mirė susirgęs šiltine ir išsekęs nuo bado. Lietuvoje, E. Volterio pakviestas, K. Engelis lankėsi dar 1931 m., dalyvavo Dovainonių pilkapyno tyrinėjimuose. 1938 m. vienam šios knygos autorių teko su juo būti archeologų kongrese Kilyje ir dviejų savaičių ekskursijoje po Šiaurės Vokietiją. 1942 m. K. Engelis buvo paskirtas Pabaltijo gauleiterio kultūros reikalams prižiūrėtoju, 1943 m. aplankė Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus priešistorinį skyrių.

108 pav. Karlas Engelis (Beran J. Carl Engel 1895–1947/ Ausgrabungen und Funde. 1995. T. 40. H. 6. S. 323)

Tai buvo produktyvus archeologas. Archeologine tematika spaudoje jis yra paskelbęs per 140 straipsnių ir 7 monografijas. Lietuvos archeologijai reikšmingi kai kurie K. Engelio išleisti darbai. Vienas pirmųjų jo didesnių darbų yra 1931 m. Klaipėdoje išleista knygelė, skirta Prūsijos priešistoriniams laikams[743]. Nors įžangoje autorius pažymi, kad jis šiuo darbu nepretenduoja į mokslinius veikalus, tačiau negali nepastebėti savitos Klaipėdos krašto kultūros archeologijos medžiagos, kurią jam teko pažinti iš A. Becenbergerio darbų. Jo garbei, beje, K. Engelis ir paskyrė minimą darbą, nors, kaip pats išsitarė, niekada jo asmeniškai nepažinęs[744].

Tai nedidelės apimties, 85 puslapių, smulkiu šriftu išspausdintas darbas su iliustracijomis ir vertingais priedais. Visą apžvalgą jis sutalpino į vieną skyrių, kurį pavadino „Įvadas į Klaipėdos proistorinę kultūrą"[745]. Knygos pabaigoje iškėlęs O. Tišlerio ir A. Becenbergerio nuopelnus, K. Engelis toliau kelia ateities tyrinėjimų

[743] Engel C. Der Kultur des Memellands in vorgeschichtlicher Zeit. Memel. 1931.
[744] Ten pat. P. 5.
[745] Ten pat. P. 7–71.

uždavinius. Jis baigia darbą pastabomis, kur patalpintos literatūros nuorodos, taip pat labai svarbus archeologijos paminklų sąrašas Klaipėdos, Šilutės, Neringos, Tilžės ir Ragainės apskrityse. Darbas parašytas rūpestingai ir tarnauja bei tarnaus Klaipėdos krašto seniausių gyventojų istorijai pažinti. K. Engelis simboliškai užbaigia savo darbą žodžiais: „Šlovė tiems, kurie prisimena savo protėvius"[746]. Šis K. Engelio darbas kurį laiką buvo tarsi vadovėlis vakarinių baltų senųjų gyventojų kultūrai Klaipėdos krašte pažinti.

Paminėtini dar trys jo straipsniai, susiję su Klaipėdos kraštu. Vienas jų yra apie Kuršių Neriją, kuria pats autorius žavėjosi ir vadino pasaulio stebuklu[747]. Vieno iš šios knygos autorių šis straipsnis kiek papildytas ir perdirbtas išspausdintas 1959 m. lietuviškai[748]. Paminėtinas ir kitas K. Engelio straipsnis, 1939 m. paskelbtas vokiečių nacionalistiniame žurnale „Klaipėda vėl Vokietijoje", skirtas Klaipėdos užgrobimui. Čia jis kalba apie Klaipėdos krašto vokiškumą, germanų įtaką. Dar vienas panašių tendencijų straipsnis, išspausdintas 1933 m. žurnale „Prussia"[749]. Jame, kaip ir kituose, išskiriama Klaipėdos kultūra, Vakarų Lietuvos, Rytų Lietuvos ir Vidurio Lietuvos kultūros grupės. Įdėti du žemėlapiai, aptartos ir kitos kultūros grupės. Straipsnyje bandoma išryškinti atskirų teritorijų skirtumus bei juos interpretuoti.

Svarbiausios publikacijos

Die Kultur des Memellandes in vorgeschichtlicher Zeit (Einfüührung in die vorgeschichtliche Kultur des Memellandes). Memel. 1931. 85 p.

Zur vorgeschichte der Kurische Nehrung// Manus. 1931. S. 97–121.

Beveik visų XX a. Rytprūsių archeologų vokiečių darbuose Klaipėdos kraštas įtraukiamas į Rytprūsių archeologijos rėmus. Tarp tokių paminėtinas K. Engelio ir Volfgango LIA BOMO (Wolfgang La Baume) (g. 1885 02 08 Dancinge (dabar Gdanskas (Lenkija) – 1971 03 18 Ludvigshafene (Vokietija) darbas „Prūsijos ankstyvųjų laikų kultūros ir tautos", išleistas 1937 m. Kionigsberge[750]. Tai gerai paruoštas archeologijos žemėlapis. V. Lia Bomas tuomet buvo Kionigsbergo kultūros paminklų apsaugos įstaigos direktorius. Vienam iš šios knygos autorių teko jį gerai pažinti ir vėliau su juo susirašinėti. Jis yra atsiuntęs „Prussia" ir „Altpreussen" žurnalus, ir nenustojusius savo vertės dabar. Lietuvai svarbiausias yra jo išleistas „Atlasas"[751]. Šį leidinį sudaro 292 puslapių tekstas ir 13 didelių spalvotų archeologinių paminklų žemėlapių. Knygoje yra šie skyriai: įvadas, kartografavimo principai, akmens amžiaus paminklai, metalų laikotarpis, paveikslai ir žemėlapiai tekste. Tekste yra 50 iliustracijų ir 34 radinių paplitimo žemėlapiai. Knygos pabaigoje pateikiamas literatūros sąrašas. Darbas metodiškai labai gerai paruoštas. Kiekvienas skyrelis yra iliustruotas pagrindiniais paminklais ir dirbiniais, skyriaus pabaigoje išvardijama literatūra ta tema.

---

[746] Ten pat. P. 71.

[747] Engel C. Zur vorgeschichte der Kurische Nehrung// Manus. 1931. S. 97–121.

[748] Kulikauskas P. Seniausi Kuršių nerijos gyventojai/ Iš lietuvių kultūros istorijos. Vilnius. 1959. T. 2. P. 72–85.

[749] Engel C. Die kaiserzeitlichen Kulturgruppen zwischen Weichsel und Finiochen Mierbusen und ihr Verholtnis zveinander// Prussia. 1933. B. 30. T. 1. S. 261–286.

[750] Engel C., La Baume W. Kulturen und Wölker der Frühzeit im Preußenlande. Königsberg. 1937.

[751] La Baume W. Atlas der ost – und westpreußischen Landergeschichte. Königsberg. 1936.

109 pav. Hansas Kromė (Hans Crome zum 75 Jahrigen geburtstage/ Alt-Preusen. 1939. Heft 4. S. 97)

Hansas KROMĖ (Hans Crome) (1864 01 24 Radeformvalde (Vokietija) – 1943 01 03 Kionigsberge) žinomas kaip žymiausias Prūsijos piliakalnių registruotojas (109 pav.). Jis gimė dvasininko šeimoje, lankė gimnaziją Noj-Rupine ir Berlyne. Vėliau Getingene ir Bonoje H. Kromė studijavo istoriją ir filologiją, tačiau dėl finansinių sunkumų studijų nebaigė. 1886 m. pradėjo dirbti pašto tarnautoju Karlsrujėje, Achene, Paderborne, Herforde, Berlyne, Bromberge, nuo 1911 m. – Kionigsberge. 1921 m. čia tapo pašto tarnybos viršininku. 1924 m. iš tarnybos H. Kromė atsistatydino ir išėjo į pensiją. Nuo tada jis pradėjo aktyvią mokslinę veiklą. 1925 m. tapo „Prussia" muziejaus savanoriu moksliniu bendradarbiu, tvarkė muziejaus fondus, sudarinėjo archeologinių radimviečių kartoteką. Spaudoje paskelbė išsamų Rytų Prūsijos piliakalnių ir gyvenviečių sąrašą, kuriame nurodyti 47 piliakalniai iš Klaipėdos krašto. Duomenys apie juos labai trumpi, užtat išsamiai registruota literatūra, net nurodyta, kokiame žemėlapyje juos galima rasti.

Svarbiausios publikacijos

Verzeichnis der Wehranlagen Ostpreußens/ Prussia. Königsberg. Band 32. Teil 1. S. 173–209; Band 32. Teil 2. S. 297–324; 1939. Band 33. S. 263–289; 1940. Band 34. S/83–154.

Baltų archeologijai svarbūs ir reikšmingi yra dar vieno jauno Rytų Prūsijos archeologo darbai. Lotaras KILJANAS (Lothar Kilian) (gimė 1911 m. spalio 12 d. Nidoje (anksčiau gimimo vieta buvo nurodomas Kionigsbergas) šiandien yra bene paskutinis gyvas Rytų Prūsijos archeologas (110 pav.), vienas palankiausių Lietuvai šio krašto senovės tyrinėtojų. Jis mokėsi Kionigsberge, 1939 m. čia apgynė daktaro laipsnį. 1939 m. L. Kiljanas buvo mobilizuotas į vokiečių armiją, iki 1949 m. buvo karo belaisviu. Pokario metais jis kasinėjo Senąjį Liubeką, dirbo Bonos universitete, Triro muziejuje. Išėjęs į pensiją apsigyveno netoli Bonos Svistalo miestelyje. Iki šiol jis palaiko ryšius su vienu šios knygos autorių.

Dar studijuodamas pas profesorių B. fon Richthofeną, L. Kiljanas domėjosi indoeuropiečiais bei baltų ir prūsų seniausia istorija. 1939 m. jis paskelbė keletą straipsnių apie baltus. Jo pirmas atspausdintas darbas skirtas baltų apgyventoms

110 pav. Lotaras Kiljanas (P. Kulikausko asmeninis archyvas)

teritorijoms bronzos amžiuje[752]. Jame L. Kiljanas rašo, kad baltiškų dirbinių, ypač gyvatgalvių kaplių, randama net dešiniajame Oderio krante. Šis jo straipsnis yra įžanga į tolimesnius baltų problemoms skirtus darbus. L. Kiljanas pirmasis išdrįso teigti, kad jau II tūkstantmetyje pr. Kr. baltų gyventa didžiulėse teritorijose ir net siektas Oderis. Baltų tyrinėtojams reikšmingi jo straipsnis apie baltiškus vietovardžius, esančius į vakarus nuo Vyslos[753], slavų rasės ir kilmės problemai skirtas darbas[754]. Galiausiai paminėtinas stambesnis L. Kiljano darbas "Pamario kultūra ir baltų kilmė", išėjęs jau 1955 m. Bonoje[755]. Tai jo prieškarinės daktarinės disertacijos perdirbtas variantas. Jame yra duomenų ir apie kai kuriuos Lietuvos (daugiausia Kuršių Nerijos) neolito laikų radinius.

Paminėtini ir paskutinieji, iki 1941 m., prieš karą, išleisti Rytprūsių archeologų darbai. Tai Joachimo HOFMANO (Joachim Hoffmann) „Vėlyvoji pagoniškoji klaipėdiečių kultūra (X–XII a.)", išleista Kionigsberge 1941 m.[756] Šio darbo autorius buvo Kionigsbergo universiteto auklėtinis profesoriaus Balko Freiherno fon Richthofeno mokinys, baigęs studijas 1939–1940 m. ir žuvęs kariaudamas. Tai jo daktarinė disertacija. Ją sudaro 192 puslapiai su iliustracijomis ir lentelėmis. Dirbinių yra apie 22 iliustracijas, 15 lentelių ir vienas žemėlapis. Paties teksto 142 puslapiai, o kitą sudaro priedai: literatūros sąrašas, lentelės, Klaipėdos krašto ir kaimyninių Žemaitijos rajonų archeologijos paminklų bei dirbinių sąrašas. Šis J. Hofmano darbas Lietuvos archeologams labai svarbus, nors ir turintis tam tikrą politinį atspalvį. Rašydamas apie etninę Klaipėdos krašto priklausomybę iki XIII a., autorius remiasi G. Mortenseno, A. Becenbergerio, K. Būgos, A. Salio, F. Baluodžio, K. Engelio, E. Šturmo ir kt. pasisakymais ir linkęs daryti išvadą, kad minėtas kraštas priklauso kuršiams ir kad „lietuvių priešistoriniais laikais šioje žemėje negyventa"[757]. Tai sena germanistų dainelė, kurios jie neatsisako ir dabar.

[752] Kilian L. Das Siedlungsgebiet der balten der Alt Bronzezeit// Altpreussen. 1939. Nr. 4. S. 107–114.

[753] Kilian L. Baltische Ortsnamen westlich der Weichsel// Altpreussen. 1939. H. 3. S. 67–68.

[754] Kilian L. Zur Rasse und Herkemff der Slaven// Altpreussen. 1939. H. 2. S. 42–44; H. 3. S. 85–89.

[755] Kilian L.Haffküstenkultur und Ursprung der Balten. Bonn. 1955.

[756] Hoffmann J. Die Spätheidnischee Kultur des Memellandes. Königsberg. 1941.

[757] Ten pat. P. 142.

Svarbiausios publikacijos

Die Spätheidnische Kultur des Memellandes. Königsberg. 1941. 190 p.

Dar paminėtina D. VECDAL (D. Waetzald), kuri 1939 m. žurnale „Altpreussen" išspausdino straipsnį apie Klaipėdos krašto moterų drabužius su iliustracijomis. Tai bene pirmas bandymas, remiantis archeologine medžiaga, apžvelgti geležies amžiaus Klaipėdos srities gyventojų našystą. Straipsnis gausiai iliustruotas, pateiktas Linkūnų 267 kapo planas, Pleškučių kapinyno papuošalai, Šernų kepuraitė ir viena rekonstrukcija[758].

Daugiau ar mažiau Klaipėdos sritį nagrinėjančios medžiagos aptinkame ne vien žurnaluose „Prussia" ar „Altpreussen", kurie ėjo iki 1944 m., bet ir tokiuose leidiniuose kaip „Altpeussische Manuschrift", ėjusiame nuo 1864 iki 1910 m., ir net „Zeitschrift der Altertumsgeselschaft Insterburg", kurio pirmas tomas išėjo Įsrutyje (Insterburg) 1888 m. Jame, greta gausios istorinės, kalbinės, etnografinės medžiagos apie Įsručio sritį, yra ir archeologinės medžiagos pavyzdžių iš Klaipėdos krašto. 1905 m. Įsručio senovės mylėtojų draugija šventė 25 m. jubiliejų. Tuo tikslu buvo išleistas jubiliejinis žurnalo numeris, kuriame buvo 17 archeologinių dirbinių lentelių. Tarp jų yra Andulių kapinyne rastų dirbinių iliustracijos (X–XI lentelės) – 85 dirbinių nuotraukos, Rušpelkių kapinyno 83 dirbinių nuotraukos (XII–XIII lentelės).

Apžvelgus vokiečių archeologų darbus, kurie mums labai svarbūs, reikia pasakyti, kad į baltistikos mokslą jie įnešė svarų indėlį, nepaisant kai kurių progermaniškų įtakų pervertinimo. Ypač yra vertingi atlikti ir į mokslo pasaulį paleisti jų archeologijos paminklų tyrinėjimai Klaipėdos krašte.

1944 m. pabaigos – 1945 m. žiemos karo veiksmai nutraukė ne tik Prūsijos archeologų veiklą, bet ir sunaikino pačią Prūsijos valstybę. Kraštas liko be gyventojų, be istorijos, be proistorės, kurios tyrinėtojus dar tik pradedame prisiminti po 50 užmaršties metų.

ARCHEOLOGIJOS ISTORIJOS PERIODIZACIJA

Apžvelgus Lietuvos archeologijos raidą ikitarybiniu laikotarpiu neišvengiamai kyla jos susisteminimo klausimai. Kitaip galima pasimesti margame faktų rinkinyje, kur nebūtinai visos šiandien žinomos detalės yra vienodai reikšmingos. Jų jungimas į labiau apibendrintas grupes daro bendrą archeologijos raidos vaizdą labiau suprantamą. Tačiau pagrindinė periodizavimo problema lieka – pagal ką skirstyti? Lietuvoje kaip nors detaliau periodizuoti archeologijos istoriją nebandyta, ji apibūdinama tais pačiais laikotarpiais kaip ir valstybės raida. Iš principo pritariant tokiam skirstymui tuo pat metu reikia pastebėti, kad pastaruoju metu archeologijos istoriją bandoma periodizuoti remiantis apibendrintais istorinio pažinimo filosofiniais ar

[758] Waetzaldt D. Zur Trucht der Bewohnen das Memelgebiets in der Eisenzeit/ Altpreussen. 1939. H. 1. S. 116–120. Abl. 1–7.

net visai abstrakčiais subjektyviais kriterijais. Jų pradmenys pasirodė ir Lietuvos archeologijos istorijoje. Matant nemažai spragų ir dar daugiau neatliktų specialių Lietuvos archeologijos istorijos tyrinėjimų, tokią smarkiai apibendrintą archeologijos istorijos periodizaciją, pretenduojančią į užbaigtumą, toliau pateikti atsisakyta. Visą darbe išdėstytą medžiagą pabandyta įvertinti keliais aspektais, iš esmės juos suvedant į vieną, kuriame atsispindinčias tendencijas šiandien galime laikyti mūsų dabartinio archeologijos istorijos pažinimo periodais.

Lietuvos archeologijos istorijos iki 1945 m. periodizacija:

Pagal asmenis
1835–1841 P. Vilčinskis
1842–1854 E. Tiškevičius
1855–1863 A. Kirkoras
1864–1870 K. Grevinkas
1871–1880 Z. Gliogeris
1881–1887 T. Daugirdas
1888–1889 E. Volteris
1890–1899 F. Pokrovskis
1900–1905 V. Šukevičius
1906–1914 L. Kšivickis
1915–1918 vokiečių kareiviai
1919–1925 V. Nagevičius
1926–1929 P. Tarasenka
1930–1934 V. Nagevičius
1935–1944 J. Puzinas

Pagal įstaigas
iki 1854 neorganizuoti pavieniai asmenys
1855–1863 Archeologijos komisija
1864–1890 Imperatoriškoji Rusijos geografų draugija
1890–1900 Senienų muziejus
1900–1905 archeologijos draugijos
1906–1914 Imperatoriškoji archeologijos komisija
1915–1918 vokiečių kareiviai
1919–1935 Valstybės archeologijos komisija
1936–1940 Vytauto Didžiojo kultūros muziejus
1941–1944 Mokslų akademija

Pagal išvadas
iki 1850 atskirų duomenų rinkimas, fantastiniai aiškinimai
1850–1863 trijų periodų sistemos įsisavinimas
1864–1881 faktų kaupimas
1881–1905 istorijos paieškos
1906–1934 kultūrinės sistemos
1935–1944 klasikinė archeologija

Pagal paminklus
XIX a. pradžia – 1863 pilkapiai
1864–1881 laidojimo paminklai
1882–1895 pilkapiai
1896–1905 akmens amžiaus gyvenvietės
1906–1914 piliakalniai
1915–1918 įvairūs
1918–1927 kapinynai
1928–1934 piliakalniai
1935–1944 kapinynai

Pagal tyrimų metodus
XIX a. pradžia – 1881 duobės
1882–1906 atskiri plotai
1907–1914 dideli plotai
1915–1921 duobės
1922–1934 pjūviai
1935–1944 nedidelės perkasos

Apibendrinus aukščiau išdėstytas Lietuvos archeologijos raidos tendencijas gautųsi tokie jos periodai:

I. iki 1855 m. archeologijos mokslo pradmenų formavimas
II. 1855–1863 m. visuomeninė-valstybinė LDK senovės paieška
III. 1864–1904 m. archeologija tarp mėgėjiškumo ir tarnavimo valstybės interesams
IV. 1905–1913 m. tautos senovės paieškos
V. 1914–1920 m. pasaulinio karo sukeltas archeologijos žlugimas
VI. 1920–1934 m. entuziastų formuojama archeologija
VII. 1935–1940 m. nepriklausomos Lietuvos archeologijos mokyklos susiformavimas
VII. 1940–1944 m. archeologijos lenkimas tarnauti okupantams.

Tiek šiandien galime pasakyti apie Lietuvos archeologijos istorijos raidos nuo jos užuomazgų iki tarybinio laikotarpio (1945 m.) tendencijas. Šio didelio laikotarpio simbolinis paskutinis akcentas – fotonuotraukoje įamžinta į Vakarus besitraukianti M. Gimbutienė (111 pav.). Toli nuo tėvynės ji taps įžymi, tačiau tai jau kita istorija.

Kaip ir kiekviename apibendrinamojo pobūdžio darbe, ne viskas tilpo į knygos lapus. Daug archeologijos istorijai svarbios medžiagos tebėra menkai apdorota, nežinoma, galbūt kai kas ir praleista. Visa tai – ateities tyrinėjimų reikalas. Dabar, kad skaitytojas susidarytų išsamesnį vaizdą apie vieną ar kitą Lietuvos archeologijos istorijos reiškinį ar asmenį, pateikiame glaustą jos šaltinių bei jau skelbtų iki 1999 m. pasirodžiusių istorinio pobūdžio tyrinėjimų apžvalgą.

ARCHEOLOGIJOS MOKSLO ISTORIJOS ŠALTINIAI

Archeologijos istorijos tyrinėjimų bazės apžvalga liktų nepilna, jeigu nors trumpai neapžvelgtume jos šaltinių. Čia šaltiniais suprantame visą nepublikuotą medžiagą, neatsižvelgiant į jos formą. Tai ir dokumentai, ir metrikuoti archeologiniai dirbiniai, ir fotografijos, ir archeologų memorialinės vietos...

Svarbiausia šaltinių grupė yra dokumentai. Tarp jų pirmiausia paminėtinos archeologinių tyrinėjimų ataskaitos. Laikui bėgant ne kartą keitėsi jų forma bei turinys, tačiau apibendrinę ataskaitomis galime laikyti bet kokį platesnį tyrinėjimų aprašymą. Pirmosios ataskaitos Lietuvoje atsirado XIX a. pabaigoje, ir tai buvo archeologinių tyrinėjimų dienoraščiai. Iki 1945 m. jų susikaupė bei išliko apie tris šimtus skaičiuojant pagal tyrinėtus paminklus. Tai labai svarbus pirminis šaltinis ne tik archeologijos istorijai, bet ir visam archeologijos mokslui, nes archeologijos paminklą galima tyrinėti tik vieną kartą. Gaila, kad dauguma šių neįkainojamų šaltinių yra išblaškyta po įvairiausias įstaigas bei rinkinius. Dalis jų yra už Lietuvos Respublikos ribų. Viena kita ataskaita dar gali būti ir nežinoma archeologams, ypač atsidūrusios privačiuose rinkiniuose. Iš žinomų rinkinių gausiausiai aptariamo laikotarpio archeologijos paminklų tyrinėjimų ataskaitų yra Vytauto Didžiojo karo muziejaus archyve, kur saugoma didžioji dalis 1936–1943 m. vykdytų tyrinėjimų bei komandiruočių archeologijos paminklams žvalgyti ataskaitų, taip pat atskiros ankstesnių metų ataskaitos. Lietuvos istorijos instituto Rankraštyne 1998 m. pabaigoje buvo saugoma apie 40 iki 1943 m. vykdytų tyrinėjimų ataskaitų – daugiausia

111 pav. Marija Gimbutienė pasitraukia į Vakarus (Literatūra ir menas. 1989 11 18. P. 9. J. Gimbuto nuotr.)

kopijos, darytos 8–10 dešimtmečiais nuo įvairiose vietose saugomų originalų. Kraštotyros muziejuose išliko vos viena kita šio laikotarpio ataskaita, nes čia jas mažai kas rašė, o ir parašytos žuvo karo ar pokario metais, šiuos muziejus ne kartą reorganizuojant. Tarp jų išsiskiria Šiaulių „Aušros" muziejuje saugomas J. Žiogo rankraštis[759]. Visi archeologinių tyrinėjimų ataskaitose sukaupti duomenys yra nepaprastai svarbūs ne tik nustatant, kas, kada ir kiek iškasė, tačiau ir aiškinantis tyrinėjimų metodiką, tyrimų rezultatų poveikį tuometiniam mokslo lygiui ir kt.

Atskira rašytinių dokumentų rūšis yra senosios muziejų inventorinės knygos, kuriose neretai apie vieną ar kitą archeologinį radinį išlikusi unikali informacija. Daugiausia tokių knygų išlikę Vytauto Didžiojo karo bei Žemaičių „Alkos" muziejuose, kur jos pradėtos rašyti apie 4 dešimtmečio vidurį.

Kita didžiulė bei svarbi dokumentų rūšis yra archeologija užsiiminėjusių organizacijų bei pavienių asmenų archyvai. Šiandien niekas negali pasakyti, kokia yra šių archyvų apimtis, kiek šie archyvai atspindi archeologinę veiklą. Tarp šios rūšies dokumentų tebeslypi didžiausi archeologiniai atradimai, kuriuos galima prilyginti lauko tyrinėjimams. Didžiausi dabar žinomi šių dokumentų fondai yra Valstybės archeologijos komisijos medžiaga. Kultūros paveldo centro archyve šiuo metu saugoma 207 bylos su XX a. trečiojo dešimtmečio – 1941 m. dokumentais – iš viso apie 50 000 lapų[760]. Nors dalis šios medžiagos yra neinformatyvūs ar net tušti popieriai, tarp jos yra ir trumpučių archeologinių tyrinėjimų ataskaitėlių, ir duomenų apie pavienius radinius, ir pačių paminklų aprašymų. Kitas didesnis su archeologija susijusios archyvinės medžiagos fondas yra Vilniaus senienų muziejui atsiųstos anketos, pagal kurias F. Pokrovskis parengė 3 gubernijų archeologijos žemėlapius[761]. Nors didžioji šiose anketose esančios medžiagos dalis paskelbta, jose dar likę įvairios archeologinės informacijos trupinėlių. Iš pavienių asmenų fondų archeologijos istorijai svarbiausi ir turtingiausi yra T. Daugirdo[762], P. Tarasenkos[763], E. Volterio[764], M. Brenšteino[765], J. Puzino[766], V. Pryšmanto[767], M. Gimbutienės[768] fondai. Pavienės archeologijos istorijai svarbios medžiagos pasitaiko ir kitų asmenų fonduose. Kaip pavyzdį galima paminėti Ambraziejaus Pranciškaus Kašarausko (Kosarževskio) (1821–1882) 267 rankraštinio teksto lapų rinkinį „Litvanica"[769], kuriame yra gana nemažai archeologinio pobūdžio informacijos iš Žemaitijos, surinktos XIX a. viduryje. Kartas nuo karto pasirodančios archeologijos tematika medžiagos publikacijos

[759] O grobach na cmentarzysku "Imbary" na Żmudzi, w powiecie Telszewskim, gubernii Kowienskiej. Poszukiwanie dokonane w m. sierpniu 1898 roku.

[760] Kultūros paveldo centro archyvas. F. 1. A. 1.

[761] Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius. F. 35 (935 saugojimo vienetai).

[762] Lietuvos Mokslų Akademijos Centrinės bibliotekos Rankraščių skyrius. F. 92.

[763] Lietuvos Mokslų Akademijos Centrinės bibliotekos Rankraščių skyrius. F. 235.

[764] Nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyrius. F. 17; Lietuvos Mokslų Akademijos Centrinės bibliotekos Rankraščių skyrius. F. 154.

[765] Nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyrius. F. 171.

[766] Nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyrius. F. 52.

[767] Nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyrius. F. 57.

[768] Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius. F. 154 (72 saugojimo vienetai).

[769] Litvanica czyli wiadomości o Litvie zebrane przez s. p. ks. Ambrozego Kossarzewskiego // Nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyrius. F. 24–15.

rodo, kokie turtai tebelaukia savo tyrinėtojų. Ši dokumentų rūšis į archeologijos tyrinėjimų istoriją įtraukta labai fragmentiškai, nes be specialių tyrinėjimų bei žinynų visų jų aprėpti tiesiog neįmanoma.

Archeologiniai dirbiniai yra nors ir gausus, bet palyginti mažai informatyvus archeologijos istorijos šaltinis. Jų vertė kyla, jeigu yra išlikusios tikslesnės jų radimo metrikos bei rašytiniai šaltiniai apie pastarųjų radimo kontekstą. Deja, iki pat 1945 m. pernelyg mažai buvo rūpinamasi archeologinių dirbinių detaliu metrikavimu. Labai daug ką sunaikino ir praūžę karai, kiti neramumai, besikeičiančios nuosavybės formos. Bet kokio kilnojimosi metu pirmiausia pasimesdavo daiktų metrikos, dingdavo vertingiausi dirbiniai. XX a. antrosios pusės archeologai tokiu būdu paveldėjo didžiulę problemą, su kuria nesusidurdavo ankstesni savo laikotarpio tyrinėtojai. Dabartinis archeologijos medžiagos išlikimas dažnai nerodo jos buvusio lygio. Senienoms pirmiausia pakenkė korozija. Rimčiau jas konservuoti pradėta tik ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje. Iki tol iš žemės iškelti radiniai, ypač geležiniai, buvo paliekami likimo valiai, tad nenuostabu, kad mūsų dienas pasiekė visai kitaip atrodantys buvusių archeologinių kolekcijų likučiai.

Nuo XIX a. vidurio svarbus ikonografinis archeologijos istorijos dokumentas tapo fotografijos. Pirmosios fotografijos buvo žymesnių ir turtingesnių asmenų portretai. Taip buvo išsaugotas ne vieno Lietuvos archeologijai nusipelniusio žmogaus atvaizdas. Nuo XIX a. 7 dešimtmečio pradėti fotografuoti ir pavieniai archeologijos paminklai. Pirmiausia tai buvo Vilniaus piliakalniai bei pilių griuvėsiai. Vieną iš pirmųjų nuotraukų, kurioje matyti dalis dabartinio Kalnų parko kalvų, padarė Albertas Sveikovskis[770]. Truputį vėliau nemažai Vilniaus pilių vaizdų nufotografavo garsus fotografas Jozefas Čechovičius (1819–1888)[771]. Kiek vėliau, XX a. pradžioje, atsirado ir archeologinių tyrinėjimų bei radinių fotografijos. Lietuvos Respublikos laikais fotonuotraukoms pradėjus sparčiai plisti kasdieniniame gyvenime bei spaudoje, jose fiksuoti patys įvairiausi visuomeninės bei asmeninės archeologinės veiklos bei privataus archeologų gyvenimo momentai. Išlikusio archeologinio fotografinio palikimo iki šiol niekas nebandė bent kiek plačiau aprėpti bei paskelbti. Tuo tarpu tai dažnai unikalus šaltinis apie vieną ar kitą gyvenimo pusę bei archeologijos paminklą ar radinį, kurie vėliau sunyko ar smarkiai pakeitė savo išvaizdą.

Mažiausiai žinome su archeologine veikla susijusias vietas bei daiktus. Tai buvusių archeologijos organizacijų pastatai, archeologų gimtinės, gyvenamosios bei amžino poilsio vietos, asmeniniai daiktai, būdingi darbo įrankiai. Tradiciškai laikoma, jog tai yra kultūros paveldo apsaugos bei muziejinė problema. Kai kuriais aspektais tai teisinga, tačiau ne visi Lietuvos archeologijos istorijos momentai, nesant detalaus jų suvokimo, šiandien gali būti suprantami kaip reikšmingi. Ši natūraliai buvusi labai gausi antrinė šaltinių rūšis, padedanti giliau bei realiau suvokti praeities darbus, nepaliaujamai ir kasdien nyksta. Matyt, jau atėjo metas ją pradėti rimčiau saugoti bei domėtis.

---

[770] Budrytė Z. Lietuvos fotografų darbai XIX a. – 1915 m. Vilnius. 1985. Pav. 36.

[771] pvz. Czechowicz J. XIX amžiaus Vilniaus vaizdai. Vilnius. 1995. Pav. 2, 16, 17, 37, 48, 50 ir kt.; Vilniaus pilis senose fotografijose. Vilnius. 1995.

Pagaliau savotiškas archeologijos istorijos šaltinis gali būti ir ankstesnių archeologų tyrinėtos įvairių archeologijos paminklų dalys, jeigu jas galima susieti su vieno ar kito žmogaus veikla. Paviršiuje matomi grioviai, duobės, sampilų liekanos, net ištirtos kapų duobės mums pateikia kažkiek informacijos apie to laiko tyrinėjimų metodiką, ištirtą plotą. 1984 m. tyrinėdamas Laistų kapinyną (Klaipėdos r.) archeologas A. Varnas aptiko tvarkingai išsemtų kapų duobių, kuriose buvo likę tik smulkių dirbinėlių fragmentų. Tyrinėtojas spėjo, jog tai buvo A. Becenbergerio perkasų vietos[772]. Pavieniais atvejais galime surasti net ir specialiai archeologų į tyrinėtą vietą įdėtų daiktų. 1960 m. Juodsodės (Telšių r.) kapinyno liekanas tyrinėjęs V. Valatka viename iš kapų aptiko M. Brenšteino specialiai įdėtą kruopštaus preparavimo įrankį – steką.

Anksčiau aptartos pagrindinės archeologijos mokslo šaltinių grupės pagal išgales buvo panaudotos šioje knygoje. Dažnai tai tik iliustracijos ar faktinio pobūdžio medžiaga. Platesni apibendrinimai jų pagrindu laukia ateities tyrinėtojų.

ARCHEOLOGIJOS MOKSLO ISTORIJOS ISTORIOGRAFIJA

Šios knygos autoriai nėra pirmieji, bandantys paliesti vienus ar kitus archeologijos istorijos klausimus tiek per atskirų vietovių tyrinėjimų, tiek ir per archeologų biografijų prizmę. Iki šiol archeologijos istorijos klausimais rašė nemažai tyrinėtojų. Archeologijos mokslo istorijos istoriografija beveik tokia pat sena, kaip ir pats mokslas. Poreikis apibendrinti padarytus darbus kilo gana anksti, tik prasiverždavo jis įvairiomis kryptimis bei aspektais, dažnai smarkiai besiskiriančiais nuo dabartinio supratimo. Kad istoriografijos dalykai nebūtų kartojami tekste, jie glaustai aptariami šiame skyriuje. Besidomintis archeologijos istorija čia suras daugiau informacijos savo žinioms iš archeologijos istorijos pagilinti.

Pirmoji archeologijos mokslo istorijos istoriografija buvo menkos nuorodos pirmųjų archeologų darbuose į archeologijai gretimus leidinius. Su kiekviena nauja publikacija šis informacijos upeliukas platėjo, mūsų dienomis išsiliedamas į plačią istoriografinę upę, plaukiančią tiek kas kiekviena personalija, tiek kas konkrečių archeologijos paminklų tyrinėjimais. Sugaudyti visų srovių srovelių šioje upėje neįmanoma. Tad nenuostabu, jei kas ir praleista, nors ir buvo žinoma. Mokslo istorijos pažinimas irgi yra begalinis.

Antrasis žinių apie archeologus bei tyrinėtus paminklus srautas pradėjo lietis XIX a. atsiradus enciklopedinio pobūdžio leidiniams. Bemaž kiekviename jų galime rasti vienokių ar kitokių duomenų apie vykdytus kasinėjimus, rastus radinius ar atskirus asmenis. Šiandien nemaža dalis šių leidinių jau turi šaltinio pobūdį, išsaugodami ir istoriografinę vertę. Suskaičiuoti panašaus pobūdžio leidinius irgi beveik neįmanoma ir netikslinga, nes jau nuo antros ar trečios enciklopedijos pasirodymo duomenys jose pradeda kartotis. Enciklopedinės žinios tokios ir turi būti. Kitas

772 Varnas A. Laistų plokštinis kapinynas / Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1984 ir 1985 metais. Vilnius. 1986. P. 79–80.

labai turtingas ir praktiškai neaprėpiamas istorinių žinių šaltinis yra pačios archeologų publikacijos. Kone kiekvienoje iš jų galime rasti trumpą tyrinėjimų apžvalgą konkrečiu nagrinėjamu klausimu. Skelbiant archeologijos medžiagą beveik visuomet pateikiama archeologijos paminklo ar objekto istoriografija, t.y. apžvelgiami ankstesni jo paminėjimai literatūroje.

Svarbiausias ir archeologijos istorijai įdomiausias yra konkrečių tyrinėjimų upelis, kuriame srovių jau ne tiek daug ir kurias galime konkrečiai įvardyti. Tai ir yra tikrasis Lietuvos archeologijos istorijos pamatas. Pradėtas jis statyti XX a. trečiajame dešimtmetyje ir pirmuoju Lietuvos archeologijos istoriku galime laikyti Petrą Tarasenką.

Aptariamuoju laikotarpiu (t. y. iki 1945 m.) Lietuvos archeologijos istorijos klausimais daugiausia rašė P. Tarasenka bei J. Puzinas. P. Tarasenka pateikė pirmąją išsamią Lietuvos archeologijos istorijos apžvalgą iki 1926 m.[773] Joje atsispindi svarbiausi duomenys apie archeologinius tyrinėjimus, juos vykdžiusias organizacijas bei asmenis, archeologinius rinkinius ir muziejus, kartais buvusius ir už dabartinės Lietuvos Respublikos ribų. Archeologijos istorija suskirstyta į 6 periodus: laikotarpis iki 1856 m., 1856–1865 m., 1865–1893 m., 1894–1906 m. (knygoje originali korektūros klaida, skelbianti, kad šis laikotarpis baigiasi 1960 m.), 1907–1914 m., 1918–1926 m. Atskirai išskirta Vilniaus archeologijos bei archeografijos (pastaroji apibūdinta vos keliais sakiniais bendrais bruožais) komisijų veikla bei IX archeologų suvažiavimas Vilniuje. Šioje apžvalgoje randame ir originalios, kitur neskelbtos medžiagos, reikšmingos Lietuvos archeologijos istorijai. P. Tarasenkos rašytoje archeologijos istorijos apžvalgoje organiškai sulieta faktologinė medžiaga su gana plačiais apibendrinimais, o tai jai suteikia rimto darbo įspūdį. Dėl šių priežasčių ši istorija neprarado savo vertės ir dabartiniais laikais.

Žymiausias ikikarinis Lietuvos archeologijos istorikas buvo Jonas Puzinas, kuris archeologija ir susidomėjo per jos istoriją. Ji J. Puzinui atrodė kaip vienas iš tautą žadinusių veiksnių. Neatsitiktinai ir jo daktarinė disertacija „Proistorės tyrimai ir nacionalinė savimonė Lietuvoje" buvo skirta šiai temai[774]. Gaila, kad šis konceptualus darbas buvo parengtas ir išspausdintas vokiečių kalba, dėl ko vėlesnių archeologų bei mokslo istorikų buvo mažai skaitomas. Daugiau naudotasi jo pagrindu parengtais mažesnės apimties lietuviškais darbais. Svarbiausias iš jų yra XIX a. pabaigos – XX a. pradžios Lietuvos archeologijos istorijos apžvalga[775]. Jame išsamiai, tačiau daugiau apibendrintai, aptariamas archeologijos raidos laikotarpis nuo 1863 m. sukilimo iki Pirmojo pasaulinio karo. Į archeologijos istoriją žvelgiama per archeologinius tyrinėjimus organizavusių draugijų prizmę. Išskirta Peterburgo (tuomet dalies lietuvių vadinto Petrapiliu) ir Maskvos archeologijos draugijų, Lietuvių mokslo draugijos veikla. Atskirai pabrėžti Rusijos caro Petro I nuopelnai archeologijai, išryškinti pavieniai XIX a. pabaigos – XX a. pradžios tyrinėtojai L. Kšivickis, V. Šukevičius, T. Daugirdas. Darbe trumpai paliesta lenkų bei rusų mokslo draugijų veikla Lietuvoje XX a. pradžioje. Šis J. Puzino darbas tam tikra dalimi yra poleminis, nukreiptas prieš

---

[773] Tarasenka P. Lietuvos archeologijos medžiaga. Kaunas. 1928. P. 5–52.

[774] Puzinas J. Vorgeschichtsforschung und Nationalbewusstsein in Litauen. Kaunas. 1935.

[775] Puzinas J. Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje XIX a. gale ir XX a. pradžioje/ Senovė. Kaunas. 1935. T. 1. P. 157–188.

Lietuvos proistorės akivaizdžiai neteisingus ankstesnių laikų klastojimus, vyravusias proistorės slavizacijos tendencijas. Šiuo aspektu darbe nevengta plačiau aptarti politinę ir organizacinę bei idėjinę ano meto situaciją, kartais ir gana tolimą nuo archeologijos.

Kiti J. Puzino darbai iš archeologijos istorijos yra „Aušros" laikraštyje pasirodžiusių publikacijų plačiomis proistorės temomis apžvalga[776], straipsniai apie J. Basanavičių[777], T. Daugirdą[778], L. Kšivickį[779], T. Narbutą[780], E. Volterį[781]. Vėliau, gyvendamas JAV, J. Puzinas nutolo nuo archeologijos istorijos, tačiau jos neužmiršo. Dirbdamas Bostone leidžiamos „Lietuvių enciklopedijos" (1953–1969 m. pasirodė 36 jos tomai) redakcijoje jis į pastarąją parašė nemažai straipsnelių, tarp jų ir apie žymiausius praeities archeologus. Atskiru straipsniu buvo trumpai apžvelgta tik V. Nagevičiaus archeologinė veikla[782]. Po J. Puzino mirties 1983 m. Čikagoje pasirodęs jo rinktinių raštų dvitomis perspausdino jo darbus apie XIX a. pabaigos – XX a. pradžios Lietuvos archeologiją, proistorės temas „Aušroje", T. Narbutą, T. Daugirdą, L. Kšivickį[783]. Jie raštų sudarytojui A. Mažiuliui bei jam talkinusiai archeologei M. Gimbutienei pasirodė nepraradę savo reikšmės iki šiol. Iš nespausdintų su Lietuvos archeologijos istorija susijusių darbų yra įdėtas straipsnis apie J. Basanavičių kaip lietuvių tautos kilmės tyrinėtoją[784].

Darbus apie Lietuvos archeologijos iki 1945 m. istoriją, parašytus po Antrojo pasaulinio karo, galima suskirstyti į keletą pagrindinių grupių. Svarbiausi jų yra atskiros knygos, skirtos konkrečiam asmeniui ar įstaigai. Pirmoji yra 1962 m. JAV spausdinta ir ilgą laiką Lietuvos archeologams neprieinama knyga apie V. Nagevičių[785]. Knyga sudaryta iš įvairių autorių rašytų straipsnių bei atsiminimų. Joje aptartos pagrindinės V. Nagevičiaus veiklos kryptys. Jo nuopelnus archeologijai knygoje apžvelgė J. Puzinas jau minėtame straipsnyje.

1996 m. pasirodė jaunos tyrinėtojos D. Steponavičienės knyga apie Petrą Tarasenką[786]. Joje aptartos pagrindinės P. Tarasenkos veiklos kryptys: karinė tarnyba,

---

776 Puzinas J. Aušros laikotarpio archeologija// Vairas. 1935. Nr. 12. P. 401–411.

777 Puzinas J. Dr. J. Basanavičius lietuvių prosenovės tyrinėtojas// Akademikas. 1937. Nr. 3. P. 64–65.

778 Puzinas J. Tadas Daugirdas ir jo darbai/ Lietuvos aidas. 1929. Nr. 249. P. 2.

779 Puzinas J. Ludwik Krzywicki – badacz grodzisk litewskich/ Ludwik Krzywicki. Praca zbiorowa poswięcona jego życiu i tworczości. Warszawa. 1938. S.135–138; Puzinas J. L. Krzyvickis, Lietuvos piliakalnių tyrinėtojas (80 metų sukaktuvių proga)/ Lietuvos praeitis. Kaunas. 1940. T. 1. Sąsiuvinis 1. P. 352–358.

780 Puzinas J. T. Norbutas mūsų prosenovės tyrinėtojas// Naujoji Romuva. 1936. Nr. 7(267). P. 149–152.

781 Puzinas J. Prof. E. Volterio nuopelnas lietuvių kultūrai// Naujoji Lietuva. 1941. Nr. 254. P. 3.

782 Puzinas J. Vl. Nagius Nagevičius kaip archeologas/ Generolo gydytojo Vlado Nagiaus Nagevičiaus gyvenimo ir darbų apžvalga. Putnam. 1962. P. 236–250.

783 Puzinas J. Rinktiniai raštai. Chicago. 1983. T. 1. P. 199–227, 335–370.

784 Puzinas J. Rinktiniai raštai. Chicago. 1983. T. 2. P. 382–35.

785 Generolo gydytojo Vlado Nagiaus Nagevičiaus gyvenimo ir darbų apžvalga. Putnam. 1962.

786 Steponavičienė D. Petras Tarasenka. Vilnius. 1996.

rašytojo pašaukimas, archeologiniai tyrinėjimai. Pastarieji nušviesti plačiausiai, panaudojant plačią šaltinių bei amžininkų atsiminimų bazę. Išsamiausiai D. Steponavičienės knygoje atsispindi P. Tarasenkos moksliniai darbai, piliakalnių kasinėjimai bei žvalgymai. Knyga iliustruota originaliomis nuotraukomis. Svarbi yra knygos pabaigoje pateikta jo kūrinių bibliografija, neskelbtos piliakalnių žvalgymo medžiagos suvestinė, archyvinės medžiagos apie P. Tarasenką sąrašas. Šis veikalas yra pagrindinis P. Tarasenkai pažinti.

Kita gana didelė archeologijos istorijos darbų grupė yra konkrečiai problemai skirti įvairios apimties straipsniai. Atskirais archeologijos istorijos klausimais bene daugiausiai rašė A. Tautavičius. Jis plačiau paminėjo M. Brenšteiną[787], L. Kšivickį[788], F. Pokrovskį[789], V. Šukevičių[790], P. Tarasenką[791], B. Tarvydą[792]. Buvo aptartos ir Vilniaus senienų muziejaus įkūrimo aplinkybės[793], jo veikla[794], Šiaulių „Aušros" muziejaus archeologinė veikla[795]. Plačiau aptarti Vilniaus pilių kasinėjimai[796]. A. Tautavičius yra daugelio straipsnelių apie Lietuvos archeologus „Tarybų Lietuvos enciklopedijoje" autorius. Atskirai reikia paminėti jo rašytą trumpą, bet informatyvią archeologinių tyrinėjimų apžvalgą „Lietuvos archeologijos bruožuose"[797]. Didžioji jos dalis skirta archeologų darbams iki 1945 m. įvardyti. Dėl ano meto cenzūros varžymų bei ideologinių reikalavimų 1918–1944 m. laikotarpis buvo nušviestas iškreiptai bei labai neišsamiai. Pagaliau paminėtina A. Tautavičiaus sudaryta 1940–1967 m. pasirodžiusių archeologijos tematikos straipsnių bibliografija, į kurią įeina ne tik iki 1945 m. pasirodę straipsniai, bet ir aptariamu laikotarpiu išspausdinti straipsniai apie Lietuvos ir gretimų kraštų archeologus, kurių darbai buvo susiję su Lietuva, ir archeologinius radinius[798].

Pastaruoju metu atskirus Lietuvos Respublikos archeologijos mokslo raidos klausimus per žymiausių jos atstovų veiklos nušvietimą nagrinėjo R. Volkaitė-

[787] Tautavičius A. M. E. Brenšteinas// Komjaunimo tiesa. 1968.03.30; Tautavičius A. Praeities kultūros tyrinėtojas// Kultūros barai. 1968. Nr. 9. P. 58–59.

[788] Tautavičius A. Liudvikas Kšivickis// Mokslas ir gyvenimas. 1967. Nr. 4. P. 36.

[789] Tautavičius A. Fiodorą Pokrovskį prisimenant/ Muziejai ir paminklai. Vilnius. 1969. T. 4. P. 114–115.

[790] Tautavičius A. Lietuvos praeities tyrinėtojas Vandalinas Šukevičius/ Muziejai ir paminklai. Vilnius. 1969. T. 4. P. 111–113.

[791] Tautavičius A. Petras Tarasenka/ Kraštotyra. Vilnius. 1967. T. 4. P. 230–234.

[792] Tautavičius A. Nepaliko didelių turtų/ Kraštotyra. Vilnius. 1982. T. 15. P. 59–62.

[793] Tautavičius A. Pirmieji sumanymai įsteigti Vilniuje muziejų/ Muziejai ir paminklai. Vilnius. 1969. T. 4. P. 43–44.

[794] Tautavičius A. Vilniaus Senienų muziejus ir archeologinė komisija/ Muziejai ir paminklai. Vilnius. 1982. T. 4. P. 12–22.

[795] Tautavičius A. „Aušros" muziejaus veikla archeologijos srityje (1923–1940 m.)/ Mokslinės konferencijos, skirtos Šiaulių „Aušros" istorijos ir etnografijos muziejaus veiklos 60-mečiui, tezės. Šiauliai. 1983. P. 9–11; Tautavičius A. „Aušros" muziejaus archeologinė veikla 1923–1940 metais/ Muziejai ir paminklai. Vilnius. 1984. T. 6. P. 24–29.

[796] Tautavičius A. Vilniaus pilies teritorijos archeologiniai kasinėjimai/ Valstybinės LTSR architektūros paminklų apsaugos inspekcijos metraštis. Vilnius. 1960. T. 2. P. 4–9, 41–44.

[797] Kulikauskas P., Kulikauskienė R., Tautavičius A. Lietuvos archeologijos bruožai. Vilnius. 1961. P. 22–33.

[798] Lietuvos TSR archeologija (1940–1967). Bibliografinė rodyklė. Vilnius. 1970. P. 45–69.

Kulikauskienė. Ji plačiai aptarė vieną pirmųjų archeologinių diskusijų Lietuvoje[799], rašė apie M. Gimbutienę[800], J. Puziną[801], archeologijos dėstymą Kauno universitete[802]. Pažymėtina ir platesnė vėlyvojo geležies amžiaus archeologinių tyrinėjimų apžvalga[803].

Kiti autoriai išsamiau tyrinėjo atskirų tyrinėtojų, įstaigų ar laikotarpių istoriją. R. Akavickas labai išsamiai nušvietė J. Basanavičiaus archeologinę veiklą[804]. E. Aleksandravičius bendraistoriniame kontekste aptarė kai kuriuos Vilniaus archeologijos komisijos veiklos aspektus[805]. Duomenų apie M. Gimbutienę yra paskelbta R. Andrašiūnaitės-Strakšienės sudarytoje jos bibliografinėje rodyklėje[806]. A. Butrimas aptarė Kauno gubernijos dvarininkų sukauptus archeologinius rinkinius[807], archeologinius tyrinėjimus Žemaitijoje, ieškant akmens amžiaus paminklų[808]. V. Čarneckis rašė apie K. Gukovskį[809], B. Dakanis – apie Valstybės archeologijos komisiją[810], V. Daugudis – apie L. Kšivickį[811], K. Gabriūnaitė – apie T. Daugirdą[812]. A. Girininkas rašė

---

[799] Volkaitė-Kulikauskienė R. Apie Petro Tarasenkos ir Jono Puzino polemiką „Lietuvos aido" puslapiuose/ Lietuvos archeologija. Vilnius. 1992. T. 9. P. 21–27.

[800] Volkaitė-Kulikauskienė R. Keletas bruožų Marijos Gimbutienės portretui// Mokslas ir Lietuva. 1991. Nr. 1. P. 49–50; Volkaitė-Kulikauskienė R. Į deivės kalbą įsiklausiusi// Kultūros barai. 1994. Nr. 6. P. 12–14); Volkaitė-Kulikauskienė R. Išėjusi į Deivių šalį// Lietuvos aidas. 1994 02 4(24). P. 3; Volkaitė-Kulikauskienė R. Marija Gimbutienė/ Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1994 ir 1995 metais. Vilnius. 1996. P. 441–443.

[801] Volkaitė-Kulikauskienė R. Tėvų žemėje ir svetur: Jono Puzino 85-osioms gimimo metinėms// Mokslas ir gyvenimas. 1990. Nr. 8. P. 18–19; Volkaitė-Kulikauskienė R. Jonas Puzinas – profesionaliosios Lietuvos archeologijos pradininkas// Mokslas ir Lietuva. 1992. T. 3. Knyga 2/3. P. 126–128; Volkaitė-Kulikauskienė R. Lietuvos archeologijos ugdytojas// Lietuvos mokslas. 1995. T. 3. Knyga 7. P. 143–144.

[802] Volkaitė-Kulikauskienė R. Archeologija Vytauto Didžiojo universitete/ Vytauto Didžiojo universiteto ir Lietuvos katalikų mokslo akademijos septyniasdešimtmetis. Kaunas. 1993. P. 165–168.

[803] Volkaitė-Kulikauskienė R. Lietuviai IX–XII amžiais. Vilnius. 1970. P. 9–20.

[804] Akavickas R. Archeologas Jonas Basanavičius// Baltų archeologija. 1994. Gegužė. Nr. 1. P. 16–18, Rugpjūtis. Nr. 2. P. 18–21, Gruodis. Nr. 3. P. 24–27, 1995. Nr. 1(4). P. 22–24; J. Basanavičiaus archeologinių paminklų tyrinėjimai Svėdasų ir Anykščių krašte/ Anykščiai. Krašto kultūros istorijos puslapiai. 1996 m. II pusmetis. Nr. 11. P. 2–4.

[805] Aleksandravičius E. Caro valdžios požiūris į Vilniaus archeologinę komisiją// MADA. 1984. T. 4(89). P. 101–112; Aleksandravičius E. Kultūrinis sąjūdis Lietuvoje 1831–1863 metais. Organizaciniai kultūros ugdymo aspektai. V. 1989. P. 34–65.

[806] Marija Gimbutienė. Bibliografinė rodyklė. 1938–1995. Vilnius. 1995. P. 6–13.

[807] Butrimas A. Archeologiniai rinkiniai Kauno gubernijos dvaruose (M. Brenšteino duomenimis)/ Jaunųjų muziejininkų konferencijos „Muziejai ir jų kolekcijos" pranešimų tezės. Vilnius. 1987. P. 12–14.

[808] Butrimas A. Biržulio baseino ir Žemaičių aukštumos akmens amžiaus tyrinėjimų apžvalga / Lietuvos archeologija. Vilnius. 1998.T. 15. P. 107–131.

[809] Čarneckis V. Kauno istorikas Konstantinas Gukovskis// Kauno tiesa. 1965 06 03; Černeckis V. Konstantinas Gukovskis// Kultūros barai. 1970. Nr. 2. P. 60–61.

[810] Dakanis B. Valstybės archeologijos komisijos archeologinė medžiaga/ Jaunųjų istorikų darbai. Vilnius. 1987. T. 6. P. 90–94.

[811] Daugudis V. Žilųjų amžių pėdsakais (Liudvikas Kšivickis – Lietuvos piliakalnių tyrinėtojas)// Komjaunimo tiesa. 1965 06 18.

[812] Gabriūnaitė K. Apie vieną iš pradininkų// Kūrybinė savaitė (Kauno tiesos priedas). 1969 11 02.

apie J. Puziną[813], T. Daugirdą[814], kartu su A. V. Škiudaite paryškino T. Daugirdo nuopelnus Lietuvos archeologijai[815]. R. Jarockis trumpai apibūdino Lietuvos archeologijos istoriją[816]. P. Juozapavičius tyrinėjo Kauno miesto muziejaus istoriją, nemažai dėmesio skirdamas ir čia dirbusiems K. Gukovskiui bei T. Daugirdui[817]. J. Kasperavičius rašė apie T. Daugirdo gyvenimą Kaune[818]. A. Katilius aptarė T. Daugirdo veiklą Kauno muziejuje[819], P. Tarasenkos rankraštinį palikimą Vilniaus universitete[820], K. fon Šmito asmenybę[821]. N. Keršytė, plačiai remdamasi archyviniais šaltiniais, nušvietė Valstybės archeologijos komisijos veiklą[822], Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus vaidmenį kultūros paminklų apsaugai[823]. A. Liekis aptarė organizacinius pertvarkymus humanitarinių mokslų srityje 1941 metais[824]. J. Mačiukevičius rašė apie T. Daugirdą[825]. M. Michelbertas pateikė platesnę senojo geležies amžiaus archeologijos paminklų tyrinėjimų apžvalgą[826]. Z. Mikalauskas rašė apie T. Daugirdą[827]. S. Mikulionis domėjosi Trakų pusiasalio pilies išsaugojimo klausimais[828]. J. P. Lamas pristatė archeologams mažai žinomą XIX a. K. fon Šmito darbą

---

[813] Girininkas A. Joną Puziną prisimenant (1905–1978) // Baltų archeologija. 1995. Nr. 3(6). P. 13.

[814] Girininkas A. Tadas Daugirdas ir Kaunas / Kauno istorijos metraštis. Kaunas. 1998. T. 1. P. 99–104.

[815] Girininkas A., Škiudaitė A. V. Dėkingumas Tadui Daugirdui/ Žemaičių praeitis. Vilnius. 1990. T. 1. P. 17–22.

[816] Jarockis R. Lithuanian archaeology in the past and present / Archaeologia Baltica 3. Vilnius. 1998. T. 3. P. 37–39.

[817] Juozapavičius P. Iš pirmojo Kauno miesto muziejaus istorijos/ Muziejai ir paminklai. Vilnius. 1968. T. 3. P. 19–23.

[818] Kasperavičius J. Kaunas, Rotušės aikštė// Vakarinės naujienos. 1967 02 09.

[819] Katilius A. Tadas Daugirdas ir Kauno muziejus/ Jaunųjų muziejininkų konferencijos „Muziejai ir jų kolekcijos" pranešimų tezės. Vilnius. 1987. P. 15–17.

[820] Katilius A. P. Tarasenkos rankraščiai VUMB RS/ Aktualūs kultūros paminklų tyrinėjimų uždaviniai. Vilnius. 1988. P. 97–98.

[821] Katilius A. Archive documents on Carl von Schmith / Archaeologia Baltica 2. Vilnius. 1997. T. 2. P. 22–25.

[822] Keršytė N. Valstybės archeologijos komisija// Baltų archeologija. 1996. Nr. 2(9). P. 24–32.

[823] Keršytė N. Vytauto Didžiojo kultūros muziejus – Lietuvos centrinė kultūros paminklų globos įstaiga 1936–1940 metais / Lietuvos praeitis Vilnius. 1998. T. 5. P. 82–103.

[824] Liekis A. Lietuvos TSR Mokslų Akademijos įkūrimas ir veikla 1941 metais/ Lietuvos istorijos metraštis 1987 metai. Vilnius. 1988. P. 64–79.

[825] Mačiukevičius J. Šis tas apie Tadą Daugirdą// Naujas rytas. 1969 11 27.

[826] Michelbertas M. Senasis geležies amžius Lietuvoje. Vilnius. 1986. P. 5–16.

[827] Z. Mikalauskas Prisimenant muziejininkystės pionierių // Literatūra ir menas. 1969 11 01; Mikalauskas Z. Vienas pirmųjų// Nemunas. 1969. Nr. 12. P. 36–37.

[828] Mikulionis S. Du momentai iš Trakų pusiasalio pilies tyrinėjimo ir apsaugos istorijos/ Kraštotyra. V. 1982. T. 15. P. 81–87; Mikulionis S. Inž. B. Malevskio sudarytas Trakų salos pilies priešpilio pietryčių bokšto sutvarkymo projektas/ Architektūros paminklai. Vilnius. 1980. T. 6. P. 50–53.

„Nekrolituanika“[829]. V. Merkys aptardamas K. Jablonskio asmenybę, palietė ir jo veiklą kultūros paminklų apsaugos srityje bei domėjimąsi archeologija[830]. V. Milius plačiau aprašė įvairių mokslo draugijų indėlį į Lietuvos archeologiją etnografinių darbų kontekste nuo XIX a. vidurio iki 1945 m.[831] A. Petrulienė aptarė apie Panevėžio kraštotyros muziejaus archeologinę veiklą[832]. V. B. Pšibilskis perdėm ideologizuotai pagal tuometinius partinius reikalavimus apibūdino kultūros paminklų apsaugos padėtį 1940–1941 metais[833]. G. Puodžiūnas aptarė gyvenviečių problematiką[834]. K. Račkauskas kraštotyros aspektu glaustai nušvietė įvairių organizacijų veiklą iki Antrojo pasaulinio karo[835]. A. Ragauskas plačiau aptarė istorijos mokslo padėtį 1940–1941 metais[836]. R. Rimantienė plačiau apibūdino akmens amžiaus paminklų ankstesnius tyrinėjimus[837], rašė apie P. Tarasenką[838]. I. Sadauskaitė rašė apie IX archeologų suvažiavimą Vilniuje[839]. Muziejų būklę Antrojo pasaulinio karo metais aptarė R. Samavičius[840]. V. Smilgevičius plačiau apžvelgė numizmato P. Karazijos veiklą[841]. F. Sliesoriūnas atskira knygele išleistoje išsamioje studijoje apžvelgė Vilniaus pilių teritorijos istoriją nuo XVIII a. pabaigos iki Pirmojo pasaulinio karo[842]. A. Snitkuvienė išaiškino Švėkšnos radinių kilmę[843]. E. Svetikas paskelbė

---

[829] Lamas J. P. Carlas von Schmithas ir jo "Necrolithuanica"// Baltų archeologija. 1994. Gruodis. Nr. 3. P. 8–9; Lamm J. P. Carl von Schmith and his "Necrolithuanica" / Archaeologia Baltica 2. Vilnius. 1997. T. 2. P. 11–22.

[830] Merkys V. Konstantinas Jablonskis. Kaunas. 1991.

[831] Milius V. Mokslo draugijos ir lietuvių etnografija (XIX a. antroji pusė – XX a. pirmoji pusė). Vilnius. 1993.

[832] Petrulienė A. Iš Panevėžio muziejaus istorijos // Baltų archeologija. 1995. Nr. 1(4). P. 25–26.

[833] Pšibilskis V. B. Rūpinimasis istorijos ir kultūros paminklų išsaugojimu 1940–1941 metais/ Muziejai ir paminklai. Vilnius. 1987. T. 8. P. 37–42.

[834] Puodžiūnas G. Archeologinių gyvenviečių tyrinėjimų istorija/ Istorija. 1994. T. 33. P. 133–141.

[835] Račkauskas K. Tarybų Lietuvos kraštotyros ištakos/ Lietuvos istorijos metraštis 1977. Vilnius. 1978. P. 78–89.

[836] Ragauskas A. Lietuvos istorijos mokslo sovietizacija 1940–1941 metais / Lietuvos istorijos metraštis 1994. Vilnius. 1995. P. 94–109.

[837] Rimantienė R. Akmens amžius Lietuvoje. Vilnius. 1984. P.5–11; Римантене Р. К. Палеолит и мезолит Литвы. Вильнюс. 1971. С. 5–10.

[838] Rimantienė R. Lietuvos praeities tyrinėtojas// Kauno tiesa. 1958 03 26; Rimantienė R. Petras Tarasenka./ Kraštotyra. Vilnius. 1963. T. 1. P. 96–98; Римантене Р. К. П. Ф. Тарасенка/ / Советская археология. 1964. Нр. 1. С. 364.

[839] Sadauskaitė I. Rusijos archeologų IX suvažiavimas// Mokslas ir gyvenimas. 1963. Nr.7. P. 14.

[840] Samavičius R. Muziejų būklė Lietuvoje hitlerinės okupacijos metais (1941–1944 m.)/ Iš Lietuvos istorijos tyrinėjimų. Jaunųjų istorikų darbai. T. 7. Vilnius. 1991. P. 152–158.

[841] Smilgevičius V. Numizmatas Povilas Karazija// Baltų archeologija. 1995. Nr. 2(5). P. 25–29, Nr. 3(6). P. 28.

[842] Sliesoriūnas F. Gedimino aikštė Vilniuje/ Acta historica lituanica. XIII. Vilnius. 1980.

[843] Snitkuvienė A. Švėkšnos radinių paslaptis/ Jaunųjų muziejininkų konferencijos „Muziejai ir jų kolekcijos“ pranešimų tezės. Vilnius. 1987. P. 18–28.

duomenis apie J. Radziukyno archeologinę veiklą[844]. P. Svičiulienė tyrinėjo T. Daugirdo gyvenimo kelią[845], L. Šabajevaitė – archeologijos mokslo raidą Vilniaus universitete[846]. V. Šimėnas aptarė archeologinius tyrinėjimus Rytprūsiuose[847]. Atskirai pažymėtina jo plati studija apie Prūsijos archeologijos istoriją nuo seniausių laikų iki mūsų dienų[848]. K. Švėgždavičius aprašė „Alkos" muziejaus istoriją[849]. L. Tamulynas tyrinėjo A. Becenbergerio archeologinę veiklą Klaipėdos krašte[850] ir dvarininkų Šojų indėlį į Šilutės karšo archeologiją[851]. K. Vairas-Račkauskas rašė apie K. Gukovskį[852]. A. Visockis aprašė Peterburgo archeologijos instituto ryšius su Lietuva[853]. Tai irgi toli gražu nepilnas archeologijos istorijos tematikos straipsnių sąrašas.

Apie keletą žymių Lietuvos žmonių, kuriems archeologija buvo tik vienas iš užsiėmimų, rašyta daug ir plačiai, tad neišvengiamai čia tenka apsiriboti pačiais išsamiausiais veikalais, kuriuose paminėta ir archeologinė jų veikla. Toks yra D. Poška, kurio rašytojo ir muziejininkų bibliografija yra labai plati. Išsamiausiai jį pažinti padeda M. Brenšteino[854] ir V. Vanago[855] knygos. Daug rašyta ir apie J. Basanavičių.

Atskirai reikia pažymėti iki 1945 m. tyrinėtų archeologijos paminklų medžiagos skelbimą vėlesniu laikotarpiu. Nors kitų autorių parengtos publikacijos tiesiogine prasme nėra archeologijos istorijos darbai, tai svarbus jos šaltinis, apmąstytas ir įvertintas dabartinių tyrinėtojų. Vien šiuo aspektu tokios publikacijos gali būti laikomos Lietuvos archeologijos istorijos tyrinėjimų dalimi. R. Akavickas paskelbė 1910 m. J. Basanavičiaus tyrinėto Kraštų (Svėdasų) senkapio medžiagą[856]. J. Antanavičius publikavo Pakapių kapinyno žirgų kapus[857]. A. Asadauskas padarė Lietuvos

---

[844] Svetikas E. Pirmasis Užnemunės piliakalnių registruotojas (Juozapas Radziukynas)/ Muziejai ir paminklai. Vilnius. 1991. T. 9. P. 101–108.

[845] Svičiulienė P. Tadas Daugirdas (1852–1919)/ Muziejai ir paminklai. Vilnius. 1969. T. 4. P. 106–111.

[846] Šabajevaitė L. Archeologija ir etnografija Vilniaus Stepono Batoro universitete (1919–1939)/ Istorija. 1980. T. 20(2). P. 95–107.

[847] Šimėnas V. Archeologiniai tyrinėjimai prūsų žemėse / Baltų archeologija. 1994. Nr. 3. Gruodis. P. 18–23.

[848] Šimėnas V. Archeologinių tyrinėjimų Prūsijoje istorija/ Užmirštieji prūsai. Vilnius. 1999. P. 11–51.

[849] Švėgždavičius K. Žemaičių „Alkos" muziejus// Baltų archeologija. 1996. Nr. 2(9). P. 17–23; Švėgždavičius K. Iš muziejaus istorijos/ Teorinės praktinės konferencijos, skirtos Tarptautinei muziejų dienai, pranešimų tezės. „Muziejaus istorija, fondai, ekspozicija". Telšiai. 1988. P. 1–7.

[850] Tamulynas L. A. Bezzenbergerio archeologiniai tyrinėjimai Klaipėdos krašte / Lietuvos archeologija. Vilnius. 1998. T. 15. P. 247–285.

[851] Tamulynas L. Šilutės dvarininkų Hugo ir Ericho Scheu'jų indėlis į Klaipėdos krašto proistorės ir archeologinius tyrinėjimus/ Kultūros paminklai. Vilnius. 1998. T. 5. P. 36–47.

[852] Račkauskas-Vairas K. Apie archeologą K. Gukovskį// Kauno tiesa. 1958 07 29.

[853] Visockis A. Peterburgo archeologijos institutas ir Lietuva/ Lietuvos archeologija. Vilnius. 1992. T. 9. P. 182–187.

[854] Brensztejn M. Dionizy Paszkiewicz. Wilno. 1934.

[855] Vanagas V. Dionizas Poška. Vilnius. 1994.

[856] Akavickas R. Kraštų (Svėdasų) senkapiai, vadinami Taurakalniu/ Lietuvos archeologija Vilnius. 1995. T. 11. P. 5–15.

[857] Antanavičius J. Pakapių kaimo žirgų kapai/ Kraštotyra. Vilnius. 1971. T. 7. P. 147–163.

archeologijoje retą dalyką – paskelbė A. Becenbergerio straipsnio apie Greižėnų kapinyną vertimą[858]. E. Butėnienė parengė 1940 m. kasinėto Lazdininkų kapinyno publikaciją[859]. A. Jankevičienė paskelbė V.Šukevičiaus 1893 m. kasinėtų Pabarių pilkapių duomenis[860]. E. Jovaiša paskelbė 1911 m. T. Daugirdo tyrinėto Lauksvydų kapinyno medžiagą[861]. O. Kuncienė publikavo XIX a. pabaigoje tyrinėto Pamusių pilkapyno[862], XX a. ketvirtajame dešimtmetyje tyrinėto Sausių pilkapyno[863] bei 1940 m. tyrinėto Reketės kapinyno medžiagą[864]. M. Michelbertas paskelbė 1940 m. kasinėtų Rūdaičių I[865], Ankštakių[866] ir Senkų[867] kapinynų medžiagą. R. Rimantienė paskelbė 1940 m. kasinėto Tūbausių kapinyno medžiagą[868] bei K. Jablonskio panemunėse tarp Kauno ir Veliuonos surinktus vėlyvojo neolito titnaginius dirbinius[869]. L. Vaitkunskienė paskelbė 1940 m. kasinėto Gintališkės kapinyno medžiagą[870], I. Sadauskaitė – 1939 m. Sargėnuose surasto turtingo kapo inventorių[871], V. Urbanavičius – 1913 m. kasinėto Pakalniškių senkapio medžiagą[872].

Poros Lietuvoje tyrinėtų archeologijos paminklų medžiagą yra paskelbę lenkų archeologai. M. Kačinskis publikavo 1934 m. tyrinėtų Mėžionių[873] ir Sudotos pilkapių

---

[858] Asadauskas-Žvirblis A. Greižėnų plokštinis kapinynas / Nemuno delta. Tyrimai ir atradimai. Dauglaukis. 1992. Nr. 2. P. 8–22.

[859] Butėnienė E. Lazdininkų kapinynas/ Lietuvos archeologiniai paminklai. Lietuvos pajūrio I–VII a. kapinynai. Vilnius. 1968. P. 143–161.

[860] Jankevičienė A. Pabarių pilkapiai// MADA. 1961. T. 1(10). P. 37–48.

[861] Jovaiša E. Lauksvydų kapinynas/ Istorija. 1984. T. 24. P. 118–137.

[862] Kuncienė O. Pamusio (Varėnos r.) pilkapiai (1. Laidosena)// MADA. 1972. T. 3(40). P. 91–100; Kuncienė O. Pamusio (Varėnos r.) pilkapiai (1. Radiniai)// MADA. 1973. T. 2(43). P. 103–123.

[863] Kuncienė O. Sausių (Trakų r.) pilkapiai// MADA. 1971. T. 1(35). P. 73–85.

[864] Navickaitė-Kuncienė O. Reketės kapinynas/ Lietuvos archeologiniai paminklai. Lietuvos pajūrio I–VII a. kapinynai. Vilnius. 1968. P. 161–183.

[865] Michelbertas M. Rūdaičių I kapinynas/ Lietuvos archeologiniai paminklai. Lietuvos pajūrio I–VII a. kapinynai. Vilnius. 1968. P. 73–122.

[866] Michelbertas M. Ankštakių kapinynas/ Lietuvos archeologiniai paminklai. Lietuvos pajūrio I–VII a. kapinynai. Vilnius. 1968. P. 122–115.

[867] Michelbertas M. Senkų kapinynas/ Lietuvos archeologiniai paminklai. Lietuvos pajūrio I–VII a. kapinynai. Vilnius. 1968. P. 115–123.

[868] Rimantienė R. Tūbausių kapinynas/ Lietuvos archeologiniai paminklai. Lietuvos pajūrio I–VII a. kapinynai. Vilnius. 1968. P. 183–208.

[869] Rimantienė R. Nemuno žemupio (tarp Kauno ir Veliuonos) vėlyvojo neolito paminklai/ Lietuvos archeologija Vilnius. 1985. T. 4. P. 80–98.

[870] Vaitkunskienė L. Gintališkės kapinynas/ Lietuvos archeologija Vilnius. 1979. T. 1. P. 44–75.

[871] Sadauskaitė I. XII–XIII amžių pirklio kapas Sargėnuose// MADA. 1959. T. 2(7). P. 57–76.

[872] Urbanavičius V. Senųjų tikėjimų reliktai Lietuvoje XV–XVII amžiais (2. Pagonybės liekanos Pakalniškiuose XVI–XVII amžiais// MADA. 1974. T. 4(49). P. 71–81.

[873] Kaczynski M. Materiały z cmentarzyska kurhanowego badanego w 1934 r. w miejscowości Mieżany, pow. Swięciany, na Wileńszczyznie (LSRR)/ Wiadomości archeologiczne. Warszawa. 1963. T. XXIX. Z. 2, S. 119–137.

medžiagą[874]. E. Holubovičova pati paskelbė savo prieškarinių tyrinėjimų Karmazinų pilkapyne rezultatus[875].

Atskirais archeologijos istorijos klausimais rašė ir šios knygos autoriai. P. Kulikauskas paskelbė XIX–XX a. pradžioje kasinėtų Raginėnų pilkapių[876], 1938 m. tyrinėto Upytės kapinyno[877], 1940 m. kasinėtų Kurmaičių pilkapių bei kapinyno medžiagą[878], straipsnį apie P. Tarasenką[879], kartu su A. Luchtanu pateikė išsamią studiją apie Vilniaus miesto archeologijos komisiją[880]. G. Zabiela yra rašęs apie V. Kaširskį[881], L. Kšivickį[882], V. Nagevičių[883], R. Volkaitę-Kulikauskienę[884], E. Volterį[885], Lietuvos piliakalnių tyrinėtojus[886], paskelbęs kelių anksčiau tyrinėtų archeologijos paminklų medžiagą[887], pirmojo kultūros paminklų apsaugos įstatymo projektą[888].

---

[874] Kaczynski M. Materiały z badań 1934 r. na cmentarzyskie kurhanovym w miejscowości Sudata, pow. Swięciany, na Wileńszczyznie (LSRR)/ Wiadomości archeologiczne. Warszawa. 1963. T. XXIX. Z. 2, S. 138–156.

[875] E. Holubowicz. Cmentarzysko kurhanowe z VI i VII w. w miescowości Karmazyny koło miasta Troki w Litewskej SSR/ Wiadomości archeologiczne. Warszawa. 1955. T. 22. Z. 3–4. S. 312–312.

[876] Kulikauskas P. Raginėnų (Šeduvos r.) archeologinių paminklų tyrinėjimai ir „Raginėnų kultūros" klausimas// MADA. 1958. T. 1(4). P. 65–89.

[877] Kulikauskas P. Upytės priešistorinio kapinyno (Naujamiesčio vls., Panevėžio aps.) tyrinėjimų duomenys/ Lietuvos archeologija. Vilnius. 1998. T. 15. P. 19–85.

[878] Kulikauskas P. Kurmaičių kapinynas/ Lietuvos archeologiniai paminklai. Lietuvos pajūrio I–VII a. kapinynai. V. 1968. P. 12–23, 27–28; Kulikauskas P. Kurmaičių (Kretingos r.) plokštinio kapinyno tyrinėjimai/ Lietuvos istorijos instituto darbai. Vilnius. 1951. T. 1. P. 315–365.

[879] Kulikauskas P. Petras Tarasenka – Lietuvos archeologijos pradininkas/ Lietuvos archeologija. Vilnius. 1992. T. 9. P. 5–21.

[880] Kulikauskas P., Luchtanas A. Vilniaus miesto archeologinės komisijos įkūrimas ir veikla 1911–1914 metais/ Istorija. 1980. T. 20. Sąsiuvinis 1. P. 97–109.

[881] Zabiela G. Archeologas Vladimiras Kaširskis/ Kultūros paminklai. Vilnius. 1996. P. 41–52: Археолог В. А. Каширский/ Проблемы истории отечественной археологии. Санкт Петербург. 1993. С. 73–74.

[882] Zabiela G. Žemaitijos piliakalnių tyrinėtojas Liudvikas Kšivickis/ Žemaičių praeitis. Vilnius. 1990. T. 1. P. 22–26.

[883] Zabiela G. Vladas Nagevičius – archeologas / Žemaičių praeitis. Vilnius. 1994. T. 3. P. 59–72.

[884] Zabiela G. Iškili Lietuvos proistorės tyrinėtoja/ Sasnauskaitė G. Regina Volkaitė-Kulikauskienė. Literatūros rodyklė. Vilnius. 1996. P. 6–12 (sutrumpintas variantas pateiktas „Mokslas ir gyvenimas". 1996. Nr. 11. P. 39).

[885] Zabiela G. Eduardo Volterio archeologinė veikla Žemaitijoje/ Žemaičių praeitis. Vilnius. 1993. T. 2. P. 71–77; Zabiela G. Eduardo Volterio darbas paminklų apsaugos srityje/ Mūsų praeitis. Vilnius. 1993. T. 3. P. 127–132.

[886] Zabiela G. Lietuvos medinės pilys. Vilnius. 1995. P. 17–38.

[887] Zabiela G. Rėkučių pilkapis/ Kultūros paminklai. Vilnius. 1995. T. 2. P. 11–13; Zabiela G. Šeimyniškėlių senkapis/ Lietuvos archeologija. Vilnius. 1995. T. 11. P. 382–397; Zabiela G. Bečių senkapis/ Lietuvos archeologija. Vilnius. 1995. T. 11. P. 330, 371–372; Zabiela G. Velikuškių piliakalnio „kapai"/ Gyvenviečių ir keramikos raida baltų žemėse. Vilnius. 1994. P. 46–60; Zabiela G. Černaučyznos radiniai/ Kultūros paminklai. Vilnius. 1994. T. 1. P. 24–31 (bendraautorius D. Ribokas).

[888] Zabiela G. Pirmojo Lietuvos kultūros paminklų apsaugos įstatymo projektas/ Kultūros paminklai. Vilnius. 1995. T. 2. P. 149–157.

Jau daugiau kaip archeologijos mokslo šaltinis yra publikuoti negausūs atsiminimai apie žymiausius Lietuvos archeologus bei jų darbus, taip pat pačių archeologų atsiminimai ar laiškai. Iš tokių pirmiausia paminėtini L. Kšivickio prisiminimai apie jo veiklą Žemaitijoje[889]. Juose yra nemažai medžiagos ne tik apie paties L.Kšivickio vykdytų Lietuvos piliakalnių žvalgymus bei tyrinėjimus, bet ir apie T. Daugirdą, su kuriuo jis artimai bendravo. Iš laiškų archeologinės tematikos korespondencija skelbta P. Višinskio L. Kšivickiui[890], D. Poškos I. Lobojkai[891], E. Volterio[892], T. Narbuto S. Daukantui[893].

Atskirais Lietuvos archeologijos klausimais savo šalių archeologijos kontekste rašė ir pavieniai kaimyninių šalių autoriai. Daugiausia čia yra padarę lenkų tyrinėtojai. Išskirtinį jų domėjimąsi Lietuvos archeologijos istorija lėmė daugeliu atvejų bendra abiejų kraštų istorija aptariamuoju laikotarpiu. Pagaliau dalis Lietuvos archeologijos paminklais besidomėjusių mokslininkų patys buvo lenkai arba rašė lenkiškai. Sąsajų su Lietuvos archeologijos istorija galima rasti J. Kosčevskio darbe[894], B. Stolpiak knygoje apie Lenkijos archeologiją 1919–1939 metais[895], A. Abramovičiaus knygoje apie Lenkijos XIX a. archeologiją[896]. L. Kšivickio įvairiapusė veikla nušviesta atskiroje knygoje[897]. K. Staševskio[898] ir T. Komorovskos[899] knygose apie Z. Gliogerį yra ir archeologinės tematikos informacijos. Lenkijos spaudoje atskiri straipsniai pasirodė apie V. Antonievičių[900], A. Budzinskį[901], V. Holubovičių[902], V. Šukevičių[903] ir kt.

Platus Rusijos bei Vakarų Europos kontekstas archeologijos mokslo raidai iki 1918 m. pateiktas G. Lebedevo darbe apie Rusijos archeologijos istoriją[904]. Šiaip jau Rusijos archeologai neturėjo didesnių galimybių užsiimti archeologijos istorija (taip pat ir Lietuvos), nors kraštui esant Rusijos imperijos sudėtyje čia dirbo ne

---

[889] Krzywicki L. Wspomnienia. Warszawa. 1957. T. 1. S. 327–431.

[890] Višinskis P. Raštai. Vilnius. 1964. P. 398–408.

[891] Poška D. Raštai. Vilnius. 1959. P. 467, 469.

[892] Zabiela G. Eduardo Volterio darbas paminklų apsaugos srityje/ Mūsų praeitis. Vilnius. 1993. T. 3. P. 128–132.

[893] Simono Daukanto raštai. Laiškai Teodorui Narbutui. Vilnius. 1996. 270–271.

[894] Kostrzewski J. Dzieje polskich badań prehistorycznych. Poznań. 1949.

[895] Stolpiak B. Rozwój prahistorii Polskiej w okresie 20-lecia międzywojennego. Poznań. 1984. Część I.

[896] Abramowicz A. Wiek archeologii. Problemy polskiej archeologii dziewiętnastowiecznej. Warszawa. 1967.

[897] Kowalik T., Róziewicz-Hołda H. Ludwik Krzywicki. Warszawa. 1976.

[898] Staszewski K. Zygmunt Gloger. Warszawa. 1966.

[899] Komorowska T. Gloger. Warszawa. 1985.

[900] Lewakowska J. Udzial Wlodimierza Antoniewicza w pracach instytucji naukowych (uzupelnienie)// Światowit. 1962. T. 24. S. 12–18.

[901] Więdzki A. Alfons Budziński – pionier badań archeologicznych na Suwalszczyznie i w Lomżyńskiem// Z otchłani wieków. 1964. Z. 2. S. 129–131.

[902] Życiorys prof. dra Wlodzimierza Holubowicza/ Acta universitatis Wratislaviensis. Nr. 56. Studia archeologiczne. 1967. T. 2. S. 4–17.

[903] Sniežko A. Wandalin Szukiewicz// Z otchlani wieków. 1959. Z. 6. S. 408–411.

[904] Лебедев Г. С. История отечественой археологии. Санкт-Петербург. 1992.

vienas rusas mokslininkas, mokslo darbai buvo skelbiami rusų kalba. Tarybinis laikotarpis, kai visa tikroji istorija prasidėjo tik 1917 m., buvo tas pagrindinis stabdis, kad šioje srityje susidarė nemaža spraga.

Kiti Lietuvos artimi ir tolimesni kaimynai archeologijos istorija domėjosi mažai. Gal kiek daugiau dėmesio jai skirta Baltarusijoje. Nemažai duomenų apie tyrinėtojus bei kasinėtus paminklus galima rasti kolektyviniame enciklopediniame darbe apie Baltarusijos archeologiją bei numizmatiką[905] . XIX a. pirmos pusės archeologų darbai (taip pat ir daugiausia nusipelniusių Lietuvos archeologijai T. Narbuto, E. ir K. Tiškevičių, A. Kirkoro) aptarti L. Aleksejevo[906]. 1919–1941 m. Baltarusijos archeologijos laikotarpis, taip pat ir Lenkijai priklausiusios jos vakarinės dalies, nušviestas V. Viargėj knygoje[907]. Mažiau darbų archeologijos istorijos tematika žinoma pas latvius. Bene daugiausia sąsajų su Lietuvos archeologijos istorija yra populiarios A. Radinšo knygos skyriuje, skirtame Latvijos archeologijos istorijai[908]. Rytų Prūsijoje archeologijos istorijai irgi nebuvo skiriama daugiau dėmesio, nors šios šalies archeologai buvo garsūs visame regione. Viltinga žvaigždė čia yra jau minėtas V. Šimėno darbas[909].

Lietuvos archeologijos istorijos istoriografija, tegu ir nelabai gausi, tačiau kaimynams savo tyrinėjimais ir populiarizacija tikrai nenusileidžia, o kai kur, matyt, juos ir lenkia. Archeologija, archeologiniai tyrimai, savo krašto, tautos senųjų šaknų ieškojimas Lietuvoje visą laiką buvo padidinto mokslininkų dėmesio sfera, kurio neįstengė užgožti net tarybinių laikų draudimai bei suvaržymai. Tai bene pagrindinė priežastis, kad šiandien mes turime stiprią Lietuvos archeologiją ir nemažai žinome apie žmones, kurie ją kūrė.

---

[905] Археалогія и нумізматыка Беларусі. Энцыклапедыя. Мінск. 1993.

[906] Алексеев Л. В. Очерк истории белорусской дореволюционной археологии и исторического краеведения до 60-ых годов XIX века// Советская археология. 1967. Нр. 4. С. 146–163.

[907] Вяргей В. С. Археалагічная навука ў Беларускай ССР 1919-1941 гг. Мінск. 1992.

[908] Radiņš A. Ceļvedis Latvijas senvēsturē. Rīgā. 1996. P. 70–87.

[909] Šimėnas V. Archeologinių tyrinėjimų Prūsijoje istorija/ Užmirštieji prūsai. Vilnius. 1999. P. 11–51.

ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ

Santrumpos: arch. – archeologas, d. – didysis, dail. — dailininkas, imp. – imperatorius, ist. – istorikas, k. – kunigaikštis, kar. – karalius, klb. – kalbininkas, kol. – kolekcionierius, kraš. – kraštotyrininkas, kult. – kultūros, L. – Lietuvos, Ln. – Lenkijos, mit. – mitologinis vardas, muz. – muziejininkas, R. – Rusijos, v. v. – visuomenės veikėjas, žr. – žiūrėk.

Į rodyklę neįtraukti asmenvardžiai, minimi bažnyčių, gatvių, įstaigų ir ordinų pavadinimuose. Kai kurie asmenų apibūdinimai ir vardai, nenurodyti knygos tekste, paimti iš kitų šaltinių.

Rodyklę sudarė Tomas BARANAUSKAS

VIETOVARDŽIŲ RODYKLĖ

Santrumpos: aps. – apskritis (pavietas), dv. – dvaras, ež. – ežeras, gyv. – gyvenvietė, gub. – gubernija, kp. – kapinynas, muz. – muziejus (muziejai), p. – pilis, par. – parapija, plk. – piliakalnis, pkp. – pilkapynas (pilkapis), r. – rajonas, skp. – senkapis, st. – stovykla, u. – upė (upelis), valsč. – valsčius, žr. – žiūrėk.

Į rodyklę neįtrauktos knygoje cituojamų leidinių leidimo vietos ir gatvių pavadinimai. Muziejai nurodomi ir tais atvejais, jei šalia jų pavadinimo neminimas vietovardis.

Rodyklę sudarė Tomas BARANAUSKAS

TRUMPINIMAI

LCVA	–	Lietuvos centrinis valstybės archyvas
LIIR	–	Lietuvos istorijos instituto rankraštynas
LNM	–	Lietuvos nacionalinis muziejus
NMBRS	–	Nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyrius
ŠAM	–	Šiaulių „Aušros“ muziejus
VDKM	–	Vytauto Didžiojo kultūros muziejus

TURINYS

UDK 902/904(474.5)(091)
Ku-139

Kulikauskas, Pranas
Ku-139 Lietuvos archeologijos istorija (iki 1945 m.) / Pranas Kulikauskas, Gintautas Zabiela. – Vilnius: Diemedis, 1999. – 328 p.: 111 iliustr.
ISBN 9986-23-066-7

UDK 902/904(474.5)(091)

Pranas KULIKAUSKAS, Gintautas ZABIELA

LIETUVOS ARCHEOLOGIJOS ISTORIJA *(iki 1945 m.)*

(Istorijos mokslo leidinys)

Pirmą kartą Lietuvoje vienoje knygoje aptariama Lietuvos archeologijos istorija nuo šio mokslo ištakų iki antrosios sovietinės okupacijos 1944 m. Į archeologijos mokslo laimėjimus čia pažvelgta per konkrečių žmonių bei institucijų darbus, juos vertinant istoriškai. Knygoje nuosekliai parodyta archeologijos mokslo raida nuo pavienių radinių rinkimo iki Lietuvos tautinės archeologijos mokyklos susiformavimo. Lietuvos archeologijos raida joje siejama su kaimyninių kraštų šio mokslo laimėjimais. Knyga iliustruota autentiškomis, epochą atspindinčiomis iliustracijomis, turi asmenvardžių ir vietovardžių rodykles. Ji skirta visiems studijuojantiems senąją Lietuvos istoriją, besidomintiems jos tyrinėjimais ir tyrinėtojais.

I priešlapyje: *Šeimyniškėlių (Anykščių r.) piliakalnis 1935 m. iš P*

II – *Šeimyniškėlių (Anykščių r.) piliakalnis 1935 m. iš V*

ISBN 9986-23-066-7

Leidėjas:
DIEMEDŽIO *leidykla* (neperiodinės spaudos redakcija). SL. Nr. 1583.
Vyr. redaktorius Danas KAUKĖNAS. Tel. 73 53 44, 29 75 51, faks. 731900.
Pasirašyta spaudai 1999 11 17. 20,5 sąlyg. sp. lanko. Tiražas 1200 egz.
Spausdino AB „Vilspa", Viršuliškių skg. 80, 2056 Vilnius. Užsakymo Nr. 169.
Kaina sutartinė.